DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14043

Ternopil' Memorial Book

Ṭarnopol

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Tarnopol / ha-'orekh, F. Korngrin.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : Hevrat entsiklopedyah shel galuyot, [1955]
DESCRIPT	439 p. : ill., ports. ; 30 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Ternopil' -- History.
	Ternopil' (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Ternopil'.
ADD'L NAME	Korngruen, Ph.
ADD'L TITLE	Entsiklopedyah shel galuyot, vol. 3

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

אנציקלופדיה של גלויות

אנציקלופדיה
של גלויות

ספרי־זכרון לארצות הגולה ועדותיה

סידרת פולין

הוצאת חברת אנציקלופדיה של גלויות בע״מ
ירושלים–תל־אביב

אנציקלופדיה של גלויות

כרך שלישי

טרנופול

העורך: ד"ר פ. קורנגרין

הוצאת חברת אנציקלופדיה של גלויות בע"מ
ירושלים - תל-אביב

Encyclopaedia of the Jewish Diaspora

A Memorial Library of Countries and Communities

POLAND SERIES

Tarnopol Volume

Edited by

Dr. PH. KORNGRUEN

Published by

ENCYCLOPAEDIA OF THE JEWISH DIASPORA CO., LTD.

Jerusalem — Tel-Aviv

י״ר חברת אנציקלופדיה של גלויות

ת. ברלס, ירושלים

ירושלים, רחוב סעדיה גאון 6, טלפון 3259

סודר ונדפס בדפוס „ספר" בע״מ, תל־אביב
גלופות: צינקוגרפיה י. רינדזונסקי, תל־אביב
אדר תשט״ו ● פברואר 1955

תוכן העניינים

פרקי היסטוריה

מפלגות ותנועות־נוער

מפלגות

תנועות־נוער

החיים הדתיים

רבני טרנופול

בתי־כנסיות בטרנופול

מוסדות חינוך ותרבות

מוסדות חינוך עבריים בטרנופול

משפחת וולפסטאל

פרקי הוי ופולקלור

מועדוני ספורט יהודיים בטרנופול

כלכלה וסעד

חורבן ושואה

מפתח השמות

תמונות בית־הכנסת הישן במבוא ובעמוד 381 הן מאוסף התצלומים של אינג׳ אלכסנדר אוכס.

תיקון טעויות והשלמות

עמ׳ 26, הערה 7 שורה 4 מלמטה — במקום Naukowegi צ״ל Naukowego

עמ׳ 27, הכתובת באנגלית מתחת לתמונה — במקום tht צ״ל the

עמ׳ 38, הערה 28 שורה 10 מלמעלה — במקום Die Erfarung צ״ל Die Erfahrung

עמ׳ 51, השמות המלאים של שתי החוברות של פרל הם:

1. Kurze Uebersicht des in der Tarnopoler Israelitischen Freyschule eingefuehrten Lehrplans, nach dem der Unterricht, in allen Classen dieser Schule, ertheilt wird. Zur Befriedigung derjenigen, die von dieser Lehranstalt eine genauere Kenntnis zu haben wuenschen, herausgegeben.

2. Verhaltungsmassregeln fuer die Schueler des Tarnopoler Israelitischen Freyinstituts, wie solche sich in ihrem ganzen Betragen, sowohl zu Hause als beym Gebete, wie auch in der Schule, vor, waehrend und nach dem Unterrichte aufzufuehren haben. Gezogen aus den Schulgesetzen, zur bequemen Uebersicht der Schueler aller Classen. Tarnopol. Gedruckt bey N. Pineless, priv. Buchdrucker und Buchhaendler (1815).

עמ׳ 106, מתחת לתמונה — במקום I. Rienthal צ״ל I. Rintl

עמ׳ 110, שורה 14 מלמטה — במקום בטרנופפול צ״ל בטרנופול

עמ׳ 116, שורה 5 מלמטה במקום (קטעים... מובאות) צ״ל (קטעים... מובאים)

עמ׳ 136, שורה 15 מלמטה — במקום יפרימנט צ״ל לפרלמנט

עמ׳ 147, בחלק מהמהדורה נשברה ה„ן" בעת ההדפסה בשם ולדמן

עמ׳ 174, שורה 6 מלמטה — במקום Hałycka צ״ל Hełycka

עמ׳ 182, מתחת לתמונה — במקום ד״ר אהרן אבלס (Abeles) צ״ל ד״ר אהרן טאובלס (Taubeles)

לאחר מאמצים רבים מגישים אנו לקהל הקוראים את ספר הזכרון לקהילת טרנופול הנודעת לתהילה, לעיר המפוארת אשר הוציאה מקרבה אנשי תורה, חכמה וכשרון־מעשה דגולים והתופסת בדברי ימי עמנו מקום נכבד וחשוב.

לא קלה היתה המשימה. יהדות טרנופול נשמדה כמעט כולה. ולא רק החיים כלו ממנה; נשרפו כל הארכיונים הממשלתיים והעירוניים, של ועד־הקהילה, המפלגות והמוסדות הרבים שעירנו נתברכה בהם; לא נשאר מיסמך שאכ״שר יהיה להיעזר בו בשיחזור העבר.

מן ההכרח היה להסתמך על הזכרון, שהינו מטבעו מקור אכזב. וגם בשטח זה נתקלנו בקשיים, כי מעטים העסקנים שנשארו בחיים אשר יכלו למסור לנו בפרטות על פעולותיהם הרבגוניות של המוסדות, התנועות והמפלגות בהם פעלו. משום כך אין המאמרים והזכרונות, שאנו מפרסמים בזה, ממצים די־צרכם ובכל היקפם את הנושאים שלהם הם מוקדשים. וזאת היא גם הסיבה שהרבה משטחי חיים בעירנו תיאורם בספר לוקה ואילו אחרים נתברכו בשפע יחסי של חומר. כל הליקויים ידועים לנו ועשינו כמיטב יכלתנו כדי למנעם, ואם לא תמיד הצלחנו לא בנו האשם.

החומר מובא בספר בסדר כרונולוגי — מיום היווסדה של העיר והתישבות היהודים בה ועד השמדתה של קהילתה היהודית בידי הנאצים.

תולדות טרנופול היהודית עובדו במיוחד בשביל הספר על־ידי ההיסטוריון ד״ר נ. מ. גלבר, על יסוד חומר ארכיוני עשיר שטרם פורסם, השופך אור חדש על כמה מתקופותיה, ובעיקר על תקופת ההשכלה. בטוחים אנו כי חומר זה, שמצא כאן את תיקונו המלא, ישמש לא רק לחוקרי דברי ימי טרנופול כי אם לכל אלה שירצו להתחקות על שרשי תנועת ההשכלה לגילוייה הרבים, זו התופעה ההיסטורית־תרבותית החורגת בחשיבותה ממסגרת עירנו ומהווה נכס של העם כולו.

לתנועה הלאומית בטרנופול הקצינו מקום בראש ומנקודת מבטה תיארנו את תולדות העיר במאה העשרים, כי הרי היא שהטביעה את חותמה על חיינו והיא שעיצבה את מהלך קורותינו במאה זו. ומן הראוי לציין כאן, כי טרנופול תרמה תרומה לא־מבוטלת לגיבושו של הרעיון הלאומי. ההיסטוריון ימצא הרבה פרטים מענינים על ראשיתה של התנועה הלאומית בפולין ועל דרכי התפתחותה במאמריהם של ד״ר פ. קורנגרין, מאיר חרטינר וד״ר צבי פרנס.

לא התעלמנו גם מיתר התנועות, כגון ההתבוללות, ז׳. פ. ס. וכו׳, שרישומן היה ניכר בתקופות מסוימות בחיי העיר, אף לא זלזלנו בפכים קטנים כגון פרקי־הווי, פולקלור, שירי־עם וכו׳, שהתהלכו בקרב תושביה. עשינו כמיטב יכלתנו שלא ישתכח דבר וחצי־דבר מהראוי להשתמר בזכרון כדי להבליט את צביונה המיוחד של טרנופול היהודית, טרנופול התוססת והערה תמיד, הלוחמת, הקנאית, העקשנית והקיצונית בכל הליכותיה, העליזה והרצינית כאחד. כי בעינינו אין טרנופול מושג גיאוגרפי גרידא ומקום־ישוב רגיל של יהודים, בו נולדו, התחנכו, עסקו במה שעסקו והלכו לעולמם; טרנופול, כפי שנחרתה בזכרוננו, בדמיוננו ובלבותינו, הוא מושג מיוחד במינו. השאיפה לשחזר טרנופול זו על דפי הספר הזה היתה נר לרגלינו בכל עבודתנו.

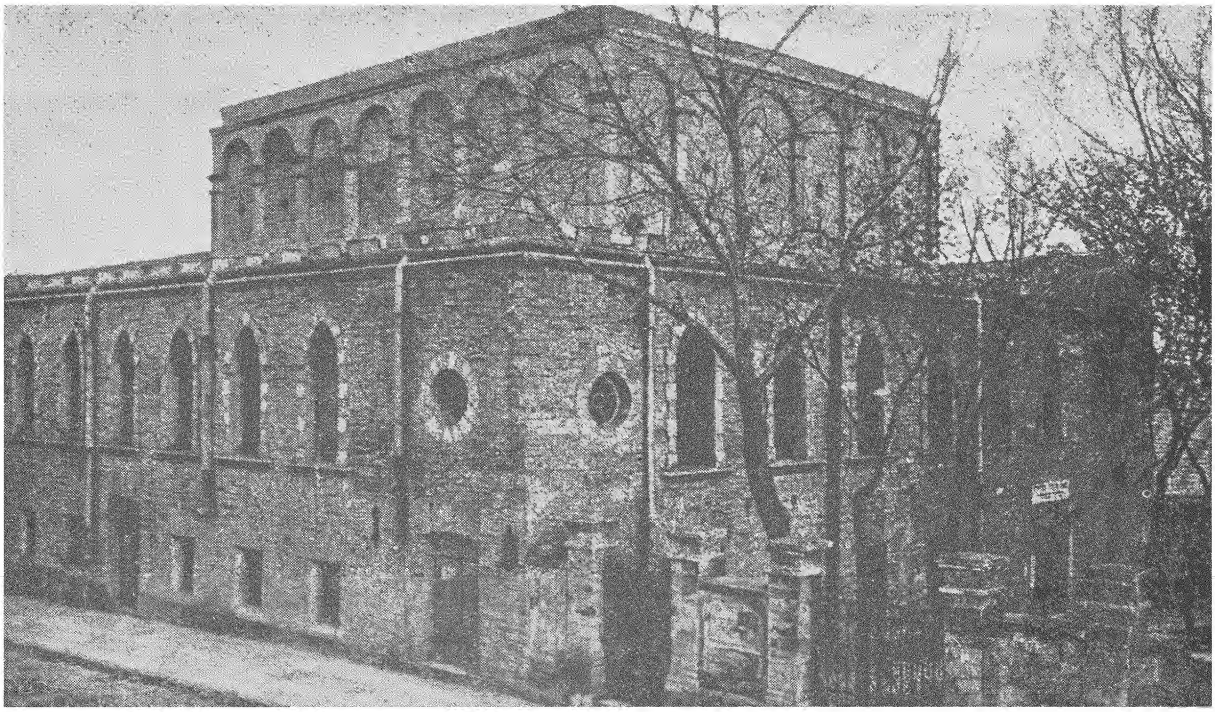
תשומת־לב מיוחדת הקדשנו לתקופת השואה. בדחילו ורחימו אספנו את כל החומר הנוגע לתקופה זו מפי עדי־ראיה, שניצלו בדרך נס, ועל־יסוד מיסמכים, זכרונות ומכתבים שהגיעו אלינו. הקורא ימצא בפרקים אלה תיאור מלא ונאמן של גיטו טרנופול, חייו, סבלו וחורבנו. (מדור זה מופיע בחלק מהמהדורה באידיש, בשביל הקוראים בארה״ב שאין השפה העברית שגורה על פיהם.)

אנו, שרידי הדור שחי בתקופה גורלית זו, נטלנו על עצמנו את החובה להציל את החומר ההיסטורי היקר לתולדות קהילתנו המפוארת טרנופול. אספנו כאן שרידי הריסות, שברי־לוחות, רסיסי יצירות וזכרונות מההווי היום־יומי, שהיו עלולים להבלע בתהום הנשיה.

ואם פה ושם ימצא הקורא פגמים, יעמדו לנו רצוננו הטוב ומסירותנו שהשקענו בעבודת־קודש זו.

אנו רואים חובה לעצמנו להביע את תודתנו הרבה לכל אלה שהשתתפו ועזרו לנו בהוצאת ספר זה בחומר, עצה ומעשה: לאנשי טרנופול בישראל ולירוצאיה בארצות־הברית. ובמיוחד מודים אנו לד"ר צבי הלר, אשר ייצג את יהדות טרנופול במשך שנים רבות כצירה בסיים הפולני והיה מעורה בחייה ובבעיותיה. הוא הושיט לנו את עזרתו האדיבה בשיחזור פרקים שלמים ופרטים בודדים מהעבר הלא־רחוק, שנעשה כה רחוק, לאסוננו.

המערכת

Old Synagogue of Tarnopol — בית־הכנסת הישן בטרנופול

פרקי היסטוריה

תולדות יהודי טרנופול

מאת ד"ר נ. מ. גלבר

א

העיר טרנופול נוסדה בשנת 1540 על־ידי הוויאָוודה הקראקובי וההאָטמן יאַן טארנובסקי [1] לשם הגנת החבל מפני הפלישות וההתקפות הבלתי־פוסקות של הטטאָרים ושל ההוספודר מוואַלאַחיה. משנתמנה לוויאָוודה של רייסין (Ruś) ולהאָטמן של פולין, נוכח טארנובסקי לדעת מה רב הסבל הנגרם לחבל־ספר זה בפלישות אלה וניגש — לאחר שכבש מחדש מידי ההוספודר הוואַלאַחי פאָטרילה בקרב ליד אוֹברטין (1531) את פוקוצ'ייה ואחרי נצחונותיו על המוסקוביטים בקרב ליד סטאַרוֹדוּב (1535) — להקמת קו הגנתי בגבולות רייסין. במערכת הביצורים שהקים יסד את עיר־המבצר טרנופול ובנה בה גם ארמון מבוצר. בנו, יאַן קרישטוף, שיכלל את הארמון והגדיל את מבצרי העיר. כבר בשנת 1540 העניק המלך זיגמונט הראשון לטארנובסקי את הפריבילגיה הראשונה המכילה זכויות מיוחדות ביחס לעיר טרנופול. לראש העיר (wójt) הראשון נתמנה יעקב בוֹדזאנוֹבסקי. בשנת 1548 חודשה הפריבילגיה שהנהיגה בעיר את החוק המאגדבורגי. בשנת 1550 הוסיף המלך זיג־מונט־אוגוסט בפריבילגיה תקנה, שלפיה נתחייבו הסוחרים והעגלונים הנוסעים מהאליץ', קולומיאה וקרופץ לוולין לסור לטרנופול ולשלם מכס. הכוונה היתה לפתח את העיר מבחינה מסחרית.

בשנת 1566 הוענקה, על־ידי המלך זיגמונט־אוגוסט, לעיר הפריבילגיה המכילה זכות אמפוריום*, דוגמת לבוב. פריבילגיה זו תרמה תרומה ניכרת לפיתוחה של טרנופול כמרכז למסחר במזרחה של פולין.

אחרי מותו של קרישטוף ירשו את העיר חתנו הנסיך קונסטאנטי אוסטרובסקי וצאצאיו, שהקדישו תשומת־לב מיוחדת להרחבתם של המבצר והארמון וחיזוקם כמקום־מקלט לאוכלוסיה בזמן הפלישות של הטטאָרים בשנים 1575 ו־1589.

בשנת 1621 קיבל הקאנצלר הפולני טומאש זאמויסקי, שנשא לאשה את קאתרינה אוסטרוֹגסקה, את העיר טרנופול. זאמויסקי, שהתגורר לעתים קרובות בארמון העיר, שיפר אותו ובו קיבל גם את פני יורש־העצר ולאַדיסלאַב, כשהלָה חזר אחרי נצחונו על יד חוֹצ'ים דרך טרנופול לפולין.

ברם, לא ניתן להם לתושבי העיר ליהנות זמן רב מהשלום. למרות חיזוק הארמון והמבצרים [2], סבלה העיר בשנת ת"ח (1648) ובשנת תי"ג (1653) סבל רב מפלישות הקוזאקים והטאטארים, וכתוצאה מהן נהרסו הארמון והעיר כמעט לגמרי.

שיקום העיר והמבצרים בוצע על־ידי בעליה החדש של טרנופול אַלכסנדר קוניצפולסקי, דבר שצויין במיסמך מיוחד (Lustracja) משנת 1672. אולם עוד באותה שנה הותקפה העיר על־ידי הצבא התורכי שהתקדם בכיוון ללבוב, והיא נכנעה מיד ללחץ המתקיפים.

בשנת 1675 חנו בעיר צבאות הפחה איבראהים שישמַן, וכשנאלצו הללו, בעקב ההתנגדות התקיפה של המבצר

---

1. יאַן טאַרנובסקי (1561—1488) הצטיין כמפקד צבא. השתתף משנת 1512 במלחמות עם הטטאַרים ומוסקבה. בשנים 1517—1521 ביקר בסוריה, מצרים ובאירופה המערבית. ב־1521 עזר למלך הונגריה, לודביק במלחמתו עם תורכיה. בשנת 1531—1535 נלחם בראש צבא פולין נגד תורכיה, ואַלאחיה ומוסקבה. היה ממצדדי ההבסבורגים. ידוע גם כסופר צבאי. ספרו Consilium Rationis Bellicae (1558) שימש לדורות רבים ספר־לימוד של מדעי המלחמה. בימי המלך זיגמונט־אוגוסט עמד באופוזיציה נגדו.
2. מבצרי הארמון היוו מוצק, שהיה נפרד מן העיר ע"י חפירה וסוללה בנויה אבנים ומכוסה סורג אלוני. בקצות הסוללה, מצד העיר, נמצאו מצודות־אבן ובהן חרכי־יורים. גשרים תלויים על שרשרות מעל לחפירות ולסוללות, גשרו בשעת הצורך בין הארמון והעיר. בתוך המבצר עמד ארמון בן קומותיים ובו מספר אולמים וחדרי־דיור. גם הארמון היה מצויד בחרכי־יורים. בחצר נמצא מחסן־נשק ובו מספר רב של רובים, אבק־שריפה, עופרת ותותחים.

* מרכז מסחרי.

הפולני בטרמבובלה, לסגת עד אחרי הנהר זברוץ׳, הציתו את הארמון בטרנופול, הרסו את מבצריו והפציצו את המצודות. שנים מספר היתה העיר עיי חרבות.

בשנת 1690 עברה העיר לבעלות בית סובייסקי. המלכה מריה קאז׳ימיירה בנתה מחדש את הארמון ועשתה רבות לשיקום העיר. בשנת 1694 התקיפו בפעם האחרונה טאטארים את העיר, אך לא הצליחו לכבשה.

מידי משפחת סובייסקי רכשו הפוטוצקים את העיר והחזיקו בה עד ראשית המאה התשע־עשרה. בימי בעלותם סבלה העיר מפלישות הרוסים והקונפדראציות השונות שהוקמו במחצית השניה של המאה השמונה־עשרה. בשנת 1770 השמידה מגיפה קשה את רוב האוכלוסים. אחד מבעליה החדשים של העיר, הרוזן פראנצישק קוריטובסקי, חידש את הארמון בסיגנון מודרני, חיסל את המבצרים ובמקומם הקים ארמון חדש.

עם העברת טרנופול לידי השלטון האוסטרי הוטב מצבה מכל הבחינות; היא הפכה מרכז מסחרי חשוב ופיתוחה התקדם מאד.

בשנים 1800—1815 עברה העיר טרנופול והמחוז לידי הרוסים בשלטונו של הגוברנאטור הרוסי הסנטור טיילס (Theils). בשנת 1815 חזרה לידי אוסטריה. עד שנת 1843 היתה טרנופול עיר פרטית, ובשנה זו בוטלו כל הפריבי־לגיות של בעליה הקודמים[3].

ב

על יסודה וראשיתה של הקהילה היהודית בטרנופול אין נתונים מוסמכים. יש להניח שזמן קצר אחרי יסוד העיר השתקעו שם יהודים. טרנופול, ששכנה באותה תקופה ליד הכביש הראשי המוליך מלבוב דרך ויניקי, פודהייצה, זלוצ׳וב—זבורוב, יאז׳ורנה—טרנופול—מיקולינצה—טראמ־בובלה—קופיצ׳ינצה—זאלאשציקי—צ׳ורטקוב דרך בוקובינה (או וואלאחיה) — ליאסי ומשם דרומה לקושטא, שבו עברו שיירות סוחרים מפולין לוואלאחיה ולתורכיה, משכה מספר רב של יהודים אליה. כמו כן יש להניח, שבעלי העיר היו מעונינים בפיתוחה הכלכלי והעניקו ליהודים זכויות שית־יישבו באחוזתם. מתוך התקנון שטארנובסקי העניק לעיר בשנת 1550 אנו למדים, כי הירשה ליהודים לגור בכל רחבי העיר פרט לשוק. תעודות ארכיוניות מספרות על יהודים מטרנופול שביקרו בשנת 1635 את הירידים בלבוב. כך, למשל, בא לשם הסוחר ברוך דווידוביץ (בן דוד) מטרנופול והמציא לג׳אגוז׳ שאראמאדז שני שטרות (Obligi) על סך אלפיים זהובים והלז לא סילק את חובו למרות התחייבותו[4].

עוד בימי השואה, בשנת ת"ח, היתה בטרנופול קהילה חשובה בעלת ארגון יציב ומוסדות נכבדים. הרב מאיר בן

מצבה מהמאה הי"ז בבית־העלמין של טרנופול
Tombstone in Tarnopol Cemetery, 17th Century

יצחק טרנופאליר מספר במבוא לספר „מאור הקטן" (פיורדא תנ"ז) כי ברח בילדותו מעיר מולדתו טרנופול בשנת ת"ח, וקורא לעיר זו „קהלתנו טרנופול הבירה".

ר' מאיר בן יצחק טרנופאליר נולד בטרנופול בשנת 1636. אביו היה עשיר ומנכבדי הקהילה, כאשר הגיעו הקו־זאקים לטרנופול נמלט עם הוריו. רוב בני משפחתו הושמד. יחד עם אביו נדד כל הקיץ ממקום למקום. בחורף 1649 חזרו שניהם לטרנופול, מצאו את בתיהם הרוסים כליל ורכושם מושמד. משנתחדשו פלישות הקוזאקים, נאלצו שוב לעזוב את העיר ולהימלט למרחקים. בנדודים אלה מת אביו ואמו נשארה עם שלושה יתומים: אהרן, מאיר וגאלה (בת). מאיר הגיע למרכזה של פולין ולמד בלובלין אצל ר' ישראל הדרשן, הרב השיל, ואצל שמואל קיידאנובאר. כאשר פלשו הרוסים גם ללובלין והרסו את קהילתה, ברח מאיר עם הרבנים והתלמידים למוראביה. בנדודיו אלה הכיר את בתו של ר' חיים זליג בן נתנאל, שהיה קודם לכן חזן בלבוב. ממורביה עבר ר' חיים לפירט ושימש שם חזן. אתו יחד בא גם ר' מאיר, שהתגורר בפירט שבע־עשרה שנה ואחר

3. Przywileje królów i właścicieli miasta Tarnopola. Wydał Dr. Jan Leniak, Tarnopol, 1932.
4. Dr. Majer Bałaban : Żydzi Lwowscy, str. 371.

כך נתמנה לרב באָטינגן (Oetingen). ר׳ מאיר חיבר דרשות לתורה בשם „מאור הקטן״. מאחר שלא היו לו בנים, רצה לפרסם את דרשותיו בדפוס כדי להנציח את שמו. על ספרו סמכו הרבנים שמואל בן פייביש — הרב בפירט, מנחם־מנדיל אשכנזי — רב בבאַמבאָרג וישׂשכר באָרמַן — הרב הראשי באנשפאך, ר׳ מאיר נפטר בשנת 1696; את ספרו הוציא לאור חותנו החזן ר׳ חיים, בשנת 1697 [5].

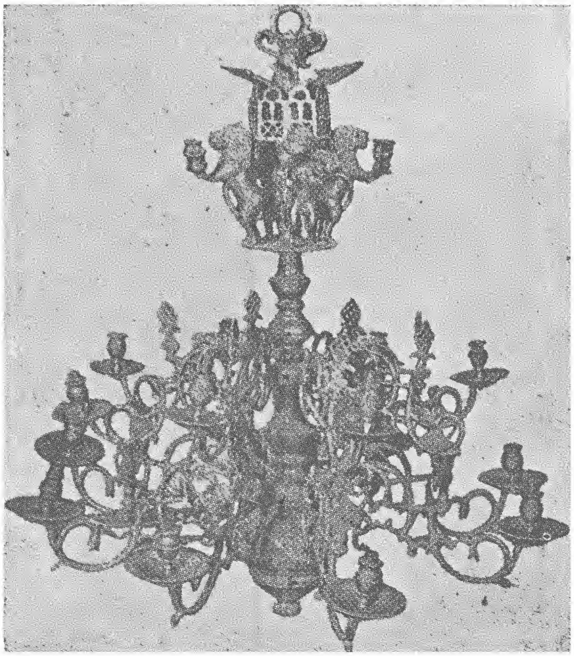
מאותה תקופה ידוע לנו, כי בימי מלחמות הקוזאקים ואחר כך השבדים, היו יהודי טרנופול מחויבים יחד עם יתר תושבי העיר להגן עליה. בדומה לנוצרים, הם היו מצוידים ברובים ואבק־שריפה, ולפעמים שירתו גם את התותחים. חובה זו, שהיתה מוטלת על האוכלוסיה היהודית גם ביתר ערי פודוליה, כגון הוסיאַטין, טראָמבובלה, צ׳ורטקוב, בוצ׳אץ׳ וכן בערי פולין, כגון פשאָמישל, ריישא, לבוב [6] — נקבעה בזכויות שהוענקו על־ידי המלך לבנין בית־הכנסת מאבנים ובצורת חומה מבוצרת. בתקנון הותנה שבית־הכנסת ימלא, במקרה של פלישת אויב, עמדת מבצר. על היהודים הוטל להתקין על חשבון הקהילה אשנבי־יריה לרובים לארבע רוחות השמים וגם לרכוש תותח. החובה להגן על בית־הכנסת, במקרה שהאויב יתקרב לעיר, הוטלה במיוחד על איגודי בעלי־המלאכה היהודים, למטרה זו החזיקו במצר־דות ובשערים משלהם [7] בפיקוד מפקד בית־הכנסת שנקרא "hetman żydowski".

באותה תקופה עבר דרך טרנופול, והתמהמה בה ב־27 בנובמבר 1671, התייר הידוע אולריך וואָרדום (Werdum), שסייר אז בפולין. ביומנו הוא רושם: „לפאַפיסטים (קאתו־לים) כנסיית־אבן גדולה בעיר, לרותאָנים — שלוש כנסיות, וליהודים, הנמצאים כאן במספר רב ומחזיקים בעיר רובע מיוחד שהוא גם הטוב ביותר, יש בית־כנסת בנוי אבן כה יפה, שלא ראיתי דוגמתה בשום מקום בפולין״ [8].

מתוך דבריו אנו למדים, שהיהודים התגוררו במחצית השניה של המאה השבע־עשרה במספר רב ברובע מיוחד ומצבם היה כה יציב, שיכלו להקים להם בית־כנסת מצטיין בבנינו וביפיו.

בית־הכנסת הנ״ל הוקם, כנראה, עוד במחצית הראשונה של המאה השבע־עשרה בצורת חומה בצורה, שהגנתו הוטלה על האוכלוסים היהודים. בצורתו החיצונית ובתבניתו הפני־מית דומה היה לבית־הכנסת בהוסיאַטין, שהוקם אף הוא באותה תקופה, ויתכן ששני בתי־הכנסת נבנו בידי אדריכל אחד.

אחרי מאורעות שנת ת״ח הורע מצבם הכלכלי של היהודים במידה כזו, שה„סיימיק רוסקי״ שהתכנס בהאליץ׳ ב־23 בדצמבר 1675 ניסח הצעת־חוק "Laudum" בו נתבקש הסיים לשחררם מתשלומי הגולגולת:

מנורת־נחושת מהמאה הי״ז בבית־הכנסת בטרנופול
Bronze "Menora" of the 17th cent. in the Old Synagogue

"bo całemi zginęli w Buczaczu, Tarnopolu, Podhajcach i po wszystkiem województwie indzicj zginęli miastami przez co tak wielkiej nie mogą wystarczyć sumy" (Akta grodzkie i ziemskic, tom XXIV nr. 205 p. 398).

הואיל ובימי השואה במאה השבע־עשרה נשמדו התקנות של היהודים, אישר מחדש, ב־23 ביולי 1740, בעל העיר, הוויאָוודה מקיוב, יוסף פוטוצקי, ששהה באותו זמן בסטא־ניסלאבוב, את העתק התקנון. כידוע השתייכה טרנופול לפני פוטוצקי לבית הסוביאָסקים, שהיו גם בעלי העיר ברודי, ובשנת 1699 השיגו יהודי ברודי מידי יעקב סוביאָסקי תקנון, שכלל נוסף על הזכויות הישנות גם זכויות חדשות. אין

5. "Orient" 1848 p. 478-480.

6. ר׳ מאיר מלובלין מוסר באחת מתשובותיו (שו״ת מ״ג), כי בזמן התקפות הטטאַרים היה כל תושב בוולין מחויב לפי פקודת הדוכס (וויוודה) לעמוד בשורה ולהילחם. היהודים התאמנו ביריה. אותה חובה היתה קיימת גם בריישין. —

7. בשנת 1672 נרשם בספר העיר: "Musztrę Żydzi równo z chrześcijanami powinni odprawować, z muszkietem pewnym stawać, kul według potrzeby, knotów i prochów mając, pod winą trzech grzywien na zamek należącą" (Finkiel Ludwik : Miasto Tarnopol w r. 1672. Rocznik Kółka Naukowegi Tarnopolskiego za rok 1892, str. 127).

8. נדפס בתרגום הפולני בספרו של: Xawery Liske : Cudzoziemcy w Polsce. Lwów 1876 p. 159.

ספק שגם יהודי טרנופול עשו כיהודי ברודי. בתקנון שקיבלו מידי יוסף פוטוצקי נכללו העקרונות של התקנון הקודם והוכנסו גם סעיפים נוספים, שאנו מוצאים בתקנון שהוענק על־ידי פוטוצקי ליהודי סטאניסלאבוב.

לפי התקנון משנת 1740 ניתנה ליהודים זכות ישיבה חפשית והם רשאים היו לדור ולסחור — להוציא יום ראשון בשבת וחגים קאתוליים — בכל מקום ובכל איזור שבעיר. בעלי־המלאכה היהודים רשאים היו לעסוק בכל מלאכה בתנאי שלא יפגעו בפריבילגיות של אגודות האומנים הנוצריות. בעלי־המלאכה חייבים היו להירשם באגודות האומנים העירוניות. והואיל ולא היה ביכלתם להשתתף, לפי מנהג האגודות, בתהלוכות דתיות, הצטרכו להכניס לקופות האגודות אותם הסכומים, שהנוצרים היו חייבים לשלם במקרה היעדרם מהתהלוכות. היהודים פטורים היו גם מביקורים בכנסיה וממתן נרות לכנסיות, ברם עליהם לשלם את כל תשלומי הנרות וכו׳, לקצבים היהודים הוקצו מקומות מיוחדים בככר השוק ונמסרה לידיהם מחצית השחיטה העירונית תמורת תשלום של שתי אבנים* חלב מכל קצב ושולחן לארמון. היהודים פטורים היו מכל התחייבויות לגבי בעל העיר, פרט לסילוק המס לתיקון דרכים (szarwark)

כלי רחצה מנחושת בבית־הכנסת הישן בטרנופול, המאה הי״ז
Bronze Basin of tht 17th cent. in the Old Synagogue

ומס הכוורות הנמצאות בידיהם. במקרה שהיו בעלי שדות, חייבים היו לשלם לארמון אותם המסים ששילמו עירוני זבאראז׳. כן היה עליהם לשלם מסי העיר, למלא את כל ההתחייבויות המוטלות על תושבי העיר ולהעמיד מחצית המשמרות בלילות.

בעלי בתים חייבים היו בתשלומים לארמון כדלקמן: מבית בשוק 18 זהובים לשנה; מבית ברחובות העיר — 10 זהובים; מבית בחצר — 4 זהובים 15 גרושים; דיירי־משנה חייבים היו לשלם לארמון זהוב אחד ו־15 גרושים לשנה.

היהודים שילמו את כל המסים הכלליים כיתר העירונים. התקנון הסדיר גם את עניני היוריסדיקציה של היהודים בהתאם לתקנות הכלליות, והם נתונים היו לשיפוט הארמון, דוגמת ערים פרטיות אחרות נידונים היו משפטים בין יהודי ולבין יהודי בבית־דין ראשון בפני בתי־דין הרבנים, באינ־סטאנציה שניה — בפני נציג הארמון (גוברנאטור), אולם במעמדו של פרנס החודש של הקהילה. משפטים בין יהודי לבין שאינו יהודי היו בסמכותם של בתי־הדין או הארמון, הכל לפי סוג המשפט.

הרב וביתו, ביתו של החזן והשמש, ובית־החולים, ביחד ארבעה בתים ליד בית־הכנסת, בית־הכנסת, בית־המרחץ ובית־העלמין (בפרבר מיקוליניאָצקי) פטורים היו מתשלומי מסים. היהודים רשאים היו לקיים את ההלוויות גם בחגים נוצריים אולם בלי צעקות ובשקט גמור. בחגים רשאים היו לפתוח את חנויותיהם רק לאחר התפילות בכנסיות.

היהודים רשאים היו להחזיק בתי־מרזח ולסחור בכל מיני משקאות תמורת תשלום מס־המשקה (czopowe) לבעל העיר. במקומות שהוקצו לרשותם על־ידי שלטונות הארמון, היה מותר להם להקים בתים, מחסני־ייינות ובתי־בישול לבירה, להתעסק בכל מיני מסחר (זהב, כסף, אריגים, בדים, פרוות, עורות וכל מיני סדקית). אסור היה להם להחזיק בחנויות ליד הבתים כי אם רק בככר השוק (rynek).

היהודים רשאים היו למכור את בתיהם ולא זקוקים היו לשם כך לרשיון מיוחד. במקרה של דליקות, אם בבתיהם הם ואם בבתי הנוצרים, מחויבים היו היהודים לכבותן: חובה זו היתה מוטלת גם על הנוצרים כלפי היהודים.

כבכל הערים של סוביאָסקי ופוטוצקי ניתנה ליהודים גם בטרנופול זכות בחירות לעיריה. התקנון הנ״ל [9] אושר גם על־ידי יורש־בנו סטאַפאַן פוטוצקי בזבאראז׳ ב־13

9. העתק התקנון נמצא בארכיון וספרית משפחת הרוזן באבורוב־סקי בלבוב: Księgi ławnicze tarnopolskie z lat 1738 do 1748.

* משקל פולני עתיק, בערך 12 קג״ר.

באפריל 1752, לאחר מותו של יוסף פוטוצקי (ב־19 במאי 1751).

בימי יוסף פוטוצקי סבלה טרנופול מהאֲנארכיה בפולין עקב מלחמות המלך פרידריך־אוגוסט, שהוסר מכיסא מלכותו, עם סטאניסלב לאֶשצינסקי. פוטוצקי, שביקש לקיים ניטרא־ליות בתחרות זאת, נגרר על ידי אשתו ויקטוריה מבית לאֶשצינסקי למחנהו של סטאניסלאב לאֶשצינסקי. התערבותו הכניסה את טרנופול למערבולת המלחמה והעיר סבלה במיוחד מפלישת הצבא הרוסי בפיקודו של הנסיך האֶסאֶן־הומבורג.

בימי בית פוטוצקי התפתחה הקהילה מבחינה כלכלית. היהודים ריכזו בידיהם את המסחר בתבואות ובבקר וניצחו על הירידים בטרנופול. במיוחד גדלה חשיבותה הכלכלית של טרנופול אחרי שנת 1672, כאשר סגר כליל־פחה את הגבול מפודוליה, הכבושה בידי התורכים, בכיוון לפולין והכריח בכך לסתום את הכביש המסחרי לבוב—טרנופול—סטאנוב למשך עשרים ושבע שנות שלטונם של התורכים על־ידי הקמת מצודות גדולות בין הנהרות דניסטר וזברוץ׳. בקצה הגבול המזרחי של פולין חסמו הפולנים, מצדם, את הכבישים המובילים לקאמאֶנאֶץ־פודולסקי, וכתוצאה מכך רוכז כל המסחר בחבל טרנופול, ברובו בעיר גופא. הגבול נפתח לאחר חוזה השלום בקארלוביץ (1699), כאשר פודוליה חזרה לפולין. שינוי זה גרם לזרימת יהודים רבים מחבל לבוב לפודוליה ולהגברת התנועה השבתאית בין הבאים, שנמנו על השכבות העניות שביקשו כאן פרנסה.

ג

במחצית השניה של המאה הי״ז אחרי השואה בשנת ת״ח־ת״ט והמלחמות הרבות (1648—1660) שפקדו את אוכלוסית החבלים המזרחיים של פולין, התגבשו לאט לאט החיים הפנימיים גם בקהילת טרנופול.

מבחינה ארגונית־יהודית השתייכה קהילת טרנופול למדינת רייסין, אשר בראשה עמדה דקהילה הלבובית שהשתלטה במלוא שלטונה על כל הקהילות בחבל זה, אולם אחר תקופת המלחמות שרוששו את שתי הקהילות בלבוב, התבלטה השאיפה בקהילות רייסין, כגון ז׳ולקבה, ליסקו, בוצ׳אץ׳, ברודי וגם טרנופול, להסיר מעליהן את עול שלטון הקהילה הלבובית והתנהלה מלחמה למשרת רב המדינה בין מועמדי הקהילה בלבוב לבין אלה של בוצ׳אץ׳ וטרנופול. מועמדה של טרנופול לא זכה אף פעם להיבחר.

מספר רב של יהודים עזב את לבוב וסביבתה ויצא לחבל המזרחי והתיישב בקהילותיו. בתקופה זו גדלה גם האוכלוסיה היהודית בטרנופול. הקהילה הטרנופולית היתה מאורגנת דוגמת כל קהילות פולין ואליה היו מצורפים סניפי הקהילות (przykahałki) קוזלוב, קופיצ׳ינצה ובאבורוב. הידיעות על חיי הקהילה בזמן ההוא מועטים. ידוע לנו שבשנת 1716 הוטל על טרנופול לשלם מס־גולגולת בסך 524 זה׳ מהסך הכולל — 3,141 זה׳ 7 גר׳ שהוטל על כל גליל רייסין[10] „בהתאם לחלוקה של מס־הגולגולת היהודי על־ידי היהודים מנהיגי המלכות״[11]. בשנת 1728 מודיע נאמן וועד ארבע ארצות מרדכי באב״ד מברודי לרושם אוצר המדינה האֶס־לאֶבסקי שבחלוקת מס הגולגולת לגליל רייסין הוטלו על יהודי האליץ׳ 200 זה׳ במקום 100 זה׳. על כן מבקש הוא מאת האסלאֶבסקי לתקן את המעוות ולהטיל את 100 הזהובים הנותרים על יהודי טרנופול״[12].

מאישים בטרנופול ידוע ר׳ ישראל בן שמואל שהיה אב״ד בלודמיר והיה „המפקח הראשי על כל ישראל בכלל ובפרט בכל מלכות פולין ופרנס הוועד הכללי״. בתפקיד זה חתם על התחייבויות הוועד. הוא השתתף במושבי הוועד בשנת תל״א (1671), תל״ג (1673), תל״ח (1678), ת״מ (1680), תמ״א (1681), תמ״ג (1683)[13].

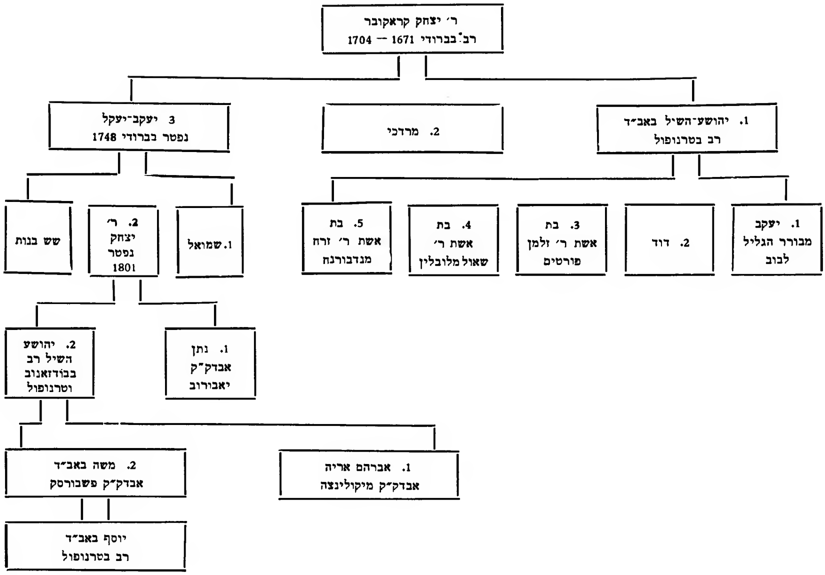
שמואל מטרנופול היה מתלמידיו המצוינים ובן דודו של הגאון ר׳ דוד בן שמואל הלוי בעל „טורי הזהב״ וכיהן כאב״ד בלודמיר ובלוצק והיה „ראש וראשון בין גאוני וחכמי דורו ולא נעשה שום וועד זולתו״[14].

מרבני טרנופול ידוע לנו בתקופה המדוברת הרב יהושע־השיל, בנו של ראש ומנהיג הקהילה הברודאית ר׳ יצחק באב״ד. משפחת באב״ד היתה אחת המשפחות המיוחסות ביותר בברודי, ותפסה בחיי הקהילה הברודאית וכן במוסדות האוטונומיה היהודית בממלכת פולין עמדות־מפתח חשובות. אביו של ר׳ יהושע־השיל, הגאון ר׳ יצחק קראקובר, חוטר מגזע הגאון ר׳ השיל אבדק״ק קראקא, היה שנים אחדות רב בבז׳אֶז׳אֶני ואחר כך, עד מותו בשנת 1704, בברודי, היה מכובד ואהוב על התושבים וביתו היה בית וועד לכל ענייני הקהילה, כי האוכלוסין ראו בו אבי הקהילה. בניו נקראו בני הרב, כלומר בני אב״ד וכך צורף שם משפחתם באב״ד ובפולנית Rabinowicz (בני הרב). הוא הניח את היסוד למשפחה ידועה בכל רחבי רייסין ופולין כולה.

בניו — פרט לר׳ יהושע־השיל — לא רצו להתמסר

10. ישראל היילפרין: פנקס וועד ארבע ארצות, תל־אביב תש״ה ע׳ 271, תקס״א, עמ׳ Nr. 43, XLI
11. כלומר, וועד ארבע הארצות.
12. ישראל היילפרין: פנקס וועד ארבע ארצות, ע׳ 310 ס׳ תרי״ס, XLIX Nr. 51 מכתב מיום 16 בספטמבר 1728.
13. ישראל היילפרין: פנקס ע׳ 126, 143, 163, 165, 168, 177, 181.
14. חיים נתן דמביצר: ס׳ כלילת יופי. קרקא 1888, חלק א׳ עמ׳ נח/ב.

שלשלת היוחסין של משפחת באב"ד

לרבנות. לאחר שגמרו את לימודיהם — ובעניין חינוכם הקפיד ר' יצחק עד מאד — התחתנו ועסקו במסחר. ר' יצחק הניח ארבע בנות [15] ושלשה בנים.

הבכור בין בניו, ר' יהושע־השיל אבדק"ק טרנופול, השתתף בשנת תע"א (1711) בהתוועדות וועד המדינה ביאריצ'וב ונתן בי"א באייר את הסכמתו על ס' „מכתב אליהו" על מסכת אבות להרב אליהו בן אריה־ליב מקוברין. בשנת תע"ח (1718) נדחה עקב מריבות מרבנותו ותחתיו נתקבל בתור רב — בהשתדלותו של ראש וועד הגליל רייסין ר' גרשון נתן בן בצלאל — ר' אריה־ליב בן שאול (1671—1755).

ר' אריה־לייב היה חתנו של חכם צבי אשכנזי [16]. לפי דברי גיסו, ר' יעקב עמדין [17], קנה אותו חכם צבי „בדמים יקרים מאד, שבע־עשר מאות ר"ט נתן לו לנדוניא, אף־על־פי שהיה יכול לשדכה (את בתו) אל כמה עשירים מופלגים מארץ אשכנז, שהיו להם בחורי חמד, שהיו רודפים אחריו לקחת בתו הנ"ל (מרים) בחינם ואפילו לתת לכיסו, כי אחותי זאת היתה גדולה בג"י, היפה בנשים ומלומדת, והפריזו עושר רב, לא פנה אל רהבים ושטי כסף ונתן לבתו הרבה יותר מיכלתו כדי להידבק ביוחסי משפחה, מלבד הוצאות גדולות ומזונות כמה שנים ואביו(ר' שאול) לא נתחייב בכל זה רק במלבושים ומתנות".

אחרי שגרשון בן נתן, בנו של המוכסן בצלאל מז'ולקבה,

15. בתו מרת שרה היתה נשואה לרב זאב וולף אבדק"ק סקאלאט, אביו של פרנס וועד ארבע הארצות ומנהיג מדינה אחרון של רייסין, ר' יששכר בריש וסבו של רב המדינה הראשון והיחידי בגליציה, בימי אוסטריה, ר' אריה־לייב ברנשטיין (סבו הזקן של פרופ' ד"ר צבי פרץ חיות). בתו השניה היתה אשתו של הרב ר' יצחק אבדק"ק זסלאב הידוע בשמו ר' יוסף חריף. מיתר חתניו יש להזכיר את הרב משה־שאול אבדק"ק קאליש ואחר כך בז'וראבנו ואת הרב ר' משה מבריסק דליטא.
16. בעלה של בתו הבכירה מרים עליו: דמביצר — כלילת יופי, ח"א עמ' קל"א—קל"ב.
17. יעקב עמדין: — מגלת ספר (הוצאת דוד כהנא), ווארשה, 1896, ע' 65.

נתקשר עם יעקב יעבץ, התאמץ „לתור לו (לר׳ אריה־לייב) מקום כבוד וביני וביני בק׳ טרנופול, שהיה יושב שם רב אחד מקרוביו של גיסי, והוצרך להיות נדחה מפניו בהשתדלות מחו׳ ר׳ נתן הנ״ל, שהיתה ידו תקיפה שם באותו מקום אצל שררה, לכן הועבר הרב הקודם והושב שם גיסי, ושמעתי שהי״ל אמתלא בעסק זה, שהיו אומרים שאינו למדן ואינו ראוי לישב על כסא ההוראה. איך שיהא, דבר זה סיבב לו שונאים הרבה, גם בגליל מבני משפחתו של גיסי, שהיו אוהביו ומסייעיו בתחילה, אח״ז התנגדו לו מאד והיו בעוכריו, שלפי דעתם נטפל בעסק מכוער, להיות עוכר שארו בשביל הנאת עצמו; לכן לא נחו ולא שקטו עד שהוציאוהו ג״כ מן הרבנות הנ״ל וכאשר עשה כן עשו לו.״ [18].

אחרי שישב זמן מה בדוקלא נתקבל בשנת 1724 לרב ברײשא [19] ואז חזר ר׳ יהושע־השיל לכס־הרבנות בטרנופול והצליח לתפוס מעמד מכובד לא רק בחיי הקהילה אלא גם במוסדות האוטונומיה. כמובן שעמדו לו הקשרים עם משפחתו בברודי, שבשנים אלו מלאה תפקידים חשובים ביהדות פולין.

בשובו לטרנופול חזרה לו השפעתו הקודמת. בשנת תצ״א (1731) השתתף הוא כמבורר דד״א במושב ביארוסלב בג׳ תשרי. כנראה שיחסיו עם בני הקהילה השתפרו, כי בשנת תק״ד מוסיף הוא לחתימתו בהסכמתו על ספו „מרי צבי״ על יבמות לצבי הירש ממדינת ליטא (ז׳ולקבה תק״ד) את הפיסקה „ודגל אהבה פרוס בגליל פאדאליע יצ״ו.״ גם שני בניו תפסו עמדות בחיי הציבור היהודי. בנו יעקב היה מבורר־גליל פודוליה במושב וועד ארבע ארצות בטישביץ בח׳ אלול תק״ב (1742) [20]. בנו השני דוד היה מנכבדי עיר טרנופול [21].

אחריו נבחר לרב בטרנופול ר׳ יעקב בן יצחק לנדא שלפני זה היה רב בטרלא [22]. הוא חתם על הכרוז שהוצא בברודי בכ״ו סיון תקט״ו (1754) נגד השבתאים. נפטר בשנת 1777. באותה תקופה ידוע לנו פרנס הקהילה שמואל בן יעקב [23].

בשנת תקנ״ב (1792) נבחר לרב בטרנופול ר׳ שמואל בן הרב משה פנחס[24] פאלקנפלד (1737—1806) בשנת 1760 הוזמן לשבת על כסא הרבנות בבילגוריי ואח״כ הוזמן להיות רב בפשבורסק ובקהילה זו כיהן עד צאתו לטרנופול, בשנת 1788.

אחרי שנפטר הרב מאיר אבדק״ק פרשבורג בשנת 1789 החליטו מנהיגי קהילתה להזמין את שמואל פאלקנפלד שהיה כבר ידוע בתפוצות הגולה כלמדן לכסא הרבנות, אולם הוא העדיף את טרנופול אשר בחרה בו כבר לרבה. בטרנופול כיהן כרב עד 1801. בשנה זו הוזמן מקהילת פוזנא לרשת את כסא הרבנות אחרי אחיו יוסף, שהיה שם רב בשנים 1780—1801 [25].

בהיותו רב בטרנופול הדפיס שו״ת לשולחן ערוך בספרו „בית שמואל אחרון״, נובידבור 1796.

אחריו נבחר לרב יהושע־השיל בן יצחק בן־יעקב־יעקל באב״ד מברודי. ר׳ יהושע־השיל נכדו של יעקב־השיל, שהיה אחיו של הרב מטרנופול ר׳ יהושע־השיל באב״ד, נולד בברודי בשנת תקי״ד (1754). אביו ר׳ יצחק בן יעקב־יעקל באב״ד, חתנו של פרנס וועד ארבע ארצות אברהם ר׳ חיימש מלובלין, היה סוחר גדול ומנכבדי קהילת ברודי. הוא הלך בדרכי אביו ר׳ יעקב באב״ד ונטל חלק רב בחיי הקהילה

---

18. מגלת ספר ע׳ 67—68.

19. ר׳ אריה־לייב היה רב ברײשא עד שנת 1728 ואח״כ בגלוגא בשנים 1734—1739. פה הכריז חרם על רמח״ל (ר׳ משה חיים לוצאטו). בשנים אלו היה גם רב בלבוב וגליל. בשנת 1740 נבחר לרב באמשטרדם ולקח כאן חלק פעיל בפולמוס אייבשיץ־עמדין. חליפת מכתביו בעניין אייבשיץ נדפסה בספריו של יעקב עמדין „שפת אמת״ וס׳ „התאבקות״.
(ר׳ גם י. היילפרין: פנקס דד״א, ע׳ 345—349, 355—358, 361—362, 364—371, 374—376, 378—379, 408, 411, 477).
הוא נפטר בשביעי של פסח תקט״ו (2 באפריל 1755). גיסו יעקב עמדין, שבספר זכרונותיו לא העריך אותו, שינה את דעתו בהספדו עליו, בו הוא אומר: „על אחת כמה וכמה שמצאתי עצמי מחויב בדבר זה להספידו ולבכותו לא לבד מחמת היותו גיסי אלא לפי שסבל גם כן הרבה בשבילי כידוע, אמנם לכן אני אומר בשבילי אלא ר״ל בסיבתי״. (קונטרס „שאגת אריה״, אמשטרדם תקט״ו, מצוטט בי. היילפרין: פנקס דד״א ע׳ 345, הערה 12).

20. י. היילפרין: פנקס, ע׳ 334, ס׳ תרנ״ז.

21. משלוש בנותיו היתה אחת נשואה לזלמן פורטיס, בנו של פרנס דד״א הידוע ד״ר יצחק פורטיס (חזק). השניה — לנגיד שאול מלובלין, אחיו של ר׳ אברהם חיימש והשלישית — לנגיד זרח מנאדבורנה.

22. יצחק בן צבי־הירש הלוי לנדא היה רב בטרלא ומשנת 1719 רב באפטא, בשנים 1729—1738 רב בז׳ולקבה אח״כ רב הגליל לבוב, ומשנת 1754 אבדק״ק קראקא. בפולמוס עמדין־אייבשיץ עמד לימינו של אייבשיץ. נפטר בקראקא בשנת 1767.
מתקופת רבנותו בטרלא, ר׳ את התעודה משנת 1726 ב„היסטאָרישע שריפטן״, איווא, ב׳ II, 643 (ד״ר רפאל מאהלער: דאקומענטן צו דער געשיכטע פון די וועדי הגלילות אין פוילן). נדפס גם בפנקס דד״א ע׳ 303 ס׳ תר״ו.

23. הוא חתם גם בשנת 1765 על רשימת המפקד: Szmujło Jakubowicz.

24. משה פנחס בר אברהם ר׳ חיימש מלובלין(שהיה הפרנס האחרון של וועד ארבע ארצות) היה חתנו של ישראל איסרל מז׳ולקבה, פרנס דד״א. אחרי הרבנות בסווירז׳ נתקבל בשנת תק״ו (1746) לרב בז׳ולקבה. בשנת 1751 חתם על החרם הגדול בז׳ולקבה לעזרתו של אייבשיץ.

25. ר׳ יוסף, חתנו של ר׳ יחזקאל לנדא (בעל נודע ביהודה) היה רב ביאבורוב, וויסקוב, סקאהל ומשנת 1780 עד מותו בפוזנא. היות והוציא פסקי־דין בניגוד לחוקי פרוסיה, נענש ע״י השלטונות לשלם קנס בסך אלף טהאלר במזומנים. הוא נפטר בחודש אדר תקס״א בפוזנא (שלמה בובר: קהלה נאמנה, ע׳ 69—70).

ונתן לשני בניו ר' נתן, שהיה אח"כ רב ביאבורוב, וליהושע־השיל, חינוך מופתי. בצעירותו היה רב בבודזאנוב ומשנת 1801 רב בטרנופול. לזכותו יש לציין שבשנת 1813 נתן את הסכמתו לבית־הספר מיסודו של המשכיל יוסף פרל. בשנת 1828 הוזמן כרב בלובלין, אולם כעבור זמן קצר חזר לרבנותו בטרנופול ונשאר שם עד מותו בשנת 1838. הוא בעל מחבר „ספר יהושע" (שו"ת לשולחן ערוך), ז'ולקבה 1829.

במאת הי"ח לא נשתנה המצב הכלכלי לעומת המצב בסוף המאה הי"ז. לירידים בטרנופול, שנמשכו חודש ימים, באו לא רק סוחרים ואצילים מהסביבה, שביצעו כאן את הקניות שלהם, אלא גם מיתר ערי רייסין ובמיוחד סוחרי ברודי שהיו קונים פה את הסחורות הדרושות בשביל הירידים בגרמניה ושלזיה, ומוכרים בסיטונות את הסחורות ומוצרי התעשיה המובאים משם. רק סמוך לחלוקת פולין (1772) השתנה המצב לרעה, עקב המאורעות הפוליטיים.

בשנת 1765 נפקדו במפקד האוכלוסין ביום 12 בפברואר בעיר טרנופול 1161 נפשות יהודים ו־85 ילדים בגיל פחות משנה אחת ובסניפי הקהילה קוזלוב 46, וילד אחד, קופי־צ'ינצה — 40 ושמונה ילדים, בובורוב — 17 וילד אחד, ובששים וחמישה הכפרים השייכים לעיר טרנופול נפקדו 416 יהודים ו־42 ילדים. בכל המחוז נפקדו 1680 יהודים ו־137 ילדים בגיל למטה משנה אחת על 7018 יהודים ו־516 ילדים. ביחד — 7534 יהודים בכל חבל טרמבובלה (powiat trembowelski)[26].

עקב התפשטות תנועת הפראנקיסטים בחבל פודוליה לא מן הנמנע שגם בטרנופול נמצא קן של אוהדיה, אבל מן הצדק להדגיש שברשימות הפראנקיסטים, שהתנצרו אחרי הויכוח בלבוב בשנת 1759 לא נמצא אף יהודי אחד מעיר זו.

ד

שנת 1772 היא שנת מפנה בתולדות היהודים ברייסין ובטרנופול בכללה. סיפוח השטח הנ"ל לממלכת ההבסבורגים הפכה אותו למדינה הנקראת מאותה השנה „גליציה ולודו־מריה". כמובן שמפנה זה הביא שינויים רבים גם בחיי היהודים.

על הפקידות האוסטרית שבאה לקבל לידיה את הנכס החדש שנפל בחלקה של אוסטריה משלל חלוקת פולין הרא־שונה, עשתה — כפי שהודיעו לוינה — טרנופול (בדומה לברודי, סאמבור, יארוסלב, פשמישל, דרוהוביץ', זאמושץ', זבאראז' בוצ'אץ', טארנוב, ביאלה ופודגוז'ה) רושם של עיר ממשית, בניגוד לעשרות העיירות האחרות. ביחוד הדגישו

את התפקיד הכלכלי, שמלאו הירידים בטרנופול וגם את חשיבות המלאכות, שנמצאו אז בידי הנוצרים: סנדלרות, בורסקאות, ובידי היהודים: חייטות, נחתומות וכמובן את תפקידם של היהודים במסחר הסיטונאי והקמעוני, בחכירות ובייצור משקאות חריפים.

המפנה הפתאומי נתן את אותותיו ביהודי גליציה. המינהל האוסטרי רצה להפוך במחי־יד אחת את היהודים לאזרחי אוסטריה ולסגלם לתנאים החדשים. גל של הוראות, פקודות ותקנות הציף את יהודי גליציה והביאם תחילה במבוכה, אולם לאחר שהתאוששו התחילו לגלות התנגדות מוחלטת למגמות הממשלה. כעבור זמן באו השלטונות לידי המסקנה, כי אין לבצע שינויים מרחיקי־לכת בחיי היהודים באמצעים ביורוקרטיים גרידא. גורלם של יהודי טרנופול היה, כמובן, כגורל כל היהודים בגליציה.

אף כי רובם של הפקידים הכירו בחשיבותם של היהודים בחיים הכלכליים לא נמנעו רבים מהם לציין בדו"ח שלהם לוינה כי היהודים 'wenn ihnen das Märkeln, Kuppeln und Schleichhandel nicht mehr gelingt, sich endlich auf's Betrügen, Stehlen und Rauben verlegen". מצד שני מציי־נים, כי עקב רמת חייהם הנמוכה מהווים היהודים גורם כלכלי, אשר באפשרותו להתחרות הן עם העירונים והן עם הכפריים. היהודי בלבוב מוציא לכלכלתו 30 זהובים לשנה ובחבל המזרחי — זאלשציקי, טרנופול מוציא היהודי למחיתו במשך חדש אחד סכום, שהנוצרי מוציאו לשבוע אחד.

הערים טרנופול, גז'ימאלוב, סקאלאט, זבאראז', מיקולי־נצה וסביבתם היוו מחוז מיוחד (XVII Tarnopoler Kreis). בעל העיר והיהודים הגנו על זכויותיהם מימי פולין, אולם חסות זו לא עמדה להם לאורך ימים. השלטונות החדשים, האוסטריים, היו מעוניינים במדיניות אחידה כלפי היהודים בכל המדינה, קודם כל בשטח האדמיניסטרטיבי, ורק אחר כך להתחיל בסידור התנאים הכלכליים. כאחת הבעיות החשובות ביותר ראתה הממשלה הוינאית את חיסול המוזגים היהודים. לשם כך נערך משאל בין כל שמונה־עשר ראשי המחוזות בגליציה ורק שמונה מהם — וביניהם גם ראש המחוז טרנופול — הסכימו לחיסול המוזגים היהודים בהצביעם על בוקובינה[27], ששם הביא חיסול זה תועלת גדולה ולפיהם עשוי חיסול המוזגים להכריח גם את יהודי

26. Dr. Majer Bałaban: Spis Żydów i Karaitów ziemi halickiej i powiatu Trembowelskiego i Kołomyjskiego w r. 1765. Kraków, 1909 p. 14-15.

27. ר' מאמרי: לתולדות היהודים בבוקובינה בשנים 1773—1785, „ציון" תש"ב.

גליציה לעבור למקצועות פרודוקטיביים [28].

מראשית הכיבוש האוסטרי כרעו יהודי טרנופול תחת עומס המסים שלא יכלו לסלקם. בדצמבר 1776 מבקשים נציגי הקהילה שמעון לייבל, הירש שמעון, מיכאל יוסף בשם יהודי טרנופול לבטל את החוב במס־גולגולת ולשלם בעד המזונות שיהודי טרנופול הספיקו לצבא [29], אולם השלטונות לא נענו להם. בינואר 1778 מבקשת הקהילה להקטין את המס השנתי בסך ארבעת אלפים פלורין שהוטל על יהודי טרנופול וזבאראז׳ ובמרס 1778 הגישה שוב בקשה לשנות את מס הרכוש והתעסוקה שהוטל על יהודי טרנופול. אחרי שבקשותיה לא נענו [30] הגישו ביוני 1778 ראשי הקהילה לגוברניום בלבוב ערעור. אולם השלטונות המרכזיים דחו את הערעור, היות ותלונות המערערים נראו להם כבלתי מוצדקות בהחלט. להפך, השלטונות במחוז נדרשו להגיש דין וחשבון על המצב הכלכלי והרכושי של יהודי טרנופול שישמש יסוד לדחית הערעור [31].

כל הנסיונות שנעשו בימי שלטונה של הקיסרית מריה־תרזיה לא הצליחו להכניס שינויים ניכרים ושיפור כל שהוא בחיים הכלכליים של יהודי גליציה, ועל כן לא ייפלא, כי מצבם הכלכלי בתקופת יורשה הקיסר יוסף השני החמיר עד כדי כך, שהשלטונות הועמדו לפני בעיה קשה, כיצד לשפר את מעמדם הרופף והולך של האוכלוסין היהודים. יוסף השני שהיה בהשקפותיו הכלכליות־המדיניות פיזיו־קראט, ניסה לפתור את הבעיה היהודית ע״י התישבות חקלאית.

בשנת 1781 נשאל הנציב הגליצאי, אם מן האפשר לתת ליהודים אדמות באחוזות הממשלה, כדי שיעבדון בעצמם. בשנת 1782 יצאה הוראה מוינה, שהיהודים עובדי האדמה ישלמו רק מחצית מס־הנשואין ואחרי זמן קצר יפוטרו לגמרי מתשלומי המס הזה. ביסוד מושבה יהודית הוחל אך בשנת 1785; באביב 1786 נוסדה המושבה היהודית הרא־שונה בכפר דומברובקה על יד נובי־סונץ׳, אחר כך המושבה השניה „בבל חדשה" (Neu-Babylon) בקרבת העיר בוליחוב ועוד אי־אלו מושבות קטנות שלא האריכו ימים.

לפי התכנית הממשלתית נקבע, כי בתוך המספר הכללי של 1410 נפשות המתיישבים היהודים בכל גליציה, יש ליטול מטרנופול והגליל 84 משפחות יהודיות, אולם למעשה יושבו רק 79 משפחות. את התקציב נאלצו לכסות הקהילות בשטחי ההתיישבות לפי החישוב 250 פלורין הוצאות התיישבות של משפחה.

מכלל מספר המתיישבים היהודים היו בסוף אוקטובר 1803 — 79 משפחות מטרנופול [32]. התוצאות, לפי שהשתקפו בדו״ח של הגוברניום הגליצאי מיום 12 ביוני 1792, לא הניחו את דעת השלטונות המרכזיים. בניגוד לשרי המחוזות סאמבור, סטרי, בז׳זאני, ז׳ולקוב, זאלשציקי וזאמושץ׳, שמלאו את הפקודה בשלימותה ("sich bei dieser Unternehmung vorzüglich ausgezeichnet haben") ולשרי המחוזות ריישא, טארנוב, סנדץ, בוחניה ומישלניצה, שלמרות הקשיים הגדולים ביצעו את המצווה עליהם, קיבל שר המחוז בטרנופול — בדומה לשרי מחוזות לבוב, זלוצ׳וב וסטאניס־לבוב — נזיפה קשה ואזהרה חריפה שעליו למלא את הפקודה וליישב מיד את המספר המצווה של משפחות יהודיות ולגבות מכל קהילה את התרומה השנתית לפי החישוב 62 פלורין 30 קרייצר לכל משפחה [33]. ברם כל הנזיפות והאזהרות לא נשאו פרי, ובשנת 1882 היו מיושבות רק 10 משפחות מטרנופול על חשבון הקהילות ואף אחת מהן על חשבונה היא [34].

כבכל המחוזות וערי גליציה גרם עול המסים הכבד גם בטרנופול לדלדול המצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית נוסף למס־הסבילות (טאָלעראַנץ־שטייער) שילמו היהודים אז כל מיני תשלומים ומסים. רוב היהודים התפרנסו כמוזגים ולא אחת היה מספר המשפחות היהודיות כמספר בתי־המרזח,

---

28. למעשה התכוונו השלטונות המרכזיים בוינה לבצע בגליציה אינדוסטריליזציה, תכנית שנגדה יצאו דברי הנציבות בגליציה, ביחוד גראף בריגידו ויועצו קורטום. קורטום היה בדעה, שכל פיתוח תעשייתי יישאר בלי תוצאות חיוביות, כל זמן שלא ידחקו מן הערים את היהודים. לפי דבריו:
"Bekanntlich ist der Jude in Galizien alles. Er ist Bürger. Er ist der Fuss, das principale der städtischen Bevölkerung. Sein Esprit de Corps setzt ihn schon allein in den Stand, alles was Industrie heisst um sich her zu verdrängen. Die Erfarung redet dafür. Immer war er der Ausbreitung der städtischen Industrie hinderlich. Aber seitdem den Juden alle Arten von bürgerlichen Gewerben freigegeben worden — ohne Mittel, die ihre Anzahl jemals vermindern können und bei der überwiegenden Wahrscheinlichkeit ihre Menge von Jahr zu Jahr zu wachsen zu sehen — verschwindet auch die Möglichkeit des Gedankens in Städten wo Juden wohnen, fremde Fabricanten und Handwerker auch bei aller Unterstützung mit guten Erfolg anzusiedeln".
(Bericht vom 27 Dezember 1785. Archiv des Ministeriums des Innern. Wien V G. Carton 2968 ad 12 ex Februario 1786)
29. A. D. M. d. J. Protokolle Galizien 1776 Dezember Nr. 30.
30. Protokolle 1778 Janner 28, März Nr. 9.
31. Prot. Galizien 1778, Juni Nr. 29, Archiv d. Miniseriums d. Innern (Wien) (A.d.N.d.J.).
32. ר׳ מאמרי: „סטאטיסטיק פון די יידן אין פוילן סוף 18 יארהונדערט" ב־„שריפטן פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק" ייוו"א באנד, בערלין 1928, ע׳ 188.
33. IV T. 1, Judenansiedlung e.a. 1792 Carton 2580.
34. Archiv des Ministeriums für Innere's (Wien), Galizien IV T. ex 1822.

והממשלה לא התנגדה לכך, שהרי הרחקת היהודים מבתי המזיגה פירושה הפחתת הכנסות האוצר.

מבחינת תרומת המסים נמנתה טרנופול בתקופה הרא־שונה של השלטון האוסטרי על הקהילות הגדולות, שהיו רשאיות בגלל המספר הניכר של תושביהן היהודים להחזיק לשם סידור העניינים הכרוכים בגביית מס־הבשר הכשר, פקיד מיוחד (אֲקצעסיסט) במשכורת שנתית בסך 200 פלורין ולבלר יהודי שמשכורתו השנתית היתה 350 פלורין [35]. בשנת 1790 לבד הוטל על קהילות המחוז טרנופול על 2279 משפחותיו היהודיות לשלם מס־סבילות בסך 11.395 פלורין. למעשה שילמו 10.227 פלורין ונשארו חייבים 1.168 פלורין ומשנת 1789 נשאר עוד חוב בסך 482 פלורין [36]. השלטונות בלבוב חשדו שהקהילות נתנו לפקידות מתנות, כדי לדחות את התשלומים הנותרים. החשד התגבר, ביחוד, לאחר שהקהילה ביקשה להשאיר את משרד המחוז בטרנופול בשעה שדנו על העברתו משם באוקטובר 1790. חשבונות הקהילה נבדקו, אם לא ניתנו לפקידים מתנות כל שהן.

נוסף לדלדול הכלכלי עקב עומס המסים, יש לציין שבקשר עם הכרזת ברודי לעיר חפשית מבחינת מדיניות מכסית (Zollpolitik) הפסיקו סוחריה, שהיו הלקוחות הרא־שיים של ירידי טרנופול, לבקרם — דבר שהביא נזק רב לעיר וליהודי טרנופול. משום כך העביר סבר פוטוצקי, בעל העיר, בסוף אוקטובר 1781 לידי הממשלה הוינאית „כתב בקשה של כל תושבי טרנופול לעשות לעיר את החסד ולהתיר לסוחרי ברודי לבקר בירידיה הנמשכים חודש שלם" ולמטרה זו יותר להם לסלק רק את מכס־המקח (קאָנסום־צאָלל) של הסחורות הנמכרות. בעד הסחורות שלא יימכרו שם יצטרכו לשלם רק מכס־המעבר (טראנזיט), דבר שהיה אסור לפי תעריפי המכס בשביל גליציה משנת 1778 (58 §).

בדו"ח מ־16 בנובמבר 1781 הודיעה הנציבות מתוך כוונה לתמוך בבקשת טרנופול, שאיסור זה (58 §) חל רק על סוחרים מחוץ־לארץ, ולכן יש להתיר לסוחרי ברודי לבוא לירידי טרנופול, אף כי כתושבי עיר חפשית הם תושבי אזור־מוצא (ausgeschlossenes Gebiet) בכל זאת נשארים הם נתיני הקיסר ורשאים ליהנות מיתרונות מסחריים של הארץ. ב־15 בינואר 1782 הסכים הקיסר על יסוד הרצאת החצר להצעת הנציבות [37].

לפי המפקד הפוליטי (politische Conscription) שנערך ע"י הגוברניום הגליצאי בשנת 1788 נימנו במחוז טרנופול (העיר ו־8 קהילות מסונפות) 2596 משפחות יהודיות ובתוכן 2485 גברים, 2548 נשים, 1055 ילדים, 935 ילדות בגיל מעל לשנה; 2123 ילדים, 1960 ילדות למטה משנה אחת. מלבד אלה נימנו 678 עוזרים, 783 עוזרות, אביונים רשומים — 39, אביונות — 148; ביחד 6380 גברים ו־6374 נשים. לפי סוגי המשפחות היו — 1530 משפחות מסוג I, 981 מסוג II, 110 מסוג III, עניים — 575 משפחות.

ממספרים אלה למדים אנו עד כמה גדלה האוכלוסיה היהודית בהשוואה לשנת 1765, שבה התקיים המפקד הפולני האחרון [38].

היהודים התעסקו על פי רוב במוזגות ובמסחר קמעוני. היה גם מספר ניכר של בעלי־מלאכה שריכזו בידיהם, פרט לענפי החייטות והאפיה, גם מלאכות אחרות.

הפטנט מ־9 בפברואר 1784 חיסל את מזיגת המשקאות החריפים וכן החזקת בתי־בישול לבירה ותמד ע"י יהודים וקבע כתאריך לביצוע האיסור את ראשית 1787. כיוצא מן הכלל הותרה המוזגות בערים, וזאת ליהודים שעסקו ביום 5 בנובמבר 1784 באופן אישי במקצועם בבתים משלהם ועל חשבונם הם. וגם להם הותרה המוזגות אך ורק לימי חייהם ולפי רשיונות מיוחדים ממשרדי המחוז. איסור זה פירושו היה הרס כלכלי של אלפי משפחות בכל שטח גליציה.

אז החליטו פרנסי הקהילה הלבובית להגיש בשם כל יהודי המדינה כתב בקשה נגד הגזירה הזאת. הגוברניום העביר את כתב־הבקשה לוינה, ואף כי בעניין זה פורסמו כבר פקודות, המליץ על בקשת היהודים בנימוק, שע"י ביצוע האיסור יישארו אלפי יהודים ללא פרנסה וייאחזו בפרנסות בזויות. הגוברניום הציע להאריך ליהודים את תקופת החזקת בתי־המזיגה לעוד שלוש שנים ולהתיר לאותם המוזגים, שהתעסקו בכך לפני 1772 את המקצוע לכל ימי חייהם. אל להאשים את היהודים שהם מביאים את האכרים לידי שכרות. האשם הוא בבעלי־האחוזות המחכירים את בתי־המזיגה ליהודים, באשר כל עניינם הוא להגדיל בכל דרך שהיא את הכנסותיהם. השלטונות בוינה לא הכירו בצדקת הנימוקים האלה וטענו שמשנת 1772 היה די זמן ליהודים לדאוג לפרנסות אחרות. אף־על־פי־כן הגישו לקיסר הצעה, שידחה את התאריך הסופי של חיסול בתי־המרזח עד סוף 1787, אולם בכדי שלא לעורר בציבור רושם רע, לא תפורסם על כך שום הודעה רשמית. הקיסר דחה כל הצעת הארכה ונתן פקודה ב־29.1.1787, שיש להוציא מידי היהודים את בתי־המזיגה ללא דחיה. בעלי־האחוזה שלא

Archiv des Min. f. Inneres. Wien IV T. ad Cartnn T. 11 e. a. 1787 Carton 2658 Nr. 147.

36. באותן השנים שמש אנטון מוסלר (Mosler) כשר המחוז. IV T. 11 Carton 2658.

37. Hofkammerarchiv Wien im Archiw des K. u. K. Gemeinsamen Finanzministeriums Wien. Commerz Ungarn u. Galizien. fasc. 57 ad 5 ex Jannuario 1782.

38. תמונה שונה במקצת נותנים מספרי המפקד בשנת 1791 Archiv des Min. f. Inners. Wien IV T. ad Carton 2580 (1792—1804)

יקפדו בביצוע איסור זה ויחזיקו בחוכרים יהודים יבואו על ענשם [39].

בשנת 1791 אסרו השלטונות על היהודים להתגורר בכפרים ולהחזיק שם בתי־מרזח, משרפות יי״ש, טחנות־קמח — דבר שפגע קשה ביהודים מבחינה כלכלית. אז הגישו קהילות גליציה ובכללן טרנופול לשלטונות בוינה ע״י משלחת באי־כוח כתב־בקשה לבטל את האיסור. אולם פנייתם זו נדחתה בטענה, שאין היהודים רשאים לשגר באי־כוח משלהם בלי רשיון מיוחד מאת הממשלה [40].

למרות העונשים החמורים, עברו היהודים על האיסור ומצאו תמיד תחבולות להמשיך בפרנסותיהם האסורות בכפרים עד כדי כך, שכעבור שנים רבות, בשנת 1828, מצאו השלטונות לנחוץ לפנות אל שרי המחוזות במשאל, איך להסביר את העובדה שהיהודים עוברים תדיר על האיסור, ובאיזה אמצעים יש לנקוט כדי להילחם במצב זה. שר מחוז טרנופול הבין מה שהבינו רבים מהפקידים, כי אין באפש־רותם של המוזגים היהודים לאחוז במקצוע אחר והמליץ על ביטול האיסור, הואיל ואין האכרים מנוצלים על־ידי היהודים כמו בזמנים הקודמים. ובאם אין אפשרות לבטל את האיסור, אז יש להעניש את היהודים העוברים על האיסור בגירוש מתחומי המדינה [41]. לאמיתו של דבר היו מעוניינים בקיומם של בתי־המרזח בראש וראשונה בעלי־האחוזות, שבידיהם נמצאו משרפות יין־שרף, והם שסייעו ליהודים להתחמק מהחוק.

נוסף לדחיקת רגלי היהודים מפרנסותיהם הטילו על יהודי גליציה חובת־גיוס לצבא ומסים חדשים, כגון מס־נרות, לפי הצעתו של מפקח בית־הספר הירץ הומברג, שקבל רווח של 2% מההכנסה הזו.

עול המסים גדל משנה לשנה והעיק לא מעט גם על יהודי טרנופול. אין פלא, איפוא, שהאוכלוסיה היהודית נשמה לרווחה כאשר טרנופול ומחוזה הועברו בשנת 1809 לרשות רוסיה.

בשנת 1788 יסד הירץ הומברג את בית־הספר היהודי הראשון (Jüdische Normalschule) בטרנופול. בתור מורה שימש הירש אייזנשטטר שקיבל משכורת שנתית בסך 200 פלורין [42].

בשנת 1806 חוסלו כל בתי־הספר היהודים בגליציה, וכן גם בית־הספר בטרנופול. באותה התקופה התחיל המשכיל יוסף פרל לעשות מאמצים להקים בית־ספר יהודי לפי תכניתו הוא.

פרל לא היה מחסידיו ואוהדיו של „חלוץ ההשכלה" בגליציה הירץ הומברג וכל בני פמליתו. הוא לא עמד אתו בשום מגע ומשא אישי והתנגד בהחלט לכל שיטתו החינוכית, שהיתה למורת רוח של היהודים. הוא ראה בנעוריו במו עיניו, כי לבית־הספר של הומברג, „שנוסד לפי פקודה מלמעלה בשנת 1786" לא היתה כל השפעה, והוא בעצמו לא הזדמן לו ללמוד בשום בית־ספר יסודי.

עוד בעלומיו, כשביקר פעם בשנת 1792 עם רב הגליל טרנופול, ר' שמואל בן משה פנחס פאלקנפלד, אצל האציל פראנצישק קוריטובסקי (בעל האחוזה פלוטיץ ואחר כך בעל העיר טרנופול) שאל הלה את הרב, מדוע „אין האומה היהודית מתעניינת בהשכלה? ומדוע עיקר לימודיה הוא אך ורק התלמוד, ומדוע איננה מתמסרת לחקלאות, בקיצור, אינה שואפת להידמות לבני־אדם" [43].

כל השאלות האלה לא עשו רושם על הרב ועל פרנסי הקהילה כי כולם דבקו במסורת ובמנהגים וראו בשאלות שהופנו אליהם מטעם הנוצרים רק סימני שנאת־ישראל. אולם פרל בעצמו, שעודנו בעלומיו „ולבו טרם היה נעדר הרגשה ואטום", היה בדעה, כי טענותיהם אלה של רמי הנוצרים לא נבעו מתוך טינה לגבי ישראל, אלא מתוך אהבה, דאגה ורצון להפוך אותם לבני־אדם משכילים ומאו־שרים. שאיפה זו הניעה אותו ללמוד ולהשתלם במדעי־חול ובידיעת שפות. כבר אז חשב על הצורך להקים בית־ספר שיטתי למען הנוער היהודי. היות ולרגלי עסקיו הזדמן פרל לבוא לעתים קרובות לוינה התחיל כאן במאמצים כדי לקבל רשיון הממשלה לשם כך. בשנים 1808—1809 השתדל בעניין אצל השלטונות הוינאים [44], אולם המלחמה בשנת 1809 ומסירת חבל טרנופול לרוסיה שמו לאל את כל מאמציו בשטח זה.

---

39. וזהו נוסח החלטתו:
"Sämtliche Schänkarenden sind den Juden in Galizien ohne mindeste Termin-Verlängerung sofort abzunehmen. Die Dominien aber, die wieder diesen Verbot derlei jüdische Pächter beibehalten, sind mit der bestimmten Geldstrafe ohne alle Rücksicht anzusehen. Wien 29.1.1787. Josef".
(Archiv d. Min. d. Innern, Wien IV T. 11. Carton 2568 (1786—1792) Nr. 37.
ר' גם: Michael Stöger: Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Juden, Lemberg 1833 I §§. 154—159.
40. Protokoll Galizien 1791—1793, Dezember Nr. 159.
41. IV T. 1 Galizien, Carton 2580 (1792—1804) Fasc. 277-278 (1828—1848).
42. ביתר הקהילות של המחוז שימשו כמורים: 1. בזבאראז־ ישעיה רוזנבוש (משכורתו 150 פל'), 2. בגז'ימאלוב — לוי טורנאואר (200 פל'), 3. במיקולינצה — חיים האנדק (150 פל'), 4. בטרמבובלה — אהרן באלק (150 פל'), 5. בבודזאנוב — הירש אורבאן (150 פל').
43. מכתבו אל קוריטובסקי מיום 25 במרס 1812 נדפס ע"י ישראל ווינלעז ב„היסטארישע שריפטן" ייוו"א כרך I ע' 811.
44. Archiv des Ministeriums f. Unterricht u. Kultur, Wien 23 a ad 70 ex Mai 1816 Isr. Freischule zu Tarnopol.

ה

מלחמת אוסטריה נגד צרפת ונפוליאון הראשון בשנת 1809 הסתיימה בחוזה שנחתם ב־14 באוקטובר 1809 בשאנברון ולפיו הפסידה אוסטריה, פרט לשטחים המערביים והדרומיים, גם שטח ניכר בגליציה המזרחית והמערבית לטובת בני־בריתו של נפוליאון: רוסיה והנסיכות הווארשאית. לנסיכות הווארשאית סופחו המחוזות קראקא וזאמושץ׳, ביחד בערך 961 מילין מרובעים, ולרוסיה — שטח בגליציה המזרחית, מחלק שניתן לאוסטריה בחלוקת פולין הראשונה בעל אוכלוסיה בת 400.000 נפשות. שטח זה היו צריכים לקבוע נציגי אוסטריה ורוסיה. לרוסיה, שמזמן היתה מעוניינת בגליציה המזרחית, ניתנה הפעם ההזדמנות לחדור לשטחה.

ב־9 באוקטובר 1809 הורכבה ע"י לשכת הקיסר האוסטרי וועדה מיוחדת לסימון השטח (האף־ אונד אַבגרענצונגס־קאַמיססיאָן) מורכבת משני קומיסרים — הפלדמרשל פריד־ריך־היינריך גרף בלגארדה וגרף קריסטיאן וורמזר, שהיה בשנים 1806—1809 הגוברנר האזרחי של גליציה. לוועדה צורף כפקיד לשירותים מיוחדים היועץ ומנהל הנשיאות הארצית בלבוב, ארנסט בוגופאַל קורטום (Kortum), טיפוס של ביורוקראט אמיתי מתקופת הממלכה המשטרתית. מושב הוועדה היה בבילסקו, היות ולבוב היתה עדיין בידי צבאות רוסיה.

כנציג רוסיה נשלח הקולונל סטאביצקי. כבר ב־11 בנו־במבר הוחלט בין באי־כוח המדינות, שבגליציה המזרחית יימסר לרוסיה כל חבל טרנופול. שר המחוז בטרנופול היה אז בארון פון דיקה (Dyke). ב־15 בדצמבר 1809 תפסו צבאות רוסיה, בפיקודו של הנסיך גוֹליצין, את חבל טרנופול. ב־15 ביוני 1810 נמסר החבל רשמית לרוסיה. גדלו היה 121 ממ"ר וצורף מכל המחוז טרנופול (65 ממ"ר) וחלקים ממחוז זלוצ׳וב (2 ממ"ר), בז׳ז׳אני (7 ממ"ר) וזאלשציקי (47 ממ"ר) עם 516 ישובים: 7 ערים[45], 25 עיירות, 484 כפרים. בחבל נמצאת אוכלוסיה בת 349.015 נפשות, 60.508 בתים, 54.711 סוסים, 9 פרדות, 38.030 שורים, 35.028 פרות, 98453 כבשים — בסך הכל נכס רב־ערך. בשטח הכיבוש השתייכו שני גופי אחוזות לממשלה האוסטרית והם ארשציה ביסקופיה, שערכו הואמד בסך של 3.523.934 פלורין וחלק הכפר ביאלה, סמוך לצ׳ורטקוב וערכו 122.500 פלורין. את אושציה רצה לקנות היהודי איגנאץ ברונשטין[46], שהציע את השליש של ערכה האמיתי. לפי פקודת הקיסר פרנץ הופסק המשא־ומתן אתו בגלל הצעתו שפגעה ממש בכבוד הממלכה.

מיד אחרי שהחבל נמסר רשמית וצבאות אוסטריה עזבו את בסיסיהם, הגיע ב־10 במאי 1810 לטרנופול הנציג האזרחי של רוסיה, סנטור איגנאצי טהיילס (Theyls). שעליו הוטל להסדיר את המינהל האזרחי. הוא נתמנה לגוברנטור החבל.

ב־11 במאי 1810 פרסם טהיילס על דעת עצמו בשם הממשלה הרוסית כרוז אל האוכלוסיה, ובו הודיע כי ברצונו של הקיסר הרוסי לזכות את נתיניו החדשים בטובות, מהן נהנים העמים הנמצאים תחת שרביט מלכותו. בין טהיילס ולבין הנציג האוסטרי, שר המחוז בארון פון דיקה, פרצו סכסוכים ובמחצית יוני 1810 עזב בארון פון דיקה את טרנופול.

למעשה קיבלה האוכלוסיה בשביעת רצון את השלטון החדש אחרי שלטון הדיכוי תחת הביורוקרטיה האוסטרית. טהיילס, ששלט על חבל טרנופול במשך למעלה מחמש שנים רצופות (מ־15 ביוני 1810 עד 6 באוגוסט 1815), השתדל קודם כל להסדיר את המינהל במסגרת האדמיניסטרציה הרוסית ולהתאימו לנוהל הקיים ביתר המדינות של רוסיה. לפני בואו לטרנופול שימש כגוברנטור במחוז ביאליסטוק, שצורף בשנת 1807 לרוסיה, והיה איפוא בעל נסיון רב בהסדר אדמיניסטרטיבי. בהיותו גרמני קורלנדי, הכיר את דרכי האדמיניסטרציה הפרוסית והאוסטרית והשתדל לא לחסל בבת־אחת את הגופים המנהליים של אוסטריה. להפך, הוא השאיר את משרדי המחוזות, ובמקום ה„קרייז־האופטמאַן" האוסטרי הועמדו בראשם קצינים רוסיים. בניגוד לפקידות האוסטרית היה מעוניין לרכוש את האצולה הפולנית, היות וביחסים הטובים אתה ראה את הדרך הטובה ביותר לביסוס השלטון הרוסי. בהתאם לעיקרון זה הקים את ה„וועד הטרנופולי" (komitet tarnopolski), בתור שלטון עליון אדמיניסטרטיבי ושיפוטי מורכב בחלקו המכריע מאצילים פולנים. את המשרות הנמוכות במינהל מסר גם כן לפולנים. ואת מקום השפה הגרמנית כלשון רשמית במגע ומשא עם האוכלוסיה בכתב ובעל־פה, תפסה השפה הפולנית. על ידי השינויים האלה הצליח לרכוש את לבות הפולנים.

45. הערים: טרנופול, טרמבובלה, זבאראז׳ סקאלאט, הוסיאטין — במחוז טרנופול; זאלשציקי, יאַזלוביץ — במחוז זאלשציקי; העיירות: מיקולינצה, סטרוסוב, גז׳ימאלוב, חודוסטקוב, קופיצ׳ינצה, יאבלונוב, סוחוסטאב, יאנוב, בודזאנוב, איהרו־ביצה — במחוז טרנופול; בודשצוב, אושציקו, חודוסטקוב, זבינוגדוד, גרודק, יאגילניצה, יז׳יזאני, קורולובקה, קשיבצה, קודדינצה, מילניצה, פדובוז׳נה, סקאלא, טלוסטה, אושציה ביסקופיה.

46. יצחק איגנאץ בדונשטיין היה חתנו של דב הגליל טרנופול ד׳ שמואל פאלקנפלד. בזמן השלטון הרוסי בטדנופול דכש אחוזות זאלשציקי. התנצר בשנת 1815. דכש לו את התואר בדון באוואדי שאושר אח"כ בשנת 1818 ע"י הממשלה האוסט־טדית. אשתו רחל בת הרב פאלקנפלד, סרבה להתנצר ונשאדה עם שתי בנותיה בחיק היהדות. היא נקברה בבית־העלמין היהודי בזאלשציקי. בת בנו ליאון — מאלוינה, היתה נשואה לויקטור בילינסקי, והיא אמו של המלומד והמדינאי האוסטרי הפולני הידוע פרופ׳ ד"ר ליאון בילינסקי (1846—1923).

כעוזרו נתמנה הפולני מיכאל סטארזֶ׳נסקי (Starzeński) חבר הסיים הפולני לשעבר ועוזרו של טהיילס בביאליסטוק. תפקידו היה לשמש מתווך בין השלטון הרוסי והאצולה הפולנית. למרות הגילויים הליברליים האלה עמדה נגד עיני הרוסים כמשימה עיקרית לספח במרוצת הזמן את החבל לרוסיה.

ב־29 ביולי 1810 נערך בטרנופול הטקס הרשמי של השבעת האוכלוסיה על נאמנותה לצאר הרוסי. האוכלוסיה היהודית הושבעה בבית־הכנסת הגדול בטרנופול.

החבל חולק לשלושה מחוזות: טרמבובלה, טרנופול, זאלשציקי עם „גוֹרוֹדניצי" בראש כל אחד. בזאלשציקי — פאבל בארטוסיאֶביץ׳, יאן הילפרדינג — בטרמבובלה וזאנקוֹבסקי בטרנופול. לשכת הוועד הטרנופולי הורכבה מארבע מחלקות לעניינים אזרחיים, פליליים, פוליטיים וממשלתיים, ע"י הלשכה הזו היתה קיימת לשכה מיוחדת של הסנטור טהיילס.

כדי לרכוש את לב האצולה הפולנית הוקם, מלבד הוועד ומשרדי המחוזות, מוסד „מושל האצולה" (marszałek szlachty), שנבחר מקרב בעלי־האחוזות של כל שלושת המחוזות. בראש עמד שוב מושל ארצי (marszałck szlachty), שנתמנה ע"י טהיילס ואושר ע"י הצאר.

למושל המחוז טרנופול נבחר פראנצישק קוֹריטוֹבסקי, שקנה בראשית המאה הי"ט מידי משפחת פוטוצקי את העיר טרנופול.

בשטח האדמיניסטרציה לא חלו שינויים מכריעים. למעשה נשארו מוסדות המינהל מזמן השלטון האוסטרי. שינוי חל בארגון מוסדות השיפוט. לשיפוט עניינים אזרחיים נקבע בית־דין עירוני בטרנופול, מורכב מראש העיר וארבעה יועצים — שני נוצרים ושני יהודים. השלטונות הרוסים לא הכניסו חידושים בשטח המסים. למעשה נשארו המסים מימי אוסטריה, וגם בשטח המסים היהודיים נשאר מס־סבילות (טאלעראנץ־שטייער) עם התוספת של 50%, וכן מס־מעמד (klasowy) עם תוספת של 50%, נוסף על יתר התשלומים שחלו על היהודים בזמן שלטון האוסטרים. בניגוד לאוסטריה לא הוחכרו המסים היהודיים. את כושר משלם המס העריכו לא השלטונות, אלא וועדות־הערכה מורכבות מנציגי האוכלוסיה והמסים שולמו ישר לקופות ממשלתיות. כדי להוכיח לאוכלוסיה את יעילות המינהל הפיננסי הרוסי לעומת המינהל באוסטריה, שפשטה כידוע את הרגל בשנת 1811, לא הקפידו השלטונות בגבית המסים במטבעות, אלא בשטרי כסף לפי השער רובל כסף — 2 רובלים בשטר.

הגיוס לצבא חל רק על האוכלוסיה הנוצרית. בכלל נהנו היהודים מהקלות שלא ידעון בימי אוסטריה. בחבל טרנופול היו קיימות 13 קהילות ולגביהן לא הונהגו שום שינויים. אין פלא, איפוא, שטהיילס היה אהוד על האוכלוסיה היהודית. הרי הודות להשתדלותו חיסלה ממשלת רוסיה את כל חוקי אוסטריה החלים על היהודים, ולא הפריעה ליהודים לרכוש נכסי־דלא־נידי, קרקעות ובתים; יותר מזה, הכירה בכל הקניות שנעשו על ידי היהודים גם במקרים אם המוכרים היו נוצרים [47]. בתקופה זו רכשו יהודי טרנופול וזאלשציקי, ברשיון הממשלה הרוסית, 57 בתים מידי הנוצרים[48].

באותה תקופה לא היה קיים, לאמיתו של דבר, בכל חבל טרנופול אף בית־ספר אחד[49]. שני בתי־הספר הממשלתיים בטרנופול וזאלשציקי נסגרו מטעמי חסכון. אז החליט יוסף פרל לחדש את מאמציו להקמת בית־ספר יהודי.

יוסף פרל, האישיות הבולטת ביותר בחיי הציבור היהודי באותו הזמן, נולד בכ"א מרחשוון תקל"ד (1773) בטרנופול. אביו, ר׳ תודרוס, סוחר יינות סיטונאי ובמשך זמן גם חוכר מס בשר כשר [50] וטחנות בטרנופול, שהיה יהודי אדוק מתנגד בעל אופי עקשני, נתן לבנו חינוך מסורתי.

יוסף עבד בעסקיו, היה נוסע להונגריה וקונה שם יינות, ולוינה, שם מכר דבש, חלב, שעווה ותוצרת חקלאית. הוא המשיך גם אחר כך בעסקים אלה בשותפות עם אביו ועם גיסו, ר׳ יצחק־לייב אטלס, והיה גם חוכר, ומשום כך היו לו בעיר מתנגדים, שהתלוננו בפני השלטונות שהוא מדכא את העיר [51]. הוא הצליח בעסקיו ורכש לו הון.

בנעוריו הכיר יפה את המלמדים החרדים, שיטות הלימודים בחדרים וכו׳. כבר אז התרשם מסיפורו של ר׳ שפטיל הורביץ בספרו „וַוי עמודים" על אביו השל"ה, שקנא ביהודים הספרדים באמשטרדם אשר החזיקו בית־ספר „עץ החיים" ובו למדו התלמידים לימודי קודש בסדר ובשיטה

---

47. Archiv des Min. d. Innern IV T. (1815—1828) ad 115 April 1818 (32420/3665) Grundbesitze der Tarnopoler Juden.
48. Staatsarchiv Wien SA/1545, 25 Februar 1818 Hausbesitz Tarnopol.
49. דו"ח של הקומיסר האוסטרי בטרנופול שטוטרהיים מ־21 בנובמבר 1815 מצוטט ב:
Jan Leszczyński: Rządy rosyjskie w Kraju Tarnopolskim 1809—1815. Kraków-Warszawa 1903.
(Monografie w zakresie Dziejów Nowożytnych Wydawca Szymon Askenazy) t. III, p. 138, 254.
50. כחוכר היה קשה מאד ובשנת 1820 הגישו נגדו ארבעה יהודים תלונה.
Archiv Min. d. Innern, Wien, Protokoll Galizien 1820.
גם ארכיון הנציב לבוב:
Prot. Präsidialakten 1820. Nr. 3488
51. דרשתו בשנת 1838. קטעים נדפסו בווינלעז: יוסף פערל׳ס יידישע כתבים ע׳ LXIII.

וחלם על יסוד בית־ספר דומה בטרנופול [52]. מלבד התלמוד והספרות הרבנית שקד גם על ספרי קבלה ובהשפעתם נעשה חסיד נגד רצונו של אביו, אשר הכניסו אז לעסקיו כדי להרחיקו מהחסידות והחסידים.

בשנת 1801 בא פרל בעסקי אביו לברודי ושם התוודע אל המשורר המשכיל דוב גינצבורג (1776—1811). בהשפעתו התקרב אל חוגי המשכילים, הכיר בנסיעותיו לברודי, לבוב, ז'ולקבה את מנדל לאַפין, נחמן קרוכמל, ש. י. רפפורט, יעקב שמואל ביק, יצחק אַרטר ושמשון בלוך.

פרל למד לשונות ומדעי חול, עזב לגמרי את החסידות והפך לאויבה, אולם את חיי המסורת לא עזב, אף כי לא היה אדוק קנאי. בתור משכיל דרש שמירת מצוות מעשיות והתנגד ל„אפיקורסות" של משכילי ברודי. בחילוקי־דעות אלה יש לראות את סיבת שנאתם אליו של משכילי ברודי והם „תושבי ברודי ואציליה ברובם היו לו למורת־רוח, כי עוד בעת בא בברית עם אוהבו המליץ דוב גינצבורג, איש ברודי, רננו וילונו עליו איזה אנשי־עירו (ברודי) כי לא מחשבותיהם מחשבותיו"" [53]. כאמור, עשה בהיותו בוינה בשנת 1809 את הצעדים הראשונים לקבלת רשיון ליסוד בית־ספר יהודי ברוחו הוא — אלא מאורעות המלחמה שמו קץ להשתדלויותיו אלה. בימי השלטון הרוסי חידש את מאמציו. באותו זמן התגורר בברודי ובטרנופול הסופר המשכיל מנדל לאַפין (1749—1826) ואין ספק שפרל נעזר על ידו בביצוע תכניתו החינוכית. הרי לאַפין הוא שהציע עוד בשנת 1792 בתכניתו לתקנת מצב היהודים בפולין, — שעובדה לפי יזמתו של הנסיך אדם צ'ארטוריסקי בשביל הוועדה לפתרון שאלת היהודים בסיים הפולני בשנים 1788—1792 — את יסוד בתי־ספר יהודים כאמצעי היעיל ביותר לשינוי אורח החיים של יהודי פולין בכיוון תיקונם החברתי והמקצועי [54]. רעיונותיו של פרל בתזכיריו בטרנופול הרוסית ואחר כך לשלטונות האוסטריים היו דומים להצעות של מ נ ח ם ל א פ י ן בתזכירו.

בשנת 1812 פנה פרל בקול־קורא אל יהודי טרנופול בדבר הצורך ביסוד בית־ספר. „כל מי שאינו מוכה סנוורים — אומר פרל בכרוז — יודה, שהחינוך והלימוד הניתנים לילדי ישראל מזיקים לגופם ולנשמתם. השפעת המלמדים ועוזריהם היא רעה בהחלט וקשה ממש להבין כיצד אפשר עוד למצוא בתוך העם היהודי איש בעל אופי עדין ומשכיל." בהמשך דבריו מזכיר פרל את ר' ישעיה' הורביץ בעל של"ה, אשר הצטער על מצב הלימודים בפולין ודרש ללכת בדרכי יהודי אמשטרדם, שהקימו בתי־ספר בהם נהנה הנוער מלימוד שיטתי ומסודר. גם המושלים גילו בזמנים האחרונים התעניינות במצב הירוד של ההשכלה בקרב היהודים וניסו לשפרו. הקיסר הרוסי הבטיח בפקודתו מ־9 בדצמבר 1804 „לדאוג באהבה אבהית להשכלת הנוער היהודי" כי על־ידי חינוך הנוער היהודי אפשר יהיה להרים את העם היהודי משפלותו. הגיע הזמן להתחיל במעשים ולנצל את העידוד הניתן מצדדים שונים. פרל שוחח בענין זה עם אנשים רבים, שהביעו את נכונותם לעזור לפי כוחותיהם להקמת מוסד חינוכי. גם בין הנוצרים מצא אוהדים רבים, בעלי השפעה, המוכנים לתרום את תרומתם. והוא מודיע שקנה כבר מגרש מתאים ברחוב זבאראז' ופונה ליהודי טרנופול שישתתפו כל אחד לפי יכלתו בהקמת הבניין. בסוף הכרוז מציע פרל להקים ועד מיוחד שינהל את המפעל [55].

פרל פנה אל קוריטובסקי, שאותו הכיר מימי נעוריו ואשר שימש באותה התקופה כמושל בטרנופול ובסוף השלטון הרוסי כמושל כל החבל, בבקשה לעזור בכסף להקים בית־ספר יהודי. יש להניח שקוריטובסקי עמד לימינו בהשתדלויותיו אצל הסנטור טהיילס.

בתזכירו [56] שהגיש בשנת 1812 נקט פרל עמדה שלילית בהחלט לגבי שיטת החינוך היהודי, ותאר בפרוטרוט את מהות החינוך והלימודים בחדרים, החל מצורתם החיצונית, רמת המלמדים ושיטת ההוראה בהם. בתיאורו הנותן תמונה עגומה מאד הוא דן קשות את המתעסקים בהוראה, שהם — לפי דבריו — אנשים ללא רגש כבוד, בטלנים, מחוסרי הכשרה פדגוגית וידיעות. יוצאים מן הכלל הם מלמדי־גמרא, הזקוקים לשם־טוב כלמדנים. חינוך עלוב זה כרוך בכל זאת בהוצאות מרובות (החזקת החדרים, בניינים, מכשירי לימוד, שכר המלמדים ועוזריהם וכו').

למרות התנגדותו לחינוך בחדרים, לא אהד פרל את השיטות החינוכיות של הירץ הומברג ופעולות מוריו, מחוסרי ידיעות והשכלה. הוא קורא להם: „כנופיות בעלי תאוות" ורואה בהם „שונאי ישראל החדשים" ש„מרעילים את הנוער ורומסים ברגליהם כל דבר טוב" [57]. מגמתו של פרל היתה לחנך לא מלומדים אלא אנשים בעלי ידיעות מועילות, יהודים טובים בעלי מידות טובות ע"י „מורים ידידים נאמנים

---

52. Dr. Nathan Horowitz: Joseph Perl, Eine biographische Skizze.
J. Busch, Kalender u. Jahrbuch der Israeliten 1846/47 Wien. p. 216-217.

53. ד"ר מ. לטריס: זכרון בספר וינה 1869 ע' 98—99.

54. ר' את מאמרי על מנדל לאַפין בספרי: "Aus zwei Jahrhunderten"

55. נדפס ב־ד"ר פיליפ פרידמאן: יוסף פערל ווי א בילדונגסטוער און זיין שול אין טאַרנאָפּאָל. ייוו"א־בלעטער 1948. אקטן און דאקומענטן ע' 188—189.

56. מאמרו של ד"ר פרידמן ע' 132—137.

57. כפי שקבע במכתבו מיום 9.11 — 1826 אל ליאון לנדא באודי־סה. נדפס בוויינלעז ע' XVII.

של האומה". בסיס המסורת ראה בתלמוד ולכן החשיב את לימודו ודרש שהתלמידים ייבחנו על ידי רב הגליל בתלמוד כל חצי שנה. ביחוד נקט פרל עמדה חריפה נגד קיצוניות המורים של הומברג בענייני דת.

פרל התעניין בספרות הפדגוגית וחיפש בשביל בית־הספר היהודי את שביל הזהב, שיתאים לרוחו ולדרישותיו של העם היהודי ושיהווה מיזוג הלימודים הכלליים והיהודיים מבלי לפגוע בעיקרי הדת היהודית. מטרת בית־הספר היא — לדעתו — להקנות לתלמידים מקצועות מעשיים.

הסנטור טהיילס התיחס לתכניתו של פרל באהדה רבה, שנבעה בימים אלה מתוך רצונה של הממשלה הרוסית לרכוש לצדה את כל חלקי האוכלוסיה, לרבות היהודים.

ביחוד התייחס טהיילס בחיוב לתכניתו של פרל בתזכירו משנת 1812, בו הסביר את ליקויי החינוך המסורתי ומגרעות בתי־הספר מיסודו של הומברג והרצה את השקפותיו הוא על דרכי החינוך, לא בדרך כפיה, אלא ע"י התקרבות אטית מבלי שירגישו בלחץ.

תכנית הלימודים לנערים צריכה להתבסס — לדעתו בתזכיר — על השפה העברית והמסורת. לשם כך רצוי שבבניין בית־הספר יימצא בית־תפילה — כפי שעשה זאת בבית־ספרו בזסן־אם־הרץ (Seesen a/Harz) ישראל יעקובסון (1768—1828). בית־תפילה ע"י בית־הספר עשוי להגביר את רגש האימון של הורי הילדים הלומדים בו. נוסף על זה אפשר יהיה לכסות מהכנסות בית־התפילה חלק התקציב של בית־הספר. בבית־תפילה זה הניח אח"כ פרל את היסוד לבית־כנסת מסודר בטרנופול, בו התפללו בשקט בניגוד ליתר בתי־הכנסת בגליציה שם נהוג היה לצעוק בשעת התפילות, ורב הגליל דרש במשך השנה מספר דרשות [58].

לפי תכנית הלימודים המוצעת בתזכיר יהיה בית־הספר בן ארבע כיתות והלימוד יימשך שמונה שנים. שפת ההוראה היא גרמנית. ביחס לעברית ילמדו דקדוק, תנ"ך עם ביאור ותרגום גרמני והחל מן הכיתה השלישית, משנה עם פירוש קל. גמרא ותורת מידות ומוסר. הלימודים הכלליים מקיפים, פרט כתיבה באידיש, קריאה, חשבון, קליגרפיה, הנהלת חשבונות והחל מהכיתה הרביעית ילמדו גם תורת ניהול משק־בית ומשק חקלאי, תולדות הטבע, גיאוגרפיה, ריטוריקה ,את השפה הפולנית והצרפתית ולפי רצון ההורים — גם איטלקית ומוסיקה. בדעתו של פרל היה גם להקים כיתה נוספת בשביל תלמידים, בוגרי בית־הספר, הרוצים להשתלם בלימודים רבניים ע"י רב דמתא או למדן בתלמוד [58א].

זמן הלימודים לנערות נקבע לחמש שנים (בגיל 5—10) ובתכניתם רק לימוד השפה הגרמנית והרוסית, קצת תורת הדת ותורת המידות, כתיבה ביידיש, תורת ניהול משק־בית, חשבון ומלאכת־יד.

ביחס למורים דורש פרל שיעמדו על רמה מתאימה ושיקבלו משכורות אשר יבטיחו להם קיום ללא דאגה. את תקציב בית־הספר הוא מציע לכסות מתוספת קטנה למס־הבשר בכל קהילות החבל הטרנופולי ומשכר־לימוד שישלמו ילדי העשירים. התלמידים העניים יהיו פטורים משכר־לימוד. הפיקוח על בית־הספר יימסר לוועדה מורכבת מנציגי העיריה, הוועד הטרנופולי וממנהל בית־הספר.

לאחר שטהיילס נתן את הסכמתו לתכנית, התחיל פרל בבניית הבית. את הכספים תרמו נוצרים נדבנים, יהודי טרנופול האמידים, ביחוד סוחרים, שמצבם הוטב הרבה בימי הכיבוש הרוסי עקב עסקיהם המסונפים עם רוסיה שהכניסו להם רווחים ניכרים. גם פרל בעצמו, שהרויח בתקופה זו „על ידי עסקים מביאי רווח" [59] תרם סכומים גדולים. כן נכנסו כספים ממכירת מקומות בבית־התפילה. עד סיום הבניין העמיד פרל לרשות בית הספר ששה חדרים בביתו הפרטי. בית־הספר פתח בפעולתו בספטמבר 1813 עם 16 תלמידים [60].

בשבועות 1815 נחנך בניין בית־הספר עם בית־התפילה ובו 130 מקומות לגברים ו־63 מקומות בעזרת־הנשים. בשנת 1814 גדל מספר התלמידים ל־24 ובשנת 1815 — ל־36.

הנהלת בית־הספר נמסרה ליעקבניימן [61]. כמורים שימשו: משה פריהלינג [62], שני מורים לתלמוד: יצחק מיכאל מאָניעס [63] ומאיר קורא ומשנת 1816 בא במקומו שמעון רייס.

---

58. לפי דין וחשבון של המנהל הראשון של בית־הספר ניימאן. כתב־יד בספרית פרל בטרנופול. מצוטט במאמר הנ"ל של ד"ר פיליפ פרידמן ע' 141.

58א. מכתבו אל ליאון לנדא באודיסה מיום 9.11.1826 נדפס ב־: י. ווינלעז: כתבי פרל, ע' XVII.

59. Dr. Horowitz : Jahrbuch Busch V. p. 217.

60. והם : 1. בצלאל. 2. חנה מירל שטרן. 3, 4. שני פרל. 5. יוסף הירש. 6. יצחק דיניש. 7. דוד צבי. 8. לאה פראנצויז. 9. ליפא. 10. יהושע. 11 יוכבד. 12. רחל אטלס. 13. פאלק רגל. 14. משה כהנברג. 15. לייב בראנשטיין. 16 יצחק הירש וויינטרויב

61. ניימאן ניהל את בית־הספר עד שנת 1817. בשנת 1816 אחרי שטרנופול הוחזרה לאוסטריה, השתדל בענייני בית־הספר אצל השלטונות האוסטריים.

62. נולד בקוליקוב בשנת 1779. היה מורה לגרמנית, צרפתית ועברית. ב־21 בספטמבר 1854 חגגו בפאר רב את יובלו והוא קיבל את אות ההצטיינות „Goldenes Verdienstkreiz" Allgemeine Zeitung des Judentums 1854, 534.

63. יצחק מיכאל מאניעס היה סופר עברי והשתתף ב„כרם חמד". שם תירגם 4 מכתבים של איילר על נושאים פיסיקליים ומאמר על הברכה „להכניסו בבריתו של אברהם אבינו" (II חוב' 23). מלבד זה פירסם בשמו שמואל־לייב גולדברג ידיעות מדעיות. ב„ירושלים" של מאהר, ז'ולקבה 1844, פירסם מאמר „שאלה ותשובה בדבר מנהגים". היה למדן תורני ידוע. בבית־הספר

לאחר שניימן עזב ב־1817 את בית־הספר לא נתמנה במקומו מנהל חדש. רק בשנת 1820 קיבל על עצמו פרל את הנהלת בית־הספר ומשה פריהלינג היה ממלא מקומו.

בשנת 1814 נתקבל מורה רביעי משה ל. שולבוים, שהיה לפני בואו לטרנופול מורה בבית־הספר בדינוב.

בשנת 1814 נתקבלה מורה לשפה הפולנית ולמלאכת־יד בכיתה לנערות — אלז'ביטה שימאנובסקה. שנים אחדות כיהן כמורה הסופר העברי אריה־לייב קינדערפריינד[64] (1788 — זאמושץ — 1837 ברודי).

בשנת 1815 הדפיס פרל סקירה לתכנית הלימודים ושיטותיהם בחוברת גרמנית בשם:

Kurze Übersicht des in der Tarnopoler Freyschule eingeführten Lehrplans, etc.

בתכנית הלימודים הפנה פרל תשומת לב מיוחדת ללימודי הקודש והעריך את חשיבותו של התלמוד בחיי העם היהודי. מלבד החוברת הזאת הוציא בית־הספר בשנת 1851 חוברת על תקנות התנהגות לתלמידים בשם:

Verhaltungsmassregln für die Schüler des Tarnopoler israelitischen Freyinstituts, etc.

פרל פירסם גם ספרי לימוד, מפני שספרי הלימוד של בתי־הספר הכלליים לא התאימו לצרכי בית־הספר בטרנופול[65].

השלטונות הרוסיים העריכו מאד את מפעלו של פרל והתייחסו אליו באהדה יוצאת מן הכלל ולכן אין פלא שהצאר אלכסנדר I העניק לו — שנה אחר שטרנופול הוחזרה לאוסטריה — ביום 20 לספטמבר 1816, מידליה של זהב לאות הוקרה לעבודתו החינוכית־תרבותית בימי הכיבוש הרוסי[66].

פרט לפעולתו החינוכית התמסר פרל גם לעבודות ספרותיות. בשנות 1814—1816 הוציא לאור כתב־עת עברי לנוער „ציר נאמן".

במפעליו אלה הניח פרל יסוד למעמדה של טרנופול היהודית כמרכז חשוב בתהליכי ההשכלה הגליצאית במשך 33 שנה.

לפי החוזה האוסטרי־רוסי שנחתם בוינה ב־3 במאי 1815 החזירה רוסיה (סעיף I) את כל החבל הטרנופולי לאוסטריה. סעיף זה צורף גם כסעיף V לחוזה סופי (Acte final) של הקונגרס הוינאי מיום 9 ביוני 1815.

ו

אחרי שנחתם החוזה הסופי של הקונגרס הוינאי הטילו השלטונות הוינאים על הגוברנטור בגליציה, ברון פרנץ האואר (Hauer) לעשות את כל ההכנות הנחוצות לרווינדקציה (קבלה בחזרה) של החבל הטרנופולי. ברם הסנטור טהיילס, שלא השלים עם ויתורה של ממשלתו על חבל טרנופול ולא מחל לצאר, ובעיקר ליועציו, שלא מנעו אותו משגיאה מחפירה זו של המדיניות הרוסית, עשה על דעת עצמו כל מיני קשיים בשעת ביצוע ההחזרה. לנציג הגוברניום בלבוב, הודיע שטרם קיבל הוראות מפטרבורג בדבר מסירת החבל. רק ב־25 ביולי 1815 הודיע ללבוב שההוראות למסור לאוסטריה את החבל הטרנופולי כבר נתקבלו.

פלוגות הצבא האוסטרי נכנסו לטרנופול ב־30 ביולי; ב־6 באוגוסט פורסם כרוז מאת טהיילס על החזרת החבל ובבניינים הממשלתיים הונפו סמלי המדינה ובזה בוצעה ההעברה הפורמלית של כל החבל לידי אוסטריה.

במו"מ שהתנהל בין הסנטור טהיילס ונציגי אוסטריה לא נהג טהיילס באדיבות יתירה, ודרש את הסכומים מהמסים שתאריך תשלומיהם חל לפני ה־20 ביוני. אולם נציגי אוסטריה סרבו לוותר על הסכומים שהיו די ניכרים.

כבכל תקופת־מעבר סבלו בימים אלה בעיקר היהודים. הקוזקים רדפו אותם, מפקחי המכס נטפלו אליהם בהאשמות, שהם מבריחים סחורות וסחטו מהם כסף. על תלונות השלטונות האוסטריים הצהיר טהיילס, שנתן הוראות מפורשות נגד מפירי החוק. האוסטרים שהספיקו להכיר את עמדתו השלילית עשו הכל, כדי להיפטר ממנו בהקדם האפשרי.

ב־19 באוגוסט 1815 נחתם הפרוטוקול על החשבונות עם האדמיניסטרציה הרוסית וב־22 באוגוסט עזב הסנטור טהיילס יחד עם יושב־ראש הוועד הטרנופולי באומגרטן את

של פרל עבד למעלה מ־25 שנה. נפטר בטרנופול בקיץ 1844. השאיר בכתב־יד תרגום עברי של מכתבי איילר, „משלי ר' יעקב מדובנא" וספר על אסתטיקה.
עליו: "Orient" 1844 p. 407
Allgemeine Zeitung des Judentums 1846 p. 105-106.
עמד בחילופי־מכתבים עם ריב"ל. מכתביו נדפסו ב„באר יצחק", וארשה 1899 עמ' 90, 105, 121—122.

64. תלמידו וחניכו של הסופר העברי יעקב גלבר־אייכנבוים, מחבר אוסף שירים „שירים שונים", לבוב 1834. בלשן כשרוני. הוא רצה גם להכניס כמורה את יצחק ארטר, שבא אפילו לשם כך לטרנופול, אבל הדבר לא יצא לפועל.

65. באחד מספרי הלימוד מנומק, מדוע מלמדים את התלמידים כתיבה ב„דייטש־יודישע שפראך":
„מזמן אין ליהודים שפה משלהם ותמיד היו מוכרחים להשתמש בשפת האומה שבתוכה הם חיים, אולם בכתב השתמשו תמיד באותיות העבריות, ביחוד היהודים המדברים גרמנית. היות ובזמן האחרון תורגמו החומש והתהילים לשפה הגרמנית באותיות עבריות, יהי מן התועלת שהנוער ילמד מספרים אלה ויתכונן ללימודי הדת" (ד"ר פ. פרידמן ע' 163—164).

66. אחרי שחרורה של טרנופול מידי רוסיה נפוצה ברוסיה אגדה, שאלכסנדר הראשון אמר, כביכול, „שבשביל יהודי זה (פרל) קשה היה לו לוותר על טרנופול".
Dr. M. Weissberg: Die neuhebräische Aufklärungsliteratur in Galizien, (Monatschrift f. Geschichte und Wissenschaft des Judentums), 1928, Heft 1-2 p. 83.

העיר ובזה נסתיים השלטון הרוסי. טרנופול היתה שוב עיר אוסטרית.

לאחר שובה של טרנופול לאוסטריה, המשיכו היהודים לשלם מסים שנקבעו בזמן היותם תחת הכיבוש הרוסי; הוטל עליהם לשלם מ־1 בנובמבר 1815 עד סוף אוקטובר 1816 מס־בשר בסך 120.808 פל׳ ומס־נרות בסך 98.108 פל׳ [67].

הקהילה פנתה בינואר 1816 בבקשה להוריד ממס־התוספת למס סבילות סך של 90.046 פל׳ נוכח העובדה, שהמסים החכורים הכניסו לממשלה למעלה מ־104.564 פל׳, סכום שהיה מוקצב, ועל ידי כך נשארו סכומים לכיסוי מס־התוספת. הבקשה נדחתה [68].

בעיה מסובכת יותר היוו הבתים שנרכשו בימי הרוסים. בשנת 1805 נאסר על יהודי גליציה בערים ובעיירות, פרט ליהודי ברודי, לרכוש בתים שלא היו בבעלותם של יהודים וכן בתים שיהודים מכרו לנוצרים והם רצו למכרם שוב ליהודים. בימי הרוסים לא הקפידו על האיסור ואישרו כל קניית בית שנעשתה על ידי יהודים.

ב־16 בדצמבר 1816 פירסם הגוברניום הלבובי תקנה המחייבת את כל בעלי־הבתים, שקנו את בתיהם לפי החוק האוסטרי למכרם בחזרה לנוצרים.

אחרי פירסום התקנה הנ״ל הגישו 57 בעלי־בתים בטרנופול וזאלשציקי בקשה, לאשר להם את הבתים שקנו בזמן הכיבוש הרוסי מידי נוצרים בטענה, שהרוסים ביטלו את חוקי אוסטריה הנוגעים ליהודים ואישרו את קניותיהם.

הגוברניום בלבוב שוכנע מנימוקים אלה, הציע לנהוג לפנים משורת הדין, ולהרשות ליהודים להשאיר את הבתים ברשותם אולם רק במקרים שהקניות נרשמו ואושרו בספרי הקרקעות בטרנופול לפני ה־6 באוגוסט 1816 ובזאלשציקי — לפני ה־8 באוגוסט 1816.

השלטונות המרכזיים לא הסכימו לעמדת הגוברניום ואישרו רק את קניית הבית של יעקב ניימן, שהיה המנהל של בית־הספר פרל, בגלל זכויותיו בשטח החינוך.

אחרי משא ומתן נענו בוינה (ב־18 בפברואר 1818) להשאיר את הבתים לבעליהם לימי חייהם. אך לעניין מכירה יצטרכו למכרם אך ורק לנוצרים [69].

ב־14 באפריל 1818 פורסמה החלטת לשכת החצר בוינה האומרת: „יהודים במחוז הטרנופולי, שרכשו בזמן השלטון הרוסי בתים נוצריים וסדרו את רישומם בטרנופול עד ה־6 באוגוסט ובזאלשיצקי עד ה־8 באוגוסט 1815 (בתאריכים אלה הוחזר החבל לאוסטריה) וע״י כך השיגו את הבעלות החוקית, מקבלים את אישור בעלותם לימי חייהם אולם בתנאי, שבמקרה שירצו למכור את בתיהם עליהם למכרם אך ורק לנוצרים״ [70]. כך נפתרה בעיה כאובה זו.

חוץ מבעיית הבתים נתעוררו עוד בעיות אחרות. היו מקרים שהשלטונות הרוסיים העניקו ליהודים רשיונות לתעסוקה במקצועות שהיו אסורים עליהם לפי החוקים האוסטריים, כך, למשל, אסור היה ליהודים להחזיק בתי־דפוס, פרט ללבוב. בזמן הכיבוש הרוסי, בשנת 1812, קיבל נחמן פינליש, קרובו של יוסף פרל, פריביליגיה להקים בטרנופול בית־דפוס עברי־גרמני [71]. בית־דפוס זה הוקם מחורבנו של בית־דפוס העברי בזבראז׳ שהתקיים רק שנה אחת — 1811. לאחר שבית־הדפוס הועבר בשנת ת ק ע ״ ג לטרנופול היו בעלי הדפוס השותפים יעקב אוארבך ונחמן פינליש. גם למדפיס ר׳ בנימין בן אביגדור מזבראז׳ היתה שייכות לבית־דפוס זה. הספר העברי הראשון שנדפס בטרנופול היה כנראה „פענח רזא״ (תקע״א), ובסוף הספר חתומים „הפועלים מזבראז׳ העוסקים בדפוס חדש דק״ק טרנפאל״ והם מרדכי בן צבי־הירש והבחור אריה־לייב בן דוד. נחמן פינליש נטה להשכלה והתקשר עם יוסף פרל, שהדפיס בבית דפוסו את לוח השנה שלו ועוד כמה קונטרסים. החל משנת תקע״ד עברה כל הבעלות לידי פינליש ושותפו עזב את המפעל [72].

בפברואר 1816 ביקש נחמן פינליש לאשר את הפריביליגיה שקיבל מידי הרוסים. הממשלה האוסטרית אישרה אותה ב־1 ביולי, אף כי לפי התקנות המיוחדות „רשאי יהודי לעסוק במקצוע זה רק בלבוב״ [73].

לאט־לאט חזרו חיי הקהילה למסלולם. טרנופול היתה קהילה ראשית (האופטגעמיינדע) ונספחו אליה העיירות סטרוז׳וב, טלוסטה, טרנורודה, קופיצ׳נצה, יאנוב וכמה ישובים קטנים של יהודים בכפרים.

בראש הקהילה עמד ועד מורכב משלושה חברים שנבחר כל שלוש שנים, ב־15 בספטמבר. בבחירות השתתפו ראשי המשפחות שהדליקו שנה לפני תאריכן מספר מסויים של נרות — בטרנופול חל מס משבעה נרות ומעלה. זכות הבחירה הסבילה היתה מותנית בידיעת קריאה וכתיבה בשפה

---

67. IV T. 2 Carton 2661 ad 238, Juli 1816.
68. IV. T. 2 Carton 2661 Nr. 158, Jannuar 1816.
69. Staatsarchiv Wien SA/1545, 25 Feber 1818.
70. Archiv des Min. d. Innern IV. T. 1, 15 April 1818.
71. לפי ד״ר הורביץ בסקירתו הביוגרפית על פרל. נוכח העובדה, שטרנופול היתה מנותקת מלבוב קיבל פרל את האישור להקים בית־דפוס, יסד את הדפוס, אולם מכר אותו לפינליש. בבית־הדפוס הזה נדפס בשנת 1813 התרגום ביידיש של משלי בידי מנדיל לאַפין, הלוח של פרל לשנים תקע״ד, תקע״ה ותקע״ו, הספר „ראש אמונה״ לאברבנאל ופירסומי בית־הספר של פרל.
72. מאמרו של ד״ר מאיר בלבן על הדפוס העברי בפולין ב־ Soncino Blätter III, H. 1 ומאמרו של א. מ. הברמן: הדפוס העברי בטארנאפאל ורשימת הספרים שנדפסו שם ב„עלים״ לביבליוגרפיה וינה תרצ״ה ע׳ 24—31.
73. IV. T. 7 Carton 2627.

הגרמנית ובתשלום מס־נרות (בטרנופול בעד עשרה נרות שנה שלימה לפני הבחירות).

ראשי הקהילה קיבלו — בהתאם ליכולת הקהילה — משכורת שנתית נוסף על שחרור ממס־הבשר ומס־הנרות, הכל לפי ראות־עיניו של שר־המחוז.

מלבד ראשי הקהילה היו עוד בקהילה משרות שנמסרו ע"פ בחירות, כגון: ראשי חברה קדישא, גבאי בית־הכנסת, גבאי בית־החולים, שמאים ורואי־חשבונות. על מנגנון הקהילה נמנו עוד המזכיר, הרב, הדיינים והשמשים. בסמכותה של הקהילה היה ייצוג האוכלוסיה היהודית והגנת זכויותיה, חתימת חוזים, דאגה למקרים סוציאליים, שמירה על רשימות האוכלוסיה, רשימת לידות, נישואים ותמותות, גביית מסים שנהכרו ע"י הקהילה, פיקוח על רכוש הקהילה וניהול ענייניה.

בראש הקהילה עמדו בשנים אלה שלושה פרנסים והם: נחמן פינליש, מנדל כהנברג, מ. גולדברג וחמישה חברי הוועד: אביש גולדהאבר, מנחם דיניש, שלמה שרגא, פנחס הורוויץ, זליג פרל.

בראש הרבנות עמד ר' יהושע־השיל באב"ד, שהיה גם רב המחוז (קרייז־ראבינער) עם משכורת שנתית בסך 225 פל', ששולמה לו ע"י קהילת טרנופול וקהילותיה המסונפות לה. מלבד משכורתו קיבל גם תשלומים מיוחדים בעד הרשמת לידות, נישואים ותמותה (לפי ג' סוגים: I — 7½, II — 15, ו־III — 30 קרייצר), תשלומים בעד תעודות, והיה משוחרר מכל מסי הקהילה.

במצב הכלכלי של יהודי טרנופול לא חלו שינויים ניכרים. לפי המפקד בשנת 1827 היו במחוז טרנופול בקרב היהודים — 364 סוחרים קמעונים, 205 מוזגים, 8 סוחרי תוצרת טבק (טראפיקאנטן) ו־884 סוחרים בעיר טרנופול לבד. מ־76 בתי־מסחר רשומים היו 75 יהודים. מספר בעלי־המלאכה בלתי ידוע. באותה השנה היו במחוז טרנופול 11.997 תושבים יהודים ו־197.296 נוצרים.

עיקר פעולתו של פרל היתה מוקדשת לבית־ספרו וקודם כל השתדל לקבל את אישור השלטונות האוסטריים. היועץ של הגוברניום הלבובי אלויזי שטוטרהיים (Stutterheim) שקיבל בשם הממשלה את החבל הטרנופולי ואחר כך היה שר־המחוז, בדק את מצב בית־הספר והציע לגוברניום לקיימו [74]. גם בלבוב השתדלו בעניין זה — מיד לאחר שטרנופול חזרה לאוסטריה — נחמן פינליש ויעקב ניימן.

לפי יוזמת שטוטרהיים ביקרו הממונה על וועדת הלימודים פראנץ קראטר (Kratter) ונשיא הגוברניום בארון פראנץ האואר בזמן שהותו בטרנופול בספטמבר 1816, את בית־הספר. שטוטרהיים היה גם נוכח בבחינות התלמידים ב־19 בספטמבר 1816 ושלח מיד ללבוב דו"ח מפורט על רשמיו, בו הרים על נס את שיטת הלימודים ורמת התלמידים.

פרל בעצמו וגם ידידיו בלבוב לא נחו והמשיכו בהשתדלויותיהם אצל השלטונות. הגוברניום שלח ב־19 באוקטובר 1815 דין וחשבון לוועדת החינוך (Studien-kommission) בוינה ובו כתוב: „כאשר סופחו בשנת 1809 המחוזות טרנופול וצ'ורטקוב לשלטון הרוסי חוסלו כל בתי־הספר שהיו קיימים בימי השלטון האוסטרי. לעומת זאת נוסד בטרנופול, הודות להשתדלותו של יוסף פרל ובעזרתו של הסנטור הרוסי פון טהיילס, בית־ספר יהודי חפשי (Israelitische Freyschule) שהיה בנוי בעצם לפי תכנית בית־ספר יסודי אוסטרי (Hauptschule) ולפי תכניתו ומגמתו הוא מטפח את החינוך הדתי והמוסרי של הנוער היהודי. נוסף על הלימודים הרגילים של בית־ספר יסודי מלמדים בכיתה הרביעית גם לימודים מסחריים ואת השפות הצרפתית והפולנית. הוקם בית מוצק ומתאים. בית הספר התקיים מנדבות ותרומות, מרווחי מס־הבשר הכשר ומסים עירוניים בטרנופול וזבראז' שהסנטור טהיילס אישר לטובת המפעל. פון שטוטרהיים, שנקבע כשר המחוז, בדק אחרי קבלת החבל הנ"ל מוסד חינוכי זה ומציע לקיימו הלאה"[75].

מתוך הרצאת לשכת־החצר שנמסרה בשולי הדו"ח אנו למדים, שהגוברניום הציע לאשר את בית־הספר כבית־ספר פרטי, בתנאי שילמדו בו רק מורים מוסמכים ושיתנהל בהתאם לחוקי בתי־הספר והבחינות תהיינה פומביות. את בית־הספר יש להעמיד — דוגמת בית־הספר בברודי — תחת פיקוח המפקח הכללי. נשיא הגוברניום האואר תמך בהצעת הגוברניום בנימוק, שע"י בית־ספר כזה יופץ הלימוד הגרמני יותר מאשר ע"י בית־ספר נוצרי. הוא בעצמו היה נוכח בבחינה ושוכנע מרמתו הגבוהה של בית־הספר. הצעת הגוברניום נתקבלה ובית־הספר הוכר בתנאים המוצעים.

בינתיים הורע בשנים 1816—1817 המצב הכספי של בית־הספר, משרת המנהל בוטלה והמורים לפולנית ולמלאכת־יד פוטרו. המשכרות לא שולמו בזמנם. הגרעון גדל והלך. עד מרס 1817 הושקע בבניין וריהוט סך של 25.000 פלורין ופרל בעצמו נתן מכספיו הוא 18.000 פל'. אז החליט לפנות אל הממשלה בתכנית לשפר את המצב. בתזכירו מ־26 במרס 1817 [76] הצהיר, שהוא מוכן למסור לקהילה בטרנופול את בניין בית־הספר ובית־התפילה תמורת קרן בסך אלפיים פלורין שמרביתה (6%) יוענקו מדי שנה בשנה, שלוש

74. Archiv des Ministeriums für Kultus u. Unterricht Wien. 23 a ad. 70 ex Mai 1816.
75. Archiv Kultus Ministerium 23 a 1816 ("Israelitische Freischule zu Tarnopol").
76. Archiv des Ministeriums f. Kultus u. Unterricht Wien SA/6265 ad 21 August 1817 Isr. Freyschule zu Tarnopol und deren Erhebung zur Hauptschule.

סטיפנדיות לתלמידי בית־הספר. לפרל עצמו ישולמו 3000 פל׳ במזומן במשך 5—8 שנים, ר־800 רובלים שפרל לקח בהלוואה מעירית זבראז׳ להקמת הבניין. פרל יעמוד עד סוף ימי חייו בראש בית־הספר ובית־התפילה, ימנה את המורים, והוא גם יהיה רשאי לקבוע את יורשו. פרל והמורים פטורים ממסי קהילה, כדי למנוע כל מיני סכסוכים, במקרה שהנהלת הקהילה תמצא בידי קנאים שירצו לרדוף את המורים המשכילים. לכיסוי התקציב מציע פרל ליסד קרן בית־הספר (שול־פאנד) שתורכב: א. מתוספת למס בשר כשר — (מכל שור תגבה הקהילה 2 פלורין 15 קרייצר, מפרה — 1 פל׳ 30 קרייצר, מעגל, כבש ועז — 7,5 קרייצר); ב. משכר־לימוד שנתי בסך 4—9 פל׳ ו־18 פל׳ לכל תלמיד. תלמידים עניים משוחררים משכר־לימוד. תקציב ההוצאות (7 מורים ללימודים כלליים, שני מורים לתלמוד, עוזר אחד ושני שמשים) יעלה לפי דעתו לסך של 3.105 פל׳. מציע הוא לקבוע את בית־הספר כמוסד פרטי, לבית־ספר יסודי סדיר עם זכויות פומביות בהשגחתה של הקהילה הטרנופולית.

פרל הציע גם כמה שינויים בתכנית הלימודים, כגון: לימוד השפה האיטלקית, שרטוט, וכו׳. לתזכירו צירף פרל הצהרת ראשי הקהילה שהם מסכימים להצעותיו.

הגוברניום תמך בפני וועדת הלימודים (Studien-kommission) בוינה בהצעותיו של פרל בהדגישו את זכויותיו למען החינוך וההשכלה בין יהודי גליציה והציע להעניק לו מדליית־זהב בינונית. וועדת הלימודים העבירה את התזכיר עם הרצאה מקיפה על עמדתה אל לשכת הקיסר, בהדגשה מפורשת, שפרל מתכוון להפוך את בית־הספר לבית־ספר ראשי ופומבי. הוועדה הכירה גם בנחיצות ליסד קרן־הקצבה (Dotationsfund) בהשתתפות יהודי טרנופול והקהילות השכנות לשם הקמת בניין בהתאם לדרישות חוק בתי־הספר, אולם התנגדה לתוספת מיוחדת למס־הבשר העלולה להזיק להכנסות מהמס הנ״ל. היא המליצה לכסות את הגרעון בתקציב ע״י הקהילות בהתנדבות. באם תנאי זה יקויים, אזי מסכימה היא להפיכת בית־הספר לבית־ספר ראשי יהודי ציבורי (Oeffentliche deutsche jüdische Hauptschule) לפי התנאים שהציע פרל ובהנהלתו.

הקיסר פרנץ I קיבל את הצעות הוועד ואישר ב־11 בספטמבר 1817 בהרמנשטדט את ההחלטה דלקמן:

„אני מסכים שבית־הספר היהודי בטרנופול, שנוסד לפני שנים אחדות, ימשיך להתקיים כבית־ספר ראשי יהודי ציבורי, בתנאי שתגוייס הקרן הדרושה לכך, מבלי שיטילו על מישהו לחץ או כפיה שאינם מן היושר, או ע״י תוספת למסים ממלכתיים המוטלים על היהודים.

מבחינת הפיקוח העליון ההנהלה, מורים ומקצועות הלימוד, צריך בית־ספר זה להיות מסודר דוגמת בתי־הספר הנוצריים. מובן מאליו, שבמקום הדת הנוצרית ילמדו את הדת היהודית, ובמקרה צורך יש להתיר ליהודים מקצועות־לימוד שאינם נהוגים בבתי־הספר הנוצריים. אפשר למנות את פרל לראש בית־הספר. ילדים נוצריים לא יבקרו בבית־הספר היהודי.״ [77].

לאחר שפרל קיבל את האישור הנ״ל, חתם ב־23 בינואר 1818 על הסכם עם הקהילה הטרנופולית ובו העביר לידיה את זכויות הבעלות של בית־הספר ובית־התפילה לפי התנאים שהוזכרו. הסכמים דומים נחתמו עם הקהילות השכנות: גז׳ימאלוב, סקאלט, מיקולינצה, טרמבובלה, שהתחייבו לגבות מסים מבשר כשר לטובת בית־הספר ותמורת זה היו רשאיות לשלוח את ילדיהם לבית־הספר נגד שכר־לימוד רגיל. ב־22 בדצמבר 1819 הצטרפה להסכמים אלה גם קהילת זבראז׳ [78].

ב־12 בספטמבר 1818 אושר ע״י הגוברניום כתב־ביסוס, שהיווה את היסוד היורידי לבית־הספר של פרל, ובו גם אישור ההסכמים לבין פרל והקהילה הטרנופולית והקהילות השכנות הנ״ל. לכתב זה הוכנסו גם עיקרי ההחלטה הקיסרית מ־11 בספטמבר 1817.

אחרי מתן מכתב־היסוד קיבל פרל אות־הצטיינות בצורת מדליית זהב בינונית. ב־16 בנובמבר 1820 אישר הקיסר את מתן אות־ההצטיינות ויחד עם זה מינה את פרל למנהל בית־הספר עם הסמכות למנות את ממלא־מקומו, יורשו ומורים באישור המשרד המוסמך [79].

---

77. Archiv des Min. f. Kultus u. Unterricht 23a 213 ex Sept. 1817.

78. האיחור בא עקב התנגדות תושבי הקהילה שהיו ברובם חסידים ולא רצו להתחייב לשלם תרומה קבועה. רק הודות לעובדה שראשי הקהילה ומספר משפחות יהודיות מכובדות היו בעד הצטרפות נתנו שלטונות וינה לגוברניום הוראה לדרוש הצטרפות להסכם נגד רצון החסידים. זבראז׳ התחייבה לתרום תרומה שנתית בסך 450 פלורין. Archiv d. Min. f. Kultus u. Unterricht SA/8173 20 Dez. 1819.

79. וזו לשון החלטת הקיסר:

Ich genehmige dass zu Tarnopol gemäss den von der Studien Commission gemachten Anträgen eine israelitische Hauptschule errichtet werde und ernenne zum Direktor derselben den Joseph Perl, welchen Ich zugleich die Erlaubniss erteilte, seinen Stellvertreter und seinen Nachfolger, wie auch taugliche Lehrer, solange er das Amt eines Direktor besorgen wird, unter Bestätigung der ordentlichen Behörde zu ernennen. In Ansehnung der gemachten ansehnlichen Aufopferungen und des bezeigten lobenswerthen Eifers verleihe Ich dem Joseph Perl die mittlere Goldene Ehrenmedaille mit Ohr und Band um deren Ueberkommung sich an Mein Oberstkammeramt zu wenden ist.
Troppau 16 November 1820.

FRANZ

משכורתו השנתית כמנהל בית־הספר היתה 600 פלורין, אולם פרל סרב לקבלה (Dr. Horowitz Jahrbuch V p. 219-220).

עם הכרזת בית־הספר לבית־ספר ראשי ציבורי היה צורך להתאים את מבנהו לתכנית רשת החינוך הכללי ולקבוע את זמן הלימודים לארבע שנים בגיל של 7—14 שנים; שינויים אלה צמצמו גם את מסגרת הלימודים העבריים.

פרל לא הסתפק במה שהשיג ב־8 בנובמבר 1819. בעת שהותו בוינה ביקר אצל יושב ראש ועדת הלימודים והגיש לו מכתב עם תזכיר (60 עמודים)[80], בו תיאר את המצב העלוב הקיים בחינוך היהודים ובפרט בחדרים. הוא חוזר כאן על הדברים שבתזכירו משנת 1812 לסנטור טהיילס. לפי הצעתו צריך: א. לחסל את החינוך בחדרים, ב. להקים בבתי־ספר סדירים דוגמת בית־הספר בטרנופול ובהם יש לאחד את לימודי השפה העברית ודקדוקה, התורה עם תרגום גרמני ותלמוד, עם לימודי בית־הספר היסודיים.

את התלמוד יש להורות באופן שיטתי ובצורה שהנוער יפיק ממנו תועלת מוסרית. יש למנות בבתי־הספר מורים מוסמכים; לבלתי־מוסמכים יש לאסור את ההוראה הפרטית.

פרל מציע להקים כנסת (Synode) מורכבת מ„אנשים נאורים ומשכילים של העם היהודי", שתהווה נציגות העם היהודי כלפי הממשלה (als Organ des jüdischen Volkes bei der Regierung) ותנהל את ענייני הדת היהודית וגם את הפיקוח על מערכת החינוך ומוסדותיו.

בכתב־לוואי הביע פרל את הדעה, שכנסת כזאת תוכל להביא לממשלה תועלת רבה בסידור רישום ספרי הילודה, התמותה והנישואים, הנמצא בגליציה במצב של הזנחה, ולתת לממשלה הסברים מוסמכים על חוקי הדת ומנהגיה. בעזרתה תוכל הממשלה למנות רבנים בעלי־השכלה, שידעו להסביר ליהודים את חשיבות הגיוס לצבא וכדומה, להדריך את ההמונים המוסתים על ידי רבנים קנאים המתנגדים לכל שיפור בחינוך ובעיצוב יחסים הוגנים לגבי הממשלה.

כרגיל, שאלה וינה לחוות דעתו של הגוברניום. הגוברניום הביע את החשש, שיהודי גליציה יראו בהצעות אלה שאיפה לריפורמה דתית, ביחוד בהצעה להפסיק את לימודי הדת לפי המסורת ובהקמת כנסת, כי מהן נודף — לאמיתו של דבר — ריח ריפורמה דתית. מסיבות אלה אין הגוברניום נוטה להצעות הנ"ל. לעומת זאת יש — לפי דעתו — להסכים לעת־עתה ליסוד בתי־ספר לפי דוגמת טרנופול וזאת בהדרגה ולא בפיקוח הכנסת שהציע פרל, אלא בפיקוח המפקח הראשי. יש להימנע מכל לחץ וכפייה, ואת התקציבים יש לכסות ממקורות מקומיים ולא ע"י הטלת מסים חדשים.

שלטונות וינה קיבלו את דעת הגוברניום[81], אולם בשינוי, שהפיקוח על בית־הספר יימסר לידי המנגנון של בתי־הספר הכלליים. מכל העניין לא יצא בסופו של דבר כלום, למרות שפרל שהה כשנה שלמה בלבוב. הפעם לפי בקשת הגוברניום בלבוב, שכינס פגישה של ראשי היהודים בגליציה בקשר עם ההכנות לתקנון חדש בשביל יהודי גליציה. פרל היה בין הפעילים בפגישה והציע תיקונים שונים[82].

בשהותו בלבוב בא גם בדברים גם עם הרב הלבובי אורנשטיין„ בדבר הקמת בתי־ספר על יסודות מתונים עם ויתורים גדולים לאדוקים, אולם לשוא. הרב אורנשטיין בקנאותו הקיצונית דחה כל נסיון פשרה[83].

בפקודת הקיסר — מיום 22 בינואר 1820 — בעניין היהודים בגליציה, בקשר עם השינויים שעמדו לחול עם הסידור החדש של תקנות היהודים, הודגש, שהנוער היהודי חייב, פרט ללימודי הדת, ללמוד בבתי־ספר נוצריים. ב־17 ביולי 1820 פנה פרל אל הגוברניום בהצעה ליסד בברודי בית־ספר יהודי לפי דוגמת טרנופול. בית־ספר כזה נחוץ שם — לפי דעתו — מאד, נוכח קיום בית־הספר הריאלי. הוא הביע את אמונתו, שאחרי יסוד בית־ספר בברודי יהיה קל יותר להקים בתי־ספר ביתר הערים, היות וברודי משמשת להן דוגמה בכל פעולותיה. הגוברניום העריך אמנם את שאיפותיו של פרל להרים את מצב ההשכלה בין היהודים, אבל את הצעתו דחה.

כאשר עמדה בשנת 1821 על סדר היום שאלת איסור התלבושת המסורתית ויתר השינויים בקשר עם הצעדים שנעשו לשם קביעת תקנות חדשות למען היהודים בכל אוסטריה, ובגליציה בפרט, הציע הגוברניום הגליצאי, לפי יוזמת מספר יהודים עשירים, לאסור על היהודים את התלבושת המסורתית עוד לפני שיחליטו על התקנות החדשות.

ב־21 בספטמבר 1821 החליט פרל לנצל את תשומת לבה של הממשלה לענייני היהודים, והציע „תכנית מצויינת לארגן מחדש את בתי־הספר העממיים" שחוסלו, ולהעמידם תחת פיקוח הממלכה, וכן להרשות ליהודים לשלוח את ילדיהם לגימנסיות — כי רק בחינוך מתאים ראה פרל את הדרך היחידה לתקן את מצב היהודים ולסגלם לדרישות המדינה.

בתזכירו חזר שוב פרל על הצעתו משנת 1819 להקים כנסת יהודית קבועה, מורכבת מאישים משכילים, מהימנים, כבאי־כח העם היהודי שתנהל את כל ענייניו, תפקח על רשת החינוך ותייצגו כלפי המדינה.

80. "Die Erziehung der jüdischen Jugend in Galizien wie sie ist und wie sie sein sollte". Arch. d. Min. f. Unterricht u. Kultus Wien SA/5049 1826, 16 August. נמצא גם בתיק: 23 A 5213 Okt. 1830.
81. Archiv des Min. f. Unterricht u. Kultus SA/5049.
82. Dr. Horowitz p. 223-224.
83. M. Weissberg MS f. G. u. W. d. J. 1927, p. 83.

הממשלה הוינאית לא קיבלה את תכניתו. היא הרשתה רק ליהודים להקים על חשבונם הם בתי־ספר יסודיים לפי דוגמת בית־הספר של פרל בטרנופול, אשר יעמדו תחת פיקוח בתי־הספר הקתוליים. לאחר זמן מועט הסכימה, שבתי־הספר האלה יעמדו תחת פיקוח המשרדים המחוזיים [84].

פרל דרש גם לבטל את הבחינות מספרו של הירץ הומברג „בני־ציון", שנדרשו מהמועמדים לברית־נישואים. לא מן היושר הוא — נימק פרל את דרישתו זו — להעמיד מכשולים לנישואים, בפרט שאין ביכלתם של בתי־הספר היהודיים והנוצריים לקלוט את כל ילדי ישראל מחד־גיסא, ומאידך אין היהודים נוטים לשלוח את ילדיהם לבתי־ספר אלה. הצעותיו אלה נדחו.

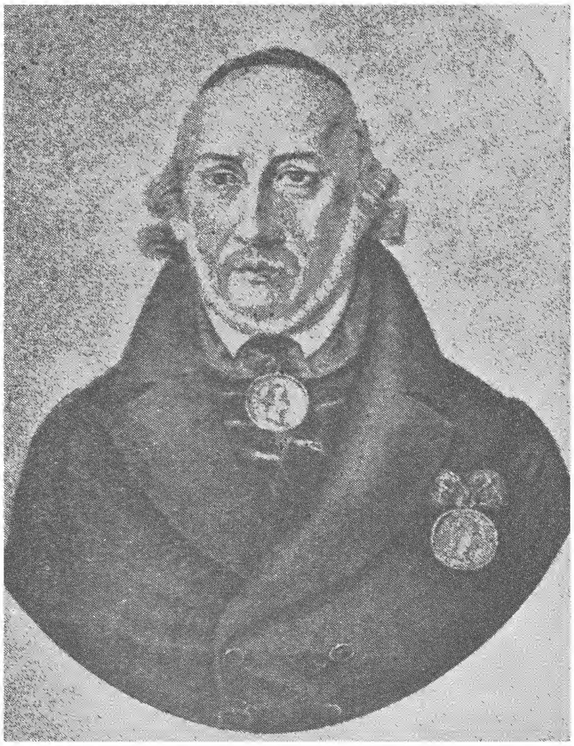
בשנת 1825—1826 המליצו המשרדים הממשלתיים המרכזיים בוינה להקים מכון להשתלמות רבנים לפי דוגמת המכון לרבנים בפדואה. הגוברניום הגליצאי הביע את דעתו, כי הדרישה שמועמדים לרבנים יבקרו — כפי שזה נהוג בפדואה — גם בבית־ספר גבוה נוצרי, תמוטט את אימון היהודים ברבניהם. לפי דעתו יש לדרוש מאת הרבנים תעודה, שגמרו את לימודים בבית־הספר בטרנופול.

הגוברניום שאל לדעתו של פרל בענין זה. פרל התנגד להקמת מכון לרבנים דוגמת פדואה, היות ורבני גליציה והמלמדים „מחוסרים כל השכלה כללית" וטרם הגיע הזמן ליסוד מכון כזה [85]. היה אמנם בדעתו להקים על־יד בית־הספר שלו סמינריון מיוחד להשתלמות רבנים, ובראשו חשב להעמיד את ש. י. רפפורט, אולם התכנית לא יצאה לפועל בגלל חוסר אמצעים כספיים. גם מועמדותו של שי"ר חדלה כבר להיות אקטואלית — מכיון שהוא קיבל בינתיים משרה בחברת חוכרי מס־הבשר הכשר בברודי, דבר שהרגיז, אגב, מאד את פרל, כי ראה בזה עוול גדול ששי"ר הסכים „לחת את שמו ולהתאמץ כדי לשדוד קהילה שלימה. כי אחרת לא אוכל לסמן את הקבלנות הברודאית", ובכלל לא נאה — לפי דעתו — לשי"ר „להתרוצץ בברודי עם קצבים" [86].

בשנת 1826 הגה פרל את הרעיון להרחיב את בית־הספר ולהוציאו ממסגרת בתי־הספר הנורמליים. הוא התכוון להקים ע"י בית־הספר מוסד, שבו ימשיכו התלמידים, שאין ברצונם להתמסר למלאכה או ללימודים בבית־ספר גבוה כללי, בלימודים העבריים וישתלמו גם בידיעות כלליות. בראש המוסד חשב להעמיד מורה מיוחד ללימודים עבריים שיוכל לכהן כמטיף בבית־התפילה.

באוקטובר אותה השנה התאונן פרל בפני השלטונות שאין ביכלתו להוציא לאור ספרי־לימוד, היות ואין, פרט לטרנופול, בתי־ספר ביתר הקהילות בגליציה.

בתקופה זו פנו אליו השלטונות בשאלה, אם ביכלתו

יוסף פרל *Joseph Perl*

לספח לבית־הספר שלו סמינריון למורים אשכנזים — יהודים. פרל ענה בחיוב, אבל הענין לא זז ממקומו. בשנת 1833 הוסיף פרל אפילו אגף לבניין ועיבד תכנית להקמת הסמינריון, אולם לשוא [87].

בשנת 1833, כאשר הוגשה ללשכת החצר בוינה הצעה להקים בית־מדרש יהודי לפילוסופיה בגליציה (Israelitisch-philosophische Lehranstalt in Galizien), דרשו השלטונות את חוות־דעתו של פרל. הוא הציע ליסד בטרנופול בית־מדרש לרבנים עם שש שנות־לימודים בתנ"ך, משנה, תלמוד בבלי וירושלמי, פוסקים, מדרשים, ספרי־דת, דקדוק, סגנון, תרגומים, תורת הגיון, ריטוריקה והומילטיקה.

מלבד הלימודים העבריים הציע גם להכניס את לימוד השפה הגרמנית, קליגרפיה, חשבון, תורת־הסגנון, היסטוריה כללית, גיאוגרפיה, תולדות הטבע, מתימטיקה, הנהלת חשבונות, פולנית וצרפתית.

---

84. Archiv Min. d. Innern: V T 1, Duldung der Juden in Galizien 1815—1828.

85. IV T 1 1815—1828 kt. 781/179 Febr. 1826.

86. מכתבו אל שי"ר מ־30 בנובמבר 1825, נדפס בי. וויינלעז עמ' XXXIV

87. Archiv Min. f. Kultus u. Unterricht 23 E 169 5 Juli 1836.

לכיסוי התקציב הציע פרל: א. לשלם 1800 פל' מקרן בתי־הספר שחוסלו בשנת 1806, ב. לבטל את ה„גזרה" של בחינות לשם השגת רשיון נישואים, ובמקום זה לקבוע דמי־נישואים לטובת קרן בתי־הספר, ג. להטיל על יהודי טרנופול שאינם שולחים את ילדיהם לבית־הספר היהודי לשלם את דמי־הלימוד.

הצעותיו לכיסוי התקציב נדחו ע"י וועדת הלימודים בוינה [88] ובזה נכשלה כל התכנית.

פרל שהיה משוכנע, שרק תיקון יסודי בחינוך ילדי ישראל יוכל להביא שינויים מרחיקי לכת בתהליך חיי היהודים בגליציה ובמעמדם בעיני הממשלה, דאג גם לחינוך המקצועי של הנוער. הוא הבין, כרוב משכילי דורו עם מנדל לאֶפין בראש, שיש לשנות את ההרכב הסוציאלי והמקצועי של היהודים, להוציאם מהמסחר הקמעוני והרוכלות ולהכניס חלק ניכר מהם לתוך תהליך הייצור במלאכות והתעשיה, שהתחילה בתקופתו לתפוס עמדות בחיים הכלכליים בגליציה.

אחד הגורמים המכריעים של המצב הכלכלי הירוד ראה בהצטופפות היהודים בערים הגדולות, וביחוד בלבוב, שמה זרמו מכל הארץ מתוך תקווה שימצאו פה תנאי חיים קלים יותר. המימרא של פרל: "Je mehr Juden in Lemberg desto mehr „גזרות" im Lande" [89] הלמה את המציאות.

כבר בתזכירו אל טהיילס ואל השלטונות האוסטריים דובר על הצורך לחנך את הנוער היהודי לבעלי־מלאכה מאומנים. בבית־הספר שלו הסדיר גם מעבדה מיוחדת (שול־פאבריק). הוא חשב גם על ארגון קורסים ללימודי מלאכות וכיתה מיוחדת למטרה זו. אולם כל זה נשאר בגדר תכניות. מרווחי הקרן של האלפיים פל', שנוסדה לפי מכתב־היסוד של בית־הספר, בסך 120 פל' לשנה, הכניס הוא לסדנות של בעלי־מלאכה נוצריים בטרנופול, לבוב וגם בוינה את אלה מתלמידיו שגילו נטיה למלאכה. ביחוד בחר במלאכות שלא היו שכיחות בקרב היהודים, כגון מסגרות, נפחות, פחחות, נגרות וכו', למרות הקשיים וההתנגדות מטעם אגודות בעלי־המלאכה הנוצריות. כך אומנו שלושה מסגרים, שני נפחים, עושה כפפות אחד, בנאי אחד ומספר פחחים.

בראותו אפשרות לפעולה רחבה יותר בשטח זה, עיבד בשנת 1828 יחד עם ידידו ר' מרדכי־בריש מרגליות, שהיה חבר בית־הדין המסחרי וסוכן של קופת החסכון, תכנית לייסד ביום הולדתו הששים של הקיסר פרנץ I ב־9 בפברואר 1828 „אגודה להפצת תעשיה ומלאכות מועילות בקרב יהודי גליציה" (Verein zur Verbreitung nützlicher Gewerbe unter der galizischen Judenschaft).

ב־9 בפברואר 1828 נתקבלו שניהם לראיון אצל נציב גליציה הנסיך לובקוביץ (Lobkowitz) והגישו לו את התזכיר ליסוד האגודה הנ"ל. בראיון זה הציעו להקיף בפעולות החברה גם את החקלאות [90].

לובקוביץ התיר להם לכנס אסיפת־יסוד שהתקיימה ב־12 מרס 1828 ובה השתתפו ד"ר יעקב רפפורט, ד. אפשטיין, נתן קולישר (Kolischer), ד"ר קולישר, הירץ אטינגר — כולם אנשי לבוב. אחרי שנקבע גובה דמי החברים נבחרה וועדה של שלשה חברים להכנת תקנות האגודה.

פרל ומרגליות השתדלו להשיג את אישור התקנות, ולשם זה נתקבל פרל גם ע"י הקנצלר מטרניך (ב־1 ביוני 1829).

ב־24 ביולי 1832 הכינה לשכת החצר דו"ח [91] ובו נאמר: פרל הציע להקים אגודה להפצת מלאכות מועילות בקרב היהודים. לפי התקנות יוכל חבר להתקבל לאגודה, לאחר שיכניס 200 פל', או שיתחייב ע"ח נכסיו דלא ניידי בסך 5% מערכם. גם יהודים מחוץ לאוסטריה רשאים להיות חברי האגודה [92]. האגודה מתחייבת להכניס ילדים עניים הרוצים ללמוד מלאכה מועילה והמחוננים בכשרונות הנחוצים, אל בעלי־מלאכה לשם לימוד וכן תדאג לכלכלתם, תלבשתם, לשלם עבורם את שכר־הלימוד ומסי אגודת בעלי המלאכה.

לפי הדו"ח הצטרפו כבר לאגודה חברים מתוך „מעמד יהודים אמידים" שהתחייבו לסלק דמי־חבר מסויימים, וגם העמידו אותם לרשות הנהלת האגודה המורכבת מחבר ביה"ד המסחרי בלבוב — מרכוס מרגליות, ואחרים. האגודה תתחיל בפעולותיה כשיהיה לה סכום של עשרים אלף פל'.

ב־11 באפריל 1833 — עשרה חדשים אחרי שהוגשה הרצאת לשכת־החצר — נתן הקיסר הוראה להעבירה לידי שר המשטרה סדלניצקי (Sedlnitzky) שיחווה דעתו, אם בתנאים השוררים אין חשש ליסוד החברה ואם יש להרשות את הקמתה.

סדלניצקי פנה ב־4 במאי 1833 אל מנהל המשטרה

88. Archiv d. Min. f. Kultus u. Unterricht 23 a 14 Juli 1833 Z. 12049.
ה. רייטמן, שפרסם אחרי מותו של פרל סקירה "Joseph Perl u. die Schule zu Tarnopol" בכתב־העת של ד"ר אברהם גייגר: Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie 1839 p. 312--318. הוא כותב כי הצעה זו הוצעה ע"י פרל בשנת 1836, אולם לפי תעודות ארכיוניות הוצאה בעצם כבר בשנת 1833.

89. ממכתבו מיום 20.2.1826 אל פריהלינג, י. וויינלעז ע' XLIX

90. ארכיון הנציבות הגליצאית בלבוב. Fasc. 11 Juden, Allgemeine Sachen Nr. 14690-1830.

91. Staatsarchiv Wien. S.A. 4200 ex 4 Juli 1832.

92. לסעיף זה התנגדה הממשלה הוינאית מתוך חשש שבאופן כזה "die Einschleichung fremder Individuen erleichtert werde" ושינתה את הסעיף, שרק חברים עשירים יכולים להצטרף לאגודה.

בלבוב פוֹן סאַחר וביקש את דעתו על התקנות של החברה ולמסור דין וחשבון על יוסף פרל, אישיותו, הלך־מחשבותיו ומעמדו בקרב היהודים, ואם יש להרשות יסוד חברה כזאת. אחרי חדשיים קיבל סדלניצקי את הדו"ח וב־8 במארס 1834 הגיש את הרצאתו בכתב לקיסר [93].

עמדת מנהל המשטרה בלבוב בדו"ח היתה, שאין להתנגד להקמת אגודה להפצת מלאכות מועילות בקרב יהודי גליציה. הקמתה רצויה מטעמים פוליטיים ואדמיניסטרטיביים והיא תתרום הרבה להתקרבות אזרחית של היהודים גם מנקודת השקפתה של המשטרה, בפרט שהיהודים נמנים, מבחינה פוליטית, על אוהדי המשטר הקיים. יש רק להתנגד לסעיף 2 של התקנות המוצעות, שלפיו יכולים להשתייך לאגודה גם יהודי חו"ל, אולם אפשר לדרוש שבכל האספות ינכחו קומיסרים מטעם הממשלה שיעמדו על משמר האינטרסים של הממלכה. המדינה מעוניינת שתושביה היהודים ישתוו במרוצת הזמן לאוכלוסיה הכללית ויהוו חלק ממנה. זאת אפשר להשיג ע"י חינוכם הדתי, המוסרי והאינטלקטואלי המתאים וע"י עידוד הכוונתם למקצועות, שגם הם וגם החברה האזרחית יפיקו מהם תועלת. האגודה המוצעת היא אחד האמצעים החיוביים שיאפשרו השגת מטרה זו, ומשום כך אין כל חשש להסכים ליסודה, בפרט שחברי האגודה מקבלים על עצמם את כל ההוצאות ולא יהיו למעמסה על הממשלה. בעל ההצעה, יוסף פרל, ראוי מבחינת השכלתו, ובהיות לו שם טוב בקרב בני דתו, לבצע את התכנית ולעמוד בראש המפעל. לפיכך הציע סדלניצקי לקיסר לאשר את יסוד האגודה עם השינוי המוצע ע"י המשטרה הלבובית, שלפי התקנות יוכלו להשתייך לאגודה רק יהודים תושבי גליציה, להוציא יהודים מחו"ל. יש גם להתנות תנאי, שבאספות האגודה יינכח תמיד קומיסר ממשלתי שיקבל הוראות מידי הגוברניום הגליצאי.

למרות המלצתו של שר המשטרה סדלניצקי, לא אישר הקיסר את יסוד האגודה. המייסדים לא הצליחו כפי הנראה לגייס את הסכומים הדרושים לאישור והבקשה נדחתה עוד לשנים. האישור ניתן רק ב־11 באפריל 1848 [94], תשע שנים לאחר שפרל לא היה כבר בחיים.

אף כי פרל לא הצליח להגשים את כל תכניותיו בשדה החינוך, השפיע הרבה על התפתחותו. מבין תלמידי בית־ספרו יצא מספר חלוצים בשטחי החיים של הציבור היהודי: רופאים מומחים, חירורגים ומורים מוכשרים שארגנו בתי־ספר דומים מחוץ לגבולות אוסטריה.

לפי דוגמת בית־הספר בטרנופול נוסדו ע"י תלמידיו, או בהשפעתם, בתי־ספר אלו: בשנת 1822 — באוּמאַן; בשנת 1827 — ע"י בצלאל שטרן באודיסה, ובקישיניוב. גם המנהל המפורסם של בית־הספר היהודי בברודי, ה. רייטמן היה מתלמידי בית־ספרו. ואין פלא שחוגים אדוקים לא היו מרוצים ממפעלו, ראו בו מפיץ אפיקורסות והתנגדו לו בכל צורה. כנגד זה קראו לו המשכילים „המשביר בר לכל רעבי חכמה" [95].

לא רק בטרנופול בלבד ניהלו האדוקים מלחמה חריפה נגד פרל ובית־ספרו. זמן קצר לאחר שטרנופול הוחזרה לאוסטריה, הכריז הרב הלבובי ר' יעקב אורנשטיין (ב־17 במאי 1816) חרם פומבי נגד בתי־הספר בברודי, ש„היא מני אז ידועה לנו כעיר מוסתת" וטרנופול „שהקימה כבר בית־ספר ובו מחונך הנוער, לצערנו, בשפות ומדעים" [96], וחניכי בית־הספר המתחתנים עם בחורות מלבוב מפיצים „רעיונות זרים אלה" גם בקרב הנוער בלבוב, ומסיתים אותו לקרוא ספרים בשפות לועזיות ולהסתגל למנהגים זרים. כדי למנוע רעה זו „מכריזים אנו את החרם הגדול על כל אב משפחה שיחתן את בנו או בתו עם בני שתי הערים הללו". בסוף מובאות כל הקללות הקשורות בחרם הגדול. כך הוכרזה המלחמה נגד יוסף פרל ומפעלו, ע"י האדוקים, ואליהם הצטרפו גם החסידים.

בעיר טרנופול וסביבתה קמו מתנגדים שהחרימו את פרל ומפעלו, לא עברו ברחוב ששם נמצא בית־הספר ובית־התפילה. נגדו יצאו גם הרב מטרנופול ר' יהושע־השיל באב"ד ובני משפחתו, שהצהיר לא פעם בעל־פה ובכתב שאסור לשלוח ילדים לבית־הספר.

גם קהילת זבראז' הגישה ערעור לשלטונות בשנת 1819, בזמן שלבית־הספר הוענק מעמד של בית־ספר יהודי ראשי. הערעור לא נתקבל ע"י הגוברנטור האואר מפני שלא היה חתום ע"י ראשי הקהל המוסמכים אלא ע"י ה„חסידים המתנגדים לכל השכלה" [97].

באוגוסט 1827 חידשו 23 בתי־מדרש בטרנופול [98] את התנגדותם והגישו כתב מחאה. אולם הגוברניום דחה אותו בטענה שהוגש מחוגי החסידים המתנגדים לכל השכלה שהיא.

ההתנגדות העזה ביותר באה מקרב החסידים והרבי ר'

93. "Vortrag über den Vorschlag des Direktors der israelitischen Hauptschule zu Tarnopol Joseph Perl wegen Gründung eines Vereines zur Verbreitung nützlicher Gewerbe unter d. galizischen Judenschaft". Archiv d. Min. d. Innern: Polizeiakten Nr. 3348.

94. Gerson Wolf: Josef Wertheimer, Wien 1860 p. 105.

95. ד"ר אהרן פאריעס מלבוב: תולדות שי"ר ב„השחר" תרכ"ט ע' 26.

96. הנוסח המלא של שני החרמות בתרגום הגרמני. חרם אחד על שי"ר — (ש. י. רפפורט), אברהם בנימן צבי נאטקיס, יהודה פסטור ויצחק ארטר. חרם שני על ברודי וטרנופול מצורף לתיק: Archiv des Min. f. Kultus u. Unterricht IV T 5 ad 26 September 1816.

97. Archiv d. Min. f. Kultus 23 ad ex 194 Nov. 1819.

98. Akt 106 ex August 1827.

צבי־הירש אייכנשטיין — ז'ידאצ'ובר, שהתגורר אז בפודקאמין והכריז בשנת 1822 חרם על משכילי טרנופול [99].

פרל לא שתק והחליט לקחת נקם. נודע לו, כי באותו הזמן „נוסדה אגודה נגד בית־הספר היהודי בטרנופול" ש„ראש הכת המזקת כל כך של החסידים בשם הירש אייכנשטיין, המכונה גם ז'ידאצ'ובר, הוזמן ע"י ראשי הקהילה של זבראז' לבוא לשבת בזבראז'" ואז החליט להודיע זאת (ב־2 בינואר 1827) לשלטונות וביקש להזהיר את ראשי הקהילה בזבראז' שביקורו של הרבי מז'ידאצ'וב הוא נגד החוק לפי הוראות הגוברניום מ־2 בפברואר 1824. השלטונות שהכירו כבר את הרבי משנת 1818 בקשר עם הברחת ספרי־החסידות בגניבה לגליציה בשיתוף פעולה עם היהודי הרוסי יעקב־מאיר ומתוך מכתבו של הרבי נפתלי מרופצ'יץ, „בו נתגלו מחשבותיו הרעות" (פרל נתבקש אז ע"י הממשלה להסביר לה את תוכן המכתב), נתנו מיד פקודה לזבראז' כי במקרה שהרבי „המתעה" יבוא שמה יש לדרוש ממנו דרכון או רשיון־נסיעה ואם לא תהיה לו תעודה, יש להחזירו לדרכו כנהוג עם אסירים, ואף אם תהיה בידיו תעודה כזאת ולא יוכל להסביר מה מטרת ביקורו בזבראז' יש לגרשו [100].

במלחמה נגד בית־הספר השתמשו מתנגדיו בכל האמצעים. כל פעם שהועלה מס הבשר הכשר כיוונו את התמרמרות ההמונים נגד בית־הספר, שחלק מתוספת למס־הבשר הכשר ניתן למלא את תקציבו.

ביחוד היה המצב קשה כאשר הוכרז ב־6 בינואר 1826 — בקשר עם העלאת מס־הבשר בטרנופול — חרם אלמוני ובו איסור לאכול בשר. מתנגדיו של פרל האשימוהו בפני שר־המחוז שהוא עצמו יזם חרם זה. שר־המחוז איים עליו שיסגור את בית־הספר [101]. אז פנה פרל ללבוב ושם הצליחו ידידיו להשפיע על הנציבות ולבטל את האיומים, ובית־הספר המשיך בפעולותיו.

בין מתנגדיו של פרל נמצאו גם אנשים שלטובתם השתדל אצל השלטונות ועכשיו שלמו לו ב„כתב פלסתר, קללות, בזיונות, חירופים וגידופים", ולא נרתעו „מלהלשין עליו בפני השלטונות" [102]. פרל לא הופתע ממעשיהם, כי „אני מכיר את בני האדם ואין אני מצפה לתודה". הוא ידע שכל התחלה קשה, גם בהפצת השכלה וארגון חינוך יהודי מתאים לרוח הזמן.

למרות שיריביו של פרל לא נרתעו מלהשמיצו בעיני השלטונות וגם בעיני היהודים, נשאר פרל האישיות המרכזית ביהדות הגליציאית ואליו פנו בנוגע להסבר העניינים הנוגעים ליהודים.

השלטונות — ובתקופה זו היו פקידים גבוהים בעלי השקפות מודרניות בשלטון — הבינו יפה את המתרחש בקרב היהדות וראו בפרל רפורמטור בעל אופקים רחבים.

גם בחוץ־לארץ העריכו יהודים ושאינם־יהודים את מפעלו החינוכי, אף כי לא נעלם מהם שהוא רגיל „לעשות לפי נטייתו האינדיבידואלית, ובתוך זה מעלים לגמרי מעיניו את האוביקטיביות" — כפי שתיאר את פרל בשנת 1845 במשפטים מעטים והולמים, משקיף אנונימי — שהוסיף גם שהוא „בעל אופי חזק, בעל עקרונות ראויים לכבוד, יודע רצונו, ונלחם על דעתו במרץ בלתי רגיל ובעקשנות, אולם לא פעם היה מסוגל לבזבז בלי תועלת את מעלותיו הנאות למען ביצוע רעיון חביב עליו לשם טובת־הנאה דמיונית למען העם" [103].

ז

מלחמתו הספרותית של פרל נגד החסידות [104] התחילה עוד בשנים 1812—1820, בהן הוא אסף חומר לחיבור ספר על החסידים ומנהגיהם.

ב־2 בדצמבר 1816 שלח פרל, מלבוב, לנשיא הגוברניום הגליצאי פרנץ פון האואר, שהכירו בזמן שהותו בטרנופול בשנת 1816, כתב־יד בשם: Über das Wesen der Sekte Chasidim, aus ihren eignen Schriften gezogen.

על יסוד המקורות מתוך כתבי החסידים מתאר פרל את התהליך ההיסטורי של החסידות, מהותה, זרמיה, ומוסר פרטים על חשובי הצדיקים, שהתוו את דרכי התפתחותה. גישתו היא, כמובן, רציונליסטית בהחלט ולכן מטיל הוא על החסידים את כל האחריות למצב התרבותי והרוחני העגום של המוני ישראל.

בתזכיר המצורף לכתב־היד הסביר פרל לנציב, שמזמן היה בדעתו לפרסם חיבור מבוסס על הספרות החסידית עם תיאור מנהגי כת־החסידים ועקרונותיה. הרצון „להעיר את עמו מתרדמתו העמוקה" הניעו לעשות זאת ורק הפחד מפני רדיפות מצד החסידים עיכבוהו מביצוע רעיונו. לאחר שהכיר את הנציב ונוכח שברצונו לעמוד לימין כל מפעל המכוון להרמת המצב הרוחני והמוסרי של היהודים, ובפרט לאחר שהנציב פרסם הוראות נגד תעלולי הקנאים — בהכריזם חרם על המשכילים בלבוב בשנת 1816 — ונגד התפרצויות האדוקים בברודי בקשר לפתיחת בית־הספר

---

99. ד"ר פ. פרידמאן: „די ערשטע קאמפן צווישן השכלה און חסידים אין גאליציע" — „פון נאנטען עבר", ווילנא חוב' 4.

100. Dr. J. Nacht: Ein unveröffentlichtes Aktenstück von Josef Perl, M.G. W.d.J., 1927. 308—311.

101. ד"ר פ. פרידמאן: יוסף פערל ווי א בילדונגס־טוער און זיין שול אין טארנאפאל, איווא־בלעטער 1948, ע' 171—172.

102. בדרשתו בשבת פרשת נצבים בשנת 1838 אצל ווינלז ע' 8.

103. Die Juden in Galizien, Leipzig 1845 p. 21.

104. רושם מיוחד שלא נשכח מלבו עשתה גם התפרצות החסידים בשנת 1815, כשחדרו לבניין החדש של בית־הספר, ניפצו את השמשות והרסו את החלונות (ב. גולדברג: אהל יוסף. תולדות פרל ובית־הספר שלו, לבוב, 1866 ע' 4).

הריאלי, החליט פרל להדפיס את חיבורו כדי להתריע לפני הממשלה על הרעה שהשתרשה כה עמוק בתוך עמו, שרק עם חיסולה אפשר להחדיר את ההשכלה בין היהודים — דבר שהוא גם לפי רוחם של השלטונות. אלה הן הסיבות שעודדוהו לגמור את חיבורו ובקשתו מהנציב שירשה להקדיש לו את הספר.

הנציב שלח ב־15 בדצמבר 1816 את כתב־היד של פרל בלווית דו״ח אינפורמטיבי על פרל, אל מיניסטר המשטרה בוינה גרף סדלניצקי [105] ומסר לו שאין בדעתו להרשות לפרל להקדיש לו את חיבורו, היות שהוא מעוניין, כנציב המדינה, באימון כל התושבים ואינו רוצה להופיע כמתנגד לכת אחת, אף כי עקרונותיה הקנאיים אינם לרוח הממלכה.

לאחר שסדלניצקי קיבל את חוות־דעותיהם של הצנזור העברי והצנזור לעניני דת, הודיע ללבוב שאין בדעתו לתת את הרשיון להדפסת החיבור, מפני שהוא עלול לעורר תגובה נגדית במחנה הנאורים הלא־יהודי, ולעומת זאת לא ישפיע כלל על היהודים הבלתי־מתורבתים שאינם שולטים בשפה הגרמנית.

על יסוד חוות־דעת זו הורה סדלניצקי לערוך חקירה מקיפה של ספרי הקבלה והחסידות, ולהעמיד את החסידים תחת פיקוח המשטרה, כדי להחניק את הרעה בשרשיה.

האואר מצדו שלח גם הוא לכל שרי המחוז העתק כתב־ידו של פרל, כדי שיכירו את מהות החסידות. פרל שקיבל ע״י שר־המחוז בטרנופול את ההודעה על איסור ההדפסה, מסר את כתב־היד לרשותו של ההיסטוריון היהודי פטר באֶר שעמד אז להדפיס את ספרו: Geschichte der Lehren und Meinungen aller bestandenen und noch bestehenden religiösen Sekten der Juden und der Chassidim והשתמש בו בפרק: oder Beschtianer.

החומר התעודתי מוכיח שפרל לא התכוון ל„מעשה מלשין". אַל לנו לשכוח שפרל בעצמו היה בנעוריו חסיד והכיר את החסידות מתוך נסיונו האישי על כל מגרעותיה, אמונותיה התפלות ודברי ההבל שהשתררו בה, על התופעות בחצרות הרביים המשפיעים על ההמונים להגדיל הבערות ומשום כך ראה חובה לעצמו להתריע על סכנתם לעמו ולמדינה. ביחוד התמרמר פרל על קנאות הרביים שהרשו לעצמם להפר את הפקודות וחוקי המדינה, ובתור אדם נאור ראה בזה עוול לגבי הממלכה.

בספרו „מגלה טמירין" (וינה 1819), שהוא היצירה הסטירית הראשונה בספרות העברית החדשה, הגיע פרל לשיא בתאור החסידים. „מגלה טמירין" נכתב בצורת מכתבים בין גבאי הרבי זליג לֶאטיצובר וידידו זיינוול וֶארחיבקר בעברית מיוחדת במינה, שהיא חיקוי של לשון ספרי החסידים בתקופה ההיא[107], ובהשפעתם של קרוטוס רוביאנוס ואולריך פון הוטן (1515—1517) Epistolae obscurorum virorum.

בסדרת המכתבים מסופר על עסקי פרנסה, ענייני חסידות, מעשי הצדיקים ומלחמתם בשלטון (ויצה־גוברנטור) השונא את החסידות מיום שקיבל את הספר הגרמני [108] — ה„בוך" המשמיץ את החסידות. הספר נגנב בעזרת העוזרת של סגן־המושל ובריונים מן העולם התחתון, כדי לשרפו. הגבאי וידידו חשבו למצוא בספר את תמונת המחבר ויספיק שהרבי יסתכל בה וימיתנו במבט־עין לבד. אולם כל מעשה הגניבה נתגלה והרבי נאלץ לברוח לארץ־ישראל.

העלילה העיקרית משולבת בסיפורים על רדיפות המשכילים ע״י החסידים, השתלטות הרביים על הרבנים המתנגדים, כיצד הרביים מַלווים את „הפדיונות" ברבית קצוצה וחיים חיי מותרות. באמנות נכונה ניתן תיאור החיים הכלכליים והחברותיים של יהודי גליציה בראשית המאה הי״ט על הפרנסות התלויות באויר והתלושות מן המציאות המשקית.

ספרו עשה רושם כביר ועורר שנאה בקרב החסידים, ולכן אין פלא שהרבי מרוזשין קרא לפרל „יוסף בן מרים" השני (שמה של אמו היה מרים).

בספרו השני, „בוחן צדיק" (פראג 1838), שגם הוא נכתב בצורת חילופי־מכתבים (בין ר' משה אומאניר ור' עובדיה בן פתחיה) מלגלג פרל לא על החסידים בלבד, אלא הוא מתאר את ליקויי החברה היהודית בגליציה בכלל ומצביע על הצורך לתקנה בדרך שיבה אל הטבע — לעבודת האדמה. מקום העלילה הוא אבדארי [109], היא ברודי. פרל לא חיבב את ברודי על רבניה, מגידיה, ו„לומדי השיעור", מצד אחד, ועל משכיליה הקרויים בפי ההמון אפיקורסים,

---

105. Archiv d. Min. f. Inneres, Wien Polizeiakten e.a 1816 Nr. 2328.
ד״ר מאהלר מצא את כ״י עם התזכיר גם בארכיון הנציבות בלבוב והדפיס את תזכירו של פרל בספרו: „דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע", ניו־יארק 1942, ע' 205—207.

106. ברין 1823, כרך II ע' 197—259.
בר כותב בפירוש, שקיבל מאת יוסף פרל מטרנופול ומהמטיף נישקה ספרי חסידים והשתמש במידה רבה במאמר שפרל שלח לו (II, ע' 205).

107. כ״י נשלח לצנזורה עוד בשנת 1816.

108. לפי ד״ר נתן נטע הורוויץ (Jahrbuch V p. 222) מדובר כאן על הספר של פטר בר. אולם ספרו יצא לאור בשנת 1823 ו„מגלה טמירין" נכתב בשנת 1816. אין ספק שמדובר כאן על כ״י Ueber das Wesen der Sekte der Chassidim שהגיש להאואר בשנת 1816. לפי ד״ר פיליפ פרידמן (במאמרו „די ערשטע קאמפן צווישן השכלה און חסידיזם ב־„פון נאענטן עבר", וילנה 1938 ע' 261—263) יכול להיות שפרל התכוון לתרגום הפולני של „שבחי בעש״ט", שאודותיו כתב יעקב שמואל ביק בט״ו אייר תקע״ט (1819) למנדיל לאַפין שהתגורר בתקופה זו בטרנופול. לפי הודעתו של ביק נפוץ תרגום זה בין האצילים בפולין.

109. Allg. Zeitung des Jdtms, 1839 Nr. 32 p. 46-47.

טיפוסי יהודים בגליציה במחצית הראשונה של המאה הי"ט
Jewish Types in Galicia, 19th Cent.

מצד שני. בעיקר מכוונת הסטירה נגד משכילי ברודי המתרברבים בחכמתם ובהשכלתם, ולמעשה הם אנשים ריקים ששאבו את כל השכלתם מקטלוגים, רומנים, מחזות ואנציקלופדיות קלוקלות. הם מדברים נגד לימוד התורה, דורשים שהיהודים יתעסקו בחקלאות, מלאכות, אולם כוונתם היא להיפטר ממתחרים; הם מרבים לדבר על פוליטיקה, רפואה, משפטים מבלי לדעת מהם דבר. גם בין המשכילים וגם בין שאר התושבים באַבדאָרי אין אנשים ישרים. הסוחרים מוכרים סחורה רעה ומזויפת ופושטים את הרגל כדי להתעשר. ראשם ורובם בעסקיהם ואינם עוסקים בצרכי ציבור באמונה. בעלי האכסניות ובתי־המרזח מחזיקים קובות של זונות, בתי־מקלט לגנבים ומבריחי־מכס, מוהלים יין במים ובסמי־רעל. החלפנים והסרסורים גם השוחטים

המלמדים ובעלי המלאכה הם נוכלים ורמאים. את השחיתות מייחס פרל לשאיפה לחיי המותרות, חנופה לעשירים, חיי רווחה של הצדיקים.

ר' עובדיה העוזב את גליציה ועובר לקרים רואה שם מושבות יהודיות שנוסדו בשנת 1805, ונדמה לו שהוא בארץ־ישראל, והוא מגיע למסקנה שרק השיבה לעבודת־האדמה תוכל לשנות את היהודים להיותם גורם יעיל.

הספר „בוחן צדיק" הרגיז את משכילי ברודי ואחד מהם יצא ב„אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" במחאה חריפה נגד המחבר, המחקה את „מגלה טמירין" של פרל ומעיז להשמיץ את כל היישוב העברי בגליציה, וביחוד בברודי, ולהאשים את הסוחרים הגדולים ברמאות. בעל־הרשימה האלמוני חשד שמחבר הספר הוא מחוגי מתנגדי ההשכלה, אולם כעבור זמן קצר פרסם משכיל מזלוצ'וב מאמר חתום באותיות מ. ל. ק. וגילה שגם ה„בוחן צדיק" הוא פרי עטו של פרל[110]. המאמר כמובן מלא שבחים עליו[111].

מתוך כתביו נראה שפרל ראה בחסידות תנועה שלא תוכל וגם אין ברצונה לחלץ את המוני ישראל ממצבם התרבותי

110. Allgemeine Zeitung d. Judentums 1839 Nr. 90 (21.9) 92 (5.10) p. 483-484, 511-512.

111. מעניין שב־ Jost's Israelitische Annalen נדפס אחרי מותו של פרל מכתב ובו נאמר על הספר „בוחן צדיק" כדלקמן:

Seine jüngste Schrift verdient der Vergessenheit übergeben zu werden. In diesem Buche werden zum Theile harmlose und ruhige Personen ohne Grund angegriffen und dem Tadel preisgegeben auch die Gallizier mit Unrecht öffentlich blossgestellt, so dass er allgemeinen Umwillen auf sich zog und man ihn hasste wegen seiner Träume und Reden. Daher hat den auch sein Tod nicht den erwarteten Eindruck gemacht und weniger Trauer erregt als wir anfangs vermuteten. Ja, wir haben selbst zu unserem Leidwesen hören müssen, dass seine früheren Verehrer jetzt sein Ableben als Glück betrachten.

So hat sein Alter manches Werk seiner Jugend verdorben. Ja, seine Schrift hat das Volk um mehrere Stufen zurückgeworfen in dem es danach die Aufklärung beurtheilt und noch stärker zu vermeiden strebt. Nicht blos das gemeine Gesindel der Chassidim, welche am Abend über seinem Grabe(!) vom Branntwein berauscht herumsprangen und in roher Freude über den Tod ihres Feindes an diesem Ort des Friedens sich tummelten sondern wie gesagt auch viele Bessergesinnte theilen die Ansicht, dass Buch besser nicht geschrieben wäre."

(Isr. Annalen 1839 Nr. 44 p. 346).

לפני שנים אחדות מצאו כ"י בלתי־ידוע של יוסף פרל (מספרית בית־הספר פרל בטרנופול) כתוב בסגנון סיפורי מעשיות של ר"ן (ר' נחמן מברצלב — שבחי הר"ן, לקוטי מוהר"ן). כ"י זה נמצא בירושלים ובקרוב יצא לאור עם מבוא ופירוש מדעי של ה. שמרוק מעובדי הארכיון היהודי הכללי בירושלים.

והחברותי הירוד, אבל גם במחנה המשכילים לא ראה את הגורם הפעיל והיציב לבצע תהליך היסטורי כזה.

אין להכחיש שפרל העריך מאד את שיתוף הפעולה עם המנגנון הממשלתי; כזאת היתה השקפת בני דורו ואין לראות בה התרפסות בפני השלטונות.

מתוך שיתוף־פעולה זה, שכוונתו להיטיב את מצב היהודים ומעמדם החוקי ולבסס את החינוך היהודי על בסיס איתן מתאים לתקופה, מצא פרל לנכון להעיר את תשומת־לבם של השלטונות, שהתייחס אליהם באימון, על הליקויים בחיי היהודים ועל הנחיצות לתקנם או לחסלם לחלוטין.

השלטונות ביקשו מפרל לחוות דעה על בעיות הנוגעות ליהודי גליציה. ואין להכחיש שלא אחת הגזים בפטריוטיותו ולא נמנע מלשלוח תזכירים שריח „מסירות" נדף מהם. אולם קשה להגיד שפרל „הלשין" במזיד, כפי שטוען ד"ר ר. מאהלר בספרו: „דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע" [112].

פרל, המשכיל והמתנגד, ראה לאן הביאה החסידות בהשתלטה על חיי הקהילות. הרבנים שלא נכנעו לרצון הרביים לא יכלו להחזיק מעמד. כל המשרות בקהילות — שוחטים, מוהלים, גבאי א"י — נתפסו ע"י החסידים שניצלו את שלטונם לדיכוי יריביהם [113]. הם התנגדו בפועל לתיקונים במערכת החינוך וחיבלו בכל מאמץ לשינויים באורח החיים הכלכלי־חברתי בהיות עיקר מגמתם שלא תתערער מרותם על ההמונים.

פרל, בעל השכלה אירופית ויהודית מסורתית, לא השלים עם המצב, בפרט כשלא נעלמה ממנו גם העובדה שהמקורבים לחצר הרבי משתמשים ב„מלחמת הקודש" כדי לצבור הון לעצמם. הוא הבין להבחין בין החסידות בדורו של ר' לוי יצחק מברדיצ'וב, שהצטיינה „בתפילה, צדקה ופדיון שבויים" [114] לבין החסידות של הרביים בדורו שהם רמאים, מחוסרי כל מצפון ואמונה כנה וכל מגמתם לסחוט כסף מידי חסידיהם, כעשיר וכעני.

עמדתו של פרל לתנועה החסידים באה לידי ביטוי בשנת 1837, כאשר פנה קארל זייפרט (Seyfart), כבא־כחו של זיגפריד יוסטוס הראשון „מלך ירושלים וכהן גדול", בקול קורא אל קהילות ישראל להקים את מדינת־ישראל ולחדש את מלכות ציון [115]. ב־10 ליוני 1837 פנתה נציבות גליציה אל פרל, באמצעות שר־מחוז טרנופול, בבקשה לחוות את דעתו על כרוזיו של זייפרט [116] ולהוודע ע"י מכיריו בחו"ל על תנועתו. ב־27 באוקטובר 1837 הגיש פרל תזכיר מקיף, שהועבר לידי שר־המשטרה סדלניצקי, בו חיוה את דעתו, שזייפרט לא השפיע על יהודי גליציה, הואיל וכל הלך־מחשבותיו זר להם.

בתזכירו נותן פרל סקירה על יהודי גליציה המתחלקים, לפי דעתו, לסוגים אלו: א. ההמון ב. האדוקים ג. החסידים ד. המשכילים, שמספרם קטן. ההמון אינו מסוגל לחשוב ולפעול באופן עצמאי, הוא מהסס בין האדוקים והחסידים, שהשקפותיהם על ביאת המשיח מגובשות, ולכן אין סיכויים שזייפרט ימצא ביניהם אוהדים. אמנם, בין החסידים יכול הוא למצוא אוהדים אם יתאים את מפעלו לאינטרסים של אותה הכת והרביים, כי החסידים עלולים להסתייג מדיני הדת לתועלתם. היות והגשמת תכניתו של זייפרט עלולה לערער את מעמדם של הצדיקים ולהפחית את ההכנסות לקופת ר' מאיר בעל הנס שה„רביים" נהנים ממנה, ומצד שני עומדות השקפותיו של זייפרט בניגוד מוחלט למסורת היהדות, לכן אין לחשוש שיצטרפו לתנועתו.

ואשר למשכילים המועטים שבין יהודי גליציה, אין הם מאמינים במשיח בתור אישיות, אלא רואים בו סמל הגאולה, שלום־העמים, שבימיו „ישתחרר ישראל מכל שיעבוד, יתקבל בתוך כלל העמים וישתווה בזכויותיו לשאר האומות". פרל היה משוכנע שכרוזו של זייפרט לא מצא שום הד בקרב יהודי גליציה.

איסוף הכספים בעזרת „קופת ר' מאיר בעל־הנס" עוררה התנגדותו המוחלטת של פרל, אשר דרש לחסל את המנהג להעמיד בבתי־הכנסת את הקופסאות שמכספיהן נהנים לרוב הרביים ולא הישוב בארץ ישראל. עוד בשנת 1822 חיבר חוברת בשם „כתית למאור" המכוונות נגד קופסאות רמבה"נ. בשנת 1829 ביקש מהצנזורה העליונה בוינה רשיון הדפסה של החוברת הנ"ל. גרף סדלניצקי העביר את העניין לנציג בגליציה, הנסיך לובקוביץ, וביקש את חוות דעתו. פרל נדרש למסור תרגום גרמני של החוברת וטופס של כרוז

---

112. ניו־יורק, 1942, ע' 30.
ד"ר מאהלר מתאר את הרביים החסידיים ואוהדיהם כשונאי חוכרי המסים וכלוחמים נאמנים לטובת ההמונים ומעלים מעיניו שגם בין החסידים, ואפילו בין משפחות הרביים, היו חוכרים במספר ניכר שניצלו את המוני העם לא פחות מאחרים. ואין לשכוח שגם בקרב המשכילים היו עוינים את החוכרים ואת שיטותיהם.

113. איתם החסידים ורביים שיצאו במלחמה נגד חוכרי מסים לא נרתעו מלהשיג לעצמם ולאוהדיהם חכירות כאלו. ש. י. רפפורט מוסר באחד ממכתביו אל שד"ל משנת 1833 את פרטי מאבקו להשיג משרת מזכיר בחברת חוכרי מס הבשר הכשר עם החוכרים שהתנגדו למועמדותו אך ורק מפני שהם היו מ„כת החסידים המרשעת" (ב. צ. דינ־בורג אגרות שי"ר „ציון" חוב' א, ב, ירושלים תרפ"ז ע' 49).

114. דרשתו בבית התפילה בטרנופול בשנת 1838, ראה ווינלעז ע' LIX

115. עליו בספרי: Vorgeschichte des Zionismus, Wien 1927 p. 92—124.

116. l.c.p. 117—124.

החסידים לאסוף נדבות לקופת רמבה"נ [117]. העניין נמשך שנים והרשיון נתקבל רק בשנת 1836 ובאותה השנה נדפסה החוברת ב„כרם חמד" (תקצ"ו) בשם „שלוש אגרות בדבר הקופה של ר' מאיר בעל הנס" [118]. בשעה שפרל הכין בשנת 1837 את התזכיר בעניין כרוזו של זייפרט (זיגפריד יוסטוס) נתקל באוסף־כספים סודי לכיסוי הוצאות המשפט באושיצה [119] וצרכי חצרו של הצדיק ישראל מרוז'ין. הסכומים הגדולים ביותר בגליציה באו מהמחוזות סאנוק, יאַסלו וטארנוב ונאספו ע"י צבי הירש משרת. ביתר המחוזות ובלבוב נאספו סכומים קטנים ובמחוז טרנופול נדב רק דוד פרנס מיאנוֹב 50 פלורין. לעומת זאת אסף סכומים גדולים חסידו הנאמן של ר' ישראל רוז'ינר, ר' יצחק פישלר, עשיר מופלג מבורשצ'וב ושותפו של דוד פרנס. יש להניח, שבגליציה נאספו כארבעים או חמישים אלף גולדין, שנשלחו לרוסיה [120]. לפי ידיעותיו של פרל נמצא היהודי, שרצח את שני המוסרים, בגליציה והוא מקבל מאת פישלר כסף למחייתו ולמחיית אשתו אשר נשארה ברוסיה.

על יסוד תזכיר זה נדרשו כל שרי המחוזות לחקור בדיוק את „המעשים המזיקים של כת החסידים" [121].

מתוך שנאתו לחסידים דרש פרל לסגור את הספריות בבתי־המדרשות „שילכען" ו„קלייזלעך" ולמסור את הספרים לספרית בית־הספר, שהוא עמד להקימה וכן ביקש לסגור את המקוות שאינן קיימות אצל יהודי צרפת, הולנד, אנגליה ואיטליה, ורק בפולין בלבד מבקרים בהן החסידים יום יום בבוקר לשם „טבילה", כביכול, ולמעשה לשם „התיעצות" ו„פטפוט", וע"י כך מאחרים אפילו את שעות התפילה [122].

שנאתו לחסידים גדלה עוד עם בחירות הרב מטרנופול בראשית 1838, שגרמו למחלוקת קשה עם החסידים.

ח

בשנת תקצ"ז (1837) עזב הרב ר' יהושע השיל באב"ד, ישיש בן 82 שכיהן כארבעים שנה כרב דמתא, את כסא הרבנות, מסיבה שנשארה עד היום בלתי ידועה. לפי מנהגי הקהילות האדוקות היו ממנים דיין בתור סגנו של הרב. פרל מצא כאן הזדמנות להושיב על כסא הרבנות רב שיתאים לרוח הזמן, כמו בקהילות גרמניה ואיטליה, וביזמתו דרש שר־המחוז קארל ריטר פון־סאחר (Sacher) מאת הקהילה להזמין מועמדים לכסא הרבנות של טרנופול בדרך הכרזה בעתונים [123].

כמועמד ראשון הופיע רב אחד, ר' אהרון פרנקל, ואז יעץ פרל לידידו ר' ש. י. רפפורט להודיע על מועמדותו. הבחירה בוצעה ע"י 36 בוררים מטעם הממשלה ומהם בחרו 33 בשי"ר. בכ"ג בכסלו תקצ"ז (סוף 1837) קיבל שי"ר את כתב המינוי בשם קהילת טרנופול.

מיד אחרי בחירתו פרצה המחלוקת. מטרנופול ומלבוב נפוצו בערים כתבי־פלסתר נגד שי"ר ופרל. שי"ר קיבל גם כתבי איום שלא יעיז לבוא לטרנופול. אולם כשהגיע לידיו האישור של משרד המחוז, בטח בכוחו של פרל ובחסותו של שר המחוז והגיע לעיר בערב שבת ט"ז בטבת (11 בפברואר 1838), יחד עם פרל ואחד מנכבדי טרנופול שנסעו ללבוב להביאהו. כאן יצאו לקראתו נכבדי העיר „ברכב ובפרשים" וקיבלו את פניו בכבוד רב [124].

ר' נחמן קרוכמל שעבר בשנת 1837 מז'ולקבה לטרנופול הבין, כי נוכח התנאים המיוחדים בגליציה טרם הגיעה השעה לרב מלומד ומשכיל מסוגו של שי"ר, ולכן התנגד מתחילה

---

117. ד"ר ר. מאהלר ע' 216, ניספח VII.
118. „כרם חמד" תקצ"ו II, ע' 16—39.
119. באושיצה (פודוליה) נהרגו לפי החלטת קהילות המחוז ובהס־כמתו של הצדיק ר' ישראל רוזינר (פרידמן) שני מוסרים: יצחק אוקסמן ושמואל שוארצמן. המשפט דרש סכומים עצו־מים (ר' שאול גינצבורג: מעשה אושיץ ב„היסטאָרישע ווערק", כרך ג' ניו־יורק 1837).
120. ד"ר ר. מאהלר: עמ' 178—180 וניספח VIII העתקים ממס־מכים אלה נמצאו גם בארכיון מיניסטריון לעניני פנים בוינה: IV T I Fasc. 278. בקשר עם בריחתו של ר' ישראל פרידמן לבוקובינה ר' את ספרי: Aus zwei Jahrhunderten, Wien 1924 p. 116-121: Zur Geschichte der Dynastie von Sadogora.
121. הנחתו של ד"ר מאהלר, כאילו ר' ישראל פרידמן נאסר על יסוד תזכירו של פרל — שתכנו נמסר לגוברנטור פודוליה לאשקארף — בלתי מבוססת היא. למרות ההאשמות הקשות סרבו השלטונות המרכזיים באוסטריה להסגירו לרוסיה כשברח לבוקובינה בשנת 1841 על אף דרישותיה הנמרצות.
122. התזכיר של פרל והוראות השלטונות נדפסו בספרו של ד"ר ר. מאהלר, נספח X, א—נ ע' 232—237. פרל מנמק את דרישתו לחסל את המקוות בטענה, ששם נעשים מעשי פדרסטיה, הוא בעצמו ראה מקרה כזה בשנת 1790, בזמן כשהיה עוד מבקר במקווה. על מקרה דומה בראַדזיבילוב בשנת 1820 מספר ריב"ל (יצחק בר לווינסון) במכתבו אל פרל (ר' מאמרו של ד"ר שמחה כ"ץ ב„מאזנים", תל־אביב תשי"ב חוב' ב—ג ע' 266—276).
123. לפי רשימות סאחר־מאסוך שהיה אז בשרות הממשלה בגליציה רצו האדוקים והחסידים בבחירת הרב פרנקל. Sacher Masoch: Tages Notizen v. 28.V.1838 Archiv Min. d. Innern, Polizeiakten Fasc. 1460.
124. כתבה על בחירתו ובואו לטרנופול: Allgemeine Zeitung 1838 Nr. 22 (20.II) p. 88, Nr. 23 (22.II) p. 91. בכתבה מ־20 בפברואר 1838 (חתומה Mektram) נמסר על התמרמרות החסידים והאדוקים כדלקמן: "Was für ein Zetergeschrei für einen Wehruf, als ob die Welt untergange hat das Gelichter der Fanatiker ausgestossen, als die Wahl desselben (S.I. Rapaport) abgestimmt wurde. Ein gellender Schrei der Wut, der Entrüstung entfuhr ihnen. Sie glaubten dadurch ihn einzuschüchtern, seine innere Berufsstimme zu betauben, damit er entweder ab-geschrekt werde oder wenigstens nach seiner Erwählung nichts zu ihrem Nachteile unternehme, was ihnen bei so Vielen schon gelang".

שיעמיד את מועמדותו[125]. בחירתו של שי"ר נתקבלה בהתלהבות במחנה המשכילים. ש. ד. לוצטו, שלום כהן, יוסף אלמנצי, יהודה ייטליס ברכוהו במכתבים ובשירי תהילה[126] והאדוקים בהתנגדותם החריפה הכריזו מיד חרם על בית המרקחת של מיכל פרל, בנו של יוסף פרל.

בשבת הראשונה (12 בפברואר 1837) הטיף שי"ר בבית־הכנסת הגדול ובשבת השניה בבית־התפילה של בית־הספר פרל. האדוקים פתחו במחלוקת, בראשם עמד החסיד זילברפלד, והם פנו אל המגיד הברודאי ר' שלמה קלוגר, שיכריז כי איננו מכיר בשי"ר כרב. שר המחוז פון־סאחר היה משוכנע שגם הרב הלבובי ר' יעקב אורנשטיין (Ornstein) מעודד את המחלוקת בטרנופול. בדו"ח שלו אל הגוברניום מיום 7 ביוני 1838 כותב הוא בפירוש:

geniesst er den Ruf der Sekte (Chassidim) zugethan zu sein und hat auch bei den Tarnopoler Händeln die Hand im Spiele, und ich bin gewiss, dass die hier bestehenden Chassidimschulen nie ins Leben getreten wären, wenn er nilht jenen Juden, die darin Minian abhalten, willig das Zeugnis ihrer Unbedenklichkeit ausgestellt hätte.[127]

מתנגדי שי"ר התאספו בשני בתי המדרש ומשם ניהלו את פעולותיהם להרחבת המחלוקת והשמיצו את שמו. אז סגר שר־המחוז, שתמך במשכילים, את בית־המדרש.

אש המחלוקת התלקחה וחדרה לכל שכבות האוכלוסיה. „העיר — כבמצב־חירום ומראה כאילו צרו עליה אויבים" — כותב משקיף שהיה נוכח אז בטרנופול[128] — „שולטת התמרמרות ונושא השיחות בכל החוגים, ברחובות העיר, בחוגי המשפחה, בבתים מאחורי הוילונות, ללא הבדל מין, גיל ודת, יהודים כנוצרים, גברים, נשים, בחורים, בחורות — הוא עניין הרב. מריבות פילגו משפחות, ילדים הכו את חבריהם שטענו כי הרב איננו למדן, המפלגות לא הבחינו במלחמתן באמצעים, ומה פלא שהשנאה הלכה וגדלה?"

חרמות הוכרזו לבקרים והתנגשויות היו מעשי יום־יום, רבים נעצרו ונערכו נגדם משפטים. העיריה ראתה לה לחובה לפרסם ב־16 במרס 1838 כרוז נגד ההתנפלויות שהפריעו את הסדר הציבורי והודיעה, שהממשלה לא תסבול כי אהרן פרנקל, אשר בו לא הכירה, יכונה „רב" ושום פעולה בעניינים דתיים שנעשית על ידו — כולל חרמותיו — אין לה כל תוקף. העיריה פונה בפומבי לאהרן פרנקל ועוזריו בדרישה שיפסיקו מעשיהם ויימנעו מכל הפרעת הסדר. במקרה שלא יצייתו לאזהרה זו יבואו על ענשם כפושעים פליליים. כל מי שישתף אתו פעולה, יהיה מעורב בהתנגשויות, או יפיץ את החרם, ייענש בסך של חמשים טאלר או במלקות[129].

המצב נעשה ללא נשוא ביחוד בקיץ 1838, כשמת הרב הישיש בן ה־83, ר' יהושע־השיל באב"ד, והאדוקים הפיצו שמועות שמת מתוך צער ובושה ושי"ר הוא האשם בפטירתו. שי"ר עבר עכשיו לבית־הכנסת הישן ותפס את מקומו של הרב באב"ד, דבר שהרגיז עוד יותר את האדוקים. כתלי בית־הכנסת כוסו בדברי השמצה. כשנקרא שי"ר לעלות לתורה הקבילו החסידים את פניו בצחוק. בשבת אחת מצא את מקומו מרוח בזפת. נוסף על כל מעשי התעלולים הכריזו החסידים על בית־הכנסת כמקום טומאה ולכלכו את המדרגות לארון־ הקודש והעמוד בזפת ורפש. המשכילים הגישו תלונה נגד אחדים מן האדוקים, ואחד מהם נידון „ליסרהו בשבטים בראש חוצות" ואחרים לענשי־מאסר[130].

פרל החליט להשקיט את הרוחות ובשבת, פרשת נצבים, נשא נאום בבית־הכנסת של בית־הספר בשפת אידיש מתובלת בדיחות, כדרך המגידים, עם 56 ציטטות מתנ"ך, ש"ס, מדרשים וספרי רבנים[131]. בדרשתו הצביע על הנזק הנגרם לקהילה ע"י כתבי הפלסתר והמחלוקת ועל „התקלה לכלל ישראל" שהם עלולים להביא, בדומה למחלוקת שהיתה

---

125. א. פורוס — תולדות הרב ר' שלמה יהודה לייב רפפורט ב„השחר" תרכ"ט (בפגינציה מיוחדת) עמ' 37—40.

126. בכתבה מ־22 בפברואר 1838 צויין במיוחד תפקידה של טרנופול:
"Tarnopol scheint von allen anderen Gemeinden Galiziens vom Schicksal ausersehen in siegreichen Kampfe gegen Orthodoxie und Chassidismus ihren Mitschwestern mit glänzenden Beispiele vorauszugehen." (Allgemeine Ztg. d. Jdtms 1838 p. 91).

127. ד"ר מאהלר, נספח IX ע' 229.

128. Die Juden in Galizien, Leipzig 1845 p. 39-41.

129. הכרוז בתיק: Tages Notizen Sacher Masoch, Polizeiakten, Fasc. 1460.

130. בארכיון המיניסטריון לעניני הדת והחינוך בוינה IV T 27662 ad 5/838 מצאתי את הדין וחשבון הבא על המחלוקת בטרנופול: TARNOPOL — ZWIST
Die erfolgte Wahl des als hebräishcen Litteraten bekannten Lemberger Israeliten Salomon Leib Rappaport zum Tarnopoler Rabbiner und die im polizeilichen Wege verfügte Sperrung der dortigen seit jeher bestehenden fanatisshen Partei, hat zu Ausbrüchen des leidenschaftlichen Hasses gegen den neuen Rabbiner u. d. Schuldirektor Perl Anlass gegeben. Die schändlichen Auftritte der Chassidim verursachten die Versperrung einiger.
Der Führer dieser Umtriebe namens Silberfeld wurde zu achttägigen Arreste verurteilt. Was die Winkelbethäuser betrifft, wird nur erzählt von einer Brodyer alten Frau, wie es zu öfters zu solchen überraschenden Szenen kam, dass inmitten der grössten Andacht war man den plötzlichen Eindringen von Polizisten ausgesetzt die die betenden auseinander trieben, die Wohnung und die Teilnehmer mit schwerer Strafe belegten."

131. קטעים מובאים בספרו של י. וויינלעז: יוסף פערל'ס יידישע כתבים ע' LXV—LVII

בדבר הרבנות הארצית בשנות השמונים של המאה הי"ח, שגרמה לחיסולה של האוטונומיה היהודית[132]. הוא הזכיר שגם הרב יהושע־השיל באב"ד נבחר כשקודמו הרב פלקנפלד היה עוד בחיים. הקהל והנגידים השתדלו אצל משרד המחוז שהרב פלקנפלד יישאר וביקשו מאת באב"ד שלא יבוא, וכשנודע להם שהוא החליט על אף בקשתם לבוא, שלחו אליו שליח מיוחד לזאלושיץ שהתרה בו שלא יעיז לבוא, אולם הוא לא שהה לכל הפניות וההפצרות ובא. פרל, שהיה אז ראש־הקהל, הרגיע את הרוחות, פנה לשר־המחוז שלא יתערב במחלוקת והתייחס לרב באב"ד בכל הכבוד. לא מן הכבוד הוא לספר איך רימו את הרב פלקנפלד כדי שיעזוב את טרנופול. אם לא פרצה אז מחלוקת, הרי משום שלא היה באותו הזמן בטרנופול מספר רב של „יהודים יפים ואדוקים וגם לא זרים רבים". בבחירות קיבל שי"ר רוב קולות מכריע. אחרי הבחירות באו הדיינים אל פרל ומסרו לו על רצונם לשלוח לרב הנבחר ברכת מזל־טוב, אולם הוא מנע מהם לעשות זאת. ימים מספר לפני בואו של שי"ר שוב הצהירו בפניו שישתפו פעולה עם הרב למרות השמועות שמפיצים שלא היה רב מעולם אלא סוחר. הצועקים ציפו לכסף וכשבא הרב ולא נתן להם התחילו להפיץ שמועות־שקר ופתאום סרבו הדיינים לבוא אל הרב. בנאומו הדגיש שהוא מכיר את שי"ר ויכול להעיד כי הוא ירא־שמים, למדן מופלג וקיבל סמיכות מידי הגאון הרב ר' יעקב ליסא. בית־המדרש שנסגר על ידי השלטונות היה מרכז המסיתים שהשמיצו את שי"ר ונהפך למעשה למערת פריצים. במלים חריפות פנה פרל נגד המשתמשים בחרמות וחושבים שמעשיהם הם לפי דיני התורה. הצעקנים האלה הם לאמיתו של דבר אנשי בליעל הסוחטים כסף במרמה. כל מי שלא יגרר אחריהם — סיים את דרשתו — יישאר אדם חפשי ואל ייכנע איש למנוולים שכל שאיפתם לסחוט כספים.

דרשתו של פרל לא הפיגה את המתיחות ולא השקיטה את הרוחות. להפך, האדוקים הגבירו פעולות. ביום ששי, ב־12 באוקטובר 1838, התחפש חסיד אחד — מלך אפטר — כרב ובלווית מספר יהודים עבר דרך הרובע היהודי וקילל את שי"ר. משם הלך לבית־הכנסת, התיישב על מקומו של הרב, נאם אל הנאספים ועודדם לא להפסיק את מלחמתם. אותה שעה התאספו אדוקים לפני דירתו של שי"ר, נגנו, רקדו וצעקו: „רבי שלח את בנותיך כדי שנוכל להשתעשע". בין הנאספים היה אחד הרץ ברודי, שהתחפש כיוסף פרל עם שתי אותות הצטיינות על חזהו. כשנודע לשר המחוז על מעשי תעלולים אלה נתן פקודה לאסור את אפטר ולענשו ב־150 מלקות[133].

כל המחלוקת הזאת לא היתה לרוחו של שי"ר, וביחוד הרגיזו הדבר שדוקא ידידיו המשכילים מברודי ר' יהושע

השיל שור[134] ואחיו מנדל שור פרסמו את העניין בכתבות בעתונות היהודית בגרמניה ב„אננאלען" של ד"ר יוסט. ב„אריענט" של ד"ר פירסט וב„אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" של ד"ר פיליפסון.

מלא מרירות ואכזבה על הנעשה בעירו הבין פרל שאת אש המחלוקת ליבו „כלי־הקודש" המעוניינים בטובתם ואנשים מוסתים על־ידי חסידים, ואז כתב תזכיר בענין רבנים, שוחטים ומוהלים שהגיש ב־6 ביולי 1838 לשר־המחוז סאחר בבקשה להעבירו לגוברניום.

במכתב לוואי לתזכיר מצביע פרל על השערוריות שפרצו בהשפעת החסידים, על תעלוליהם כלפי שי"ר, על המוהלים שלא רצו למול את בניהם של אוהדי שי"ר, ויתר מעשי התעתועים שמגמתם היחידה היתה להרחיק את היהודים מכל השכלה ולהשקיע את ההמונים בבערות כדי שייכנעו לרצונם של הרביים המנצלים ומתעשרים על חשבונם. לא קנאות ואמונות טפלות מניעות את החסידים למעשים אלה כי אם האינטרסים של מנהיגיהם. מטרתם — לכפות על יהדות גליציה כולה את שלטון הרביים בניגוד לדיני התורה ולחוקי המדינה. שלטונם ממיט אסון ומן ההכרח הוא לשים קץ למצב זה ע"י אמצעים מתאימים[135].

בתזכיר[136] מספר פרל, שלמעלה מעשרים וחמש שנה הקדיש את הונו וכל כוחותיו כדי לשפר את מצבם התרבותי של יהודי גליציה, ולשם כך ייסד את בית־הספר בטרנופול. אמנם הוא נהנה מתוצאות עבודתו בבית־הספר שהקים תלמידים למופת, אבל מאידך הוא מלא חרדה בראותו כיצד החסידים חותרים תחת כל מאמץ לשיפור מצב היהודים. בגלל מחלתו הוא מסתפק במסירת פרטים על האמצעים שעל ידם הצליחו החסידים למשוך את יהודי גליציה לרשתם ולהשתלט עליהם. החסידים שעבדו למרותם את הרבנים, אפילו את המתנגדים שביניהם שהוציאו עליהם דיבה שהם אפיקורסים, מציקים להם עד שאינם רואים לפניהם מוצא אחר — אם ברצונם להישאר ברבנות — אלא לנסוע אל הרבי ולבקש את מחילתו. כאשר ניתנה ע"י השלטונות בשנת 1823 הוראה חריפה נגד החסידות, הצליחו . החסידים להשפיע עליהם שידרשו מאת הרבנים את חוות־דעתם, ויחד עם

---

132. ר' את ספרי: Aus zwei Jahrhunderten, Wien 1924.

133. Tages Notizen Sacher Masoch. Polizeiakten Fasc. 1460. מיום 23 באוקטובר 1838

134. יהושע השיל שור היה משנת 1835 הכתב הקבוע של „אלגע־מיינע צייטונג דעס יודענטומס". בדו"ח של המשטרה בלבוב מיום 28 בספטמבר 1835 כותב עליו היועץ קריג (Krieg):
H. Schorr ist der jüngere Sohn des Brodyer Handelsmannes Sehacher Sehorr. Er hat kein Gewerbe, beschaäftigt sich mit Lektüre, soll eitel und eingebildet sein und unter Juden als Schönheit gelten.
Wiener Polizeiarchiv, Fasc. Nr. 1478.

135. ד"ר מאהלר, נספח IX ע' 238—239.

136. ד"ר מאהלר, ע' 193—201.

זה הפעילו לחץ על הרבנים שיטענו לטובת החסידים, עד שהממשלה שינתה, בסופו של דבר את פירוש ההוראות הנ״ל. השוחטים, התופסים מקום חשוב בין כלי־הקודש נימנים כבר מזמן על כת זו או על אוהדיה. המועמדים למקצוע לומדים אצל שוחטים חסידים ומתקבלים ע״י הקהילה באישור הרבי. במקרה שהקהילה או חוכר בשר כשר מסרבים לקבלו, מכריזים החסידים עליהם חרם ואוסרים את הבשר כטריפה.

השוחטים הנם בידי הרביים כמכשירי לחץ על הקהילות כי מהם תלויים במידה רבה חוכרי הבשר הכשר, ספקי הבשר, הרבנים והקהילה כולה. ביכלתם הרי להצהיר, כי הבהמה טרפה או להטריף אותה אפילו בכוונה. השוחטים הם למעשה ה„יאניצ׳רים" של הרביים, סוכניהם ומרגליהם. שליחי הרביים מתארחים תמיד בבואם לאיזו קהילה אצל השוחט. למרות החוקים משנות 1789 ו־1810 מסתובבים השוחטים בכפרים ושוחטים שם בלי שישולם מס הבשר. גם המוהלים הם מכשירים בידי הרביים, ורבים המקרים כשהם מסרבים למול את ילדי המתנגדים.

על ידי השתלטותם על הרבנים, השוחטים והמוהלים הצליחו החסידים להכניע לרצונם את היהדות הגליצאית, ובאם המצב יימשך לא יצליח שום כוח לקרב את היהודים ליתר התושבים בגליציה, בגלל בדלנותם וחסר־סובלנותם של החסידים.

לשם שינוי המצב מן הצורך לחסל את התקנות בענין הרבנים, השוחטים והמוהלים. לפי התקנון משנת 1789 אסור למנות רבנים שאינם יודעים גרמנית, ולפי התקנה משנת 1836 אסור אפילו לקבל — משנת 1846 והלאה — רב שלא גמר את חוק לימודיו בפילוסופיה ופדגוגיה. בניגוד לחוק הקיים ישנם בגליציה רק שלושה רבנים מחוזיים שמלאו את תנאי החוק והם: הרב צבי הירש חיות בז׳ולקבה, מיכאל קריסטיאנפולר בברודי ושלמה־ליב רפופורט בטרנופול. 16 רבנים מחוזיים ו־200 רבנים מקומיים הם מחוסרי השכלה כללית ושונאיה.

הרבנים המחוזיים חיות, קריסטיאנפולר ורפפורט נרדפים על־ידי הקנאים. על קריסטיאנפולר להתגונן נגד התקפות המגיד שלמה קלוגר, המקים נגדו את רבני גליציה ומכריז עליו שהוא כופר בדת ואפיקורוס. רק הודות לקשריו המשפחתיים עם המשפחות המיוחסות בברודי: קאליר, נתנזון וברנשטין ביכלתו להחזיק מעמד. הרב חיות היה נאלץ להוציא את כל־הונו שירש מאביו כדי „לסתום את פיות השונאים", ופרשת הרב רפפורט עגומה למדי, כי אין לו משפחה בעלת השפעה ואמצעים לפייס את שונאיו.

האדמיניסטרציה אינה מפקחת על הרבנים ואינה עומדת לימין המשכילים. הואיל והממשלה לא פסלה אף פעם רב בגלל עבירות על החוק, אין יהודים משכילים משתדלים לקבל משרות רבנים.

בגלל המשכרות הבלתי־מספיקות תלויים הרבנים במתנות. מצב זה גורם לשחיתות ולתלות באנשי הקהילה. הגיעה השעה לתקן את המצב: א. יש לקבוע בדרך חוק את משכרות הרבנים שיאפשרו להם להתקיים כיאות למעמדם. ההוצאות לכך תכוסינה ע״י מס ישיר מחברי הקהילה לפי רכושם. ב. יש למסור לרבנים את הפיקוח על „החדרים" ולתת להם את הסמכות לבחון את המלמדים ולתת להם תעודות. ג. על משרדי המחוז לשמור שהרבנים שייבחרו יוכיחו את ידיעותיהם בלימודי בית־הספר הגרמני אפילו אם בידיהם תעודות על כך. ד. את הרבנים יש לבחור לכל ימי חייהם, ולא לתקופה של שלש שנים, כפי שזה נהוג עכשיו. ה. בזמן שאין רב בקהילה, עליה למסור את המשכורת למשרד המחוז לטובת קרן יסוד בית־המדרש לרבנים (Collegium Rabbinicum). ו. לשוחטים יש לשלם משכורת קבועה מבלי שהקהילה תטיל מסים מיוחדים עבור שחיטה, מלח וכו׳. ז. את הוצאות הקהילה יש לכסות ע״י מס פרופורציונלי ולא ע״י מסי־עקיפים, כי לא מן היושר הוא שעני ישלם כעשיר. רק באמצעות רבנים שידריכו את העם אפשר להשריש בקרב היהודים השכלה ורגשי כבוד ומשמעת לגבי החוקים.

הגוברניום השיב ב־23 ביולי לשר המחוז בטרנופול פון־סאַחר שקשה לשרש את המגמות הרעות של כת החסידים. העובדות שפרל מביא על דרכיהם להשתלט על הרבנים, השוחטים וכלי־הקודש נכונות הן ויש להסיק מהן מסקנות מעשיות. הצעותיו מוכיחות שוב על כוונותיו הכנות לעזור למינהל המדינה, אולם אין ביכולת הממשלה לבצע אותן. בנוגע להצעתו בעניין הרבנים יש לחכות לתקנות שמכינים בענייני היהודים בכל הממלכה. אין, אגב, כל אפשרות להגשים את התיקונים המוצעים ע״י פרל, היות והוא בעצמו מודה שאין לעת־עתה מועמדים מתאימים לרבנות. את הצעותיו בנוגע לשוחטים ולמוהלים יקחו בחשבון כשיבוא למשא ומתן בעניין זה.

התזכיר שהיה „שיר הברבור" של פרל לא עורר את ההדים שלהם קווה. שוב באה אכזבה ואי־אפשר היה לצפות לשינוי. תחת הרושם הזה יעץ פרל לידידו שי״ר, שישתדל בדבר קבלת הרבנות שנתפנתה בשנת 1838, בפראג.

בסתיו 1838 חלה פרל קשה. חדשים שלמים היה בטיפול הרופא ד״ר יעקב רפפורט בלבוב [137]. בספטמבר 1839 נתברר

137. גם בלבוב התעסק פרל בזמן מחלתו בעניינים ציבוריים. הוא נפגש עם משכילי לבוב והציע להם להקים בית־כנסת מודרני ולפנות אל הקיסר לשם קבלת סיוע. הצעתו נתקבלה וד״ר יעקב רפפורט התחיל בתכנית להקמת הטמפל הלבובי.

שאין תקווה לחייו ובשמחת־תורה (1 באוקטובר 1839) בשעה 7 בבקר נפטר לעולמו. הוא השאיר בן־יחיד, מיכאל, שהיה רוקח, ושתי בנות. האחת — שיינדל — היתה נשואה לנחמן פינליש [138], יליד יארוסלב שעבר לטרנופול; השניה — נשואה לאשכנזי, היתה מורה וניהלה בבית־הספר של אביה את הכיתות של הנערות.

בצוואתו ציווה פרל 6000 זהובים לבעלי־מלאכה יהודים; את בית־הספר ואת ספריתו בת 4000 ספר וכתבי־יד נדירים הוריש לקהילת טרנופול, את בנו יחידו מיכאל מינה למנהל בית־הספר.

כששמעו החסידים על מותו של פרל יצאו בריקודים. בהלוויתו השתתפו גם נציגי הממשלה ובית־העלמין הספיד אותו הרב ש. י. רפפורט (שי״ר) [139].

כבר בני דורו הכירו בזכויותיו של פרל בשטח ההשכלה ופיתוח החינוך היהודי, וראו בו את ישראל יעקובסון של יהודי גליציה [140]. הוא היה הראשון שמתוך יזמתו הוא יצר בבית־ספרו את המיזוג של חינוך כללי ויהודי וייצב את בית־ספרו על בסיס ציבורי יהודי.

העתונות היהודית הקדישה לו מאמרי הספד [141] ובוינה הספיד אותו המטיף נח מאנהיימר [142].

אחרי מותו של פרל נשאר שי״ר בלי מגינו ומצבו היה

המצבה על קבר יוסף פרל *Tomb of Joseph Perl*

קשה מאד. בלילה הראשון של חג השבועות 1840 [143] נתקבצו חסידים לפני ביתו, זרקו אבנים לתוך דירתו, ניפצו את השמשות ניסו להתפרץ לתוך הבית, כדי להכות את הרב שהתחבא. רק הודות לגדוד הדראגונים ששלח שר־המחוז פון־סאחר נדכאה המהומה. אחרי שערוריה זו החליט שי״ר לעזוב את כסא הרבנות בטרנופול.

בהשתדלותם ובהמלצתם של שלמה רוזנטל, שמואל דוד לוצאטו, ש. ל. גולדברג בעל „כרם־חמד״, המטיף בפראג ד״ר מיכאל זק״ש, שהשפיעו על משה לנדא (נכדו של ר׳ יחזקאל לנדא בעל „נודע ביהודה״) שהיה מראשי הקהילה בפראג, נבחר שי״ר בקיץ תקצ״ט לרב בפראג. אולם הממשלה לא אישרה את בחירתו בגלל כתבי־הפלסתר שהגיעו נגדו ושמסרו על התנגדותה העזה של קהילת טרנופול לשי״ר. רק ביולי 1840 נתאשר שי״ר על ידי הממשלה בתור אב בית־דין (Oberjurist) בפראג וזאת הודות להשתדלותו של שר המחוז בטרנופול — פון סאחר.

---

138. בעלה היה, כנראה, קרובו של בעל הדפוס בטרנופול, נחמן פינליש, מידידיו של פרל.
מבתו שיינדל מצאתי חליפת מכתבים מעניינת מהשנים 1821—1825 עם ידידה משה אינלנדר, משכיל ידוע בברודי. מכתבים אלה עם מבוא והערות יפורסמו בקרוב.

139. כתבה של ש. ל. גולדנברג — ב־1840 Orient ע׳ 260—267.

140. Dr. Jost's Israelitische Annalen 1839 Nr. 44 (1.IX). Dr. Julius Heinrich Dessauer: Geschichte der Israeliten, Breslau 1870 p. 532.
ד״ר ליאופולד לף (Löw) קרא לו מנדלסון של גליציה והודות לבית־הספר שלו היתה „טרנופול אחד המרכזים של ההשכלה, האתונה הגליצאית״. Ben Chanania 1861, Nr. 13.

141. „כרם חמד״, תר״א, ע׳ 163—169.
הירחון הגרמני הכללי בלבוב "Mnemosyne" הדפיס ב־1839, 12/X, מאמר הערכה על פרל שנדפס אחר־כך ב־ Allgemeine Zeitung des Judentums 1839 Nr. 99, 103.
נקרולוגים נדפסו עוד ב־1839 .Isr. Annalen מעניין הנקרלוג מלא עקיצות אישיות שפרסם י. ה. שור ב־ Dr. Jost's Israelitische Annalen 1839 Nr. 44 p. 346 :
"Er war in der That ein vortrefflicher Mann wiewohl wir uns nicht verhehlen, und zu unserem Schmerz gestehen müssen, dass auch er seine Fehler hatte und menschliche Unvollkommenheiten an sich trug. Zunächst ist zu bedauern, dass es ihm an geordneter Schulbildung gebrach und er in keiner Sprache sich eigentlich gut und richtig ausdrückte."
אחרי כך באה הביקורת על ספרו „בוחן צדיק״. שור, המשכיל הברודאי לא יכול לסלוח לו שהעליב בספרו הנ״ל את משכילי ברודי וסוחריה.

142. נדפס ב־ Orient 1840 עמ׳ 355.

143. ידוע, שלפי המנהג ערים בלילה זה וקוראים תיקון ליל שבועות. שי״ר נהג גם כן כך. לפנות בוקר עיף מאי־שינה וכדי להפיג את שנתו ביקש את החזן הצעיר יהושע אבראס שישיר לפניו ניגונים. חסיד קנאי ששמע ברחוב את הניגונים צעק: „בביתו של הרב שרים שירי־גלחים״ אז קמה הבהלה והחסידים התנפלו על ביתו (פוריס ע׳ 46—47).

ב־15 ביולי 1840 עזב שי״ר את טרנופול. ידידיו ליווהו עד זלוצ׳וב ואחדים נסעו אתו עד לבוב. היתה זו „פרידה עגומה ומכאיבה״ [144].

בזאת נגמרה פרשת הרבנות של שי״ר בטרנופול, אחד הפרקים העגומים ביותר בתולדות העיר ויהודי גליציה.

ט

מראשית הופעתה של תנועת ההשכלה מאסכולתו של מנדלסון תפסה טרנופול מקום מרכזי בגליציה הודות ליוסף פרל שהיה פה השליט הרוחני הבלתי־מוגבל של המשכילים. אולם אין להתעלם מן העובדה ש„קרני ההשכלה״ הראשונות חדרו לטרנופול אך לאחר שנת 1801, כאשר פרל הפך לשונא החסידות והכיר את המשורר דוב גינצבורג (1776—1811) מברודי, שם בא לרגלי עסקיו המסחריים. הוא הזמינו לטרנופול לביתו בתור מורה. בשנתיים (1801—1803) שגינצבורג שהה בטרנופול הפך פרל למשכיל, ובאמצעותו בא במגע עם ראשי המשכילים בברודי, לבוב, ז׳ולקבה. אולם, מראשית הצטרפותו אל המשכילים נשאר מתון בדעותיו בענייני דת וחול, ובזה נבדל ממשכילי ברודי שהצטיינו בקיצוניותם. רק במלחמתו בחסידות לא ידע פרל כל גבול ביחוד, כשהחסידות עם צדיקיה ורבייה, התחילה בתקופה שלפני המהפכה האוסטרית של 1848 לתפוס עמדת מפתח ולהשתלט על הקהילות — דבר שקשה היה לו להשלים אתו.

מעמדה של טרנופול כעיר ההשכלה בא לה בגלל בית־הספר מיסודו של פרל וחבר המורים שבו. הם שהיוו את חוג־המשכילים הראשון בעיר זו. במרוצת הזמן הצטרפו טובי היהודים בטרנופול לחוג קטן זה. בהדרכתו של פרל התמסר החוג להפצת רעיונות ההשכלה, מבוססים על עיקרי המסורת ומתנגדים לכל „אפיקורסות לשמה״, שהצטיינו בה רוב המשכילים וביחוד מברודי ולבוב.

ההשכלה בטרנופול נשאה אופי פחות רעיוני ויותר מעשי. משכיליה לא נקטו עמדה מסויימת במכלול הבעיות של היהדות. על אף מלחמתם החריפה בחסידים ו„רבייהם״ — וייתכן שדווקא מתוך נסיונותיהם במלחמה זו — התחשבו במציאות והעריכו את עצמת המסורת בחיי העם היהודי. גישה זו היא שהניעה את פרל להקים בבית־ספרו בית־תפילה ולהקדיש תשומת־לב מיוחדת לחינוך הדתי במוסדו.

חוג המשכילים בטרנופול שהתרכז סביב פרל היה קטן בראשיתו, למרות שהיתה לו השפעה בקרב האוכלוסיה היהודית, ובו ראו את הנגיד ואת אפוטרופסה של ההשכלה בגליציה. היה חסר כאן החומר האנושי, ובזאת היתה טרנופול שונה מברודי, שעשרות שנים לפני ההשכלה עמדה בקשרים מסחריים הדוקים עם גרמניה ואוסטריה, וסוחריה הושפעו מחיי התרבות בארצות אלו. בטרנופול דרושה היתה התפתחות וזו באה עם התרחבות בית־הספר ופעולות מוריו, שהיו חלוצי ההשכלה בעיר וסביבתה. שאיפתם של משכילי טרנופול היתה לרכוש את בני־עמם להשכלה אירופית, להרים את קרן המלאכה ולהביא לידי התקרבות היהודים אל האוכלוסיה בכללה. לא היתה לפרל כל תכנית רוחנית־מהפכנית מרחיקה־לכת, וכל מגמתו היתה להחזיק את היהודים על הבסיס הדתי ההיסטורי של עם ישראל בלי שום תיקונים או שינויים. גם בסדר התפילה היתה מגמתו לשפר את הפולחן מבחינה חיצונית, ולהנהיג בעבודת ה׳ בבית־הכנסת אסתטיות וחן, להשתחרר מהשאון והתגרנות ששררו בבתי־הכנסת בפולין ובגליציה. וכאן, כנראה, גם אחד הגורמים שהביא אותו לידי שנאתו האדירה לחסידות שלחם נגדה בנשק הסטירה הספרותית ובלעג הרסני.

משכילי טרנופול ראו זכות הסטורית לעצמם, שהגורל בחר בהם להיות הראשונים שפתחו בגליציה במלחמה באדוקים ובחסידים ע״י יסוד בית־הספר ובית־התפילה, שהיה בעיניהם מעין בית־כנסת „מתוקן״ בסגנון יהודי גרמניה. ואף כי עניין רפפורט הכביס אותם לאש מלחמות והתנגשויות קשות, ראו בהעזתם להושיב על כסא הרבנות רב משכיל וחוקר ידוע כשי״ר — אבן הבוחן להשכלה בעירם.

במאמציהם הצליחו פרל ומורי בית־הספר להרחיב את שורות המשכילים וליצור חוג של סופרים ואנשי ספר. כאן לא היו אמנם משכילים מסוגם של יעקב שמואל ביק, באריש בלומנפלד, זאב בוכנר, ישראל בודק, הירש בודק, יצחק ארטר, האחים שור — כולם סופרים בעלי־שם. גם לא היו פה מצנטים מסוגם של אלכסנדר־זיסקינד קאליר, ברוצינר טראכטנברג, אינלנדר, מרדכי אוספיץ, שלום קרוכמל, האחים הרצנשטיין, יעקובקא לנדא, מ. נירנשטיין, נתנזון — כולם „יקירי רוח״ של ההשכלה הברודאית. על חוג המשכילים בטרנופול הקרובים אל פרל נימנו שמואל־לייב גולדנברג, יצחק מיכאל מוניס, משה חיים כץ, אבא׳לה הורוויץ.

שמואל־לייב גולדנברג (1807—1846) יליד בוליחוב, ממשפחת עשירים, התחתן עם בת עשירים בטרנופול, לא היה זקוק לפרנסה והתמסר ללימודים ולספרים. הוא היה מידידיו הנאמנים של יוסף פרל, עמד בחילופי מכתבים בענייני מדעי היהדות עם שי״ר, רגיו, ש. ד. לוצאטו, ד״ר גייגר, ד״ר ליאופולד צונץ, ד״ר מיכאל זאקס. מיד לאחר שנפסקה הופעת „בכורי העתים״ בקיץ 1831 התחיל גולדנברג, שגר כבר בטרנופול, להוציא את ה„כרם־חמד״. עוד בסוף 1830 ניהל משא ומתן עם י. ש. רגיו וש. ד. לוצאטו ועם המדפיס אנטון שמיד בוינה. ב־30 בנובמבר 1830 פנה אל רגיו והגיש לו את הצעתו להוציא כתב־עת חדש. רגיו חשב

144. כתבה של ש. ל. גולדנברג ב־ Orient p. 260-261 1840

שבדעתו להמשיך בהוצאת „בכורי עתים". בינתים בא גולדנברג לוינה וניהל משא ומתן עם המדפיס שמיד להוציא על חשבונו כרך מכתבים על עניינים ספרותיים־מדעיים.

במרס 1833 יצא לאור הכרך הראשון שהכיל 40 מכתבים על "חכמה ומדע"[145]. גולדנברג שהיה ממשפחת משכילים — אביו ר' הירש היה מראשוני המשכילים בבוליחוב — עמד בחילופי מכתבים עם ראשי ההשכלה בגליציה, אוסטריה, גרמניה ואיטליה. הוא מן המשכילים הגליצאים הראשונים שהתקשר עם משכילי איטליה. בסגנונו האדיב והמחניף לעתים, הבין גולדנברג לרכוש ידידים מבין ראשי המשכילים ולהשפיע עליהם שישתתפו בכתב־העת שלו, שלא היה אלא אוסף מכתבים. כך נעשה לאיש־ביניים למשכילי גליציה והמערב. הוא מסר למשכילי איטליה על הופעות בספרות העברית בגליציה ועל הביוגרפיה של אישיה.

מבין משתתפי „כרם חמד" יש להזכיר את יחזקאל דובס, יצחק מוניס, אברהם גולדנברג מטרנופול, יעקב שמואל ביק, ד"ר יצחק אֶרטר מברודי, י. ל. מיזס.

בשנים 1833—1843 הוציא שבעה כרכים, מהם נדפסו שנים בבית־הדפוס של אנטון אדלר פון שמיד בוינה וחמישה — בפראג. הכרכים הכילו חומר רב למדעי היהדות ובהם נדפס בפעם הראשונה בשם „הסמים" „השער" הראשון מ„מורי נבוכי הזמן" לר' נחמן קרוכמל, שפורסם בשלימותו אחרי מותו.

יוסף פרל עצמו לא השתתף אלא בכרך השני שיצא לאור בשנת 1836, שהדפיס בו מחקר, בו הוכיח כי ר' מאיר בעל הנס אינו התנאי ר' מאיר שבמשנה. ד"ר יצחק אֶרטר פרסם מאמר על „חסידות וחכמה". גם שי"ר השתתף ב„כרם חמד" בהיותו בטרנופול[146] ובמידה יותר גדולה בכרכים שיצאו לאור אח"כ בפראג. גם סופרים מחוץ לגבולות גליציה השתתפו ב„כרם חמד" וביניהם אברהם גייגר, ליאופולד צונץ, ליאופולד לף, אהרון חורין, מרדכי שמואל גירונדי, שמואל ווטא דלא וולטה (Dalla Volta) ממנטואה והלל דלה טוררה, י. ש. רגיו, אהרון ילינק, שמחה פינסקר, דוד קאסל ואחרים.

עם מותו של גולדנברג ב־10 בינואר 1846[147] פסקה הוצאתו של „כרם חמד" למשך 11 שנים ואף בשנת 1854 נתחדשה הופעתו על ידי שניאור זקש בברלין, בשני כרכים (1854—1856).

בין מקורביו של יוסף פרל היה גם מיכאל מוניס, המורה הראשון בבית־ספרו לתלמוד ולשפה העברית. מוניס היה למדן גדול ונימנה על המתנגדים החריפים ביותר לחסידות. בבית־הספר של פרל עבד קרוב ל־25 שנה והעמיד תלמידים רבים. הוא לא הרבה לכתוב, ועמד בחילופי מכתבים ישיר עם ריב"ל[148]. אסף את משלי המגיד ר' יעקב מדובנא, הדפיס ספר על תולדות חייו והוסיף בו מאמר פילוסופי על „חכמת המשל והשיר". בשנת 1842 יצא „לארצות אשכנז ופרייסין להפיץ ספר שם, ויש לי תעודות רבות מגדולים וגאוני ארץ; מחכמים בעלי אסופות, כולם יהללוני ויענדוני עטרת תפארת שראוי אנוכי למשרת הרבנות"[149]. מחיבוריו שהופיעו בדפוס ידוע מאמרו של „שאלה ותשובה בדבר המנהגים" שנדפס ב„ירושלים" של מ. מוהר[150], בו הוא מסביר את מהותם, תולדותיהם של מנהגי ישראל. במאמרו מדובר הרבה על מנהג הדלקת נרות בל"ג בעומר לזכר נשמת ר' שמעון בר יוחאי. ב„כרם חמד" הדפיס תרגום עברי לארבעה מכתבים לאוילר (Euler) על נושאים פיסיקליים[151] ועל הברכה „להכניסו בבריתו של אברהם אבינו". בשנת 1839 אמר להדפיס חבור על אסתטיקה[152]. הוא היה מקובל על ראשי ההשכלה הגליצאית והרוסית[153].

השפעת משכילי טרנופול גדלה בשנים שר' מנחם־מנדל לאפין מסטאנוב „סוקראטס" של ההשכלה הגליצאית ישב בה (1817—1826). במידה רבה תרם לאפין לחיי הרוח החדשים והשפיע השפעה ניכרת על התהוות ההשכלה. הוא חי בידידות כנה עם כל חוג המשכילים וגילה התעניינות רבה בכל הנוגע להם ולהתפתחותם הרוחנית[154]. גר בביתו של יוסף פרל וסביבו התאספו משכילי טרנופול שהקשיבו בצמא לדברי תורתו. לאֶפין המשכיל חדור רוח עממית והמכיר את חשיבותה של שפת ההמונים בתהליכי התפתחות ההשכלה, יצא נגד ההשכלה ה„רשמית" הדוגלת בסיסמות שהוכרזו ע"י ראשיה בברלין והמכוונות אך ורק להפצת אור התרבות הכללית. מבחינה זו השפיע לאֶפין השפעה רבה

---

145. הירש גולדנברג, איש בעל השכלה כללית מקיפה, ידע יפה יוונית ופנה אל שי"ר והביע לו את ספיקותיו אם פירש לנכונה במאמרו על נתן מרומא תרגום מלה שאולה מיונית.

146. שי"ר עמד בזמן כהונתו כרב בקשרים עם משכילי טרנופול באַלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס, נדפסה (ב־7 באפריל 1838 גל' 52 ע' 165) הכתבה הבאה:

"Seitdem Rapaport in Tarnopol ist, haben sich die sonst isolierten und zersprengten jüdischen Gelehrten in der hiesigen Gemeinde zu einem Gelehrtenkreis um ihn gesammelt uzw. Samuel Goldenberg, Isaak Monies der neueste und naivste hebräische Parabeldicher, der Ordensritter Josef Perl, Moses Chaim Katz Lehrer an der Perlschule, Dr. Hurwitz, Arzt schrieb in der "Zephira".

147. מאמר הספד של הירש רייטמן ב„אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" 1846, ע' 104—105.

148. ראה „באר יצחק" ספר הכולל אגרות יצוא ושוב בין יצחק בר לוינסון לבין חכמי דורו בזמנים שונים, ווארשה 1899 ע' 90.

149. מכתב מכ"ד סיון תר"ב ע' 90.

150. ז'ולקבה 1844, ע' 9—21.

151. „כרם חמד" II מס' כ"ג.

152. אגרות שד"ל, קראקא 1900, ע' 93.

153. דוב בער נאטאנזאהן: „ספר הזכרונות, ווארשה 1875 ע' 8.

154. לפי מכתביה של שיינדיל פינגליש, בתו של יוסף פרל. המכתבים יפורסמו ב„רשומות".

על משכילי ברודי וטרנופול. ההשכלה הגליצאית קיבלה — הודות לו — כיוון שונה מההשכלה הברלינית וברוח זו השפיעה גם על המשכילים ברוסיה. לאפין נלחם עם גבוב המליצות, הביאורים הדקדוקיים והבורות בתורה ובמדעים.. הוא המליץ על סגנון עברי עממי של לשון המשנה, ודרש שהמשכילים יעמיקו את השכלתם וידיעותיהם. ידידותו עם פרל לא מנעה אותו מלבקר את סגנונו ב„מגלה טמירין", לפי דעתו הסגנון העממי העברי הוא לשון המשנה.

בטרנופול תרגם לאפין את ס' משלי ליידיש והדפיסו שם בשנת תקע"ז (1816) עם ביאור שעורר התנגדות גדולה בחוגי המשכילים. לתרגום התנ"ך ליידיש דרוש היה בחוגי המשכילים עוז, כי רובם ראו כמטרת ההשכלה לקרב את היהודים לשפות של העולם הנאור — הגרמנית ולכל־הפחות בארצות שהשפה המדוברת אינה גרמנית לשפת העם שבתוכו ישבו בני ישראל. המשכיל טוביה (גוטמן) בן צבי־הירש פדר, יליד פשדבוז' (מחוז קראקא) שבסוף ימי חייו התגורר בטרנופול ונפטר פה בט' תמוז (23 ביוני) 1817, סוכן מסחרי ממקצועו, מגיה של ספרי־תורה, תפילין, מזוזות, דרשן ושליח־ציבור, שנים רבות מורה נודד [155], משכיל קנאי, אולם איש ריב, התקצף שמשכיל כלאפין פרסם תרגום „משלי" ביידיש וע"י כך כאילו „בז למליץ ובפני דובר צחות ירוק ירק". פדר העריך את לאפין, בו ראה את יורשו הרוחני של מנדלסזון ומסמל האידיאלים הנשגבים של ההשכלה, ודווקא משום כך לא יכול לסלוח לו את „פשע" התרגום ליידיש במקום לחנך את בני דורו בלשון־צחות, בשפה הגרמנית, פרסם נגד לאפין קונטרס „קול מחצצים" שהיא סטירה מלאת עקיצות אישיות. גליונות ההגהה ששלח לברודי הגיעו לידיו של יעקב שמואל ביק וכאב לו שפדר מזלזל בכבודו של לאפין. הוא פנה, איפוא, אל פדר וביקש אותו בשמו הוא ובשם כל מעריציו של לאפין שלא ידפיס את ספרו ואם יעשה זאת לא ינחל כבוד.

פדר ענה שלא התכוון לפגוע בכבודו של לאפין ויצא רק נגד התרגום. מפני איומים לא יירתע, כי רגיל הוא שירדפוהו, אולם הוא מוכן להמנע מהוצאת הספר אם מעריציו של לאפין יחזירו לו את הוצאות ההדפסה. משכילי ברודי שלחו לו 100 רובל והספר לא הופיע. בשנת 1853 הוצא לאור על ידי א. מ. מוהר, כשלאפין ופדר לא היו כבר בין החיים [156].

האפיזודה הספרותית הזאת עברה מבלי שתעורר מריבות קשות במחנה המשכילים.

בטרנופול סיים לאפין אז את ספרו הגרמני: Nachlass eines Sonderlinges zu Abdera שהקדיש לנסיכה איזבלה צ'ארטוריסקי. ספר זה לא נדפס וכתב־היד נשאר בספרית בית־הספר של פרל.

פרט למשפחת צ'ארטוריסקי שהעריצה את לאפין, היו לו גם ידידים ומעריצים בקרב האצולה הפולנית בטרנופול וסביבתה. ביחוד עמד בקשרי ידידות עם הרוזן בובובסקי, וקוריטובסקי.

בטרנופול תרגם גם לאפין את „מורה נבוכים" לרמב"ם ללשון המשנה. תרגום זה העסיקו עד סוף ימיו.

את יום הולדתו השבעים חגג לאפין בטרנופול בשנת תקע"ט ובשעת שמחה, שהיתה שמחת משפחת המשכילים, פנה לאפין בנאום ארוך אל ר' נחמן קרוכמל שלא בפניו, ודרש ממנו שיפסיק את שתיקתו. עליך — אמר — „להאיר לעמד מחדר־משכבך אם תאחז עט סופר".

בן שבעים ושבע נפטר לאפין ביום ו' בתמוז תקפ"ו (1826) בטרנופול — „ערירי בלא אשה ובנים ואף לידידיו עזב את כל חמודיו, כמו להחכם מ' יעקב שמואל ביק בראדי מו' ישראל בודק בשם ודומיה" [157]. מותו פגע קשה בידידו יוסף פרל שנתן הוראה לר' זלמן מאסיטא לאמר קדיש במשך כל השנה תמורת שכר. מלבד זה נתן 27 רובל לחלק בין העניים שהיו נוכחים בהלוויתו של לאפין, וביקש את המורה פריהלינג להעתיק את צוואתו של לאפין ולשים את הטופס המקורי במקום בטוח [158].

ר' נחמן קרוכמל השתקע בטרנופול כאמור, בשנת 1838. עד 1836 גר בז'ולקבה ומשם עבר לברודי. מצבו החמרי בברודי אילצוהו לעבור לטרנופול ולהתגורר אצל בתו

---

155. פדר כתב במליצות־מאקאמן. מחיבוריו יש להזכיר: 1. „ספר בית נאמן" (ברלין 1794). 2. „בית טוביה", על דקדוק (כ"י הלך לאיבוד). 3. „להט החרב המתהפכת", (וילנה 1866) נגד הביאורים הבלתי נכונים של אהרן וולפסון לספר מלכים א"ב ושל יצחק אייכל בספרו „סדר תפילה". 4. זוהר חדש לפורים, פרודיה הומוריסטית לפורים בשפת הזוהר, נדפס ע"י משה טננבאום מטרנופול ב„אוצר הספרות" של שאלתיאל גרבר ירוסלב תרמ"ט (תר"ן). בידי טננבאום היו מכתבים רבים של פדר, שלא פורסמו. א. ב. גוטלובר פרסם בכתם־העת שלו „הבקר אור" (1877) את שיריו.

156. עליו כתב יעקב שמואל ביק אחרי מותו: „המשורר ר' טוביהו פעדר ע"ה היה שנוא בעולמו על מנהגו לקשקש בחרב מליצתו על ירכו כדרך שר עשרה בחיל העמים בעת חלף עבר על פני דמיו מתנגד או פיגם", אולם ביק העריך אותו כי „מעת ששקעה שמשו של בן זאב זרחה שמש טוביהו" (כרם חמד I ע' 96); לטריס מכתבי עברית ע' 123.

157. ד"ר שלמה רובין הקדמה לספר „מלכות שדי" (חלק ג' של „מורה נבוכים" בתרגומו העברי של מ. מ. לאפין). בירחון „נוגה הירח" של בריש גולדנברג מטרנופול, לבוב תרל"ב, חוברת ד—ה ע' 27, הערה).

158. ספר ההעתקות של יוסף פרל בספרית פרל בטרנופול. וזה הנוסח על מצבתו:

„פ. נ. החכם הכולל האלקי הישיש מ' מנחם מענדיל **לעפין** מסטאנאב שנולד בשנת תק"ט לפ"ק וחיבר ספר אגרת החכמה וספר רפיאת העם וספר חשבון הנפש וספר מחכימות פתי וספר אלון מורה חוץ משאר חבוריו הנחמדים ועשה פירוש **על** ספרי אמת ומגילות איכה וקהלת והעתיק מחדש ספר **מורה נבוכים.** **נפטר ביום ג' וא"ו תמוז שנת תקפ"ו לפ"ק.**

הבכירה קונה (אשת הרופא ד"ר נתן הורוויץ). בברודי גמר את מפעל חייו, את „מורה נבוכי הזמן" ובטרנופול ישב במנוחה ועסק בהעתקת פרקים של ספרו. ביתו בטרנופול שימש בית־וועד לכל המשכילים בעיר וסביבתה „ויהי לתפארת העיר ועדיה". בזמן שהותו בטרנופול הגיעה אליו הזמנה לקבל את הרבנות בברלין, אולם הוא דחה הצעה זו. בטרנופול היה עד להתקפות האדוקים והחסידים על ש. י. רפפורט. רנ"ק שהיה מטבעו איש אוהב שלום, התנגד למינויו של שי"ר לרב בטרנופול, כי ראה מראש שבחירתו תגרום למריבות בקהילה. הוא גם ראה בזה הסגת גבולו של הרב הישיש ר' יהושע השיל באב"ד ולפיכך התנגד לפרל שיעץ לשר המחוז לדרוש מקהילת טרנופול לבחור רב חדש, ונלחם על מינויו של שי"ר.

משנבחר שי"ר השלים עם הנעשה ושלח לו אגרת, בה הוא מברכו שיצליח בדרכו ויתחזק „ולא תאבד — הוא פונה אליו — מנוחת נפשך היקרה אפילו רגע אחד, ותהיה שוקד להסיר כל מונע שלום בינך ובין הפחות שבקהילתך"[159].

רנ"ק בעל השקפות מבוססות על הסתכלות היסטורית, לא הסכים למלחמה באדיקות וחסידות באותה חריפות וקנאות שנהלוה בטרנופול ולא לקח בה חלק פעיל. למרות זאת ג'ולה

המצבה על קברו של רנ"ק
Tomb of Rabbi Nachman Krochmal

השפעתו על המשכילים. נפטר בטרנופול ב־31 ביולי 1840 ובשלושים לפטירתו התקיימה בבית־התפילה של בית־הספר פרל אזכרה בה דיבר יצחק מיכאל מוניס על אישיותו ומפעלו הרוחני[160].

ממשכילי טרנופול שעצבו את דמותה הרוחנית־תרבותית יש ועד להזכיר את תלמידו של יוסף פרל, בצלאל שטרן, (1798—1853) שהיה אחד מהדברים הראשיים במלחמת פרל עם החסידים בשנים 1816—1828. בשנת 1828 עבר לאודיסה כמנהל בית־הספר היהודי שנוסד שם ע"י משכילים מברודי והיה מראשי תנועת ההשכלה שם.

גם תלמיד אחר של בית־הספר של פרל — הירש רייטמאן (1804—1866) היה פעיל בחוג המשכילים[161]. הוא עבד אחר כך (1854) לברודי כמנהל בית־הספר היסודי היהודי הראשון.

דמנט זאב (1830—1897) חניך בית־הספר פרל כתב שירים בשפה העברית, הגרמנית, הפולנית וגם ביידיש ושנים רבות היה כתב של כתבי העת: „בן־חנניא" ו„אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס". בשנות השבעים עבר לברודי ונתמנה מנהל בית־הספר היהודי.

ד"ר נתן הורוויץ שנולד בברודי ב־3 בפברואר 1799, עבר אחרי גמר למודיו הרפואיים לטרנופול ועבד כאן כרופא עד מותו ב־22 בינואר 1857. הוא היה חתנו של נחמן קרוכמל. אשתו קונה (נפטרה בטרנופול ב־10 בספטמבר 1854) היתה אשה משכילה, אחיה אברהם קרוכמל הכניס אותה לדו־שיח שבספרו: „אבן הראשה" (וינה 1871). היא מתווכחת שם עם אביה ועם הרב צבי־הירש חיות על שפינוזה. ד"ר הורוויץ ניסה גם את כוחו בספרות ותירגם בחרוזים לגרמנית את שיר־השירים, עם פירוש מדעי. השתתף ב„הצפירה" של ד"ר מאיר לטריס, ואחרי מותו של פרל כתב את הסקירה הביוגרפית הראשונה עליו בלוח היהודי־גרמני של י. בוש בוינה[162]. הוא והרופא היהודי השני, ד"ר פרנקלפלד, ועורכי־הדין היהודים הראשונים בטרנופול ד"ר קולישר, ד"ר אלקס פריהלינג (בנו

---

159. נדפס אצל ד"ר ש. ראבידוביץ: כתבי רנ"ק ברלין תרפ"ד, ע' תל. ביחסיהם של רנ"ק ושי"ר חל שינוי לרעה כששי"ר השתדל להתמנות לרב בפראג. באותה שעה היה הרב צבי הירש חיות גם כן מחזר אחר אותו כסא הרבנות ורנ"ק תמך בו. שי"ר עזב את טרנופול בי"ד תמוז ת"ר ובראש חודש אב ת"ר נפטר רנ"ק. שי"ר פרסם על מותו קינה ובה הבליט את הערצתו למורו.

160. Isr. Annalen 1840 Nr. 36 p. 301-302 Nr. 39 p. 328.

161. ר־יטמן פירסם את הסקירה הראשונה על בית־הספר של פרל: "Perl und die Schule zu Tarnopol" (Dr. Abraham Geiger's: "Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie" 1838 p. 316).

162. Kalender und Jahrbuch für Israeliten Bd V Wien 1846 p. 209—232.

של המורה משה פריהלינג), וד"ר יוסף בלומנפלד היו בשנים ההן היחידים בעלי השכלה אקדימאית.

בין המשכילים היה משה שמואל ווייסשטיין (1802—1881) הנודע בשמו הספרותי משו"ש. חכם ולמדן גדול היה (בני דורו קראו לו „חכם תלמודי") וממעריציו הגדולים של פרל וש.י. רפפורט אשר עמד לימינו כידיד נאמן בכל זמן שבתו על כסא הרבנות בטרנופול [163].

על משכילי טרנופול נימנה גם אליהו מרדכי וורבל (נולד בטרנופול ב־16.8.1805 ונפטר באודיסה ב־9.8.1880) שהיה חניך בית־הספר של פרל, ובשנת 1837 הוזמן כמורה לבית־הספר היהודי באודיסה, שבראשו עמד בצלאל שטרן (גם הוא מחניכי ביה"ס פרל) וכן המורה משה חיים כץ, אבא'לה הורוויץ מסופרי „הצפירה" של מאיר לטריס, וקרל פלוהן (נולד בשנת 1800), שהיה משנת 1818 מורה בבית־הספר פרל ובשנות הארבעים נתמנה כמנהל־רישום האוכלוסיה היהודית.

בין צעירי המשכילים הצטיין שאול כתריאל הורוויץ, שכתב שירים בהיותו עוד בן 15 ופירוש עם תרגום על נחום ועובדיה, שנדפס במספר קטן. הוא היה מהמשתתפים ב„כוכבי־יצחק" בשנים 1847—1848 [163א]. ב־23 במאי 1856 פירסם ב„כוכבי־יצחק" מכתב מטרנופול ובו הודיע שכל החיבורים, השירים וספרי־פירושים הנ"ל נכתבו בהיותו בגיל צעיר ובחפזון קל־דעת נמסרו לקהל הקוראים ויש לראותם כמעשה־נערות שהוא מתחרט עליהם. למכתבו העיר עורך „כוכבי־יצחק" מ. א. שטרן, שבכל זאת ראויים הם להערכה ולהכרה [164].

יחזקאל דוקש, גם הוא מהמשכילים הצעירים, היה אדם מלומד ובעל השכלה כללית מקיפה, הצטיין בחושו האסטתי והשתייך לחוגו של גולדנברג, עורך „כרם חמד". פרסם שם מכתב לדבר המשכילים האיטלקיים י. ש. רגיו בענין החמה [165].

במשתתפים ב„כוכבי־יצחק" היה גם יוסף בנימין גראס, שהיה משכיל נודע בטרנופול ואחר כך עבר ללבוב. כתב שירים ותירגם משיריו של הרב המטיף הלבובי ברנהרד לוונשטיין. פירסם גם מאמרים ב„השחר" של פרץ סמולנסקין ב„הכרמל" וב„העת" של שולבוים.

חיים בן נתן גארפינקל, נולד בשנת 1827 בטרנופול, אף הוא בין המליצים חרוזים שהשתתפו ב„כוכבי־יצחק". עזב את עיר מולדתו והשתקע בברודי ושם נפטר בשנת 1880.

מנחם־מנדל בן משה לנדא (1836—1863) אף הוא מהמשתתפים ב„כוכבי־יצחק". נולד בטרנופול והתגורר בקולומיי ושם נפטר.

מאותו דור המשכילים יש להזכיר את שלום גראס, שגם הוא השתתף ב„כוכבי־יצחק" ואת שלמה־צבי בן שמחה הירש, שנולד בטרנופול בשנת 1834, היה משכיל מתקדם וחיבר שני ספרים: א) „נצח ישראל" על עתידות ישראל (ליק, תרכ"ו), ב) „קורות ישראל" על עתידות ישראל חלק א' — וינה תרל"ג; ח' ב' — טרנופול, תרל"ו). רצה גם להוציא ספר עם רשימת שמות העצם בתנ"ך, אולם לא הספיק להגשים את תכניתו. בטרנופול הקים הירש בית־מדרש לתפילה בשם „גומלי חסד".

על סוג אחר נימנו המשכילים שהשתתפו בכתבי־העת של סמולנסקין ודוד גורדון, והם:

מאניש בן משה לנדא, נולד בטרנופול בשנת 1852, היה סוחר ידוע והתחיל את עבודתו הספרותית עוד ב„כוכבי־יצחק" (חוב' 35, 36) בשירים, ואחר כך השתתף ב„השחר" וב„המגיד". נפטר בטרנופול בשנת 1919.

נתן ואלרשטיין, נולד בטרנופול בשנת 1853 ונפטר בקוזובה בשנת 1911. אביו מרדכי שמואל היה מהמשכילים הראשונים בטרנופול וחינך אותו ברוח מסורתית, אולם כבר בכיוון השכלתי. הוא היה מפרסם כתבות על חיי הציבור היהודי בטרנופול וסביבתה ב„השחר", „המגיד", „העת" ו„עברי אנכי".

סופר פורה היה בריש גולדנברג. נולד בשנת 1825 בווישנוביץ ע"י קרמניץ, היה מיספר שנים מורה בבוטושאן ומשם בא לטרנופול כמורה לעברית בבית־הספר של פרל, ועבד בו עד מותו ב־5 ביוני 1898. התחיל את עבודתו הספרותית עוד ב„כוכבי־יצחק" בשנת 1845. בטרנופול הוציא לאור כתב־עת עברי „נוגה הירח", שנדפס בשנת 1872—1873 בלבוב (11 חוברות) ואחר כך, בשנת 1880, בטרנופול (4 חוברות). סביבו התרכז חוג משכילים וסופרים עברים מגליציה. בשנת 1866 פירסם ביוגרפיה מקיפה בשם „אהל יוסף" על יוסף פרל ובית־ספרו. תירגם בשנת 1868 לעברית את נאומו של המדינאי הגליצאי הידוע ד"ר פראנציזשק סמולקה על שאלת היהודים, שנשא בשנת 1868 בסיים הגליצאי. עסק גם בפירושים לתורה ובבלשנות ופירסם ספר „אור חדש" (דרוהוביץ 1898), מאמרים בתחביר הלשון העברית ופירושים לספרי־תורה ובשפה הגרמנית פירסם: Der Einfluss dtr semitischen Sprachen auf die indogermanischen Sprachen (1880); Die religiösen Ideen der Alten und ihr Einfluss auf die hebräische Sprache vom hebräischen Standpunkte aus beleuchtet (1880); Die

---

163. השתתף ב„המגיד" של דוד גורדון: „העברי" בברודי.

163א. ב„כוכבי יצחק" כרך X פירסם תרגום מהשיר Der Jude von Kampf סיפור „הזאב והרועה ושני מאמרים עם פירושים לתנ"ך.

164. „כוכבי יצחק" XXII ע' 78—79.

165. מיום י"ח בשבט תק"ד (11 בפברואר 1930) „כרם חמד" I, חוב' 30. תשובתו של רגיו נדפסה בחוב' 31.

Assimilation der Juden (1883) Gebräuche der alten Hebräer (1885).

בין האפיגונים של ההשכלה בשנות השבעים מורגש כבר שינוי של נסיגה מהשאיפות להתבוללות.

בשנת 1875 פירסם המשכיל מטרנופול אליהו אוארבאך [166] שבתולדות היהודים חזקה ומתמידה תודעת הלאום (Stammesbewustsein) מן הדת. עוד בימים הקדמונים לא היה הגורם הדתי המכריע, לכל החגים חותם של זכרונות לאומיים ובחוקים של הכנסת הגדולה הכריע הגורם הלאומי־פוליטי ולא הדתי, ובדרך זו רצו אנשי הכנסת להחזיק בסגולות המיוחדות של הלאום היהודי ולשמור על קיומו מפני התבוללות בין העמים. לדעתו, המכריע ביהדות הוא הגורם הלאומי ולכן יש להדגישו יותר מאשר את הדת. הלאומיות חזקה והיא שהצילה את היהודים מהתבוללות ושמרה על אפים המיוחד. אוארבאך הושפע כבר מ„השחר" של סמולנסקין, שרעיונותיו התחילו לחדור לחוגי המשכילים בגליציה, וכן גם בטרנופול.

י

התקופה שלפני המהפכה האוסטרית של שנת 1848 עברה על יהודי טרנופול בסימן מאבק קשה בין האדוקים והחסידים מזה לבין המשכילים מזה. בחירתו של הרב ש. י. רפפורט הגבירה את המתיחות שלא פגה גם אחרי שעזב את טרנופול.

עם פטירתו של פרל הלכה לעולמה אישיות שהצליחה להשתלט על הקהילה למרות כל הקשיים והניגודים. הנהלת בית־הספר עברה לידי בנו מיכאל שהתחיל בשנת 1823 בלימוד הרוקחות לפי הוראות אביו. לפי דברי אחותו שיינדל פינליש „עשה כאן שגיאה שקשה לסלוח לאיש כאבי. הוא לא התעניין וגם לא שאל האם בכלל מותר ליהודים לעבוד במקצוע זה [167]. הראיה היחידה שהסיק מתוכה שהדבר מותר, היתה זו שראה בוינה יהודי רוקח. כנראה, יהודי זה היה בעל פריביליגיה ישנה. מספיק שאבי הטוב אמר: על כל שאלה ישנה תמיד תשובה, ולכן לא שאל עצה ונתן לאחי ללמוד. ר' נתן קולישר [168] מלבוב בראותו שאדון פרל מחנך בנו לרוקחות, נתן גם לבנו ללמוד רוקחות" [169].

מיכאל פרל למד רוקחות באופן מעשי על יסוד רשיון לשכת החצר הקיסרי אצל הרוקח קריסטיאן הולשטיין בזאלשיצקי וקיבל ממנו תעודת־גמר והמשיך בלימודיו, בשנת 1827, בוינה. אולם בינתיים באה הפרעה קטנה: הלשינו על נתן קולישר שבנו לומד רוקחות בלי רשיון. בהמשך החקירות נתגלה שבוינה לומד עוד יהודי, מיכאל פרל, רוקחות. המשטרה הוינאית חקרה את העניין ומסרה לקיסר ב־4 באוגוסט 1827 את הדין־וחשבון הבא: **„בין תלמידי הרוקחות נמצא השנה יהודי פרל שלמד,** כפי שהוא טוען, ברשיון של ,האפקאנצליי' באופן סדיר אצל הרוקח קריסטיאן הולשטיין בזאלשציקי וקיבל ממנו תעודת לימודים. על יסוד התעודה הזאת ניתן לו רשיון ללמוד רק פרמציה, לפיכך יעמוד בבחינות, ובאם יעמוד בהן בהצלחה רשאי הוא להחזיק בית־מרקחת" [170].

על יסוד דו"ח זה נתן הקיסר הוראה סודית (Allerhöchstes Reservat) להיוודע „האם קיימת הוראה המרשה ליהודים להחזיק בתי־מרקחת, ואם כן, יש לקחת בחשבון אם אין סיבות חשובות לבטלה ולאסור על היהודים כל בעלות על בתי מרקחת" [171].

בהמלצת השלטונות והודות לזכויותיו קיבל יוסף פרל מאת הקיסר רשיון מיוחד המרשה לבנו לסיים את לימודיו ולהחזיק אחר־כך בית־מרקחת. בשובו לטרנופול פתח מיכאל פרל בשנת 1832 את בית־המרקחת היהודי הראשון באוסטריה.

לפי צוואת אביו ניהל את בית־הספר. אחותו גב' אשכנזי ניהלה בבית־הספר את הכיתות של הנערות [172]. אולם בחיי הקהילה לא מילא מיכאל פרל תפקידים חשובים כאביו. למרות ההתנגדות של האדוקים והחסידים הצליחו המתקדמים להחזיק בהגה הקהילה עד שנת 1858, ורק אז עלה בידי האדוקים לכבוש אותה למשך שנים מספר [173].

בשנים 1843—1844 חל מפנה בעמדתם הציבורית של יהודי טרנופול כתושבי העיר. בספטמבר 1843 הגישה קהילת טרנופול לגוברניום בלבוב בקשה להעניק ליהודים את הזכות להיבחר למועצת העיר. ב־1 בדצמבר 1843 נתקבלה תשובת הגוברניום [174] ובה הודגש, שלא קיימות

166. "Neuzeit" (Wien) 1875 Nr. 42 p. 341.

167. לפי § 31 של תקנון היהודים משנת 1785 היו היהודים רשאים להתעסק בכל המקצועות שלא נאסרו עליהם על ידי חוקים מיוחדים. בנוגע לרוקחות ולבעלות בית מרקחת לא היה כל איסור. אולם כעבור שנים הוצאה תקנה שלפיה היה אסור ליהודי להיות רוקח או בעל בית מרקחת.

168. מראשי הקהילה בלבוב. ידידו של יוסף פרל.

169. מכתבה של שיינדיל פינליש בטרנופול אל משה אינלנדר בברודי מיום 29 בפברואר 1824. מאוסף מכתביה הנמצא בידי.

170. Staatsarchiv Wien: Kabinetsakten 1827, Nr. 395.

171. ibidem.

172. Allgemeine Zeitung des Judentums 1844. מאמרו של ד"ר יוליוס ברש Wanderung durch Krakau, Galizien, Bukowina, Moldau und Wallachei, Nr. 30 p. 439—441.

173. Neuzeit (Wien) 1862 1/VIII.

174. ארכיון הנציבות בלבוב Gubernialdekret v. 1.XII.1843 Zl. 967.

להלן הנוסח המלא:

Ueber das im September 1843 unmittelbar beim hohen Landesgubernium angebrachte Gesuch der Tarnopoler israelitischen Gemeinde um Ertheilung der Wahlfähigkeit zum städtischen Ausschusse an ein-

כל הגבלות שהן בנוגע לזכויות האזרחיות של היהודים וזכות הבחירה וההיבחרות למועצת העיר, ואין הקהילה זקוקה לפריביליגיה מיוחדת, או רשיון מיוחד לכך ואין כל מניעה למלא את בקשתה שהובאה בפני השלטונות. לפי החוק רשאים לקבל את זכות האזרחות יהודים בעלי־בתים ובעלי־מקצועות. אולם העיריה רשאית להעניק זכות אזרחות גם ליהודים שאינם בעלי־בתים, אם הם ראויים לכך. כדי לקבל זכות היבחרות מוכרחים היהודים בעלי־הבתים להוכיח, שסיימו בהצלחה בית־ספר יסודי. תנאי זה אינו מתיחס לזכות הבחירה וכל יהודי בעל־בית או בעל־מקצוע רשאי להשתתף בבחירות למועצת העיר. 150 יהודים נרשמו על יסוד תקנה זו לספר האזרחים והושבעו שבועת אימונים. מתוכם נבחרי המועצת העיר עשרים איש, אולם ללא זכות הצבעה.

בשנת 1845 קיבלה טרנופול, שעד אז היתה עיר פרטית של בעל־אחוזה, את הפריביליגיה של עיר מלכותית חפשית. לרגלי המאורע הזה ערכו יהודי טרנופול חגיגה, בה השתתפו שר המחוז פון־סאחר, ראש העיר הרופא ד״ר פיבוצקי, אצילים, כמרים ונכבדי העיר, נוצרים ויהודים. בנאומים הודגשה האחדות שבין תושבי העיר בלי הבדל הדת. בכלל היתה מגמת החגיגה „להביא לידי פיוס הדתות והמעמדות, וכולם הסכימו לנאומי־הברכה ההדדיים שהושמעו בר זו״[175].

הקהילה חשבה בשנת 1845 על מועמדותו של ד״ר מוריץ שטיינשניידר [176] לכסא הרבנות שנתפנה אחרי צאתו של ש. י. רפפורט, אולם, הדבר לא יצא לפועל, כנראה, בגלל סירובו לעבור מברלין לטרנופול [177].

כשהרגישו יהודי גליציה כי בית־מלכות ההבסבורגים מתכונן להכניס שינויים במשטר ברוח ליבראלית, התחילו לדאוג לשיפור מצבם הפוליטי ולהשתדל אצל השלטונות

zelne Judengemeinde-Glieder ist mit hohem Dekret v. 1 Dezember 1843 Z. 70967 anher bedeutet worden, dass sowohl in Betreff des Bürgerrechts der Juden als auch in Betreff ihrer passiven u. aktiven Wahlfähigkeit zum städtischen Ausschuss sich lediglich nach jenem Gesetze zu benehmen sei, welches unterm 5 Oktober 1792 Z. 29081 bekanntgegeben wurde und dass jeder Zweifel in dieser Beziehung durch die neueste ah. Entscheidung gelöst, sonach ohne weitere Anstände nach dieser Vorschrift zu verfahren sei, ferner, dass die hiesige Judengemeinde hierzu weder eines eigenen Privilegiums noch einer besonderen Bewilligung bedürfe und dass ihr das was sie anspricht unter keinem Vorwande vorenthalten werden kann. Rücksichtlich der allgemein besorgten Beeinträchtigung der christlichen Bevölkerung wurde im bezogenen hohen Dekrete insbesonders bemerkt, dass diese Besorgnis bei genauer Betrachtung des Sachverhältnisses schwinde, denn das Gesetz bestimmt, dass nur jene Juden das Bürgerrecht anzusprechen berechtigt sind, die Besitzer von bürgerlichen Realitäten oder Gewerben sind, an solche aber, die nicht zu dieser Kathegorie gehören spricht das Gesetz aus, dass die Magistrate nicht verhalten werden sollen, das Bürgerrecht zu verleihen. Es bleibt daher zwar dem Magistrate freigestellt, auch Juden der letzten Kathegorie, wenn sie in sonstiger Beziehung, desselben würdig erscheinen,solches zu verleihen.Geschieht es aber nicht, so können sie sich nicht über die Verweigerung beim Kreisamte beschweren. Durch die Erlangung des Bürgerrechts allein — werden aber die Juden noch nicht zu Ausschussmännern wahlfähig sondern hierzu müssen sie nicht blos Inhaber einer Realität oder eines Gewerbes sein, sondern nebstbei auch eine höhere Bildung besitzen, unerlässlich aber nachweisen dass sie die Normalschule mit gutem Erfolge zurückgelegt haben. Hieraus ergiebt sich schon, dass die Zahl derjenigen, die zum Ausschusse wahlfähig erscheinen, keineswegs bedeutend sein kann und dass nicht zu besorgen sei, dass Leute ohne alle Vorbildung in dem Ausschuss gewählt werden könnten. Dass dagegen die Stimmfähigkeit kein Nachteil, und vielmehr zu wünschen sei, dass Juden auch bei der Wahl christlicher Ausschussmänner ihre Stimmen abgeben, ergiebt sich daraus, da sie von der Moralität und Fähigkeit christlicher Ausschussmänner ebensogut unterrichtet sind als die Letztern u. die Würde eines Ausschussmannes nicht gerne einem Individuum zuwenden werden das kein Vertrauen verdient, daher mit Grund zu erwarten ist, dass tauglichere Individuen in den Ausschuss gewählt werden dürfen wenn die jüdischen Mitbürger mitwählen, als wenn sie von der Stimmgebung ausgeschlossen sind. Bei den Christen ist zum Bürgerrechte sowohl als zur Wahlfähigkeit, weder der Besitz einer Realität noch eines bürgerlichen Gewerbes vom Gesetze gefordert. Es können daher Aerzte, Lehrer Pensionisten, Künstler und dgl. Individuen ohne Realitäten zu besitzen, Bürger und Ausschussmänner sein, so bald sie nur ihren fixen Wohnsitz in der betreffenden Stadt aufschlagen. Die Tendenz des Gesetzes geht vorzüglich auf die Würdigkeit des Charakters und die höhere Inteligenz, daher es besonders angedeutet ist das Lehr-Personale für den Anschluss zu gewinnen und die Lehrer an den Haupt- und Normal-Trivialschulen haben auch ein wesentliches Interesse zum Ausschusse zu gehören und die Vermögens-Gebahrung der Städte zu kontrollieren, da nach den neuesten Bestimmungen die Stadtkassen die Gehalte, Pensionen und Schulauslagen theils ganz theils grösstenteils zu tragen haben. Es ist kaum zu zweifeln, dass auch die jüdischen Stimmführer sich für solche Individuen entscheiden werden, wenn sie durch Charakter und Intelligenz dessen würdig erscheinen."

175. Orient 1845 p. 118.

176. Allg. Zeitung des Judentums 1845, p. 688.

177. גם חזן בית־התפילה יהושע ארבאס, מידועי החזנים בתקופה זו (נולד בברודי בשנת 1820, היה תלמידו של זולצר) עזב את טרנופול, אחרי שכיהן שם בשנים 1837—1844 ונתקבל לחזן בטמפל. שהוקם אז בלבוב.

לחסל את המסים היהודיים המיוחדים. גם קהילת טרנופול הצטרפה לפעולה פוליטית זו.

בשנת 1847 התכנסו בלבוב ראשי הקהילות הגדולות בגליציה והחליטו להגיש לממשלה פטיציה ובה תיאור המצב העגום של היהודים. הואיל ואסור היה להגיש פטיציה משותפת של חבר הקהילות, הוחלט שכל קהילה תשלח פטיציה מיוחדת משלה.

ב־22 באוגוסט שלחה קהילת לבוב את הפטיציה שלה לוינה; קהילת ברודי — ב־19 בספטמבר; סטניסלבוב, סטרי וסמבור — ב־25 באוקטובר.

טרנופול שלחה את תזכירה ב־1 באוקטובר. התזכיר היה מעובד יפה ומקיף ונשלח ישר לקיסר פרדיננד[178]. התזכיר הכיל סקירה מדוייקת על המצב התחוקתי והחברותי של אוכלוסיתה של העיר, חשיבותה הכלכלית ומעמדה המיוחד שהוענק לה עוד בימי השלטון הפולני. מזמן שגליציה נמצאת תחת השלטון האוסטרי תפסה העיר מקום מיוחד בדיוני הממשלה. עוד בפטנט מ־7 במאי 1789 קבעה אוסטריה, שבהתאם לעקרונות הסבילות יש לבטל כל הבדל בין יהודים ונוצרים ולהעניק ליהודים את אותן הזכויות שמהן נהנים כל נתיני המדינה. מני אז עברו למעלה מחמישים שנה ומן ההבטחה לא קויים מאומה. בפטנט הוטלו על היהודים יחד עם הזכויות השוות גם חובות שוות ליתר התושבים. אולם, בהמשך הזמן הוטלו עליהם חובות כלפי הממלכה, העיריות והקהילות ביחס בלתי שווה ומתאים.

לגבי הממלכה מחוייבים היהודים למלא את כל החובות האישיות של כל התושבים, הן בנוגע לשירות בצבא, והן בנוגע לתשלומי מסים ישרים ומסי־עקיפין. נוסף לכך הוטלו עליהם מסים מיוחדים: מס־נרות, מס־בשר — הניגבים באמצעות חוכרים. אחרי תיאור העומס של מס הנרות (שממנו פטורות בכל גליציה רק ארבעת אלפים משפחות העניות ביותר ו־11000 משפחות משלמות רק את מחציתו), מעיר התזכיר שלא נתקיימה ההבטחה מ־8 ביוני 1813 שעם קביעת מס־הכנסה יבוטל מס־הנרות. הונהג מס ההכנסה, אולם מס־הנרות נשאר בתקפו.

„לא אחת מוכרח העני, אשר את עורו פושטים בלי רחמים, לבלות בדמעות ובכאב קשה וגם ברעב את השבת שלו באפלה, כי אין ידו משגת לשלם את הפרוטות המיועדות לארוחת־הערב בשביל בני משפחתו, לחוכר בעד הרשיון להדליק את נר השבת, פרוטות אשר לא אחת עליו לקבצן בפשיטת־יד ולפעמים עליו לאסוף פרוטות, כדי שיוכל לספק את תאוותיו של חוכר המסים ולמנוע את עיקול מזרן הקש או הכרים".

לא פחות מעיק מס הבשר. בשנת 1824 נקבעה מכסת המס ל־836.000 גולדין לשנה, והוציאו יותר ממיליון גולדין. בשנת 1847 לבד נפקדו 45000 משפחות יהודיות שהן 325,000 נפשות. שני המסים הנ"ל הכניסו לממשלה 1,400,000 גולדין ז. א. 4—5 גולדין לנפש. מסים אלה מכבידים ביחוד על האוכלוסיה העניה, ומכריחים אותה להצטמצם באכילת בשר, כי אין ביכלתה לסלק את המס. הרי ידוע לכל אחד העוני בו חיים המוני ישראל. העוברים על החוק נענשים בעונשים גדולים המביישים את היהודי בעל רגש כבוד.

עול מסי הערים המוטל על היהודים הוא כבד מאשר על הנוצרים, הואיל והיהודים מהווים את רוב התושבים בערים. נוסף למסי הערים על היהודים עוד לכסות את כל הוצאות קהילותיהם.

למרות העובדה שעם ביטול בתי־הספר היהודיים בשנת 1806 הועברו כספי הקרן של בתי־הספר היהודיים בסך 259.088 גולדין (132,460 פל' בשטרות־כסף, 126,628 בניירות־חוב) לקרן בתי־הספר הכללית, אין הממשלה נוטה לתמוך בבתי־הספר היהודיים שנוסדו בקהילות טרנופול, ברודי ולבוב. בקהילות אחדות קיימים בתי־ספר יהודיים פרטיים ואין אפשרות להעבירם לרשות מוסדות ציבוריים מחמת חוסר תקציב לקיומם.

בתי־החולים הכלליים אינם מקבלים חולים יהודים, ולכן חייבים היהודים לקיים בתי־חולים משלהם שאינם מקבלים כל תמיכה כספית מהמדינה ומהעיריות.

היהודים נתונים להגבלות מבחינה חוקית: הם מוצאים מכל השירותים בעיריות ובמדינה, אינם רשאים להיבחר למועצות הערים, ואף כי הדקרט הקיסרי מ־16 בנובמבר 1784 מתיר להעסיק רופאים יהודים אין אף רופא יהודי אחד בשירות הממלכתי, פרט למספר קטן של רופאים עירוניים. בשירות הממשלה פועלים אמנם יהודים אחדים כיועצים בבתי־הדין למסחר, כמפקחי משטרה, ובברודי ובלבוב — כנושאי מכתבים. בכל גליציה ישנם רק 3 יהודים עורכי־דין ומשנת 1832 לא ניתן ליהודי אף רשיון במקצוע זה.

בצבא — אין ליהודי דריסת־רגל לקצונה, למרות דברי השבח של הנסיך קארל על פעולות החיילים היהודים במלחמות האחרונות.

מן המפורסמות הוא האיסור החל על היהודים לרכוש בתים, מגרשים וקרקעות וכן להחזיק בתי־מרקחת, לחכור מכרות, טחנות וכד'.

מכל הנאמר — מדגיש התזכיר הטרנופולי — ברור, שיהודי גליציה כורעים תחת עול המסים וההגבלות החלים עליהם והם מוכרחים לחפש כל מיני תחבולות כדי שיוכלו לפרנס את משפחותיהם והעם חי בעוני וברעב שקשה

---

178. ארכיון הנציבות בלבוב: Fasc. 11 Juden Allgem. Sache Nr. 728.

לתארו, ולכן הכרחיים שינויים.

בדצמבר 1847 נמסר תוכן התזכיר בדו״ח של מרצה לשכת החצר הקיסרי במסקנה, שהדרישות באו בגלל ביטול מס־הנרות בבוהמיה ולפיכך דורשים לבטלו גם בגליציה. הטיפול בדרישות נמסר ללשכת האוצר (Hofkammer). התשו־בה באה אחרי פירסום הקונסטיטוציה ב־25 באפריל 1948, ובה נאמר שסידור הענינים נמסר לפרלמנט, לכן יש לחכות להחלטת נציגות העמים[179].

מהפכת ה־13 במרס 1848, שהביאה לעמי אוסטריה את החירות לא שינתה בבת־אחת את מצב היהודים, שמנהיגיהם דרשו שיווי זכויות. ב־18 באפריל 1848 ניתנה אמנם ליהודים זכות הבחירה הפעילה והסבילה, אולם הקונסטיטוציה מ־25 באפריל 1848 על חירות גמורה של הדת והמצפון (סעיף 17) וחופש הפולחן הדתי של היהודים (סעיף 31) לא הסדירה את כל הבעיות הכרוכות בהגבלות החוקיות והאזרחיות של היהודים וההסדר נדחה עד כינוס הפרלאמנט.

כאשר התחוללה בכל ערי גליציה תנועת אהדה לסיסמאות המהפכה הוינאית, קמו גדודי הגברדיה האזרחית ובתוכם פלוגות יהודיות, וגם בטרנופול, שהיהודים היוו רוב בגברדיה הוקמה פלוגה יהודית.

בבחירות אל הפרלאמנט האוסטרי החליטו יהודי טרנופול, שהיוו בה רוב, לבחור בציר יהודי ואיש משלהם, ולא דוגמת יהודי ברודי שבחרו ברב הוינאי נח מאנהיימר לשם הפגנת גרמניותם והטעמת אחדותם עם יהודי המערב.

בטרנופול נבחר לציר הפרלאמנט בקרמזיר היהודי קארמין (Karmin) אולים מטעמים בלתי־ידועים וויתר כעבור שבועות מספר על המנדאט[180].

בשנים אלה (1846—1849) עמד בראש הקהילה ד״ר יעקב אטלאס[181], גיסו של מיכאל פרל. הוא היה בשנים 1834—1847 רופא בטרנופול וממייסדי ומארגני בית־החולים היהודי, והיה גם חבר מועצת העיר. בעמדו בראש הקהילה, השתדל לחדש את פניה ע״י הקמת מוסדות ברוח הזמן.

כשבוטלו המסים המיוחדים ליהודים בהחלטת הפרלמנט בקראמזיר מיום 5 באוקטובר 1848, נסתמו מקורות ההכנסות של הקהילות לתקציבי בתי־הספר, הוצאות הרבנים, הדיינים ויתר פקידי הקהילה.

משלחת רבנים הופיעה בפני שר הדתות והחינוך גראף טהון בוינה והסבירה לו את המצב הכספי החמור שהקהילות נתונות בו. טהון נתן הוראה למסור לו את רשימת הרבנים והמוסמכים שיוכל לכנסם לשם התייעצות. אולם כל העניין נתבטל.

בינתיים הצליחו הקהילות טרנופול, לבוב וברודי לקבל רשיון לגבות את מס־הבשר לשם החזקת בתי־הספר שלהם[182], ובאופן זה נחלצה קהילת טרנופול ממשבר כספי קשה. בטרנופול קיבלה הקהילה גם את המונופולין למכירת שמרים ששימש לתשלום המשכורת של כלי־הקודש. בשנים הללו היו בטרנופול רק שני דיינים ומשכורתם השנתית עלתה בסך 1.575 פלורין.

עניין מס הבשר עמד עוד שנים רבות על סדר היום. משרד האוצר בוינה דרש את חיסולו המוחלט, אולם מאמציו היו לשוא, כי הקהילות היו בעד המשך קיומו ומשרד הפנים ומשרד הדתות והחינוך תמכו בעמדתם. הקהילה בטרנופול שניהלה חקירות וביקשה למצוא מקורות הכנסה לתקציבה הצהירה, שאין כל אפשרות למצוא דרך לכיסוי תקציבה שיהא בו פחות מעמסה מאשר מס־הבשר[183].

בשנת 1848 פקדה את העיר מחלת החלירע. היהודים יסדו וועד עזרה מורכב מששים חברים שעשו רבות להקלת המצב בקרב כל האוכלוסיה[184].

אחרי שהותר ליהודים בשנת 1850 לרכוש נכסי־דלא־ניידי הגישו 35 יהודים מטרנופול בקשות, שיורשה להם לרכוש בתים ואחוזות. ואלה הם שבקשתם נתמלאה:

1. זיסקינד רוזנשטיין[185] 2. ד״ר יעקב אטלאס[186] 3. אבא אברמאן 4. משולם אברמאן, סוחר וחוכר אחוזה 5. סאלו וויינבאו, סוחר 6. ישראל פוגל 7. ישראל ספיר 8. בצלאל ספיר 9. פרלמוטר 10. אייזנברג 11. חמילניקר, חוכר אחוזה 12. קיטל 13. שטיין 14. ברייטנביין 15. ברל לורבר[187].

בתקופה שאחרי שנת 1848 חלו שינויים במבנה בית־הספר מיסודו של פרל. בסוף שנות החמישים היה צורך להגדיל את בית־הספר ולהקים בית־ספר מיוחד לנערות. משום כך ביקשה הקהילה להרשות לה להעלות את מס־הבשר, כדי להשיג את ההכנסות הדרושות להחזקת בית־הספר. משרד האוצר התנגד למלא את בקשתה, בטענה שמבחינה עקרונית לא מן הרצוי לקבוע מחדש מס־בשר שלמעשה בוטל מכבר. לפי דעתו יש להימנע מתקנות

179. ארכיון הנציבות הגליצאית Fasc. 11/2 Juden.
180. I. Busch-Letteris: Oesterreichisches Zentralblatt für Glaubensfreiheit, Cultur u. Literatur. Wien 1848, Nr. 22.
181. אחותו טאובה, אשתו של מיכל פרל, נפטרה בשנת 1867 בגיל של 64 שנה. (Neuzeit 1867 p. 399)
182. Archiv Min. d. Innern IV T. 11 Zl 23472 e.a. 1854.
183. Staatsarchiv Wien 1860 Zl 2796.
184. Orient 1848 p. 285.
185. חוכר אחוזה במחוז טרנופול משנת 1852 ומשלם מאחוזתו מס בסך 1700 פלורין לשנה.
186. הוא הגיש בשנת 1856 בקשה להרשות לו לקנות את בית היורשים של ארזים פירוצקי. בקשתו הומלצה באופן מיוחד ע״י הנציב גרף אגנור גולוחובסקי ושר המשפטים באך. הקיסר נתן את הרשיון להעברת הרכוש על שמו של ד״ר אטלס ב־8 בפברואר 1856 (IV T 2 2310/57)
187. Archiv Min. d. J. IV T/2 Besitz e.a. 1850—860.

מיוחדות בתוך עדה דתית, בניגוד לעקרונות שיווי הזכויות.

לעומת זאת טען משרד הפנים, שגם הוא מתנגד למס המעיק על השכבות העניות, אולם אין לשנות את המצב, הואיל ואין דרך אחרת להבטיח לקהילות את הכנסותיהן. גם במקרה של ריאורגניזציה של הקהילות לא יהיה אמצעי אחר לקיום מוסדות הקהילות אלא ע"י מס הבשר הכשר. בסופו של דבר לא קיבלה הקהילה את הרשות להעלות את מס הבשר והעניין נמשך עוד שנים רבות[188].

בבית־הספר מיסודו של פרל שהחל משנת 1860 נקרא: Isr. Haupt und Mädchenschule, צומצמו הלימודים העבריים, ביחוד בכיתות לנערות. עוד בשנת 1855 הופסק לימוד התלמוד. התכנית הותאמה לזו של בתי־הספר הממ־לכתיים ומהלימודים העבריים לא נשאר אלא למוד הדת (שעתיים בשבוע) והשפה העברית (11 שעות בשבוע).

בשנת 1869 למדו בבית־הספר 656 תלמידים בהדרכת 8 מורים שמשכורותיהם עלו לסך של 3868 פל' לשנה. המורים דאגו לתלמידים עניים ויסדו חברה להלבשתם; הם ערכו נשפי חנוכה למטרה זו[189]. המורים הפעילים היו אז: עמנואל פרל, שניהל את ביה"ס אחרי מותו של מיכאל פרל, אחר כך קארל פלוהן, משה פריהלינג, שקיבל בשנת 1854 אות־הצטיינות בעד שירותו הפדגוגי, פיליפ ליבלינג, הירש גלסגאל (שעבר בשנת 1844 לבית־הספר היסודי בלבוב שנוסד ע"י הרב כהן). מיתר המורים יש עוד להזכיר את דוד קורנגרין, מסוטא, מוריץ מאירוביץ, שטיינשטיידר.

בשנת 1866 למדו בגימנסיה 90 תלמידים יהודיים[190] ובשנת 1911 — 135 תלמידים יהודיים מתוך 662 תלמידים בכלל. בגימנסיה הריאלית למדו 89 תלמידים יהודים מתוך 213 תלמידים בכלל.

בשנות השישים נוסדו חברות־צדקה[191] כגון: חברת „גמילות־חסדים", אגודת בעלי־המלאכה „יד־חרוצים". בהשתדלותו של זאב וולף סאפיר הוקם בנין חדש ל„תלמוד־תורה", שבו למדו 300 תלמידים[192]. בשנת 1870 נוסדה ביזמתו של הגביר אברהם קוטנר חברת „חסד ואמת" בראשותו של שמואל ווייסנשטיין, ומיכאל פרל הקים אגודה „להלביש ולהנעיל נערי בית־הספר בימי־חנוכה"[193]. הקהילה החזיקה גם בית־חולים יהודי ובו 40 מטות.

משנות השישים ישב על כסא הרבנות בטרנופול הרב יוסף באב"ד (1800—1875) שהיה קודם לכן רב בשניאטין והורודצ'אני. ידוע כלמדן גדול, מחבר ספר „מנחת חינוך" שיצא לאור ב־ג חלקים בשנת 1869 והוא פירוש ל„ספר החינוך" של אהרון הלוי מברצלונה (הרא"ה).

היהודים היו מיוצגים במועצת העיר. לפי חוק העיריות שאושר ע"י הסיים הגליצאי בשנת 1868, היו במועצת העיריה בת שלושים ושש חברים: אחד־עשר נציגי הקתולים, שבעה קתולים־יונים ושמונה־עשר יהודים.

האוכלוסיה היהודית בטרנופול גדלה מ־11,000 נפשות בשנת 1869 (52%) ל־13468 בשנת 1880 (52,2%), 13842 בשנת 1890 (50,5%) ול־13495 נפשות בשנת 1900 (44,2%), 14,000 נפשות בשנת 1910, שבה נערך המפקד האחרון של השלטונות האוסטריים ובשנת 1921 ל־16,320 נפשות.

בשנים 1900—1910 ירד מספר התושבים היהודים עקב הרעת המצב הכלכלי שהמריץ חוגים רבים להגר לאמריקה.

כתוצאה משיווי הזכויות שניתן ליהודי אוסטריה חלה עליהם חובת השירות בצבא. כבר בשנים 1846—1849 התגייס מספר יהודים לשירות הקבע בדרגת קצינים או רופאים וטרינרים ובפקידות הצבא[194]. ובשנת 1852 היו

---

188. Staatsarchiv 2796/1860.

189. Ben Chananja 1859 p. 91.

190. Neuzeit 1866. Demant : Briefe aus Galizien p. 43.
בכתבה מטארנופול משנת 1861 מודגשת הרמה הגבוהה של מורי בית־הספר (Ben Chananja 1861 Nr. 30) שם נאמר:
"Der grössere Teil hat wissenschaftliche Bildung und bringt die Freistunden mit dem Studieren der Klassiker zu oder ruht sich von der Arbeit aus in der biblischen Exegese oder im Labyrint des Talmuds lustwandelnd."

191. בשנת 1866 נפטר עשיר הקהילה מאיר ביק שהיה חשוך בנים. הוא השאיר הון של 160.000 פלורין, מזה רבע למשפחת אשתו שנפטרה לפניו. את בני משפחתו נידה מנכסיו (Neuzeit 1866 Nr. 1 p. 5). לא ידוע מה קרה עם רכושו ואם ניתן לצרכים סוציאליים.

192. דו"ח ב־Neuzeit 1875 Nr. 38 p.306.

193. כתבות: „השחר" חוב' ג' ע' 2; תרל"א ע' 2; תרל"ב ע' 88 181.

194. להלן רשימת יהודים מטרנופול ששרתו בקצונה של צבא הקבע האוסטרי בשנים 1849—1911:

ק צ י נ י ם: 1. שפייזר אהרן, נולד בטרנופול 1826, גוייס 1846, 1866 — סגן־משנה (לויטנאנט), 1875 סגן (אָבערלויטנאנט), 1883 — סרן (האופטמן). השתתף במלחמה נגד ההונגרים (1848). נפטר בשנת 1889 בפוגאראש.

2. גרולד (גילדברג) יוסף, נולד בשנת 1868 בטרנופול. 1891 — סגן־משנה בגדוד האולאַנים (פרשים), 1895 — סגן.

3. רפפורט אהרן, נולד 1859. גמר בית־ספר לקצינים (קא־דעטנשולע), 1879 — סגן־משנה, 1882 עזב את הצבא.

4. רפופורט יוהאן, נולד 1856; 1879 — סגן־משנה.

5. שאפל מאריאן אייגן (שמואל מרקוס), נולד בשנת 1863, חניך בית־הספר לקצינים בלובזוב, 1888 סגן־משנה, 1899 — סגן. ב־1897 עזב את הצבא.

6. וואהל היינריך, נולד בשנת 1859. חניך ביה"ס לקצינים. 1878 סגן־משנה. השתתף במלחמה בבוסניה (1878), 1883 — סגן, 1888 — התאבד.

7. אמיל אֶדלר פון קולישר (Kolischer) נולד ב־20 בספ־טמבר 1856 בטרנופול. אביו קארל קולישר ואמו רוזה מבית קורנפלד. שרת בצבא משנת 1879. בשנת 1909 העניק לו הקיסר פרנץ יוסף ! תואר האצולה. נפטר בשנת 1909 בתור פלדמרשל.

ר ו פ א י ם: 1. רייס מרקוס, נולד בטרנופול בשנת 1814, 1851—1859 תת־רופא (אונטר־ארצט).

2. ד"ר יעקב הירשהורן, נולד בשנת 1848. בשנת 1879 — „אבערארצט", 1892 — רעגימענטארצט, 1899 — סטאַבסאַרצט, 1909 — אבערסטאבסארצט.

במחוז טרנופול מגוייסים 66 יהודים בהשואה ל־640 מגוייסים נוצרים.

משנות הששים התחיל תהליך ההתבוללות הפולנית בקרב האינטליגנציה היהודית בטרנופול שחוגיה קיימו בענייני העיריה מגע פוליטא משותף עם הפולנים. רוב הנוער היהודי שלמד בבתי־הספר הכלליים ובאוניברסיטה היה נתון להשפעה הפולנית.

במרד הפולני בשנת 1863 השתתפו מטרנופול: 1. אדולף אפשטיין. נתמנה ע״י הממשלה הפולנית הלאומית לקומיסר, השתתף גם בקרבות, נתפס בשנת 1864 ע״י האוסטרים ונענש למאסר. אחר כך עבר לצ׳רנוביץ ועסק פה בעבודה ספרותית. 2. פרנקפורטר מיכאל, רוקח, הצטרף עוד כתלמיד הגימנסיה לשורות המתקוממים ולקח חלק בקרבות מספר [195].

בשנת 1873 התקיימו באוסטריה הבחירות הישירות אל הפרלמנט הוינאי, ואז החליט הארגון היהודי „שומר ישראל" להיכנס באופן עצמאי למלחמת הבחירות, הואיל והסיים הגליצאי —לא שלח בשנים 1870—1873 בהשפעת הפולנים אף נציג יהודי אחד לפרלאמנט בוינה.

בראש וועדת הבחירות המרכזית עמדו ד״ר יוליוס קולישר וד״ר אמיל ביק. „שומר ישראל" יצא בסיסמה שהיהודים מעוניינים בקיום הקונסטיטוציה ובשיטת צנטרליזם הוינאי. בטרנופול הועמד לבחירות ד״ר יוסף כהן נשיא „שומר ישראל", אולם הפולנים הכשילו את בחירתו.

בבחירות בשנת 1879 הצביעו היהודים בטרנופול על המועמד היהודי ד״ר יֶקֶלס אולם נבחר הפולני, צ׳ארקבסקי.

בשנת 1880 בא מיפנה במדיניות הארצית של היהודים. הקבינט טאאפה — דונאיבסקי מסר את השלטון בגליציה לידי הפולנים. הסיעה הפולנית בפרלאמנט האוסטרי הכריעה את גורל הנציגות היהודית בפרלאמנט האוסטרי ובסיים הגליצאי ולמרות שהיהודים היוו 11% מהאוכלוסיה בגליציה לא קיבלו את המספר המגיע להם בנציגות הפרלאמנטרית.

ראשי „שומר ישראל" כרתו ברית עם הפולנים ושיעבדו את הנציגות היהודית לרצונם.

באותה התקופה החליטו החוגים המתקדמים למנות בבית־התפילה של פרל מטיף מודרני בעל השכלה אקדמאית, שאגב תפקידו כמטיף ימלא גם את התפקיד של מנהל בית־הספר מיסודו של פרל. בשנת 1890 נתקבל לאותן המשרות ד״ר שמעון דאנקוביץ מחלוצי המתבוללים הפולניים ואחד הלוחמים במרד הפולני בשנת 1963 [196].

ד״ר דאנקוביץ היה אישיות מעניינת ובעל רמה תרבותית גבוהה. נולד בשנת 1841 בצ׳נסטוחוב, למד רפואה בוארשה והשתלם במדעי היהדות אצל ד״ר מרדכי יאסטרוב שכיהן אז כמטיף בוארשה. זמן־מה למד גם בבית־המדרש לרבנים בברסלוי. אחר שובו לוארשה הצטרף לחוג צעירים יהודים שאהדו את התנועה הלאו־מית הפולנית ערב פרוץ המרד בשנת 1863. הסעיר את הרוחות בהרצאתו על השאלה היהודית (בשנת 1860), בה הוכיח כי היהו־דים, אף שאבדו את מולד־תם לא הפסיקו להוות אומה.

י. רינטל I. Rienthal

כשפרץ המרד הצטרף ל־אחת הפלוגות של המורדים והשתתף גם בקרבות. כאשר

---

3. ד״ר שמעון פריידנטאל, נולד בשנת 1849, בשנת 1882 — אבערארצט, 1885 — רעגימענט־ארצט, 1909 — סטאבסארצט.
4. ד״ר אוסקר לאזארוס, נולד בשנת 1872; 1879 — אבער־אַרצט. 1900—1905 רעגימענטארצט.
5. ד״ר קאנץ וילהלם נולד בשנת 1863. 1889 — אעבראַרצט 1892 — רעגימענטסארצט.
6. ד״ר גולדברג אדולף, נולד בשנת 1822. בשנת 1849 רופא. השתתף במלחמות 1859, 1866; 1877 — רעגימענטסארצט. נפטר בשנת 1888 בבראשוב.
7. מרמורק יוסף, נולד בשנת 1838 בטרנופול. 1859—1861 — אונטעראַרצט.
8. פרל מיכאל, נולד בשנת 1835. 1862 — אונטעראַרצט.
9. פריידנטאל שלמה, נולד 1832; 1857—1871 — רופא צבאי. השתתף במלחמות 1859, 1866. נפטר ב־1895 בברסלוי.
10. ד״ר יוסף פינלש, נולד בשנת 1840. ב־1860 — רופא. 1880 — רעגימענטסארצט. השתתף במלחמות 1866, 1878. נפטר בוינה בשנת 1892.
11. ד״ר פינלש יוסף, נולד ב־1843 בטרנופול. ב־1864 — אונטעראַרצט; ב־1874 — אבעראַרצט; ב־1880 — רעגי־מענטסארצט. נפטר ב־1894 בניי־מארקט. השתתף במלחמות 1866, 1878.
12. ד״ר זילברמן הרמן, נולד בשנת 1838; ב־1866 — אבער־ארצט. במלחמה האוסטרית־פרוסית נלקח בשבי. נפטר ב־1867 בטרזינשטאדט.

וטרינרים: 1. טאו יוסף, נולד בשנת 1847. בשנים 1878—1880 — אונטערטיעראַרצט.

פקידים: 1. דוד שפונברג, נולד ב־1851. 1883 — רעכ־נונגסלויטענאנט, 1888 — ר. אבערלויטענאנט, 1895 — ר. האופטמאן. נפטר בשנת 1907 בלבוב.
2. וויינברג יוליוס, נולד בשנת 1830. 1863 — רעכנונגס־אפיציאל, 1880—1891 — ר. אבעראפיציאל. השתתף במלחמות 1864, 1866, 1878. נפטר בוינה בשנת 1899.

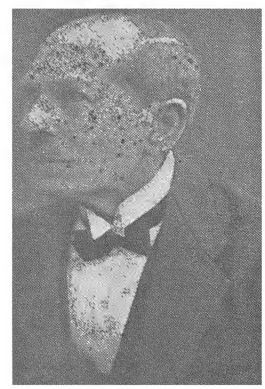
רשימה זו סודרה לפי:

Moritz Frühling: Biographisches Handbuch der in der K.u.K. Oesterr. Ung. Armee und Kriegsmarine aktiv gedienten Offiziere, Aerzte, Truppen-Rechnungsführer und sonstigen Militärbeamten jüdischen Stammes, Wien 1911.

195. Dr. N. M. Gelber: Die Juden und der polnische Aufstand 1863, Wien 1923; p. 221.

196. לפניו היה זמן קצר הרב ד״ר ש. ד. טאובר שבא מיאססי. בשנת 1889 הספיד בבית־התפילה בנאום־הספד את הרב הלבובי ברנהרד לונשטיין מטרנופול הוזמן לרב בבלובר בקרואטיה. (Ch. D. Lippe's Lexikon 1899 p. 368).

והבריחוהו לקראקא. שם התפרנס, לאחרי שהחלים, מהוראה בעברית. בהשתדלות המתקדמים בוועד היהודים שהכירו אותו מפעולותיו בימי המרד, נתמנה בשנת 1867 למטיף ב„טמפל". בשנים 1880—1886 היה רב בשוץ ובקהלות אחרות בבוהמיה. בשנים 1886—1889 היה הרב הראשי של יהודי בולגריה ואחר כך במאָווה. בשנת 1889 השתדל, אחרי מותו של ברנרד לוונשטיין, להיבחר למטיף בלבוב אולם נכשל. זמן קצר אחר כך נתמנה למטיף בטרנופול. אולם גם בטרנופול נשאר זמן קצר [197]. אחריו בא לטרנופול כמורה דת, מטיף ומנהל בית־הספר פרל ד"ר שמואל טאובלס, שהיה בשנים 1889—1892 רב בקהילה בביזאָנץ במורביה. ואחריו נתמנה כמנהל בית־הספר המורה פיליפ ליבלינג, ואחריו המזכיר של הקהילה דוד קורנגרין שכיהן כמנהל בית־הספר עד פרוץ מלחמת־העולם הראשונה [198].

דוד קורנגרין
David Korngruen

בשנות השמונים התחילה התנועה הלאומית היהודית והתסיסה הקיפה את חוגי האינטלגינציה היהודית ב־לבוב ובערי השדה הגדולות, ומצאה גם הד בטרנופול.

סיסמות התנועה הציונית שהתגבשה כבר במידה ני־כרת בלבוב, חדרו גם לתוך הנוער היהודי בטרנופול. נוסדו אגודות סטודנטים חשאיות ובהן נערכו קור־סים והרצאות על תולדות ישראל, ללימוד השפה העברית והתנהלו וויכוחים ערים על הבעיות היהודיות. כל האגודות שנוסדו בסוף שנות השמו־נים של המאה הי"ט עמדו בקשרים עם אגודות „ציון" בלבוב.

מסע התעמולה של ד"ר בירנבוים בערי גליציה עורר את הצעירים והרחיב את הפעולה הציונית. כמעט מדי שבוע בשבוע שלחה אגודת „ציון" בלבוב נואמים ומרצים לערי השדה וטרנופול בכלל.

ב־29 באוגוסט 1893 נערכה בטרנופול ביזמתו של יוסף אוצ'רֶט אספת־עם ראשונה, שבה נאמו מרדכי אהרנפרייז ויהושע טהון על הרעיון הציוני והישוב היהודי בא"י. באספה זו נבחרה וועדת־הכנות ליסוד אגודה ציונית; חברי הוועדה היו יוסף אוצ'רט, מנטל, עו"ד ד"ר יואכים בינדר, אדולף קרפל, שנקר, וואקס, מ. א. רפפורט, א. הרטמן, עו"ד בצלאל בוישטיין, יעקב היילפרין, ישראל הרטבאנד [199].

נוסדה החברה „בני־ציון" שאליה הצטרפו 300 חברים, רובם משכבות המעמד הבינוני. מהאינטליגנציה המקומית נכנסו לחברה שני עורכי־דין, ד"ר לפילוסופיה (מורה הדת) ד"ר טאובלס ושני סטודנטים של האוניברסיטה. בתקופה הראשונה היה פעיל מאד הסטודנט פודלס, שהקים אולם־קריאה וספריה. מיד אחרי הווסדה של החברה נערכו קורסים ללימוד השפה העברית בהדרכתו של המשכיל והמדקדק הידוע בריש גולדנברג.

ב־1894 נערך גם נשף המכבים הראשון ובו נאמו קרל שטנד, דוד מאלץ וד"ר טאובלס שעבר אחרי שנים למחנה המתבוללים ורדף את הציונים בבתי הספר.

האגודה שכרה בנובמבר 1894, עם הגידול של מספר חבריה, מעון גדול בכיכר העיר וערכה חנוכת בית חגיגית. הרב ר' ישראל פרנס פתח את החגיגה וקרא לאחדות, והמשכיל אהרן קרפל, שדיבר על ההתבוללות ועל הנזק שהיא מביאה ליהדות. הרב המטיף ד"ר טאובלס הדגיש בנאומו את ערך השפה העברית לנשים [200]. האגודה הלכה וגדלה, מספר חבריה גדל והשפעת הציונים היתה ניכרת בחיי הציבוריות היהודית בטרנופול. במשך שנים התקיימו קורסים והרצאות על ספרות ותולדות ישראל ומילאו תפקיד חשוב בעבודה חינוכית־ציונית בקרב הנוער העברי.

בשנת 1894 השתתפו כבר נציגי טרנופול בוועידת התאחדות חברות יישוב ארץ־ישראל וסוריה באוסטריה „ציון" ובדיוניה. לוועד המנהל נבחר גם נציג טרנופול מנדל פומרנץ.

גם בוועידה הארצית השנית של ציוני גליציה שהתקיימה בלבוב ב־2—4 בספטמבר 1894 השתתפו ציוני טרנופול י. ד. רודניק מסר דו"ח על פעולות האגודה „בני־ציון" בטרנופול. הוא נבחר גם לנשיאות הוועידה; לוועד הארצי נבחר פומרנץ.

ציוני טרנופול התחילו לתפוס עמדה חשובה בתנועה הציונית וטרנופול היהודית נהפכה לאחד המבצרים שלה.

---

197. Ch. D. Lippe's Lexikon Wien 1899, p. 368.

198. בשנים 1918—1919 ניהל את ביה"ס ד"ר שלום אוקסר 1919—1935 מורה הגימנסיה מארק גוטפריד, 1935—1939 המורה של ביה"ס גב' רחל קיטאי. בתקופה זו מנה חבר המורים 11 מורים (8 מורות, 3 מורים) ומספר התלמידים עלה בשנת 1936—1937 ל־378 תלמידים ותלמידות.

199. Przyszłość, 1893 Nr. 23 p. 261.

200. „המגיד" 1894 גל' 4 ע' 372.

תולדות התנועה הציונית בטרנופול לפני מלחמת־העולם הראשונה

מאת ד״ר פ. קורנגרין

לזכרה ולכבודה של אגודת האקדמאים הציונים „בר־כוכבא״ בטרנופול

התנועה הציונית בטרנופול נולדה, כמו בכל ערי גליציה, שנים מספר לפני הרצל בהשפעת „חיבת ציון״ הרוסית. בתחילתה לא היתה זו השפעה ישירה ולא התבססה על קשרים ארגוניים. באויר נישאה מלת־הקסם „ציון״, והיא שעוררה בחוגי „סתם־יהודים״, אשר לא התבוללו בתרבות הסביבה הלא־יהודית, כיסופים שהיו רדומים במשך דורות. התנועה הציונית הופיעה בגליציה בשם „אהבת־ציון״, ושנים מספר לפני הופעתו של הרצל לבשה צורת ארגון בהנהלתם של ד״ר אברהם זלץ וד״ר ז. ברומברג־ביטקובסקי. המרכז היה בעיר טרנוב, גליציה המערבית. הארגון, אשר במשך זמן קצר הקים סניפים בלבוב ובערי־שדה רבות בגליציה, שם לו למטרה ליסד בארץ־ישראל מושבה ליהודי גליציה. לשם זה התחילו אנשי „אהבת־ציון״ לרכוש חברים ולאסוף כספים ביניהם. גם בטרנופול נוסד סניף של „אהבת־ציון״, וחבריו שילמו שני „קרייצרים״ לחודש. בראש הסניף עמד איש מכובד, דיין העיר, ר׳ ישראל פרנס. תקופת הזוהר של התנועה הזאת נמשכה שנה או שנתיים, הודות לעובדה שאחד המועמדים לעליה ארצה היה יהודי מטרנופול (או סביבתה), פולאק שמו, והיה ידוע כי בדעתו להתישב על הקרקע במושבה „מחנים״. דובר גם על תמיכה כספית ל„מחנים״ מהוועד האודסאי וגם שמו של ברון אדמונד דה רוטשילד נזכר באופן מעורפל למדי. פולאק זה עלה עם משפחתו להתיישב בארץ, אבל חזר כלעומת שעלה. זה היה יהודי פשוט, עירוני שלא היה מסוגל לעבודת־אדמה וחסר כל אותן הסגולות הדרושות לחלוץ. כשחזר, פנה זהרה של התנועה וכמה שנים עברו עד שנשכח המקרה ועד אשר מתנגדי הציונות חדלו מהשתמש בשמו בתור הוכחה כי אי־אפשר להרגיל את היהודים הגליצאים לעבודת־אדמה. ענין „מחנים״ לא הצליח והחליש את התנועה לציון, ובכלל לא הגיעה „חבת־ציון״ בגליציה מעולם לדרגה שתהלום את חשיבותה של היהדות הגליצאית.

סניף „אהבת־ציון״ בטרנופול (תחילה היה מקומו באחד מבתי־המדרש) עבר אחרי כן להסתדרות הציונית הפוליטית, ריכז סביבו בחורים סתם, שהיו בדרכם מהקלויז החסידי להשכלה והתבוללות, והיפנה אותם לתנועה הציונית הפוליטית. בחורים אלה היוו את הקהל הראשון אשר אליו פנתה ואליו דיברה קבוצת האינטליגנטים, תלמידי האוניברסיטאות, שעוד לפני הרצל הגיעו בדרך מקורית משלהם לידי השקפה ציונית המבוססת על לאומיות יהודית ועל ההכרה, כי היהודים מהווים ככל העמים יחידה אתנית אחת, וכי יש להם הזכות לחיות כעם נפרד במולדתו ובכל מקום בעולם, כיחידה לאומית הזכאית לטפח את דתה ולפתח את שפתה, חייה הכלכליים ותרבותה. מבין העסקנים די להזכיר שמות כגון אדולף שטנד, שלמה שילר, שני האחים קורקיס, גרשון ציפר, מרקוס ברוידה, וד״ר יהושע טהון.

הופעתו של הרצל איחדה את כל האלמנטים המפוזרים האלה ויצרה מהם את „מדינת־היהודים בדרך״. הספר „מדינת יהודים״ עשה רושם כביר על הנוער בטרנופפול, אבל מ־1895 עד הקונגרס הראשון לא נוצר שם בהשפעתו שום דבר גדול. לקונגרס הראשון לא נסע איש מטרנופול. האינטליגנציה היהודית נמצאה אז בתהליך נמרץ של התבוללות שעמדה בשלב מתקדם ביותר. הארוקים התנגדו לרעיון הציונות והמדינה היהודית, והפרולטריון היהודי אך התחיל להתארגן בכיוון הסוציאליסטי — בצורתו אז, גם כן מין התבוללות. אבל השם הרצל והשאיפה למדינה היהודית עצמאית נישאו באויר, הלהיבו את הדמיון, כבשו את המוחות והכניסו לתוך הוויכוח בדבר גורלו של העם היהודי, שהתעורר על־ידי משפט דרייפוס, את המומנט החיובי, והוא: דרישה קטגורית לפתרון שאלת היהודים על־ידי הקמת מדינה עצמאית לעם יהודי כדרך היחידה לקבלתו בתור חבר שווה־ערך למשפחת העמים.

בטרנופול קיבלה עליה את תפקיד הגשמת רעיונו של הרצל אגודת האקדימאים הציונים „בר־כוכבא" שנוסדה בקיץ 1902. לאמיתו של דבר נולדה האגודה הזאת, בלי שמה הרשמי, בדיוק בשנת הקונגרס הציוני הראשון, 1897, כחוג תלמידי בתי־הספר התיכוניים המקומיים, כגון הגימנסיה הדומיניקנית הישנה הממשלתית, בית־הספר הריאלי והסמי־נריון למורים. השם הפולני של החוג היה Kółko — „חוגון", והוא נוסד במחתרת ונשמר בסודיות מן המורים והשלטון, אשר היה אז בגליציה בידי הפולנים.

האסיפה הכללית המיסדת התקיימה בגן, אשר היה אמנם שייך לכנסיה הקתולית בטרנופול אבל היה פתוח לקהל. בשבתות היו יושבים שם יהודים בבגדי־בית, ולפיכך כונה הגן בשם „דער פאַנטאָפל־גאַרטן" (גן נעלי־הבית), שמו „הרשמי" היה „דער גלחישער גאַרטן" (גן הכמרים); שם פולני לא היה לו. באחד מימי סוף יולי או התחלת אוגוסט 1902, אחרי־הצה־רים, התאספו בו כעשרים בחורים בגיל 18־20 ותפסו כמה ספסלים שבפינה, חלקם עמדו וחלקם ישבו על הדשא. בראש עמד או ישב אברהם פומרנץ, הזקן שבחבורה, בן עשרים־וארבע בערך, אשר איחר קצת בלימודים וגמר את הגימנסיה בעיר בז'ז'אני (Brzeżany) יחד עם הצעירים שבינינו, שאך גמרו אז את הגימנסיה. שלוש שכבות היו בקבוצה: ה„זקנים" אשר קיבלו תעודות־בגרות שנתיים קודם לכן (1900), ה„בינונים" שסיימו בשנת 1901, ו„הצעירים" („פריש געבאקענע אקאדעמיקער"), בוגרי שנת 1902. כולם בלי יוצא מהכלל יצאו מ„חוג הסטודנטים" (Kółko Studenckie) כלומר „החוג של תלמידי הגימנסיה הציונים", שנוסד על־ידי אברהם פומרנץ, וולף בלטוך, איזידור ציון, ישראל וַלדמן ונתן נוסבוים בשנת 1897, תיכף אחרי הקונגרס הציוני הראשון בבזל. אז נכנסו לחוג אלה אשר עלו לגימנסיה העליונה (אָבער־גימנאזיום) ברובם בני 14—15. הם נתקבלו בקושי, כי מיסדו אברהם פומרנץ היה זהיר ושמרן, ופחד מאוד לקבלם משום שבאו ברובם מבתי מתבוללים. (מקורה של ההתבוללות היה בית־הספר היהודי המודרני הראשון בעולם מיסודו של יוסף פרל ז"ל.) לכן השתמש בתחבולות שונות והצליח להיפטר מהצעירים הללו, והם חדלו לבקר בחוג ויסדו לעצמם חוג של נוער ציוני. אז התערב איזידור ציון ואיחד את ה„זקנים", תלמידי הכיתה השביעית והשמינית של הגימנסיה, עם ה„צעירים", תלמידי החמישית והשישית. חמש שנים עבד חוג זה במחתרת מפחד הלשנות מצד התל־מידים המתבוללים והפטריוטים הפולנים שבתוכם וכן מצד הסטודנטים מהדור אשר קדם לנו.

כאשר סיימתי את בית־הספר התיכוני עמדתי בראש ארגון נוער בן כמה מאות חברים, מהכיתה הנמוכה עד העליונה, שהיה מסודר בחוגים לפי הכיתות ופעל במשמעת נפלאה והתלהבות גדולה. במשך חמש השנים הללו ביערנו ללא שריד את ההתבוללות מקרב הנוער הלומד ויצקנו את היסוד אשר עליו ניבנו החיים הציוניים היחידים במינם בגליציה המזרחית. ולדמן, פומרנץ וציון קבלו Consilium abeundi מהגימנסיה, כלומר גורשו בעד „פוליטיקה" הנוגדת למדינה. (הפולנים חשבו אז שכל המתנגד להם הוא נגד המדינה האוסטרית.) אך הדבר לא הפחיד אותנו, ואנו התאספנו, קראנו את הספרות הציונית, את העתונות, התוו־כחנו, למדנו עברית ותולדות עם ישראל, שמענו הרצאות, הרצינו בעצמנו. החוג המרכזי התאסף מדי שבת בשבתו אחר־הצהרים, ודווקא באחד האולמים של בית־הספר פרל במסווה של „חוג להשתלמות".

בשנת 1900 יצאו המיסדים לאוניברסיטה, אבל מספרם היה זעום מכדי ליסד שם אגודה. בשנת 1901 נוספו עליהם חברים מספר, אבל דווקא הפעילים שבהם הלכו לטכניון בלבוב. זו היתה השפעתו הישירה של „אלטניילאנד" להרצל — חזון המדינה היהודית הנבנית בכוח ההתקדמות הטכנית, והזקוקה למהנדסים, מודדים, כימאים, אדריכלים. רק בקיץ 1902 התאסף בטרנפול מספר חברים מספיק כדי להעז ולממש את חלומנו ולייסד אגודה בשם „בר־כוכבא". באספה המיסדת השתתפו: אברהם פומרנץ, נתן נוסבוים, יוסף רייטמן, מרק רייטמן, ישראל ולדמן, מארק זלאטקס, פיליפ קורנגרין, אבא אוירבך, ליאון הורוביץ, יהודה פרידמן, יעקב רצנשטיין, הנריק רגנבוגן, אלבין מילר, איזיק נוסבוים, שבתאי פוגל, זוסיה דיזנפלד, אברהם גרינברג, יעקב ליכטיג־פלד, דוד (דזיוניו) כץ, קמינקר־ווכמן, וילהלם לנדוי, ברנרד וינקלר ואברהם סַס. אם נוסיף עוד את שמות אלה אשר לא יכלו אז להשתתף מסיבות שונות, והם: וולף בלטוך, קרול אונטר, אלכסנדר רפפורט, איזידור ציון וזיגמונט ברונר, נציל משכחה את שמות כל הצעירים שהיו נחשבים בשנת 1902 ל„עסקנים ציונים ותיקים" מהקונגרס הראשון ועוד שנה־שנתיים לפניו, תלמידי תיאודור הרצל, אשר נשבעו לדגלה של מדינה יהודים בארץ־ישראל. היינו „ציונים" פוליטיים" במובן „מדינת היהודים" ו„אלטניילאנד" של מנהיגנו הגדול. התלהבנו לא במלים ונאומים אלא היינו חדורי רצון כביר להקדיש את כל חיינו לתנועה הציונית העולמית, לכבוש את העם בשביל הארץ ואת הארץ בשביל העם שהוא יחידה היסטורית, אֶתנית, דתית ותרבותית; לחזור ליהדות היפה העתיקה, לפתח את כל כוחות האומה ולהצעיד את עם ישראל לקראת עצמאות בארצו בתור חבר שווה זכויות במש־פחת עמים חדשים בעולם כולו. הואיל ובטרנופול לא היתה אוניברסיטה, מוכרחים היינו להופיע כלפי הממשלה בשם „אגודת הנוער העברי ,בר־כוכבא'", אבל כבר בתקנון הרשמי הודגש שאין אנו דומים לאגודות אחרות. שם נאמר בסעיף 3:

מיסדי האגודה האקדמאית הציונית „בר־כוכבא" בטרנופול (1902)

מימין לשמאל — יושבים: **שורה א** — ישראל ולדמן, פ. צילץ, מ. זלאטקס, מרק רייטמן, ראצנשטיין. **שורה ב** — יהודה פרידמן, יוסף רייטמן, ליאון הורביץ, אברהם פומרנץ, י. נוסבוים, אבא אוירבך, פ. קורנגרין.
עומדים: **שורה א** — ד. כץ, יעקב ליכטיגפלד, אברהם גרינברג, ז. וויזנפלד, פוגל, אייזיק נוסבוים, אלבין מילר, הנריך רגנבוגן. **שורה ב** — אברהם סס, ברנרד ווינקלר, ווילהלם קאמינקר־ווכמן.

The Founders of the "Bar-Kochba" Academic Organization

From right tn left — sitting: First Row — Israel Waldman, F. Zilz, M. Zlatkes, Mark Reitman, Razenstein. *Second Row* — Yehuda Friedman, Leon Horvitz, Abraham Pomeranz, I. Nusbaum, Aba Auerbach, Ph. Korengruen. *Standing: First Sow* — D. Katz, Yacob Lichtigfeld, Abraham Gruenberg, Z. Wiesenfeld, Fogel, Isaac Nussbaum, Albin Miller, Henryk Regenbogen. *Second Row* — Abraham Sas, Bernhard Winkler, Wilhelm Kaminker-Wachman

„מטרת האגודה, שאין לה כל מגמות פוליטיות (מקומיות), היא: התפתחות כל־צדדית של הכוחות הרוחניים והגופניים של חברה, טיפוח הספרות, ידיעת ההיסטוריה היהודית והשפה העברית ופיתוח החיים החברתיים." ובסעיף 4 נאמר: „להשגת מטרותינו אלה נפעל על־ידי: א) ספריה; ב) הקראות, הרצאות ווכוחים על נושאים מדעיים כלליים וביחוד מהספרות וההיסטוריה היהודית; ג) שיעורים לשפה העברית בשביל כל החברים; ד) לימוד ההתעמלות והסיוף; ה) סידור פגישות, משחקים ומסיבות חברתיות".

תכנית כללית צנועה זו היוותה מסגרת אשר אפשר היה להכניס לתוכה את כל הפעולה הציונית מבלי להתנגש עם הממשלה, אשר התחילה להביט על תנועתנו בחשדנות. הפרלנים בגליציה לא היו מעוניינים ביהודים בעלי אידיאל לאומי עצמי, בעלי תרבות עברית ואידית, ובעיקר — לא ביהודים בעלי קומה זקופה, רגש כבוד וכוח להגן על זכריותיהם האזרחיות והלאומיות במדינה האוסטרית.

לאמיתו של דבר נוצרה אז קורפורציה אקדמאית ציונית לכל פרטיה ודקדוקיה. בבחירת שם הגיבור האחרון של מדינת ישראל, בר־כוכבא, הודגש הקשר הנפשי בין קיצה של הקוממיות בארצנו ובין התחלת חתירתנו לחיים חפשיים עצמאיים במולדתנו העתיקה העומדת להיכבש על ידי עם ישראל. העמדנו את עצמנו לרשות הרצל וההסתדרות הציונית הארצית בגליציה, ללא היסוסים ופקפוקים. קבלנו עלינו באהבה כל מה שנדרש מאתנו: עבודת תעמולה, הסברה, ואחרי כן גם פעולה פוליטית, סידור מבצעים תרבותיים כלליים ויהודיים, או סתם עבודה שחורה של איסוף כספים לקרנות, שמירה וסדרנות באסיפות ציוניות, חלוקת כרוזים ועתונים, הגנה על כבוד ישראל בדו־קרב או בתגרה סתם. אגודת „בר־כוכבא" עשתה כל מה שנצטוותה על ידי „הסניור", וזאת בהתנדבות גמורה (כפי הנהוג עד היום הזה), ובמשמעת מוחלטת. לא להופיע בזמן ובמקום שנקבעו, לא למלא תפקיד — ויהא מהקשים ביותר — דברים כאלה לא

אירעו מעולם. חברי „בר־כוכבא" היו תמיד במקום שנדרשו להיות — תמיד במצב הכן, ויחד עם זאת אלגנטיים, מנומסים, חברתיים, אדיבים וידידותיים. בהתנהגותם ובאורח־חייהם היו מעוררים כבוד לעצמם ולעם ישראל, וביחוד לאגודתם. ענדנו סרט שצבעיו כחול־לבן (ציוני) — ירוק — סמל האגודה האקדמאית לימי חופשה (Ferial Verbindung) שוליו היו מוזהבים, לאות שאגודתנו „מַכּה", כלומר אינה מסרבת להשתתף בדו־קרב. לסיוף נודעה אז חשיבות גדולה בחיי האוניברסיטאות האוסטריות. לא פעם קרה באוניברסיטה בוינה ובטכניון בלבוב, שצריך היה להגן בכוח על כבוד הסטודנט היהודי מפני האנטישמים הגרמנים ו„הדימוקרטים־הלאומיים" הפולנים. עצם מציאותן של קבוצות מאורגנות היכולות להשיב לא רק בנימוקים הגיוניים אלא גם ביד ובחרב, השפיעה לטובה והרימה את קרן היהדות בעיני שאינם־יהודים. כל אחד מה„אחים" נשא בדש בגדו את הסמל — שריון קטן של חרסינה ובו ראשי־תיבות של Vivat, Floreat, Crescat.

חותמת ארגון „בר־כוכבא"
Seal of the "Bar-Kochba" Organization

ה„קונוונט" היה מתאסף לכל הפחות פעם בשבוע, ובמקרים דחופים יותר מכן. היה דן: א) בבעיות המנסרות בעולם היהודי והציוני; ב) בבעיות המקומיות, כגון: עבודה ציונית יום־יומית, יסוד חברות ואגודות ציוניות בטרנופול ובעשרים הערים, בערך, השייכות ל„ועד המחוזי" (דיסטריקט קאמיטעט) הטרנופולי; הקמת ארגוני־נוער וחברות להתעמלות לגברים, נשים וילדים; יסוד בתי־ספר עבריים ותמיכה בהם; ד) סידור הרצאות, נשפים, חגיגות בגנים צבוריים ופרטיים. ה„קונוונט" קבע את קו פעולתנו והיה בוחר בחבר או חברים אשר עליהם הוטל לבצע המשימה. לא הקפדנו שהפעולה תקרא על שם אגודת „בר־כוכבא", ובלבד שתיעשה ושחברינו יקדישו לה את זמנם, מרצם וכשרונותיהם. כל החיים הציוניים התרכזו בלי רעש בידי האגודה שדאגה שכל העושה דבר של ממש יקבל את עזרתנו. השפעתנו ברחוב היהודי היתה מורגשת. בידינו היה הנוער הלומד ובני הבתים האדרקים. קודמינו היו מתבוללים והתרחקו מהחיים היהודים, ואילו

אנחנו חיפשנו את הקשר אתם. הופיע דבר חדש — גאווה על השייכות לעם היהודי, כי קודמינו — הדוקטורים, היוריסטים ועורכי־הדין המבוגרים התביישו להודות ביהדותם בפה מלא.

ה„סניורט" הראשון נמשך רק כשניים או שלושה חדשים והתעסק בהכנות אדמיניסטרטיביות, סידור דירה, רהיטים וכדומה. זמן קצר שכנו בכיכר סוביסקי בבית החבר צילץ, שהיה גם מורנו הראשון לסיוף, ורק אחרי כן העתקנו את ה„בקתה" לבית של רפאל גרינשפון ברחוב הרכבת שבו שכרנו חדר גדול. כל הבית הכיל שני חדרים ובשני היה בית־מרזח, ריק תמיד, של בעל־הבית, ולכן לא הפרענו לו — ובפרט שרפאל גרינשפון היה חרש. העברנו לשם את ספרייתנו העברית, האידית, והכללית, מאות ספרים שהיינו משאילים גם ללא־חברים. בדירה זו נשארנו עד 1914.

שאפנו שכל סניורט — והסניורים היו מתחלפים אחת לחצי שנה — יוסיף לפעולות הרגילות של האגודה והתנועה הציונית שירש מקודמו — איזו פעולה מיוחדת לו, חדשה לגמרי. הסניורט הראשון של אברהם פומרנץ ערך חנוכת־הבית נהדרת של אגודתנו ודוקא באולם הישיבות של עיריית טרנופול. היתה זו הפעם הראשונה שיהודים העזו לדרוש מהמגיסטרט, שהיהודים היוו בו רק שליש (מלבד שליש פולנים ושליש אוקראינים) את אולם הישיבות. את הישיבה, שהשתתפו בה גם חברי העיריה הלא־יהודים, פתח אברהם פומרנץ, ואני נאמתי את נאום־הפתיחה הפרוגרמטי, שעיבדתיו בהתיעצות עם חברים ועם חברת־הכבוד של אגודתנו, מרת רוזה פומרנץ, אחות נשיאנו הראשון. משפחת פומרנץ הביאה את הציונות הפוליטית לטרנופול. בבית פומרנץ קראתי בפעם הראשונה את „מדינת היהודים" להרצל. רוזה פומרנץ — כעבור כמה שנים נישאה למלצר — בעלת שכל חריף, מלומדת ובעלת־מרץ, היתה אז היושבת־ראש של ה„ועד הגלילי" הטרנופולי ובאת־כוחו של הועד המרכזי בלבוב אשר בראשו עמד אדולף שטנד. התנועה היתה אז בהתחלתה. בערי־השדה סביב טרנופול היו כבר באי־כוח הגליל, אבל הכל נמצא באבּו.

הסניור הראשון היה אברהם פומרנץ, סגנו — Cosenior ישראל ולדמן, ואני המזכיר. בחלקי נפל אפוא הכבוד לשאת את הנאום הפרוגרמטי, ביחוד שכבר שנה קודם לכן (1901) ארגנתי את הכינוס הראשון של בוגרי בתי־הספר התיכוניים מכל גליציה המזרחית בטרנופול, ניהלתי אותו ונסיחתי את הפרוגרמה (קטעים מהפרוטוקול של הכינוס הנ"ל מובאות בספר זה, ראה ע' 143).

הסניור השני — מאוקטובר 1902 עד אפריל 1903 — היה נתן נוסבוים, ומבצעו המיוחד היה „טוינבי־הול" — אוניברסיטה עממית יהודית. בכל מוצאי שבת וחג היה

מתקיים באולם אגודת בעלי־מלאכה „יד חרוצים" נשף, שהיה כולל הרצאה מדעית — על־פי רוב על נושא יהודי — הופעה מוסיקלית והקראה מהספרות היהודית באידיש, פולנית או גרמנית. מחיר הכרטיס היה מועט מאד, רק כדי כיסוי ההו־צאות. ההשתתפות היתה כה גדולה עד שתיכף לאחר הנשף הראשון נאלצנו לסדר את הנשפים האלה פעמיים בערב אחד, והנואמים נאמו, והמנגנים נגנו, והקריינים קראו אותו

קבוצת תלמידי הגימנסיה עם מדריכם פ. קורנגרין (1903)
Group of Students with their Instructor, Ph. Korngruen (1903)

הדבר פעמיים. כ־1200—1400 מבקרים עברו מדי שבוע בשבוע את אולם „יד חרוצים", וכך נוצרה אוניברסיטה עממית לתרבות היהודית, למדע, לפילוסופיה, לאמנות ולספ־רות. במרץ על־אנושי החזיק נוסבוים את המוסד. האקדמאים מ„בר־כוכבא" עבדו בתור סדרנים, קופאים, מדביקי מודעות. רק בחורף 1903/4 הצלחנו לשכור אולם גדול, „ארמון", (Schloss) — ובו די מקומות בשביל כל הקהל הרב שנהר לנשפינו. המוסד התרבותי הזה התקיים והתפתח עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ונוסף על ערכו התרבותי היה במה נפלאה לתעמולה ציונית.

הסניור השלישי היה וילהלם לנדוי. אז חלה כעין התמר־דות קטנה של הצעירים, שרצו גם הם להיות סניורים, והבחירות עברו מתוך מתיחות מסוימת — הראשונה והאח־רונה בתולדות „בר־כוכבא". אני נבחרתי אז כסגן־סניור. מאותה התקופה נשארה בזכרוני חגיגה מפוארת בגן הטר־נופולי. בפעם הראשונה נמסר הגן לרשות אגודה פרטית לשם סידור חגיגה אשר הכנסותיה היו כולן קודש לצרכי־צדקה ולקרנות הציוניות. חגיגות כאלה בגן הגדול של העיר נעשו מאז מסורת כמו ה„טוינבי־הול". המסורת השניה היתה „נשף המכבים" Makabäer-Abend בימי החורף. שומה היה עליו להיות נשף יוצא מן הכלל. בשעה שבאספות־התעמולה, ההרצאות הפומביות וכו' הופיעו כוחות מקומיים, היה המנהג שב„נשפי המכבים" צריכים לנאום, לשיר, לנגן, לדקלם ולקרוא רק „כוכבים". הופיעו נואמים מלבוב, מוינה ומקרא־קא, כגון אדולף שטנד, מרכוס ברוידה, ד"ר ליאון רייך ודו־מיהם, וכן זמרים מהאופירה בלבוב, ושחקנים בעלי־שם מתיאטרונים שונים. אם ניתן לשני הנואמים המקומיים, ישר־ראל ולדמן ופיליפ קורנגרין, להופיע בנאומי־פתיחה או נעילה, נחשב הדבר כזכות גדולה. לאחר כל נשף ציפו הכל בכליון־עיניים לדעת מה שוב תחדש אגודתנו.

בחורף 1903/4 כיהן בתור סניור יוסף רייטמן מה„זקנים" וסגנו משה פישר מה„צעירים". המתיחות התפרקה ולא חזרה עוד לעולם. באותו החורף נוספה לכל הפעולות הרגי־לות, כמו קיום ספריה, השגחה על תנועת הנוער הלומד, עזרה בתעמולה בכל הגליל, „נשף המכבים" הגדול, „טוינבי־הול" לפני קהל יותר מאלף איש — עוד מוסד אחד, והוא ה„באַל הרפרזנטטיבי" של האגודה האקדמאית „בר־כוכבא". זו היתה חוויה בלתי־נשכחת. חדשים נמשכו ההכנות לנשף זה, ובאגודה שרר מצב של מתיחות והתרגשות. כל החברים שלא ידעו לרקוד נצטוו על־ידי ה„קוסניור" ללמוד „תורה" זו, שאם לא כן היו צפויים לנזיפה חמורה ואף ל„העפה" מהאגודה. לפני הנשף סקר הקוסניור את חברי „בר־כוכבא" ושילח הביתה את אלה שלא היו לבושים כהלכה כדי שיתקנו את החסר באלגנציה, למען לא יגידו המוזמנים בעלי־האחר־זות וחוכריהן מהסביבה והדוקטורים המתבוללים, כי הסטו־דנטים היהודים בטלנים הם ואינם יודעים להתלבש ולהתנהג כראוי בחברה אלגנטית. משלוחי פרחים, ציור קרנאַטים אשר בהם רשמו הרוקדים את שמותיהם, ויתר עבודות ההכנה לנשף היו חוויה בחיי החברים. ובנשף עצמו עמד הקוסניור באמצע האולם עם קבוצת בחורים והשגיח אם חסר לאיזו גברת „קוואַליאֶר" (המנהג לבוא עם הקוואַליאֶר ולרקוד עם אשה לילה שלם, לא היה קיים אז), ולרמוז ל„מילואים" עם מי לרקוד, לבל יאמרו כי בבאַל של „בר־כוכבא" השתעמם מישהו. המארגנים בחסד־עליון, צבי רגנבוגן, זיגמונט ברוינר ומשה פישר, ארגנו את הקדרילים, המאזורים והלנסיאֶרים, ועשו חזרות כדי שהכל „ידפוק". היתה זו חוויה שלא נשכחה מלבות כל אלה שנתנסו בה. הלכה וקמה חברה יהודית חדשה על יסוד שינוי־ערכין עמוק בתנועה הציונית ועל־ידי חינוך חדש לקומה זקופה והכרת הערך העצמי בתור אדם ויהודי.

מובן שלא חסרה גם הגימה הרומנטית. בטרנופול היו אומרים אז "Nad Bar-Kochbą rozbiła się bania miłości" מעל ל„בר־כוכבא" נתפקעה שלפוחית של אהבה. היתה זו חבריה עליזה, תוססת חיים, מלאה הומור ובדיחות, בריאה, יפה, רעשנית והרפתקנית לפעמים, אולם תמיד ללא דופי בשני שטחים — הציונות וכבוד „בר־כוכבא". כל התנועות בגליציה היה ביסודן תנועות של נוער לומד. השפעת

ה„דוקטור שלנו", אפילו אם לא הספיק עדיין „דוקטור" זה לסיים את הגימנסיה — היתה מכרעת בכל המשפחה. כך היה הדבר ביחוד בטרנופול, העיר היחידה (ואולי מלבדה גם ברודי, ולפני כן — בוצ'אץ') שהתנועות הגדולות שהת־חוללו בתוך היהדות הגליצאית במאה הי"ט: השכלה, ההתבוללות, החסידות ולבסוף הציונות, היו בהן לא רק בבחינת שיטה, השקפת־עולם מדעית ופילוסופית גבוהה (זכור את „מורי נבוכי הזמן"), אלא לבשו צורה של מפלגות שמאחוריהן שכבות עם לוחמות — פרל, אֶרטר, לפין, שמואל־יהודה רפפ'רט (שי"ר), ונחמן קרוכמל — כולם ילידי טרנו־פול, או תושבים וגרים בה; על כל פנים קבורים הם בבית־העלמין הישן שלה. ההשכלה הלוחמת Haskalah Militans לא מצאה בדרכה מתנגדים עקשנים כחסידי טרנופול, „רבייה" ורבניה. ההתבוללות לא היתה בשום מקום כל־כך תוקפנית, והציונות לא חדרה כל־כך עמוק בלבות ההמונים כמו בטרנופול. פה לא היו כמעט אנשים אדישים, רובם היו בעלי־השכלה, ומה שהיו — היו בכל נפשם ומאודם. דומים היו בנידון זה לאקלים עירם, החמה בקיץ וקרה בחורף, ללא מעבר. גם הפולנים היו „לאומיים־דימוקרטים" קנאים וגם האוקראינים היו רדיקלים. אנשי טרנופול לא נטו לפשרות בחיי הציבור, וברובם נמצאו באופוזיציה. אולם האופוזיציה שלהם היתה תמיד יוצרת, כי אהבו ליצור ולפעול ולעשות דברים של ממש, ולא היה דבר שנוא עליהם יותר מן המליצה הנבובה. בשטח הנאומים היה הקהל הטנופולי „מפונק" מאוד, ומי שרצה שיאזינו לו צריך היה לדבר לא רק לענין אלא גם „יפה", בשפה ספרותית, לצטט אנשי־רוח עתיקים ומודרניים ולתבל את נאומו בזיקוקין־די־נור של רעיונות חריפים ובדיחות. בין הנואמים המקומיים היו רק שניים שהצליחו לרכוש להם את חיבת הקהל, והם ישראל ולדמן ופיליפ קורנגרין, אם כי, או מפני, שלכל אחד מהם היה נוסח משלו.

בתקופה שבה עמד הרצל בראש התנועה השתתפה אגודת „בר־כוכבא" לא רק בעבודה הציונית המקומית, אלא גם בפעולות ההסתדרות הציונית, שהיתה אז כללית והקיפה את כל הזרמים, השכבות וההשקפות. אולם בכל השאלות היסו־דיות, העיוניות, החברתיות והפוליטיות, היה ל„בר־כוכבא" קו משלה. מנהיגנו היה הרצל. ביחס להרצל היתה קיימת לא רק משמעת ארגונית כי־אם אהבה, הוקרה, הערצה ללא גבול וללא תנאים. במלחמה בין הרצל והציונות הפוליטית ובין הציונות המעשית עמדנו כמובן לצדו של הרצל, אם כי רק אנשים ספורים ירדו לעומקה של המלחמה הזאת. הנחנו הרגש, כי הרצל ביחס לעבודה הישובית היה יותר מעשי מה„מעשיים" הקטנים; המעשי הגדול, הברון רוטשילד, היה פוליטי בדיוק כמו הרצל. במלחמתו של אחד־העם נגד הרצל, עמדנו בלי היסוס לצדו של הרצל ונגד אחד־העם, בניגוד לאנשי ברודי, למשל, שבהשפעתו של חיים טרטקובר צידדו באחד־העם, אם כי לא נגד הרצל. הויכוחים בין ציונות פוליטית, מעשית ותרבותית, שהחריפו והעמיקו את המחשבה העיונית הציונית, הביאו אותנו לציונות מלוכדת, סינתטית, שהפוליטיקה, ישוב הארץ, והשפה והתרבות העברית בארץ, כולם היו כלולים בה, כעין „דפרטמנטים" ב„מדינת היהודים בדרך". במלחמה בין החטיבה הדימוקראטית בקונגרס (ד"ר חיים ויצמן, מרטין בובר, ברתולד פייבל, ג'אורג הלפרין, יצחק גרינבוים ואלפרד נוסיג) נגד הרצל — עמדנו לצד הרצל. למען „אוצר ההתישבות היהודית" לא עשינו הרבה — עדיין היינו תלמידי הגימנסיה, אבל הקרן־הקיימת לישראל התחבבה עלינו תיכף ומיד.

עמדת „בר־כוכבא" הלכה והתחזקה וחשיבותה גדלה והלכה לא רק בעיר עצמה כי אם גם במחוז על ישוביו — יזיארנה, זבורוב, זאלוז'צה, זבאראז', פודבולוציסקה, מיקו־לינצה, טרמבובלה, קופיצ'ינצה, צ'ורטקוב, טלוסטה, זא־לשציקי, קוזלוב, סקאלה והוסיאטין, וכן כל הכפרים בסביבת עיירות אלה שבהם חיו יהודים לא רק כבעלי בתי־מרזח וחנ־ונים, אלא דווקא כבעלי־אחוזות גדולות, חוכרים, אגרונומים, מנהלי אחוזות של „פריצים" פולנים, פקידים ומומחים בבתי־חרושת של יין־שרף ובירה — קהל די מגוון ודי אמיד. את התעמולה הציונית בעיירות ובכפרים אלה ניהל הועד המחוזי הטרנופולי, שבראשו עמדה עוד בשנת 1901 רוזה פומרנץ.

משנת 1902 עד 1908 עמדתי אני בראש הוועד המחוזי הטרנופולי, והחל מ־1908, ד"ר ישראל ולדמן*, שמילא תפקיד זה עד שנת 1911 בערך, השנה שבה בוטלו כל ועדי המחוז, והנהלת ההסתדרות הציונית עברה למעשה, וגם להלכה, לידי הוועד המרכזי בלבוב והמזכירות הארצית לכל גליציה. לפני 1912 השתתף כל ועד מחוזי, וביניהם גם הטרנופולי, בוועד המרכזי על־ידי שני חברים שנבחרו באספות מחוזיות. השתדלנו שתמיד ישתתף מי שהוא מתוכנו בוועד המרכזי. בשנים ההיסטוריות 1903—1911 היו שלושה מחברינו בוועד המרכזי והם: ולדמן, אשר נבחר כחבר הצ. ק., ואני ומשה פישר בתור בא־כוח המחוז הטרנופולי. משנת 1911 עד 1914 נבחר עוד חבר אחד מהמחוז, ואני השתתפתי בין כך ובין כך בוועד המרכזי בלבוב בתור יושב־ראש הסתדרות בתי־הספר העברים בגליציה ובוקובינה. וכך היו מצויים תמיד שלושה או ארבעה חברים מאגודתנו ליד ההגה של ההסתדרות הארצית בגליציה, ועלינו כמו על כל חברי צ. ק. היתה מוטלת האחריות בעד הפוליטיקה הארצית הציונית באוסטריה בכלל ובגליציה במיוחד — האחריות, העבודה וגם הכבוד.

---

* על אישיותו ופעולתו הציונית של ד"ר ישראל ולדמן ר' עמ' 147.

הקדמתי דברים אלה כדי לתאר את מקומנו בהיררכיה של ההסתדרות הציונית אשר התארגנה בארגון חזק והיתה מוכנה לקבל לידיה את ההנהלה בכל שטחי החיים היהודיים ואת ההגמוניה ברחוב היהודי. העולם הישן, הפטריארכלי, הליברלי, עולם החלומות אשר לא רק אנו הציונים חיינו בו כי אם גם הפולנים והאוקראינים וגם הסוציאליסטים למיניהם — התחיל להתפרק, ויותר מהר מאשר צפינו עמדנו בפני המציאות ההיסטורית העולמית החדשה ונאלצנו להשתתף בה. הר־הגעש הרוסי החל פולט עשן ומרעיד את האדמה. באה המהפכה הרוסית של 1905, והדיה התגלגלו בכל העולם וביחוד באוסטריה, שכללה אז כעשרים עמים ולשונות. וכמו תמיד נתלוותה המהפכה בפוגרומים. בימי הסניורט של לנדוי או קצת לפני זה, הגיעה אלינו הידיעה על דבר פרעות קישינוב. הזדעזעותו של העולם כולו וגם תגובות העם היהודי היו חזקות יותר מאשר בפוגרומים שבאו אחרי זה, ואפילו לאחר השואה הנאצית הנוראה. קישינוב הסירה במחי־יד את המסווה מעל פני האנושות ופקחה את עינינו לראות את התהום הפעורה לרגלינו. קישינוב הפכה את האוטואמנסיפציה להגנה עצמית במובנה הפשוט ביותר; היא הבהילה אותנו והראתה כי השואה מתקרבת בצעדי ענק, אם כי אנחנו גם לא שיערנו שתארע שואה עוד בחיי הדור אשר מחה נגד פרעות קישינוב. היחיד אשר ידע מה צפוי לעמנו היה הרצל. הנביא והחוזה ראה את אבדן יהדות רוסיה, פולניה, גליציה, רומניה, הונגריה, וחזון־ההרס לא עזבו אף לרגע, והוא אשר דחפו למשא־ומתן עם פלווה וויטה, והביאה אותו לפטרבורג בסכנת־נפשות; וכשראה דווקא אז שארץ־ישראל אינה יכולה לשמש מקום מקלט מ ה י ר לעמו — הביאה אותו החזות הנוראה של אבדן יהדות רוסיה למשא־ומתן עם אנגליה בנוגע לאוגנדה. הרצל האמין באמת שאוגנדה מסוגלת להיות „מקלט לילה" לעם ישראל בדרכו למדינתו בארצו. היום מיותר הוויכוח מי צדק בתפיסתו. תולדותינו הלכו בדרכן: שיכלנו יותר משליש עמנו, אבל רכשנו לנו מדינה, ודווקא במולדתנו. כך ניהל הגורל את ספינתנו.

וכאן מענינת אותנו עמדת אגודתנו „בר־כוכבא". אחרי קישינוב ערכנו אסיפות־מחאה בכל ערי המחוז; זה היה תפקידי. בטרנופול נאם ולדמן. נאמתי אז אפילו בערים שמחוץ למחוז, כמו בבז׳ז׳אַני, לפי המלצת הצ. ק. שלא היה בידו לספק נואמים לכל ערי גליציה. ציוני בז׳ז׳אני פנו אל „בר־כוכבא" בבקשה לשלוח להם או את ולדמן או אותי, כי היו זקוקים ל„נואם ותיק" (ein älterer Redner). עיר זו המלאה רבנים, עורכי־דין ורופאים דרשה נואם רציני בעל זקן ושערות־שיבה, בה בשעה שהנואם הזקן ביותר בין אנשי „בר־כוכבא", ישראל ולדמן, היה בן 22 שנה, והנואם ה„קשיש" השני, כלומר אני, בדיוק בן עשרים. כשראו אותי היתה אפוא אכזבתם נוראה. אולם כשאחרי הנאום — אשר עוד הרבה שנים נשאר בזכרון אנשי בז׳זאַני כחוויה — פרצו שלושת אלפים יהודים בבכי, וההתלהבות להגנה עצמית וארגון כל העם תקפה את השומעים — נתפייסו המארגנים.

הקונגרס הששי, המכונה בתולדות הציונות „קונגרס־אוגנדה", גרם לנו מפח־נפש. אולם מוזר: למרות אהבתנו להרצל, למרות שהבינונו אותו ואת נימוקיו וכוונותיו הציוניות הטהורות — עמדנו, ללא יוצא מן הכלל, במחנה בעלי ה„לאו". אנחנו הגליצאים, וביחוד אנשי טרנופול, וחברי „בר־כוכבא" בפרט, לא עמדנו אז תחת השפעת אוסישקין ואנשי חרקוב; להיפך — עשרות בשנים לא יכולנו לסלוח להם את הצרות אשר גרמו להרצל, ועברו שנים עד אשר קיבלנו את פני אוסישקין בביקורו בלבוב לרגל עריכת התערוכה הארצישראלית הראשונה — (אם אינני טועה בשנת 1912). אבל בשבילנו היתה הציונות שאלת חיי האומה היהודית, ולא יכולנו להשלים עם קיום הלאום היהודי במקום אחר מחוץ לארץ־ישראל. היינו כבר עם וידענו מה שנורדוי ביטא אחרי כן כל־כך יפה באחד הקונגרסים: „עם יכול לחכות. לחכות הוא אמנם צער אבל לא בושה". באספה כללית ארצית בלבוב תמכנו בהצעת אדולף שטנד. בין כל האפשרויות: א) הרצל בלי ציון, ב) ציון בלי הרצל, ג) אוגנדה אפילו עם הרצל, עמדנו על הדרישה: ציון עם הרצל. ועל זה שמרו חברי „בר־כוכבא" בלי יוצא מהכלל. לא היה בינינו אף טריטוריאליסט אחד, ואף פעם לא השתתפנו עם זנגווילים ונוסיגים בחיפוש מולדת.

לסניור סמסטר־הקיץ 1904 נבחרתי אני. בינתיים גדל מספר החברים, מפני שכל בחינת־בגרות בבתי־הספר התיכוניים הכניסה אלינו מספר חברים חדשים שעמדו משך שנים תחת השגחתנו באחד החוגים בגימנסיה או בבית־ספר תיכוני אחר והיו ידועים לכול או לכל הפחות למנהלים. סתם אקדימאים מבחוץ קיבלנו מתוך הסתייגות. מועמד כזה מחויב היה לעבור תקופה של ששה חדשים בתור „הוס־פיטנט", עליו היה לבקר ב„בקתה", כלומר במקום מגורינו, כדי שהחברים יכירו אותו. עליו היה גם ללמוד היסטוריה יהודית ולהתחבב על החברים, כי הרי הספיקו שני קולות נגדו כדי שלא יתקבל. עיקר כוחנו מבוסס היה על האחדות והאחווה ששררו בינינו. בסמסטרים הקיציים של 1903 (לנדוי—קורנגרין) ו־1904 (קורנגרין—ואיזיק נוסבוים) נכנסו ל„בר־כוכבא" ונתקבלו: פלר, ורבר, יוסף טירקס, יעקב ציון, קרוהן, בקרמן, אלכסנדר קניגסברג, יצחק שפירא, עמנואל שטין, זאב (וילהלם) בייגל, משה פישר, וכן מאיר חרטינר, אשר הירבה לעשות בשטח ה„עיברור" (העבראיזציה) של בחורינו ונחשב תמיד לחברנו. אלה לא היו

בעינינו „חדשים", ומביניהם בחרנו חברי ועד, מזכירים, גזברים, וביחוד ספרנים בשביל ספרייתנו הגדלה והולכת מיום ליום. אחד מהשלישיה בקרמן—סס—קניגסברג שימש כספרן במשך שנים שלמות. סמסטר הקיץ 1904 היה קצת יוצא־דופן, ובמידה מסוימת היווה מפנה בכיוון לדימוקראטיזציה. השינוי לא נגע חלילה באגודת „בר־כוכבא" ואופיה האצילי הסגור, האקדמאי, הפורמליסטי, אלא בתפקידים שהועמדו בפנינו על ידי הזמן והנסיבות. קודם כל השתחררתי מהעבודה בין הנוער הלומד. לא רק משום שהייתי עסוק בתעמולה בעיר ובמחוז ובהנהלת האגודה, אלא משום שיכולתי כבר למסור לידים נאמנות את המשמרת הקדושה הזאת; אחרי כיהנו בתפקיד ההשגחה יעקב ציון ווילהלם בייגל, ואחריהם חיים שמטרלינג ומכס שלייכר, שב מן הסניורט שלי עדיין היו תלמידים.

בל"ג בעומר 1904 נפרדתי מעבודתי בשדה החינוך הציוני של הנוער. כל ה„חוגים" המסודרים לפי הכיתות הלכו ברגל בדרכים שונות ליער בכפר גאיה וויאלקה ושם נפגשנו כולנו. התכנסו קרוב לשלוש מאות בחורים. שם הרציתי על ל"ג בעומר כחגו של שמעון בר־כוכבא (בינתיים קיבלה גירסתי זו במשך השנים אסמכתות מדעיות). אחרי כן חזרנו העירה קבוצות קבוצות בכביש הראשי, כעין צבא להגנת העם וכיבוש המולדת. אז לא העליתי אפילו על דעתי כי בין המשתתפים בטיול נמצאים בחורים העתידים להיות באמת חברי ה„הגנה", וצה"ל וישתתפו במלחמת השחרור שלנו.

באולם „בר־כוכבא" הופיעו בתקופה זו אורחים מוזרים. הפוגרומים ברוסיה, שבאו כריאקציה נגד תנועת המהפכה, גרמו לבריחת אנשים המעורבים בארגוני הפועלים ובתעמולה מהפכנית, ונצטרפו אליהם עסקנים ציוניים, וביחוד ציונים־סוציאליסטים, וביניהם מורים לשפה העברית — אינטליגנציה רוסית־יהודית. חברינו בסקאלה, הוסיאטין, פודוולוציסקה וזבאראז', עיירות שעל־יד הגבול, השתמשו בהשפעתם אצל הג'נדרמריה הרוסית והאוסטרית בגבול האוסטרי־רוסי ועזרו לפליטים „לגנוב את הגבול". כתבתנו היתה ידועה להם, ומשנמצאו מהעבר האוסטרי של הגבול היה ביקורם הראשון בטרנופול ב„בר־כוכבא", ופה היינו מחזיקים אותם אצלנו ומעסיקים אותם כתעמלנים. היו ביניהם נואמים, לפעמים מצויינים, וכן מורים לעברית. זוכר אני איש ששמו יעקובסון, נואם בחסד עליון, אשר ישב כשנה בטרנופול בתור דרשן ציוני והתפרנס מזה, וכן אברמסון, מי ששימש כמזכירו של אוסישקין. אולם האורח החשוב ביותר היה פועל ומארגן בשם טאבאצ'ניק אשר הביא אתו רוח חדשה והתחיל לארגן פועלים, שוליות של בעלי־מלאכה ומשרתים בחנויות תחת הדגל של „פועלי־ציון". דבר אופייני להלך הרוחות באותו הזמן הוא שהאספות של הפועלים

הראשונים, אשר טאבאצ'ניק רכש אותם לתנועה הציונית, התקיימו באולם האגודה האקדימאית הציונית „בר־כוכבא" בטרנופול. במשך כל קיץ 1904 התנהל גם בתוכנו הוויכוח בין סוציאליזם לציונות. הופיעה ברחוב היהודי קבוצה חדשה אשר מיזגה או השתדלה למזג את שני הזרמים האלה. הוויכוח עבר גם לרחוב, לאספות פומביות ולבתי־קפה (המחלבה המפורסמת של דרייפינגר ברחוב פרל). לילות שלמים עד אור הבוקר התווכחו חרטינר, יוסף סירקס ואחיו מוריץ עם ה„בונד" הגליצאי — ז'. פ. ס. (Ż.P.S.) ועם היהודים מהפ.פ.ס. P.P.S. כמובן מבלי לשכנע איש את רעהו. אבל קבוצת הפועלים ועובדי־החנויות גדלה מיום ליום, והאסיפות הראשונות להסברת רעיון „פועלי־ציון", וכל הישיבות של הפועלים שטיפלו בהקמת חברה טרנופולית להסתדרות „פועלי־ציון", שהיו לה כבר אז סניפים בוינה, קראקא וביחוד בלבוב, התקיימו, כאמור, בדירת האגודה האקדימאית הציונית „בר־כוכבא", ביזמתו ובהנהלתו של הסניור שלה בסמסטר ההוא. בחורף 1904 היתה הקבוצה די חזקה שתוכל לשכור דירה משלה בביתו של החבר גלמן בכיכר סובייסקי ולהקים אגודה בשם „פועלי־ציון", אשר רק אז התחילה להתגבש ולכבוש לה מקום מיוחד בקונגרס הציוני ובתוך האינטרנציונל הסוציאליסטי. גם בתוך אגודתנו קיבל הוויכוח העיוני צורה מדעית עמוקה, והרבה חברים והסניור בראשם נתפסו לרעיון של מיזוג הכיוונים: הציונות והסוציאליזם. התחיל עיון ולימוד הספרות הסוציאליסטית וביחוד של „הקפיטאל" לקרל מארכס. ההשקפה הכללית אשר התחילה אז לבקוע לה דרך ברחוב היהודי והתבטאה במימרא: „אנו ציונים מכיוון שסוציאליסטים אנחנו" — לא נעשתה עוד קניננו; זו באה אלינו שנים אחרי כן בהשפעתם של ד"ר דניאל פסמניק וקפלנסקי. אנחנו — ואני מדבר על אנשי „בר־כוכבא" — היינו ציונים ללא כל סייג. ציונות בשבילנו משמעותה היתה המדינה היהודית; והיה ברור לנו שמדינתנו תהיה: מדינת הצדק הסוציאלי, מופת לכל העולם, בה ישתפו פעולה ההון היהודי והעבודה היהודית על יסוד הצדק והשויון בזכויות וחובות ועל יסוד חופש פרט. בלי כפיה, בלי ניצול, בלי עבדות ובלי שפיכת דמים. בירור היחסים בין הרעיון הציוני והסוציאליסטי נעשה דחוף ומכריע במלחמתנו נגד ההתבוללות. בסוף המאה התשע־עשרה ובהתחלת המאה העשרים נעשה הסוציאליזם למקלט ומבצר אחרון לדור האינטלקטואלי של יהודי גליציה אשר קדם לנו — דור המתבוללים. בסוציאליזם מצאו להם אוצר רעיונות רעננים אשר חסרו כבר לדור המתבוללים שקדם להם, דור הורינו בשנות 1850—1890. אם הסוציאליזם עתיד לאחד בעגלא ובזמן קריב את כל העמים בעולם אחד ולבטל את כל הלאומים ולהסיר את

כל המחיצות בין בני אדם — למה נחוץ עם ישראל ומה התועלת במדינת ישראל מיוחדת? זו היא ריאקציה. מוטב להצטרף למחנה „המעמד הרביעי" הרוצה לבנות עולם חדש, ובכך יבוא סוף לשאלת היהודים כלכל ה„שאלות" האחרות. הרגשנו שתורה זו היא למעשה התבוללות מוסווית, ושדווקא תיקון העולם אינו דורש את היעלמות של עם העתיק בעל־תרבות גבוהה, יוצר הרעיונות הסוציאליים. הופעת ה„בונד" הביאה להקמתה של ז. פ. ס. — Żydowska Partia Socjalistyczna (1905), ריאקציה חלשה נגד פ.פ.ס., ובמידה ידועה נגד התבוללות הפרולטריון היהודי הרדיקלית ביותר והמסוכנת ביותר לקיומנו הלאומי.

המלחמה החריפה הזאת התחילה כבר בשנת 1904, אבל בסמסטר הקיץ של 1904 נפסקה לכמה חדשים, כי ביום ה־4 ליולי 1904 מת תיאודור הרצל. העולם חשך בעדנו. היופי שבחיינו נגוז. האמונה המיסתורית במנהיג הגדול מתה אתו. השאננות והבטחון כי הוא יעשה את הצריך להי־עשות התחלפה ברגש של מרה־שחורה ואחריות חמורה בעד קיומו והחזקתו של המפעל. החיים נעשו אפורים; נמחק הברק; נשארנו כגברדיה בלי נפוליאון, משותקים לכל הפחות למשך החדשים שהוקדשו לאסיפות־אבל ובכי. אנשי „בר־כוכבא" והסניור בראשם בכו ממש כאילו מת אבי כל אחד מהם ואבי כולם יחד. בטרנופול נאם אז ולדמן בפעם הראשונה בבית־הכנסת הישן, ואפילו האדוקים והחסידים לא העזו להתנגד להופעת איש מתקדם וגלוח על יד ארון־הקודש. אני ביקרתי את כל ערי המחוז. רק לאט־לאט חלף המשבר הנפשי ונרתמנו לעבודה, כדי להמשיך את פעולתו של הרצל ולהרחיב את ההסתדרות הציונית.

באוקטובר 1904 נבחר בתור סניור אגודתנו זיגמונד ברוינר, ציוני קנאי ממשפחת מתבוללים ותיקים, בנו של מורה בבית־הספר של פרל. אני — וזה מצלצל עוד יותר מוזר — נבחרתי על ידי „פועלי־ציון" הראשונים בטרנופול ליושב־ראש הראשון של אגודתם ונעשיתי בא־כח הסתדרות פועלי־ציון בגליציה המזרחית. לפי המסורת הוסיף הסניור זיגמונד ברוינר לפעולות השגרתיות והרגילות של אגודתנו — דבר חדש. בזמן כהונתו הופיע בדפוס „לוח בר־כוכבא" (Kalendarzyk "Bar-Kochby"). מלוח זה נשאר העתק בכתב־יד אשר חברי „בר־כוכבא" העתיקו בשבילי מהטופס היחיד. הוא ניצל ממלחמת העולם הראשונה אולם נשרף במלחמת העולם השניה. זה היה ספר קטן שכלל את לוח השנה האזרחית והיהודית, וכן מדור של מאמרים: ישראל ולדמן — ציונות; מאיר חרטינר — „על ציון — חזיונות", תרגם מעברית על־ידי יהודה פרידמן; „המצאות ובדותות", עיונים להיסטוריוגרפיה היהודית — פיליפ קורנגרין; יהודה פריד־מן כתב מאמר נוסף אינפורמטיבי — ההסתדרות הציונית; וישראל ולדמן — „סילבסטר של מהגרים".

בסוף הלוחון היתה מין כרונולוגיה המשקפת את כל ההיסטוריה היהודית של בערך 5000 שנה, ומזכירה עובדות, שנראו לעורכים קורנגרין וחרטינר חשובות מנקודת המבט של עם ישראל והאומה הישראלית. הכרונולוגיה הזאת אבדה. אני זוכר רק את שלושת התאריכים האחרונים שזכו להירשם בהם והם — 135 לספה"נ: נפילת ביתר ומות בר־כוכבא. 1895: הופעת ד"ר תיאודור הרצל עם ספרו „מדינת היהודים". 1897: הקונגרס הציוני הראשון בבזל — הרצל נשיא העם הקם לתחיה.

בתור סניור סמסטר הקיץ 1905 נבחר ישראל ולדמן. מפעלו המיוחד היתה יצירת שבועון ציוני פולני, בשם "Słowo Żydowskie" אשר הופיע מאז ברציפות בעריכתו ובהנהלתו עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה. אנשי „בר־כוכבא" עזרו לו, כמובן, ולא רק בכתיבת מאמרים, אוסף ידיעות ותרגומים מעברית, גרמנית ושפות אחרות, אלא גם בהגהה, הפצה, משלוח, גביית דמי־מנוי וכו'. במשך שנים רבות נמצאה כל האדמיניסטרציה בדירתנו. לעתון זה נודעה חשיבות גדולה בתור בטאון לפוליטיקה ארצית יהודית, שהשתתפותנו בה התקרבה בצעדי ענק ואשר התנהלה על ידי חברנו ישראל ולדמן.

הפעולה השניה של ישראל ולדמן היתה יסוד חברה להתעמלות ולתרבות גופנית בשם „ביתר". הודות לקשריו עם מנהלי הפוליטיקה האוקראינית השיג ישראל ולדמן את האולם להתעמלות ב־Bractwo Mieszczańskie ושכר מורה אוקראיני בשם צ'וּבּאַטי, וכך נוסד מוסד לאומי יהודי להת־עמלות. מענין כי גם בלבוב נוצר באותו הזמן בערך מוסד כזה בשם „דרור" על ידי חבר „בר־כוכבא" איזידור צין אשר הקדיש את כל חייו לפיתוח הגופני של הנוער וחינך דור שלם של מדריכים, מתעמלים וספורטאים בגליציה. רבים מהם או תלמידיהם עלו ארצה בתור מורים להתעמלות, ספורטאים או סתם חלוצים וחיילים.

אינני זוכר בדיוק מי נבחר לסניור בסמסטר החורף 1905־6. אם זכרוני אינו מטעני היה זה מוניו (עמנואל) שטיין. בסמסטר זה חל מפנה גדול בכיוון הפועלי־ציוני של אגודת „בר־כוכבא" עצמה. זה היה קשור בביקורו של ד"ר דניאל פסמניק. אינני זוכר אם ד"ר דניאל פסמניק בא לטרנופול לפני הקונגרס האנטי־אוגנדאי בקיץ 1905 בבזל, או שהיה זה אחרי הקונגרס ההיסטורי הזה. בקונגרס האוגנדאי היה נוכח מאיר חרטינר בתור כתב „הצפירה" מגליציה, חוץ מטלגרמות היה שולח מכתבים מגליציה, ואם אינני טועה גם ל„ההד". בקונגרס השביעי השתתפנו חרטינר ואני בתור עתונאים, הוא מטעם „הצפירה" — ואר־שה, ואני מטעם עתוני הנוער „מוריה" ואחרים — לבוב.

ביקורו של ד״ר דניאל פסמניק, חבר־כבוד של האגודה, בטרנופול
מ־מין לשמאל — **יושבים: שורה א** — א. בייגל,לנדוי, מ. חרטינר, בראונר. **שורה ב** — פישר, י. נוסבוים, שטיין, ד״ר דניאל פסמניק, פומרנץ, קורנגרין, י. ולדמן.
עומדים: שורה א — הורביץ, שפירא, סס, גרינברג, מילר, קניגסברג, בקרמן, פרידמן, **שורה ב** — קרון, יעקב צין, יוסף סירקס, ורבר, פלר, רפפורט.

The visit to Tarnopol of Dr. Daniel Pasmanik, Honorary Member of the Organization From right to left — Sitting: First Row — A. Beigel, Landau, M. Chartiner, Brauner. *Second Row* — Fisher, J. Nussbaum, Stein, Dr. Daniel Pasmanik, Pomeranz, Korngruen, J. Waldman. *Standing: First Row* — Horvitz, Shpiro, Sas, Gruenberg, Mueller, Koenigsberg, Bekerman, Friedman. *Second Row* — Kron, Jacob Zin, Joseph Sirkes, Werber, Feler, Rapaport.

מאגודת „בר־כוכבא" לא נסעו צירים לקונגרס, ראשית כל מפני שאף אחד מאתנו לא היה בגיל החוקי לבחירה, ושנית מפני שלרוב לא היה לנו כסף לנסיעה (נסיעות על חשבון הכלל, ההסתדרות וקרנותיה, לא היו עדיין מקוּבלים אז), ואני נסעתי על חשבוני. כשחזרתי מסרתי דין־וחשבון לקונוונט אשר בראשו עמד ישראל ולדמן.

בחורף 1905־6 ביקר בטרנופול ד״ר דניאל פסמניק בשם הסתדרות „פועלי־ציון" והירצה שתי הרצאות על היחס בין הציונות והסוציאליזם, מנקודת הראות של הפרולטריון היהודי. ההרצאות נערכו על־ידי אגודת „בר־כוכבא" ושתיהן נהפכו לסנסציה. ד״ר דניאל פסמניק הביא לנו את התיאוריה שהפרולטריון היהודי אינו יכול, מסיבות שונות, להשתלב בתהליך הטבעי וההכרחי של הפרולטריזציה. הוא הוכיח לנו שבשעה שהתעשיה עוברת מחרושת־יד לחרושת־מכונות משליכים את היהודים מבתי־החרושת ואת מקומם תופס הפרולטריון המקומי, ושבמלחמה הסופית בין ההון והעבודה בכל העולם כולו יימצא הפרולטריון היהודי מחוץ למערכה אם לא יכבוש לו מקום, ארץ, מדינה, אשר בה יהווה הוא בעצמו את הפרולטריון המקומי. התמונה שצייר ד״ר פסמניק היתה מחרידה. ההון היהודי הנמצא בגולה יולאם כהון רוסי, פולני, אנגלי, גרמני, על ידי פרולטריונים המקומיים ואנו לא ניהנה ממנו, והפרולטריון שלנו יימצא יחידי ללא הון עצמי אם לא ייצור במדינתנו את הקשר החי בין ההון והעבודה. רק שם תהיה המלחמה בין ההון והעבודה נורמלית ותהווה מסגרת לאומית ליצירת תרבות עברית מודרנית. תיאוריה זו היתה בשעתה בעינינו תגלית שצפינו לה מזמן. היא הוכיחה שהתהליך ההיסטורי יביא לידי כך שהעמים המארחים את היהודים יחרימו את כספם ויזרקו את הפועל היהודי החוצה, וביום בהיר אחד יימצאו היהודים מחוץ למסגרת החברה; כפי שארע בסוף תקופת הפיאודליזם כך יהיה גם בתקופת הסוציאליזם. והמסקנה היא, שגם בשביל הפרולטריון היהודי אין דרך הצלה אחרת כי אם מדינת־היהודים.

האגודה האקדימאית „בר־כוכבא" הוציאה בדפוס את שתי ההרצאות של ד״ר דניאל פסמניק ומינתה אותו לחבר־כבוד של האגודה. מכל האפיזודה היפה הזאת נשארה

התמונה המובאת בספר זה. מבול ההיסטוריה שטף את הימים הנפלאים ההם אשר לחלומותיהם לא היה גבול.

הפלירט בין אנשי „בר־כוכבא" ובין ארגון הפועלים הציוניים — כך הבינו אז את המלה „פועלי־ציון" — נמשך כשנתיים. מה שנעשה שם אינו שייך כבר לתולדות „בר־כוכבא" כי אם לתולדות תנועת הנוער העובד ומפלגות השמאל. על זה אפשר להגיד עם המשורר הגרמני:

Leicht bei einander leben die Gedanken
Doch eng im Raume stossen sich die Sachen.

מפלגת פועלי־ציון דרשה כי כל האקדימאים הפועלים שבתוכה יעזבו את ההסתדרות הציונית ויעברו לפרקציה השמאלית העולמית. הועמדנו על פרשת־דרכים וסירבנו לעזוב את „בר־כוכבא", להתכחש למשא־נפשנו, לטשטש את האופי הכל־יהודי של המפלגה, ואפילו כשהבטיחו לנו כי מפלגה זו תהיה בעתיד היהדות כולה. הדרכים בין האינטליגנציה ובין הפועל הציוני המאורגן נפרדו, ועד היום לא נמצאה הסינתיזה.

בינתיים התפתחו הענינים במהירות רבה בשדה הפוליטיקה הציונית הארצית בגליציה. השאלה אם הציונים צריכים להשתתף כציונים במלחמה בעד הזכויות הלאומיות היהודיות בגולה, או שיש ליצור לשם זה מפלגה מיוחדת, ואולי אין כל הדבר מענין אותנו כציונים, ולכל אחד מאתנו ניתנת הזכות לבחור לו את דרך המחשבה ואת העמדה הפוליטית שלו בתור יהודי, אוסטרי, צ'כי, פולני בגליציה — היתה מזמן נושא לויכוחים חריפים במפלגה. אבל עד שנת 1906 לא יצא כל הענין מגדר ויכוח תיאורטי, אם כי לפעמים די חריף. היו מומנטים חשובים מבחינה פוליטית, כשעמדו על הפרק בעיות בעלות ערך מעשי. קודם כל בעית יחסו של הרצל אל ההתעסקות בפוליטיקה ארצית. היום אנו מבינים את עמדתו בפרספקטיבה של למעלה מיובל שנים. אין ספק שהקריאה הראשונה לכיבוש הקהילות היהודיות על־ידי הציונים באה מהרצל, ובאשר לחלק זה של הפוליטיקה לא היו ספקות. טענו אמנם כי כוונתו של הרצל אינה מופנית לטראמבובלה וקופיצ'ינצה ואפילו לא לטרנופול, כי אם לחמש הקהילות שהיו רשאיות לבחור לדירקטוריון של י.ק.א. אשר שלט על עזבונו בן המליונים של הברון הירש, והן — אם איני טועה: וינה, פריז, לונדון, פרנקפורט או בודאפשט, ובריסל או אמסטרדם. אבל הקריאה נוסחה בצורה כללית, והיה ברור שעל־ידי כיבוש הקהילות השתלטו הציונים על היהדות ועל המוסדות הכספיים היהודיים, ויקבלו, לכל הפחות כלפי פנים, זכות הטלת מסים למען רעיון שיבת־ציון וכן אפשרות ליצג כלפי־חוץ את יהדות הארץ. מאותה סיבה תמך הרצל ברעיון שבפרלמנטים של כל המדינות ישבו ציונים, או לכל הפחות ציוני אחד, כדובר התנועה בפני העולם והשכבות השליטות של המדינות. אולם היה ספק, אם לפי דעתו של הרצל מן הרצוי היה להשתתף במלחמה הפוליטית, להקים סיעות ציוניות בפרלמנטים לצרכי יום־יום של המוני ישראל בארצות הגולה, או ליצור קוריוֹת יהודיות, להקים בתי־ספר ביידיש — מין אוטונומיה פרסונלית יהודית, שהיתה עלולה בהכרח לעורר התנגדות מצד אותן הממשלות אשר הרצל היה זקוק להן למען התכנית הראשונית והיחידה שלו.

בשביל הרצל קיים היה רק קריטריון אחד: כל מה שמקדם אותנו אל מדינת היהודים הוא טוב וצריך להיעשות; מה שמרחיק אותנו מהשגת המטרה הזאת הוא רע ויש להימנע מעשותו. קשה כיום לדעת איך היה מתנהג הרצל כאשר לרגל ההתפתחות ההיסטורית חדל הוויכוח מלהיות עיוני גרידא, והמציאות כפתה עלינו מעשים.

הנקודה הפוליטית השניה בעלת החשיבות היתה: הניגוד בין יהודי אוסטריה המערבית ובין יהודי גליציה. במאה הי"ט היתה ההגמוניה בידי היהודים מוינה ומתוכם באו הצירים לפרלמנטים. אבל בסוף המאה הי"ט ובשנים הראשונות של המאה הכ' עברה נקודת הכובד, הן של המתבוללים והן של הציונים, לגליציה, ללבוב. שם הופיעו ד"ר אמיל ביק ושמואל (שמלקה) די הורוביץ באי כוח המתבוללים ואנשי הוועד המרכזי הציוני, אשר הוציאו כבר את השבועון „ווסחוד" (המזרח) ו„פשישלאָשטש" (העתיד) בעיקר ד"ר מכס ברוידה, גרשון ציפר אשר חזר אחרי הפסקה של שבע שנים לעבודה פוליטית, ואדולף שטאַנד. מאחורי כנופית המתבוללים עמדה הממשלה הגליצאית הפולנית, וברשותם היה כסף רב אשר הרוויחו מהזכיונות שהפולנים העניקו להם כפרס עבור קולות היהודים בשעת הבחירות. מאחורי הצ.ק. (הועד המרכזי) עמד הנוער הציוני. הכנופיה היתה קשורה ביחסי „שמור לי ואשמור לך" עם פרנסי הקהילות בערי השדה, אשר היו מספקים את ה„שטימפיעה" („צאַן־ההצבעה") בעד כסף, רשיונות וזכיונות במקומותיהם. הצ.ק. סמך על ארגוני הנוער האקדימאי ועל חברות ציוניות שונות אשר קמו בכל ערי הארץ תחת שמות שונים. במצב הקיים לא היתה צפויה לשליטי הקהילות כל סכנה מהדור הישן שקיים קואליציה מתמדת ומוזרה ביותר בין חצי־משומדים מחד גיסא ורביים חסידים מאידך. חוק הבחירות היה מבוסס על קוריות, כגון אוניברסיטאות או לשכות־מסחר, על צנזוס של גיל ושל תשלום מסים גבוהים, מספר הבוחרים היה איפוא מצומצם, והבחירות לא היו חשאיות והיו נתונות לכל אמצעי של השפעה, קורופציה ולחץ, ואפילו כשנתוספה קוריה חמישית כללית לא נשתנה המצב בהרבה, כי מספר הצירים באותה הקוריה היה מצומצם.

כל נסיון להרחיב את בסיס השלטון נתקל בהתנגדות מצדדים רבים. בעלי האינטרסים והפריבילגיות הגנו בעקשנות על עמדתם הפוליטית נגד מאיוריזציה, וכל העמים הקטנים כגון האוקראינים המערביים, הרותנים, פחדו מפניה. מאידך גיסא התנגדו הפולנים להרחבת זכות הבחירה שעלולה היתה להפוך אותם במזרח גליציה למיעוט חסר־ערך, בשעה שעד כה היו שם השכבה השלטת.

מסובך ביותר היה מצב היהודים בגליציה שגרו שם בהמוניהם. היתה זאת תוצאה הגיונית והכרחית מהתנאים האובייקטיביים ששררו אז. גליציה — חלק ניכר של פולניה שנפל לידי אוסטריה בעת החלוקות הידועות במאה הי"ח — היתה מאוכלסת על ידי שלושה עמים: למעלה משלושה מיליון פולנים, אותו מספר בערך אוקראינים מערביים (הרותנים), ברובם קתולים (אוניטים), וקרוב למיליון יהודים. השליטים היו הפולנים, בתוקף המסורת והרגל של מאות בשנים. הם היוו את האינטליגנציה ובידיהם היו מרוכזים בעיקר הנכסים שבשדות, היערות והאחוזות הגדולות. הם קיימו יחסי תמיכה הדדית עם ההבסבורגים. הפולנים, יחד עם הגרמנים מהחלק המערבי של המונרכיה, היו עמודי התוך של השושלת המולכת ושל כל ממשלה אוסטרית. תמורת תמיכה זו נתנה להם „וינה" לשלוט בגליציה כבביתם, כאילו היו בפולניה. אף האוקראינים התקדמו, ודווקא בעזרת „וינה", מסיבות מובנות מעצמן. לפי התיאוריה הפרלנית היוו הפולנים „יחד עם היהודים" רוב בארץ גליציה, ולשם כך נוצר המושג „פולנים בני דת משה", מושג שלא היה לו כל משען בחיים. למעשה התבטאה עמדתם של הפולנים כלפי היהודים כדלקמן: א) יהודים אינם בני לאום מיוחד, בדומה ליתר הלאומים באוסטריה, כי הרי אין להם לא שפה ולא בית־ספר לאומי ואין הם מהווים יחידה כלכלית מיוחדת כמו למשל, הסלובנים. הם „פולנים" במידה שזה מביא תועלת לפולנים בגליציה ולזכויותיהם, אולם — ב) היהודים אינם „פולנים" כי אם זרים (בני דת אחרת) במידה שזה נוגע לזכויותיהם הם, ג) היהודים צריכים וחייבים לשמש את עניני הפולנים: לבחור בפולנים לפרלמנט האוסטרי ולהגדיל את המכסה השייכת לפולנים בשדה החיים ולעומת זאת ד) אין הפולנים מחויבים לתת ליהודים בתור קולקטיב שום דבר.

בסוף המאה הי"ט ובהתחלת המאה הכ' עברה, או התחילה לעבור, בתוך הציבור הפולני ההגמוניה מידי ה„קונסרבה", כלומר, האצילים בעלי האחוזות הגדולות, הקשורים עם היהודים בקשרי עסק והזקוקים להון יהודי, לידי הדמוקראטיה הלאומית (N.D. — Narodowa Demokracja), האינטליגנציה העירונית והאיכרים הבינונים — שני המתחרים הטבעיים של היהודים אשר רצו להוציא מידיהם את המסחר, התעשיה, המלאכה, התיווך, הרוכלות, הפונדקאות, ובכלל כל השפעה על הפיננסים והכלכלה ולדחוק את רגליהם גם מחיי המדע, האמנות והעתונאות. נוצר מצב טרגי: היהודים הושפלו לדרגת אזרחים ממדרגה שניה והעם היהודי למין כת דתית. ההגירה של יהודי גליציה לאמריקה קיבלה באותה תקופה ממדים ענקיים. עיירות שלמות החלו מתרוקנות מיהודיהן שעברו לערי־המחוז ומשם ללבוב עיר הבירה. המנהיגים היהודים של אותו הזמן, כמו ד"ר אמיל ביק, שמלקה די הורביץ, ד"ר לבנשטיין, ד"ר קולישר מלבוב, השלימו עם המצב וקיבלו עליהם את התפקיד „ליצג" את יהודי גליציה בתור „פולנים בני דת־משה", למסור לפולנים את קולות היהודים בכל הבחירות למוסדות הממשלה המרכזית והגליציאית ולקבל עבור זה בשביל עצמם ואנשי־שלומם את כל הזכויות, הפריבילגיות והמשרות... טיפוסים דומים להם היו גם בערים המחוזיות ובעיירות הקטנות, כגון גאַל בטרנופול, רויך בסטניסלבוב, ד"ר גולד בזלוצ'וב ופירשטין בדרוהוביץ', סֶפקי ה„שטימפיעה" בערי־השדה, ראשי־קהילות, תקיפים ועשירים היוצאים־ונכנסים אצל הסטארוסטים (מושלי המחוז) ושאר מחלקות הממשלה. הם עזרו מדי פעם בפעם ליחידים, ביחוד לקרוביהם, והכשילו את מתנגדיהם; היו מוקפים תמיד גנגסטרים פוליטיים ובעלי־אגרופים שקיבלו שכרם בכסף או בשווה־כסף, כגון שקי קמח מהטחנה של מ. גאַל בטרנופול, או עגלות עצים בחורף ותפוחי־אדמה בכל הזדמנות. רפורמה המעניקה את זכות־הבחירה להמונים היתה עלולה לפגוע באופן ישיר בעמדת המנהיגים הישנים ששימשו מתווכים בין המושלים הפולנים בגליציה לבין המוני העם היהודי ולערער את עמדתם התקיפה של כל אותם הפרנסים התקיפים, ראשי הקהל שהשתלטו על הקהילות. מובן שדווקא מאותם הנימוקים היתה כל האינטליגנציה היהודית בעד הרחבת זכות הבחירות. בנקודה זו נפגשו כל המפלגות — הציונים, פועלי־ציון, הז'.פ.ס. (ה„בונד הגליצאי") והיהודים מהפ.פ.ס. ובאסיפות־עם גדולות אשר ערכה המפלגה הסוציאל־דמוקרטית השתתפו בפעם הראשונה בגליציה גם אנשי פועלי־ציון והופיעו בדרישתם כי נוסף לארבע המידות של זכות־הבחירה (כלליות, שוות, ישירות וחשאיות) — תונהג מידה חמישית, והיא: „יחסיות", כדי למנוע שהעמים הקטנים יפלו קרבן לעמים המושלים בכיפה. תחילה כעסו שאר המפלגות על ש„פועלי־ציון" הפרה את האחדות הפרולטארית ויצאה בדרישה מיוחדת, אבל כשהממשלה הוינאית הצהירה להשתוממות הכל, בתשובה להפגנות שנערכו בכל המדינה (באהדתו החשאית של המרכז בוינה), שהיא עומדת לחוקק חוק בחירות בעל חמש מידות, יצא לנו שם של פוליטיקאים מנוסים, יחידים אשר ראו את הנולד. אבל

מודעה של אגודת „מכבי" בקוזלוב, 1906. הנואם הראשי: פיליפ קורנגרין.

Poster of the Maccabi Party in Kozlov in 1906. The Speaker: Ph. Korngruen

אז, בשנת 1905־6, עוד רחוק היה היום מאוד מהשתתפותו האקטיבית של האגף הפועלי־הציוני ב„בר־כוכבא" במלחמת הבחירות, כי החוק החדש נתקבל על־ידי הפרלמנט רק בשנת 1907, והבחירות הראשונות על יסוד החוק החדש התקיימו בקיץ 1907. הוויכוחים בעד השתתפות הציונים הגליצאים בבחירות ונגד השתתפותם נמשכו ללא קץ בכל האספות, הישיבות והוועידות שלנו, ומי יודע אם גם בשנת 1907 יכולים היינו לחולל את המהפכה אשר חוללנו לולא מקרה גורלי אשר גרם להפסקת כל הוויכוחים והביאנו לקפיצת נחשון אל תוך המים הגועשים של הפוליטיקה הארצית.

בראשית 1906 מת ד"ר אמיל ביק, מנהיג המתבוללים

וממצדדי מדיניות ההשתעבדות לפולנים. הוא היה איש נקי־כפיים ובעל לב יהודי, אולם בתור חניך תקופת ההשכלה בצורה של התבוללות חצי־גרמנית וחצי־פולנית, לא הבין ד״ר אמיל ביק שהיהודים יכולים להוות באוסטריה יחידה אתנית כיתר העמים. ביק היה ציר לפרלמנט האוסטרי מהעיר זלוצ׳וב או, אם זכרוני אינו מטעני, זלוצ׳וב־ברודי. המנדט היה אחד המנדטים ה„יהודיים״, כלומר — השמורים על־ידי המושלים הפולנים בשביל אחד מ„יהודיהם״, כי בשתי הערים הנ״ל היוו היהודים רוב באוכלוסיה. עם מותו של ד״ר אמיל ביק צריך היה למלא את מקומו ציר יהודי אחר אשר יסכים להכנס ל„קולו פולסקיה״. תחילה חשבה הממשלה למנות בתור מועמדה את ד״ר קולישר, איש חשוב, ישר ומלומד מומחה בכלכלה, והוא גם קרא בברודי לאספה בה עמד להסביר לשומעיו את המצע שלו. אבל באותה אספה הופיעו גם הציונים מברודי בהנהגתם של האחים טרטקובר, משפחת ציונים מקומית חשובה ומכובדת מאוד, ובתור מתווכח הופיע ד״ר גרשון ציפר, אז עורך־דין מלבוב, ויחד עשו מקולישר עפר ואפר, עד שנבהל וברח מן המערכה, והממשלה נאלצה למנות במקומו אחד מהתקיפים המקומיים אשר לא קל היה להפחידו. הגורל נפל על ד״ר גולד, ראש־הקהל או ראש־העיר או שניהם יחד, בעיר זלוצ׳וב.

האספה הנזכרת בברודי עוררה הד חזק ביהדות גליציה כי זו הפעם הראשונה שהציונות וההתבוללות עמדו במערכה הפוליטית זו כנגד זו פנים אל פנים, ונתגלה שהמוני העם היהודי מביטים על הציונים כעל מנהיגיהם הטבעיים לא רק בחיי הציונות כי אם בכל השאלות המנסרות אז בעולם היהודי. נוצרה והתפשטה הסיסמה אשר התבטאה במלה גרמנית אחת: „געגענוואַרטסאַרבייט״; המושג „ציאָניסטישע לאנדעספאָליטיק״ נוצר כמה שנים לאחר מכן.

האישים הציונים אשר המריצו אותנו להשתתף בבחירות עוד לפני שיצא החוק החדש היו הרב ד״ר מרכוס ברוידה, איש בעל מרץ רב, כח ארגוני, יוזמה ומהירות־ההחלטה, וד״ר גרשון ציפר מראשוני הציונים, שנשתתק לשש שנים בערך, ובשנת 1906 הופיע שוב כמטיאור, ובמרצו הגדול תפס מידי שטנד העדין והאיסטניס את רסן הנהלת ההסתדרות הציונית. תחת לחץ שני האישים הנ״ל ושל הציונים המקומיים כמעט בכל עיר ועיר העמידו הציונים בתור מועמד האופוזיציה בעיר זלוצ׳וב או בעיר זלוצ׳וב־ברודי את אדולף שטנד והמלחמה בין הציונות וההתבוללות על זכות הייצוג של העם היהודי כלפי העולם הלא־יהודי ועל השלטון בקהילות התחילה בגליציה. הנימוקים אשר הכריעו ברגע אחרון להעמיד את מועמדותו של אדולף שטנד בזלוצ׳וב כבר בשנת 1906, אם כי לא היו סיכויים ממשיים שייבחר, היו: א) להוכיח ליהודים וללא־יהודים בגליציה כי אנו הציונים מקבלים יפוי־כח והרשאה מהיהדות בגליציה להגן על האינטרסים שלה, ועל ידי כך להגיש לכל העולם את כרטיס־הכניסה הפוליטי שלנו. ב) לארגן בכל הערים את המפלגה למטרה החדשה. ג) ליצור מנגנון מיוחד לשם הנהלת הבחירות אשר לא היה קיים עד אז, לרכוש נסיון בתעמולה, שונה לגמרי מזו שהורגלנו בה עד אז, ולהוציא את הרעיון הציוני והלאומי מהאולמים של הסתדרותנו אל הרחוב, ואף ללמוד את תכסיסי המלחמה של יריבינו. הבחירות בזלוצ׳וב־ברודי בשנת 1906 היו כעין חזרה כללית למה שעמד בפנינו בשנת 1907.

יחד עם האינטליגנציה הציונית מלבוב ומגליציה המזרחית השתתפו אנשי „בר־כוכבא״ בקרב הראשון הזה. לזלוצ׳וב נשלחו ולדמן, קורנגרין, חרטינר, סירקס ואחרים. משימתם היתה לשבת בזלוצ׳וב עד סוף הבחירות, לנאום בפומבי ולרכוש בוחרים „מבית לבית״ („פון מאן צו מאן״), ובעיקר ללמוד את תכסיסי מתנגדינו שאתם עתידים אנו להיפגש בקרב הכללי. ישבנו כעשרה ימים בזלוצ׳וב ועבדנו יומם וליל. יחד אתנו עבדו חברינו מ„אמונה״ בלבוב, והעבודה לא היתה קלה ולא בלי סכנות. מדי פעם בפעם נאסר מי שהוא מאתנו וישב בבית־הסוהר, הג׳נדרמים הפסיקו לעתים את אספותינו ואסרו אותן בכל מיני אמתלאות משונות, כגון — שהבתים אשר בהם צריכים היו לנאום ציר הפרלמנט שטרויכר מצ׳רנוביץ או ארנסט ברייטר עומדים להתמוטט, לפי דעת העיריה, וכיוצא בכך. מובן שבסופו של דבר נצחה השחיתות, הפטריוטיזם הלוקאלי והטירור הפולני, אבל אנחנו כבשנו את הלבבות ברחוב היהודי. כבר בשנת 1906 היו אומרים: „שטאַנד האט פיר זיך די שטימונג — גאָלד די שטימען״ (לשטנד — האהדה, לגולד — הקולות). המלחמה התחילה והחוק החדש יצר את התנאים.

בשנת 1907 התקיימו בגליציה הבחירות ופרומנט האוסטרי על יסוד חוקת הבחירות החדשה. אין צורך להדגיש כי הדרישה לבחירות יחסיות לפי היחידות האתניות נכשלה ולא נתקבלה. וכן אין צורך להדגיש כי היהודים לא נחשבו בשנת 1907 כיחידה אתנית מיוחדת. מובן גם שכל החלומות על קוריה לאומית יהודית, וקוריות לאומיות בכלל, התבדו. אמנם אנו הציונים דרשנו זאת אבל ברור היה שהפולנים בגליציה לא יסכימו לכך לעולם ובלי תמיכת הפולנים בפרלמנט לא תתכן ריפורמה של חוק הבחירות. כמו כן היה ברור שהתנגדות הפולנים נתמכת על־ידי היהודים המתבוללים והאדוקים, שהבינו כי השפעתם ועמדתם הפוליטית והכלכלית עלולות להתמוטט אם הבחירות לפרלמנט תסודרנה במסגרת קוריה לאומית. הם הבינו שהעם יגרש אותם מתוך חייו, והאדמיניסטרציה האוסטרית־פולנית בגליציה, עם כל הטירור, הרמאות והצביעות שלה, לא יצילו אותם. במקום

הבחירות היחסיות והקוריה היהודית המיוחדת נוצרו מחוזות בחירה, בכוונה תחילה לצמצם את מספר המחוזות אשר בהם מוכרח (מטעמי הגינות אלמנטארית ולמען העולם הלא־פולני) להיבחר יהודי, וליטול מהיהודים כל אפשרות לבחור במי שהם בעצמם רוצים במקום המועמדים אשר הפולנים רוצים בהם. לשם זה הפרידו את המחוזות היהודיים זלוצ׳וב־ברודי, ולערים יהודיות כמו ברודי צרפו עוד שלוש ערים קטנות ומספר כפרים פולניים, כדי שלא ייבחר יהודי ברוב יהודי. אבל למרות כל התכסיסים, הטירור והשחיתות, ולמרות שהיה ברור שלפנינו עומדת מערכה קשה ומסוכנת, החלטנו להשתתף בבחירות בכל מרצנו. אז לא חשבנו על מנדטים לפרלמנט, ולא על פוליטיקה וכלכלה בכלל, ושום איש מאתנו לא חשב על עמדה אישית ותועלת פרטית. תוך התרוממות־הרוח יצאנו ללחום מלחמת קודש למען הרמת קרן האומה היהודית, למען זכויותיה הלאומיות והתרבותיות, ובעיקר עמדה נגד עינינו המטרה: לבער את הרע מקרבנו, לגרש את כל אותם הטיפוסים המכוערים אשר השתלטו על הרחוב היהודי וניצלו את העם והשפילו את דגלו. ב־1907 התלקחה מלחמת־הקודש בעד קיום העם היהודי וכבודו — המלחמה בין הציונות וההתבוללות.

היה ברור כשמש כי את כל העול והטורח בסקטור הטרנופולי קיבלו עליהם אנשי „בר־כוכבא". האישיות המרכזית, הלוחם בשורה הראשונה היה ישראל ולדמן, כבר אז, אם איני טועה, דוקטור למשפטים ונואם בחסד עליון, בעל עוז ומרץ. עזרו לו כתמיד חברים ואישים שהובאו לטרנופול מכל ערי גליציה לניהול תעמולה. חודש לפני הבחירות ניתן צו־גיוס לכל חברי האגודה הגרים מחוץ לטרנופול, בערים הקרובות והרחוקות, לעזוב את משרדיהם ואת עבודתם ולהימצא בטרנופול עד סוף הבחירות. לא היה איש שלא קיים את הצו, אפילו אם הפסיד על ידי כך את מקום עבודתו ופרנסתו, ולא היה איש אשר לא עבד ולא ביצע את כל הפעולות שהוטלו עליו, אם גם היו מסוכנות ובלית־נעימות. לאנשי „בר־כוכבא" נמסרה עבודת התעמולה — א) כמעט בחצי גליציה המזרחית מחוץ למחוז טרנופול; ב) בעיר טרנופול גופה אשר בה הופיע המועמד הציוני אדולף שטנד נגד המתבולל גאל; ג) בערי מחוז טרנופול שהיו שייכות למחוזות אחרים ואשר בהן הופיע פרופ׳ מאהלר נגד אחד האצילים הפולנים. התחלקנו עם ולדמן: הוא התרכז בטרנופול ואני קיבלתי על עצמי את חלק הדיסטריקט הטרנופולי שהיה שייך למחוזו של מאהלר — מיקולינצה, טראַמבובלה, עד צ׳ורטקוב על מאות כפריה. הדיסטריקט הזה היה דו־מנדטי, כלומר לכל בוחר היה רק קול אחד ונבחרו שני צירים — זה שקיבל רוב קולות (קולות כל האיכרים האוקראיניים) וגם זה שקיבל יותר מרבע הקולות (קולות המיעוט הפולני יחד עם המיעוט היהודי). התכנית היתה טובה, אבל אנו קלקלנוה למושלים הפולנים על ידי כך שבכל מחוז דו־מנדטי העמדנו מועמדים ציונים — ללא כל תקווה שייבחרו ויקבלו את רבע הקולות, הדרוש כדי להיבחר בתור ציר המיעוט. אלה היו המכונים באוסטריה „צעהלקאנדידאטע" (מועמדי־ספירה), לא מצמרת המפלגה הציונית, לא שטנד, ציפר, ברוידה, טהון, מלץ וכדומה, כי אם אנשים מדרגה שניה ואפילו שלישית — רק בשביל שליהודים במחוז זה יהיה בעד מי להצביע ולא יצטרכו לתת את קולותיהם בעד פולני, וכדי שלא יעוררו את שנאתם של האוקראינים או להיפך. זו היתה מין נייטראליות, כעין הכרזה פומבית שאין אנו רוצים לעזור לעם אחר לשלוט על השני, כי אם דורשים בשבילנו את המגיע לנו ואת הניתן במונרכיה האוסטרית לכל עם ועם, כלומר: הכרתנו כאומה בעלת לשון ותרבות משלה. מובן שלא חסרו גם קוריוזים. מנהיגינו הפוליטיים היו אז מחוסרי נסיון כפי שהיתה אז גם האדמיניסטרציה הפולנית האוסטרית, שלא עמדה עדיין עד כה בפני הצורך לטפל בהמונים ולא למדה איך להשפיע עליהם ואיך להכניעם בתחבולות שונות לרצונה. המנהיגים שלנו לא העריכו את כוח עמנו בגליציה, בערי השדה ובכפרים. היהודים גילו סגולות שלא שיערון אפילו הנלהבים שבתוכנו. בהתלהבות לאין גבול ומבלי להתחשב בערעור מצבם הכלכלי הצפוי להם (כי הרי פרנסתם במחוזות הכפריים היתה תלויה ב„פריצים" הפולנים), מסרו לנו כולם כאחד את קולותיהם. וכך קרה שבשני מחוזות, אשר באחד מהם — צ׳ורטקוב — עבדה „בר־כוכבא", ובשני — פודהייצה — עבדה „אמונה" מלבוב, קיבל אוקראיני אחד את מנדט הרוב, ואילו את רבע הקולות הנחוצים להשגת מנדט המיעוט לא קיבלו לא היהודי ולא הפולני, והיה צורך לערוך בחירות־משנה („שטיכוואַהלען") בין היהודי הציוני לבין האציל הפולני, ואז הצביעו כל האוקראינים במחוזנו בעד איש שהיה אמנם ציוני, אבל זר לנו — פרופ׳ ארתור מאהלר, ובמחוז פודהייצה בעד ציוני טוב, ד"ר היינריך גבל אשר לא חלם על אפשרות להיבחר.

בטרנופול הפך ד"ר ישראל ולדמן עולמות; תעמולה כזאת עוד לא היתה בעירנו — אספות־עם עם אלפי משתתפים, תהלוכות, כרוזים, עתונים ומאמרים שהופצו וחדרו לכל בית יהודי. הימים אשר נאם בהם אדולף שטנד הפכו לחגים לאומיים. זו היתה שנת התלהבות והתעוררות פוליטית, למרות הטירור של נציב־המחוז הפולני. אנחנו נלחמנו כאריות, בסכנת־נפשות ממש. ביום בהיר אחד נודע לנו שכרטיסי־בוחרים מודפסים על נייר מיוחד הנמצא בדפוס החצר בוינה, ושנציב המחוז אינו שולח אותם כלל לבוחרים החשודים בציונות. מצד אחד ערך ולדמן הפגנת רחוב נגד

המשלחת הגליצאית לקונגרס הציוני הט' בהמבורג (בתצלום נמצאים מרבית חברי הועד המרכזי של ציוני גליציה).

מימין לשמאל — יושבים: מאיר הניש, ד"ר חיים טרטקובר, ד"ר פ. קורנגרין, מאיבלום, ד"ר יהושע טהון, גב' ד"ר טהון, ד"ר מרדכי זאב ברודא, גב' שרה ריטרמן מסטניסלב, אדולף שטנד, צילה ולדמן, ד"ר מיכאל רינגל, גב' ד"ר ה. גאבל, בן־ציון פט, ד"ר ישראל ולדמן, ד"ר אלכסנדר הויזמן.

עומדים: ברודא (אחיו של ד"ר ברודא), לא ידוע, יוסף זוסמן מסטניסלב, משה ולדמן, ד"ר הירשהורן, מהנדס סוקאל מסטניסלב, ד"ר ל. לאוטרבך, הרב ד"ר נימרובר, הרמן טרופ, ד"ר אלכסנדר ריטרמן, ולדמן מדרוהוביץ, אברהם שנבך מסאנוק, ד"ר היינריך גאבל, ד"ר הנריך רוזמרין, יהושע ואשיץ מהמבורג, לא ידוע, ד"ר ווארהאפטיג, לא ידוע.

Delegates from Galicia to the 9th Zionist Congress in Hamburg
(In the picture: most of the Members of the Galician Zionist Central Committee)
From right to left — Sitting: Meir Henish, Dr. Chaim Tartakower, Dr. Ph. Korngruen, Maiblum, Dr. Yehoshua Thon, Mrs. Dr. Thon, Dr. Mordchai Zeev Braude, Mrs. Sarah Ritterman from Stanislawow, Adolf Stand, Zilah Waldman, Dr. Michal Ringel, Mrs. Dr. H. Gabel, Benzion Fet, Dr. Israel Waldman, Dr. Alexander Hausman. *Standing:* Braude (Brother of Dr. Braude), Unknown, Joseph Zusman from Stanislawow, Moshe Waldman, Dr. Hirshorn, Eng. Sokal from Stanislawow, Dr. I. Lauterbach, Rabbi Dr. Nimrower, Herman Trop, Dr. Alexander Ritterman, Waldman from Drohobicz, Abraham Shenbach from Sanok, Dr. Heinrich Gabel, Dr. Henryk Rosmarin, Yehoshua Washitz from Hamburg, Unknown, Dr. Warhaftig, Unknown.

הז'נדרמריה ותהלוכה למושל המחוז — ממש מהפכה. מהצד השני קנה ארנסט ברייטר, ציר לפרלמנט, פולני דימוקראט, אחד מצדיקי אומות העולם, שהיה אז בשווייץ, נייר כזה, ואנחנו חילקנו אותו בערי גליציה במשך שבוע ימים אשר בו לא ישנו יומם ולילה. בטרנופול יסד ד"ר ישראל ולדמן אגודת סבלים וסתם עוסקים בעבודה קשה בשם „השחר" ויצר לו על־ידי זה „גברדיה" אשר שמרה יחד עם אנשי „בר־כוכבא" על האספות ועל ראשיהם של ולדמן ואדולף שטנד מפני התנפלויות אנשי העולם התחתון שנשכרו לפוצץ את אספותינו בכוח. שמרנו היטב ולא נרתענו מפני הכוח הגס. ובינתיים עפו מיד ליד גליונות „דאָס יידישע טאגבלאט" אשר בהם נדפסו מאמריו של מאיר חרטינר תחת הכותרת „כנסת ישראל בצער" — הכרזת מלחמה ללא רחמים בהתבוללות היהודית, מאמרים הכתובים בדם ואש. מי שלא ראה יהודים מתעוררים משנתם ורצים בשעה ארבע בבוקר לתחנת הרכבת כדי להצליח לתפוס עתון אשר בו נכתב אחד המאמרים האלה — לא ראה חוויה ציונית בחייו. שטנד בעצמו חזר ואמר כי מאמרים אלה רכשו לו את חצי הבוחרים היהודים. אך למרות כל המאמצים הללו רכשנו רק את הלבבות, את הנוער בכל הבתים החסידיים והמומרים־למחצה, את הנשים; פילגנו כל בית יהודי ורכשנו לתנועה הציונית שם גדול, טהור. אבל לציר הפרלמנט נבחר גאַל, מומר־למחצה, אדם ללא חוט־שדרה לאומי, ללא ידיעת היהדות וללא רגש יהודי, „איין געמעסיגטער איזרעאליט" (יהודי מתון) אשר נכנס לקלוב הצירים הפולנים בפרלמנט הוינאי. עודדה אותנו הידיעה הטלגרפית כי אדולף שטנד נבחר בברודי. בערב בו נודעו תוצאות הבחירות ערכו הסבלים, שקיבלו בשכר זה שני שקי קמח מטחנתו, מין סרנדה לגאַל, אבל היא טבעה בים השמחה אשר הקיפה את יהודי טרנופול, ובהתלהבות לכבוד אדולף שטנד, הנבחר היהודי האמיתי.

בשנת 1907 נוסד בוינה הקלוב הציוני הראשון בפרלמנט האוסטרי, וקלוב פרלמנטרי ציוני ראשון בעולם כולו, והחלה פוליטיקה ארצית ציונית מעשית, יום־יומית. ישבו בקלוב ד"ר בנו שטרויכר, אדולף שטנד, ד"ר ארטור מאהלר וד"ר היינריך גבל.

לא פה המקום לברר אם האנשים שנבחרו במקרה במקום מועמדים חשובים התאימו לתפקידם הנעלה, ולא לתאר כיצד טפחה המציאות הקשה, מעוטת האפשרויות הממשיות, על פני התיאוריה, ההתלהבות והתקוות אשר התעוררו בימי מלחמת הבחירות. הקלוב הפרלמנטרי הציוני הביא לנו כבוד גדול. התבגרנו והעולם החל להתייחס אלינו לא כאל קבוצת סטודנטים ואידיאליסטים, כי אם כאל תנועה עממית על כל מעלותיה וחסרונותיה.

בתקופה זו נבחרו לסניורים אברהם שוורצמן, אלכסנדר רפפורט, ליאון הורביץ, אבא אוירבך ומשה פישר. בשנת 1910 השתתפו הציונים בטרנופול והרבה מהיהודים שנצ־טרפו למחנגו במלחמה פוליטית גדולה לשם הכרת שפת יידיש בתור אחת השפות הרשמיות במדינת אוסטריה כדי ליצור בזה יסוד ריאלי להקמת בתי־ספר יהודיים וקבלת תקציבים ממשלתיים למוסדות התרבות היהודיים. הנצחון התבטא בזה שברישום האוכלוסיה, הנערך באוסטריה אחת לעשר שנים, כתבו עשרות אלפי איש בשאלונים, ברובריקה „השפה המדוברת" , יידיש, במקום פולנית. גם בשנת 1910 לא רפה הטירור מצד המושלים הפולנים־האוסטרים, אבל גם העקשנות, הרצון והגאווה של ההמונים היהודיים עלו עמו. לצערנו גרמה ההיסטוריה העולמית כי כל המאמצים והנצחו־נות, כל המסירות והאמונה החזקה של המוני־ישראל בטרנופול ובכל גליציה, כל היצירות וההישגים נטבעו בים של דמעות ודם, ובחלקם הגדול נשכחו, או עומדים להישכח.

בשנת 1911 נערכו בחירות חדשות אחרי פיזור הפרלמנט האוסטרי המרכזי, וד"ר ישראל ולדמן ניהל גם אז את מלחמת הבחירות בטרנופול, ואדולף שטנד הוצג כמועמד בטרנופול ובעוד כמה מקומות. גם אז התנהלה התעמולה במרץ ומסירות־נפש כמו בשנת 1907, אבל למרות כל אלה היו התוצאות שליליות. הקלוב הפרלמנטרי הציוני נעלם מן הפרלמנט הוינאי.

מפלת הפוליטיקה הציונית הארצית לא ערערה את השפעתה של התנועה; להיפך, דווקא באותו זמן באה התפכחות ידועה ואכזבה מהגלות והגלותיות. עוד לפני 1911, ובאופן נמרץ יותר אחרי המפלה בשנה זו, פנו מוחות האינטליגנציה הציונית בטרנופול, כמו בגליציה כולה, לעבודה מעשית יום־יומית ישירה למען הארץ ולמען השפה והתרבות העברית. לא חסרו גם ויכוחים חריפים ומשברים בהסתדרות ובוועד המרכזי בלבוב בשל השאלה אם על הציונים לטפל בכלל בעבודה פוליטית ארצית. האיש אשר עורר ויכוחים אלה היה חבר „בר־כוכבא", מאיר חרטינר, שנלחם בקנאות נגד מיצג קו העבודה הפוליטית, ד"ר גרשון ציפר, וגרם למלחמה בעתונות ובדעת־הקהל היהודית.

החל משנת 1911 מטושטשים זכרונותי במידה רבה, כי באותה שנה עברתי ללבוב והייתי שם נשיא הסתדרות בתי־הספר העבריים בגליציה ובוקובינה, במקומו של שלמה שילר ז"ל, אשר עלה אז ארצה. באותה השנה הכריזו שלושה ארגונים עבריים, והם ההסתדרות לתרבות העברית (ד"ר יהושע טהון), אגודת המורים העבריים (רפאל סופרמן) וההסתדרות בתי־הספר העבריים (ד. קורנגרין) על „יום העברים" הראשון בגליציה ובעולם בכלל שהתקיים בלבוב. הקונגרס העברי הזה הביא עמו התעוררות התנועה העברית, והודות לו נוסדו שלושים וחמישה בתי־ספר עממיים עבריים בעיירי־השדה וסמינריון למורים עבריים בלבוב. בשנת 1912—13 עברתי לברלין בתור מזכיר הוועד הפועל המצומ־צם של ההסתדרות הציונית העולמית, וקשרי עם טרנופול

כינוס ותיקי אגודת „בר־כוכבא" ואורחיהם בניו־יורק, 1952

The membership (and guests) of Bar-Kochba, New-York (1952)

נחלשו. אחרי מלחמת העולם הראשונה נבחרתי יחד עם ד"ר ישראל ולדמן, אדולף שטנד, ד"ר ליאון רייך ומיכאל ריגל בתור ציר ל־ Comité des Delegations Juives בפריס, אבל כבר בשנת 1920 נהלתי בורשה את המשרד הארץ־ישראלי המרכזי, שעזר לעשרות אלפים עולים וחלוצים בעלייתם ארצה. את כל פעולותי אלו אני זוקף על חשבון „בר־כוכבא" — טרנופול. בפעם האחרונה ראיתי את טרנופול כשבאתי עם אשתי פרידה קורנגרין מבית זילברדיק להיפרד מהורי לפני עלייתי ארצה.

***

השתדלתי לתאר בזה את חיינו הציוניים בטרנופול בתקופה של „שטורם און דראנג", ויודע אני כי מסרתי רק ראשי פרקים כלליים; החיים הציוניים בטרנופול היו עשירים מכל הבחינות, פורים בכל השדות, יפים, כנים ותרבותיים.

טרנופול היתה מבצר חזק לתנועה הציונית העולמית ולתנועה הגליצאית הארצית. טרנופול התיחסה לציון ולציונות ברצינות. תמיד אפשר היה לסמוך על טרנופול הציונית כי תנהג במסירות ללא סייג, במשמעת בלי סטיות, ובאמונה בחזון. בטרנופול השתדל הנוער הציוני לאחד את הציונות עם התרבות האנושית, ואת התרבות העולמית עם התרבות העברית והיהודית, ומעולם לא ניתק שם הקשר עם כל העולם הציוני והיהודי. בהרבה הצלחנו. קשה לזכור את כל הפרטים, כל הנשפים, ההצגות התיאטרליות, ההרצאות המדעיות והעממיות, הקורסים להיסטוריה יהודית, בתי־הספר עבריים וגו'. בזכרוני נשארו תמונות מביקורי גדולי־הדור, יהודים ונוצרים, כגון לאה רוזין, שהיתה אז אמנית גדולה בתיאטרון הקיסרי בוינה, מוריס רוזנפלד המשורר הנודע, וביחוד ביקורו של שלום עליכם.

אגודת „בר־כוכבא" היא היחידה מכל האגודות המוסדות והחברות שהיו בעירנו שהוסיפה להתקיים כאגודת אקדמאים ציונים „בר־כוכבא טרנופול". מרכזה בתל־אביב וסניפים לה בירושלים, חיפה, וניו־יורק (אחרי חיסול סניפיה בוארשה, לבוב וקראקא), ופעולותיה לא הופסקו על ידי שתי מלחמות העולם וכמה מלחמות מקומיות. אף פעם לא כבה הניצוץ. וכשנסתם המקור בטרנופול על ידי השואה הנאצית והסניפים בפולין נסגרו או התרוקנו מאדם, פעלו הסניפים בארץ ישראל ובאמריקה. אף לרגע לא נמחק השם „בר־כוכבא" ולא נפסק הקשר החי בין חברי האגודה בימי טובה ורעה.

אי־אפשר להבין ולהעריך את הציונות באותו חלק מגליציה שגבל עם רוסיה ובאותה תקופת־זוהר שלפני 1914, ימי הרצל, התעוררות העם היהודי ויצירת כל הערכים, הרעיונות הסיסמות וההשקפות שעליהם מושתת היום בנין המדינה והתרבות העברית, בלי לספר על „בר־כוכבא טרנופול".

פרטיכל

מהכינוס הראשון של הבוגרים הציונים בבתי־הספר בגליציה

המקום: טרנופול.
מקום הישיבות: המועדון החברותי.
הזמן: 15 ו־16 ביולי 1901.

הישיבה הראשונה

בשם יוזמי הכינוס פותח את הישיבה בשעה 10 לפנה"צ החבר קורנגרין, מברך את המשתתפים וקורא לעבודה כנה.

אחר כך נבחרה נשיאות הכינוס בהתאם להצעותיה של הוועדה המיוחדת. לנשיאות נבחרו פה־אחד:

יו"ר: ח' פ. קורנגרין (טרנופול).
מ"מ ראשון: ח' אייזיק באַכר (סטאניסלאבוב).
מ"מ שני: מארק וישניצר (ברודי).
מזכירים: ח' יעקב קארפ (זלוצ'וב) וח' הנריק לאַנדאַסברג (סטרי).

הח' קורנגרין תופס את מקום יושב־הראש ומזמין שני חברים שישמרו על הסדר.

היו"ר מציע לקבל את ההצעות דלקמן של הוועדה המיוחדת:

1. להעניק זכות ייעוץ לחברים האקדמאים.
2. להעניק זכות ייעוץ למרת רוזה פומרנץ, יו"ר הוועד המחוזי לציוני מחוז טרנופול.
3. לקבל את תקנון הוועידות הנהוג בוועידות הציוניות.

ההצעות נתקבלו פה אחד. בהתאם לסעיף 1 של סדר־היום מוסר היו"ר את רשות הדיבור לח' באַכר להרצאה על הנושא: „ארגוננו".

בפתיחת הרצאתו מחלק הנואם את הנוער לשלושה סוגים: א. הנוער המתבולל. ב. הנוער האדיש. ג. הנוער הציוני. על הסוג הראשון, שהוא זעום בכמותו וגרוע בערכו, הוא פוסח. אולם הוא ממליץ על מאמצים לשם רכישת הסוג השני, וזה מותנה בארגון הסוג השלישי שהוא הנעלה ביותר והרב במספרו בין הנוער היהודי הלומד. הנואם דורש מאת הנוער הציוני לא רק עבודת חוץ כי אם בראש וראשונה החדרת הרעיון והעמקתו בין חבריו. לאחר שהוא מרבר על חובותיו של הנוער הציוני כלפי התנועה, הוא בא לידי המסקנה שרק האחדות בין הנוער וליכודו בארגון ארצי אחד הם ערובה לפעולות יעילות. לפי דעת הנואם צריך לקום: „ארגון חפשי של אקדמאים ציונים בגליציה".

בסיום דבריו פונה הנואם בבקשה למשתתפים לדחות את הוויכוח על הרצאתו עד לאחר ההרצאה על דרכי התעמולה שיש לה קשר עם הרצאתו.

בדיון שהתקיים בקשר להרצאתו של ח' באַכר, קיבלו את רשות הדיבור ח' ישראל ולדמן, הדורש להבדיל בין עקרונות הארגון ובין צורות התעמולה, לעומת זאת תומכת מרת פומרנץ בהצעת הנואם. בהצבעה נתקבלה הצעתה של מרת פומרנץ. היו"ר מוסר אפוא את רשות הדיבור לח' אייזיק נוסבוים להרצאה על „התעמולה".

בהרצאה זו בא לידי ביטוי הרצון הכן של הנוער המתלמד לעבודה ציונית. עלינו להיות חלוצי הרעיון הציוני להחדירו

במלה ובמעשה בכל אתר ואתר בגליציה. כמספר חברינו — מספר התועמלנים. את צורות התעמולה מחלק הנואם לארבעה סוגים בהתאם לשכבות שביניהן תתנהל: א. תעמולה בין הנוער מבתי־הספר התיכונים (על־ידי הקמת חוגים מדעיים לטיפוח לימוד ההיסטוריה, הספרות והשפה העברית). ב. בין הנוער האקדמאי (על־ידי תעמולה אישית והפצת מדעי היהדות). ג. בין האינטליגנ־ציה (על־ידי ארגון חגיגות לאומיות, הרצאות ספרותיות והפצת עתונים מפלגתיים). ד. בין המוני העם (על־ידי הרצאות עממיות ועתונות ביידיש). בוויכוח השתתפו החברים וישניצר, לנדוי, ישראל ולדמן, פומרנץ, כצנשטיין. לפי הצעת הגב׳ פומרנץ נבחרה ועדה אירגונית מהחברים באַכר וישניצר, שפינדל, קורנגרין וגב׳ פומרנץ בתור יושבת ראש.

לפי הצעתו של ח׳ באכר הוחלט פה אחד לשלוח מברק לוועד־הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית וד״ר תיאודור הרצל.

בזאת נסתיימה בשעה 1.20 הישיבה הראשונה.

הישיבה השניה הוקדשה לבעיות התעמולה, ונתקבלו בה ההצעות דלקמן:

1. להקים אגודת אקדימאים ציונים בכל עיר שקיימת בה אפ־שרות לכך.
2. הכינוס מטיל על משתתפיו להקים בכל מקום שאפשר „טוינבי־הול" (אוניברסיטה עממית).
3. על האגודות לארגן אסיפות־עם ולשגר נואמים לערי־השדה.
4. הכינוס מטיל על האגודה את החובה לארגן נשפיות עממיות.
5. מחובת האגודה לארגן מועדונים.
6. ובכלל להעמיד את כל כוחות הנוער הציוני הלומד לשרות ההסתדרות הציונית בכל שטחי עבודתה.

בישיבה השלישית הגישה הוועדה את ההצעות דלקמן:

1. כינוס הבוגרים הציונים בגליציה בטרנופול מיום 15 ו־16 ביולי 1901 מיסד ארגון אקדימאי ציוני בשם „מסדר בר־כוכבא".
2. לאגודה יכולים להשתייך בוגרי בתי־הספר התיכוניים, אקדימאים ובעלי דרגה אקדימאית, כחברים מן המנין, וכן מורים ומורות מבתי־הספר של הברון הירש ומבתי־הספר העממיים כחברים שלא מן המנין עם כל הזכויות והחובות של חברים. לכינוס ולוועד האגודה הרשות למנות כחברי כבוד של אגודת בר־כוכבא אישים בעלי זכויות למען היהדות. חברי הכבוד נהנים מכל הזכויות של חברים מן המנין.
3. בראש המסדר יעמוד משרד ראשי וועד־פועל. הוועד הפועל יהיה מורכב מחברים מטעם המשרד הראשי שייבחרו על־ידי הכינוס, וכמו כן מחברים שייבחרו על־ידי הכינוס באופן ישיר.
4. מקום מושבו של המשרד הראשי לשנים 1901 ו־1902 היא טרנופול.
5. המשרד הראשי יהיה מורכב משלושה חברים, כולם מטרנו־פול. בוועד ישתתפו עוד ארבעה חברים מערים שונות, שייבחרו על־ידי הכינוס באופן ישיר.
6. מסדר „בר־כוכבא" יכנס מדי שנה בשנה, במועד המתאים לכינוסי בוגרים, את האספה הכללית. כינוס הבוגרים והאספה הכללית של האגודה הם משותפים.
7. מחובת הוועד לדאוג, שהחלטות הכינוס תוצאנה לפועל, אולם הרשות בידי הוועד לקבל החלטות על דעת עצמו, בתנאי שאינן נוגדות ביסודן את החלטות הכינוס.
8. מחובת המשרד המרכזי להוציא לפועל את החלטות הוועד.
9. מחובת הוועד וכל אחד מחבריו להוציא לפועל את הוראות הוועד המרכזי.
10. באי־כח הוועדים מחויבים לשלוח במועדים שעליהם יוחלט בכינוס (בשנת 1901—1902 מדי חודש בחודשו) דו״חות מהפעולות, המצב והצעות כלליות ומיוחדות הנוגעות למקום שבו הם פעילים.

הצעת הארגן נתקבלה פה אחד ולמשרד הראשי, שלמקום מושבו נקבעה לשנה השוטפת טרנופול, נבחרו החברים: אברהם פומרנץ, לאנדוי, מיללר (טרנופול), ובאי כח הועדים: הורן (ברודי), באַכר (סטאניסלאבוב), לאַנדאָסברג (סטרי).

לפי הצעת הח׳ קורנגרין הוחלט על מס־ארגון בסך שני כתרים לשנה בתשלומים חצי־שנתיים. נשיא האגודה ייבחר מתוך חברי הועד המרכזי — על ידי הועד עצמו.

אחר הרצאתו של ח׳ וישניצר על „תפקידינו התרבותיים" ואחרי ויכוחים ערים אשר בהם השתתפו כל החברים ונשמעה דעתם של המורים והמורות הנוכחים בכינוס נתקבלו ההחלטות דלקמן: א) איסור מוחלט של דו־קרב בין חברי המסדר; עניני כבוד בין חברי המסדר ובין אנשים מחוצה לו צריך להשתדל לסדר בשלום. עריכת דו־קרב תלויה במסיבות הענין. ב) הכינוס הראשון מטיל על חברי המסדר את החובה לפתח את כוחותיהם הגופניים ולשם זה יש ליסד בתי־ספר או חוגים ללימוד התעמלות, סיוף וענפי ספורט אחרים. ג) הכינוס דורש מחבריו המורים והמורות בבתי־הספר העממיים מיסודו של ברון הירש, שישימו לב לפיתוח הכוחות הגופניים של ילדי בתי־ספריהם (הצעת החברה חרטינר). ד) הכינוס מחזיק בדעה, כי תרבותנו היהודית צריכה להיות מיוסדת על המוסר, לשם זה דורש הכינוס טיפוח המידות הטובות היהו־דיות והאטיקה היהודית. התקרבות הנוער לשדרות הרחבות של העם היהודי על־ידי תיקון השקפותיו והרחבת ידיעותיו על היה־דות באמצעות לימוד ההיסטוריה היהודית והספרות האידית, וכן לימוד השפה העברית (הצעת וישניצר). כן איסור לפגוע ברגשות הדתיים של יהודים ולא־יהודים (הצעת מילר). ו) יצירת חיים חברתיים יהודיים והתענינות בשירה ובאמנות היהודית.

הכינוס הטיל על המשרד הראשי לשלוח תזכירים להנהלת בתי־הספר מיסודו של הברון הירש ולכל מורי הדת בבתי־הספר התיכוניים ולדרוש מהם יצירת ספרי־לימוד ברוח הלאומית והיהו־דית והגברת תשומת הלב להוראת ההיסטוריה היהודית והשפה העברית בצורה מודרנית בהזדמנות לימוד הדת (הצעת שפינדל, ורפל, קורנגרין, אפטוביצר).

הכינוס נסתיים בשירת ההימנונים הציוניים וכריתת ברית אחווה.

באו על החתום:

יושב ראש הכינוס: פ. קורנגרין
מ״מ הראשון: אייזיק באכר
מ״מ השני: מרק וישניצר
המזכירים: יעקב קרפ, הנריך לאנדסברג

ד״ר ישראל ולדמן

(רשימה ביוגרפית)

ישראל ולדמן נולד בשנת 1881 בצ׳ורטקוב, בבית ציוני. אביו, ובעיקר דודו שוורץ מצ׳ורטקוב, השפיעו עליו מנעוריו את רוח הציונות. ולדמן למד בגימנסיה הממשלתית הפולנית־אוקראינית בטרנופול בשנים 1891—1897. בשנה 1897 נאלץ לעזוב את הגימנסיה הנ״ל משום שנתפס בעבודה ציונית בפומבי, דבר שהיה אסור לתלמידי בתי־הספר התיכוניים. את תעודת הבגרות קיבל בגימנסיה בבז׳ז׳אני בתור אקסטרניסט בשנת 1899. בשנת 1905 גמר את הפקולטה למשפטים בלבוב וקיבל תואר ד״ר למשפטים. במשך שבע שנים התמחה כעורך־דין אצל ד״ר הולובוביץ, אחד ממנהיגי התנועה הלאומית האוקראינית המערבית (גליציה המזרחית). בתקופה זו התקרב אל חוגי האינטליגנציה האוקראינית המערבית, אשר ראש ממשלתה הראשון והאחרון היה אותו ד״ר הולובוביץ.

ד״ר י. ולדמן *Dr. I. Waldman*

ישראל ולדמן היה ציוני פוליטי כל ימי חייו. תולדות התנועה הציונית בטרנופול קשורות קשר בל ינתק באישיותו ושמו. אף פעולה ציונית אחת לא נעשתה בטרנופול שולדמן לא השתתף בה כיוזם או כמבצע.

ישראל ולדמן היה יהודי לאומי. בשבילו לא היה קיים הבדל בין פעולות ציוניות ישירות למען הארץ ובין המאבק היום־יומי שניהלה ההסתדרות הציונית במקום למען השגת זכויות לאומיות בשביל המיעוט היהודי. כנואם בחסד עליון ומארגן מהמדרגה הראשונה ניהל בטרנופול ובכל גליציה המזרחית את הבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנים 1906, 1907 ו־1911, וכן את המלחמה להכרת שפת יידיש כאחת השפות הרשמיות בגליציה בשנת 1910. הוא התענין במדיניות והגן על זכויותיו של היהודי העובד, בעל־המלאכה, הסוחר (פרטי הפעולות הללו נזכרות במאמר על תולדות התנועה הציונית שבספר זה). מספר פעולות חשובות, כגון: ארגון אגודת סבלים ופועלים פשוטים בשם „השחר״, ייסוד האגודה היהודית הלאומית הראשונה בגליציה להתעמלות ותרבות גופנית בשם „ביתר״, הוצאת עתון מקומי ציוני בשם „סלובו ז׳ידובסקה״ („המלה היהודית״) צריך לזקוף אך ורק לזכותו. בכלל היה ישראל ולדמן המייצג את המחנה הציוני והעומד בראשו. סיסמתו היתה: יהודי אנוכי ואין שום ענין יהודי זר ללבי.

במלחמת העולם הראשונה שרת בצבא האוסטרי, קיבל אות־הצטיינות גבוה ועלה לדרגת קפיטאן.

לאחר המלחמה התיצב ולדמן לצד האוקראיני, משום שהאוקראינים המערביים הכירו ביהודים בתור לאום ומוכנים היו להעניק להם אוטונומיה לאומית־תרבותית. ד״ר ולדמן היה מועמד למשרת „דאַצאַראַנט״ (שר) לעניני היהודים בממשלה שצריכה היתה לקום לאחר הבחירות, אם ינצחו מצדדי שיתוף־הפעולה עם היהודים. אמנם הבחירות נתנו לד״ר ולדמן רוב מוחלט אבל נצחון הפולנים על האוקראינים בשנת 1919 שם לאל את כל חלומות האוקראינים על מדינה עצמאית במערב אוקראינה.

ולדמן חזר לוינה, שם חי ופעל בתור ציוני ודמוקרט עד יום עלותו ארצה בשנת 1935. בארץ לא הרשה לו מצב בריאותו להשתתף באופן פעיל בחיים הפוליטיים. הוא התגורר בבית אשר בנה יחד עם אשתו צילה ולדמן מבית אוֹטשרט הידועה לכל טרנופולאי בתור אחת הנשים הראשונות אשר ידעו עברית והגיעו עד לתלמוד. אביה, מהנדס אוטשרט, היה ציוני ותיק ועסקן ציבורי יהודי לאומי.

לאחר מחלה קשה מת ישראל ולדמן בירושלים ב־19 בספטמבר 1940.

„הציונות הצעירה" באוסטריה

מאת מאיר חרטינר

אחד הפרקים האופייניים ביותר בקורות הציונות שבאוס־טריה הקיסרית, שהציונות הרשמית עברה עליו עד היום בשתיקה גמורה, הוא ענין התפרצותו של הנוער הציוני הגליצאי, שסמוך למלחמת העולם הראשונה התמרד גלויות בהנהלה המרכזית של ההסתדרות הציונית הרשמית בגליציה. תנועת־נוער לאומית־מהפכנית סוערת עמדה לכבוש את כל הנוער היהודי־הלאומי בגליציה ובאוסטריה, אלמלא פרצה מלחמת העולם ובלבלה את כל הערכין הלאומיים והציוניים במחנה ישראל שבמזרח־אירופה.

תנועה זו נתגבשה בצורת המסדר „ברית בני חורין", שכל תא שבו נקרא „גדעון". מטרתו הנועזה של המסדר היתה: לאגד לאגודה אחת את האינטלקטואלים הלאומיים שביהדות הגליצאית הגדולה — בת שמונה מאות אלף נפש בקירוב — לשם טיהור ההסתדרות הציונית העולמית מזוהמת הגלות, ולהבטיח את כיוונה הארצישראלי והעברי. אכן לא בכדי נולדה תנועה זו — צורך הזמן הולידה.

אין ספק שהתעמולה הכבירה שעשו ציוני גליציה בבחירות לרייכסראט הוינאי, בקיץ 1907, קירבה את ההמונים היהודים בגליציה אל הרעיון הלאומי. זכורני מימרה של אורי צבי גרינברג משנת 1909, והוא אז ילד כמעט, שאמר על הבחירות: „זה היה הפטיש שעורר את העם לסליחות!.." אבל הנצחון הציוני לא הביא כל ברכה לעם, לא מבחינה חומרית ולא מבחינה רוחנית. כמיעוט בלי שום השפעה בפרלמנט סטתה הצמרת הציונית מדרך הטוהר הלאומי והמוסרי שהוליכה אותה לנצחון, ולא עוד אלא שעמדה למשוך אחריה גם את הנוער הלומד היהודי בגליציה, המפואר ברמת השכלתו הגבוהה, שהיה מרוכז אז באגודות האקדימאיות שבערי המדינה. להשבתת הטוהר המוסרי־ציבורי גרמה המלחמה הפוליטית בשלטון הפולני האוטונומי הרקוב בגליציה; הרייכסראט הוינאי כמטרה ואידיש ופולנית כאמצעי תעמולה, הסיחו את דעת המנהיגים הציונים מציון ומן התרבות העברית. חוץ מאוספי־כספים דלים לקהק"ל לא נעשה אז דבר בשביל ארץ ישראל, והתנועה העברית בגליציה נעשתה בידי עסקנים ציוניים „לא־רשמיים", כגון פ. קורנגרין, רפאל סופרמן, יוסף טישלר, ד"ר ישראל ראַט, צבי שארפשטיין, ד"ר יהושע טהון, חיים טרטקובר וחרטינר. וכך התכנס גם „יום העברים" בגליציה בקיץ 1911 בלבוב ביזמת ד"ר פ. קורנגרין ובסיוע האנשים הנ"ל. זה היה כינוס־הפגנתי עברי גדול, שעשה אז רושם כביר בעולם הציוני כולו (ביאליק שלח מאודיסה אגרת־ברכה מלאה התלהבות; „הצפירה" מוארשה שלחה את חבר המערכת שלה, ע. נ. פרענק כשליח מיוחד לכינוס; ד"ר יהושע טהון בא מקרקא וישב ראש בכינוס), ואילו הציונות הרשמית התיחסה אליו בקרירות, ורק בקושי נכנסה אז ל„טאגבלאט" הלבובי, העתון הציוני הרשמי, שורה של מאמרי תעמולה, שכתבתי („ישמעו העברים!") בפרוס יום הכינוס.

מה שקרה בגליציה כולה קרה גם בעירנו טרנופול ובאגודה האקדימאית שלנו „בר־כוכבא", שהיתה המיסדת האמיתית של הציונות במזרח גליציה בשנים הראשונות של המאה הנוכחית, ובהתמכרה לפוליטיקה המדינית והמקו־מית הועם זיוה הלאומי.

באגודתנו זו, שהכילה בזמן ההוא ארבעים וכמה חברים אקטיביים, קמה אופוזיציה כנגד המגמה השוררת בתנועה הציונית, שהיתה לא־ארצישראלית ולא־עברית. בחוגנו הסתובבו רק ארבעה יהודי־תפאורה לעברית: ירוחם פ'ישל קורנגרין, צילה אוצ'רט־וולדמן, משה דלוגאטש (בן הרב מן העיירה טשמריניץ ברוסיה) ואנכי. כמעט כל הנוער הבר־כוכבאי היה באופוזיציה, שהתלכדה אז סביבי. אני הייתי בתחילה אחד התועמלנים הנלהבים והפעילים ביותר של

הפוליטיקה הציונית, בראותי בה את הלוחמת האמיצה נגד ההתבוללות. יצאתי בקריאת האזעקה שלי: „כנסת ישראל בצער!" זו היתה שורה של שנים־עשר כרוזים ציוניים, שהופיעו כמאמרים ראשיים ב„טאגבלאט" לימי הבחירות הנ"ל, ועוררו התלהבות לאומית עצומה בקרב היהדות הגליציאית. אבל נהפכתי למתנגד גמור למדיניות ציונית זו למן היום שנתחוור לי מקרוב בד' אמותיה של הצמרת, כי אין פוליטיקה זו ענין לבוחרים, אלא לנבחרים, וכי אין היא מושכת את הגלות לציון, אלא להיפך: את ציון לגלות...

לעומת ציונות גלותית זו, ששמה הציוני הרשמי היה „געגענוואַרטס־ארבייט", עבודת ההווה, ואנחנו היינו קוראים לה בשם „גלותיות" לגנאי, הקימותי שיטה חדשה בשם „ניאר־ציונות", או „יונג ציוניזמוס", ואלו הם עיקריה:

הלאומיות בצורתה המושלמת, האידיאלית, מורכבת משלשה גורמים: הארץ, הדם (הגזע) והתרבות.

אין הציונות אלא הלאומיות המושלמת של עם ישראל: תורת משה, קונוּביוּם (התחתנוּת) יהודי(ת) וארץ ישראל.

מטע סזה חל איסור לאומי וציוני, על יציאה מדת משה וישראל, על נישואי תערובת ועל חבלה בגורם הארצישראלי.

עם ישראל דהאידנא הוא לאום דפקטיבי, הגורם הארצי שלו אינו קיים במציאות, אלא בתיאוריה, ואין ההסתדרות הציונית אלא המנגנון למימוש הגורם החסר.

הארץ היא הקרקע המזין של חיי הלאום, ואין החיים הפוליטיים אלא צד אחד של החיים האלה.

על־ידי הכנסת פוליטיקה גלותית לתוך הציונות מכניסים אפוא גורם זר בתרכובת הלאומית שלנו, ונגרמות בין השאר חבלות אלו לגורם הארצישראלי:

א) המרץ הציבורי־הלאומי מתפצל: הוא אינו שואף עוד למרכז ארצי יחיד, אלא למרכזים ארציים מרובים.

ב) הגורם הארצי בציונות חדל מהיות הומוגני, בעל אהדית איכותית, ונעשה גורם נפסד כהמרת הדת וכנישואי תערובת — ובכל אופן לא פחות אנטי־ציוני מן הטריטוריאליזם, שגם אצלו אין הפסול אלא בקרקע הזר.

ג) אופטימיזם גלותי במקום פסימיזם. ביצוע הציונות אינו משימה אדמיניסטרטיבית, אלא עבודת ייסוד של עסק, הדורשת השקעת כוחות אדירים בממון, וביחוד — ברבבות אלפי עולים. אבל הנסיון ההיסטורי הורה, כי אין המוני ישראל עוזבים את הגלות, אלא מתוך פסיכולוגיה קטסטרופלית, רק כשמגרשים אותם משם. נקודת היציאה של הרעיון הציוני היא אפוא התיאשות מן הגלות, פסימיזם גלותי. ואילו הציונות העושה פוליטיקה גלותית מעוררת אופטימיזם גלותי ועוקרת את הרעיון הציוני משרשו הנפשי.

ד) הגורם הארצי־הגלותי הרוב יותר ציוני הגלות והחיוני יותר בשבילם, כשנלווה עליו גם האופטימיזם כלפי גורם זה — מן הנמנע שלא ידחק במשך הזמן את הגורם הארצישראלי המרוחק מהם והבלתי־חיוני בשבילם, עד כדי ביטולו הגמור.

„הציונות הצעירה" מציעה תיקונים אלו:

א) הוצאת עבודת הפוליטיקה הגלותית מתוך התכנית הציונית. תיעשה הפוליטיקה הגלותית בידי מי שתיעשה — רק לא בידי ההסתדרות הציונית.

ב) כיבוש האינטליגנציה. אם תקטן השפעת הציונות על ההמונים מסיבת הזנחת הפוליטיקה — אין בכך כלום. למטרתנו העיקרית, היינו להשקעות גדולות בארץ־ישראל ולעליה המונית, בין כך ובין כך לא נרכוש אותם על־ידי תעמולה. עלינו להתיאש אפוא מהם לפי שעה ולרכוש קודם כל את השדרה האינטלקטואלית שבאומה. אחרי הראש ילך כל הגוף ממילא.

ג) יצירת פסיכולוגיה קטסטרופלית. בתור יהודים חלילה לנו לצפות לפוגרומים ולפסיכולוגיה הקטסטרופלית שהם יוצרים. אבל רשאים אנו ליצור תחליף של פסיכולוגיה כזו, היינו: פסיכולוגיה קטסטרופלית פנימית בקרב האינטליגנציה היהודית, שתיווצר בנפשה עקב הינתקה בזרוע מעל הקרקע הזר שהיא עומדת עליו. על האינטלקטואלי היהודי, אחד האקדימאי ואחד התורני, מוטלת החובה לוותר באלה ובשבועה על זכותו הפוליטית־הגלותית לבחור ולהיבחר לגופים ציבוריים לא־יהודים. ומאחר שהנוער התוסס לא יסכים לעולם לגווע גוויעה רוחנית מאפס מעשה, הוא יהיה מוכרח לפנות לדרך החיים היחידה שנשארה פתוחה לפניו — היא הדרך לארץ ישראל.

ד) הארגון החדש. עלינו ליסד במסגרת ההסתדרות הציונית העולמית ארגון של הנוער האינטלקטואלי היהודי, שתכניתו היא: 1) הכנת עלייתו של נוער זה לארץ ישראל, 2) הטלת איסור מטעם הקונגרס הציוני על ההסתדרויות הציוניות של הארצות השונות לעסוק בפוליטיקה ארצית, כמו שהטילו עליהן איסור לעסוק בטריטוריאליזם.

רעיונות אלו הרציתי (בקיץ 1910 בערך) באופן מקיף לפני שני חברים ב„בר־כוכבא", בעלי אופי ישר ושאר־רוח, הם הסטודנטים למשפטים: שמואל רייטר (נקטף בנעוריו בעיר בז'אז'אני, 1921) ויבדל לחיים ארוכים משה לנדא (היום ד"ר מ. ל. בכפר סבא). החלטנו — מעשה סטודנטים — לייסד לפי דוגמא קלסית „טריומווירי" (תלת־גברי) חשאין כדי לעשות את אגודתנו ללוחמת בעד הרעיון החדש ולייסד באחד הימים פדרציה ציונית דוגמת „מזרחי" ו„פועלי ציון".

רכשנו כמחציתם של חברי אגודתנו והיינו לאופוזיציה ציונית־אי־פוליטית בגלוי. בין הראשונים ש„גיירנו" אני זוכר את החברים: משה קליינברג, שמעון אטרמן (היום בברוקלין), ביינוש טוניס (היום בניו־אַרק), צבי פרנס (היום בתל־אביב), ישראל גלאסגאל, פינחס (פיני) שפירא־דיאמנט, אלעזר רצנשטיין.

נתעוררו בין החברים ויכוחים שאין להם סוף, ובעקבותן — מריבות. מוויכוח רשמי ויסודי בפומבי התחמקו בעלי הפוליטיקה. סוף־סוף — חשדנו שיד הוועד הציוני המרכזי בלבוב היתה באמצע — העמידו אותנו, ובפרט אותי את מנהיג האופוזיציה, לדין בפני ישיבת המליאה שלנו בעוון קונספירציה וקיום אסיפה חשאית של מתנגדי הפוליטיקה, שנתקיימה בלי ידיעת הסניור.

„המשפט" היה סוער וארך כמה שעות. לסוף הציעה האופוזיציה שמנהלי הפוליטיקה ב„בר־כוכבא" יצהירו בהן צדק, כי מוותרים הם על זכות הבחירה האקטיבית והפסיבית למוסדות הפוליטיקה הציבוריים האוסטריים, ואז תחדל האופוזיציה להתקיים. אבל „אולטימטום" זה עוד הגביר את הסערה. לבסוף נטלתי את רשות הדיבור והצהרתי, כי כל ענין האופוזיציה שלנו אינו אלא שבירת אלילים שחדלנו להאמין בהם. זוהי מסורת עתיקה של עם ישראל וגם של

הציונות. ומאחר שאין אני רואה אפשרות של פשרה בין בעלי המחלוקת, ולמגמה הרשמית של „בר־כוכבא" לא אסכים לעולם — הריני פוסק מרגע זה ואילך להיות חבר באגודה זו. וקמתי ויצאתי.

יצאו אחרי שמונה־עשר חברים. למעלה מעשרים נשארו.

זה קרה באחד מלילות האביב של שנת 1913.

למחרת היום נאספנו כולנו בבית החבר אלעזר רצנשטיין (הוא נפל כקצין אוסטרי בתחילת מלחמת העולם הראשונה) שברחוב רוסקה בטרנופול. שם יסדנו את אגודת „גדעון" הראשונה.

הטריומווירי שלנו עיבדו תכנית זו:

אנו מיסדים מסדר („אורדן"; אז אמרנו „ברית") „בני חורין" למשתחררים מן הגלות. כחבר למסדר מתקבל כל יהודי בעל השכלה אקדימאית או תורנית־עברית. האקדימאים מהווים תא בשם „גדעון" (על שם המלחמה בבעל החדש) בצורת אגודה אקדימאית מסייפת, והתורנים שאינם אקדימאים מהווים תא בשם אחר. לשני הסוגים זכויות שוות וחובות שוות, לרבות חובת הסיוף והשימוש בנשק.

המועמד לחברות ב„בני־חורין" נשבע שלוש שבועות: כלפי התרבות היהודית, כלפי הגזע היהודי וכלפי ארץ ישראל. וכן הוא נודר שלושה נדרים: לתורה, למלחמה (כמו שלומדים בצבא) ולעליה לארץ ישראל.

וזהו טכס השבועה והנדר (המשביע קורא את המשפט, והנשבע עונה „על הן הן ועל לאו לאו" — כפי הטכס הלגיסלטורי הקדמון בישראל):

המ.: משביעך אני ואתה נשבע בכבוד בן האדם שבך.
הנ.: הן!
המ.: לא תצא כל ימיך מכלל דת משה וישראל.
הנ.: לאו!
המ.: לא תשא אשה אשר לא מבנות ישראל שלא נתגיירה.
הנ.: לאו!
המ.: בנים אשר יוולדו לך תכניס בבריתו של אברהם אבינו.
הנ.: הן.
המ.: לא תתקשר באדמת הגלות.
הנ.: לאו!
המ.: ולכן אתה מוותר על הזכות שיש לך בתוך אזרח, לבחור ולהיבחר אל כל גוף מדיני הקשור באדמת הגלות.
הנ.: הן.
המ.: הרי אתה נודר נדר.
הנ.: הן.
המ.: להיות עוסק כל ימיך בתורת ישראל ובספרות העברית.
הנ.: הן.
המ.: ללמוד מלחמה למען הגן על עמנו ועל ארצנו.
הנ.: הן.
המ.: להשתדל בכל כחך להחיש את עלייתך לארץ ישראל.
הנ.: הן.
המ.: ובזה הרי אתה בן חורין!

בטכס חגיגי שנתקיים בפומבי בקיץ 1913 בטרנופול נשבעתי ונדרתי אני הראשון (בגוף ראשון) ולאחר זה השבעתי והידרתי את כל חברי בזה אחר זה.

מטעמים מוסריים החליטו הטריומווירי שלא לעמוד בראש בשום מקום. לסניור של תא „גדעון" הראשון, הטרנופולאי, הצענו את חברנו הסטודנט לרפואה צבי פרנס, שידענוהו כבחור זריז ומלא מרץ. הוא עמד אחר כך בשנת 1913—1914 בראש „גדעון" בווינה, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

ככה נולד רעיון הציונות הצעירה כתגובה ספונטנית על הסטיה הגלותית של הציונות הגליצאית והאוסטרית. אבל הרעיון התרחב ועלה לרמת תנועה לאומית מקפת, שמטרתה היתה להגן על קיום הלאום בכלל בפני סכנות חמורות אחרות, יסודיות, שאיימו עלינו בתחילת המאה הזאת, הלא הם: יציאת המונים מדת ישראל כ„בני־בלי־דת", הפרת הברית ונישואי תערובת, ועל כולם עם־הארצות האיומה — כל אלה סכנות לאומיות שהציונות הרשמית לא שמה להן לב כלל, והציונות הצעירה ראתה בשלילתן חובה ציונית. כך היה מסדר „בני חורין" גם הראשון, שהכניס, זמן רב לפני ז'בוטינסקי, את ההזדיינות לקראת המלחמה העתידה בארץ־ישראל כסעיף חובה לתוך התכנית הציונית.

ביסודה היתה הציונות הצעירה רעיון חלוצי של האינטליגנציה היהודית בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה, היא תקופת הקשיים הגדולים בארץ ישראל, בשעה שאי אפשר היה אפילו לחלום על חלוציות כללית, טרומפלדורית, של הנוער היהודי בגלות. וכך מהווה הציונות הצעירה את המעבר הרעיוני בין הציונות הפוליטית הגלותית, ההלסינגפורסית, שלפני המלחמה, ובין הציונות החלוצית, המכשירה המונים לכיבוש הארץ, שנולדה לאחר הצהרת בלפור. המרחק הרעיוני שבין שתי שיטות אלו — מצד זה, והצלחת הבזק של הציונות הצעירה באוסטריה — מצד שני, יכולים רק לסייע להנחה הנזכרת.

ויורשה נא לי להעלות גם פכים קטנים מן הזמן ההוא, הם המוטיבים הסטודנטיים שעיטרתי בהם את המסדר שלנו: ה„סרקל" הגדעוני המלחמתי (אות G מטילה חנית), **הסרט** התלת־גוני (שחור — סמל הקרקע, ועליו אדום — דם, גזע, ועליו כחול — שמים, תורה) וההימנון הגדעוני. ביזמת חברים התחלתי אז לכתוב חוברת־יסוד על הציונות הצעירה, אבל נטרפה עלי השעה ע"י מלחמת העולם ומוראיה.

ייסוד המסדר „בני חורין" עורר הד רב בחוגי הסטודנטים היהודים במדינה ובממלכה כולה. עד פרוץ המלחמה (אוגוסט 1914) קמו עוד תאי „גדעון": בלבוב (המייסד: הסטודנט לרפואה פורדס), בסטניסלבוב (המייסד: הסטודנט למשפטים דוליו זוסמן), בז'אשוב (רישא) (המייסד: הסטודנט לפילוסופיה אברהם קוריץ) ובווינה (המייסדים: הסטודנטים לרפואה פרנס, טוניס ורוזנפלד הטרנופוליים). איני יודע מי היה האינפורמטור של „יֶאורֶאיסקאָיה אנציקלופדיה" הרוסית, שהופיעה בפטרוגרד בשנות העשרים, המביאה בערך „צעירי ציון" כי תנועה זו — בעלת מגמות דומות לשלנו —

מוצאה מטרנופול ו מ ס ט נ י ס ל ב ו ב(!) שבגליציה.

ברוח השאיפה לכונן פדרציה ציונית חדשה, השתדלו חברינו בטרנופול לשלוח אותי כציר „גדעוני" לקונגרס הי"א בווינה (1913), ולא עלתה בידם. ואף־על־פי־כן נסעתי לקונגרס כסופרה הוותיק של „הצפירה" (למן שנת 1898) וקיבלתי שני מנדטים בזכות מרכז ההסתדרות הציונית העולמית בברלין, שנשיאה היה אז נחום סוקולוב ז"ל, ומזכירו — אבי „יום העברים" הארצישראלי האדוק, יבדל לח"א חברי ד"ר פ. קורנגרין.

כשביקר חבר הוועד־הפועל הציוני ד"ר שמריהו לוין בסתיו 1913 בווינה הלכתי אליו עם החבר צבי פרנס, הסניור של „גדעון" הווינאי, בבקשה לתמיכה מוסרית רשמית בתנועתנו. אבל נתקלנו בקיר אטום, בהלסינגפורסי עיקרוני, ויצאנו מעמו בפחי־נפש...

נסתיימה מלחמת העולם רבת הקרבנות והחורבנות. ועד שיכולנו לחשוב על חידוש יעיל של מסדר „בני חורין" — אני עליתי, באוגוסט 1920, עם רעיתי לארץ ישראל — נמצאה תנועתנו עומדת בפני העובדה, שניטלה הרוח מתוך מפרשיה... מאורעות כבירים התרחשו בינתים בעולמנו היהודי, האיר המזרח וחשך המערב, הרעיון האוטונומיסטי של יהדות מזרח־אירופה פשט את הרגל לחלוטין — ונוצר מאליו התנאי העיקרי לעליה המונית: ה פ ס י כ ו ל ו ג י ה ה ק ט ס ט ר ו פ ל י ת! רעיון הציונות הצעירה שוב לא היה עוד צורך הזמן — והסתלק... אבל הוא בא על סיפוקו המעציב: ההיסטוריה הוכיחה את צדקתו...

וכך נוצרה גם פלטפורמה משותפת לאחים ניצים, „גדעון" ו„בר־כוכבא" יכלו להתאחד שוב: שניהם היו מועמדים לעליה לארץ...

זכרונות מתקופת 1914—1919

מאת ד"ר חיים גלעד (שמטרלינג)

תקופת הכיבוש הרוסי 1914—1917

מלחמת העולם הראשונה פרצה כמעט באופן פתאומי, וגליציה נהפכה לשדה־קרב אכזרי כבר מההתחלה. אחרי כמה קרבות־־גבול קלים פתח הצבא הרוסי בהתקפה גדולה וכבש בסערה את גליציה המערבית בחדשים הראשונים של המלחמה (אוגוסט—אוקטובר 1914). אותה היהדות המפוארת והמפותחת שנהנתה משווי־זכויות גמור באוסטריה (שלא היתה אמנם חפשית לגמרי מאנטישמיות), מצאה את עצמה פתאום תחת שלטון רוסיה, המדינה האדירה שדגלה בגלוי בחוקים מיוחדים נגד היהודים, והיהודי הרגיש בה את עצמו כאזרח ממדרגה שניה.

אחרי כיבוש העיר טרנופול, כשבועיים אחרי פרוץ המלחמה, נמצאו יהודיה במצב של תדהמה גמורה ורק מעט מעט התחילו לחזור לחיים פחות או יותר נורמליים, עד כמה שזה אפשרי תחת משטר צבאי זר ועוין. המצב הכלכלי של התושבים היהודים התערער, ופעילות הקהילה נחלשה מאוד, מלבד השרותים הרגילים כגון שחיטה, קבורה וכדומה.

כעבור זמן־מה נוסד ועד־עזרה יהודי בראשותו של שפרלינג, וד"ר שמטרלינג היה מנהל משרד הוועד. אמצעים כספיים נתקבלו בעיקר מיהודי קיוב.

כשהתחילה ההתקפה האוסטרית־גרמנית במאי 1915 על הצבאות הרוסים, גרשו הרוסים יהודים רבים מעיירות מערב־גליציה מזרחה, וחלק גדול מהם הגיע לעיר טרנופול בעירום וחוסר כל. אז נפתח מטבח צבורי גדול עבור הנזקקים, והאמצעים לכלכלתם ניתנו בשפע על־ידי „הוועד הקיובי לתמיכת היהודים נגועי המלחמה" *.

עם פרוץ המהפכה הרוסית הראשונה של קרנסקי, בפברואר 1917, נעשה השלטון בעיר יותר ליברלי, וכמושל טרנופול והמחוז נתמנה פרופסור מהאוניברסיטה הקיובית. כעבור זמן־מה נבחרה המועצה הציבורית ליד המושל. **בטרנופול נבחרו למועצה זו שלושה יהודים (אחד ציוני,** כותב הטורים האלה), שלושה פולנים ושלושה אוקראינים. באי־כוח היהודים נבחרו באספה פומבית גדולה.

השלטונות האוקראינים הרשו פתיחת בית־ספר עברי בעיר.

עסקני התמחוי לפליטים היהודים שחזרו מגירוש רוסיה, ועובדיו
Organization and Staff of the Mensa for Jewish Refugees from Russia

בקיץ 1917 נפתחה התקפת הצבא הגרמני והאוסטרי בכיוון העיר טרנופול, והרוסים נאלצו לסגת. לפני נסיגתם התנפלו החיילים הרוסים במקומות רבים בעיר על התושבים היהודים, שדדו מכל הבא ביד והיו גם כמה מקרים של הרג והצתה. אחרי כמה ימי קרבות עזבו הרוסים את העיר, ולאחר הפסקה של שלוש שנים כמעט הוקם השלטון האוסטרי מחדש. לאט לאט חזרו במקצת החיים למסלולם, הוקם

* ראה הפרק על טרנופול מספרו של ש. ז. אנסקי „חורבן גליציה", עמ' 163.

מחדש ועד הקהלה היהודי עם מר דוד לבוֹב בראש. החזית נשארה לא הרחק ממזרח העיר.

גרוש היהודים מהעיירות שבמחוז טרנופול בשנת 1917

לפי דרישת המטה הראשי של הצבא הגרמני במזרח גליציה, נאלצו השלטונות האוסטרים לטפל באֶוַאקוּאַציה של היהודים מעיירות טרמבובלה, מיקולינצה, סטרוּסוב וכו, שהיו קרובות לחזית בקיץ שנת 1917.

באחד הימים הוזמן כותב הטורים האלה למושל מחוז טרנופול ושם הוסבר לו ענין פקודת הגרוש. בתור בא־כוח הקהילה היהודית בטרנופול נתבקש לטפל בענין העברת היהודים האומללים האלה לגליציה המערבית. לאחר שהקהילה היהודית נוכחה לדעת שאין להשיב את הגזרה, קיבלה על עצמה את התפקיד הזה. הממשלה האזרחית העמידה לרשות המגורשים רכבות משא, והיהודים שכבר ידעו על הגזרה לקחו אתם את מיטלטליהם ובגדיהם הנחוצים ביותר וכן צרכי־אוכל ויצאו לדרך. מצב רוחם של האומללים היה קשה מאוד.

בלבוב ירד כותב הטורים האלה עם אחדים מהמגורשים אל העיר, פנה לקהילה היהודית ובעזרתה קנה צרכי אוכל שונים בשביל העדה הקטנה שנמסרה לפיקוחו. ביום שישי לפנות ערב הגיעו המגורשים לתחנתם האחרונה — יאַבורוב. שם הושיבו את הנשים החלשות והילדים בעגלות, והגברים ונשים מספר המשיכו ברגל. בבואם העירה עזרו ראשי העדה היהודית באכסון המגורשים בבתי היהודים במקום. יהודי יאבורוב קיבלו את המגורשים בלבביות רבה, וטיפלו בהם באהבה ורעוּת. הנשים הכבודות ביותר עסקו בהכנת מזון וחלוקתו. כותב הטורים האלה נשאר במקום ימים מספר עד שהכל הסתדר על הצד היותר טוב ואחר־כך חזר לטרנופול.

תקופת התפוררות הממלכה האוסטרית והשלטון האוקראיני

בשנת 1918 התחילה הממלכה האוסטרית להתפורר ובחודש אוקטובר נקראה לוינה ועידה יהודית מכל חלקי אוסטריה. כותב הטורים האלה השתתף בוועידה זו בתור בא־כוח יהודי טרנופול. הדיונים נסבו על מצבם של היהודים בפרובינציות השונות של הממלכה האוסטרית וכיצד לקדם את פני הרעה הממשמשת ובאה.

עם פירוק הממלכה האוסטרית, בשלהי שנת 1918, קמו מדינות לאומיות שונות על הטריטוריה האוסטרית. בגליציה המזרחית יסדו האוקראינים רפובליקה משלהם וטרנופול היתה לעיר בירתה הזמנית. הואיל והפולנים לא הכירו בממשלה האוקראינית והכריזו על גליציה כולה יחד עם חלקי אוקראינה הרוסית כעל חלק של הרפובליקה הפולנית, פרצה מלחמה גלויה בין הפולנים לבין האוקראינים שהתנהלה בעיקר בגליציה המרכזית. היהודים בגליציה המזרחית (הטריטוריה השנויה במחלוקת) הודיעו תיכף על ניטרליותם במלחמה זו. הממשלה האוקראינית התחשבה בזה שהיהודים לא יכלו בשום פנים לפעול אחרת מבלי לסכן את מיליוני היהודים המרוכזים בטריטוריה הפולנית, והכירה בנייטרליות זו באופן רשמי. כתוצאה מזה לא גייסה הממשלה האוקראינית את היהודים בגליציה המזרחית שבה הוכרז גיוס כללי לצבאות האוקראינים הלוחמים נגד הפולנים.

בינתיים הגיעו הידיעות המחרידות על הפוגרומים האיומים ביהודים שחולל צבא פטלורה באוקראינה הרוסית. היהודים בגליציה המזרחית התחילו לחשוש לגורלם הם כתוצאה מהשפעת המאורעות באוקראינה הרוסית, ואולם הממשלה האוקראינית בגליציה התיחסה אל היהודים בעין יפה, ואפשר להגיד — גם בידידות.

בחודש פברואר 1919 התרכז בטרנופול גדוד של כמה אלפי טירונים אוקראינים שעמדו להישלח לחזית האוקראינית־פולנית. ביניהם התפשטה רוח אנטי־יהודית (כנראה בהשפעת תועמלנים מאוקראינה הרוסית), והם טענו כי אין כל סיבה שיהודי המקום לא יתגייסו להגנת המולדת האוקראינית. באחד הימים בפברואר 1919 התחילו להתגלות סימני איבה ליהודים מצד חיילי הגדוד הנ״ל. בצהרי היום נכנסו לחנויות היהודים ולקחו סחורות שונות מבלי לשלם. וכשנתקלו בכמה מקומות בהתנגדות החנוונים, פרצו תגרות מלוות חרופים וגידופים. התנהגות זו של החיילים בישרה מאורעות יותר קשים עם רדת הלילה. כותב הטורים האלה פנה תיכף בשם הקהילה היהודית בעיר אל מפקד המשטרה האוקראיני, והביא לפניו את העובדות על מעשי ההפקרות ואת חששותיהם של יהודי טרנופול. המפקד הבטיח להחזיר את הסדר על כנו. אולם הבטחתו לא נתקיימה, ומעשי ההתפרעות הלכו והתגברו בערב אותו יום.

אחרי הצהרים התקיימה אספה סוערת של יהודי העיר באולם „יד חרוצים״ ברחוב פרל ובה דנו באמצעי בטחון לרגלי הסימנים מבשרי הרעה. בוויכוחים התגבשה הצעה שההגנה היהודית, אף־על־פי שהיתה מזוינת ומאורגנת יפה, אינה יכולה להיכנס בפעולה נגד גדוד צבא המונה כארבעת אלפים חיילים מזוינים ברובים ובמכונות־יריה. חוץ מזה עלולה פעולה כזאת להמיט שואה על יהודי העיר בכלל. כפי שהתברר אחר־כך היתה החלטה זאת נבונה ונכונה.

ועד הקהילה התאסף תיכף במשרדו, באחד הבתים שבכיכר סוביסקי, ודן במצב. הדאגה גדלה משעה לשעה כשהתחילו להתקבל בישיבה ידיעות על התנפלויות של חיילים בחלקי העיר שונים, ובעיקר במרכזה: על פריצת

חנויות סגורות ומקרי שוד גם בדירות היהודים, וכו. הוחלט לשלוח תיכף משלחת מורכבת משלושה אנשים אל מפקד־הצבא בעיר, שמעונו היה בכיכר סוביסקי, מול הכנסיה. המשלחת חצתה את הרחוב המכוסה שלג וריק מאדם ונכנסה אל הגן כדי לעבור למשרד מפקד הצבא שמהצד השני של הגן. להפתעת המשלחת נפתחה עליה אש חזקה משער בנין המפקדה וגם מצד ימין. המשלחת נאלצה לחזור על עקבותיה. התברר שהמצב הוא חמור יותר מכפי שחשבו, ודבר זה אושר גם על־ידי ידיעות שהסתננו לוועד הקהילה על התנפלויות ושוד במקומות שונים, והדי הצעקות והיריות מכיוונים שונים. הוועד נשאר בישיבה במשך כל הלילה. לפנות־בוקר יצא כותב הטורים האלה לראות את הנעשה בעיר. בדמדומי שחר נתגלתה לעיניו תמונה מחרידה. כל חנויות היהודים נפרצו והסחורות הושלכו החוצה אל הרחוב והמדרכות. פה ושם הסתובבו קבוצות חיילים שיכורים והוציאו חפצים שונים מערמות הסחורות. נתברר שחיילים חדרו בלילה בכוח לדירות רבות, שדדו מכל הבא ביד, היכו את התושבים ופשטו אותם ערומים, אבל לא השתמשו בנשק, ולא היה אף מקרה של רצח או פציעה רצינית. במשך השעות שלפני הצהרים הסתובבו קבוצות חיילים וירו מדי פעם בפעם (לשם בידור כנראה), החיים בעיר הושבתו לחלוטין ונפש חיה לא נראתה ברחוב.

כאשר ניגש כותב הטורים האלה אל מושל המחוז ברחוב מיצקביץ היו כל המשרדים ריקים מאדם וברדתו בחזרה מהקומה השניה נפגש עם מושל המחוז שעלה מהמרתף ומפיו נודע לו מה קרה בלילה. גדוד הצבא התמרד נגד השלטונות, כלא את קציני המטה הצבאי והשבית על־ידי זה גם את השלטון האזרחי בעיר. בשעה 11 לפנה״צ בערך התקיימה פגישה בין המושל האזרחי, הכומר גרומניצקי וכותב הטורים האלה. המושל התקשר טלפונית עם המפקדה האוקראינית בחודורוב, מסר על פרטי המצב, כלומר על האנרכיה הגמורה בעיר, ודרש עזרה. בשעה 2 אחה״צ בערך הגיעו העירה מחודורוב רכבות מלאות צבא שירדו העירה והשיבו את הסדר על כנו. למחרת התקיימה ישיבה של בית־דין צבאי שדן שלושה מהמתמרדים למוות, ופסק־הדין הוצא לפועל מיד. הגדוד נשלח לחזית.

אחרי שנתברר במשך יומיים היקפם העצום של הנזקים שנגרמו ליהודי טרנופול הוחלט לשלוח משלחת מורכבת מד״ר רפופורט וכותב הטורים האלה אל הממשלה האוקראי־נית שעברה בינתיים לעיר סטאַניסלב. המשלחת התיצבה לפני שר הפנים ודרשה פיצויים מלאים בעד הנזק. השר הצטדק בפני המשלחת והדגיש שהיתה זאת מרידה צבאית וכי השלטונות האוקראינים התיחסו תמיד באהדה לישוב היהודי ובמקרה זה לא היה לאל ידם למנוע מעשי התנפלות ושוד. מאחר שהם עצמם היו בסכנה. כפיצוי עבור הנזקים הציע להביא קרון נפט מדרוהוביץ שיהודי טרנופול ימכרוהו ובתמורה יוכלו לפצות במדה מסוימת את הניזוקים. המשלחת סרבה לקבל הצעה זו בטענה שאין זה עומד בשום יחס לגודל הנזק. השר השיב שאין ברשות הממשלה אמצעים אחרים. המשלחת החליטה שד״ר רפפורט יחזור לטרנופול וכותב הטורים האלה יסע ישר לוינה כדי למסור על המצב לוועד הלאומי היהודי, והוועד יפנה בענין זה אל הברון וסילקו, נציג הממשלה האוקראינית במערב אירופה. החלטה זו הוצאה לפועל, אולם השתדלויות הוועד הלאומי בוינה עלו בתוהו, מאחר שכעבור זמן־מה כבשו הפולנים את גליציה המזרחית ובקיץ הקץ על הממשלה האוקראינית שם.

טרנופול במלחמת־העולם הראשונה

מאת ש. אנסקי

העיר השניה בגדלה בגליציה המזרחית אחרי למברג היא טרנופול. היא גם אחת הערים העתיקות, עשירה במצבות היסטוריות, זכרונות, אנשי־שם, למדנים ומשכילים דגולים. בית־הכנסת הטרנופולאי הבנוי אבן הוא מבתי־הכנסת העתיקים והיפים ביותר בגליציה.

טרנופול כמעט ולא סבלה מהקרבות בהתקרב הצבא הרוסי. אין לראות בעיר רבעים שרופים ובתים הרוסים. כשהגעתי העירה עשתה עלי רושם של עיר שקטה למראית־עין אבל תוססת, רחובותיה שוקקים מעוברים־ושבים, כל בתי־העסק והחנויות פתוחים והמסחר בשוק ער. אולם משהסתכלתי מקרוב ראיתי כי בעיקרו מורכב הקהל ברחובות, בשוק ובתחנת־הרכבת מאנשי־צבא, אחים ואחיות רחמנים ורוסים סתם. מכל פינה מהדהדת השפה הרוסית. את האוכלוסיה האזרחית רואים רק מעט, וכמעט ולא נראה הקהל הבורגני והמשכיל, זה המלובש כרגיל בצורה „בעל־ביתית", ולפעמים אף בהידור וגנדרנות. העוברים־והשבים הנדירים מחוגי האינטליגנציה לבושים בגדים מרופטים, בלויים. הילוכם מהסס, מבע פניהם עצוב; שותקים הם וכאילו מפחדים. פניהם דלים, מעונים, קודרים; מבטיהם מהורהרים ועגומים. כמעט מעל לכל החנויות מתנוססים שלטים ברוסית משובשת ועל כל צעד ושעל נתקלים בשלטים: „חנות רוסית", „בית־מסחר רוסי" ואכן בחנויות יושבים רוסים בעלי פרצופים סלאביים מובהקים ולבושי חולצות. אלה הם ה„קופצי" (הסוחרים) שזרמו הנה מקאלוגה, טולה, מוסקבה וערים רוסיות אחרות ועושים כאן, בעזרת האדמיניסטרציה, עסקים טובים. בתי־העסק והחנויות פתוחים, ואילו המסחר כמעט ואינו קיים. אין לראות אף חנות אחת למוצרי זהב, אף עסק אחד לסחורות־מותרות. המדפים בחנויות ריקים. בחלונות־הראוה נתגלגלו לבנים מאובקים או בקבוקי מי־תמרוקים שנשארו מזמנים שעברו. עיקר הסחורה בשוק הם מצרכי מזון: לחמניות, שומן־חזיר וסיגריות.

די היה לי לבלות יום אחד בטרנופול כדי לעמוד על מהלך־הרוחות בעיר הכבושה הזאת. לפני היתה עיר אירופית גדולה, בעל־תרבות, אלא שהיא חנוקה, כבולה וחדלת־אונים, כאילו מצצו ממנה את כל לשדה ונתנו לה למות ממחלתה הממארת לאט־לאט וללא עזרה. אותו הדבר ראיתי בכל הערים הגדולות ובעלות־התרבות בחבל הכבוש. כולן נראו בעיני כגוססות.

ראשית כל הכרתי את ועד־ההצלה המקומי, בטרנופול, כביתר המקומות, הורכב הוועד באופן מקרי ללא כל אישור מצד האוכלוסיה. בא־כוח ועד ההצלה מקיוב טרח למצוא בכל מקום את החשובים מבין הנשארים, את אלה שהיו ידועים בעיר, עסקנים לשעבר, חברי הקהילה. בדרך־כלל הזמין יחד אתם גם את הרב, אם נשאר בעיר. עם כל האנשים האלה דן על המצב בעיר, ויחד הקימו ועד שקיוב אישרה אותו אחר כך. אף כי רוב האינטליגנטים והעשירים יצאו יחד עם האוסטרים ומהנשארים נלקחו רבים כאנשי־ערובה, נמצאו בכל זאת בערים הגדולות כטרנופול וצ'ורטקוב כמה עסקנים משכילים שאפשר היה לצרף אותם לוועד־ההצלה ולארגן אתם את הפעולה לפי המתכונת המקובלת ביתר הערים.

לוועד הטרנופולאי נכנסו כמה מחברי הקהילה, אנשים חשובים ונכבדים, כגון פרופ' רוזנבוים, יצחק נאכט ומר טאובר. היו"ר היה מר טאובר, יהודי אדוק וסוחר אמיד. בנו, איש משכיל, היה פעיל בועד ועזר לו בעבודתו.

תקציב הוועד הטרנופולאי בחודש דצמבר עלה על עשרים אלף רובל, מעט פחות ממחצית התקציב של גליציה כולה, והמלים הראשונות שהופנו אלי היו שהסכום הוא קטן מדי ויש להגדילו במדה נכרת. כשהערתי, שאין זה, לפי דעתי, מן הצדק שטרנופול שנמצאים בה אנשים אמידים היכולים לעזור לנצרכים, תקבל את מחצית התקציב הכללי, השיב לי מר טאובר:

„מצויים אמנם בעיר אנשים ספורים, שיש להם איזשהו רכוש או שהם משתכרים, ואלה תורמים לנצרכים המקומיים שאיש אינו חש לעזרתם למעלה מיכלתם. הארגון ה„ז׳אמסקי״ * והוועד הקיובי תומכים רק בפליטים, והם כרבבה בטרנופול. לכאן נמלטו מכל הכיוונים — מהעיירות ומהכפרים. נמצאים כאן פליטים ממקומות שעברו כבר לידי האוסטרים, ובעיקר אלה שחזרו מרוסיה ונאסר עליהם לחזור למקומות מגוריהם לשעבר: כאלף משפחות מרוֹהאַטין, כשש מאות משפחות מפודווֹלוצ׳יסקה, יחד נמצאים כאן פליטים מ־120 מקומות. תחילה עזר ה„ז׳אמסקי״ לחמשת אלפים ושלוש מאות נפשות, הוא חילק ליטרה לחם למבוגר וחצי הליטרה לילד, שלוש חתיכות סוכר ליומיים, וכן מעט דיסה ושעועית. לאחר שהוציאו מתוך הרשימה את כל ה„מוכשרים לעבודה״ (שלאמיתו של דבר אינם יכולים להשיג עבודה בשום מקום) נשארו רק כשלושת אלפים וחמש מאות מקבלי עזרה וביניהם 1700 פליטים. החל מ־2 במאי עד סוף יולי עזר הוועד לא במצרכים כי אם במזומנים, 18 קופיקות לנפש, והדבר עלה לו 27 אלף רובל לחודש. הפליטים היו מרוצים מסידור זה, אולם הגוברנטור אסר לתת עזרה במזומנים והארגון התחיל שוב לחלק מצרכי־מזון. עובדה היא שהוועד מוכרח כיום גם לתמוך ב„מוכשרים לעבודה״, ונוסף לזה הולך וגדל מספר הנצרכים. אנשים שלפני חצי שנה היו בעצמם בין התורמים נאלצים עכשיו לבקש עזרה, וכבר אזלו כל האמצעים. ישנם אצלנו בעלי־אחוזות, מיליונרים בעלי פקדונות גדולים בבנקים האוסט־ריים, בעלי בתים ואחוזות בחבל הכיבוש, והם גוועים מרעב, ועלינו לארגן למענם קופת־מלווה. ומלבדם יש רבים הזקוקים לנעליים, בגדים, הסקה, דירה וכו׳.״

מובן שהוא צדק. עיקר העזרה שהוועד מגיש היא תזונה מוגברת לחולים, קשישים וילדים. הוא מחלק לחם לבן, ביצים, חלב ולפעמים בשר. חברי הוועד סברו כי יותר נוח לתמוך בכסף מאשר במצרכים וביקשוני שאשפיע על הוועד בקיוב שיסכים לכך. את עמדתם נימקו בזאת כי יותר קל לחלק כסף, כי הנתמכים לא יצטרכו לחכות שעות ארוכות בתורים, אלא יוכלו לקבל את הכסף פעם לשבועיים. לא הסכמנו לדעתם, כי הרי אין כל ערובה שהנצרכים אמנם יקנו בכסף שיקבלו דווקא את המצרכים שמחלקים להם והמטרה לתת להם תזונה מוגברת לא תושג.

ביחוד התבלט המצב הטראגי של הילדים. במשך שמונה־עשר חדשי הכיבוש היו בתי־הספר סגורים, והילדים פרקו עול והתרוצצו ברחובות העיר יחפים, קרועים ובלויים; גופותיהם כחשו ופניהם הוריקו.

לאחר מאמצים רבים הצלחתי לשכנע את השלטונות שירשו „להתפלל״ עם הילדים, ובאמתלה זו אורגנו „חדרים״ שנשאו את השם „בתי־תפילה״. לחדרים אלה נרשמו כ־800 ילדים אלא שביקרו בהם רק כשמונים, כי היתר היו מחוסרי בגדים, או שבכלל נתפסו כל כך לחיי הרחוב שאי־אפשר היה לאלצם ללכת לחדר.

בשביל הילדות ארגן ה„ז׳אמסקי״ מעון שבו נאספו 300 ילדות שרובן ניצלו מפריצות.

ראיתי ברחוב יהודים קשישים, בעלי פאות ארוכות, עומדים ומנקים את הרחוב, ערומים למחצה בכפור החזק.

„המצוקה בבגדים, והעיקר בנעליים, של הנלקחים לעבודות־כפיה ושל ילדי החדר היא איומה״ סיפר לי חבר הוועד שליווה אותי. „קודם לקחו לעבודות־כפיה חמש מאות או שש מאות איש ליום, אלא שבקיץ לא היה הדבר כל־כך נורא. היום לוקחים 100—120 איש ליום וגדול הצער לראותם. הם קופאים פשוט מקור.״

בתחילת יוני (1918) התקיים בטרנופול כינוס נציגי הקהילות היהודיות וועדי־ההצלה מגליציה. השתתפו בו גם נציגי ועד־ההצלה בקיוב. לצערי לא יכולתי להשתתף בכינוס הנ״ל ולא יכולתי אפילו להשיג אחר־כך ידיעות מדויקות על הרכבו, פעולותיו וההחלטות שנתקבלו על־ידו. שמעתי רק שהוא התנהל במצב־רוח מרומם, עבד באופן אינטנסיבי והתווה את הקווים לארגון־מחדש של פעולות העזרה על יסודות רציניים חדשים.

מהכינוס קיבלתי את המברק דלקמן:

„הכינוס הראשון של נציגי האוכלוסיה היהודית בגליציה ובוקובינה, המתקיים בטרנופול, מברך אותך כנציגה הראשון של יהדות רוסיה בגליציה, סניגורם הראשון של אחינו בזמנים קשים אלה. אתה היית הראשון שהידקת את הקשר בין יהודי רוסיה וגליציה ואישרת פעם נוספת את אחדות היהודים בעולם כולו. על עזרתך המוסרית שהושטת לנו, שלוחות לך ברכותינו הנלבבות ואיחולינו החמים.

חתומים: יו״ר הכינוס: גרינברג, וויינפלד, קרופ.

מברק זה שהרגיש אותי מאוד היה פריסת־השלום האחרונה שהגיע אלי מאחינו בגליציה.

הכיבוש הרוסי בגליציה שהתחיל בשלטונו הקודר של הרודן הרוסי, בפרעות דמים בברודי ובלמברג, נסתיים בסערת המהפכה על־ידי צבא מתפרק ופראי בחורבן דמים בקאלושט ובטרנופול.

ובזאת בא הקץ לאפופיאה הנוראה של השלטון הרוסי במשך שלוש שנים בחבל הכיבוש, חורבן הדמים של מרכזי היהדות בפולין, גליציה ואוקראינה.

(מתוך הספר „חורבן גליציה״)

---

* השלטון העצמי המקומי.

משלטון אוסטרי לשלטון אוקראיני

מאת בן־ציון פט

כשנפטר הקיסר פרנץ יוסף וקארל ה־4 שעלה לכס המלוכה הכריז על מתן אוטונומיה לגליציה ועמי הקיסרות האוסטרו־הונגרית, ברור היה שהגיע הקץ לאיחוד העמים תחת כתר ההבסבורגים. השאלה היתה רק מתי תחול המהפכה.

אנו, הציונים ששרתנו בצבא האוסטרי מאז פרוץ המלחמה ב־1914, עמדנו בפני הבעיה: מה יהיה גורלו של המיעוט היהודי עם התפוררות הקיסרות? ביחוד מלאים חרדה היינו לגורל יהדות גליציה הנמצאת בין הפטיש והסדן בהתנגשות בין הפולנים והאוקראינים במלחמתם על השלטון. הייתי אז בפשמישל. באחד הימים התאספנו, כמה קצינים יהודים, בחדרי מלון „סיטי" לשם התיעצות — מה עלינו לעשות כדי להגן על יהודי העיר? החלטנו על הקמת הגנה. כאלפיים חיילים וקצינים יהודים שנמצאו אז בעיר חולקו לפלוגות בהוראה ברורה, שבמקרה ויתרחש דבר־מה, על אנשי כל הפלוגות להתאסף במקום קבוע ולעמוד לפקודת המפקדה הראשית. הרכבה: הקפיטן קאיזר, הלויטננט הרצבאום, ואנכי.

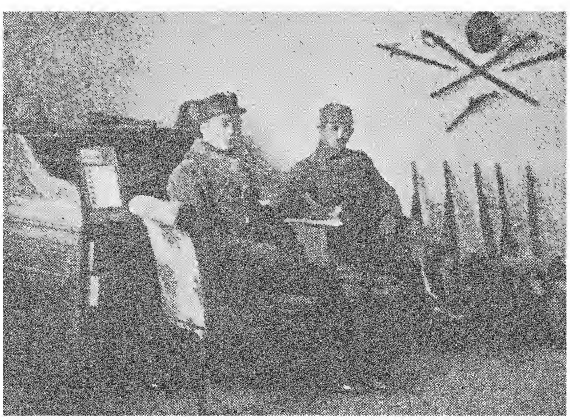
ב־1 בנובמבר 1918 חל מפנה במצב. הקיסרות ההבס־בורגית נפלה. ואז התחיל המאבק של יהדות גליציה על קיומה.

ממערב גליציה הגיעונו ידיעות על מעשי השתוללות של חיילי הגנרל הפולני האלר, ועל התגוננותם האמיצה של צעירינו. הפלוגות בפשמישל עמדו במצב הכן; את המתרחש מעבר לנהר סאן לא ידענו.

ב־3 בנובמבר עזבתי את פשמישל ונסיתי להגיע לטרנופול, דבר שלא היה קל באותם הימים. אחרי טלטולים במשך שלושה ימים הצלחתי להגיע למחוז חפצי.

העיר היתה כמרקחה. בטרנופול רוכזו חיילי כל העמים שהוחזרו מאוקראינה, וקציני העמים השונים אספו את חייליהם כדי לשלחם חזרה לארצותיהם: אוסטרים, צ'כים, הונגארים, פולנים, סלובנים וסלובאקים, כולם עברו דרך טרנופול. גם הבחורים שלנו התחילו חוזרים לבתיהם.

בעיר שרר תהו ובוהו. התארגן אמנם איזה שלטון אוקראיני, אבל בין יהודי טרנופול שרר יאוש וחוסר־אונים. חסר היה בעיר כל ארגון של הגנה, והקמתו היתה חובתנו הראשונה. בהסכמת השלטונות הוקמה בדצמבר 1918 ההגנה, שבראשה עמד הקצין אברהם ליינברג ואני. השלטונות העניקו להגנה סמכות לאסור כל אזרח וכל איש צבא,

בן־ציון פט ואברהם לײנברג, מפקדי המיליציה היהודית
Ben-Zion Fett and Abraham Leinberg, Commanders of the Jewish Militia

וקצינים בכלל, שלא יצייתו לפקודותיה. כמו כן נמסר לידי ההגנה השיפוט בין היהודים והסמכות להטיל עונש מאסר עד חמישה ימים.

מפקדת ההגנה הכריזה על גיוס הנוער. וזה נוסח הכרוז שהודבק על הקירות בעיר:

קאמאנדא פון דער יודישער מיליץ.
אויפפאָדערונג.
מיר פאָדערען אויף אלע יודען וואס זענען געבוירען אין די יאהרען 1892—1900 זיך צי מעלדען בינען 3 טעג ביי דער קאמאנדא פון דער יידישער מיליץ, נאך אבלויף

המיליציה היהודית בטרנופול, 1919
Jewish Militia in Tarnopol, 1919

פון 3 טעג וועלען מיר ערהעבען, ווער עס איז דער
אויפפאָדערונג ניכט נאכגעקומען.
טארנאפאל, דעם 18 דעצעמבער 1918

דאס קאמאנדא פון דער יודישער מיליץ

התגייסו 800 איש. העיר חולקה לאזורים, בכל אזור שמרה פלוגה על הסדר ביום ובלילה. המיליציה קיבלה מטעם השלטונות רובים מספר וכדורים, ובקסרקטין מצאנו כמה רימוני יד ומכונת־יריה. המיליציה היתה מרוכזת בסמינריון בכיכר סוביאָסקי.

עצם קיומה של המיליציה לא היה לרוחו של ההמון האוקראיני. פעם אף ניסה להתפרץ לבנין הסמינר, אך נסוג מפחד מכונת־היריה שעמדה בכניסה לבנין, ולידה משמר תמידי.

מפקדת המיליציה לא הסתפקה בשמירה על הסדר בחוץ. את עיקר תפקידה ראתה בהשלטת סדר מבפנים, הקמת גוף מנהלתי של הציבור היהודי בעיר. וכך נוסד הוועד הלאומי, שבראשו עמד ד"ר אלכסנדר רפפורט. בוועד היו מיוצגות כל שכבות האוכלוסיה בטרנופול. מטעם ההסתדרות הציונית השתתפו בוועד: ד"ר אלכסנדר רפפורט. ד"ר אברהם שוארצמאן, ד"ר שמטרלינג, ד"ר יעקב ליפה, ד"ר יונה אבענד, שמואל מרגולית, ודוד פרנס. מטעם האורתודוכסים: דוד לבוב, שמרלה אייכענבאום, חיים וולף מרכוס, וחיים אוקס. מטעם הסוציאליסטים: ד"ר זלאטקעס, הבלתי־תלויים: ד"ר בלמר.

הוועד הלאומי קיבל לידיו את ניהול הקהילה היהודית, דאג להחזקת המיליציה, שחבריה היו מגויסים גיוס מלא, והשליט סדר בכל שטחי החיים בעיר. גם יתר הארגונים בעיר, כגון: „יד חרוצים", אגודת הסוחרים, „בר־כוכבא", ההסתדרות הציונית על כל גווניה, חידשו פעולתם בעיר.

הציונים בוועד הלאומי שאפו לתת למוסד צביון דמוקראטי על־ידי עריכת בחירות כלליות דמוקראטיות.

לאחר מפקד האוכלוסיה שנערך בעזרת המיליציה, נקבעו הבחירות לוועד הלאומי ל־3 במרץ 1919.

בעת ההכנות לבחירות, פרצו לילה אחד מהומות בעיר. בליל ה־15 בפברואר פרץ העירה ההמון האוקראיני והחל לשדוד חנויות, לנפץ שמשות ולהתנפל על הבתים. המיליציה נכנסה לקרב עם הפורעים והשתלטה על המצב. ההמון המתפרץ הורחק מהעיר. בזמן הקרב נפצעו אחדים, ביניהם יעקב פלאנר שנפצע קשה *.

הוועד הלאומי פנה לממשלת אוקראינה המערבית בתזכיר ביום 17 בפברואר 1919, בו הודגש כי „בתנאים כאלה לא רק הרכוש היהודי מופקר, אלא חיי כל היהודים נתונים לסכנה. אנו דורשים מהממשלה הגנה על החיים והרכוש, וקובעים כי מצד השלטון המקומי לא נעשה כל מאמץ למצוא את האשמים במהומות".

משלחת מטעם הוועד הלאומי, ד"ר אלכסנדר רפפורט וד"ר חיים שמטרלינג, הופיעה לפני שר־הפנים ומסרה את התזכיר.

ד"ר מאקוך, שר הפנים, תלה את האשמה בקומוניסטים הנמצאים במספר גדול בטרנופול, הודיע על פסק־דין מוות נגד שלשה מהפורעים, וכן קבע שבין האשמים היו הפולני פיכורסקי ויהודי בשם לאפאיובקר. אשר ליהודי זה, נתברר לאחר מכן שהיה זה סטודנט מלבוב, בן 19, ולא היה לו כל חלק במהומות ה־15 בפברואר.

הממשלה האוקראינית הבטיחה ליהודים פיצויים על הנזקים, בצורת קרון־נפט שיימסר לטרנופול למכירה, ללא דמי הובלה ומכס. הוועד הלאומי לא קיבל מעולם את הסמוכים הללו (עיין: זכרונותיו של ד"ר ח. גלעד (שמטר־לינג) עמ' 162).

ב־3 במארס התקיימו, זו הפעם הראשונה, בחירות חפשיות

---

* יעקב פלאנר, חבר קבוצת שילר, מת בא"י בשנת 1944.

יחסיות לוועד הלאומי. הופיעו הרשימות דלקמן: ציונים, אורתודוכסים, סוציאליסטים יהודים, בלתי תלויים, סוחרים ובעלי־מלאכה („יד חרוצים"). הציונים השיגו רוב מוחלט בבחירות. ליו"ר הוועד הלאומי נבחר כותב השורות האלה. הקהילה אישרה תקנון חדש, מבוסס על עקרונות הציונות והדמוקרטיה.

לפני הוועד הלאומי עמדה בעית ארגון בתי־ספר, ביחוד לאחר שהשלטון האוקראיני תיכנן אוקראיניזציה של בתי־הספר התיכוניים, שתלמידיהם היו ברובם יהודים. הוועד הלאומי פנה לממשלה המרכזית בדרישה „לקיים את שפת הלימוד, לפחות במשך שנה, לפי תכנית הלימודים שהיתה נהוגה בגימנסיה האוסטרית".

במשך קיומו הספיק הוועד הלאומי להכניס סדרים חדשים בכל שטחי החיים, ולבצע פעולות חשובות, כגון:

רישום־לידות, שבזמן השלטון הפולני היה ענין פרטי, עבר לידי הוועד הלאומי והתנהל על־ידי מזכיר הוועד, המורה דוד קורנגרין.

אורגנה עזרה לנצרכים לחג הפסח.

חל שינוי יסודי בארגון הלימודים בבית־הספר פרל.

הוסדרה הספריה על־שם פרל.

הוטל איסור על סידור חופה וגירושין שלא בידי הרבנים המוסמכים של הוועד הלאומי.

נערכה פעולה מקיפה נגד הפוגרומים של חיילי פטלורה באוקראינה המזרחית. בתזכיר נדרשה ממשלת אוקראינה המערבית להפסיק את הפצת הכרוזים האנטישמיים על־ידי צבא פטלורה.

הועברה עזרה לנפגעי הפוגרום בפרוסקורוב.

נעשו סידורים חדשים בארגון הרבנות אחרי פטירת הרב הגאון ר' יוסלה באב"ד.

הוועד סייע למשרד הארצישראלי בהכשרת חלוצים.

אלה הם, בראשי פרקים, רק כמה מפעולות הוועד הלאומי, שהשתרעו על כל שטחי החיים היהודיים. יש לציין שחברי הוועד פעלו מתוך הרמוניה מלאה, למרות כל חילוקי־הדעות וניגודי ההשקפות הפוליטיות ביניהם.

תצוין בסקירה זו עוד פרשה אחת שהביאה כבוד ליהדות טרנופול והנוער שלה: עם התקרב הפולנים לטרנופול, בהילחמם נגד האוקראינים, עזבו את העיר יחד עם הצבא האוקראיני גם כמה מאות מאנשי המיליציה היהודית, והגיעו לאוקראינה המזרחית. יחידה יהודית זו הביאה ליהודי אוקראינה עידוד ועזרה, סדר ובטחון. בחמילניק, בבלטה, בז'יטומיר, בויניצה ובמקומות אחרים באוקראינה המזרחית, השתתפו אנשי טרנופול עם חברי ההגנה המקומית בקרבות נגד הפורעים של פטלורה, והצליחו להציל חיי יהודים רבים ורכוש יהודי. לא אחד מאנשי טרנופול הקריב את חייו בהגינו על אחיו מעברו השני של הגבול. ועל כך מעידים קברים הזרועים בערים שונות באוקראינה המזרחית. לא רק על יהדות טרנופול ידע נוער טרנופול להגן, אלא גם על האחים במקומות המרוחקים. החינוך הלאומי לא היה לשוא *.

* ר' מאמרו של מ. גוליגר ע' 173.

בימי השלטון האוקראיני

מאת א. ויסגלס

עם התפתחות הקיסרות האוסטרית בסוף אוקטובר 1918, נמצא חלק מגליציה שכלל את מחוז טרנופול, סביבות בוריסלאב, דרוהוביץ׳, עד לרייסין התת־קרפאטית, ובגבול המגיע עד לאחר הירוב וכו׳; ומהצד השני, מעבר לנהר זברוץ׳ — תחת השלטון של „אוקראינה המערבית" שבראשה עמד עורך־דין מלבוב ד״ר הולובוביץ. בראש האוכלוסיה היהודית עמד „הוועד הלאומי היהודי".

הנוער היהודי ללא הבדל השתייכות מפלגתית, אולם בעיקר, הנוער הציוני שהשתתף במלחמת־העולם והגיע לקצינות ואף קיבל אותות־הצטיינות, הרגיש כי הקיץ הקץ על האנטישמיות שהעיקה עליו בצבא. עובדה היא, כי למרות שהחיילים היהודים הצטיינו במסירותם שררה בצבא האוסטרי אנטישמיות כמוסה.

אולם כל התקוות שהיהודים תלו בחילוף השלטון נתבדו חיש מהר. עם קום השלטון האוקראיני התגברה האנטישמיות עד לידי כך שנולד הצורך לארגן מיליציה מזוינת ומאורגנת שתגן על האוכלוסיה היהודית. הפולנים והרוסים ששרתו בצבא האוקראיני ליבו את האנטישמיות הרדומה בקרב האיכרים האוקראינים והסיתו אותם לפרעות והתנפלויות.

לאחר מפלתו בלבוב התלכד הצבא האוקראיני וניכרת היתה השתפרות היחסים בין האוקראינים והיהודים. בין היהודים רווחה אז הנטיה להצטרף לצבא האוקראיני. תעמולה בכיוון זה ניהלו האוקראינים שהיו חברים לנשק ליהודים בצבא האוסטרי.

באביב 1919 כבשו הפולנים את מחוז טרנופול, ושוב התחילו תעלולי הצבא הפולני. הנוער היהודי לא יכול להשלים עם יחס הבוז שגילו הפולנים כלפי האוכלוסיה היהודית, וכתגובה לכך גברה הנטיה להצטרף לצבא האו־קראיני כדי להילחם יחד בפולנים.

כעבור כמה שבועות נסוג הצבא הפולני מטרנופול, והצבא האוקראיני חזר. היהודים התגייסו אז בהמוניהם לצבא האוקראיני. באותה התקופה קם בטרנופול ועד מיוחד בראשותו של הקצין ליינברג שאירגן פלוגת מחץ יהודית טרנופולית (Probojewyj, Żydivskij Tarnopolskyj Kuriń) פלוגה זו מנתה 700—800 איש בערך. בתקופת ארגון הפלוגות שוב נסוגו האוקראינים ואתם יחד גם היחידות האוקראיניות.

הפלוגה השתתפה בכמה קרבות מוצלחים ליד סקאלאט, סאטאנוב והוסיאטין. יחידת פרשים בראשותו של יעקב פלאנר, שמנתה כששים איש, היתה פעילה בקרבות אלה „וחיפתה" יחד עם שתי פלוגות על נסיגתו של הקורפוס הראשון של גנרל טארנאבסקי. הצבא האוקראיני מנה שלושה קורפוסים.

לאחר שהיחידה היהודית עברה את הזברוץ׳ נשתנה המצב ופגה ההתלהבות בשורותיה. התברר שהאוקראינים נלחמו עכשיו יחד עם פטליורה ועם המורדים, והיהודים ראו כחובתם להגן על האוכלוסיה היהודית מפני הפורעים האוקריינים. התערבות הפלוגה היהודית מנעה לא פעם פרעות (ז׳יטומיר, ברדיצ׳וב ויניצה, אוהנוב וכו׳ *). במדה רבה עזרו לפעולה זו המקשרים המקומיים. היחידות שלנו הועמדו במקומות מתאימים, ובשעת־חירום לא היססנו לחצות את שדה הקרב כדי לקצר את הדרך. האוקראינים התיחסו אלינו כאל אנשי בריתם.

על הצבא האוקראיני עברו תקופות שונות. פעם נלחם לצדו של פטליורה ופעם נגדו, פעם נגד הצבא האדום וכעבור זמן שוב אתו יחד. חלק אחד מצבא זה הצטרף בסופו של דבר לצבא האדום ונקרא בשם „צ׳והא" (Czerwina Ukraińska Hełycka Armia) מתנגדי הבולשביקים נלחמו נגד הצבא האדום כאשר נכנס לגליציה.

לא מעטים מהחיילים היהודים נפלו על שדה־הקרב באוקראינה בהגינם על האוכלוסיה היהודית, אחדים נהרגו מהמארב ואחדים בשעת הגיוסים בכוח של הנוער היהודי באוקראינה לפלוגתנו.

---

* ר׳ מאמרו של מ. גוליגר עמ׳ 175.

זכרונות של חייל יהודי־אוקראיני

מאת משה גוליגר (ניו־יורק)

א. הבטליון היהודי־אוקראיני

משחרבה היהדות האירופית, קיבל כל פרט זעיר שנשאר לנו ממנה, ערך של שריד־קודש הראוי לשמירה. ומאחר שהבטליון האוקראיני־היהודי היה בעיקרו יליד טרנופול והציונות הטרנופולית, שבינה ובין האוקראינים שבגליציה המזרחית שררו במשך זמן מסוים יחסים של ידידות ושיתוף־פעולה פוליטי, הרי זכאים הם אותם זכרונות הבטליון, שתוכן יהודי להם, להרשם על דפי הספר המוקדש לזכרון טרנופול היהודית.

הבטליון האוקראיני־היהודי צורף לחיל פטליורה קודם שהלה נהפך לאויב גלוי של יהודי אוקראינה. לבטליון היה תפקיד של יחידת־מחץ. אחת המטרות הראשיות, שהציגה לה מפקדה זו מראשית הווסדה, היתה: לסייע ליהודים באוקראינה עד כמה שידה מגעת. אבל זו היתה משימה קשה מאד לעומת כוחות האיבה האדירים שעמדו כנגדה: מצד זה — מסורת קצרה של חברים למלחמה פוליטית מימי אוסטריה הקיסרית, שליכודם העיקרי היה מונח בהתנגדותם המשותפת לפוליטיקה החמסנית של הפולנים בגליציה, ומהצד השני — צבאות פטליורה המרובים — שהשם כנופיות הולם אותם יותר מן השם צבא — בעלי המסורת הישנה של חמלניצקי, גונטה וז׳ליאזניאק, המשולהבת כעת מחדש ע״י הצאריזם הגוסס. ובחיל פטליורה זה אין אנחנו, הבטליון כי אם חלק קטן מאוד...

אכן, אפשר להתפלא על אותו המעט, שהצליח הבטליון לעשות לטובת היהודים באוקראינה.

ב. הצלת העיר היהודית ברדיטשוב

שלהי יולי 1919. הבטליון שלנו נמצא בקוזיאטין, התחנה הגדולה שבקו מסילת־הברזל ז׳מרינקה־קיוב. מכאן הוליכה מסילה צדדית לברדיטשוב. באוויר פרחו שמועות מסמרות־שער. לאחר שהתיר פטליורה לצבאו לעשות נקמות ביהודים על תמכם בצבא האדום, נעשה כל כיבוש, שכבשה כנופיה פטלורית מידי הצבא האדום, שם נרדף עם פוגרום ביהודים. עשרות רבות של קהילות יהודיות בעיירות פודוליה, ווהלין ואוקראינה נימחו אז כליל מעל פני האדמה, ובראש כולן יצא „שם עולם" לפרוסקורוב על־ידי הטבח הגדול, שבו קיפחו את חייהם ששת אלפים יהודים ביום אחד, בשבת, 15 בפברואר 1919.

חששנו לעיר הגדולה ברדיטשוב, שכמעט כולה יהודים, שלא יעבור עליה גורל פרוסקורוב, כי ידענו שלפי התכנית הצבאית הולך כעת צבא פטליורה וקרב אל ברדיטשוב, הנתונה עדיין בידי הבולשוויקים. למזלנו לא היינו רחוקים מן העיר, כי ברכבת אפשר היה להגיע לשם מקוזיאטין בנסיעה של שעות מספר. ושיחק לנו המזל עוד, שהאַטמן פטליורה צריך היה לעבור דרך קוזיאטין. לפיכך החליטה מפקדת הבטליון לשלוח אליו משלחת מאתנו, ולבקשו לתת פקודה, שהבטליון שלנו יעלה על ברדיטשוב לכבשה מידי הבולשוויקים ולהיכנס לתוכה בראשונה, כדי למנוע פוגרום ודאי ביהודי העיר.

המשלחת היתה מורכבת משלושה קצינים: ל י י מ ב ר ג, מפקד הבטליון, פנחס („פיניאלע") ש פ י ר א ־ ד י א מ נ ט, קצין בדרגת אוברלייטננט, אחד הפיקחים שבנו, ואנכי, שעל יסוד כמה סימסטרים של מדיצינה מילאתי — ולא בלי הצלחה — שירות של „דוקטור" בבטליון.

בליל אוגוסט אחד קריר יצאה המשלחת שלנו לבית הנתיבות בקוזיאטין, ושם חכינו זמן רב עד שבאה הרכבת המיוחדת של האַטמן פטליורה. קרוב לחצות הלילה קבל אותנו האַטמן בקרון המיוחד שלו. פטליורה התייחס אלינו באופן אדיב מאוד, אפילו לאחר שאמרנו לו גלויות, כי אנו רוצים להכנס ראשונה לברדיטשוב, כדי למנוע פוגרום ביהודי העיר. הוא לא רצה להודות שהוא מתיר פוגרומים ביהודים, אבל המפקדה הראשית — אמר —

מחוייבת היתה לעמוד בדיבורה ולהרשות לפלוגות הצבא הראשונות שכבשו עיר, להיות שליטים בה במשך שעות מספר. הוא הודה, כי היו מקרים שחיילים שתו לשכרה ושדדו „קצת" — אבל דברים כאלה אי־אפשר למנוע. על זה השיבונו לו, כי אנחנו נמנע זאת, אם הוא יתן לנו רשות לכך. לאחר שהצהיר לפנינו, כי אין שום טינה בלבו על היהודים, אלא שקשה לו לפקח על רגשותיהם של חיילים פראים, שלמדו בימי הצארים לשנוא את היהודי — נתן לנו את הרשות שביקשנו ולחץ את ידו של כל אחד מאתנו.

יצאנו משם מלאי שמחה והבאנו את הבשורה לחבריה. בלי שהיות כל שהן נכנס הבטליון אל קרונות הרכבת, ובמהירות האפשרית עברנו את הדרך לברדיטשוב, מלאים חששות „פן יקדמנו אחר"...

כשהגענו לשם נוכחנו לדעת, כי לא פחד שוא פחדנו, והחפזון שלנו היה לו על מה שיסמוך. האווירה כבר היתה מחושמלת. בבית־הנתיבות הברדיטשובי, המרוחק כמה קילומטרים מן העיר, ומסביב לו, כבר נקבצו ובאו להקות העורבים הנכונים לעוט על הפגרים... מאות רבות של „חלופים" ו„חלופקות", (איכרים ואיכרות) מכפרי הסביבה שבידיהם שקים ריקים גדולים ישבו, שכבו והסתובבו בבית־הנתיבות ובשדה שמסביב לו, מצפים בכליון־עיניים לקראת בואם של ה„ריזונים", שוחטי היהודים, לעזור להם בשחיטה ובביזה.

כשיצאנו מקרונות הרכבת קמה תנועה של שמחה ביניהם. מדינו הצבאיים הטעו אותם. אבל מיד בהתאספם סביבינו התאכזבו מרה: הם קיבלו פקודה למהר ולעזוב את העיר ולחזור לכפריהם. וכאשר לא רצו לציית ונשארו במקומם רוטנים ומקללים, יצאו כמה חיילים, ובראשם הקצין יעקב („קובא") פ ל א נ ר, האגרופן הגיבור שבנו, רוכב על סוסו, וגרשו את הסרבנים ב„נהאייקות" (מגלבים) שבידיהם.

הבטליון הסתדר במערך מפוזר ונכנס אל העיר. הרחובות היו שוממים. לא נראתה נפש חיה. התקדמנו בזהירות, בחשבנו כי האויב מסתתר בפנים העיר, בעמדות שהקים לו מקודם. בשורה הראשונה צעדנו אנחנו, הקצינים היהודים, מקודם. דפקנו על התריסים המוגפים של החלונות ועל השערים הסגורים, וקראנו בקול גדול באידיש, שאנחנו יהודים ושיפתחו לנו. אבל אין עונה ואין פותח. היהודים הנפחדים חשבו, שזה מעשה ערמה של כנופיות הרוצחים; הלא אפשר שיש ביניהם גם דוברי אידיש.

על היריות שירינו באוויר לא באה כל תגובה מצד האויב. ואז, כדי לשכנע את היהודים מי אנחנו, החילונו לשיר את „התקוה". מיד נפתחו ברעש תריסים ושערים וחלונות, ואנשים ונשים למאות ולאלפים פרצו אל הרחובות בקריאות גיל ובדמעות עיניים. שפעות פרחים נזרקו עלינו. היהודים סיפרו לנו, כי הבולשוויקים עזבו את ברדיטשוב, מפני חיילות דניקין, הצועדים לקראתם מעבר לדניפר, כי חששו שלא יילכדו במלכודת.

כך מנע הבטליון האוקראיני־היהודי שלנו פוגרום ודאי בברדיטשוב.

נשארנו בעיר כחודש ימים ומשם עלינו על קיוב.

ג. „מוסרים"...

ש ל ה י א ו ג ו ס ט 1919. כבר בימים הראשונים בברדיטשוב נוכחנו לדעת, מה רב הכיעור — וביחוד המפלגתי — שהצטבר בשכבות ידועות של העם. מי שהיתה בלבו איזו טינה על חברו, בא אל המפקדה הראשית של צבא־פטליורה, שנכנס לברדיטשוב זמן מה אחרינו, והעליל על חברו שהוא קומוניסט. המפקדה האוקראינית היתה שולחת את הנאשמים בלי חקירות רבות לעיר ויניצה, ושם הוצאו מיד להורג.

באחד הלילות, זמן מועט קודם שיצאנו מברדיטשוב, כשעה לאחר חצות, כשישנתי בחדרי שברחוב מאכנוב־סקאיה, העירתני משנתי משלחת של יהודי ברדיטשוב. „שונאים", סיפרה המשלחת, הלשינו על המדריכים של „החלוץ" ושל „השומר" שהם קומוניסטים, והראיה: שהם עובדים במשך כל ימי הקיץ יחד עם עוד כשלושים בחורים בעבודת שדה ומחלקים ביניהם את הרווחים... אפשר יש לך סימן מובהק לקומוניזם יותר מזה? הצעירים הציונים הללו היו פשוט ב„הכשרה" והתכוננו לעלות לארץ־ישראל. יהודי ברדיטשוב, שהבטליון האוקראיני־היהודי היה להם כנקודת אור באפלה, מיהרו אל „הדוקטור" היהודי, שישתדל להציל את חיי הצעירים.

לאשרנו הייתי בידידות עם מפקד צבא־פטליורה החונה בברדיטשוב, שגם הוא גר ברחוב מאכנובסקאיה, מול דירתי. מיהרתי אליו, אך לא מצאתיו בדירתו, כי הוא נמצא אז בנשף של שמחה, שעשו „פני" העיר לכבוד השליטים החדשים.

רצתי לבית המשתה ומצאתיו. כאשר שכנעתי אותו, כי שני הצעירים לא קומוניסטים הם, אלא להיפך, ציונים, והם שייכים לאותה ההסתדרות עצמה שגם אני שייך אליה, נתן לי פקודה בכתב לשחרר מיד את שני הצעירים. בשלוש בערך לפנות בוקר באתי למקום מעצרם, אך שני „הפושעים" כבר נמצאו בדרך לוויניצה. מעתה לא נשארה אלא דרך זו: הוריהם של הצעירים ימהרו להביא את הפקודה לוויניצה. אבל הנסיעה לשם מברדיטשוב היתה אז בחזקת סכנה ליהודים. ולכן הוחלט, שאני אקח עגלה מן המחלקה הסניטרית שלי ואשלח בה את היהודים לוויניצה.

כשפניתי למפקד שלנו, החבר ליימברג, בדבר רשיון

לכך, ענני שהדבר בלתי אפשרי, כי ממש ברגע זה קיבל פקודה לעזוב את ברדיטשוב ולעלות על קיוב. אז אמרתי לו שישכח את בקשתי, הושבתי את היהודים בעגלה, לקחתי עמי חייל עם רובה, כאילו מוביל אני אסירים לוויניצה, עזבתי את ברדיטשוב בלי רשיון מפקדי, ליימברג, ונסענו בעגלה עד תחנת קוזיאטין, ומשם ברכבת לוויניצה. כשחזרתי לברדיטשוב לא מצאתי עוד את הבטליון, אבל אנשי עם הסוסים חיכו לי שם. יומיים לאחר כך מצאתי את הבטליון ביער שוויאטושין, בשעה שעשה הכנות להפסיק את חניית הנופש שלו ולהמשיך בדרכו לקיוב. שני הצעירים נשארו בחיים, אולם בשעה שהשגנום כבר היו בעלי מום, כי הפראים שתפסום ניקבו בינתיים את אזניהם, והם נשארו חרשים לכל ימי חייהם.

ד. שריד־קודש מהעיר היהודית

ספרון עברי, שריד קדוש, נשאר בידי — זכר לעיר ברדיטשוב שזכתה להצלה בימי השואה „הקטנה", האוקראי־נית, אבל, הה, כמוה ככל היהדות האירופית לא נמצא לה גואל אחר־כך, בימי השואה הגדולה, הגרמנית. הספר בא לידי בדרך לא רגילה, אופיינית לברדיטשוב של אותו הזמן. אחר־כך אבד ממני וחזר לידי באורח־פלא — גם הוא אופייני לאותו הזמן. וראוי הדבר לספרו.

עוד הידהדו באזנינו השמועות המשמחות לב, שהיינו שומעים בעירנו טרנופול בימי הדכאון של ראשית המלחמה העולמית הראשונה. השמועות הללו, שבאו מרוסיה, סיפרו על העזרה (ראש מארגניה היה ש. אנ־סקי) החמרית והמוסרית, המפליאה בגודל ממדיה ובמסירותה, שהגישו יהודי רוסיה לעשרות אלפי אחיהם היהודים מגליציה שגורשו בידי הצבא הצארי לפנים רוסיה ועברו דרך העיירות היהודיות בפודוליה ובווהלין *. באורח טבעי צץ איפוא הרעיון של תגמול, כאשר נהפך הגלגל על אחינו האומללים באוקראינה, ואנחנו, יהודים מטרנופול הגליצאית, היינו פתאום לבעלי יכולת... כך היתה המשימה, לעשות טובות פרטיות לאחים יהודים בכל מקום שתמצא ידינו, לאחת המטרות הראשיות שהציג הבטליון היהודי לנגד עיניו.

בברדיטשוב התאכסַנו בבתי יהודים פרטיים. לחברי הטוב לייבצי לרר, לייטנט בבטליון שלנו, היה חדר אצל אחד המורים שב„גמנסיה שוורצמאן", ושמו ח י י ם ז י ס ק י נ ד. הוא היה אחיו של הרב מטשודנוב. (בנו של רב זה, שעיברת עוד בימים ההם את שם משפחתו זיסקינד לשם מ ת ו ק, היה אחד המורים החשובים אצלנו בטרנופול). חיים זיסקינד היה כותב ב„הצפירה" ובשאר עתונים עברים בשם המוסווה ח ז " ק.

זמן רב ביליתי בחברת האיש המעניין הזה, שהיה מדוכא ושבור לב, כי בנו ובתו הצעירים לימים ברחו עם הבולשוויקים, קודם שנכנס הבטליון שלנו לעיר. את זאת לא סיפר לי אלא לאחר שהתידדנו יפה. הוא ואשתו חיו בחוסר כל, ושמחתי כאשר יכולתי לעמוד להם בשעת דחקם. אולם כדי שלא לביישו במתנת חנם, הייתי קונה אצלו ספרים — לטובתו הוא. בין אלה נתן לי במתנה ספר עברי קטן ושמו „רות", והוא שיר סיפורי על „קורות אלימלך ומשפחתו", מעת מענדל בר"מ בוימגארטען, וינה תרכ"ה. ערכו הספרותי של הספר הוא אפס. אבל עלי היה חביב מפני שורות ההקדשה המעטות, שכתב עליו חיים זיסקינד בלב רועד וביד רועדת — באותה עיר ובאותו זמן... את הספרים, שקניתי אצלו ואצל סופרים אחרים באוקראינה, השארתי אחר־כך אצל אחד ממכרי בפרוסקורוב, שיהיו מונחים אצלו עד שאדרשם.

נגמרה המלחמה וגורלי הביאני לאמריקה. בשנת 1936, שבע־עשרה שנה לאחר פרשת ברדיטשוב, כאשר ביקרתי בעיר מולדתי טרנופול, הזמינני ידיד נעורים, המורה העברי צבי ג ר י נ ש פ א ן, לבקר אצלו בליל־שבת הראשון לשהותי בעיר. הוא ורעיתו (ממשפחת ש י צ ר בטרנופול) הכינו לי אפתעה לא־רגילה בביתם. בעל הבית הושיט לי ספר קטן שהוציא מספריתו, ואמר: „הכר נא!"... הכרתי את הספרון הנ"ל, שהשארתיו בשעתו עם יתר ספרי בפרוסקורוב. גרינשפאן קנהו לפני כמה וכמה שנים ב ט ר נ ו פ ו ל אצל מוכר סחבות וניירות ישנים בשוק. כזכור היה גם פוגרום שני בפרוסקורוב, ב ס ו ף שנת 1919...

וזה אשר קראתי על הדף הראשון — בדמע:

„ספרי זה אני נותן במתנה לחביבי מר משה גאליגאר נ"י ברגע הראשון להתודעותו אלי בתור איש יהודי מדבר עברית צחה, בהיותו בביתי בשעת צרה ומצוקה ועיני זולגות דמעות. וכאשר נודע לי בשמו העברי חפצתי לנפול על צואריו ולבכות, אבל מלים נעתקו מפי ולשוני לחכי דבקה. גם מגור ופחד (לזכרון בני שיצאו — ואינם) גם שמחה ותקוה תקפוני יחד ואאלם דומיה, ורק את ספרי זה לקחתי ונתתי לו לזכרון — לבי דופק כהולם פעם ועטי בידי תרעד, מחי מבלבל ורעיוני מטמטם — לכן סלח לי כי דברי לעו — הלואי יעבר זעם ואתה תהי' שוכן כבוד בעירך מאשר ומצלח אז — אשביעך יקירי — שתדרש לשכני בלב שמח והנני מכבדך

ח. זיסקינד (חז"ק)

(מעתיק משלי קרילוב מרוסית לעברית)

ברדיטשוב, עש"ק פרשת „ראה אנכי נותן לפניכם את הברכה" „עטר"ת" **.

---

* ר' ש. אנסקי, בספר זה עמ' 163 וכו'.

** תאריך זה מתאים ליום כ"ו באב תרע"ט, 22 באוגוסט 1919.

התנועה הציונית בשנים 1919—1939

מאת ד"ר צבי פרנס

א

בעקבות מלחמת־העולם הראשונה חלו שנויים ניכרים בחיי טרנופול. בשנים 1919—1921, בשעה שמדינות המערב נהנו כבר מברכת השלום, התנהל מאבק קשה על בעלות אדמת פודוליה השמנה בין האוקראינים והפולנים, וגם רוסיה, שהתלבטה אז בחבלי המהפכה, לא ויתרה עליו.

האוכלוסיה היהודית נתונה היתה במצב של דכאון ופחד. הידיעות המחרידות על הפרעות בפרוסקורוב ולבוב הקרובות, וימי החרדה שעברו עליה בפברואר 1919, הטביעו את חותמם על מצב הרוחות. הפרנסה היתה דחוקה, האימון בממשלה ובמטבע — מעורער, והעתיד מעורפל. ליהודים הוענקו אמנם על־ידי הממשלה האוקראינית הזמנית זכויות של אוטונומיה תרבותית, והם עשו מאמצים כדי להגשימן בחיים, אולם במצב חוסר הבטחון ששרר אז, לא היה לבם אל כל אלה.

רק במקום אחד בטרנופול, ברחוב מיצקביץ', ששם שכנו „בר־כוכבא" „הזקן" ו„גדעון" „הצעיר", תססו החיים. שני הארגונים הללו נתמזגו לארגון אחד. הניגודים וחילוקי הדעות שהפרידו בין האחים בשנים 1912—1914 אבד עליהם הכלח, ומשימות חדשות שהזמן גרמן איחדו אותם.

המשימה הראשונה במעלה היתה להדק את הקשר שניתק בגלל המלחמה עם יהדות העולם בכלל, והתנועה הציונית בפרט. עתונים מחוץ־לארץ לא הגיעו כמעט כל הזמן. הידיעות על המתרחש בארץ־ישראל, על האכזקוטיבה החדשה, על האנשים החדשים שלידיהם עברה ההנהלה, היו זעומות ומקריות. נקודת־הכובד נעתקה בינתיים לארצות־הברית ולאנגליה. שם נמצאו המרכזים הפוליטיים שעיצבו את דמות התנועה והיתוו את קוי המדיניות הבין־לאומית של התנועה.

משנתחדש המגע עם המערב נכנסה מעין רוח חיים בשורות התנועה הציונית ובהמוני היהודים. ביזמת ד"ר צבי פרנס הוקם בטרנופול „משרד העליה" ששם לו למטרה להכשיר בני נוער ומבוגרים לעליה. נרכשו כמה גנים בתוך העיר (היציאה אל חוץ לעיר היתה אז בחזקת סכנה), נשכרו אגרונומים והושגו המכשירים הדרושים לגננות. ההיענות היתה רבה, וכעבור זמן קצר צעדו יום־יום לעבודה קבוצות צעירים ומבוגרים — ביניהם חברי „בר־כוכבא" במספר ניכר — מעדרים על שכמם ושירים בפיהם.

תנועה זו עודדה את הרוחות המדוכאות. ברם לא לזמן רב, כי בינתיים התקרבה חזית המלחמה לטרנופול, ופעמיים במשך שבועות מספר עברה העיר מידי האוקראינים לידי הפולנים, עד שלבסוף צורפה טרנופול וכל חבלה לפולין הקמה לתחיה, וחלום האוקראינים על ממלכה עצמאית נגוז.

ד"ר אהרן אבלס, מטיף הקהילה, מספיד את קרבנות המלחמה

Dr. Aharon Abeles, the Community Preacher, eulogizes the martyrs over the common tomb

המעבר למציאות החדשה שיתק את יזמת „בר־כוכבא" לחדשים. חלק מאנשי „בר־כוכבא" נמצא בבטליון האוקראיני, הוועד הלאומי התפרק *. אולם לאט לאט התחיל המצב להתבהר, ובחדשים אוגוסט—ספטמבר כבר היה קיים קשר הדוק עם המרכז היהודי שקם לתחיה בלבוב ועם הבירה וארשה. העתונים התחילו להגיע, ובעיקר ה„חווילה" מלבוב, ונתהדק המגע עם ההסתדרות הציונית ועם מנהיגה ד"ר גרשון ציפר. ושוב היתה זאת „בר־כוכבא" שנטלה לידיה, כפי

* ראה מאמרו של ב. צ. פט: משלטון אוסטרי לשלטון אוקראיני, עמ' 167.

המסורת, את הגה התנועה הציונית בעיר וסביבתה.

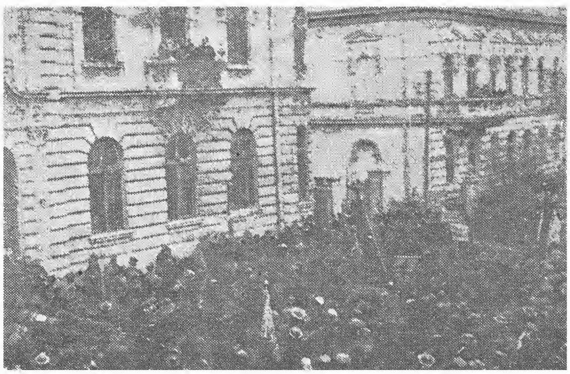
מעבר השלטון לידי הפולנים עודד מחדש את חוגי המתבוללים, שהיו די חזקים לפני המלחמה, ואת האדוקים, בעלי־בריתם מאז ומתמיד. שוב הועמדו קומיסרים מטעם הממשלה בראש הקהילה והעיריה, ולמועצות שהורכבו מממונים לא ניתנה לציונים דריסת־רגל. אגב, מאז ההפטרותו של היושב־ראש הנבחר האחרון בקהילה, ה„פרזידנט" שיץ, בשנת 1910 עמדו בראש הקהילה רק קומיסרים מטעם השלטונות. שנים מספר לפני מלחמת העולם הראשונה נעשה אמנם נסיון לקיים בחירות אולם לאחר שהציונים זכו בשני נציגים (לנדוי ומרגלית) נפסלו הבחירות.

ראשות הקהילה היתה בידי ד"ר יוסף פרנס מטעם המתבוללים, ובראש הנהלת העיריה עמד ד"ר יוסף ווייסניכט. אליהם הצטרפו מורי בתי־הספר והפקידים, כגון ד"ר היילפרין, מוסלר, וכעבור זמן גוטפריד, ומטעם האינט־ליגנציה הבלתי־תלויה — ד"ר מנטל, ד"ר פיילס, ד"ר פישר וכמה גרורים מבין הסוחרים וחוגי האדוקים עם דוד לבוב ומשה רוזנר בראשם. הודות לעמדתם הרשמית, כמנהיגי הקהילה, קיבלו המתבוללים לידיהם את הכספים שנועדו למטרות סעד ושיקום מ„איקא" ו„ג'וינט", ודבר זה חיזק את מעמדם והשפעתם בעיר.

בתנאים החדשים האלה התנהלו הפעולות של „בר־כוכבא" בעיקר בשטח הארגוני. ראשית כל אורגנה הפעולה למען „הקרן הקיימת" שנהפכה בזמן קצר למוסד עממי חביב על ההמונים. „הקופסה הכחולה" לא נעדרה כמעט משום בית יהודי וחנות יהודית. אחר־כך בא תור „קרן היסוד". הפעולה הראשונה למען „קרן היסוד" היתה להפגנה גדולה של אהבת הארץ והזיקה לרעיון הציוני המודרני. בהטעמה יתירה בא דבר זה לביטוי בשעת הפעולה לאיסוף תכשיטי־זהב, שבראשה עמד יעקל ברטפלד. נדבנותו שימשה דוגמה, וההיענות היתה גדולה. לא היה כמעט בית שלא תרם את חלקו לאוצר היהודי.

האספות שנתכנסו לרגל מאורעות שונים בעלי משמעות ציונית, המו מאדם. רושם בל־ישכח השאירה ההפגנה העצומה לאחר היוודע החלטות סן־רמו. היה ברור וגלוי לכל שהרעיון הציוני כבש את לבות ההמונים, והשפעת המתבוללים והאדוקים, אף כי נהנו עוד מתמיכת השלטונות, אבד עליהם הכלח.

המטה הכללי של התנועה נמצא אז ב„בר־כוכבא", בכיכר סובייסקי 5. החוקה הבלתי־כתובה של החיים הציוניים בטרנופול, וכעבור זמן־מה גם של החיים היהודיים הכלליים בעיר, קבעה שכל הבעיות העיקריות של התנועה הציונית — ומשעברה אחר־כך לידיה המנהיגות ביתר שטחי החיים הציבוריים, גם הבעיות המדיניות והמקומיות — נידונו תחילה בישיבות ה„אלטער־הערען־פארבאנד", של „בר־כוכבא", ורק אחר־כך הועברו לדיון הוועד המקומי של

הפגנה בזמן מלחמת פולין—רוסיה (1920)
A Demonstration during the Polish-Russian War (1920)

ההסתדרות הציונית הכללית. ב־אה"פ התארגנו פעילי האינטליגנציה הציונית ,שהיוו כבר אז את הרוב בקרב האינטליגנציה המקומית. רק לעתים רחוקות חלק הוועד המקומי על ההחלטות של ה־אה"פ. מובן, שה־אה"פ התחשב במהלך הרוחות בקרב האוכלוסיה היהודית, ומכאן גם נבעה האוטוריטה שלו. החלטות ה־אה"פ זקוקות היו לאישור הקונוונט, ופירוש הדבר היה שכמה עשרות צעירים ממושמעים עמדו נכונים להוציאן לפועל.

בראש ה־אה"פ וההסתדרות עמד בתקופה זו ד"ר צבי פרנס. עדיין לא היו אז אותם חילוקי־הדעות המעמיקים שעמדו לפלג בעתיד את התנועה לזרמים שונים. „התאחדות" ו„מזרחי" עדיין ישבו עם „בר־כוכבא" בכפיפה אחת. מארץ־ישראל טרם הגיעו הנטיות לפילוג, ובעיות הגלות עדיין לא הפרידו בינינו.

רק תנועה אחת, תנועת „השומר הצעיר", עוררה דאגות מסוימות בקיצוניותה, שבאה לה בהשפעת המהפכה הרוסית. בחוגי „בר־כוכבא" בשל אפוא הרעיון להקים תנועות־נוער חדשות, אולם עוד לפני שרעיון זה הוגשם, נוסדה על־ידי „בר־כוכבא" מכינה שמטרתה היתה לחנך את הנוער ברוח הארגון הקשיש.

הרפתקת פילסודסקי בקיוב, בשנת 1920, חזרה וערבבה את החיים שהתחילו להתגבש, וצרות חדשות באו על התנועה ועל התושבים. הדאגה הראשונה היתה להציל את הנוער שהתכונן לעליה. הודות למפעל עממי שהכניס סכומים ניכרים נתאפשר ארגון העליה. המשלוחים הגדולים של בגדים חולקו לזקוקים להם, בראש וראשונה לעולים. כך יצאה הקבוצה הראשונה של הנוער הטרנופולאי וביניהם חברי „בר־כוכבא" רבים, בדרכם ארצה.

חשיבות גדולה נודעה ל„בר־כוכבא" בוועידה הארצית

הראשונה שהתקיימה בלבוב עם גמר המלחמה בין פולין ורוסיה. כאן הותוו קוי הפעולה של התנועה בגליציה וניתנה האפשרות לבוא במגע ישיר עם מעצביה. ועידה זו היוותה מפנה בתולדות התנועה, שנהפכה למנהיגה המוסמכת של היהודים בכל מחוז טרנופול.

משלחת גדולה, מורכבת ברובה מחברי „בר־כוכבא", השתתפה בוועידה מטעם טרנופול. ד"ר צבי פרנס נבחר לחבר הוועד הארצי של המפלגה. מאז עמדה התנועה הציונית בטרנופול בקשר הדוק עם הנהלת המפלגה. התחילה תקופה חדשה. המשלחת חזרה לטרנופול חדורה הרגשה חזקה שאכן הגיעו זמנים כתיקונם, החיים נכנסו למסלולם, וסוף־סוף הגיע הזמן שכל אחד ואחד יוכל להתמסר לעניניו הוא וגם לתת את ידו להקמת התנועה על יסודות מוצקים.

המטרה הראשונה שהעמידה לעצמה התנועה הציונית היתה דחיקת המתבוללים מעמדותיהם שתפסו שלא בצדק, כי הרי דעת הקהל היתה נגדם. התנועה שאפה לקבל לידיה את מלוא ההשפעה על העם ולחנכו ברוח הרעיון הלאומי. היות והעמדות הפוליטיות היו תלויות בחסדם של השלטונות הפולנים, ואלה תמכו במתבוללים, לא נשאר אלא לעשות מאמצים כדי להשתלט על המוסדות התלויים בדעת הציבור. הוקם מוסד קואופרטיבי לאשראי בשם „אשראי ועזרה עצמית כלכלית", שהתפתח מאוד במרוצת הזמן, עד כי לבסוף נאלצו המתבוללים למשוך את ידיהם מקופת „איק"א" שבראשה עמד במשך שנים רבות הרוקח יוליוס פראנצוז.

העמדה השניה שעברה לידי הציונים היו המוסדות הסוציאליים, שנתמכו בשנים הראשונות ביד רחבה על־ידי ה„ג'וינט". „הוועד המחוזי היהודי ליתומים" שאורגן מחדש, נהפך למוסד חשוב לעזרה סוציאלית, וסביבו התלכדו מאות אנשים שפעלו מתוך התמסרות רבה. ד"ר יוסף ליברגאל, אחד מפעילי „בר־כוכבא", כיהן במשך שנים רבות כמזכיר כללי של המוסד.

כדי לנהל את המאבק עם המתבוללים היה צורך בבטאון שישקף את דעות התנועה הציונית, לא רק בפני הקהל היהודי אלא בעיקר בפני הקהל הפולני, ששאב את ידיעותיו על היהודים מפי המתבוללים גם בקרב הנוער היהודי, שנתחנך בבתי מתבוללים ואדוקים, היו המושגים על תנועת התחיה היהודית מעורפלים ומסולפים. הוחלט אפוא להוציא שבועון בפולנית בשם הידוע עוד מלפני מלחמת־העולם הראשונה: „המלה היהודית" („סלובו ז'ידובסקה").

משימה זו לא היתה מן הקלות. מהסופרים הוותיקים נשאר בעיר רק ד"ר שוורצמן, אולם בריאותו היתה כה לקויה שאי־אפשר היה לצפות ממנו למאמץ ניכר. מועטים היו בין הציונים שידעו לאחוז בעט סופרים. מן המשתתפים הוותיקים בשבועון היה אייזנברג, שהשתחרר מעברו הפועלי־ציוני. בעל כשרון בא לנו מצד שלא צפינו לו, מבין תלמידי הישיבה, הוא מר הלל זיידמן. כל המעמסה הוטלה על ד"ר צבי פרנס שנאלץ לא פעם למלא את העתון כולו מפרי עטו, מלבד מאמריו הפוליטיים והרעיוניים שהיו מדורו

המאמצים שהושקעו בהוצאת השבועון לא היו לריק. ראשית כל נאלצו עכשיו יריבי התנועה להיזהר במוצא פיהם, כי אם לאו הוקעו על ידי השבועון. כן עלה בידיו להבהיר כמה בעיות שהכבידו עד כה על היחסים בין היהודים והפולנים.

במרוצת הזמן פרק מעל התנועה את עול הוצאת השבועון העתון הלבובי „דווילה", שצרף למהדורת טרנופול מוסף מיוחד בשם „כווילה טרנופולסקה", שהיה מוקדש לעניני העיר ובעיותיה.

ב

בפעם הראשונה הועמדה התנועה הציונית במבחן קשה בעת הבחירות לסיים הפולני, בשנת 1922, על יסוד החוקה החדשה וחוק הבחירות הדימוקראטיות. מחוז הבחירות טרנופול הקיף את חלקו המערבי והדרומי של חבל פודוליה וזכה בעשרה מקומות בסיים. דבר זה נתן בידו את הסיכוי לכביש מקום אחד בשביל מועמד יהודי. על טרנופול רבצה אפוא האחריות לא רק לעיר גופה, אלא גם לכל העיירות הסמוכות לה.

המצב במחוז היה מסובך במיוחד משום שהאוקראינים החליטו להחרים את הבחירות בגליציה המזרחית. הם עדיין לא התאוששו ממפלתם וטרם השלימו עם תבוסתם לאחר תקופה של עצמאות. התנועה הציונית עמדה משום כך לפני בעיה קשה ועדינה מאוד איך לפעול בנסיבות אלה. בקרב הציבור, וגם בין הציונים, היו רבים שסברו שעל היהודים להימנע מכל התערבות בבעיות העמים השכנים ובסכסוכיהם, שכן עלולים הם לסבול משני הצדדים גם יחד.

ויכוחים ערים התנהלו בכל המחוז על נושא זה, אולם בטרנופול ניצחה בסופו של דבר הדעה שיש להשתתף בבחירות. וזאת מהנימוקים הללו:

א. ההשתתפות בבחירות מבטיחה עמדה אחידה של האוכלוסיה היהודית. החרמתן על־ידי הציונים תתן למתבוללים את האפשרות להכריז על חזית משותפת עם הפולנים ולדחות את התנועה לקרן־זווית.

ב. החרמת הבחירות תראה בעיני הפולנים כשיתוף־פעולה עם האוקראינים.

והעיקר:

ג. אסור לוותר על זכות העם היהודי לקחת חלק פעיל בעיצוב חיי הארץ ומדיניותה רק משום שהדבר כרוך בסכנה.

טרנופול הקלה מעל הנהלת המפלגה בשעת הבחירות

בזה שלא הציעה מועמד משלה. אולם גדולה היתה האכזבה כשהופיעו ברשימה מטעם טרנופול אנשים שאיש לא הכיר אותם. בעיר שמועמדיה לפנים היו אישים בעלי־שם (בתקופת השלטון האוסטרי הופיע אדולף שטנד פעמיים מטעם טרנופול) עוררה החלטה זו אי־רצון שהגיע כמעט להתמרדות בהנהלה. רק במאמצי ההסתדרות שככה הסערה והחברים והתושבים שודלו, כי כבר מאוחר לתקן את המעוות, ואי־ציות להוראות המפלגה עלול רק לסכן את סיכויי היהודים בעת הבחירות. בסופו של דבר גברה המשמעת על הפטריוטיות המקומית.

נוסף לכך הסתבך המצב בטרנופול עוד מסיבה אחרת. דירקטור לנקיביץ, מי שעמד במשך שנים רבות בראש העיריה הצטרף למפלגה הדמוקרטית והופיע מטעמה כמועמד לסיים. כדי לרכוש קולות יהודיים ולחזק את סיכוייו החלשים להיבחר, הכניס לרשימתו במקום השני מועמד יהודי, את המתבולל ד"ר רודולף מנטל, וקיווה לזכות על־ידי כך בקולות המתבוללים והאדוקים.

חברי התנועה הציונית הסיחו את דעתם מכל המרירות שנגרמה להם ונכנסו למסע־הבחירות במרץ רב ובמסירות למופת. מאות צעירים, וביניהם חברי „בר־כוכבא", היו פעילים במסע התעמולה, תחילה בבחירות לסיים ואחר־כך בבחירות לסנאט. באספות השתתפו המונים, הנואמים עמדו על רמה גבוהה, ולשיא הגיע מסע התעמולה בעצרת־עם בהשתתפותו של ד"ר ליאון רייך, שקסם באישיותו הדגולה לא פחות מאשר בנאומו המזהיר.

עוד לפני- שנתפרסמו רשמית תוצאות הבחירות כבר היה ידוע שטרנופול היהודית לא איכזבה את התקוות שתלו בה ועמדה כחומה מאחורי התנועה. למעלה מעשרים וששה אלף קולות בעיר ובמחוז נמסרו לטובת הרשימה הלאומית מס' 17 והושגו כמעט שלושה צירים. הנבחרים שאושרו סופית במחוז טרנופול היו ברל הויזנר וצבי הלר.

אולם בזה לא נסתיים פרק הבחירות. על מועצת המפלגה הוטלה המשימה לפתור בעיות קשות ומסובכות. עקב תכססים מקומיים הופיעו בכמה רשימות מחוזיות אנשים מקריים ובלתי מתאימים. טרנופול, שלא היתה מעוניינת במועמדים משלה, יכלה לנהוג באובייקטיביות מוחלטת, ומשום כך קיבלה על עצמה להיות הבוררת בריב בין האמביציות הקרתניות השונות שנתגלעו. לפי הצעתה שנתקבלה נתחייבו המועמדים למסור לרשות המועצה את המנדטים שלהם וזו היתה רשאית לקבוע סופית — בהתאם להרכב הכוחות ותכונותיהם האישיות של המועמדים — מי ראוי לייצג בסיים את האוכלוסיה היהודית במחוז טרנופול.

ועדה מורכבת משלושה אנשים אישרה כצירים לסיים את ד"ר זומרשטיין, ד"ר אינזלר ורוזה פומרנץ־מלצר, ממיסדי ההסתדרות הציונית בטרנופול, שניהלה באותה תקופה את העבודה הסוציאלית בלבוב ובכל המדינה.

הבחירות טיהרו את האוירה הפוליטית והציבורית בעיר. ברור היה לכול — אף לפולנים — כי המתבוללים איבדו את כל השפעתם ברחוב היהודי, והשפעת האדוקים הצטמצמה אך ורק לשטח הדתי גרידא. המוני העם יצאו מתוך הבחירות מעודדים ובוטחים בכחותיהם.

תוצאות הבחירות הורגשו בעיר רק כעבור שנה. הצירים היהודים השתמשו בכל השפעתם כדי להאיץ בממשלה לשים קץ לכל מיני הקומיסרים מטעם השלטונות ולממונים במועצות ובקהילות, שחסמו את הדרך לכוחות החדשים שקמו בציבור היהודי.

לא קל היה לפרוץ את החומה שהקימו סביב הקהילה השליטים הישנים בחרדתם הגדולה למבצרם שבו שלטו זה עשרות בשנים. בחוק הקהילות מ־21 במארס 1890 השתקפו היחסים ששררו באותה התקופה. סמכויות הקהילה היו מוגבלות, אופיה דתי מובהק, ולשלטונות ניתנה רשות מלאה להתערב בכל עניניה. הבחירות נערכו לפי קוריות, ורק משלמי המסים, שמספרם לא עלה על 15% של האוכלוסיה המבוגרת, כלומר כאלף איש בערך, נהנו מזכות הבחירה. נשים וצעירים היו משוללים זכות זו. הבחירות לא היו יחסיות אלא אישיות.

מנגנון הקהילה נמצא בידי יחידים מספר, והכל נעשה בסודי־סודות. הגבירים וה„יהודים היפים" נהגו בשרירות ושמו את מבטחם בשלטונות. הם ידעו כי מי שאינו שייך לאנשי שלומם אין לו כל גישה לרשימות הבוחרים, ואין כל אפשרות של פיקוח ציבורי על מהלך הבחירות. אנשי הקהילה השתמשו בכל מיני תחבולות כדי להבטיח את נצחונם. הם זילזלו בכל הסדרים הפורמליים ועשו את מלאכתם בתקיפות, ללא כל התחשבות בדעת הציבור, כי הרי ידעו שה„פריץ" עומד לצדם.

התעמולה הציונית ערערה את שאננותם. הם נזדעזעו בראותם את האספות ההמוניות בהן נמתחה עליהם ביקורת קטלנית על התכחשותם ליעוד הלאומי של הקהילה, על הניהול הבזבזני של משקה, על ניצולה למטרות פרטיות, ועל קיפוח מעוטי היכולת.

הודות למסע הסברה זה נפקחו עיני הציבור לראות איך ירד פלאים מוסד לאומי זה שמילא תפקידים נכבדים בעבר ועוד נכונו לו גם עתידות גדולות. הדרישה לבחירות דמוקראטיות ולפיקוח ציבורי על משק הקהילה נתקבלה על דעת הקהל. וסימן לכך תוצאות הבחירות שהדהימו את השלטונות ואת שליטי הקהילה הותיקים גם יחד. מבין 24 נציגים נבחרו 21 מהרשימה הלאומית ורק שלושה מבין מתנגדיה, וביניהם דוד לבוב, איש נכבד ונדבן, מקובל על

הבריות, שרק בתמימותו הרבה נלכד ברשתם של המתבוללים שהשתמשו בשמו לציד קולות. נבחרם השני, משה רוזנר, מבני הדור הצעיר, הוכיח כעבור זמן כי התנועה הלאומית קרובה ללבו יותר, והופעתו ברשימת המתבוללים נבעה מתוך אי־הבנה. השלישי ברשימתם היה חיים אוקס, איש עצמאי בדעותיו, שלא תמיד נהג לפי קו מפלגתו.

הבחירות הוכיחו לכל כי חלף זמנם של המתבוללים ואין הם מיצגים את דעת הקהל. ברם המתבוללים לא רצו לוותר על שלטונם והתכוננו גם לתבוסה. בעת ההכנות לבחירות לא נרתעו מפני זיופים העשויים לשמש אמתלה לפסילתן ולהארכת קיומה של הקהילה הממונה. אולם כל התכסיסים האלה לא עמדו להם זמן רב.

ג

בינתיים העמיקו בתוך ההסתדרות הציונית הנטיות הבדלניות, שלמעשה לא היתה להן כל אחיזה אוביקטיבית, והכניסו פירוד בתוך השורות. מובן שהתפצלות זו החלישה במידה רבה את התנועה.

ראשית כל פרשו מההסתדרות אנשי „המזרחי", וכעבור זמן קצר אנשי ה„התאחדות". במקום ועד מקומי אחד קמו שלושה ועדים, וכל אחד השתכן במשרד מיוחד, ולו מנגנון ומרכזי־השראה משלו, ומה שאין למנוע — אמביציות אישיות ומפלגתיות מופרזות.

בשביל „בר־כוכבא" היוו זרמים אלה בעיה חמורה עד מאוד, כי הרי ארגונו היה מושתת על אחדות אידיאולו־גית ועל עקרון המשמעת. הודות לאחדות הדעות ולמשמעת הגיע „בר־כוכבא" לידי הצלחות ניכרות, ולא ראה כל צורך לשנות מדרכו ולהפוך את הארגון למפלגה פושרת. כן לא יכול „בר־כוכבא" להסכים שחבריו — ורק מספר זעום מהם הצטרף ל„התאחדות" — יקבלו הוראות מבחוץ, ובפרט התיחס לדעותיהם המעמדיות בהסתייגות רבה, כי ראה בהם נטע זר ללא כל אחיזה של ממש במבנה הסוציאלי של האוכלוסיה היהודית. בועידה הארצית בלבוב נימנו צירי „בר־כוכבא" עם אלה שחתרו לקראת הבהרה רעיונית, ליכוד ארגוני והרחקת כל אלה שגרמו למצב הבלתי־בריא בארגון, כלומר חברי ה„התאחדות". למרות הקשרים ההדוקים שהת־קיימו בין חברי „בר־כוכבא" לא היסס הארגון להוציא מתוכו את הפורשים, אולם שמר על היחסים האישיים התקינים, ודבר זה עזר לא פעם בעתיד למנוע התחרות הרסנית בפעולות למען הקרנות הלאומיות. יחסים דומים נוצרו בין „בר־כוכבא" לבין „המזרחי", אשר בראשו עמד במשך שנים רבות דוד פרנס ואחריו יהושע פרנס.

הצירים הלאומיים לסיים הצליחו להפעיל לחץ על הוויבודה הטרנופולי ולהניע אותו לצרף את הציונים לקהילה ולשלטונה. הציונים הסכימו לכך בתנאי שתחול ריאורגני־זציה על־פי יחס הכוחות האמיתי בעיר, ושיוכרזו בהקדם בחירות חדשות למוסדות אלה. תנאי נוסף היה שהקומיסרים מטעם השלטונות יתחייבו לנהל את הענינים בהתאם להחלטות המועצה.

לקומיסר הקהילה מטעם השלטונות נתמנה בהסכמת הציונים ד"ר פיילס, וד"ר צבי פרנס — לסגנו. למועצה נכנסו מטעם הציונים ו„המזרחי": ד"ר אבנד, אברהם אוקס, וייסמן, נאגלר, ש. מרגלית, מאירברג וי. פרנס.

כדי להבטיח עמדה אחידה של הציונים הוחלט להתארגן בסיעה אחת שחבריה יהיו מחויבים להצביע בהתאם להחלטת הרוב. הודות לכך נמנעו פילוגים שעלולים היו להחליש את המאבק על ניהול הענינים בקהילה.

למרות פעילות הסיעה הלאומית בקהילה והשיפורים שהכניסה בה, לא הסיחה את דעתה מן הצורך לקיים בחירות חדשות בהתאם לחוק. הדרישה לקיים בחירות באה לא רק כדי להפגין את הנאמנות לעקרונות הדמוקרטיה אלא גם להפריך את החשדות שתאוות השלטון היא שהניעה את הציונים לנהל מאבק נגד הקהילה הישנה, ולאחר שבאו כביכול על סיפוקם, אין הם מעונינים עוד בבחירות. מן הראוי להדגיש, כי היחסים עם ד"ר פיילס היו תקינים, וכל החלטות המועצה שנתקבלו על־ידי הרוב הלאומי הוצאו לפועל בכל העקיבות.

הבעיה שעמדה אז ברומו של הציבור היהודי בפולין היה היחס אל הממשלה: האם להיכנס למשא־ומתן עם הממשלה דאז ולבוא לידי הסכם („אוגודה"), או להמשיך באופוזיציה עקיבה. היתה זו תקופת גראבסקי המפורסם לגנאי בגלל הפליתו לרעה את האוכלוסיה היהודית בכלל ובשטח המסים בפרט. המאבק הקשה שהתנהל סביב בעית ההסכם נתן את אותותיו גם באחדות הסיעה הפרלמנטארית היהודית — ה„קולו". חלק מצירי רשימת 17 עם ד"ר ליאון רייך וד"ר יהושע טהון בראשם, וכן נציגי הסוחרים ו„האגודה" היו ממצדדי ההסכם עם הממשלה. מטעמם היו רוב ציוני פולין הקונגרסאית, ומיעוטם מגליציה, ממתנגדיה.

בראש המתנגדים עמד יצחק גרינבוים, שניהל מאבק עז ובלתי־מתפשר נגד ההסכם. הוויכוחים הסעירו את רוחות יהודי פולין, ולא פסחו על שום עיר ועיירה. גם על טרנופול עברה הסערה. הרוב המכריע ב„בר־כוכבא", ובפרט החברים הצעירים, היו ממתנגדי ההסכם. כדי להיכנס לעומק הבעיות הכרוכות במאבק זה, החליט „בר־כוכבא" להזמין את יצחק גרינבוים לטרנופול ולשמוע מפיו את הנימוקים נגד ההסכם. על־ידי הזמנה זו פילס „בר־כוכבא" לגרינבוים את הדרך לגליציה, שהיתה עד אז סגורה לפניו.

הרצאתו של גרינבוים, שנתנה ביטוי למאווייהם של כל

מסיבה מטעם „בר־כוכבא" לכבוד ביקורו של י. גרינבוים בטרנופול
The "Bar-Kochba" Party in honour of I. Gruenbaum

אלה שרגש הכבוד הלאומי חי בלבם והיתה בנויה בהגיון ברזל, עשתה רושם כביר על המוני שומעיה. הרצאתו השפיעה במידה רבה לגיבוש ההחלטה של „בר־כוכבא" נגד ההסכם. בפעם הראשונה נוצרה ב־אה"פ אופוזיציה של החברים הקשישים עם ד"ר אבנד וד"ר נוסבוים בראשה. הענין היה יותר מדי רציני שאפשר יהיה להשתמט מהכרעה. ההצבעה הביאה למתנגדי ההסכם רוב, אולם החישה גם את פרישתם של חברים רבים, שלא יכלו כבר מזמן להשלים עם המסגרת הארגונית של „בר־כוכבא" ומצאו עכשיו אמתלא לעזוב את שורותיו. בין היתר פרשו אז: ד"ר הורביץ, ד"ר סרט וד"ר דינס. חלק מהחברים לא הלך אמנם בעקבותיהם אלא התרחק למשך זמן מהארגון. הפורשים הקימו את ה„מכביאה". בוועידה בלבוב שעמדה להכריע במאבק הפוליטי, הצביעו רוב חברי המשלחת הטרנופולית נגד ההסכם וגרמו על־ידי כך לדחיית ההצעה הרשמית של ההנהלה. בעקבות החלטה זו התפטר ד"ר רייך. אמנם נעשו מאמצים לנסח את ההחלטה באופן שלא תפגע בד"ר רייך, שהתנועה ראתה בו את מנהיגה הדגול, אולם הוא לא רצה לכפות את דעתו על הרוב, או לנהל נגדו מלחמה.

ברור שהחיכוכים הללו עירערו את עמדת „בר־כוכבא" בעיר. רבים מבין חבריו הקשישים הפסיקו את פעילותם, או שהתרחקו ממנה, וגם מצבו בוועד המקומי היה קשה יותר מלפני כן. אולם עמדו לו היחסים האישיים הטובים ובכוחם התגבר על המשבר.

ד

בתקופה זו של חלשת התנועה הציונית בעיר עמדו על הפרק הבחירות לקהילה. למרבה הרעה התנהל אז ריב בין שני רבנים על זכות הבכורה. הרב שליטא הסתמך על ה„חזקה" שלו: הוא היה חתנו של הרב הקודם ר' השיל באב"ד. השני היה גם הוא מצאצאי באב"ד אלא שלא בקו ישר. שליטא היה רבם של פשוטי העם, איש נבון, לא קנאי, ונהנה מתמיכתם של קרוביו הרבים בעיר. לעומת זאת היה באב"ד למדן מופלג ובעל אופי אדיב. סביבו התלכדו החסידים ותלמידי־חכמים. בשנת 1923 נדחק ענין הרבנות לקרן־זווית, כי בעיות העומדות ברומו של עולם תפסו אז את המקום בראש. בזמן הבחירות בשנת 1926 חל שינוי במהלך הרוחות. ההמונים התאכזבו מ„הפוליטיקה הגבוהה" וחזרו לבעיות המקומיות הקרובות להם. המתבוללים והאדוקים קיוו שהמחלוקת בין הרבנים תהווה אבן נגף לציונים, כי גם בתוך „המזרחי" וגם בין שאר הציונים נמצאו מצדדי שני הרבנים, שבקנאותם לא תמיד התחשבו בטובת התנועה.

גם קבוצות אחרות, כגון הסוחרים הזעירים, בעלי־המלאכה, „יד חרוצים", התחילו לגלות ענין רב בקהילה

ועשו מאמצים להיות מיוצגים בה. במצב דברים זה נשקפה לציונים סכנה גדולה שינחלו כשלון, וכדי למנוע אותה נוצרה — לאחר מו"מ ממושך ומיגע — חזית ציונית, שהיתה מורכבת מהציונים הכלליים, „המזרחי" וה„התאחדות". ועדה מיוחדת ניהלה את מערכת הבחירות. כך הונח היסוד לסיעה הציונית בקהילה. ביחס לארגונים הכלכליים ננקט התכסיס: לתמוך במועמדיהם הציוניים או חבריהם אוהדי התנועה הלאומית.

במשך השנה האחרונה לפני הבחירות היו הציונים אחראים למשק הקהילה. הזמן היה קצר מכדי להכניס בו שינויים מרחיקי־לכת. כן נזהרו מלשנות את צורת חלוקת המסים מחשש פן יזיק הדבר בבחירות. הדגש הושם אפוא במצע הבחירות על הדרישות הלאומיות ועל תכנית הפעולות התרבותיות והסוציאליות. באספות שנתכנסו מטעם הציונים השתתפו אמנם המונים, אלא שחסרו ההתלהבות וההתעניינות שהיו אפיניות לשנת 1923. אולם רווח והצלה באו להם מצד שלא קיוו לו — מצד האדוקים.

באספה גדולה שכינסו האדוקים באולם העיריה, בהשתת־פותו של ציר הסיים הרב לוין מסמבור, היו רוב הנוכחים ציונים. כל ההצעות שהגישו נתקבלו. האדוקים, שתלו תקוות רבות באספה זו וגייסו כל כוחותיהם להצלחתה, התאכזבו, והרב לוין השפיע עליהם שיכנסו למשא־ומתן עם הציונים. בסופו של דבר הושג הסכם. עיקר תביעות הרבנים היה בשטח הרבנות. הציונים ויתרו להם והסכימו לא לשנות את המצב הקיים. מבחינת הפרסטיז'ה בעיר היתה עדיפות־מה לבאב"ד, והציונים הבטיחו שבשעה שבעיית הרבנות תידון בקהילה יתנו לחבריהם יד חפשית להצביע לפי ראות־עיניהם, כי רבים מבין הציונים ו„המזרחי" תמכו, כאמור, ברב באב"ד. לעומת זאת הסכימו האדוקים להצביע בעד מועמד ציוני כיושב־ראש ובעד הצעת התקציב שתוגש על־ידי הציונים. אגב, שני שלישים מהרשימה הלאומית היוו חברי ההסתדרות הציונית.

מובן שההסכם, ככל הסכם, הושג על יסוד ויתורים הדדיים. כן הסכימו להכניס לרשימתם את הד"ר פיילס, שגילה בעת כהונתו כקומיסר יחס הוגן אליהם. הסעיף בתקנון הקהילה שקבע, כי הבחירות לשלטון הקהילה מוכרחות להתקיים בנכחות שני שלישים של חברי הקהילה, גרם לתלות בלא־ציונים. תלות זו נתנה בעתיד לא פעם את אותותיה.

עם חתימת החוזה ירד המתח בעיר. ודבר זה ניצלו מצדדי שליטא, והצליחו להכניס שלושה ממועמדיהם לקהילה. אופיינית לשינוי שהתחולל בדעת הקהל העובדה, שהפעם לא העזו המתבוללים להופיע בפומבי, ולא נמצאה אף קבוצה שתצרף אותם לרשימתה. תקופת שלטון המתבוללים והשפעתם בטרנופול, שהיתה זמן רב מבצרם, נסתיימה.

השלטונות אישרו את הבחירות, כי אי־אפשר היה למצוא בהן כל דופי. אולם משני צדדים נתגלעו קשיים בעת בחירת הנהלת הקהילה. ד"ר פיילס האמין בתמימותו שהוא ייבחר ליושב־ראש, וכשהתברר כי אין בדעת הציונים להציע את מועמדותו למשרה זו הפסיק להשתתף בישיבות. גם סיעת האדוקים — כנראה תחת לחץ הסטארוסטה, שלא השלים עם העובדה שבראש הקהילה יעמוד ציוני — באה בתביעות חדשות למשרת סגן יושב־ראש ודרשה להבטיח את בחירת מועמדה לרב. אי־היכולת לכונן את ההנהלה עלולה היתה לסכן את קיום הקהילה, כי השלטונות אך חיפשו אמתלה כדי לפרקה. סוף־סוף סולקו כל הקשיים, ובמאי 1926, בשעה שהתנהל המאבק בין פילסודסקי וממשלת ויטוס, נבחר ד"ר צבי פרנס לראש הקהילה.

רק לעתים נדירות מאוד זכתה טרנופול לקהילה נבחרת, כי על־פי־רוב עמדו בראשה קומיסרים מטעם השלטונות. לאחר הפסקה של עשרים שנה היתה זו שוב הקהילה הנבחרת הראשונה ובראשה עמד, זו הפעם הראשונה בתולדות העיר, יושב־ראש ציוני.

ה

עם קבלת הרוב בהנהלת הקהילה הועמדו הציונים לפני תפקידים נכבדים. ראשית כל חתרו למטרתם העיקרית: להגשים את סיסמתו של הרצל על „כיבוש הקהילות". שלטון המתבוללים במשך עשרות בשנים וההתפתחויות שחלו במאה הי"ט, עירערו את הקהילה, שהיוותה במשך דורות מבצר האוטונומיה היהודית, הורידו את קרנה וצימצמו את השפעתה. שאיפת הציונים היתה להחזיר — במדה שהדבר היה אפשרי במסגרת חוק־הקהילות החדש — את עטרת הקהילה לישנה. החוק הנ"ל שם אמנם את הדגש על הפעולות הדתיות של הקהילה, אולם השאיר בכל זאת אפשרויות להכניס לתוכה תכן חי שישקף את שאיפותיו של העם היהודי.

אופי כל מוסד משתקף בתקציבו. תקציב הקהילה היה מושתת עד כה בעיקרו על מסי־עקיפין, בראש וראשונה על ההכנסות מהשחיטה. היה זה מס־צריכה מובהק שכל מעמסתו על שכם המוני העם. מגמת הציונים היתה להרחיב את היקף פעולותיה של הקהילה לשטחים תרבותיים וסוציא־ליים, ודבר זה הצריך סכומים ניכרים. הדרך הקלה ביותר להשגתם היתה העלאת תשלומי־השחיטה, אולם דרך זו פגעה, כאמור לעיל, בראש וראשונה בהמוני העם. הציונים בחרו בדרך אחרת: העלאת המסים הישירים, ניצול כל המקורות בשטח זה על־ידי ביטול כל ה„זכויות" שנהנו מהן המקורבים לקהילה. גם התשלומים מעשירים עבור מצבות הועלו. (בית העלמין היה אחד ממקורות ההכנסה העיקריים

של הקהילה.) כן נעשו שיפורים ניכרים בהנהלת משרדי הקהילה ומפעליה שייעלו במדה רבה את עבודתם.

השחיטה נמסרה בחכירה, ועל־ידי כך הושג סכום נוסף של 25 אלף זהובים לשנה מבלי להעלות את התשלומים. בית־המרחץ נמסר אף הוא בחכירה, ודבר זה גרם לחסכון של כמה אלפים זהובים. מקור הכנסה נוסף היתה תעשיית המצבות של הקהילה, שהונהגו בהם שיטות חסכוניות. במקביל להעלאת המסים מהעשירים השתדלה הקהילה להפחית את מסיהם של הבינוניים ומעוטי־היכולת.

הוויוודה קוואשניבסקי תמך במדיניות התקציבית החדשה ודחה את כל העירעורים („רקורסים") שהוגשו לו על־ידי בעלי־טענות שונים.

הודות לשנויים אלה הוגדל התקציב הראשון בחמישים אחוז ונתאפשרה על־ידי כך הרחבת הפעולות בשטחים חדשים. כדי לתת ביטוי לזיקת הקהילה לרעיון התחיה הוכנסו לתקציבה 2400 זהובים לקרן־הקימת ולקרן־היסוד. לבית־הספר העברי הוקצב מענק של חמשת אלפים זהובים. גם המוסדות הסוציאליים נהנו מתמיכת הקהילה. כן באו על סיפוקם דרישות הישיבה, בית־הכנסת וכו'. ברשותו של היושב־ראש נמצא סכום של עשרים אלף זהובים לצרכים דחופים, והזקוקים נהנו מתמיכות. גם העזרה לחג הפסח (מעות חיטין) גדלה בתקופה זו בהשוואה לשנים הקודמות.

רוח חדשה אפפה את הקהילה ואת מוסדותיה שאורגנו מחדש והותאמו לתנאים החדשים. עבודות השיפוץ בבית הקהילה ברחוב מיצקביץ' עשו אותו לבנין רפרזנטיבי. היו בו אולם־ישיבות למאה איש, חדרי־משרד מרווחים וחדרי־המתנה לקהל, כיאות למוסד המיצג את האוכלוסיה היהודית.

גם היחסים בין הסיעות הסתדרו בצורה המניחה את הדעת והוקם השלום בין הרבנים. בכל הענינים הנוגעים לדת נועדו הסיעות הדתיות להתיעצות ולפעולות משותפות. הרוב הציוני תמך בכל דרישותיהן הצודקות. אולם בראש וראשונה התענינו הציונים בפעולות תרבותיות וסוציאליות ודאגו לתקציב הקהילה. בפעם הראשונה בקורות הקהילה הטרנופולית הוסדרו גם עניני בתי־המדרש. הקהילה ניסחה תקנון מיוחד שקבע את סדרי בחירת הגבאים, את הדאגה לבנינים, לרכוש וכו'.

אחד המוסדות החשובים ביותר בטרנופול היה בית־הספר על שם פרל. קיומו של בית־ספר זה היה בשעתו בגדר מהפכה לא רק ליהודי טרנופול, כי אם לכל הסביבה כולה. אולם כבר בסוף המאה התשע־עשרה ובתקופה שקדמה למלחמת־העולם הראשונה איבד בית־ספר זה הרבה מזיוו, כי בתי־הספר הממשלתיים, האוניברסיטאות והטכניונים נפתחו לפני היהודים. בימי פולין העצמאית נהפך בית־הספר ע"ש פרל לבית־ספר רגיל; שפת ההוראה בו היתה פולנית, וההבדל היחיד בינו ובין בתי־הספר הממשלתיים היה שלא לימדו בו בימי שבת ומועד. ברם החזקת בית־הספר רבצה כמעמסה כבדה על הקהילה, שנאלצה להקציב לו כעשרים וחמישה אלף זהובים לשנה, שלמעשה צריכים היו לבוא מקופת הממשלה או המוסדות הקומונליים.

זה היה המצב בשעה שהנהלת הקהילה הנבחרת התחילה בשנת 1926 את פעולותיה. הציונים ראו את עצמם כיורשי רעיונותיו של פרל בשטח הבראת המבנה הסוציאלי של האוכלוסיה היהודית, ולכן ראו משום חובה לעצמם להחזיר את עטרת בית־הספר לישנה ולהפוך אותו למוסד שיכשיר את הנוער היהודי למקצועות פרודוקטיביים. מובן שההכשרה לעליה שמשה נר לרגליהם.

אחד הצעדים הראשונים שנעשו על־ידי הקהילה היה לחקור את המצב המשפטי והפדגוגי של בית־הספר, והכוונה היתה להכניס בו שינויים מרחיקי־לכת בשיתוף־פעולה עם צוות המורים ובהסכמת משרד החינוך וההשכלה. לכתחילה נדמה היה שאפשר יהיה להגיע בדרכי שלום לידי פתרון מתקבל על הדעת בכל הבעיות הנידונות, אולם משהתחילה הקהילה להתענין בתכנית הלימודים ובשיטות ההוראה, כשבדקה את המצב בספריה ודרשה דו"חות מאת ההנהלה, נתקלה בסירוב מוחלט.

מנהל בית־הספר חיווה את הדעה שאמנם מחזיקה הקהילה את בית־הספר מבחינה כספית, אולם מבחינה אדמיניסטרטיבית הוא נתון למרותו של המפקח על בתי־הספר והוא הרשאי לתת הוראות. וכדי להשתחרר מתלות בקהילה השיג מר גוטפריד, הודות לתמיכתם של האדוקים והמתבוללים, הקצבה מהעיריה. אף כי הציונים ראו בכך תמרון פוליטי, הצטרפו מטעמים עקרוניים לדרישה, שוועדת התקציב בעיריה תעניק לבית־הספר את ההקצבה. הקהילה לא התיאשה בכל זאת מתכניתה, היא שלחה מספר מורות להשתלמות לבתי־הספר המקצועיים של הגב' ד"ר צציליה קלפטן, ילידת טרנופול שקיבלה את ראשית לימודיה בבית־הספר ע"ש פרל, כדי ללמדן עבודות־יד, מקצוע שהקהילה רצתה להכניס לתכנית בית־הספר.

מאבק הקהילה הנבחרת בשטח זה כבשטחים האחרים נמשך ללא לאות, אולם התפתחות הענינים בפולין עשתה לאל את כל המאמצים הרבים לשוות לקהילה אופי של באת־כוחה הרשמית של האוכלוסיה היהודית.

עם הגאות בתנועה הלאומית אי־אפשר היה כבר להתעלם ממנה ולמנוע את השתתפותה במוסד האוטונומי השני בעיר, כלומר בעיריה. פעולתו של ד"ר לנקיביץ, שעמד בראש העיריה, כבר היתה מזמן למורת רוח של הווייוודזטבו ושל האוכלוסיה הפולנית בעיר. ד"ר לנקיביץ לא נשען על שום מפלגה; תומכיו היחידים היו המתבוללים, ולמשרתו הגיע

רק משום שהיה האישיות הפולנית הבולטת ביותר בעיר. עם שקיעת השפעתם של המתבוללים והאדוקים, הגיע הזמן לשנות את הרכבה של העיריה. השלטונות השתמשו גם כאן באמצעים הבדוקים שלהם, כלומר: מינוי קומיסרים שהתחלפו תכופות, דבר שהשפיע לרעה על עניני העיר.

לעיריה הרבה שטחי־פעולה חשובים וחיוניים, ומובן אפוא שהציונים לא יכלו לוותר על השתתפותם בפעולותיה. למועצת העיריה נכנסו מטעם הציונים: ד״ר אבנד, ד״ר פרנס, ד״ר הורביץ, א. אוקס ועוד. השלטונות לא התכחשו לאנשי־בריתם המתבוללים ומינו גם כמה נציגים מביניהם. מדרך הטבע היה שיתהוו חיכוכים בין נציגי התנועה הלאומית ובין המתבוללים והאדוקים, וכל המאמצים למצוא אתם לשון משותפת, לכל הפחות בענינים הנוגעים לאוכלוסיה היהודית, העלו חרס.

ראשית כל סירבו הציונים בכל התוקף לקבל על עצמם תפקיד שהשלטונות רצו לכפות עליהם, כלומר, לשמש מכשיר של דיכוי בידי הפולנים ולהצביע נגד דרישותיהם הצודקות של האוקראינים. כן נלחמו נגד השיטות האוטוק־רטיות במגיסטראט, ודרשו להנהיג שיטות דמוקרטיות. מלחמה קשה נאסרה על־ידי הציונים נגד דרכי ההתרפסות והשתדלנות האופייניות כל־כך למתבוללים ולאדוקים, ודרשו בפה מלא זכויות אזרחיות ליהודים בדומה לפולנים. הם לא השלימו עם הפלית האוכלוסיה היהודית, ותבעו הקמת מוסדות חדשים והגדלת התקציבים למען הקיימים. אולם בפעולתם בעיריה לא הצטמצמו הציונים בבקורת גרידא, כי אם השתדלו גם לתרום תרומה חיובית להנהלת הענינים בעיר. הודות לד״ר פרנס, שהיה חבר ועדת־הביקורת, נתגלה ביזבוז בכספי העיריה, והדבר הזה גרם להתפטרותו של הקומיסר מטעם השלטון, הקצין גובאקובסקי. גם בוועדה למוסדות סוציאליים גילה ד״ר פרנס פעילות רבה על יסוד נסיונו שרכש בהיותו חבר בוועד־היתומים המחוזי.

בכל הזדמנות דרשו נציגי הציונים בחירות חדשות לעיריה על יסוד חוק־בחירות דמוקרטי. הבחירות הראשונות שנתקיימו על־יסוד החוק הישן (קוריות) הביאו לציונים נצחון ניכר, אולם הן לא אושרו על־ידי השלטונות מכיוון שלא הביאו לפולנים את הרוב המכריע. רק בבחירות הבאות באו הפולנים על סיפוקם והעיריה התחילה בעבודתה. מטעם הציונים נכנסו אז לעיריה ד״ר אבנד ואברהם אוקס, וכעבור זמן מה זכו הציונים גם לנציגות במגיסטראט וד״ר אבנד הוא שייצג אותם. בבחירות לעיריה דרשו — ובצדק — כל הארגונים הכלליים ייצוג. הציונים דאגו אמנם שבאי־כוח הארגונים הנ״ל ייכנסו לעיריה, אבל לא תמיד נמצאו אנשים מתאימים לתפקידים אלה, ונאלצו אפוא לא פעם להסכים למועמדים שלא היו לרוחם. בבקיעים אלה השתמשו המתבוללים וגרוריהם והצליחו לחדור דרכם ולתפוס כמה עמדות חשובות.

ו

הבחירות לסיים הפולני השני, בשנת 1928, התקיימו בתנאים קשים הרבה יותר מהבחירות בשנת 1922. הפעם לא החרימו האוקראינים את הבחירות והשגת מנדט לא היתה אפוא קלה ליהודים. צבי הלר, ציר הסיים מטעם הציונים, הצליח במשך זמן כהונתו לרכוש את אהדת בוחריו, ובעית המועמד לא עמדה אפוא על הפרק. מערכת הבחירות התנהלה במתיחות רבה. היריבים הפוליטיים לא העזו להופיע ברשימות עצמאיות, כי השפעת הציונים היתה מכרעת; נצחונותיהם בכל שטחי החיים בטרנופול ונצחונם המזהיר בבחירות לסיים הוכיחו זאת למעלה מכל ספק. הרשימה הלאומית רכשה בסיים 31 אלף קולות.

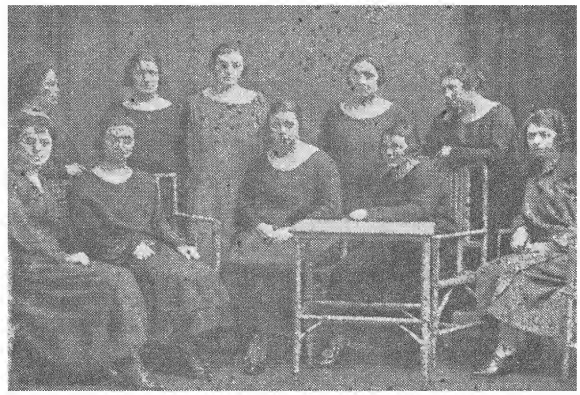
גם בענינים המקומיים לא נעשה דבר מבלי לשתף פעולה עם הציונים הכלליים. המפלגות החדשות שקמו לאחר פילוגן מההסתדרות התחזקו הודות לעמדות שרכשו להן הנהלותיהן המרכזיות בתמיכת כספי הסוכנות בא״י, ודבר זה השפיע גם על המפלגות בפולין. בקרן־היסוד תפסו אמנם הציונים הכלליים מקום בראש, אולם בוועדת הקרן־הקיימת בבית־הספר העברי ובוועדת־השקלים, היו חיכוכים שהגיעו לא פעם למתיחות. גם הדר־פסיות — „בר־כוכבא״ — „מכביאה״ — החלישה את עמדת הכלליים. עם ייסוד הארגונים החדשים לנוער: „הנוער״ ו„אחוה״ התחזק אמנם „בר־כוכבא״ מבחינה מספרית אולם במקביל לזה גדלו הקשיים הפנימיים בתאום העבודה.

התרחבות התנועה על כל זרמיה הביאה אתה גם ברכה. ההתחרות בין הקבוצות הגבירה את הפעולה. היחסים בין חברי „הנוער״ ו„בר־כוכבא״ היו הרמוניים ושיתוף־פעולה הדוק היה קיים ביניהם. „בר־כוכבא״ תמך בתנועת הנוער, ורבים מבין חבריה הצטרפו בהתבגרם לארגון־האח הקשיש.

בין הנוער הופיעו כשרונות מזהירים כגון אדלשטין (מת באבו), אקסלבירט, גוטליב, חיים פרנס והארי שבהם — ישראל קורפירסט. למעלה מאלף פעילים ואוהדים רבים, רוכשי שקלים, עמדו לימין המפלגה בזמן הבחירות. היו רוכשי שקלים, עמדו לימין המפלגה בזמן בחירות. כשמונים אחוז מהאוכלוסיה שמרה אימונים לתנועות הלאומיות על כל גווניהן.

אולם הפילוג נתן אותותיו בעת ההכנות לבחירות לקהילה, לאחר תום מועד כהונתה של הקהילה הראשונה, שנבחרה אחרי המלחמה. „בר־כוכבא״ חתר לחזית מאוחדת של הציונים, אולם נתקל בדרישות מופרזות מצד שתי המפלגות החדשות. „המזרחי״ ראה בקהילה את שטח פעולתו הטבעי,

ולא רצה להיות מקופח לעומת האדוקים הבלתי־ציונים. ואילו ה„התאחדות" ראתה כחובה לעצמה לייצג את התנועה הציונית־סוציאליסטית ושמה את הדגש על הסיסמות המעמדיות. אף כי דרישות „המזרחי" נראו כמוצדקות, אי אפשר היה לקיימן מטעם פשוט: חסרו אצלם אנשים

ועד „ויצו" בטרנופול
The Wizo Committee in Tarnopol

רפרזנטיביים שימשכו את קהל הבוחרים. החיכוכים בין הציונים עודדו את יריביהם שקיוו להבנות על חשבונם. בראש וראשונה התכוננו למקרה של מפלת הציונים „אגודת ישראל" והמתבוללים, שמגמתם היתה לתפוס לידיהם את המוסד ע"ש פרל. בין הבוחרים שעמדו הרחק מהתנועה הציונית המאורגנת נוצר הרושם כי „הציונים רבים ביניהם". בסופו של דבר התנקם בציונים הפיצול. ה„התאחדות" השיגה רק בא־כוח אחד — שהובטח לה בלאו־הכי. הלקח היחיד שאפשר היה ללמוד מהבחירות היה, שה„התאחדות" הפריזה בהערכת השפעתה בעיר, אולם, כפי שהוכיחו בבחירות לסיים, גם לקח זה לא למדה.

ז

הבחירות לקהילה בשנת 1930 כבר נערכו על יסוד חוק־הקהילות החדש, שקבע בחירות יחסיות ולא אישיות. חוק זה הגביל במידה מסוימת גם את סמכויות הקהילה. למועצת הקהילה היה יו"ר משלה, שאישר את התקציב והשגיח על הוצאתו לפועל. ההנהלה שנבחרה על־ידי המועצה, ניהלה למעשה את עניני הקהילה, וייצגה אותה כלפי האוכלוסיה היהודית וכלפי הממשלה והשלטונות המקומיים. כארגון־גג לכל הקהילות רפולין עתידה היתה לשמש המועצה הדתית. חוק זה לא מילא את כל התקוות ולא הפך את הקהילה למוסד האוטונומיה היהודית כפי ששאפו הציונים, אולם הוא היווה בכל זאת צעד קדימה. חוק הבחירות היה דמוקרטי. כל יהודי בגיל 24 נהנה מזכות הבחירה הפעילה. הבחירות התקיימו באוירה שקטה, והבוחרים הביעו את אמונם לקואליציה שנשאה עד כה בעול הנהגת הקהילה.

בקהילה החדשה שוב נבחר ד"ר פרנס ליו"ר ההנהלה וכסגנו נבחר שלום פודהרצר מהאגף הדתי ויעקב מאירברגר מטעם „המזרחי". היו קיימים כל התנאים שהקהילה תמשיך בפעולותיה בהרמוניה עד תום מועד כהונתה. אולם תקוות אלה לא התאמתו והמהרסים באו הפעם מצד הנהלת בית־הספר ע"ש פרל.

הווייבודזטוו בלבוב, שהיוותה רשות עליונה לגבי מוסד פרל הודיעה להנהלת הקהילה כי ביה"ס, הספריה וההיכל (הטמפל) נמסרים לקורטוריון המורכב מד"ר פיילס, ד"ר ווייסניכט, פפוריש וגוטפריד כחברים קבועים, וראש הקהילה ובא־כוח האינספקטוראט המקומי כחברים מחובה („אובליגטוריייני"). לקורטוריון הוענקה זכות לגבות מדמי־השחיטה מס עד 4 זהובים לשם כיסוי התקציב. המו"מ בדבר השינויים האלה התנהל מאחורי גבה של הקהילה שהיתה כאן הצד המעונין. סידור זה הפר גם את רצונו של מיסד המוסד, כפי שהצהיר מיכאל פרל.

המצב שנוצר על־ידי מסירת המוסד כולו לידי קורטוריון פגע בעקרונות השלטון העצמי היהודי. ראשית כל נמסרה לקורטוריון זכות הטלת מסים על האוכלוסיה היהודית ושנית נוצר תקדים שבעניני מוסד דתי (ה„היכל") יכריע לא־יהודי (המפקח על בתי הספר), תקדים מסוכן שבא לערער את זכויות היסוד של היהודים. קשה היה לקבוע במי לתלות את הקולר, אך על כל פנים גדול חטאם של המתבוללים, כי הם היו ללא כל ספק יוזמיה של ההחלטה מתוך אמביציות שלהם.

בישיבה מיוחדת (שלא מן המנין), בהשתתפות כל חבריה, הביעה מועצת הקהילה, פה אחד את מחאתה החריפה ביותר נגד התנקשות זו בזכויות האוכלוסיה היהודית ודרשה מהנהלת הקהילה לנקוט בכל האמצעים כדי לבטל את ההחלטה, וראשית כל לפנות למיניסטריון ההשכלה והדתות. משלחת מטעם הקהילה, בראשות ד"ר רייך, פנתה לווייבודה בלבוב, אולם הוא התחמק מתשובה ברורה. רושם חזק יותר עשה העירעור המנומק יפה מבחינה יורידית. בתכנית הקהילה היה לפנות לבית־המשפט העליון לענינים אדמיניס־טרטיביים אם לא תבוא תשובה משביעה רצון מהמיניסטריון. אנשי המיניסטריון הבינו זאת, ומשום כך סחבו את הענין ונמנעו מלתת תשובה. כאשר הלחץ על המיניסטריון לא הביא כל תוצאות הוחלט להשתמש בתכסיסים כדי להחיש את ההכרעה. הקהילה יצאה בהתקפה חריפה בעתונות על הווייבודה ואחר־כך על המיניסטר. החרמת המאמרים צריכה היתה לשמש עילה למסור את הענין לבית־המשפט. אולם

השלטונות ירדו לסוף הכוונות הללו ולא החרימו את המאמרים. בסופו של דבר נמאס כנראה הענין לוויבודה הלבובי והוא החליט להיפטר מהקהילה הלוחמת באופן אדמיניסטרטיבי, ז. א. על־ידי פיזורה והעמדת קומיסר ממשלתי בראשה. כדי לשוות לצעד זה צורה חוקית, נערכה ביקורת של הפעולות הפיננסיות של הקהילה שגילתה כביכול מעילות בהנהלת הספרים והענינים הכספיים. היועץ פוהורילס נתמנה כקומיסר ממשלתי ולידו מועצה קטנה שהורכבה מאנשים ממושמעים. צעדם הראשון היה לדרוש בחזרה את העירעור שהגישה הקהילה למיניסטריון, כדי שהחלטת הוויבודה בלבוב תיכנס לתקפה.

ד״ר פרנס, כראש הנהלת הקהילה, הגיש תלונה נגד הפגיעה בכבודו על־ידי ההאשמה במעילת כספים, וקיווה להוקיע בכך את הזיופים שנעשו בביקורת התקציב ששימשו עילה לפיזור הקהילה. חוץ מזה נסעה משלחת מטעם האדוקים לוויבודה הטרנופולי לשעבר ששימש באותה התקופה כיו״ר הסנאט כדי להניע אותו שידון על הענין עם הממשלה. ידוע היה שד״ר קוואשניבסקי התיחס באימון לד״ר פרנס ולא גילה אהדה רבה למתבוללים. ד״ר קוואשניבסקי היה מבעלי ההשפעה בעת שלטון הסנציה ושתדלנותו נשאה פרי. מוארשה באה הפקודה להקים מחדש את הקהילה שפוזרה ולהעניש את האשמים בפיזורה.

הוויבודה הטרנופולי הזמין את ד״ר פרנס ודן אתו על מוצא מהמצב, כלומר: איך להחזיר את הקהילה לפעולותיה מבלי לפגוע באוטוריטה של השלטונות. הוחלט שהוויבודה יסתמך על עירעור הקהילה ויקבע בהחלטתו שלאחר בדיקה מפורטת לא מצא כל דופי בפעולות הקהילה, ואילו ד״ר פרנס יחזור בו מתלונתו שהגיש לבית־המשפט. פקיד הוויבודזטוו שהיה אחראי לפיזור הקהילה הועבר כעבור שבועות אחדים למשרה אחרת. הקהילה באה על סיפוקה והמתבוללים התבצרו עכשיו בקורטוריון. נקמתם היחידה היתה שלא ערכו ישיבות רשמיות של הקורטוריון, כדי שלא להיזקק לד״ר פרנס, שלפי התקנון היה צריך להשתתף בהן מטעם הנהלת הקהילה.

המצב בענין בית־הספר פרל לא נשתנה, אף כי הקהילה המחודשת הודיעה תיכף למיניסטריון שהיא עומדת על דעתה כי הקורטוריון הוא בלתי־חוקי בסמכויותיו. הקהילה שללה גם את זכותו של הקומיסר הממשלתי לבטל את החלטתה של מועצת הקהילה בדבר העירעור ולהחזירו על דעת עצמו. אולם כל הפניות הללו לא נשאו פרי.

המצב בקהילה הסתבך כאשר ד״ר פרנס נאלץ לרגל תפקידיו בקואופרציה להעדר מטרנופול ימים מספר בשבוע. להתפטרותו לא הסכימו גם האדוקים וגם הוויבודה. בסופו של דבר נתקבלה הצעת פשרה, שישיבות הנהלת הקהילה תתקיימנה רק בנכחותו של ד״ר פרנס ושכל צעד חשוב לא ייעשה מבלי לשאול את פיו. מזכירות הקהילה עמדה עם ד״ר פרנס בקשר טלפוני הדוק. ד״ר פרנס כיהן כראש הקהילה גם בזמן שהעתיק את מקום מגוריו לוארשה ולטרנופול היה בא רק ליומיים כל שבוע.

בשנת 1931 ארגנו השלטונות המחוזיים (הוויבודזטבו) תערוכה, בעיקר כדי להדגים את השגי המחוז בשטח החקלאות והחרושת החקלאית, אולם גם להשגים התרבותיים של האוכלוסיה הוקדש מקום.

ההכנות לתערוכה היו כבר בשלב של בצוע כאשר נזכרו מארגניה כי במחוז חיים גם יהודים שאי־אפשר להתעלם מהם, ובפרט כשזה עלול גם להזיק להצלחתה, מכיון שהיהודים הנעלבים יחרימוה.

הווייוודה הזמין את ד״ר צבי פרנס וייפה את כוחו לסדר מדור יהודי בתערוכה. בוועדה המיוחדת שהוקמה לשם כך השתתפו ההסטוריון יוסף האליצ׳אר, אינג׳. הירשברג מהווייבודזטוו, קבוצת ציירים שהכינו את הדיאגרמות ועוד. הוועדה הצליחה לאסוף חומר עשיר כגון עטרות של ספרי־תורה, פרוכיות, תשמישי־קדושה יקרי־ערך, דברי־דפוס וכתבי־יד נדירים, צילומי בנינים ומצבות בעלי ערך אמנותי וכו. באוסף המוצגים והכנת התפאורות של האולמות הושיטו יד של עזרה ד״ר ציליה קלפטן, הצייר ליליין והאמן המטלופלסטי, כהנא מלודז׳ שהיה יליד טרנופול. כל המוסדות בטרנופול השתתפו בתערוכה, ורק בית־הספר ע״ש פרל היה יוצא דופן ולא רצה לשתף פעולה עם הוועדה. כדי לא לתת פתחון פה לשונאי ישראל הסכימה הוועדה שבית־ספר זה יערוך ביתן משלו.

התערוכה נערכה בבניני הקהילה. כל מבקריה התרשמו ממנה מאוד, והעתונות היהודית והלא־יהודית הקדישה לה מאמרי הערכה. התערוכה הוכיחה מה רבים האוצרות האמנותיים שנאצרו במשך דורות באהבה ובחרדת קדש, ומה עשירים היו חיי היהודים בשטח זה. מספר מבקרי התערוכה היה עצום, והם זרמו מקרוב ומרחוק. התערוכה נמשכה שמונה ימים ולסיומה נערך כינוס של משלחות כל הקהילות שבמחוז טרנופול. האמן ליליין הירצה בכינוס על הצורך לשמור על האוצרות האמנותיים והגיש כמה הצעות מעשיות איך לבצע את אוסף העתיקות ודברי אמנות. נתקבלו החלטות, ועל קהילת טרנופול הוטל התפקיד להשגיח על הוצאתן לפועל. לדאבוננו לא גילו הקהילות ענין רב בשטח נכבד זה.

מועד כהונתה של הקהילה הנבחרת השניה נסתיים, אולם בחירות חדשות לא נערכו. השלטונות העדיפו למנות קומיסר. המשטר בפולין נכנס כבר לשלב הדיקטטורה והתכחש לעקרונות הדמוקרטיה שהיו נר לרגלי הציונים. בין

הפקידים אפשר היה תמיד למצוא אנשים נכנעים שהיו נכונים למלא אחרי דרישות השלטון.

כך דעך השלטון העצמי של היהודים בפולין עוד לפני שכבו בה החיים היהודיים בכללם.

ח

בינתיים החמיר והלך מצב האוכלוסיה היהודית ונתברר כי כל המאמצים היו לריק. ההמונים פנו עורף לפוליטיקה הארצית שאיכזבה אותם, ובאופק לא נראו כל סימנים שהמצב ישתפר בעתיד. כולם הרגישו כי ימים קשים ממשמשים ובאים וכי כל הכוחות הזדונים קשרו קשר נגד העם היהודי. במצב זה שוב הפנו ההמונים את מאווייהם לארץ אבותיהם והמאבק על כל סרטיפיקט ובמוסדות לגיוס כספים למען הארץ תפסו מקום בראש.

גם בשורות „בר־כוכבא" התגברה השאיפה לעלות ארצה, וכפי שמוכיחים המספרים עלו בתקופת 1927—1938 מטרנופול כשמונה מאות איש, רובם צעירים. באותה התקופה נשתפרו גם היחסים עם האקזקוטיבה בלבוב, למען הדיוק — עם ד"ר רייך. בעיית ה„הסכם" שהסעירה את הרוחות בשעתו אבד עליה הכלח. נתברר כי לא נותר לאוכלוסיה היהודית אלא להגן על המעט שנשאר לה ולהדוף את המזימות לדחוק את רגליה מכל שטחי החיים הכלליים והפוליטיים. וגם לכך לא היו סיכויים יתירים. המסקנה היתה אחת: להכשיר את הנוער ואת כל אלה הרוצים בכך — לעליה, ולשקם את השכבות הנחשלות, הנידונות להישאר במקום. ביקורו של ד"ר רייך בטרנופול לפי הזמנת „בר־כוכבא" והשתתפותו בעצרת־עם גדולה, בה סקר את המצב והזהיר מפני אופטימיות, פקח את עיני המעטים, שעוד הישלו את עצמם כי יש מוצא מהמצוקה.

באותה התקופה שוב הועמדו הציונים לפני בעיה שעלולה היתה להשפיע על עמדתם בקהילה ובמדיניות המחוז. בלבוב נתפנתה משרת רב ראשי, והרב לוין מהאגודה רצה בה. מבחינה פוליטית לא היו הציונים מעונינים שהרב לוין יתפוס משרה זו, אולם חסר היה להם הרוב בקהילת לבוב וגם מועמד מתאים שיוכלו להעמידו נגדו. ד"ר צבי פרנס הציע אז את מועמדותו של הרב באב"ד שהיה מתנגד ל„אגודה" ולכל התערבות נציגי הדת בבעיות פוליטיות. בסופו של דבר ירד ענין הרב הראשי בלבוב מסדר־היום תחת לחץ השלטונות.

שיפור היחסים בין „בר־כוכבא" ובין ד"ר רייך קירב שוב לארגון את החברים שפרשו ממנו בשל חילוקי־הדעות בתקופת ה„הסכם". חזרו אז לארגון: ד"ר שוורצמן, ד"ר אבנד ד"ר נוסבוים ואחרים. היה בזה משום סימן טוב, כי יובל השלושים של „בר־כוכבא" היה משמש ובא ונוצרה האפשרות לחוג אותו במצב של אחדות וליכוד.

מאורע חשוב ונכבד בעיר היה ביקורו של ח. נ. ביאליק. ביאליק גילה ענין מיוחד בבית־הספר ע"ש פרל. התענינותו היתה רבה כל־כך, שמצא לנכון להאריך את זמן שהותו בטרנופול כדי להכיר מקרוב את בית־הספר ואת ספרייתו. בטרנופול מצא ביאליק סביבה עברית בעלת רמה גבוהה, אולם מצב הדברים בבית־הספר ע"ש פרל ובספריה שעל־ידו עוררו את התמרמרותו. באספה שהשתתף בה ייסר את הציונים מרות על ההזנחה שמצא במוסדות תרבותיים אלה, והשמיע דברי תוכחה על היחס הברברי לאוצרות התרבות, שגרם לאבדן מיסמכים חשובים, בעלי ערך לדורות. ביאליק דיבר בהרחבה על השפעתו של פרל על היהודים באודיסה ועל בית־הספר שהוקם שם לפי דוגמת בית־הספר הטרנופולי.

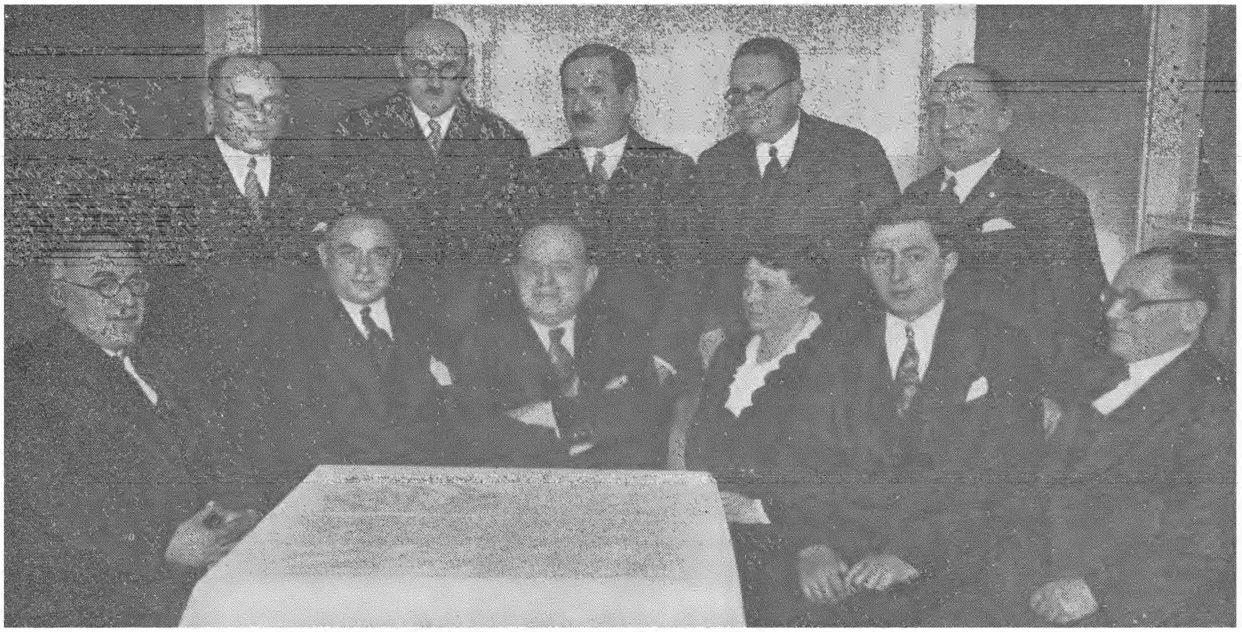
ביאליק ביקר בבית־העלמין הישן והתיחד עם זכרם של גדולי ישראל שמצאו שם את מנוחתם. שקוע בהירהוריו עמד על־יד קבריהם של פרל, רנ"ק ושאר חכמי ישראל. לפני צאתו את טרנופול הזעיק את אנשי קלוב־פן, יהודים כפולנים, להצלת הספריה והארכיון של פרל, אולם קולו היה כקול קורא במדבר. כנופיית המתבוללים הצליחה לשים לאל את כל מאמציו ו„שיכנעה" את השלטונות, ששמחו על כל אפשרות לנגח את התנועה הלאומית, להשאיר מוסד תרבותי זה בהזנחתו.

ט

בשנת 1932 מלאו שלושים שנה לקיומו של „בר־כוכבא", ההכנות ליובל נמשכו חדשים רבים ונעשה הכל כדי לכנס לחגיגה זו את כל החברים המפוזרים ברחבי העולם. ואמנם חברי „בר־כוכבא" לא איכזבו, ושוב נזדמנו יחד לעיר מולדתם והעלו זכרונות ימים עברו. כל העיר עמדה בסימן החגיגות שנמשכו שלושה ימים רצופים.

לאחר החגיגות חזרו הימים האפורים על דאגותיהם. היו אלה ימי מינסק, פשטיק, ימי הפרעות באוניברסיטאות, ה„פיקאֶטים" (משמרות על־יד חנויות היהודים, כדי לחסום את הדרך לקונים הפולנים), ימי „אוֹבשאָם" („אדרבא" המפורסם של סקלאדקובסקי, שנתן את הגושפנקה הרשמית לחרם כלכלי על היהודים) ודחיקת רגלי האוכלוסיה היהודית ממקורות פרנסתה. בתקופה עגומה זו הוכיח הנוער היהודי שהוא יודע להגן על כבוד האומה. עמידתו התקיפה ללא חת חיזקה את רוח ההמונים. גם באי־כוח הציונים בקהילה ובעיריה לא שתקו, אלא התריעו בכל הזדמנות על ההפליה לרעה מצד השלטונות, והצהירו בפה מלא ובקול רם שהאוכלוסיה היהודית תדע להגן על זכויותיה.

הבחירות לסיים בשנת 1930 היו האחרונות שאפשר היה להשתתף בהן באופן פעיל. אולם התנאים כבר היו שונים

בקורו של ח. נ. ביאליק בטרנופול
מימין לשמאל, עומדים: אבלר, ד"ר שורצמן, ד"ר אבנד, ד"ר הורביץ, ד"ר אורנשטין
יושבים: נ. טברסקי, קורפיסט, ס. שורץ, ח. נ. ביאליק, ד"ר צ. פרנס, ד"ר א. רפופורט
Ch. N. Bialik visiting Tarnopol
From right to left — Standing: Abeler, Dr. Shwarzman, Dr. Abend, Dr. Horvitz, Dr. Orenstein.
Sitting: N. Tversky, Kurfirst, S. Shwarz, Ch. N. Bialik, Dr. H. Parnas, Dr. A. Rapoport.

תכלית שינוי. המציאות (מאסר האופוזיציה בבריסק־דליטא וכו') הוכיחה כי פילסודסקי חותר לקראת דיקטטורה. מפלגתו הכריזה שהיא שמנה וסלתה של האומה („אֶליטה"). ולרוע־המזל היו היהודים מפולגים ביניהם. שלא כבעת הבחירות הקודמות היתה הפעם ההסתדרות גוש מלוכד.

מאמציו של יצחק גרינבוים להקים חזית ציונית מאוחדת נכשלו. השמאל הציוני העדיף להקים גוש סוציאליסטי, ה„אגודה", הסוחרים הופיעו ברשימה מיוחדת, וצלאב וישליצקי ואיגנאצי יאֶגר הופיעו ברשימות ה„גוש הבלתי־מפלגתי לשיתוף פעולה עם הממשלה" (ב.ב.וו.ר.). גם ציוני

יובל השלושים של ארגון „בר־כוכבא", 1932
הסניורט: ד"ר צבי פרנס, פומרנץ, ליברגל וד"ר שרפשפיץ
The Thirtieth Annievrsary of the "Bar-Kochba" Organization, 1932
Seniors: Dr. H. Parnas, Pomeranz, Libergal and Dr. Sharfspitz

גליציה הגישו רשימה משלהם.

ציוני טרנופול דרשו שהמועמד מטעמם יהיה אישיות בולטת הנהנית מאימונה של האוכלוסיה. אולם ה„התאחדות" מצאה לנכון להחליף את ד"ר צבי הלר שייצג עד כה את מחוז טרנופול בד"ר בריסטיגר. ד"ר בריסטיגר לא ידע למשוך את לב ההמונים, כי הדגיש יותר מדי את הסיסמות הסוציאליסטיות, ועל־ידי כך דחה את הציונים הכלליים ואוהדיהם. ידוע היה לכול כי השלום אינו שרוי בין הציונים, כפי שכבר נתגלה בעת הבחירות לקהילה. את חולשתם זאת ניצלו העסקנים הלא־ציוניים מהארגונים הכלכליים עם הירש אייכנבוים בראשם. האספות הציוניות „פוצצו" על ידי יריביהם. ההמונים התיחסו באדישות לבחירות, כי לא תלו בהן כל תקוות ולא האמינו בתוצאות המאבק הפרלמנטארי של הנציגות היהודית. הרשימה השיגה 17 אלף קולות (לעומת 31 אלף ב־1928), וד"ר כריסטיגר נכשל.

הכשלון עודד את כל יריבי הציונים הכלליים. עליהם נתוספה עכשיו הקבוצה הרביזיוניסטית, שהצליחה למשוך לצדה כמה מאות חברים. בעת ביקורו של ז'בוטינסקי בטרנופול השתתפו הציונים הכלליים, מתוך הסתייגות מפורשת מעמדתו בבעיות ההסתדרות הציונית, בקבלת פניו. קיום הקבוצה הרביזיוניסטית לא תרם לחיזוק ההסתדרות הציונית, כי אם להפך — גרם להתפצלות נוספת.

בשנת 1933 נפטר ד"ר אברהם שוורצמן לאחר מחלה ממושכת. הוא היה אחד החברים הדגולים ב„בר־כוכבא", ופקחותו ודעתו השקולה עזרו לה להחלץ ממצבים קשים.

אבדה כבדה עוד יותר היתה פטירתו של ד"ר אבנד, שמילא מטעם הציונים תפקידים אחראיים בעיר. הלוויתו הפכה הפגנת אהדה והוקרה לאיש הציבור הדגול.

על אף הכשלונות הרבים באותה התקופה התיחסה דעת הקהל בכבוד אל הציונים, וראיה לכך מינויו של אברהם אוקס, שהצליח לרכוש לו שם טוב בפעולותיו ובהופעותיו בלשכת המסחר והתעשיה, ליועץ אותה הלשכה.

עם מותו של פילסודסקי בשנת 1935 החמיר עוד יותר מצב היהודים. ה„אוזון" (מחנה הליכוד הלאומי) יצא בגלוי בסיסמות שמקום השראתן היתה גרמנית ההיטלרית.

ההופעה הפוליטית החשובה האחרונה של הציונים היתה בעת הבחירות לעיריה שנערכו על־ידי ראש העיר וידאצקי. הפולנים השתדלו בכל כוחותיהם לחסום את הדרך לעיריה ליהודים ולאוקראינים. מגמתם היתה להשתלט על העיריה ולהשאיר שם קומץ נציגי המיעוטים ללא כל השפעה. הציונים השיגו שישה מתוך עשרת הנציגים היהודים. בין ארבעת הלא־ציונים שוב לא נמצא אף מתבולל אחד.

בשעת ארגון המגיסטראט ניסו הפולנים ללחוץ על הציונים שיוותרו על מועמדם ודרשו מהם לתמוך במועמדותו

פלוגת הכשרה הגנתית של בית"ר בטרנופול, 1934
The military section of "Betar", 1934

של ד. שטקל שהיה יותר נוח להם. הציונים דחו דרישה זו; כסיעה המונה שישה נציגים היה ביכולתה להכניס למגיסטראט את בא־כוחה. תחת לחץ הפולנים שהתנגדו נמרצות למועמדותו של ד"ר צבי פרנס „הקיצוני" בעיניהם, החליטו הציונים להשאיר במשרה זו את ד"ר נוסבוים, שמילא בשעתו את מקומו של ד"ר אבנד המנוח.

על היחסים ששלטו אז מעידה העובדה כי הפולנים אסרו לכמה ימים את חברי הוועד לעזרה לפליטים מגרמניה (כידוע גורשו אז מגרמניה אלפי יהודים בעלי אזרחות פולנית ונעצרו במחנה זבונשין שעל־יד הגבול). השלטונות הפולניים האשימו את חברי הוועד שהם תומכים בקומוניסטים, ולא נרתעו מלהשתמש בפרובוקציות גסות ולהגיש משפט פוליטי נגד ד"ר צבי פרנס. המשפט שהתקיים במרץ 1939 הוכיח ברבים כי כל ההאשמות בשקר יסודן ובאו רק כדי להבאיש את ריחם של העסקנים היהודים. בסופו של דבר זוכה ד"ר צבי פרנס מהעלילה.

בדאגה ובחרדה ראתה האוכלוסיה היהודית את העננים הכבדים שנצטברו באופק, במזרח ובמערב, ובחדשים הקשים ההם גייסו הציונים את כל כוחותיהם ועמדו דרוכים לקראת הבאות. נפתחו סניפים גדולים ברחוב טרנובסקיגו, הוקם מועדון. כל המוסדות עבדו במתח גדול, כאילו רצתה האוכלוסיה להסיח את דעתה מהעתיד שאיים על כל אחד ואחד ועל הציבור כולו.

זה היה המצב בשעה שפרצה מלחמת העולם השניה. ושוב, כמו בשנות מלחמת העולם הראשונה, לא עמדו יהודי טרנופול מנגד, אלא הושיטו עזרתם לאחיהם האומללים שמצאו בה מקלט מקלגסי היטלר.

ב־17 בספטמבר פילסו את דרכם העירה הטאנקים הרוסיים הראשונים, ובאותו היום הקיץ הקץ על התנועה הציונית בטרנופול. אולם עוד לא עלה אז על דעת איש, כי אכן נחתם גורלו של הישוב המפואר הזה, ושבעוד כמה שנים ייכתב על טרנופול כעל ישוב שהיה ואיננו עוד.

מפלגות
ותנועות־נוער

מפלגות

מפלגת העבודה הציונית „התאחדות"

מאת אריה אבנון — ברוינשטיין

בראשית שנות העשרים, זמן קצר לאחר הועידה העולמית של „התאחדות" בפראג (1920) התארגן בטרנופול סניף מקומי למפלגה זו. בין מיסדי הסניף היו: פרופ. סאס, אברהם זלצר, ד"ר יהודה צלרמיאר, ד"ר שאול אוהרנשטין, אברהם טאפט, אברהם רוזנשטרויך, שמריהו פצ'ניק, משה שטיארמן, קלאהר, גוסטה שטינברג, ישראל גרינשפן ואחרים. אנשים אלה, אשר היו בעלי השקפות פוליטיות מתקדמות, ראו בתנועת העבודה בציונות את הערובה לחינוך העם וארגונו למען בנין הארץ, להכשרת הנוער לעליה והגשמה עצמית, ולביסוס האידיאולוגיה הציונית על נסיונם של ראשוני אנשי העליה השניה בארץ והוגי־הדעות בתנועת הפועלים הציונית — א. ד. גורדון, יוסף אהרונוביץ', יוסף בוסל, ד"ר חיים ארלוזורוב ואחרים. בינתים התפרצה העליה השלישית בכל הדרכים ארצה, נוסדו צורות התישבות חדשות נוסף לצורת הקבוצה האורגנית, והיה הכרח לארגן ולחנך את המוני העם למעשה חלוצי, לפי צורך השעה הגדולה והאפשרויות הכבירות בארץ. ומצוקת הגולה היתה גדולה — ימי גראבסקי התקרבו — ואלפים מיהודי פולין וגליציה התכוננו לעליה.

סניף ה„התאחדות" בעירנו ניגש במרץ רב לביצוע משימות השעה. הוא חדר לחוגים, שעדיין היו רחוקים ממחשבה ציונית, אירגן המוני חברים, הדריכם והראה להם את הדרך לציונות העבודה וההגשמה. ענפי פעולתו של הסניף היו רבות והקיפו את שני השטחים העיקריים: פעולה פוליטית־חינוכית למען ארץ־ישראל העובדת ופעולת ההווה בגולה, בעירנו.

הפעולה הפוליטית־חינוכית. היתה זו פעולה חדשה בשדה הציונות בעיר. לא עוד הליכה בתלם ההשקפות הישנות והדפוסים הבלתי מתאימים לתקופה הסוערת בציונות ובבנין הארץ, לא עוד בעל־ביתיות בלתי מחייבת — מעתה היה העיקר חינוך המבוסס על הכרת המציאות היהודית בגולה וההכרח לשינויה על־ידי כוננות לעליה ולהגשמה, בקבוצה בארץ.

סניפנו גדל והקיף חוגים רחבים של חברים. דבר זה נתן לו גם אפשרות לארגן את המחוז ולהפעיל את הסניפים המפוזרים בסביבה כולה. עובדה זו גרמה לכך שבאזורנו הוצג כמועמד לסיים הפולני חבר מפלגת „התאחדות" — ד"ר צבי הלר. הגענו לכך על־ידי העבודה הפוריה ורוח ההתנדבות אשר הקיפו את כל החברים בסניף והודות להשיגים החשובים בכל שטחי הפעולה. פעמיים נבחר ד"ר הלר לסיים הפולני. בפעם השלישית כבר נערכו הבחירות באוירה פוליטית עוינת למיעוטים הלאומיים, כשהמשטרה הפוליטית ומושל המחוז מכוננים את רצון הבוחרים... שלט טרור בלתי רגיל אפילו במציאות הפולנית של אז. כל אולם שנשכר לאספת־בחירות מטעם רשימתנו „נבדק" על־ידי מומחי השלטון וכמובן נפסל, מחמת „סכנת מפולת". בעונת בחירות אחת נפסלו כל האולמים הציבוריים בעיר. קיבלנו רשיון לערוך אספת־בחירות במגרש גדול, תחת כיפת השמים, אולם המשטרה ארגנה כנופיות מפריעים, ולבסוף התפרצה אף היא מתוך בנין הגימנסיום השלישי, הסמוך למקום האספה שבו חיכתה להזדמנות, ופיזרה במכות את הקהל ו„הצליחה להשכין סדר".

הבחירות נערכו על בסיס של „חלוקה". הרשימה הממשלתית גזלה בעזרת המשטרה ונשיאי בתי־המשפט המחוזיים את קולות הרשימות הבלתי ממשלתיות וצרפה אותם לעצמה, ל„גוש" הבלתי־מפלגתי לשיתוף־פעולה עם הממשלה" (ב.ב.ו.ר.). מועמדנו במחוז הבחירות שלנו, ד"ר בריסטיגר, השיג 31.000 קול, אולם הגורמים הממשלתיים „החליטו שהוא קיבל רק 24 000 קול — ולכן נכשל, כי המודד היה 27,000 קול *. לפי ההסכם היו צריכים כל

* ר' מאמרו של ד"ר צבי פרנס, עמ' 198, 207.

המפלגות והארגונים הציוניים לעבוד בלי כל הסתיגות למען מועמדנו; היה הסכם ארצי מפורש על כך, אולם לא נחטא לאמת אם נקבע היום, מה שידע כל ילד בעיר, שלא נעשה הכל מצד המפלגות היריבות בעיר למען הגשים את ההסכם הזה. כל עול התעמולה, והסיכון האישי שבנהול מערכת הבחירות — נפלו על שכם חברי „ההתאחדות" בלבד.

מזכירות המחוז של מפלגתנו, שהיתה בעירנו, אירגנה מדי שנה כינוסים גליליים, שכדוגמתם לא הצליחה שום מפלגה בעיר לארגן ולקיים. מאות רבות של חברים מכל העיירות והמקומות המרוחקים במחוז היו מתאספים להפגנה ציונית־סוציאליסטית כבירה, מאורגנת בטוב־טעם, כשטובי מנהיגינו במדינה נושאים דברם לציבור הגדול של חברי המפלגה ואוהדיה. על במת הכנוסים האלה היו מופיעים ד"ר אברהם לוינסון, ד"ר קופל שוורץ, ד"ר גור־אריה טרלו, יוסף לוי, ד"ר טרטקובר, פישל ורבר, ד"ר צבי הלר. לכינוסים הגליליים בטרנופול יצא שם בכל רחבי המדינה.

במלחמת הבחירות לקונגרסים שברה המפלגה שלנו בעיר את המונופולין של המפלגות השמרניות ורכשה מספר גדול של קולות, (מקום שני אחרי הציונים הכלליים) ואף תרמה תרומה חשובה לסיעת א"י העובדת בקונגרס. ד"ר אוהרנשטין נבחר כמה פעמים כציר לקונגרסים הציוניים. מצע א"י העובדת חדר להכרתם של רבים מבני הישוב היהודי בעיר, והם נתנו אמונם בפעולת „התאחדות" בזירה הציונית.

וכשם שצירנו לסיים הפולני ידע להעלות נושאים חדשים בויכוחים שם, כגון הדרישה לתמיכה ממשלתית בהכשרת החלוצים, ובעולים ארצה, ועזרה לתנועה למען פרודוקטיביזציה של היהודים בגולה, כן ידעו שליחינו לקונגרסים להילחם על שינוי הערכין בתנועה הציונית, ועל הגברת המתח והדימוקרטיזציה של החיים הציונים.

פעולת ההווה התנהלה בקהילה היהודית ומוסדותיה ובעיריה. שליחנו בקהילה, ד"ר י. צלרמיאר, לחם בגאון נגד כל המעונינים לקיים את המשטר הישן בקהילה. הוא דרש התאמת התא האוטונומי הזה לרוח הציונות ולצרכי ההמונים העמלים בעיר. נאומיו המזהירים בעלי התוכן הריאליסטי, שהיו בנויים על עקרונות תנועת־העבודה הציונית, עשו רושם כביר והשפיעו לא אחת לקבלת הצעותינו. אנשי הדור הישן הביעו השתוממותם על עצם הופעתו של הדוקטור הצעיר, המעז „לקלקל" את השורה המסורתית בקהילה כפי שנקבעה על־ידם בעבר.

ובעיריה, באוירה נוקשה ועוינת ליהודים, לחם את מלחמות דלת־העם היהודית בעיר ד"ר שאול אוהרנשטין. הוא דרש בתוקף את תיקון העוול המתמיד כלפי השכונות היהודיות בעיר. הוא תבע דאגה לעזרה סוציאלית, להעסקת פועלים יהודים בעבודות העיריה, לתמיכה במוסדות חינוך יהודיים ולשיפור תנאי הקיום של השכבה העניה בישוב היהודי בעיר. הוא גולל את היחס האדיש לתנאים הסניטריים בשכונות היהודיות, לחוסר הכבישים והביוב — בעיות שאבות העיר הנוצרים לא חשבו מעולם לפתרן.

מוסדות סוציאליים כלליים. בתקופה שבה היה הדבר אפשרי מבחינת המשטר הפוליטי בארץ השתתפו חברינו בפעולת „קופת־חולים" הכללית בעיר ובמחוז. נציגינו הנבחרים לוועד המפקח המחוזי של המוסד הזה — אברהם גולדנברג ושמואל קרמיש, והסגן יוסףברינשטין —

חברי ה„התאחדות" בטרנופול
Members of "Hitachdut" in Tarnopol

היו הנציגים המוכשרים של ציבור הפועלים היהודי, הם דיברו בשמו ולחמו על הכנסת שיפורים בהגשת העזרה הרפואית להמוני העמלים היהודיים, להעלאת כשרם של המוסדות הרפואיים ולהקלת עול המסים מעל העובדים.

קופת גמילות־חסדים. חברינו אירגנו ויסדו קופה להושטת עזרה כספית בצורת הלוואות לנצרכים ממעמד העובדים לרכישת מכשירי־עבודה, למתן סיוע לבעלי המלאכה העניים ועזרה בהלוואות ניכרות לפרודוקטיביזציה של יהודים רבים בעיר. בשקט ובצניעות נוהלה הפעולה הזאת, אך ברכה רבה היתה בה לשכבה חשובה בישוב.

ארגון מקצועי. תשומת לב רבה הקדישה „התאחדות" להקמת ארגונים מקצועיים בקרב הפועלים היהודים בעיר. הוקמו שלושה ארגונים כאלה: של עובדי המסחר ומנהלי החשבונות היהודיים, של התופרות ושל העגלונים והסבלים. על־ידי הקמת הארגונים האלה הורם קרנו של העובד בעיני הציבור ובעיניו הוא, האפשרויות הגנוזות בגוף מלוכד ומאורגן הגביו; את בטחונו העצמי.

הפעולה במוסדות ציוניים. בכל המוסדות תפסו חברינו עמדה ראשית וניהלו את הפעולה במסירות ובהתנדבות חלוצית.

בקרן־הקיימת לישראל שבראש הוועד המקומי שלה עמד שנים רבות חברנו שוורץ, היו פעילים החברים מרים סלפטר, עזריאל גוליגר, דב גרוברג, שמואל קרמיש, משה גרינפלד, יהושע סיגל ואריה ברוינשטין. החברים האלה ביקרו בבתים, התרימו בבתי־הכנסת („קערה"), שוטטו במסיבות, חתונות ונשפים, ועמלו לאסוף כסף לקופת הקרן־הקיימת. הם המציאו המצאות ודרכים שונות להפעלת חוגים רחבים של הציבור למען הקרן־הקיימת, והיו הרוח החיה בפעולותיה בעיר.

בקרן־היסוד עבדו הרבה שנים חברינו ד"ר י. צלרמיאר, ד"ר רוטשטין וד"ר ש. אוהרנשטין. שיטת הפעולה שם היתה

ועד הקרן־הקימת־לישראל בטרנופול
The Tarnopol Committee of K.K.L. (National Fund)

בדרך כלל פחות עממית והתבססה בעיקר על התרמת יחידים, בעלי יכולת, כגון סוחרים עשירים, בעלי רכוש ועוד. חברינו הפעילו גם חוגים רחבים מהמעמד הבינוני ומבעלי היכולת שבין חברי המפלגה. הופעותיהם באספות הפומביות למען קרן־היסוד תרמו להרמת קרנה בעיני הציבור הרחב.

קופת פועלי ארץ־ישראל התנהלה בהנהגת חברינו ד"ר ש. אוהרנשטין והמזכיר אריה ברוינשטין. נערכו כינוסים גליליים ופעולות הקרן הזאת נתבססו ונתרחבו.

פעולה תרבותית. בהסתדרות „תרבות", היה פעיל מטעם מפלגתנו — נוסף למורים — חברנו נתן אוסטרן. התלמידים באו מחוגי „התאחדות" ושלוחותיה הארגוניות, חברי „החלוץ" ותנועות הנוער השונות. החינוך הארץ־ישראלי והדוגמה של תנועת־העבודה בבנין הארץ שימשו חומר לימודי עיקרי.

„התאחדות" ארגנה גם חוג דרמטי בראשותו של שרגא מיסטריך־אלופי. החוג הזה הופיע במשך כמה עונות ופיתח את ההבנה לאמנות הדרמתית היהודית.

גולת הכותרת בפעולה התרבותית של מפלגת „התאחדות" בעירנו היתה ספרית „גדעון", בהנהלת ד"ר אוהרנשטין, מנדל ניסנבוים, אברהם גולדנברג, משה גרינפלד, עזריאל מורקס ואחרים. כולם עמלו לטיפוח המפעל החשוב הזה.

למפנה חשוב זכתה פעולת „התאחדות" עם הקמת הסתדרות הנוער החלוצי „גורדוניה" *, הסתדרות הסטודנטים „קדימה" * וארגון העליה של בעלי־המלאכה, „העובד".

בשנות העליה הגדולה ארגנה מפלגת „התאחדות" את בעלי־המלאכה ובעלי מקצועות שונים בארגון־העליה „העובד". בראש הארגון עמד בטרנופול הח' שמריהו פצ'ניק. לא הספיק הזמן לפיתוח פעולה רחבה, כי האויב הנורא שם קץ לכל. הארגון עורר תסיסה והתענינות בקרב בעלי המלאכה, אולם רק מועטים זכו להגיע ארצה.

שלוחה אחרת של מפלגת „התאחדות" היתה „בוסליה". מטרת ההסתדרות החלוצית הזאת היתה לארגן הכשרה לחברי המפלגה והנוטים אליה כדי להכין עתודה חלוצית בשביל המפלגה ולאפשר להם לעלות ארצה בקבוצות מלוכדות, על סמך הנסיון, ההוי והחיים המשותפים בסניף ובהכשרה. הסתדרות „בוסליה" התפתחה בשנות השלושים והגבירה את המתח החלוצי בעיר, וגם הצליחה להכשיר הרבה חלוצים לעליה לארץ. הגרעין העיקרי של חברי „בוסליה" התלכד בקבוצת קרית־ענבים.

בראש הפעולה הארגונית והחינוכית ב„בוסליה" בעירנו עמדו החברים י. סיגל, מ. גרינשפן, ג. כ"ץ, מרגלית ואחרים.

• ראה להלן.

„פועלי ציון"

מאת צבי ויסברשט — ד"ר א. אבישור (ורבר)

את ראשית הפעולה הציונית־סוציאליסטית, כפי שהתגלמה כעבור זמן במפלגה „פועלי־ציון", ייצגה בטרנופול קבוצה קטנה בשם „אהבת ציון" שחבריה סירקס, ספיר וצינקר. עמדו בראשה. קבוצה קטנה זו פעלה עוד לפני מותו של הרצל ובמרוצת הזמן הצטרפו אליה ויסברשט, בילפלד, לורבר, גלאזר, שאפר ואחרים. אחר מותו של הרצל שינתה הקבוצה את שמה ל„בני הרצל". במשך זמן־מה התאכסנה אצל „בר־כוכבא" ואחר כך עברה לדירתה ברחוב רוסקה.

היתה זו תקופה של תסיסה. חלק מהנוער היהודי נמצא בשורות „פ.פ.ס." אולם רבים שנקראו אז „ספרטיסטים" נלחמו בעד מפלגה יהודית סוציאליסטית עצמאית דוגמת „פ.פ.ס." הנוער הלומד הקים בשנת 1902 את ארגון „בר־כוכבא". אולם היו בני־נוער שלא מצאו את מקומם בשתי התנועות הנ"ל וחתרו למיזוג רעיון התחיה הלאומית, כפי שהטיפה לו התנועה הציונית, עם הרעיון הסוציאליסטי בגירסתה של „ז'.פ.ס", כלומר לציונות סוציאליסטית. לאמיתו של דבר עדיין היו אז הרעיונות מעורפלים למדי וטרם לבשו צורה אידיאולוגית עד שהופיע לאחר הפוגרום בקישינוב פליט מרוסיה, נגר בשם טבצ'ניק, חבר „פועלי־ציון" ברוסיה, והוא שהפיח רוח חיים בשורות אוהדיה של תנועה זו בטרנופול *.

כעבור זמן קצר נתקיימה בלבוב הוועידה המייסדת, שהניחה את היסודות לתנועת „פועלי־ציון" בגליציה.

ראשית דרכה של המפלגה החדשה לא היתה קלה. באותו הזמן התנהל בגליציה מאבק קשה של הפועלים לשיפור תנאי עבודתם, הקטנת יום העבודה, שנמשך אז 14—16 שעות, הגדלת המשכורת וכו'. התנועות הסוציאליסטיות הקיימות, „פ.פ ס." ו„ז'.פ.ס." עמדו בראש המאבק וההמונים הלכו אחריהם. אולם לתנועת „פועלי־ציון" לא היתה ספרות מפלגתית שתגדיר את מטרותיה והשקפותיה ותתן בידי חבריה נשק אידיאולוגי נגד תוקפיה, „פ.פ.ס." ו„ז'.פ.ס." שהיו מצוידות בספרות סוציאליסטית מדעית ועממית עשירה.

רווח והצלחה באו למפלגה בשטח זה עם הופעת ספרו של ד"ר דניאל פסמניק: „התאוריה והפרקטיקה של ,פועלי־ציון'". ד"ר פסמניק, שביקר בטרנופול, חולל מהפכה ע"י הרצאותיו שהצטיינו בניתוח מעמיק של גורל העם היהודי בגולה, מקומו במערכת הכלכלית והסכנות שנצחון הסוציא־ליזם טומן בחובו להמוני העם היהודי בגולה**. ספרו של ד"ר פסמניק, הרצאותיו והופעת השבועון „יידישר ארבעטער" (הפועל היהודי) תרמו תרומה נכבדה להפצת הרעיונות של "פועלי־ציון" ולהרחבת השפעתה בקרב שכבות העם הרחבות. תגבורת לתנועה הגיעה עם פרוץ המלחמה בין רוסיה ויפאן כאשר נמלטו מרוסיה הרבה יהודים, וביניהם נואמים מצוינים, שעזרו לא מעט בכשרונותיהם ובנסיונם להתפתחות התנועה.

בין הפעילים במפלגה היו אז: שוורצאפל (כיום בניו־יורק), צוגר (ניו־יורק), בהר"ל, אברם שטרהולץ, סובל, גולדשטין, וסטל, פנדלר שטקל ואחרים. גם מבין תלמידי בתי־הספר הצטרפו רבים למפלגה. הפעילים ביניהם היו שמעון פלר, שהצטיין בבקיאותו בספרות הסוציאליסטית ושימש כמומחה לבעיות עיוניות. וא. ורבר (כיום אבישור).

מה שהבדיל לטובה את תנועת „פועלי־ציון" בעיני המוני העם הוא יחסם החיובי לשפת יידיש. היה זה לאחר הוועידה בצ'רנוביץ שהכריזה על שפת יידיש כעל שפתם הלאומית של היהודים. רבים ממשתתפי הוועידה הנ"ל והדגולים ביניהם, כגון ש. אש, י. ל. פרץ, ז. רייזן, ה. ד. נומברג ואחרים ביקרו בטרנופול והרצאותיהם חיזקו את הרעיון הלאומי בין הנוער.

במשך זמן קצר התקרבו לתנועת „פועלי־ציון" באי־כוח האינטליגנציה היהודית בעיר, כגון ד"ר י. ולדמן, מ. חרטינר וד"ר פ. קורנגרין, צין וביגל ועזרו לה לא מעט בהשכלתם ובנאומיהם שכבשו את לבבות השומעים.

לאט לאט התרחב שטח השפעתם של „פועלי ציון" וסניפי המפלגה קמו בכל העיירות במחוז טרנופול.

* ראה מאמרו של ד"ר פ. קורנגרין, עמ' 124.
** שם, שם.

ז׳.פ.ס.־„בונד״ — המפלגה הסוציאליסטית היהודית

מאת ארנולד הימלברנד — ישראל גרינברג

המפלגה האוסטרית הסוציאליסטית הכללית משלה בכיפה בתנועת הפועלים עד סוף המאה התשע־עשרה, ובשורותיה נמצאו בני כל העמים הרבים שאיכלסו את הממלכה האוס־טרית. עם הגברת ההכרה הלאומית הלכו וגברו הנטיות להקים מפלגות סוציאליסטיות לאומיות שתפעלנה בין ההמונים בלשונם ובהתאם לשאיפותיהם הלאומיות וצרכיהם המיוחדים.

כדי לתת פורקן לנטיות אלה, שערערו את יסודות הממלכה האוסטרית והביאו לידי תסיסה בתוך המפלגה, הכריז הקונגרס של המפלגה הסוציאליסטית, שהתקיים בשנת 1899 בברן, על העקרון של אוטונומיה תרבותית לאומית לכל עם ולאום. בעקבות החלטה זו נוסדו המפלגות הסוציאליסטיות — הפולנית — Polska Partia Socjalistyczna (פ.פ.ס.), והאוקראינית — או. פ. ס.

מפלגה סוציאליסטית יהודית לא הוקמה אז, אף כי הרעיון הלאומי כבר פשט בהמוני העם בהשפעת התנועה הציונית וה„בונד״ ברוסיה. התנגדו לכך חברי פ.פ.ס. היהודים בגליציה, שרובם היו מתבוללים ושללו את עצם הרעיון של עם יהודי. רק כעבור זמן, בלחץ דעת־הקהל היהודית והמציאות, נאלצו לוותר, והסכימו להקמת איגודים מקצועיים של פועלים יהודים, שהיו כידוע מרוכזים במקצועות מסוימים. איגודים אלה היו נתונים למרותו של מרכז האיגודים המקצועיים בווינה, והם שהיוו במרוצת הזמן את הגרעין למפלגה הסוציאליסטית היהודית ז׳פ.ס. (Żydowska Partia Socjalistyczna).

המאבק נגד היחס השלילי של מנהיגי התנועות הסוציא־ליסטיות הפולנית והאוסטרית לתביעות המוני העם היהודים להקים מפלגה לאומית סוציאליסטית משלהם, נמשך עד שנת 1905. בראש המאבק עמדו ד״ר הנריק גרוסמן מקרקוב, יוצר הרעיון של מפלגה סוציאליסטית יהודית, וסייעו בידו ד״ר איינציגלר, ר. בירנבוים וא. פאך מלבוב וד״ר בראס מקרקוב. במסע ההסברה שניהלו במרץ רב הצביעו על התנאים הספציפיים בהם חיים המוני העם היהודים ועל הצורך החיוני בהקמת מפלגה סוציאליסטית שתיצג אותם, תילחם לזכויותיהם ולשיפור מצבם הסוציאלי והלאומי, ותטפח את הכרתם המעמדית והלאומית בלשון יידיש, שפת ההמונים.

כביתר ערי גליציה קם גם בטרנופול ועד מיוחד למען המפלגה היהודית, ובראשו ישראל גרינברג, ד״ר זלאטקס, ד״ר ז. נוסברכר, י. בירפאס, י. גולדשטיין וטפרברג. את כל הפעולה ריכז הועד שבקרקוב.

הקונגרס הראשון למען הקמת המפלגה היהודית הסוצ־יאליסטית התכנס בלבוב ביוני 1906. מטעם טרנופול השתתפו בו ישראל גרינברג, י. בירפאס, י. גולדשטיין וא. טפרברג, ובו הונח היסוד לז׳פ.ס.

האיגודים המקצועיים שפעלו עד כה הצטרפו למפלגה החדשה, אולם עדיין המשיכו להישמע למרותו של מרכז האיגודים המקצועיים בווינה.

מצב זה נמשך עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. עם קום המדינה הפולנית נולד הצורך לאחד את התנועה הסוציאליסטית היהודית בהיקף ארצי. בפולין הקונגרסאית היה פעיל כידוע ה„בונד״, והשפעתו בתקופה זו היתה חזקה למדי בין ההמונים. הקונגרס בקרקוב בשנת 1920 החליט לאחד את הז׳פ.ס. עם ה„בונד״ וכך נוסדה מפלגה אחת עם מרכז בוארשה.

התנאים המיוחדים ששלטו בגליציה אחרי המלחמה והלחץ האדמיניסטרטיבי מצד השלטונות היו בעוכרי התנועה הסוציאליסטית, ובפרט ששכבת הפועלים בחבל חקלאי זה היתה דקיקה מאד ומשקלה בקרב האוכלוסיה לא היה רב.

בהיותם נתונים בין הפטיש והסדן האוקראיני, באוירה המחניקה של אנטישמיות ודיכוי לאומי, לא נמשכו ההמונים כאן אחרי האידיאלים של ז׳פ.ס.; כתלושים מן המציאות נראו להם, ולכל היותר — כשיר לעתיד לבוא. הם חיפשו מוצא ממצוקתם הכלכלית ומהפליתם כיהודים. את לבם כבש רעיון התחיה הלאומית והסוציאלית בארץ־ישראל תעמולת התנועות הציוניות הסוציאליסטיות על כל גווניהן וזרמיהן, שיכלו להצביע על הישגים פוליטיים ממשיים (הצהרת בלפור, החלטת סן־רימו, ישובים חקלאיים בארץ וכו׳) נפלה על קרקע פוריה של רגש לאומי ער וכמיהה עזה להיגאל מתוך המצב הסוציאלי והלאומי העלוב. מאידך גיסא היו שנמשכו — אמנם מעטים, ורובם מבין המתבו־ללים — אחרי תעמולת המפלגה הקומוניסטית, שהלהיבה את הדמיון בהישגי המהפכה ברוסיה והבטיחה לפתור את כל הבעיות הכלכליות והלאומיות לאלתר.

בתנאים אלה ירדה השפעתה של ז׳פ.ס.=„בונד״ בגליציה עד לידי כך שבמשך כל זמן קיומה, עד פרוץ מלחמת העולם השניה, לא הצליחה להכניס אף נציג אחד לקהילה ולעיריה. המפלגה לא משכה אמנם את ידה מפעילות פוליטית, אולם בהכרח הצטמצמה פעולתה בשטח התרבותי והמקצועי,

„המזרחי"

מאת טובה סנהדראי (דימנד)

תנועת „המזרחי" על אגפיה השונית בטרנופול כללה את תנועות־הנוער שלה: „תורה ועבודה" „צעירי ובנות מזרחי", „החלוץ המזרחי" ו„בני־עקיבא".

תנועת „המזרחי", שהתארגנה מחדש בשנת 1920, היתה תנועה ציונית חיה ותוססת, שנלחמה בחרוף נפש למען הרעיון הציוני והעליה לארץ.

דרך הראשונים לא היתה סוגה בשושנים. הרעיון הציוני לא היה מקובל על חוגים מסוימים ביהדות פולין, והיהדות הדתית בפרט. אולם הודות למרצם ומסירותם של סוללי־הדרך מבין ראשוני „המזרחי", היכה הרעיון שרשים, ולאט לאט כבש לבבות.

עסקני „המזרחי" ותנועת „תורה ועבודה" העמידו במרכז עבודתם הציונית פעולות הסברה, חינוך לתרבות עברית מקורית והחיאת הלשון העברית. הם הקימו רשת של קיבוצי הכשרה, בשנת תרפ"ו ייסדו בית־ספר עברי בשם „מת"ת" (מציון תצא תורה). רשת בתי־הספר „מת"ת" היתה פרושה על פני כל גליציה המזרחית. בית־הספר בטרנופול הוציא בוגרים למאות, שמלבד ידיעת השפה העברית היו חדורים הכרה ציונית דתית עמוקה. מהם זכו רבים לעלות לארץ־ישראל.

בשביל המבוגרים ארגנה תנועת „המזרחי" הרצאות ושיעורים על הציונות, הספרות העברית, חינוך, מדע ועוד. פעולות אלה, שהתקימו באולם „יד חרוצים", השפיעו על חוגים רחבים בעיר. התנועה גדלה ורכשה לה אהדה בציבור. מן הראוי לציין של„מזרחי" היתה השפעה רבה ביותר על חסידי הוסיאטין, עד שברבות הימים אף שלחו את בניהם לארץ־ישראל. לעובדה זו חשיבות מרובה בשים לב ליחס השלילי של רוב חלקי החסידות לרעיון הציוני.

לא היתה פעולה ציונית בעיר, שחברי „המזרחי", על כל אגפיו, לא לקחו בהם חלק פעיל ביותר, כגון הפעולות למען הקהק"ל, קרן־היסוד ועוד.

בשנת 1932 התקיימו בעיר מספר קיבוצי־הכשרה של תנועות־נוער שונות. מתוך חשש לכשרות המטבחים בימי הפסח הקים להם „המזרחי" מטבחים על חשבונו.

באותם הימים נוסד בנק „המזרחי" בא"י. „המזרחי" בטרנופול ראה כחובת־כבוד לעצמו לעזור לפיתוח מפעל כלכלי זה בארץ, והתמסר להפצת מניות הבנק בין חבריו ואוהדיו.

הנוער הדתי היה מאורגן ב„צעירי ובנות מזרחי", והמתכוננים לעליה ב„החלוץ המזרחי". „החלוץ המזרחי" קיים קיבוצי־הכשרה חקלאיים בערי השדה וקיבוצי־מלאכה בתוך העיר.

לא קל היה לנוער הדתי בימים ההם, ובעיקר לבחורי־ישיבה לעבור לחיים קולקטיביים ולחיי עבודה. דרושים היו כוחות נפשיים איתנים, כדי לנטוש את הבית נגד רצון ההורים ולעבור לחיים חדשים. בקיבוצי־ההכשרה

הועד המקומי של „המזרחי"

מימין לשמאל — יושבים (באמצע): ז. והלר, טיכמן, ד. פרנס, י. בילר, י. ולפיש, פרידברג, א. מיברגר, י. פרנס, מ. פסל. עומדים: שטולצנברג, אורבך, צ. גינסברג, ואלך, מילגרוים.

The Local Committee of "Mizrachi"

From right to left — sitting (centre): Z. Wahler, Teichman, D. Parnas, I. Biler, I. Walfisz, Friedberg, A. Meiberger, I. Parnas, M. Fessel.

Standing: Stolzenberg, Urbach, Z. Ginsberg, Wallach, Milgraum.

קיבלו החברים והחברות הכשרה גופנית ורוחנית כאחת. מאות מהם זכו לעליה, וחלק לא מבוטל נקלט בתוך ההתישבות הדתית בארץ.

הצעירים בגיל ההתבגרות התארגנו במסגרת „בני־עקיבא", שנוסף על החינוך הציוני־דתי וידיעת השפה העברית שקיבלו בו, עסקו בצופיות ובספורט. צעירים אלה התמסרו בהתלהבות לכל פעולה ציונית, בעיקר לאיסוף כספים לטובת קק"ל.

„המזרחי" דאג לייצוגו בקהילה, והשפעת נציגיו בה היתה רבה והביאה ברכה לתנועה הציונית.

טובי התנועה המבוגרת והצעירה התכוננו לעליה לארץ, אולם רק חלק קטן מהם זכה לכך. את יתרם השיג הגורל המר בבוא השואה על יהדות פולין.

להלן נזכיר חלק מהעסקנים אשר בלטו ביותר במרכז

הפעולה המעשית, ואשר תרמו ממיטב מחשבתם, כוחם וזמנם לעבודת התנועה. לצערנו בבצר מאתנו להעלות את זכר כולם, ובלי ספק נפסח על רבים וטובים ואתם הסליחה.

יצחק ולפיש. נמשך לרעיון הציוני הדתי עוד בנערותו

ועד צעירי ובנות „מזרחי"
מימין לשמאל — יושבים: יוסף לנדוי, חביבה גליקמן (גנץ), חיים ברון ז"ל, צפורה שיפרמן ז"ל, הירש לינדמן ז"ל.
עומדים: ישראל מסינג, מנחם מנדל מרגלית ז"ל, יהודה פלד, משה וולפנהויט ז"א, יהושע וסרמן ז"ל.

Committee of the "Mizrachi" Youth-Organization
From right to left — sitting: Joseph Landau, Chaviva Glikman (Ganz), Chaim Baron, Zipora Shiferman, Hirsh Lindman. standing: Israel Messing, M. M. Margolis, Yehuda Feld, Moshe Wolfenhut, Yehoshua Wasserman.

והיה בין המארגנים הראשונים של „המזרחי". כעת בקנדה.

זוסיה והלר ז"ל. יליד טרנופול. בר־אורין. כל ימיו היה מסור לרעיון הציוני ולהפצת השפה העברית בין הנוער. היה מנהלו של ביה"ס מת"ת ומזכיר בית־הספר „תרבות".

אברהם מיברגר ז"ל. מראשוני התנועה ומיסדיה. נציג „המזרחי" בוועד הקהילה.

יצחק בילר ז"ל. הצטיין בחינוך הציוני שנתן למשפחתו, ואף זכה שרוב בניו עלו ארצה.

צבי גינסברג ז"ל. מפעילי התנועה. טיפל בארגון המעמד הבינוני לקראת עליה מרוכזת.

צבי פרידברג ז"ל. יו"ר המזרחי. חינך את בניו לציונות־דתית, וכולם היו בתנועת „תורה ועבודה". אחד מבניו נפל בארץ במלחמת השחרור.

ד"ר אליהו מרכוס ז"ל. יליד טרנופול. תלמיד חכם. אחרי מלחמת העולם הראשונה, בעודנו צעיר, ארגן את בית־הספר העברי. בשנת 1924 עבר לגור לקרקוב ושם היה יו"ר המזרחי לגליציה המערבית. בגיל 28 נבחר כציר המזרחי לעירית קרקוב. בשנת 1935 בקר בארץ, והחליט להתישב בה. חזר לחסל את עסקיו ולא זכה לחזור. בזמן השואה חזר לטרנופול עם משפחתו ושם נספה.

מרדכי פסל יליד זלוצ'וב. מפעילי המזרחי ו„תורה ועבודה", הוסמך לרב על־ידי הרב שטינברג מברודי. סגן יו"ר ה„מזרחי". כעת בארץ.

יהושע פרנס ז"ל. בנו של הדיין ר' ישראל פרנס ז"ל, יליד טרנופול, נציג המזרחי בוועד הקהילה.

גדליה קורנברג ז"ל. בר־אורין. מיוזמי הוועד למען עליה והתישבות חקלאית בשם „אחוזת טרנופול".

סנדר גולדברג ז"ל. מסור לרעיו. ביתו היה בית ציוני מובהק, ששלטה בו השפה העברית.

מיכאל שיפרמן ז"ל. תלמיד חכם. הגשים בחייו את רעיון „תורה ועבודה" בכל המובנים. כל משפחתו דיברה עברית. שאף לעלות לארץ־ישראל ולא זכה.

צפורה שיפרמן ז"ל. ילידת טרנופול, מהמנהיגות הדגולות של תנועת „תורה ועבודה" בעיר. בעלת השכלה עברית גבוהה, מורה לעברית ומפיצה את השפה בחוגים רחבים. הרוח החיה במנהיגות התנועה. שאיפתה היחידה להצטרף לתנועת „הפועל המזרחי" בארץ לא התגשמה. המוות הטרגי היה גם מנת־חלקה.

שמואל ויסמן ז"ל. מראשי תנועת „צעירי ובנות מזרחי", ת"ח ומשכיל. מעמודי התווך של התנועה. מורה לעברית. בימי המלחמה גלה לרוסיה ושם אבדו עקבותיו.

יהודה פלד. מראשי תנועת „תורה ועבודה" ופעיליה המובהקים. הצטיין במסירותו לתנועה. כעת בארצות־הברית.

רבקה פלד (טריף) ז"ל. ילידת טרנופול. נמנתה עם הפעילות והמסורות לרעיון ולענינים המעשיים של התנועה.

טובה דימנד (סנהדראי). ילידת טרנופול. מראשי תנועת „תורה ועבודה" ו„החלוץ המזרחי". צירת התנועה

ראשוני ארגון „בני עקיבא" בטרנופול, 1932
"Bnei-Akiba", 1932

לוועידה בלבוב בשנת 1932. אחראית לנהול הכשרת חלוצים בסביבת העיר. כעת בארץ.

מנדל הימן ז"ל. בר־אורין. מורה לעברית. תלמידו של הרב באב"ד זצ"ל. מעמודי התווך של התנועה.

חיים ברון ז"ל. שנים רבות חבר ההנהלה של תנועת „תורה ועבודה" ומפעיליה המובהקים.

זאב וילנר ז"ל. בן־אורין. מזכיר „המזרחי" ואחד מפעיליו החשובים.

אליהו שורצמן ז"ל. עמד בראש „בני־עקיבא" ומהעסקנים המצטינים ביותר בעבודת הקהק"ל בעיר.

חברי הוועדים אשר נהלו והדריכו את העבודה יום־יום: איתמר טיכמן ז"ל, פסח צבי כץ ז"ל, קופל יפה ז"ל, חנה גליקמן ז"ל, מנדל מרגלית ז"ל, ישראל מסינג (נמצא בארץ), יששכר פרידברג ז"ל, יהושע וסרמן ז"ל, שמואל צורף ז"ל, חוה גרניק ז"ל, צפורה שיקלר ז"ל, זאב רטהויז ז"ל, אליעזר נייגעבורן ז"ל, משה וולפנהויט ז"ל, יוסף לנדוי וחביבה גליקמן (גנץ) (נמצאים בארץ), הירש לינדמן ז"ל, משה אלצופרום (בארץ), שמואל טירקל ז"ל, ואחרים.

„תפארת הדת" ו„אגודת ישראל"

מאת ד"ר הלל זיידמן

בשנים האחרונות לפני המלחמה העולמית הראשונה התבלטה שאיפה ביהדות הדתית להתארגן. היתה זו תקופת היווסדם של „המזרחי" (1902) ו„אגודת־ישראל" (1912). הדי ההתארגנות הגיעו לטרנופול אחרי שבעיר זו כבר נוסדו הסתדרויות ציוניות, כגון „בר־כוכבא" האקדמאית (1902). מתוך חיקוי של התחרות החלו גם היהודים הדתיים להתארגן. הם ביקשו להתגונן מפני התנועות החדשות ולפעול למען חיזוק הדת.

כך אפוא עלה בדעתם של חשובי החרדים ועשיריהם בטרנופול בשנת 1913 ליסד אירגון של יהודים חרדים, בעל אופי מקומי, ללא הזדהות וקשר עם תנועות חרדיות ארציות או עולמיות כמו „המזרחי" ו„אגודת־ישראל". שמו של אירגון זה היה „תפארת־הדת", ובין מיסדיו היו העסקנים והנדבנים החרדים ר' דוד לבוב, ר' יעקב ברייטמַן עם חתניו, הלומדים המופלגים הרב מאיר שפירא (שנתפרסם אחר־כך בתור רבה של לובלין), ר' משה רוזנר, ר' לייבוש אריך ור' ברוך וקסלר. המיסדים האחרים היו ר' ליפא טירקל ובניו פייבל, יחיאל, שמואל, שלמה, ר' שמריל אייכנבוים, ר' מרדכי איינגלר ועוד. רובם היו סוחרים ובעלי־אחוזות עשירים או אמידים, ונדבו סכומים ניכרים לקניית בנין להסתדרות „תפארת־הדת". בנין זה, בקרן כיכר סוביסקי, היה מבתי־החומה המפוארים בעיר, ולפני כן שכן בו סמינר קתולי למורים.

בעת המלחמה העולמית הראשונה לא היה קל להיות בעל־בית בטרנופול בגלל הנגישות של שלטון הכיבוש הרוסי, וראשי „תפארת־הדת" מכרו את הבנין. בתום המלחמה ירד ערכו של הכסף שנתקבל תמורת הבנין מפני הדיואלואציה, וראשי „תפארת־הדת" התחרטו על המכירה שלא נעשתה כדת וכדין. ואחרי משא ומתן ודין תורה ארוך ומסובך קיבלו בחזרה את הבנין. אולם בזה לא תמו דאגותיהם, כי האולם הגדול ביותר בבנין היה תפוס על־ידי האירגון האקדמאי „בר־כוכבא". אחרי משא־ומתן עזב „בר־כוכבא" את האולם הגדול שבקומה השניה ועבר לאולם אחר בקומה הראשונה, ו„תפארת־הדת" התאכסנה במקום שנתפנה ע"י „בר־כוכבא".

שיכונה של „תפארת־הדת" באולם רחב־ידיים ומפואר נתן דחיפה עצומה להתפתחותה של הסתדרות זו. היא רכשה חברים במספר רב ועל־ידי ראשיה, שהיו חברי „אגודת־ישראל", ביחוד הר' משה רוזנר ובנו יהושע, ר' שמריל אייכנבוים, ר' חיים הורביץ ואחרים, עברה כולה להשפעתה של „אגודת־ישראל". הסניף המקומי של ה„אגודה" התאכסן בבנין „תפארת־הדת", ובאותו אולם פעל גם בית־הספר הדתי לבנות „בית יעקב", עד שניטשטשו הגבולין בין „תפארת־הדת" הבלתי־מפלגתית (שחלק מחבריה השתייכו ל„המזרחי") לבין „אגודת־ישראל", ושתיהן הזדהו.

יו"ר „תפארת־הדת" היה היו"ר של „אגודת־ישראל", ואיחוד פרסונלי זה חיסל את פעולתה העצמאית של „תפארת־הדת". כל מה שנעשה נעשה על־ידי „אגודת־ישראל".

פעולה מיוחדת נעשתה על־ידי הסתדרות „צעירי אגודת ישראל", כשנוסדה בשנת 1927 בראשותו של צבי הורביץ, נכדו של ר' דוד לבוב, למדן גדול ובעל השכלה וכשרונות (נהרג בתאונת רכבת בסַנץ ב־1931).

הודות לפעולותיהם של ראשי „אגודת־ישראל" ו„צעירי אגודת־ישראל" נעשתה „אגודת־ישראל" בתקופה שבין שתי מלחמות העולם לגורם חשוב בחיים הציבוריים של יהודי טרנופול, והשיגה נציגות ניכרת בהנהלת הקהילה ובכל המוסדות הציבוריים.

תנועות־נוער

„החלוץ" — מחולל המפנה בנוער הטרנופולאי

מאת א. מש

עם מתן הצהרת בלפור וכיבוש ארץ־ישראל בידי האנגלים חרגה הפעולה הציונית בערי פולין וגליציה ממסגרת הצמצום והחובבות, והועמדה בפני תפקידי עליה קונקרטיים, הלכה למעשה.

טרנופול העיר ידעה פעולה ציונית מאורגנת שנים רבות לפני כן. אך, כביתר ערי המדינה והמחוז, לא עמדה בה שאלת העליה במרכז חיי הפרט והציבור.

לאחר מתן הצהרת בלפור הקיפה תסיסה לאומית עמוקה את הנוער היהודי ששאף למעשים של ממש, עדיין היתה ארץ־ישראל נתונה במשטר הכיבוש הבריטי ושעריה היו נעולים בפני עליה יהודית גדולה, אך בעד הסדקים הראשו־נים שנפרצו בה, החלו לחדור לארץ חלוצים אידיאליסטים שנהרו אליה תוך קשיים וחתחתי־דרך מרובים, כפותחי תקופה חדשה בחייה.

*

בקנאה עזה נשמעו בקרב הנוער הלאומי בטרנופול הסיפורים המלהיבים על חלוצים מעטים, אמיצי־לב, שעברו בגנבה גבולות והגיעו לארץ־ישראל, ובטרם הוקם „החלוץ" בגליציה ונתאפשרה עליה מאורגנת, כבר נתלכדה בעיר, ב־1919, קבוצת נוער אקדימאי וגומרי גימנסיה, שהרימו את נס העליה בקרב בני הנוער המקומי וזרעו את הנבטים הראשונים לתנועה חלוצית גדולה בעתיד.

התא החלוצי הראשון, שמסביבו החלו להתרכז בשנה זו כמה עשרות צעירים וצעירות שחשבו ברצינות על לימוד השפה העברית, הכשרה חקלאית ועליה לארץ, היה „השומר", שבמרוצת השנים שינה את אופיו ואת מסגרתו הארגונית, ובדרך גילגולים שונים נעשה כתא בתנועת „השומר הצעיר", תנועת נוער חינוכית ללא צביון פוליטי מוגדר.

לנחשונים שבין הנוער המקומי, שהכינו את עצמם לקראת התמורה הגדולה, דרושה היתה מסגרת לריכוז הרצון והיזמה, ו„השומר", שהעלה את סיסמת ההגשמה העצמית, מצא נתיב ללבותיהם.

היה משהו מוזר בהופעת ראשוני הנוער הטרנופולאי שדיברו על עליה ועבודת־כפיים ותרו אחר מקומות הכשרה בחוות החקלאיות הסמוכות. האוירה ברחוב היהודי הכללי

קבוצת „החלוץ" הראשונה שעלתה לארץ בשנת 1920
מימין לשמאל: יושבים — אברהם נוימן, יעקב טיכמן, אבא שויג ז"ל. **באמצע** — יטקה ימפולר־נוימן, מאיר קסטנבאום, דבורה ביברשטין־לביאון. **עומדים** — יהושע גרוסקופף, אליהו כספי ז"ל, מרדכי ברום, מגר, משה כספי, יעקב דונר, צבי הרשקוביץ ז"ל, שמואל כהנא ז"ל יצחק טננבוים, זאב זילבר ז"ל.

The first "Hechalutz" Group to Israel
From right to left — sitting: Abraham Neuman, Jacob Teichman, Aba Schweig. In the centre: Yetka Yampoler-Neuman, Meir Kestenbaum, Debora Biberstein-Levion. Standing: Yehoshua Groskopf, Eliyahu Kaspi, Mordchai Brum, Mager, Moshe Kaspi, Jacob Doner, Zvi Hershkowitz, Shmuel Kahane, Itzchak Tenenbaum, Zeev Silber.

עדיין לא היתה נוחה ל„בעלי־הזיה" ו„יוצאי דופן" הטוענים לשנוי ערכין ומבקשים לשמש דוגמה במעשי ידיהם.

רוב ההורים שבניהם יצאו ל„תרבות רעה" ונתפסו לרעיון החלוציות המגשימה נדהמו, והקריאה לעבודה ועליה נשמעה באזניהם כקריאת נערים חסרי נסיון, שלהט אמונתם החדשה העבירם על דעתם.

*

קבוצת החלוצים הראשונה שעלתה לארץ ב־1920, לאחר הכנות מעטות, מנתה למעלה ממנין בחורים ובחורות, והיה בעליתם בימים ההם משום קפיצת נחשונים שעוררה התפעלות והערצה בעיר. בקבוצה זו נמצאו א. נוימן, י. גרוסקופ (עתה רימוני), יטקה ימפולר, טובה שויג, דבורה ביברשטין ואחרים.

עם הגיע הידיעות על בואה של קבוצה זו לארץ, התארגנה בראשית 1921 חבורה שניה, אף היא על דעת עצמה ובלא יד מרכזית מדריכה ומארגנת. חברי קבוצה זו היו ברובם, בני שבע־עשרה, אף הם סטודנטים לפני סיום למודיהם. ביניהם היו האחים שיצר, א. ברגר, ש. קנופהולץ, י. שויג ואחרים.

מתוך יזמה עצמית יצאו חברי קבוצה זו להכשרה. הם סובבו בכפרי המחוז, וחיפשו אפשרות של עבודה חקלאית באחוזות היהודיות תמורת מזון זעום כדי קיום מינימלי.

לא קל היה מצבם של סטודנטים צעירים אלה, שמעודם לא ידעו עבודת כפיים מהי, בין בני הכפר האוקראינים, חסוני הגוף. רבים מהם, שלא השיגו עבודה בחוות החקלאיות ונאלצו לדאוג לקיומם עד סידור עניני העליה, עסקו בניסור וחטיבת עצים אצל יהודי העיירות, ובדרך זו סיגלו לעצמם הרגלי עבודה ראשונים על סף התמורה בחייהם.

עליית קבוצה זו עליה ליגלית היתה, ואת ויזות הכניסה לארץ קיבלו אצל הקונסול הבריטי בורשה בעזרת המשרד הארץ־ישראלי בבירה, אך מחויבים היו לדאוג להוצאות הדרך ביבשה ובים, באין אתם סכומי כסף מבית ההורים, שראו בעליית בניהם לארץ מעשה הרפתקני של צעירים חסרי אחריות.

עלייתה של קבוצת החלוצים השלישית מטרנופול, זמן־מה לאחר מכן, יצאה לפועל אף היא בתנאים קשים, ומשום גורמים שונים לא במרוכז. בין חבריה היו האחים זילברמן, ש. גולדשטין ז"ל, א. טננבוים, א. מגר ואחרים. אם כי היו להם סרטיפיקטים לא השיגו רשיונות־מעבר, והיו שנאלצו להבריח גבולות וללכת ברגל עשרות קילומטרים עד שהגיעו לעיר הנמל. רובם לא הספיקו להכשיר עצמם בחקלאות, או במקצוע הבנין והסיתות, ועסקו בנדודיהם בעבודות פשוטות מקריות, כדי להסתגל לעבודה גופנית ולחסוך מעט כסף.

חובש ספסל בית־המדרש הייתי בימים ההם. הכמיהה לארץ אבות בקרב יושבי בית־המדרש, עמוקה היתה ובעלת שרשים, וניזונה מקדושת ארץ־ישראל, שינקוה מביתם ומלימודי הקודש והתפילות. אולם כמיהה זו נצטמצמה בתחומי הדמיון בלבד ורחוקה היתה מתפיסת ענינים ממשית.

העובדה שצעירי העיר הרהיבו עוז בנפשם להתארגן כחלוצים, לעמוד נגד סירוב הוריהם ולעלות לארץ, הרעישה את „בחורי הישיבה" וחוללה מהפכה עמוקה בנפשם. נתעוררה בהם תקווה שלא יארכו הימים ואף הם יצרפו עצמם למחנה העולים.

אכן, גדול כוחו של מעשה, ומה שלא עשו נאומיהם של מטיפים ציונים באספות ו„מיטינגים" עשה אותו קומץ אנשים בעלייתו.

תהליך דומה התחולל גם בקרב הנוער האקדימאי, שראה תכלית חייו בהמשכת הלימודים בגימנסיה ובאוני־ברסיטה, כשהוא מעודד על־ידי הוריו, שעשו מאמצים מרובים כדי לאפשר לו להגיע ל„דיפלום".

בתי־הספר הפולניים הגבוהים בעיר, בהם למדו מאות מבני יהודי טרנופול, שימשו מבצרים לחוג המתבוללים שהתנכרו לשאיפות הלאומיות של עמם, ונלחמו בציונים ובמעמדם הציבורי המתרחב והולך. אולם רעיון הגאולה שכבש בסערה את הנוער, חדר גם לבתי־האולפנא הפולניים, והעמיד בפני היהודים שבתוכם את שאלת „לאן".

*

ב־1923 נתארגן בטרנופול סניף „החלוץ", שעמד בקשר ארגוני עם המרכז בלבוב ופרש את פעולתו ההסברתית בקרב חוגי נוער שונים שהיו נתונים בתהליך של התעוררות לאומית. מסגרת „החלוץ" כינסה תחת גג אחד בני נוער משכבות סוציאליות שונות, שרעיון חיים משותף מאחדם לעדה מגשימה.

הזוכר את המחיצות שהפרידו בשנים ההן בין פועלים ודלת־העם לבין בני „בעלי בתים" ו„גימנזיסטים", אינו יכול שלא להעריך את תרומתו החברתית הגדולה של „החלוץ" בהעלאת הגורם המאחד במסגרת חיי הסניף. עם הצטרפותם לתנועה, פשטו החברים הרגלי חיים ונימוסי שיגרה קודמים, לבשו בגדי חאקי אחידים, ועשו כמיטב יכלתם לטישטוש סימני־ההיכר המפרידים בין השכבות. השיחות בצוותא בשאלות הציונות ועבודת האדמה בכפרים שיתופים בארץ, הטיולים מחוץ לעיר, הכינוסים המחוזיים שריכזו מאות חלוצים בגיל הנעורים התוסס, כל אלה סייעו לגיבוש דמותו של הטיפוס החדש, הרואה עצמו גורם מרכזי בבנין הארץ.

סניף „החלוץ" בטרנופול, 1924
Branch of "Hechalutz" in Tarnopol, 1924

בין הטיפוסים הבולטים שהצטרפו ל„החלוץ" עם הרחבת תחומיו, נמצא פיני זילברמן (הוא פנחס כספי ז"ל, שמת לפני כמה שנים בקרית־חיים), שצעדו המהפכני עורר התפעלות רבה בכל שכבות הצבור בטרנופול. פיני זילברמן היה גבה־קומה והדור־מראה. הוא לבש חליפה שחורה ומעיל עליון, כדרך „אברכי־המשי" בעיר שהגיעו לפרקם ושדכנים מחזרים אחריהם בהצעות שידוכים נאים. ידוע היה לכל כמי שעוסק בעסקי הבורסה ברחוב רוסקה, ומתרועע עם חוגים דתיים רבי יחש. כמעט במפתיע חלה אצלו התמורה הנפשית לאחר עליית שני אחיו. הוא נטש את עסקיו, המיר את בגדיו הנאים בבגדי עבודה פשוטים, ועוברים־ושבים ראוהו יום־יום הולך לעבודת הסיתות בבית־העלמין ותרמיל הכלים על כתפו, כשוליה הלומד מקצוע אצל בונה־המצבות.

צעדו זה של פיני זילברמן, היה כה מהפכני ונועז, שרבים ממתנגדי ה„חלוץ" והציונות טענו שנכנס בו מין „דיבוק" ר"ל והתמורה לא תאריך ימים. אך הוא המשיך בדרכו החדשה בלי לאות.

אם הדוגמה האישית משמשת תדיר גורם מחנך ומשפיע, הרי היה הוא סמל לרבים בכנותו הנפשית ובחדוות החיים שנתעוררה בו עם הצטרפותו ל„החלוץ".

*

עם הרחבת ממדי הפעולה בסניף הטרנופולאי וריבוי המצטרפים אליו, שוב לא הספיק החדר הארעי הקטן שאליו נקלע בחסד מוסדות ואגודות, וביקש לעצמו דירה רחבה המתאימה לצרכיו. זאת עשה בכסף שהשיג בצורת מס־חבר, כי מקורות אחרים לא היו לו. אם כי השפעת „החלוץ" בעיר גברה והלכה, עדיין לא היתה הבנה מספקת לגביו, ואף הציונים לא ראו חובה לעצמם לתמוך בו תמיכה חמרית. גילגולי דירה מרובים עבר הסניף עד שנמסר לרשותו מועדון ה„התאחדות" בסימטת רחוב אוסטרובסקגו, בקרבת מחסן העצים הגדול של משפחת אוקס, שהכיל בקושי את החוגים והקבוצות, אך איפשר לקיים פעולה סדירה מתוך היקף ותנופה.

מרכז „החלוץ" שראה בעין יפה ומתוך סיפוק את הסניף הטרנופולאי בהתפתחותו, שלח מזמן לזמן את נציגיו לביקו־רים ולשיחות והוחל בארגון קבוצות להכשרה חקלאית בחוות היהודיות בגליציה המזרחית.

ברחבי תנועת „החלוץ" נטוש היה בימים ההם ויכוח ממושך: הכשרה חקלאית או הכשרה מקצועית, מה עדיף לצרכי ארץ־ישראל? שאין להתיר עלית חלוצים ללא הכשרה גופנית מוקדמת, מוסכם היה על הכל. תנאי החיים בארץ היו אז קשים ביותר, וחלוצים צעירים שלא טעמו טעם עבודה מימיהם, ולא היו נכונים נכונות פיסית ונפשית לחבלי קליטה והשתרשות, לא היו עשויים להביא תועלת לארץ־ישראל שעמדה בראשית בנינה. העדיפות ניתנה להכשרה חקלאית במסגרת קבוצות מאורגנות, בלא לפסול הכשרה מקצועית ליחידים.

החוות החקלאיות בגליציה המזרחית נתונות היו אז בחלק ניכר בידי בעלי אחוזות יהודיים, שהעסיקו אלפי פועלים מבני הכפרים, ולאחר משא־ומתן נאותו לקלוט בעונות־העבודה קבוצות חלוצים, ולאפשר להן לעבוד בשדר־תיהם תמורת מזון והוצאות קטנות. הם מסרו לרשותם בתים ומחסנים שהותקנו למגורים ומטבחים, והיציאה לכפרים מסניפי „החלוץ" נעשתה בהיקף רחב.

יציאת עשרות חלוצי טרנופול לחוות ההכשרה בצורה מאורגנת לפני עלייתם, שימשה ביטוי והפגנה לכוחה של התנועה שגדלה והסתעפה, חדרה לחוגי נוער שונים ומקיימת שליחות ציונית ממדרגה עליונה. יהודי טרנופול, שמעולם לא העלו על דעתם, שבנים ובנות מישראל, לומדי תורה והולכי בטל הסמוכים על שולחן הורים, יהיו בעתיד עובדי אדמה בארץ־ישראל, וראו מתוך התפעלות את התמורה שחולל „החלוץ" בקריאתו להגשמה עצמית.

אך אם חלוצי טרנופול למדו בחלקם הקטן מקצועות הבנין בעיר, ומרביתם קיבלו הכשרה חקלאית בכפרים, קידשו חלוצי עיירות המחוז את עבודת הכפיים בעיר ברי־ש גלי. טרנופול שימשה בימים אלה מקום ל„הכשרה גופנית" לחלוצים מעיירות גליציה, שהסתדרו בה בפקודת המרכז במסגרת קבוצות שיתופיות בדירות שכורות, ופרנסתם על חטיבת עצי־הסקה ברחובות העיר, דוגמת חוטבי העצים האוקראינים שעסקו במלאכה זו מדורות.

עשרות בני טובים, בחורי־ישיבה, סטודנטים ואברכי־משי מברודי, זלוצ׳וב, יז׳רנה, סטרוסוב, חורוסטקוב, מיקו־לינצה, טרמבובלה ופודבולוציסק, ישבו בטרנופול חדשים רבים, ויהודי העיר היו רואים אותם מתוך השתוממות חוטבים עצים ליד הבתים בימי קרה ושלג, ותוהים על „התופעה הבלתי נורמאלית" שלא יכלו להסבירה לעצמם.

לזכותו של סניף „החלוץ" יש גם לזקוף את ההישגים בהפצת השפה העברית בנוער הלאומי, כשפת דיבור בחיי היחיד והציבור. אמנם משנת 1924 נפתח בעיר סניף „תרבות" שפעל בשטח זה פעולה מבורכת, אך פעולתו מצומצמת היתה בתחילה ולא הקיפה רבים, היא קוימה לרוב רק בשבתות, במסגרת הרצאות ליודעי הלשון. ואילו „החלוץ" הנהיג את העברית כשפת הסניף וחייב את המצטרפים אליו להשתמש בה שימוש מלא בשיחות הקבוצות ובטיולים, ברשות היחיד ובכינוסי ציבור, והצליל העברי היה חלק אורגני מהווי החלוצים בעיר.

ככל שגדל מספר העולים מהסניף הטרנופולאי, כן רבו המצטרפים אליו, ותחומי השפעתו נתרחבו. עם עליית הקבוצה הרביעית, הגדולה במנין חבריה, עם פיני זילברמן בראש, הוכפל ושולש הסניף, ובמסגרתו הוקם „החלוץ הצעיר" שהקיף למעלה ממאה נערים ונערות שזמן הכשרתם נקבע לשלוש שנים. אותה שעה עברה הנהלת הסניף למזכירות מורחבת, ובראשה נחום גרינשפן (נחום צפוני ז"ל, חבר כפר גלעדי שמת ב־1950) שהוכיח כושר ארגוני מופלא, והיה מהטובים והנאמנים שבחלוצי העיר, ומכובד ומקובל על הכל בעיר ובמרכז.

נחום גרינשפן בחור־ישיבה היה. הוא למד בקלויז יז׳רנה ברחוב בוגטה, והיה חריף ובקי בלימודי קודש, ואביו בוודאי ציפה שיהיה רב באחת העיירות. אולם כרבים אחרים מחבריו נתפס אף הוא לציונות ולחלוציות, הצטרף לסניף ונעשה בו דמות מרכזית. את כל להטו הפנימי שיקע בפעולה הארגונית וההסברתית, והצליח להרחיב את הקבוצות, לקיים בהן עבודה תרבותית מסודרת ולהכין את הבסיס ליציאת המבוגרים להכשרה חקלאית.

סניף „החלוץ" נמצא אותו זמן בשיא התפתחותו ונעשה גורם חשוב בציבוריות הלאומית בעיר. תחת ביטול וזילזול החלו לנהוג בו כבוד ודרך־ארץ. עליית כל קבוצת חלוצית היתה מאורע, שכינס בתחנת־הרכבת מאות יהודים השרים מתוך התלהבות את „התקוה" ומעוררים את תשומת־לבה של האוכלוסיה הנוצרית לרעיון התחיה הלאומית המכה גלים ברחוב היהודי.

בין הקבוצות שיצאו בראשית 1925 להכשרה חקלאית,

ה„חוג" הטרנופולי אחרי העונה החקלאית, סתיו 1925

מימין לשמאל — עומדים: יהושע גרוסקופף (רימוני), אליהו כספי ז"ל, ברום, אברהם מגר, משה כספי, דינר, לנדה (הרשקוביץ) ז"ל, שמואל כהנא ז׳ל, יעקב טננבוים, זילבר ז"ל. **יושבים באמצע:** יטקה ימפולר־נוימן, מאיר קסטנבוים, דבורה ביברשטין־לביאון. **יושבים למטה:** אברהם נוימן, יעקב טייכמן, אבא שויג ז"ל.

The Agricultural Hechalutz "Circle", Autumn, 1925

From right to left — Standing: Yehoshua Groskopf (Rimoni), Eliyahu Kaspi, Brum, Abraham Mager, Moshe Kaspi, Diner, Lande (Hirshkowitz), Shmuel Kahane, Jacob Tenenbaum, Silber.

Sitting in the centre: Yetka Yampoler-Neuman, Meir Kestenbaum, Debora Biberstein-Levion. Sitting belov: Abraham Neuman, Jacob Teichman, Aba Shweig.

רב היה רישומו של ה„חוג" שסודר לעבודה בכפר מלינובצה שבקרבת זבורוב לעונת הקיץ, אך המשיך גם לאחר החגים. ה„חוג" מנה עשרים חבר וחברה, בני טובים, שהוריהם נכנעו מאונס ל„מרדנותם". זכורני באילו להטים השתמשו חברי ה„חוג" כדי ליטול עמהם את חפציהם לחוות־ההכשרה נוכח סירוב ההורים. אחת, בת חסיד הנודע בהתנגדותו ל„החלוץ", כיוונה לשעת העדרם של אבא ואמא מהבית, ובעזרת חברים נכנסה דרך החלון והוציאה את צרורה שהכינה בסתר.

עם עליית חברי ה„חוג" שעמדו בראש הפעולה בסניף הטרנופולאי שנים תמימות, הואט קצב הפעולה, מחמת הצימצום בכוחות ארגון והדרכה. אולם „החלוץ" דומה היה לעץ רענן המצמיח ענפים חדשים ואינו נפגע מנשירת עלים, וחברי „המשמרת הצעירה" שהוכשרו על־ידי קודמיהם הבוגרים לפני עלייתם, נכנסו בעזרת המרכז ועידודו בעול הפעולה, ושקדו על המשך קיומו.

קשרי המכתבים של פעילי „החלוץ" מהארץ עם הסניף, התמידו משך שנים אחדות וסייעו לשמירת מתח פעולתו, והכשרת קבוצות נוספות לעלייה. מתוך ערות ועניין עקבו רבים בארץ אחרי התפתחותו של הסניף, שבהקמתו, גידולו וביצורו שיקעו את להט נעוריהם ותום אמונתם.

בביקורי בטרנופול ב־1931 (6 שנים לאחר עלייתי) מצאתי, כי אמנם נחלש הסניף בהרבה עם עליית טובי החברים ודילדול שורות המארגנים והמדריכים, אך מבחינה כמותית עדיין היה ערכו רב, ושימש כתובת יחידה לבני הנוער המבקשים את דרך ההצלה לעצמם ולעמם. אין ערוך לחשיבות מפעלו של „החלוץ" בטרנופול בביצוע הפעולה הציונית בעיר, בהחדרת השפה העברית והעלאת סיסמת ההגשמה העצמית כסיסמה מחייבת לגבי הפרט הדוגל בציונות.

את מאות חלוצי טרנופול שעלו לארץ בקבוצות מאורגנות וכפרטים אפשר למצוא כיום בכל צורות ההתישבות ובכל מקצועות העבודה, וכן בעמדות צבוריות שונות.

נוכח השואה שהשמידה את טרנופול ישאר „החלוץ" בזכרוננו כמחולל המהפכה הגדולה בנוער, כמי שהזהיר, במסגרת התנועה העולמית, מפני הקטסטרופה המתקרבת, וקרא את בני עמנו לנטוש חיי גולה ונכר ולשתף עצמם בהנחת יסודות מולדתנו החדשה. בין כל הכוחות הציוניים, שפעלו להפצת רעיון התחיה הלאומית בעיר, מקום כבוד ל„החלוץ" שהציל מאות בני נוער משיני הניוון והטמיעה, נתן בלבם אידיאל לאומי וסוציאלי גדול, וציווה עליהם את ההגשמה האישית כחלוצים העוברים לפני המחנה.

„השומר הצעיר"

מאת אברהם אמרנט

שוב חולף מבטי על פני מחוז הילדות והנעורים שלי. שוב צף לנגד עיני שלל זה של מראות, אשר בן טרנופול ישא אותם בלבו לעד. מערפלי הזכרונות עולים הרחובות והסמטאות של הפרוורים היהודיים בהם רטטו חיים ונרקמו סיפורי־עם ואגדות על טרנופול, עיר ואם בישראל. בית־הכנסת הזה, קובית־ענק, עטורת מסתורין קודרים והוד אגדי, שריד מבצר עתיק־יומין, שניתן ליהודי העיר על־ידי המלך סוֹבּייסקי, כאות הוקרה לגבורתם בהגנתם על טרנופול מפני גייסות התורכים המתקיפים. אפור ועתיק הוא בית־הכנסת אך מבין אבניו קורן הוד של גבורה, המפיח גאווה בלב הנוער היהודי בטרנופול וזוקף את גבו.

לא רחוק מבית־הכנסת הישן זורם הנהר סאֶרֶאט המנומנם ומגלגל לאיטו את מימיו אי שמה דרומה, אל הדנייסטר. בלילות קיץ מחליקות על פניו סירות, מהן בוקעות ונישאות לעברים צלילי שירים עבריים. חולפים איי־הסוף, גשרים, גבעות פטריקוף, המלבנות. החלל רוחש הדים מוזרים: געגועי הנער ה„שומרי" בטרנופול אל המולדת הרחוקה, אל גדות הירדן, אל החיים העבריים החדשים.

וההד מתפעם ובא גם מחורשות ינובקה, קודקובצה, גאיה, צ׳ארני לאַס, ומבקעת שקספיר שליד מקורות נחל־האכזב רודקה. קבוצות שומרים ושומרות שקועים שם בשיחה לוהטת על יום המחרת הנכסף במולדת: מחנה אהלים, נוף שומם, יללת תנים... מולדת...

וממול — הטיילת של רחוב מיצקביץ׳, רחוב האדונים, הזרוע בערבים אורות לרוב ועשיר בבתי־שעשועים. שם נוער־הזהב הטרנופולי מנוון את חייו בחוסר טעם. ובקרבת מקום עובר הקו „א—ב", אותו המסלול האפל המקביל לטיילת, הנמשך לאורך המדרכה לצד הקסרקטין, בית מנהל המחוז ובית־המשפט, שם יפגשו בערבים השומרים והחלוצים וימשיכו את שיחותיהם. לנערים האלה אצה להם

הדרך. הם סופרים את הימים שנשארו להם עד מועד עלייתם. עד מתי ישבו פה?

*

1913. בחוצות העיר מופיעים הצופים היהודים הראשונים. תלבשתם מעוררת תשומת־לב כללית. החולצה האפורה בעלת השרוולים המופשלים, מעל דש כיס־החזה השמאלי תווית לבנה ועליה כתובת באותיות עבריות תכולות: „השומר". סרטים ססגוניים משתלשלים מהכתף, עניבה צבעונית, חבל משרוקית, חגורות עור, כובע צופי ירוק מהודק ברצועה מתחת לסנטר, מכנסים קצרים כחולים, מקל מפורזל ביד, תרמיל על הגב. זו הופעתו של השומר ברחובות טרנופול. תלמידי הגימנסיה היהודים מתהדרים בתלבושת זו. בהופעתם הגנדרנית התמימה מכריזים הם, שכדוגמת הנוער הגויי מסוגל גם הנוער היהודי לקיים תנועה משלו, הדוגלת בסיסמה כי נפש בריאה תשכון בגוף בריא. יש להחזיר לצעיר היהודי המריותק לספר, כפוף־הגב וחיוור־הפנים, את הבריאות, את קלסתר־הפנים הרענן והקומה הזקופה והגאה; יש לדאוג כי על לוח־לבו של „שומר" תהא חרושה מצוות השמירה על כבוד האדם והעם היהודי.

הנה צועדים „השומרים" אל החורשה „גאיה ווילקה", כששיר־לכת עברי (לרוב בלתי מובן לשרים) מלווה את מצעדם הגאה. יהודי העיר מלטפים את הנערים במבטי חיבה: מה נאים הצופים שלנו! ומה יפה הופעתו של הנוער הזה בעצרת כ' תמוז בחצר בית־הכנסת הישן, באזכרה למחולל ההסתדרות הציונית. עם נוער שכזה לא ישאר החזון הציוני בחזקת אגדה.

כך נמשכת האידיליה — אולם רק תקופה קצרה — עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה.

משפחות הפליטים היהודים, שנסו מטרנופול מפני הפלישה הרוסית, נודדות עד ווינה. המלחמה מבליטה ביתר־שאת את חוסר־הטעם שבמציאות היהודית בגולה. בחזיתות לא־להם לוחמים החיילים היהודים ובשם אינטרסים לא־להם. בשני עברי החזית נלחמים הם, ושולחים את כדוריהם איש אל הזה אחיו. הנוער היהודי הפליט מערי גליציה ועיירותיה מתגונן עתה בווינה מפני הניוון המשתלט על בירת הממלכה המתפוררת. הוא קם להגן על עצמו. הנוער הזה חולם על עתיד אחר, על גאולתו במציאות אחרת. הדי גבורת „השומר" ולוחמי העבודה העברית בארץ, ההיצמדות למקורות השפה והתרבות של העם, מלווים את לידתה של תנועת־הנוער החדשה והיחידה אז בגולה הווינאית, שמעתה יהיה שמה בישראל „השומר הצעיר". רבים מבני טרנופול ששהו בימי המלחמה בווינה נצטרפו שם לשורות התנועה החדשה.

1917. המלחמה בסיומה. זרם החוזרים מווינה מביא לתפוצות גליציה את בשורת התנועה החדשה „השומר־הצעיר". בסתיו אותה שנה קם בטרנופול התא הראשון של הקן השומרי. דמויות מיסדיו כבר שרויים בצל השכחה. הנה ראש הקן הראשון קניוק, חברי ההנהגה: המר, ברגר, קרו, ראשי הגדודים: קפל, מושל, פישר, חנה ביברשטיין, ועוד ועוד.

ברחוב ואַלוֹבה, במרתף ובחצר בית נוסבאום, גועש וסואן המרכז החדש של חיי הנוער היהודי בעירנו — הקן השומרי. רק מקרוב נוסד וכבר היה לממלכה המקיפה את כל חייו של הצעיר. הקן רוחש ככוורת, שופע חיוניות. מכאן יצאו לטיולים. פה יערכו המיפקדים רבי הרושם. כאן ישבו צפופים, חבורה חבורה בפינתה, וילמדו את תולדות העם היהודי ואת הגיאוגרפיה של ארץ־ישראל. גם על ערכי מוסר והתנהגות ידובר כאן, על עשרת־הדברות השומריות, כי שומר בן נאמן לעמו הנהו, כי שפתו עברית היא, כי שומר עוזר לחלש, חובב טבע, שומר על טוהר מחשבתו והתנהגותו. פה בוקעת השירה העברית, צחוק צוהל ועליצות מרנינים את הצעירים לעת המשחקים. נשפיות מקסימות את המחנה. כאן מדפיסים את עתוני הקן: — עולם ומלואו.

ושם, באגף הבית אשר בחצר, מתנהלים השיעורים בשפה העברית. חובה ותנאי לחברות בקן — שקידה על לימוד השפה. כל הפקודות וההוראות בעברית ינתנו. יום בשבוע כולו קודש לעברית. אוי לו לנער שלא ילמד את השפה: חברותו בקן בסכנה.

ובמרתף הבית — הסדנאות. נגרים חובבים יעבדו בעץ. הסנדלרים יתקנו את נעלי חברי הקן. הכורכים כורכים את ספרי השומרים. השומרות רוקמות ותופרות. חיי עבודה נהפכים מסמל מחנך להווי מבורך ומעשיר את עולמו של הצעיר היהודי. הבית ברחוב ואַלוֹבה הוא כאבן שואבת לנערי טרנופול. הקן אינו מספיק להכיל את כל הבאים. עוד דירות יישכרו, עוד ענפי פעולה יפותחו. חלום הנוער המעצב במו ידיו את חייו קם והיה למציאות בטרנופול.

התקופה סוערת. מדינות שוקעות ומדינות צפות. נחשולי מאורעות מציפים את העיר. ריח פרעות באויר. קמה ההגנה העצמית. בוגרי הקן השומרי הם הרוח החיה בה. שוב מתיצבות החזיתות — עתה בין הפולנים והאוקראינים. חילות כובשים ונסוגים. תקוות מתנדפות, ואכזבות מרות הולמות על ראש יהודי טרנופול, כי העיר, שחלשה על צומתי אורחות־המסחר שהובילו מזרחה, נותקה כליל ממקורות פרנסתה, ונהפכה לפרובינציה נידחת.

האוקראינים מיסדים את הריפובליקה שלהם. בטרנופול יושבת זמנית הממשלה של הולובוביץ. הנוער היהודי,

המשולהב מהדי הצהרת בלפור, אוהד למאבקו של העם האוקראיני על קימום חייו המדיניים: כמוהם כמונו כמהים לעצמאות. עתה פתחו האוקראינים בקרב נגד הפולנים. הם הבטיחו ליהודים אוטונומיה לאומית־תרבותית. הריפוב־ליקה האוקראינית עד לאודיסה תשתרע. רבים מחברי „השומר־הצעיר" מתגייסים לצבא האוקראיני ומגיעים עמו לחופי הים השחור — ומתקרבים לחופי הארץ.

למועדון „השומר־הצעיר" מגיעים יום־יום צעירים מהעיירות הסמוכות, אלה היוצאים בדרך־לא־דרך מזרחה, וראשית — לאודיסה. שם התחילה לפעול תנועת „החלוץ", ומשם — במאמץ נחשוני אחרון, והם בארץ־ישראל. גם ראש הקן השומרי הראשון בטרנופול מעפיל עם הנודדים האלה. תלאות־הדרך, מגפת טיפוס, קרבות אכזריים, עושים שמות בקומץ הנחשוני. אי־שם בערבות אוקראינה נופל קניוק. חברי הקן השומרי מרכינים ראשיהם לזכר מנהלם־חלוצם. והזמן נע. מופיעים הקוזאַקים של פטלורה, ואַתם בשורת־איוב של הפרעות בפרוסקורוב. מגיעים פליטי־חרב. הנוער השומרי עומד הכן לעזרת הנצרכים. והנה חוזרים הפולנים וכובשים את העיר — ונוקמים ביהודים. סוגרים ומחתימים את מועדון הקן השומרי ברחוב ואַלובה. מחרימים את ציודו ורכושו. אך באישון־לילה פורצים חברי הקן דרך החלונות לתוך המועדון ומעבירים את הספריה העשירה ואת כלי הסדנאות למקומות סתר בעליות־גג של בתים יהודיים. קן „השומר־הצעיר" יורד למחתרת. מעכשיו תתנהל הפעולה בצורה רומנטית ביותר. חוגים זעירים מתכנסים אי־פה, אי־שם, בעזרת־הנשים בבתי־הכנסת, על חוף הנהר, בעליות־גג, בשכונות נידחות של „הגן החדש" העירוני. לנוער קוסמת הסכנה וההרפתקה. כך נשמרת גחלת התנועה. הנאמנות השומרית מתחשלת. הצעירים נכנסים לתפקידי הדרכה, והבוגרים מתכוננים לעלייה.

1921—1920. בין הראשונים היוצאים לדרך נמצאים חנה ביברשטיין, יטקה ימפולר, שוייג, זילבר, ליזר ברגר, פצ׳ניק ועוד. כגיבורים ייראו בעיני כל. מגיעים הדי המערכה בתל־חי. הארץ נעשית כה קרובה ללבנו, כה מוחשית. היא משלהבת את נפש הנוער, קוסמת ומושכת, עד כי רבים מחברי הקן בטרנופול לא יבינו את האמת האכזרית, כי עליהם לנגד ולחשל כוח רב כדי לעבור ממציאות הגולה הטרנופולית ולהיקלט באורחות החיים החלוציים של ארץ־ישראל. בין ראשוני הקן שעלו בנתיב ההגשמה מסתמנת העריקה. אכולי מרירות ויאוש חוזרים הנערים לטרנופול. את מבטיהם יקברו באדמה בפני חניכי הקן. הלקח מכאיב ומבייש. אכן, אין כובשים מציאות פרוזאית גדולה בהרפת־קנות ורומנטיקה סתמית. יש להכשיר את החלוץ שידע לעמוד במבחן.

אולם הקן השומרי ממשיך בפעולתו. שוב יוצא הוא מהמחתרת. הוא משתכן עתה ברחוב ע"ש הברון הירש. גם פה בית עם חצר גדולה, וסמוך לו מחסן־עצים ענקי — מרחב־מחיה לקרית השומרים העליזה. הקן מסתגר יותר ויותר מפני העולם החיצוני והשפעותיו — כעין כת קנאים השוללים את הרחוב על גינוניו וקסמיו, אותו הרחוב המוביל אל הקריירה, אל הריקנות, ההתבוללות, אל הסתאבות של החזון הציוני.

בקן מתרוננת מחדש השפה והשירה העברית, מתלקחת באינטנסיביות־משנה מלאכת החינוך העצמי של הנוער לחישול האופי ולידיעת העם והארץ. עתה תפגוש את השומרים מלקטים אגדות וסיפורי עם, חוזים בקלויז של חסידי הוסיאַטין בריקודי שמחת־תורה. כך לומדים הם את הפולקלור של העיר. גם בבית־העלמין הישן תמצא אותם יושבים סביב קבריהם של גדולי יהדות המקום, ר׳ נחמן קרוכמל ויוסף פרל, ומאזינים מפי ראש קבוצתם לפרקים בדברי ימי העם. כך סופג לקרבו הנוער היהודי את עירו, את טרנופול היהודית, ולוקח אותה לעד לדרכו בחיים.

שם ברחוב ע"ש הברון הירש שבה ועולה השלהבת. הימים ימי נעילת העליה השלישית, ואחדים מבין תלמידי הגימנסיה זונחים את לימודיהם ויוצאים לרכוש מקצוע כדי לעלות בדרך המוליכה ארצה. (כאן נזכיר בין הרבים את צבי שיצר, בילר, מורגנשטרן, פינגולד, ואת השומרת לונקה בלאושטיין, שהפתיעה בשעתה את חברי הקן בהחלטתה ללמוד נגרות, כדי להוכיח בעליל כי האמנסיפציה בין המינים חלה על עניני חומר. לונקה בלאושטיין רכשה את המקצוע בשלמותו והיתה לאומן במלאכת הנגרות, אך לקתה במחלה חשוכת־מרפא ששמה קץ לחייה).

הקצב מזורז: חוגים לימודיים, הרצאות. ההווי הצופי עולה ופורח. פקודות קצובות בעברית מצעידות טורי נערים לטיולים. תור המשחקים הצופיים הגיע. בקיץ, בחורף, במבו־אות פשאָוואָליחה עולות מדורות. חנוכה. הנערים הציתו בשלג חנוכיה משונה. הכפור עז, והשומרים מקפצים מרגל לרגל ואת ההימנון ישירו: „מעוז צור ישועתי..."

כך זורמים להם החיים. רוחשים העובדים בחריצות בחדרי המועדון. נשפיות, מקהלות, חוג דרמתי. גדול ויפה העולם השומרי ברחוב ע"ש הברון הירש. ולפתע בא המשבר...

1922. הקן נשאר בלי הנהגה. כל חבר המנהלים יוצא את העיר. קצתם עולים ארצה, וקצתם נוסעים ללמוד באוניברסיטאות, או סתם מסתלקים בבגרותם מהמשחק בשומריות.

*

וכי אפשר לכבות שלהבת נפלאה זו שבלב הנוער? ב־1923 קם קומץ בני 16—17 ונוטל על עצמו את החיאתו של הקן השומרי.

והקן קם והיה. שוב מתקבץ סביב דגל הקן מחנה מיוחד במינו. בני החמש־עשרה מדריכים את בני השתים־עשרה והשלוש־עשרה. להט החינוך העצמי של הנוער הנושא בלבו חזון משלו מחולל פלאים. אולם מעכשיו יחול מפנה בדרכו של הקן, המדריכים אשר הגיעו לגיל ההכרעה (19—18) הסיקו גם מסקנה גורלית בחייהם ובחיי הקן: אין תכלית לחינוך, בפרט החינוך הציוני, בלי עקרון ההגשמה העצמית. ולא תהיה שלמות בחינוך האדם (במובן השומרי) מבלי להוליך את הצעיר אל תחום חיים המתנהלים על־פי ערכי מוסר של שויון, שיתוף ועזרה הדדית. הקבוצה השומרית, בה כל חבר הנהו אח לזולתו, משמשת מעתה שלב ראשון לקראת עליה ארצה וחיי קיבוץ. הסיסמה החינוכית היא: מקבוצה שומרית בגולה לקיבוץ שומרי במולדת. התמורה הזאת, המחוללת מהפכה בקן בטרנופול, חלה בעקבות השפעת ראשוני העליה השומרית, שיסדו בארץ קיבוצים, והביאו לגולה את מופת חייהם, כהוראה לדורות חניכי השומר־הצעיר. כן מחזקת את הקן בטרנופול השתייכותו להסתדרות הארצית המודרכת על־ידי ההנהגה הראשית בלבוב.

לאט לאט מתבסס בטרנופול קן שומרי לתפארת. תחילתו בחדר קטן בסמטאות ממריץ׳, דרך אולם בכיכר השוק, עד לקומת־קרקע רחבת־מידות בבית איזנברג, ברח׳ לבובסקה, בקרבת בית־הכנסת הישן, הקן נהפך למרכז המקרין השפעה על הנוער היהודי בערי־השדה. מטרנופול יוצאים חברי ההנהגה המקומית ומיסדים קנים שומריים בטרמבובלה, מיקולינצה, פודבולוצ׳יסקה, זבורוב. בעיר קמה הנהגה גלילית. הנערים מוציאים עתונים, יוצאים לפגישות, לביקורים הדדיים, לטיולים משותפים. עם חופשת הקיץ בבתי־הספר מארגן הקן הטרנופולי, במשותף עם קני הגליל מושבת־קיץ שומרית, בלב יערות. החיים תוססים ומלאים ענין. השומרים מצטיינים בפעולות למען הקרנות. נשפי הקן השנתיים הנערכים באולם התיאטרון האוקראיני „ברצטבו מישצנסקיה" הופכים למאורע הן בגלל אופיין העברי החלוצי (נזכיר את הצגת „מסדה" ללמדן), ובגלל צביונן האמנותי והצופי. בוגרי הקן מצטרפים לשורות החלוץ, לוקחים חבל בניהול עניני הסניף, ומעשירים את הווי הנוער החלוצי במקום.

מדי שנה יוצאים עשרות שומרים חלוצים להכשרה. בחדשי הקיץ לומדים הם באחוזות את העבודה החקלאית בקבוצות־הכשרה עונתיות. כן מפליגים הם להרי הקרפטים, שם, במנסרות נדבורנה, טאטרוב, ברזשניוב, מתרגלים הם לעבודה פיזית קשה ולחיים שיתופיים, כהכנה ממשית לקראת חיי קיבוץ בארץ...

*

1930. מעתה פוקדות את הקן תקופות גאות ושפל. גלי העליה מרוקנים את הקן מחבר מדריכיו, עד שחוזרים ועולים ומתבלטים מבין החניכים כוחות הדרכה חדשים. ופני השומר בטרנופול מופנים תדיר אל העם, אל הארץ, אל החברה.

כך זורמות תולדות הקן השומרי עד לאותה תחנת הקץ הטראגית, בה מידרדר לתהום ההשמדה כל הקיבוץ היהודי בטרנופול.

*

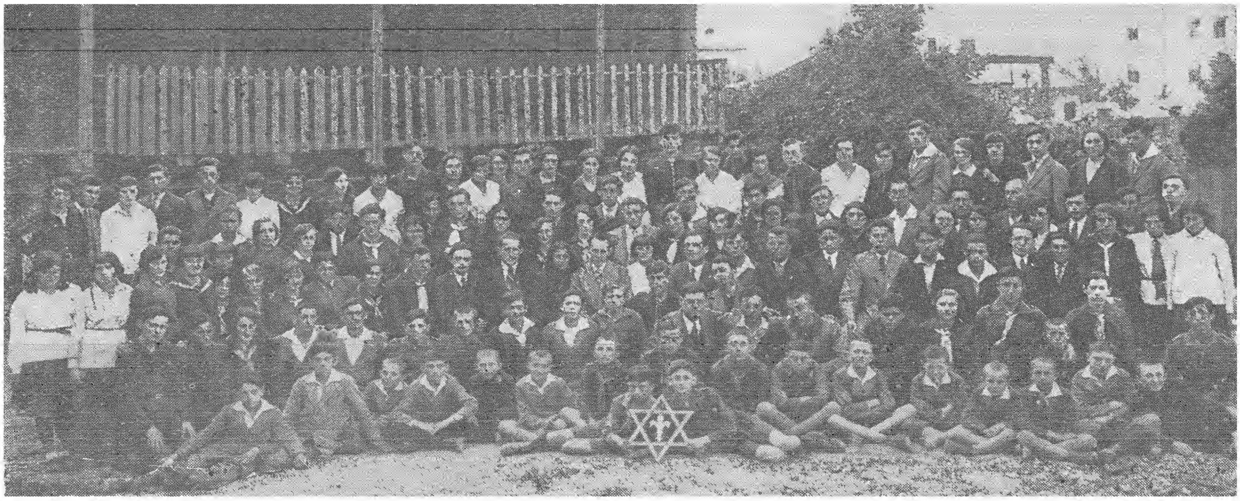
תולדות הדור הצעיר בטרנופול משתזרים בתולדות הקן השומרי בעיר. כי הקן השומרי, משחר קיומו, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, היה למקלט נאמן לבני־נוער שביקשו להימלט מחרפת הניוון וההתפוררות הכללית. הקן היה לאכסנית נעורים בעלת סגנון בריא, חדורת תקוות, פתוחה לפעמי גאולה. הקן השומרי היה למאות נערים שביקשו לסלול את דרכם לעתיד — בית־אולפנא לחיים.

„הנוער הציוני"

מאת א. דולין

בשנת 1929 עברה על הסתדרות הנוער הלומד „השחר" תסיסה רעיונית, והיא עמדה לפני מפנה. הדעה שיש לעבור מעבודה חינוכית גרידא לפעולות הגשמה ניצחה, וכתוצאה מזה הוחלט לבוא במגע עם ארגונים חלוציים דומים של הציונים הכלליים בגליציה ולהקים תנועה חלוצית מאוחדת.

בפסח אותה שנה התאספו בלבוב באי־כוח ארגוני ציונים כלליים, שדגלו ברעיון החלוצי, מלבוב, פשמישל, רוהטין, סמבור וטרנופול. את קרקוב ייצג מנהיגה של הסתדרות הנוער העברי. מטעם טרנופול השתתפו בכינוס מוניו מיגדן, נואם מחונן שתיאר בהרצאתו את פעולותיו הברוכות

כינוס „הנוער הציוני" בטרנופול, 1932

Conference of the "Zionist Youth", 1932

של „השחר", והיושב־ראש האחרון של „השחר" אהרן דולינר (דולין). בכינוס זה נוסדה תנועת נוער צופית־חלוצית בשם „הנוער הציוני". ראש הארגון החדש, יצחק שטיגר, ביקר בטרנופול כדי להבהיר את המצע הרעיוני של התנועה ודרכי פעולתה. כן בחר בהנהגה מורכבת מהחברים: שלמה גוטליב, ראש, אהרן דולינר, סגן ומכס מונדשין, מזכיר.

הודות לפעילותה הנמרצת של ההנהגה, שעבדה מתוך התלהבות ומסירות, גדלו שורות החברים וכבר בחופשת הקיץ הראשונה נשלחו עשרה חברים למושבת המדריכים בבוסטריק בהרי הטאטרים ושלושים חניכים צעירים למושבת הקיץ בהרי הקארפטים. אחר כך עברו גוטליב ודולינר לחטיבת החלוץ והשתתפו ביסוד „קיבוץ א" של „הנוער הציוני". חברי הקיבוץ הנ"ל יושבים כיום בקיבוצים אושה ותל־יצחק (ע"ש יצחק שטיגר ז"ל).

חלוצים ציונים כלליים דבר חדש היו ברחוב היהודי ועוררו סקרנות אוהדת בין תומכי התנועה. אולם מתנגדיה ניבאו לה שחורות. טעו המתנגדים: אף כי התנועה החלוצית בכללה היתה אז בשפל, התרחב החוג החלוצי של „הנוער הציוני". נוסדה הכשרה חלוצית בדולז'ינקה שליד טרנופול ובה אוירה ארצישראלית מובהקת שעשתה רושם על כל המבקרים. גם הקן בטרנופול, שנמצא אז בקומת קרקע בככר סובייסקי, היה תוסס, ושירים חלוציים ארצישראליים בקעו משם עד השעות המאוחרות בלילה.

בינתיים התרחבה וגדלה תנועת „הנוער הציוני", וארגוניה נוסדו בארצות רבות בתפוצות. ההנהגה הראשית שהיקף פעולותיה התרחב במדה רבה נזקקה לאנשים ומצאה אותם בין פעילי התנועה בטרנופול. שלמה גוטליב, שעמד בראש „החלוץ", עלה ארצה, וכעבור שנה חזר בתור שליח ונבחר כציר לשני קונגרסים ציוניים. לזר חובן ארגן את מושבות הקיץ של התנועה. אברהם אוורמן בעל הכשרונות הדגולים נעשה אחד ממנהיגיה. מקס מונדשין, מארגן ונואם מחונן, התמסר לה בכל מרצו והתלהבותו עד סופו המר. משה טריף נתמנה עורך העתון של התנועה העולמית „הנוער הציוני" שהופיע בוארשה.

הקן הטרנופולי המשיך בפעולתו והתבלטו בו חברים רבים שניהלו את העבודה היום־יומית במסירות רבה, ביניהם משה פוקס הלריך, ראשי הקן וסגניו פטרושקה, משה קנר, יוסף בילר, דבורה שפינדל ורבים שלא זכו לעלות ארצה: גוסטה טריף, סלקה ואהלר, יעקב גיבס, משה אינגלר, מקס מונדשין, ישראל אלטשילר, מחנך כל שכבות „הנוער הציוני", מסור בלבו ונפשו לתנועה ועובד למענה ללא לאות במשך שנים רבות, טונקה פרנס מלאת המרץ שמצאה את מותה ביערות בשורות הפרטיזאנים, ועוד חברים יקרים שהקדישו את מיטב כוחותיהם לקן הטרנופולי. רוב חניכי הקן עלו ארצה וחלק מהם נמצא בין המיסדים והבונים של הקיבוצים אושה ותל־יצחק.

עם כניסת הרוסים לטרנופול, בשנת 1939, התפרק הקן בפקודת השלטונות. ראש הקן האחרון קובה גיבס, נאסר ושוחרר כעבור זמן־מה. הצעירים התארגנו והחליטו לחתור בכל הדרכים ארצה. גורלם היה מר. בגבול הרומני נתפסו, וראשי הקבוצה, קלרה שפיצר ומוניו הירשהורן, נאסרו ונידונו לעשר שנות מאסר. עם פרוץ המלחמה בין גרמניה וברית־המועצות שוחררו. הירשהורן נפל מות גבורים בכיבוש וארשה וקלרה שפיצר העפילה ארצה.

מצבה חיה הקימו לתנועה זאב שיקלר והנקה פוקס, שתודות לנסיונם הרב שרכשו להם בקן הטרנופולי יסדו את חוות „הנוער הציוני" בהרי ירושלים, בשיתוף פעולה עם חניכי הקן: משה קורץ וברונק ליברגל.

לאחר שהונחו היסודות של הקן הטרנופולי הוחל בארגון קנים, כעשרים במספרם, בערי־השדה. בראש ההנהגה בגליל הטרנופולי עמדו בשנים שונות החברים: ד. חובן, א. דולינר, מ. מונדשין, י. אלטשילר, י. ניבס, טונקה פרנס, קלרה לונדון ויעקב וינטרפלד.

העבודה החינוכית בקני „הנוער הציוני" התנהלה בשלוש שכבות. תשומת־לב מיוחדת הוקדשה לשכבת הצופים, ובראשם עמדו חברים דגולים כגון פסח ויזר, זאב שיקלר, י. ניבס וי. מרבך. מדי פעם בפעם נערכו הופעות פומביות בשם „ערבים ארצישראליים" עם תכניות אמנותיות.

הופעות אלה שהוכנו ע"י חיים בילר, מונק שפיזר (הקצין גולן), א. דולינר, טריף, וסקה בלט ואחרים הצטיינו ברמתם האמנותית ומשכו המונים. גם הישגי החוג למלאכה בקן, שהודגמו בתערוכות שונות, עוררו התפעלות המבקרים.

„גורדוניה"

מאת אריה אבנון — ברוינשטיין

„גורדוניה" נוסדה בטרנופול זמן קצר אחרי ה„התאחדות". תחילה היתה הסתדרות־נוער זו נחשבת כבת למפלגה, אולם במרוצת השנים, נעשתה עצמאית, אך זכרה תמיד בהוקרה את מקור מחצבתה.

הופעת „גורדוניה" בחיים הציוניים היתה בעתה. תנועת הנוער היחידה בשנות העשרים, „השומר־הצעיר", היתה סגורה כמעט בפני נוער עממי בלתי לומד, ובאין ברירה הלך זה לקומוניזם, או היה אדיש לעניני הציונות והעם. „גורדוניה" פנתה מיד עם הקמתה לנוער העובד, לבני פועלים ודלת־העם, ואירגן וחינך דור מגשימים בארץ. החיוב העקרוני והבלתי מסויג של ההגשמה העצמית בצורת חיי קבוצה בארץ נתן לה תכנית חינוכית ברורה ועקבית המתאימה לדרישות הציונות ולמצב הנוער היהודי בגולה.

בוועידה העולמית של „גורדוניה" בדנציג (1928) נתקבלו „שלוש־עשרה המידות", אשר היוו יסוד לכל מסכת החינוך התנועתי.

פעולת „גורדוניה" בטרנופול הוכתרה בהצלחה. נוער רב, מהשכבה העניה והבינונית של הישוב בעירנו, מצא בה אוירה חברתית, רעיונית וחינוכית מתאימה. נוסף לפעולה החינוכית השוטפת שבכל ימות השנה, ערכנו מחנות־קיץ אזוריים, והבוגרים השתתפו במחנות המנהלים הארציים. פעולת המחנות היתה רבת תועלת והכניסה תמיד רוח חיים חדשה בשורות הסניף. חברי „גורדוניה" היו פעילים בכל שטחי הפעולה הציונית, המתאימה לגיל הנעורים, כגון: הקרן־הקיימת, „עזרה" (קרן התומכת בפעולת „החלוץ") ועוד. מכיון שחברינו היו מבני העניים, היו לנו קשיים

הועד הטרנופולאי של „עזרה", 1929
The Committee of "Ezra" in Tarnopol, 1929

הנהגת „גורדוניה" בטרנופול, 1934
Leadership of "Gordonia" in Tarnopol, 1934

גדולים בהחזקת המועדון (ברחוב דולי 3). אז התבלטה רוח ההקרבה והתנדבות בין הנערים, ואיש איש הביא צרור עצים להסקת התנור, פרוטות ממשכורתו הדלה לתשלום שכר־הדירה או לבדק הבית.

צניעות, פשטות והופעה חלוצית היו מתכונותיהם של חברי „גורדוניה". היתה זו תנועת נוער עממית וחלוצית על פי אורח־חייה, שיטות חינוכה והשקפת־עולמה. את כל אלה ינקה ממקור תנועת הפועלים בארץ והוגה־הדעות שלה: א. ד. גורדון. השאיפה לבנין משטר חיים חדש בדמות קבוצה בארץ והצו התנועתי־חינוכי של הגשמה עצמית היו העיקרים בחינוך התנועתי של „גורדוניה".

קבוצת חברים קטנה הקימה את הסניף בעירנו, ובין אלה יש לציין את הראשונים ואת האחרונים מבין פעילי הסניף ומדריכיו: המורה גוסטה שטינברג, שרה צורף, לאה דרוק, נושקה ברגר, זאב שטרנברג, מרים סלפטר, דב גרוברג, עזריאל גוליגר, אברהם פינקלשטין, אריה ברוינשטין ושאר הפעילים המסורים בכל לבם לתנועה ולדרכה.

רבים מחברי „גורדוניה" זכו להגיע ארצה והם פזורים בישובים שונים, כגון: חולדה, דגניה, קרית־ענבים, קבוצת שילר, עיינות, אפיקים, ועוד.

חברים יקרים מ„גורדוניה" הטרנופולית מתו ונפלו במערכה במלחמת השחרור ולפניה.

אריה דרוק נפל בהתקפה ערבית בדרך לכפר החורש, שרה צורף מתה ממחלה ממארת בכפר ויתקין, יהודית מרדר מתה ממחלה קשה בחולדה, מרים סלפטר נפלה בהתקפת אויר מצרית בחולדה, שלום דינר־פוטשניק נפל במערכות ירושלים, בעת הצלת ילדי קרית־ענבים.

כולם חברים נאמנים, שפתיל חייהם נפסק באמצע, ולא זכו לראות בקום המדינה, משאת־נפשם. יהי זכרם ברוך ותהא נשמתם צרורה בצרור חיי האומה.

הסתדרות הנוער הלומד „השחר"

מאת א. דולין

בשנת 1922 חלה הפסקה בפעולתה של ההסתדרות הצופית „השומר". במקומה התארגן הנוער הלומד בחוגים להשכלה עצמית, ובראשם מרדכי המר ופושקו קופלר. עם התבגרותם התאחדו חברי החוגים בהסתדרות נוער לומד „השחר", על יסוד תקנון ארגון הסבלים „השחר". (נמצא בארכיון ההסתדרות הציונית.)

בתקופה הראשונה קיימו חברי „השחר" את אסיפותיהם באולם הגדול של „בר־כוכבא", ואחר כך עברו לדירה משלהם בשוק.

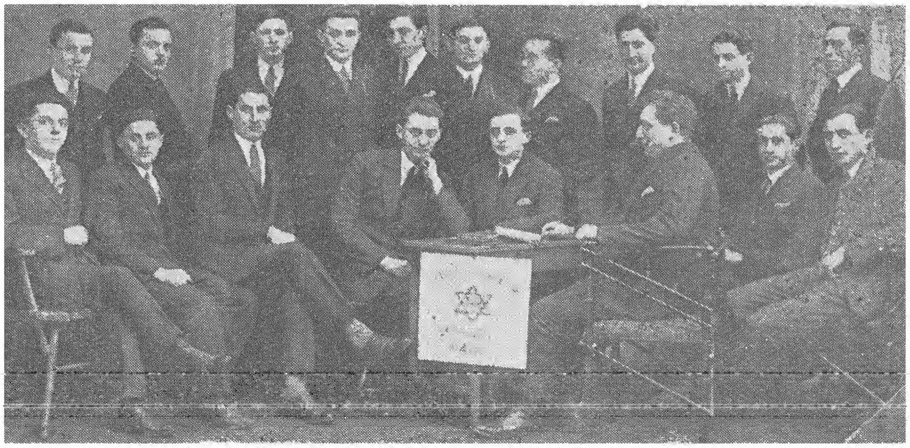
ליושב־ראש ראשון של ההסתדרות נבחר זלמן מרונד, אז תלמיד הכיתה השביעית של הגימנסיה, בחור רב־פעלים, נואם ומרצה מחונן. סביבו התרכזו חברים מלאי מרץ והתלהבות כגון מוניו מיגדן, לודביק אקסלבירט, מוניו גוטליב, סלקה גוטפריד, משה פיול, לזר חובן ואחרים.

במרוצת הזמן התרחב חוג הפעילים ונמנו עליהם האחים קריגספלד, ישראל אלטשילר, מילק אמרנט, לבק גוטליב, הלה זוברמן, דוד וינשטין, ברקו בילר, רוזקה לויפר, זכריה מרלין, ציפקה יאקוב, נטקה קריסברג, יעקב וינטרפלד, מקס מונדשין, מניה לכר, ליבק ורצבר, קובה פישר, שלמה שיקלר ואהרן דולינר.

כל הבעיות שעמדו אז ברומו של העולם הציוני נדונו באסיפות ההסתדרות הסוערות, שנסתיימו לא פעם בפרישת חברים בודדים וקבוצות שלמות שלא הסכימו לעמדת הרוב.

הראשונים שעזבו את ההסתדרות היו חברים לשעבר ב„השומר", שיסדו עכשיו את „השומר הצעיר". לאחר שנה חל פילוג שני. הפעם עזבה קבוצה גדולה בראשותה של קריגספלד ויסדה את הסתדרות „קדימה".

הפילוגים האלה החלישו אמנם את ההסתדרות, אולם

קבוצת בוגרי „השחר" 1926/27

מימין לשמאל — יושבים: מ. בלמר, מ. הרצוג, מ. הלריך, מ. מיגדן, ד. וינשטין, א. דולינר, ל. אקסלבירט. **עומדים:** מ. טויבר, י. גרין, ז. מרלין, רוזנמן, ק. פישר, ב. לנדה, י. פוקס, ל. גוטליב, י. לנדשטין, ל. וריצ׳בר.

Group of "Hashachar" Members 1926/27

From right to left — sitting: M. Balmer, M. Herzog, M. Helrich, M. Migden, D. Weinstein, A. Doliner, L. Ekselbirt. *Standing:* M. Tauber, I. Gruen, Z. Merlin, Rosenman, K. Fischer, B. Lande, I. Fuchs, L. Gotlieb, I. Landstein, L. Waritschewer.

גרמו גם להתחרות ולקנאות שהגבירה את הפעילות בכל שטחי הפעולה המעשית (איסוף כספים למען הקרנות) והרעיונית.

משנתבגרו חברי „השחר" ייסדו חטיבת בוגרים. חלק מהם הצטרף לארגון „בר־כוכבא" „מכביאה" ו„הרצליה" מבלי להפסיק את השתיכותם ל„השחר".

תקופת קיומה של הסתדרות „השחר" לא היתה ארוכה. בשנת 1929 התפרקה ורוב חבריה עבר לתנועת „הנוער הציוני" (ראה להלן עמ׳ 248) אולם במשך הזמן הקצר שפעלה הטביעה את חותמה על תנועות הנוער בעיר, ומשורותיה יצא חלק ניכר מפעילי התנועה הציונית על כל זרמיה וגוניה.

הסתדרות הנוער הלומד „קדימה"

מאת חיים הררי

הימים ימי תסיסה מחשבתית ומאבק רעיוני רב בקרב הנוער הלומד בעירנו, והזמן — סוף שנות ה־20 והתחלת ה־30 למאתנו.

הסתדרות הנוער הלומד „השחר" גדלה והסתעפה והקיפה מאות בני נוער, בלי הכרה ציונית. אורגנו חוגים לדברי־ימי־ישראל ולציונות, סודרו מבחנים למקצועות הנ"ל לחברים הרוצים להתקבל כחברים מן המנין, הוקמו ועדות לקרנות הלאומיות, נערכו נשפים, מסיבות, הרצאות. נדמה היה, כי חיינו הארגוניים יזרמו בשקט ובשלווה. ברם סערת הוויכוחים על משמעותה ודרך בנייתה של הציונות, שהתחוללה בציבור הרחב, חדרה גם אלינו והעלתה גם בהסתדרותנו זאת את הטמפרטורה, עד כי הורגש הצורך לקרוע חלונות לרוחות המנשבות ברחוב היהודי.

משהתחילו הוויכוחים בפנים קמה קבוצת חברים אשר גילתה אהדה לתנועת ארץ־ישראל העובדת ולמפלגת „התאחדות". בין ראשוני הקבוצה הזאת ייזכרו החברים שמואל שטיירמן, עזריאל גוליגר, דב גרוברג, אברהם פינקלשטיין, יעקב רבר ועוד, אשר את שמותיהם לא אזכור, שזכו והם נמצאים בתוכנו כיום, ואלה שלא מינה להם הגורל לחיות על אדמת המולדת המתחדשת, כגון מרזנד, אייזנברג ואחרים, שהלכו לעולמם, ובמותם ציוו לנו את החיים.

בזמן הראשון היו החברים הנ"ל התובעים בלתי־מפלגתיות, ואילו האחרים הצטרפו למפלגת הציונים הכלליים. כעבור זמן־מה, כאשר נוכחנו כי לא נוכל לשמור

על המסגרת הבלתי־מפלגתית בתוך כתלי „השחר", החלטנו להעביר את חברותינו וחברינו למסגרת ארגונית חדשה — הסתדרות נוער לומד בלתי מפלגתית „קדימה". כך קמה „קדימה". לא אחטא לאמת אם אגיד עכשיו, שנים רבות לאחרי מעשה הפלוג, כי רצויות היו כוונותינו וכי באמת ובתמים לא הסתתרו מאחורי מעשה זה בראשיתו כל כוונות מפלגתיות. אולם הזמן עשה את שלו, וגם אנחנו הגענו בסוף לידי המסקנה, כי לא תתכן בזמנים אלה בלתי־מפלגתיות ובשלה בנו ההכרה, שגם „קדימה" חייבת להגדיר את עצמה בבירור כהסתדרות נוער לומד מפלגתית. חלק מאתנו, שהיה כבר מאורגן במפלגת „התאחדות", הצטרף אז גם ל„גורדוניה" ול„החלוץ" והחליט לעזוב את ספסל הלימודים ולהגשים את שאיפותיו בארץ, בתוך משפחת העמלים והעובדים בעיר ובכפר העברי, והוא אשר לחם שייתן ל„קדימה" הצביון המפלגתי הברור, שממילא יְחַייב מסקנה נוספת והיא — כניסה לתנועות הנוער החלוציות, המגשימות.

בגאון ובסיפוק יצוין, כי אין מקום שבו נמצאים עולי התקופה הזאת מטרנופול אשר אין בהם מחברי „קדימה" לשעבר, ועד היום הם בין העושים והמעשים בקבוצה ובעיר, בימי ההגנה והמאבק ובימי שלום ובנין. לא מקרה הוא, כי מיסדי „קדימה" ומדריכיה הראשונים הלכו לחולדה, לרמת־דוד ולדגניה, לנוטרות ולהגנה. ביסוד „קדימה" הונחו הדברים כמושכל ראשון ולכן מצאו את מימושם בארץ. אלה שלא היו מרוצים מקו זה, פרשו מאתנו והלכו באשר הלכו, מי להסתדרויות ציוניות אחרות ומי שהלך מאתנו מחוץ לתחום, ללא שוב.

לא ראינו אף פעם את „קדימה" כראות מטרה בפני עצמה, כי אם כצינור שדרכו נחדיר ללבותיהם של אלה, שאינם מוכנים כרגע להגשים את רעיונותיה של הציונות העובדת, את הרצון ליהפך לאלמנט אוהב עבודה, לגורם חלוצי המשמש במעשיו דוגמה לאחרים.

ייזכרו לטובה אותם בירורים וויכוחים בכתלי „קדימה" שברחוב אוסטרוגסקיגו על „דת־העבודה" של א. ד. גורדון ועל ערך ההגשמה האישית של הפרט, אשר הם בתוצאותיהם נתנו לנו אחר־כך את טובי המדריכים לתנועה־האחות „הסתדרות הנוער העממית־החלוצית גורדוניה" ולמפלגת „התאחדות", אחותה הרוחנית של תנועת „הפועל־הצעיר" בארץ. ובעת שאנו מעלים על זכרוננו את קהילת טרנופול על הסתדרויותיה ואיגודיה, אל נשכח גם את „קדימה", שתרמה כה הרבה להחדרת הרוח הציונית־החלוצית בקרב הנוער הלומד בעיר.

החיים הרתיים

רבני טרנופול

רבני טרנופול במאות הי"ח והי"ט[1]

מאת ד"ר הלל זיידמן

הרב יהושע־השל באב"ד בעל „ספר יהושוע"

מרבני טרנופול נשארו פרטים על שמונת האחרונים, החל מהרב יהושוע־השל באב"ד, מחבר „ספר יהושוע".

הרב יהושוע־השל באב"ד ששמש רב בטרנופול בסוף המאה הי"ח ובתחילת המאה הי"ט, התיחס על גדולי הרבנים בפולין. בעל „מגיני שלמה", מ י ר ש " א והרמ"א (ר' משה איסרליש). הוא שמש תחילה רב בלובלין, אבל משום נטייתו לחסידות הסתבך במחלוקת עם המתנגדים, ואלה הלשינו עליו, שאין לו, בתור נתין אוסטרי, רשיון לגור בלובלין, ואילצו אותו לעזוב את העיר. אז נתקבל לרב בטרנופול והאריך ימים במשרתו זו עד שנפטר כבן מאה.

ספרו „ספר יהושוע" נתקבל בעולם הרבני במאה הי"ט, ומובא על־ידי הפוסקים כבר־סמכא בהלכה.

הרב שלמה יהודה לייב רפופורט (שי"ר)

הרב שלמה יהודה־לייב רפופורט, הנודע בשמו הספרותי שי"ר, כיהן ברבנות בטרנופול זמן קצר, משנה 1837 עד 1840. היה חתנו של מחבר הספר הנודע על „שולחן־ערוך — חושן־משפט" „קצות החושן". הוא נתמנה לרב בהשפעתו של יוסף פרל, חלוץ ההשכלה בגליציה.

שי"ר נולד בלבוב ב־1790, חונך על־פי המסורה, השתלם בש"ס ופוסקים וגם במדעים חילוניים. הוא היה הראשון שהשתמש בשיטת הביקורת ההיסטורית לגבי הספרות התלמודית והרבנית, ועל שום כך נחשב לאחד ממניחי היסוד של „חכמת ישראל".

בין ספריו ומחקריו הרבים מצויים מחקרים על סעדיה גאון, נתן בן יחיאל, האי גאון, אליעזר הקליר, חננאל בן חושיאל, ניסים בר יעקב. שש ביוגרפיות מדעיות אלו נתפרסמו בשנתון „ביכורי העתים" (1821—1831). שי"ר

נתפרסמו בשנתון „ביכורי העתים" (1821—1831). שי"ר
עמד בקשר־מכתבים עם שמואל־דוד לוצטו (שד"ל). מכתבים אלו נתפרסמו ב„אגרות יהודה". פירסם גם שירים בעברית.

עקב הסיכסוכים בין המשכילים והאדוקים בטרנופול, עזב את טרנופול ועבר לפראג. שם שימש בתור רב 27 שנים, מ־1840 עד לפטירתו ב־1867.[2]

הרב יוסף באב"ד בעל „מנחת חינוך"

הרב יוסף באב"ד הוא המפורסם ביותר בין כל רבני טרנופול, בזכות ספרו „מנחת־חינוך". הספר „מנחת־חינוך" נכתב בתור פירוש ל„ספר החנוך" לאחד מגדולי חכמי ספרד, ר' אהרן איש לוי מברצלונה שבספרד. ספר „מנחת־חינוך" הוא יותר מפירוש על „ספר־החינוך". ספרו של החכם הברצלוני שימש להרב מטרנופול רק יסוד לבנינו התלמודי הענקי ולחידושיו וביאוריו לכל תרי"ג מצוות. „מנחת־חנוך" הוא חיבור מקורי לעצמו, אולם הרב מטרנופול הוכיח אחדות מחשבה עם החכם הברצלוני, ו„ספר החינוך" עם פירושו נתקבל בכל הישיבות.

ספר „מנחת חינוך" יצא בכמה מהדורות מאז הופיע בלבוב בשנת תרכ"ט. רק בשנת תשי"ב הופיע במהדורה מדעית נהדרת בניו־יורק, בהוצאת האחים שולזינגר.

ר' יוסף באב"ד כתב את ספרו לא לשם פרסום, אלא כדי ללמד את בנו, כאמור בהקדמה: „לעורר לב הנער בני והילדים חבריו בכל שבוע ושבוע אחר שילמדו אותו

---

1. על רבני טרנופול במאות הי"ז והי"ח ע' מאמרו של ד"ר נ. מ. גלבר, עמ' 30 וכו'.
2. שם, עמ' 75 וכו', מסופר במפורט על המחלוקת סביב שי"ר.

הספר בחשבון המצוות..." הספר מצטין אפוא בקלות הלשון ובבהירות הסגנון. אוירת המוסר העילאי, ההגיון והשכליות, האופפת את החיבור עשהו לספר עממי. „פירושו" של הרב מטרנופול, העולה על „ספר החינוך" עצמו בעמקות ומעוף למדני, עשה את „ספר החינוך" עם „מנחת חינוך" לספר־שימוש ללומדים בעיון, עד שגדול רבני ליטא, רבה של בריסק, הרב חיים סולובייציק זצ"ל פסק: „לא אבין איך אפשר לחדור לסוגיא בגמרא אם אין לומדים ומעיינים תחילה ב„מנחת חינוך"".

וכיום לומדים ומתעמקים בספר זה בכל הישיבות בישראל, באמריקה ובכל מקום שלומדים שם ש"ס ופוסקים בעיון, כי הוא הווה מזיגה מוצלחת של שיטות־הלימוד הספרדית עם האשכנזית.

ר' יוסף באב"ד נולד בשנת תק"ן. הוא היה בנו של הרב משה באב"ד, רבה של פשבורסק, גליציה, ונכדו של ר' יהושוע־השל באב"ד, רבה של טרנופול ומחבר „ספר יהושוע". ר' יוסף באב"ד היה מקודם רב באוסקוב וזברז', ונתקבל לרב בטרנופול בעצם „מלחמת־התרבות" בין המשכילים בראשותו של יוסף פרל לבין האדוקים. קודמו היה הרב שלמה יהודה־לייב רפופורט (שי"ר).

הוא שימש ברבנות עד פטירתו בכ"ד אלול תרל"ד (1874).

הרב שמעון באב"ד והרב יהושוע־השל באב"ד

אחרי פטירתו של ר' יוסף באב"ד, בתרל"ד, מילא את מקומו בנו ר' שמעון באב"ד. הוא כיהן בתור רב־דמתא עד 1909. הוא היה למדן מופלג ופירסם הגהות לספרו של אביו „מנחת חינוך" שעשו רושם רב.

אחריו נתמנה בנו ר' יהושוע־השל באב"ד, שמילא תפקיד זה עד פטירתו בשנת 1919. הוא הצטיין במידות תרומיות, בטוב־לב, אהבת ישראל והכנסת־אורחים.

הרב מנחם־מוניש באב"ד בעל „חבצלת השרון"

עוד בחייו של ר' יהושוע־השל באב"ד ב־1912, נתמנה רב שני, שארו ר' מנחם־מוניש באב"ד, שהיה עד אז רב ביאבורוב שליד לבוב.

הוא היה אישיות מיוחדת במינה, גאון בתורה, שקדן ובקי נפלא, ובעל מידות תרומיות. התמדתו בלימוד היתה לאין שיעור. הרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה.

אחרי מלחמת־העולם הראשונה התחיל ללמד שיעור קבוע, מ־4.30 עד 9.30 בבוקר, בכל יום בימי השבוע, ואף בשבתות וימים־טובים. השיעור היה בש"ס, אולם אגב לימודו בגמרא הבהיר שיטות וסדרות בפוסקים ראשונים ואחרונים, בניתוח הגיוני ובבקיאות נפלאה. אופן לימודו היה שונה מהמקובל בגליציה ופולין. הוא היה דומה יותר לשיטת ישיבות ליטא, כלומר: התעמקות על אתר, ישרנות והגיון, חדירה לתוך כוונת דברי חז"ל, מבט רחב המקיף את כל הצדדים של הבעיה הנדונה וכל הסברות הנוגעות בה.

ר' מנחם־מוניש באב"ד חי בלימוד התורה, כאן היו כל שאיפותיו וחוויותיו, ולא היה לו ענין אחר בעולם מחוץ לתורה. הוא היה שונא־בצע באמת, באי־רצון טיפל בדין־תורה, כי ראה בכך ביטול מלי־מודו החביב עליו. ממשכורתו היה מפזר לעניים.

ר' מנחם־מוניש באב"ד
Rabbi M. M. Babad

הוא היה מן המשיבים הרא־שיים בעניני הלכה, ותשובותיו לוקטו בספר „חבצלת השרון" שנתקבל על־ידי הלומדים בהכרה רבה. בספר זה מתבלט אופיו המיוחד: משנתו בהירה, קולעת אל המטרה, תשובה לשואל ברורה, ללא רצון להראות בקיאות ולהבריק בחריפות. סגולותיו הנעלות מתגלות דרך־אגב מאליהן, מתוך דבריו הענוותנים של הרב. כי ענוותן היה מטבעו ורחוק מכל שמץ תוקפנות. מעולם לא אמר קבלו דעתי בתוקף סמכותו כפוסק, אלא התאמץ לברר ולהבהיר את הסוגיא, המסקנות עולות מאליהן.

משפחתו של הרב מנחם־מוניש כולה רבנית. חמשת אחיו היו רבנים: הרב ר' יצחק באב"ד אבד"ק טרטקוב, הרב ר' לייבוש אבד"ק פודבולוציסק, הרב ר' שלום אבד"ק וורנז', הרב ר' יוסף דיין במיקוליניץ, הרב ר' נחמן אבד"ק האליץ. אחותו ראצי היתה אשת הרב מסטריסוב. כל הערים האלה בגליציה. ארבעת חתניו, נושאי בנותיו, היו רבנים: הרב אלימלך פרנקל־תאומים מילא את מקומו ביבורוב, הרב אהרן שנעה היה רב טויסט, הרב פייבל באב"ד היה רב בבודזנוב, והרב יהושוע־השל באב"ד, בן אחיו ר' לייבוש, מילא את מקומו של חותנו אחרי פטירתו, בתור רב בטרנופול.

הרב מנחם מוניש באב"ד נפטר בן שבעים ושתים, בסיון 1938, בקייטנה טרטוב שליד דולינה, אחרי מחלה ממושכה. כל משפחתו — אֶחיו, אחותו, חתניו הרבנים, נספו בהשמדה בשנות 1942—1943.

ה' מנחם־מוניש היה אישיות מפורסמת ביהדות גליציה, מאחרוני הפוסקים, בן מעלתם של הרבנים המפורסמים הרב מאיר אַראַן מבוצאץ', הרב מנחם מנדל שטיינברג מברודי, שהוכתרו בתואר גאון.

הרב יעקב שליטא

הרב יעקב שליטא שימש כרב בטרנופול בין שתי מלחמות העולם, בשנים 1919 — 1942, בעת ועונה אחת עם הרב מנחם־מוניש באב"ד, שנתמנה בחייו של הרב השיל באב"ד ובהסכמתו.

בעיר גדולה כטרנופול היה בוודאי מקום לשני רבנים, והיה שטח פעולה מספיק לשניהם, יחד או בנפרד. וכך היה המצב בחייו של הרב יהושע־השל באב"ד, ששימש יחד עם הרב מנחם־מוניש באב"ד. אולם בשנת 1921 תיקנה הממשלה הפולנית שבכל קהילה רשאי לכהן רק רב אחד כרב ראשי של הקהלה. ואז נתהוותה בעיה — והתחילה מחלוקת — מי בראש. הרב יעקב שליטא היה צעיר מהרב באב"ד, אבל היתה לו טענת „חזקה" בתוקף היותו חתנו של הרב יהושע־השל באב"ד המנוח וקיבל את כסא הרבנות בנדוניה וירושה. מאידך, היה הרב מנחם־מוניש באב"ד קשיש בשנים וברבנות, והיה נודע כגדול בתורה.

לכל אחד משניהם היה צד בעיר ובשלטון הקהילה, והסיכסוך הטביע את חותמו על הבחירות למוסדות הקהילה[3], לפחות בין החרדים, עד לפטירתו של הרב באב"ד, בשנת

הרבי מהושיאטין בתחנת הרכבת בטרנופול, 1936
The Rabbi of Husiatin at the railway station of Tarnopol, 1936

3. ע' מאמרו של ד"ר צ. פרנס, עמ' 192.

1938. אז נתמנה במקומו חתנו, הרב יהושע־השל באב"ד, והקהילה השלימה עם מציאות שני רבנים — למרות החוק — שאין הבדל ביניהם: שניהם היו מופלגים, בעלי כשרונות ונימוסים, ברוכים במידות ובחכמה.

הרב יעקב שליטא היה בנו של הרב בן־ציון שליטא, רבה של קהילת זבורוב (בין זלוצ׳וב וטרנופול), והיה למדן ובקי גדול בש"ס ופוסקים, בעל תפיסה חריפה וחכם גם בהליכות העולם. המוני העם, ובאחרונה גם חסידי הושיאטין, היו מתומכיו — הראשונים, משום נאמנות לבית הרב, לשושלת ה„חוקית" של מרי דאתרא, והאחרונים, משום שהרב באב"ד היה מחסידי בלז, ואילו הרב שליטא היה נחשב לאוהד הרבי מהושיאַטין.

הרב שליטא נספה עם משפחתו ב־1942 והוכיח בחורבן טרנופול גבורה עילאית. בנו יחידו שמעון נהרג ע"י האוקראינים ב־1941.

הרב יהושע השל באב"ד

הרב יהושע־השל באב"ד, חתנו ובן־אחיו של הרב מנחם־מוניש באב"ד, ובנו של הרב לייבוש באב"ד מפודבולוצ׳יסק, מילא את מקום חותנו משנת 1938.

הוא היה למדן גדול וגם בעל השכלה ובעל מחשבה, ענוותן, מעורב עם הבריות ומחונן במידות. גם אשתו סימה היתה משכלת.

הוא נספה עם הקהילה בשנת 1942, יחד עם כל משפחתו. להוריו היו עשרה בנים ובנות וכמה נכדים ונכדות משתי בנותיו, ומכל המשפחה הזאת של לומדים ומוסמכים להוראה לא נשאר אף אחד.

הרב ד"ר שמואל א. טויבלס

הרב ד"ר שמואל א. טויבלס היה מטיף ב„טמפל" שנוסד ע"י יוסף פרל ובו התפללו ה„נאורים" והמתבוללים, והיה גם מורה לדת בבתי־הספר הגבוהים בעיר — הגימנסיון הראשון והשלישי. הוא נפטר בשנת 1940 בטרמבובלה הסמוכה לטרנופול.

ר' יעקב קאפיל לנדמן זצ"ל

מאת הרב זוסיא לנדמן, אבד"ק בוקרשט

הרב הצדיק המפורסם בישראל, ר' יעקב קאפיל לאנדמן זצ"ל, נולד בעיר סטראָליסק בשנת ת"ר, לאביו הגאון הצדיק ר' צבי הירש לנדמן זצ"ל, שהיה אב־בית־דין דק"ק סטראָליסק וחתנו של הקדוש הרב ר' אורי מסטראָ־ליסק, הידוע בעולם בשם „השרף מסטראליסק".

ר' יעקב קאפיל לנדמן זצ"ל
Rabbi Y. K. Landman

מנעוריו שקד על התורה והחכמה והיה רב גדול בתו־רה. נסמך להוראה על־ידי הגאונים הגדולים הצדיק ר' יוסף באב"ד זצ"ל מטרנופול, בעל „מנחת חנוך" והר' צבי הירש אורנשטין מלבוב זצ"ל.

בשנת תר"ד התיישב בעיר טרנופול ושם נתפרסם שמו בישראל. רבים נהרו אליו בגלל תורתו, יראתו וחסידותו.

הוא חיבר ספרים יקרי־ערך, הידועים בשמותם: א. „השיב לב אבות" — חיבור גדול על פרקי־אבות.

הגאון בעל „מנחת חנוך" כתב בהסכמתו לספר בזו הלשון:

„הרב הגדול בתורה, שר בית הזוהר, הצדיק המפורסם ר' יעקב קאפיל שליט"א מפה, נודע בקהל חסידים לרועה ישראל בהשכל ודעת, הכל לשמו הודיה יתנו לעובד ד' והוא חביב ונכבד בעיני כל. הספר ,השיב לב אבות' הוא מלא ברכת ד' באמרות טהורות המשיבות נפש, דרושים נחמדים בדרך דרש וסוד. כל מי שילמוד ויעיין בו ימצא בו כל דברי חפץ כי כלו מחמדים."

ב. ספר „תולדות יעקב" על תהילים, חבור גדול על דרך הדרש והקבלה.

ג. ספר „בית יעקב" על מערכת כ"ב אותיות על דרך הקבלה. נשאר בכתובים ולא בא בדפוס.

הרב יעקב קאפיל לנדמן היה ידוע כ„נעים זמירות", שבה את לב שומעיו בתפלותיו, זמירותיו ומנגינותיו. קולו היה נעים ואדיר ובזמן שהיה מתפלל בציבור נאספו מכל בתי הכנסיות והמדרשות מטרנופול, כדי ליהנות מתפלותיו הנעימות.

נפטר בשנת תרע"ט. יהי זכרו ברוך.

טרנופול עיר ה„מנחת חינוך"

מאת ד"ר ש. ב. פלדמן

זכתה טרנופול ובה נתחבר ספר תלמודי קלאַסי, שלפניו לא היה דוגמתו, ואחריו לא קם ספר כמוהו: הספר „מנחת חינוך".

האופי היחיד והמיוחד של הספר הזה הוא האוניבר־סליות שבו. הוא מקיף את כל ים־התלמוד במלוא מובן המלה. מי שעסק בספרות התלמודית יודע, שנכון יותר לדבר על אוקינוס מאשר על ים־התלמוד, ולחבר ספר שיקיף אוקינוס זה, הוא פלא שבפלאים בעולם הספרים.

ה„מנחת חינוך" הוא כעין פירוש לספר „החינוך" של ר' אהרן הלוי המקיף את כל תרי"ג המצוות לסי סדרן בתורה. פירושו של הר"י באב"ד משתרע על פני שלוש מאות ושבעים דפים, שהם שבע מאות וארבעים עמודים פוליו גדולים. בשטח זה תופס הטכסט של „החינוך" פחות מאלפית הספר. כי באמת נוגע המפרש רק בהערות קצרות בספר המפורש.

בעיקר התכוון הר"י באב"ד בספרו לתת פירוש לכל תרי"ג המצוות, ברם לא כסיכום של כל דיני ההלכה לפרטיהם ודיקדוקיהם. כי פרטים אלה קל למצוא מן המוכן בספרי הרמב"ם והשולחן־ערוך ומפרשיהם, ואין הר"י באב"ד רוצה לחזור על דברים הידועים לכל בר־בי־רב העוסק בהלכה. הוא מגולל בפירושו את הפרובלימטיקה הרחבה והענפה של כל הלכות התורה.

הפרובלימות הללו הן מסוגים שונים. ראשית כל הוא מקדים באופן מדויק ותמציתי את העקרונות ההלכתיים שבכל מצווה מתרי"ג המצוות. אחר־כך הוא מעלה מקרים המסופקים בעולם הפוסקים עצמם ונותן הדרכה לפתרונם על־פי הראשונים והאחרונים. ולבסוף הוא מעורר בעיות שעדיין לא נגע בהן שום מחבר, ושהוא מומחה גדול לגילוין, בצירוף הדרכה ענינית מפליאה בבהירותה. בפעולה זו הוא מגלה חריפות ובקיאות, שקשה למצוא דוגמתן.

אגב הרצאת העקרונות והצעת הבעיות באות הערות מפתיעות, קושיות שהן ממש פליאות, אצל כל מצווה ומצווה. ואם הוא גומר את דבריו בצ"ע (צריך עיון), הרי הדבר צריך עיון עד היום, כבר יותר משמונה עשרות שנים מיום שהופיע הספר, והדברים עדיין לא נפתרו על־ידי הדורות.

סגנון הספר הוא הסגנון הרגיל בספרים תלמודיים בדורות האחרונים, אבל מצטיין הוא בקיצורו ותמציותו. הספר נקרא בקלות על־ידי כל מי שרגיל לקרוא בספרי פילפול, וההרצאה הקצרנית והבהירה מושכת את הלב בסדרה המצוין ובהערות המקוריות המפתיעות.

הערך החינוכי של הספר בשביל הלומדים בישיבות, ולכל לומדי התורה המבקשים להתעמק בבעיות התלמודיות, הוא עצום. הלומד מרגיש, שכך צריך להבין בעיה תלמודית וכך צריך לגשת לפתרונה.

הספר נדפס בפעם הראשונה בלבוב בשנת תרכ"ט, כשהמחבר כבר היה בא בימים. אם אינני טועה היה אז כבן שמונים. מתוך הספר אין לדעת כמה זמן הקדיש המחבר לכתיבתו. מכל מקום היה זה הזמן, שבו הירבו הרבנים והלומדים לעסוק בפילפול של „חילוקים", או במה שהיו קוראים ביידיש „פשטל". זו היתה שיטה של חריפות מופרזה, מעין שרשרות ארוכות של קשרים הגיוניים, שלאמיתו של דבר לא עמדו בפני הביקורת של ההגיון הבריא. הר"י באב"ד יודע אף הוא את הפילפול ואת החידוד, אבל הוא מתרחק מההפרזה והחידוד, שלו הוא תמיד בריא ורענן, ורק מוסיף חן וקסם לדבריו.

בסך־הכל נותן הספר שורה בלתי פוסקת של מסות תלמודיות, שמספרן הוא כמספר המצוות. ומי שעבר על הספר כולו טועם את טעם התורה כולה, והוא משתומם, שכל כך הרבה ידיעות תלמודיות נכללו בסדר אחד.

כנודע מתגאות ישיבות ליטא על שיטות הלימוד שלהן, בניגוד לשיטות הפילפול שהיו נהוגות בפולין. ונפלא הוא, שמכל הישיבות הליטאיות לא יצא אף ספר אחד, שיוכל להידמות ל„מנחת חינוך" בתוכן, בצורה ובמבנה ההגיוני של כל מסותיו. עובדה היא, שהבחורים בדרגות הגבוהות שבכל הישיבות מרבים לקרוא וללמוד ב„מנחת חינוך", נהנים ממנו ומשתדלים לחקות את דרכו בתורה.

ניתן לאמור: כל זמן שיהיו לומדים העוסקים בלימוד התלמוד מצד ההלכה ובדיון ההלכתי, יישאר ה„מנחת חינוך" הספר הסטנדרטי, ומדריך לדורות.

את הספר „מנחת חינוך" מסר לדפוס ראובן כהן רפפורט, אחד מלומדי הדור, שכיהן בטרנופול כדיין ומו"צ.

בשער הספר שנדפס בדפוס סאַלאַט שבלבוב כתובים הדברים האלה:

„הספר הוא ביאור רחב על ספר החנוך בפלפול עצום ובקיאות נפלאה הפלא ופלא לאמיתה של תורה, חברו חד מן הגאונים המובהקים שבזמננו הקדוש והטהור נ"י.

„יצא לאור בהשתדלות והתאמצות הרב ר' ראובן כהן רפפורט."

הספר הופיע בעילום שם המחבר ודבר זה היה חידוש. רק במהדורות הרבות שהופיעו אחרי פטירתו פורסם שמו.

ר' יוסילי באב"ד, מחבר ה„מנחת חינוך", היה ידוע לא רק כגאון תלמודי, כי אם גם כצדיק גדול. יכול אני לספר עליו שני דברים. את הדבר האחד סיפר אבי ז"ל, ר' ישראל מזבורוב, לאחי יהושע רדלר־פלדמן, (ר' בנימין): בין הרב באב"ד ובין מנהיגי הקהילה היו חילוקי דעות בענינים ציבוריים (שעל טיבם אין ביכלתי למסור שום פרטים. כאשר מנהיגי הקהילה איימו עליו באיומים (שגם עליהם אין לי ידיעות מפורטות), אמר להם בעל ה„מנחת חינוך": „מה אתם מאיימים עלי? את מעט הדיסה שאני אוכל בכל יום אוכל לאכול בכל עיר ועיירה יהודית."

הדבר השני: בסתיו תרע"ח שהיתי ימים אחדים בטרנופול. בהזדמנות זו נכנסתי ל„אוהל", שבו נמצא קברו של הר"י באב"ד ז"ל. מצאתי, שעל הקבר עמדה מצבה יפה עם כתובת ארוכה, אלא שהיתה כפופה לצד אחד. כששאלתי, מדוע אין מתקנים את המצבה, קיבלתי תשובה, ששום יהודי אינו מעיז לנגוע במצבה מחשש שמא יפגע בגופו של אותו צדיק. גם ראשי העדה והחברא־קדישא השתמטו מלעשות תיקון במצבה שעל הקבר הזה, שטמן בקירבו איש שהיה גדול בתורה, ביראה, יחיד בדורו.

היהודים החרדים בטרנופול

מאת ד״ר הלל זיידמן

לזכר נשמת אבי מורי אברהם זיידמַן, אחי משה, תלמיד ישיבת „חכמי לובלין״, אחיותי שרה ורכיל, מורות „בית יעקב״, אחותי רחמה עם בעלה משה בלאושטיין, אחי אַנשיל, — קרבנות הכליה בשנות תש״ב־תש״ג.

אנשי „אגודת־ישראל״

בבואי להזכיר את היהודים החרדים של טרנופול נפשי מתמלאת כאב נוקב, והזוהר הקורן מפניהם מאיר את דרכי ביניהם. אולם אין זה אור־שחר ללא שמש־צהריים, ואף לא זוהר ערבית, אלא שלהבת המוקד שעליה הועלו לעולה ואינם, ללא זכר ומצבה. המלאים כיסופי נצח, אהבת תורה, געגועי משיח, מעוטפים כיום חשכת מוות. אמת, נצח ישראל לא ישקר, אולם הם נשמדו ואינם. רק בנשמותינו נחצבו להם קברים, בואו ונעלה זכרונם כפי שהם עולים לפני עיני רוחנו.

כשאני מחפש נקודת־מבט להסתכל בהם בזכרוני, חוזר אני אל הדרך שעשיתי עם אבי מורי ז״ל בערב יום הכיפורים, ממעוננו ברחוב ללבלה שעל־יד טרנובסקגו, לקלויז הושיאטין שברחוב פודוסלקה ניז׳שאַ הסמוך לרחוב לבובסקה, דרך שחצתה את כל העיר כמעט, ממזרח למערב. אחזור על טיול זה וארשום את כל מי שפגשתי בדרכי.

ברחוב ללבלה ליד פינת טרנובסקיגו גר ר׳ שלום פודהורצר, שכיהן זמן רב בתור חבר שלטון הקהילה וסגן ראש הקהילה מטעם החרדים. בצאתנו מרחוב ללבלה נעבור בימיננו, ברח׳ טרנובסקגו, על בית ר׳ משה רוזנר, מחשובי העיר, ממנהיגי החרדים, סגן נשיא מועצת הקהילה, סגן יו״ר „אגודת ישראל״ ויו״ר „תפארת הדת״. מוצאו מבוקובינה. היה חתנו של ר׳ יעקב ברייטמַן וגיסו של רבי מאיר שפירא, הרב מלובלין המפורסם. בניו ר׳ יהושע וד״ר מרדכי היו מעסקני „אגודת ישראל״. ד״ר מרדכי רוזנר היה מורה בסמינר למורי־דת בוארשה רחוב גנשה ומעורכי העתון „דאס אידישע טאגבלאט״ בוארשה. הוא היה שאר־בשרו של פרופ׳ סאַלו בארון מאוניברסיטת קולומביה, שמוצאו מטרנוב, גליציה. ר׳ משה רוזנר היה למדן, איש עדין, אציל־נפש וישר־הליכות. וכן היתה משפחתו, שלא נשאר בחיים איש ממנה.

כאן כדאי להתעכב על משפחת ברייטמַן, הקרובה למשפחת רוזנר, ושהיתה מן המפוארות בעירנו. לר׳ יעקב ברייטמַן היו ארבעה חתנים, כולם למדנים ואנשים מכובדים, והם ר׳ לייבוש אַראַק, גדול בתורה; הרב מאיר שפירא, הרב מלובלין מיסדה וראשה של ישיבת „חכמי לובלין״, (1922—1926), ציר הסיים הפולני, ממנהיגי „אגודת ישראל״ בפולין; ר׳ משה רוזנר הנזכר ור׳ ב. ווקסלר. בניו של ר׳ יעקב ברייטמן היו דניאל, פישל, ועוד. למשפחה זו היתה שייכת האחוזה זרוביניץ הסמוכה לזברז׳. גיסו של ר׳ יעקב ברייטמַן היה ר׳ יהודה בר זיידמַן, בעל האחוזה קמיונקה הסמוכה לטרנופול. בניו היו ר׳ אברהם שלמה ור׳ מרדכי. היו להם בתים גדולים ברחוב קושצילנה. בניו של ר׳ לייבוש אַראַק היו כולם למדנים מופלגים, בנו שלמה, ובנו אברהם שמת בנעוריו היו תלמידיו המובהקים של הרב מ. מ. באב״ד. כולם היו מנכבדי חסידי צורטקוב.

נמשיך את דרכנו. ברחוב ריטנה אנו עוברים ליד בית ר׳ דוד לבוב, אדם נעלה, למדן מופלג, בעל השכלה, סוחר ונדבן, אציל־רוח ונעים־הליכות, מהמיוחדים בגליציה. כל אנשי עירנו התיחסו אליו ביראת־הכבוד. הוא היה ממנהיגי „אגודת ישראל״, מאנשי־סודו של הרב מ. א. באב״ד, חבר מועצת הקהילה, חבר העיריה. היו לו שלושה בנים ושתי בנות. בניו — יוסף, נתן ומאיר, וחתניו — ר׳ חיים הורביץ וש. ד. כהנא, כולם אנשים נכבדים, ממנהיגי „אגודת ישראל״. נכדו צבי הורביץ, למדן מופלג בתורה, בעל השכלה וכשרונות נשגבים היה ממיסדי „צעירי אגודת ישראל״ ומנהיגם. הוא נהרג בתאונה בנעוריו בסאַנץ. אחיו אריה גם הוא היה מתלמידיו המובהקים של הרב באב״ד.

אנשי „המזרחי"

ברחוב רוסקה עברנו ליד ביתו של ר' אברהם מאיברגר. נתעכב מעט על עסקן זה מופלגתו. ר' אברהם מאיברגר היה נשיא „המזרחי" בטרנופול, בן תורה ומשכיל, נעים־הליכות, עסקן בעל מרץ, סגן מועצת הקהילה בטרנופול וחבר המוסדות הארציים של „המזרחי" בגליציה.

מנהיגי „המזרחי" בעירנו היו ר' יצחק גינזבורג מריישא, ר' גדליה קורנברג, זישא והלר, מורה לעברית, בעל־קורא בבית־הכנסת הגדול (אגב, היה אומן נפלא במלאכת־קודש זו) ור' איתמר טייכמן. אולם דברו של „המזרחי", הנואם והסופר המצוין ביותר במפלגה זו היה ר' יצחק ואַלפיש, (כעת מנכבדי הקהילה בטורונטו, קנדה).

„המזרחי" בטרנופול היה פעיל במקצועות שונים. בבחירות לקהילה נחל קולות רבים. בבחירות לסיים בשנת 1922 נבחר כאחד משני הצירים ממחוז טרנופול, מנהיג „המזרחי" ד"ר דוב ברנרד הויזנר (השני היה צבי הלר). ד"ר הויזנר והרב ד"ר שמעון פדרבוש ביקרו בטרנופול והופיעו באסיפות „המזרחי".

„המזרחי" בטרנופול השתתף באופן פעיל בהנהלת בית־הספר העברי והטביע חותמו על מוסד זה בכיוון דתי. „המזרחי" שיתף פעולה עם הסתדרות הציונים בכל הענינים הפוליטיים, ובאוסף כספים לקרנות א"י.

„המזרחי" בטרנופול התפאר במנהיג „המזרחי" הארצי ד"ר שמחה בונם פלדמן, שהיה פעם עורך־דין בטרנופול, לפני מלחמת העולם הראשונה והשפיע על הסתדרות זו. בין נציגי „המזרחי" במוסדות הקהילה היו נשיאה מר מאיברגר, ר' יצחק וואַלפיש, ר' גדליה קורנברג, ר' זישא והלר, ר' מרדכי פסל (כעת בתל־אביב), הרב ר' יעקב שליטא היה מאוהדי „המזרחי".

„למדנים"

למדני טרנופול התרכזו בעיקר סביב הרב מנחם מוניש באב"ד. תלמידיו היו אחר־כך רבנים בקהילות שונות. נזכיר אחדים מהם, חברי וידידי שלמדתי אתם אצל הרב של טרנופול. כל אחד הצטיין במשהו מיוחד. הרב שמשו וייסמאַן, רב בלופאַטין הסמוכה ללבוב, פיקח, מעמיק בלימודו בעל מידות תרומיות, ישר למופת. (אחיו, הרב יצחק ווייסמאַן־שאַרף, כעת רב ור"מ בברוקלין נ. י.); הרב דוב (ברצ'ו) כץ, רב בדוברומיל, בנו של חזן בית־המדרש הגדול ראובן כץ, מתמיד ושקדן, בעל רצון עז, ירא־שמים; הרב צבי שוורץ, רב ביזופול, בנו של ר' פנחס שוורץ. הרב וולף מונד מלאנצוט ר"מ במונקץ; הרב משה בלוי מדוקלה; הרב י. לאנדוי רב בבורשטין; הרב בנדלמן מרישא, ועוד.

בין תלמידיו המובהקים של הרב מנחם מ. באב"ד היו בן אחיו, הרב אשר באב"ד, בנו של הרב מטרטקוב, כעת רב בקהילת „מנחת חינוך" בניו יורק; הרב שאול ד' כ"ץ־מרגליות, מי שהיה רב בטורסט, בלזיץ בגליציה, בפרושקוב שליד ווארשה, וכעת רב בברוקלין; הר' מנדל איגלי שו"ב בניו יורק; הרב מאיר שפירא ,שהיה רב בנאַרול, וכעת בקהל חסידי בלז בניו יורק; הרב אלימלך מווינה, כעת בלונדון; הרב דוד ניישטיין, בוויינלאנד, הסמוכה לניו־יורק. מקום מיוחד תופס הרב אברהם מ. באב"ד, בן־אחיו וגיסו של הרב מטרנופול. הוא כיום אחד מחשובי הרבנים באנגליה, רב וראש־ישיבה בסונדרלאַנד, אנגליה, חבר ל„מועצת גדולי התורה" של אגודת ישראל", וממנהיגי „אגודת ישראל".

אחי משה זיידמן, תלמיד ישיבת „חכמי לובלין", הרביץ תורה בין תלמידים שלא על־מנת לקבל פרס.

מלבד זה היו למדנים מופלגים בקיאים בש"ס ופוסקים, שלא שימשו מעולם כרבנים ועלו בידיעותיהם בתורה על הרבה רבנים. ר' שמריל אייכנבוים, בעל פיקחות יוצאת מן הכלל, שאמרות־כנף שלו היו מפורסמים, בעל זכרון ובקיאות נפלאה (בנו שלמה אייכנבוים. נכדו שמעון אייכנבוים, מוסמך ממכון למודי היהדות בוורשה, היה מורה דת בגימנסיה בטרנופול); ר' הרש לייב טהאַלר, „רואה" סרכות ופוסק בעניני כשר־טריף. גם הוא בקי גדול; ר' יוסף פופרש, נכדו של בעל „מנחת חינוך", בניו לומדים מצויינים; ר' אברהם דליץ', מלמד; ר' צבי מנהיים, מחסידי הושיאטין, ועוד ועוד.

מהדור הקודם היה ר' מאניס (מאנילה) מגיד, שהעמיד תלמידים הרבה.

סוף דבר

בסופה של סקירה זו יש להעיר שיותר ממה שכתוב כאן היה טמור בציבור הדתי בטרנופול, ולא רק מפני שסקירה כזו מן ההכרח שתהיה בלתי־שלימה, ובודאי שאנשים ומאורעות רבים שכדאי היה להזכירם לא הוזכרו מתוך חסרון רשימות וחומר — כי יחד עם הקהילה נחרבו כל תעודותיה, ופנקסיה — אלא גם משום טעם אחר, המשותף לכל הציבור הזה בפולין. יהודים אלה היו ברובם הגדול מקיימים „הצנע לכת עם אלוקיך", לא הזדקרו בציבור, פרסומת לא הגיעה אליהם והם לא היו זקוקים לה. מהלך חייהם היה ענין שבינם לבין קונם. לכן היו בהם כוחות טמורים סמויים מן העין. מבחוץ לא נראו אלא הצורות החיצוניות. צריך היה לחדור לתוך תוכם של הענינים בשמתם של האנשים כדי להעלות את זיו אורם. עולמות שלמים נחרבו.

בתי־כנסיות בטרנופול

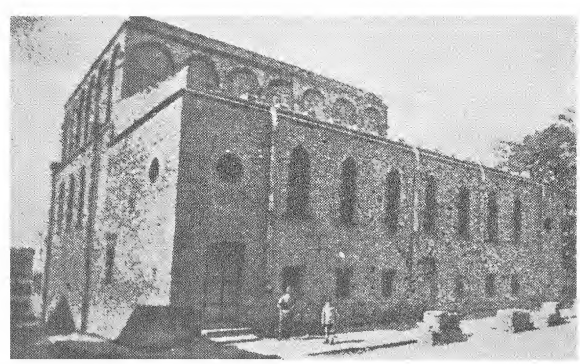
בית־הכנסת הישן*

מאת אינג' ארכיטקט זאב פורת (אוכס)

קהילת טרנופול היתה לא פעם קרבן לכל מיני עלילות ופורעניות, ואין להתפלא אפוא שדוגמת קהילות יהודיות אחרות בחבל ארץ זה: לוצק, ברודי, ז'שוב, לשניוב, ז'ולקיב, לובומל בז'ז'ני בנתה לה גם קהילת טרנופול את בית־הכנסת שלה, במתכונת בתי־הכנסת המבצריים, לשם הגנה על חיי התושבים היהודים בשעת מלחמה וסכנה.

בשל חיצוניותם המעניינת מבחינה אדריכלית ותיכנונם הפנימי המקורי ,יצאו לבתי־הכנסת המבצריים מוניטין בעולם האמנות.

בבתי־כנסיות אלה מודגשת באופן ברור הצורה המרו־בעת של הבנין. הבניה המוצקה באה כאן לידי ביטוי בחיצוניותו של הבנין, אותו גוש מונומנטלי, איתן, בל הממדים הגדולים (בהשוואה לממדיו הקטנים יותר של בית־

בית הכנסת הישן *The Old Synagogue*

הכנסת המרובע הרנסנסי, שקדם לו) והקירות העבים (בבית־הכנסת של טרנופול הגיע עובי הקירות למטר וחצי בקרוב), הנתמכים מבחוץ ב„שקר"פים, המשמשים קירות־עזר, ובפנים הבית עמודי־התווך, המשענות האדירות של כיפת־הקמרון.

בית־הכנסת המבצרי מצטיין מבחוץ בעיקר בחומת־המעקה סביב הגג, הוא האַתיק הגבוה, היפה, המשמש עד היום דוגמה נאה, קלאסית, לקשוטי־חוץ של רוב בתי־הכנסת הבארוקיים בפולין, מן המאות הט"ז והי"ז, ולקשוטי־חזית של בניני־הפאר הפולניים החילוניים, מתקופת התחיה הקראקובית ולאחריה.

האַתיק הוא ללא ספק הקטע האדריכלי האופייני ביותר לבניה הרנסנסית הקראקובית. אמני הרנסנס שהשתדלו להדגיש, במתכונת האדריכלות הקלאסית, את קוויו האופקיים הישרים והרצופים של הבנין, בניגוד גמור לסגנון הגותיקה בעל הקווים המתרומם כלפי מעלה, — אמנים אלה יכלו בנקל להגשים זאת באַתיק הארוך, ובמיוחד בתקופה זו של בניית בניינים ציבוריים רפרזנטטיביים, בעלי חזית רחבה למדי. המעקה הגבוה של האַתיק הקראקובי- המעטר את גג הבנין ומסתירו, הצטיין באדריכלותו הנאה, העשויה בליטות־פילאסטרים ושקעי־ארקדות הקבועים בדרך כלל בין שני כרכובים.

בניגוד לקירות החיצוניים החלקיים, רחבי־הידיים, של בית־הכנסת, על חלונותיהם הגדולים, מופיעה כאן הארקאדה העיוורת של האַתיק, הסובבת את הגוש הראשי של הבנין המהווה קטע אדריכלי יחידי, בעל ערכים סגנוניים מיוחדים.

האַתיק מזכיר בקווי הפרופילים העשירים שלו צורת כתר, ולפי שהוא נמצא בראש הבנין מהווה הוא למעשה עטרת הבית, החלק הדקורטיבי ביותר של בית־הכנסת. מסורת האַתיק סמוכין לה, כידוע, בצו התורה על בניית

---

* פרטים היסטוריים ר' במאמרו של ד"ר נ. מ. גלבר, עמ' 25 וכו'.

מעקה לגג הבית: „כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך", וגו' (דברים, תצא, כ"ב, ח') וגם בתיאור בית־המקדש בספר יחזקאל.

האַתיק עשוי לרוב ארבעה חלקים עיקריים, וחלוקה זו היא כמעט טיפוסית לבתי־הכנסיות המבצריים. א) הכרכוב התחתון, הוא החלק המבדיל בין האַתיק לבין עצם הבנין. ב) האַתיק עצמו, שקישוטיו עשויים לרוב צורת ארקאדה עיוורת. שקעי החלונות הסתומים הללו נפרדים זה מזה על־ידי עמוד שטוח, חצי־עגול. (בשקעים אלה נמצאים לפעמים, כמו בבית־הכנסת בטרנופול, חרכי־יריה). ג) הכרכוב העליון. ד) החלק העליון, העשוי לרוב צוקי־חומה משוננים וביניהם חרכי־יריה.

פנים בתי־הכנסיות מצטיין בקומפוזיציה של הקירות, שהיתה אף היא תוצאה מצורתו המרובעת של הבית. קישוטי ארבעת הקירות היו לרוב שווים, אך הקירות עצמם חולקו לשלושה שטחים, שנבדלו ביניהם על־ידי שלוש „לונטות", שלושה חלונות ושני פילסטרים. החלוקה הזו היא גם תוצאה טבעית של מבנה הכיפה, בעלת תשעת המרובעים. רק הקיר המזרחי, שבו ארון־הקודש, נבדל משאר הקירות, כי בו נקרעו שני חלונות בלבד משני צדי ה„ארון", ופעמים גם חלון קטן, מעגל.

בדרך־כלל נעלמים מאתנו שמותיהם של בוני בתי־הכנסיות המרובעים או המבצריים. אין ספק שסגנון בתי־כנסת אלה ,בעלי הקירות החלקים, מושפעים מאוד מהבניה האיטלקית. בימי המלכה בונא לבית ספורצא, אשת זיגמונט הראשון, הגיעו כידוע לפולין אדריכלים איטלקיים, ויתכן שהיו ביניהם כמה אמנים יהודים אשר תיכנו תכניות של בתי־כנסיות. בית־הכנסת הטרנופולי שימש דוגמא קלאסית לטיפוס בית־כנסת מבצרי, הואיל ובו התגלמו כל הקווים האדריכליים האופייניים לבניה מעניינת זו.

בתי תפילה ומדרש

מאת ד"ר הלל זיידמן

בגישתי לעבודת־הקודש, לרשום אותיות במקום לחרוט מצבות לעירי טרנופול, וביחוד לשלומי אמוני־ישראל שבה, עולות בזכרוני דמויות יקרות, קרובות, של הרוגי, מעוני ושרופי, המאירות את חשכת התקופה בזוהר נשמותיהם.

מבית־הכנסת הגדול, זה הבנין הדומה למבצר מן המאה הט"ז, עתיק־היומן ועתיר־המסורת; מקלויז הושיאַטין המלא חסידים ולומדים; מקלויז הנכבדים של ר' יעקהילה; מבית־המדרש המעוטף בלבביות של פשוטי־העם, מקלויז אוז'רנה, שלא פסקו ממנו מתפללים ולומדים יומם ולילה, בשבת ובששת ימי המעשה; מבית־תפילתו של הרבי ממז'בוז', ר' אברהם יהושוע־השל, נכדו של ה„אוהב ישראל" מאפטא; מבית־תפילתו של הרבי ר' יוסה'לה, נכד הז'ידצובי ושומר נוסח תפילתו המלבב בעצבו המתוק וניגונו החרישי שאין כמוהו — מכל בתי־הכנסיות ובתי־המדרשות. בתי־התפילה והקלויזים עולות בנשמותינו נגינתם של שליחי־ציבור, חזנים ובעלי־תפילות, שקולם ערב, ופרקם נאה ומעורבים בדעת עם הבריות, ומהדהדת תפילתן של עֵדות קדושות המצפות לגאולה, של קהל מגוון, שהקטן שבו היה מלא מצוות כרימון והפחות בהם היה נעלה במידות, וכולם היו אֵיתנים באמונתם, מסורים לתורה ולקדשי עם ישראל.

מתהומי העינויים של בלז'יץ, מקום כליונם בתאי־גז, עולה אנחתה האחרונה של עֵדה קדושה, עיר־ואֵם בישראל טרנופול, וחודרת לעומקי נשמותינו אנקת־גסיסתה של קהילה גדולה שכל ימיה היתה מתגעגעת לימות המשיח. נוקבת עד מעמקים אנחתם של יהודי ש"ס ופוסקים, של יהודי תהילים ומשניות, שגורל מר אחד איחדם, שקציר־מוות אכזרי הפילם יחד — שפלי־ברך וגאים, חסידים ו„בעלי־בתים", עניים ועשירים, לומדים ופשוטי־עם, כולם מאוחדים באמונה וברוח, וכולם שווים באסונם.

לא יוחגו עוד חגים בביתו של הרבי ממז'בוז' שברחוב טרנובסקגו, ולא יגילו עוד בשמחות־תורה בבתיהם של רבני דמתא. הרב ר' יעקב שליטא והרב ר' השל באב"ד, ולא יתוַעדו בבית־מדרשם של הקצבים ושואבי המים, ולא יתכנסו עוד בימי־פגרא בקלויז הושיאטין וקלויז צ'ורטקוב, ולא תישמע עוד השתפכות הנפש בנוסח זידצ'ובי בימים־נוראים אצל ר' יוסה'לה, סמוך לבית־הכנסת הגדול, ורחובות־המסחר רוסקה ורינק וסובייסקגו, ולא ישבתו עוד בשבתות ובימים־טובים, — קהילה גדולה היתה למדבר שממה, חלפה ועברה כלא היתה מעולם. כולה עלתה על המוקד בידי עם של חיות טרף, שקעה בתהום ענויים וכליון ללא זכר, ללא קבר ומצבה. ראשית נעורינו, קסם חלומות הנוער נשטפו בדם הרג רב. בבתינו, בהם נולדנו לתורה, בהם חונכנו לאמונה, השתכנו זרים אכזריים.

כל היקר והקדוש חולל ואובד, ורק שרידי הקהילה,

שרידי הדור שנשמד, נושאים בקירבם ביגון את זכרם, ועלינו לשמור על גחלת הזכרון, ולרשום שמות וקורות, ולהקים מצבות על קברים פורחים באויר.

טרנופול היהודית, ובה היהדות הדתית, היתה, כרוב ערי ישראל, עיר בתוך עיר, מובלעת ישראלית בתוך העיר הנכרית, נטע זר על אדמת נכר. יהודים מדקדקים במצוות הקיפו את העיר היהודית חוטי עירובין (ר' ד. בר היה מתעסק בזה בנאמנות, והיה שומר על החוטים שלא יינתקו.) ובתוך המובלעת היהודית הזאת חיו את חייהם יהודים נאמנים לדתם, הרחק מהתרבות הזרה. הם היו יהודים בעלי אופי עז, שרוח הזמן והסביבה הנכרית לא יכלו להם. הם בנו להם חיים מלשהם, שמקורם באוצרות הרוחניים של היהדות, בתוך אקלים יהודי מיוחד, ומועדים וזמנים יהודיים: ערב פסח, ימים־נוראים, תעניות ושמחות.

חייהם של יהודים שומרי תורה ומצוות התרכזו בבתי־התפילה, הקלויזים, בתי־המדרש. אלה היו נקודות הגיבוש לעדות, לציבורים, לחבורות חסידים. לכל אחד מבתי־התפילה האלה היה אופי משלו. לא הרי זה כהרי זה. מתפלליו של כל בית־תפילה הטביעו את חותמם עליו והיו מושפעים ממנו.

בואו אפוא ונחשוב חשבונם של בתי־תפילה של קהילת טרנופול. מקובל היה שמספרם חמישים ושנים, אולם לא נשתמרה רשימה מדויקת, ונרשום את שנשאר בזכרוננו.

בית־הכנסת הגדול. בנין כעין מבצר־אבן מן המאה הט"ז. בבית־הכנסת הגדול עברו לפני התיבה חזנים מפורסמים, בליווי מַקהלות מאורגנות בטוב־טעם. החזן האחרון היה הלל הרשפט, שנהרג על־ידי הגרמנים בשנת תש"ב. הבעל־קורא בבית־הכנסת היה המורה העברי המצוין זושא והלר, והוא עשה את מלאכתו בדייקנות, בבקיאות ומומחיות יוצאות מן הכלל. קריאתו בתורה היתה בבחינת אמנות.

בית־המדרש הישן. בו התפללו לומדים, בעלי־בתים, בנוסח אשכנז. למדנים הגידו שיעורים בפרשות השבוע, מדרש ומשניות. האחרון היה ר' שמריל אייכנבוים, למדן מופלג, חריף ובקי ופיקח, בעל לשון שנונה, ממקורביו של הרב מנחם־מוניש באב"ד ומנהל הפוליטיקה למענו במועצת הקהילה ובהנהלתה, בהן היה חבר שנים רבות.

קלויז הושיאַטין, בקירבת מקום לבית־המדרש הישן ולבית־הכנסת הגדול. מתפללי הקלויז היו רובם יודעי־ספר, בהם למדנים מופלגים, בקיאים בש"ס ופוסקים, כר' אברהמלי דליץ', מלמד לפי מקצועו, ור' פנחס שוואַרץ, סוחר. פאר קלויז הושאַטין היה ר' דוד לבוב, למדן, חסיד נדבן־עשיר, איש בעל מידות תרומיות, ובעל אופי אצילי. הוא לא נמנה עם חסידי הושיאַטין אלא עם חסידי בויאַן, אֲבל היה מתפלל בקלויז הושיאַטן. הוא היה האוטוריטה העליונה ביהדות החרדית בעיר, ונבחר כנציגה במועצת הקהילה.

הקלויז של רבי יעקב'לה (על שם מיסדה ר' יעקב פודהורצר, סבו של פרהצור, ראש עיריית צפת). ריכז בתוכו בעלי־בתים עשירים וקצת משכילים. הרב מנחם־מוניש באב"ד היה נוהג להתפלל בקלויז זה בימים־נוראים, היה בה בעל־תוקע, שהיה מזעזע את לבות המתפללים בתפילותיו קודם תקיעת שופר.

קלויז צ'ורטקוב. מרכז לחסידים עשירים וללומדים ידועים. בה התפללו בעלי־האחוזות החסידיים ר' יהודה־בר זיידמן עם בניו ר' אברהם שלמה ור' מרדכי, ר' יעקב ברייטמן וחתנו הדגול, שהתפרסם אחר־כך בתור הרב מלובלין ומיסד „ישיבת חכמי לובלין" הוא הרב מאיר שפירא, מנהיג „אגודת ישראל" ואחד מנציגיה בסיים הפולני. גם יתר חתניו של ר' יעקב ברייטמַן היו לומדים ידועים, כגון ר' לייבוש אַראַק, שאר־בשרו של הרב מאיר אַראַק מבוצץ', ור' משה רוזנר, סגן ראש־הקהילה ויו"ר התאחדות החרדים "תפארת הדת".

אוז'ירנר קלויז, ברחוב פודולסקה וויז'שאַ המקביל לרח' רוסקה אם בשל מקומה המרכזי ואם בשל סגולותיו האחרות, היה קלויז זה מלא תמיד מתפללים ולומדים עד שעה מאוחרת בלילה. מעולם לא היה ריק מבחורים מתמידים, והתקיימו בו כמה מנינים בשחרית ובערבית. מבין המתפללים נשמרו בזכרוני ר' לייב הרש טהאַלר ה„רואה" (בודק ריאות בהמות, להכשיר או להטריף) שהיה בקי נפלא בש"ס ובשולחן־ערוך, ובקיאותו חרגה משטח מקצועו. התבלט שם גם ר' יצחק וַולפיש, כיום בטורונטו בקנדה, נואם מצוין, דרשן ומשכיל, מנושאי דגל „המזרחי".

ר' נטעלה'ס קלויז, מול בית־הכנסת הגדול, מבתי־התפילה הישנים בעיר. נוסד לפני כ־150 שנה על־ידי סוחר אדוק ר' נטעלה, שהיה חשוך־בנים והקדיש את כל הונו, וביתו לקהילה. בית־תפילה זה היה בעל שתי קומות, בקומה עליונה היה גר ר' יהושוע השל באב"ד, מחבר „ספר יהושוע" המפורסם. אחרי פטירתו היו שתי הקומות לשני בתי־תפילה.

בית־המדרש „קטברג", בסביבת בית־הכנסת הישן. מתפללים בעלי־בתים ידועי ספר.

ר' אפרים סושה'ס קלויז, גם הוא בית־תפילתם של בעלי־בתים אמידים.

„ר' נחמצ'יס שוהלכל", מול קלויז הושיאטין ברחוב פודולסקה ניז'שה. בית־תפילה לבעלי־מלאכה.

ר' נתנאלי'ס קלויז, מתפלליו סוחרים אמידים, משכילים, אבל שומרי תורה ומצוות.

בית־התפילה של האופים („דאָס בעקערישע

שוהלכיל״). שם התפללו לא רק אופים אלא גם בעלי אומנויות אחרות.

בית־המדרש החדש, בקרבת רחוב באָרון הירש.

בית־התפילה שליד בית־החולים היהודי ברחוב אוסטרוגסקיגו.

בית־התפילה שליד בית־העלמין הישן. אף הוא ברחוב אוסטרוגסקיגו ,המכונה רחוב מיקוליניצר.

ר׳ יוסה׳ליס מנין, בית־תפילתו של הרבי ר׳ יוסה׳לי אייכנשטיין, מגזע הזידאָצ׳ובי, סמוך לבית־הכנסת הגדול.

מז׳בוז׳ר מנין, בית־תפילתו של הרב ר׳ אברהם יהושע־השל ממז׳בוז׳ מגזע אַפטא, חתנו של הרבי מקופיציניץ.

בית־התפילה של שואבי מים, בקרבת בית־הכנסת הגדול, שבשבתות וימים־טובים היה מלא מפה־לפה פשוטי־עם שהתפללו שם ואחרי הצהרים היו שומעים שיעורים ממלמדים מתנדבים.

„פריוויליכער שוהלכ׳ל״, שבפרוור העיר פרי־וויליכה.

בית־התפילה של הפחמים, מתפלליו בעלי־מלאכה.

בית התפילה של הרב מנחם מוניש באב״ד, במעונו ברחוב פרל בימות החול למד שם עם תלמידיו ובערבים ובשבתות התפללו שם בציבור.

בית־התפילה של ר׳ יעקה׳לה שליטא, ברחוב יוסף באב״ד. בבית זה גר גיסו של הרב יוסף באב״ד, בנו של הרב ממיקוליניץ, ובשבתות התפללו שם בציבור.

הטמפל, ברחוב פרל על שמו של יוסף פרל, היה בית־תפילתם של חוגי ה„נאורים״, מבצר המתבוללים. בית־כנסת זה כבר אינו שייך לפרק על יהודים חרדים, והוא ראוי להערכה מיוחדת.

חזנים וחזנות

מאת מ. ש. גשורי

עם התפתחות לימוד התורה בגליציה המזרחית התפתחה בה גם החזנות. מהמאה הט״ז ואילך היו קיימים בכמה מקהילות ישראל חזנים נודעים. חלק מהם שמם נשאר לזכרון בספרות, ובפרט על מצבותיהם. הקהל היהודי היה להוט אחרי נגינה ואחרי חזן טוב וגם בבית־הכנסת הגדול בטרנופול עברו תמיד לפני התיבה חזנים נודעים. לדאבוננו לא הגיעו לידינו ידיעות על חזני טרנופול עד למאה הי״ט.

העיר טרנופול היתה נתונה במאה הי״ט בין שתי השפעות: השפעת המערב שבאה מווינה בירת אוסטריה, שתפסה מקום חשוב בעולם המוסיקה, ובה ישבו גדולי המלחינים שיצירותיהם נפוצו בכל העולם התרבותי, והשפעת המזרח, רוסיה הגדולה עם מליוני היהודים שבה, ששימשה מרכז חשוב לגדולי החזנות הרגשית המסורתית, ומזמן לזמן באו חזניה לגליציה. מובן שטרנופול הלמדנית־מסורתית היתה מעונינת לשמוע חזנים גדולים שלזמרתם ערך אמנותי. חזנים כאלה נמצאו לרוב ברוסיה הגדולה, והם לא היו מזלזלים גם בטרנופול, הנידחת מבחינה גיאוגרפית. לגבי החזנות לא היתה שום עיר יוצאת־דופן. לטרנופול הגיעו מבחירי חזני רוסיה, והגדול שבהם ירוחם הקטן (בלינדמן).

*

ירוחם הקטן (1798 — 1891)

ירוחם הקטן, שנקרא בשם זה בגלל קומתו הנמוכה, היה אחד מאבות החזנות המסורתית במזרח־אירופה במאה הי״ט.

שיחקה לה השעה לטרנופול שירוחם כיהן בה תשע שנים כחזן, ואף הקים בה מעין בית־מדרש לחזנות, היא מקהלתו המפורסמת שהניחה יסוד לתרבות המוסיקה המסורתית בגולה. ירוחם הקים תריס בחזנותו נגד השפעת נגינת המערב שחוטיה נמשכו מווינה הבירה. ירוחם היה לוחם אמיץ, והיו לו כל התכונות הדרושות כדי לעמוד בקרב ולנצח.

מטרנופול עבר לברדיצ׳וב, ששם שרת כחזן למעלה מחמשים שנה, ושם נפטר בשנת 1891 בהיותו בן תשעים ושלוש.

יהושע (פיצ׳י) אבראס (1820 — 1884)

משכילי טרנופול, ששאפו לתיקונים בבית־הכנסת לא היו מעיזים להקים „היכל״ על טהרת שיטת התיקונים הגרמנית, בשל התנגדותם של רוב תושבי העיר האדוקים לתיקונים רדיקליים. אולם הם לא היססו להקים את „היכלם״ על בסיס הזמרה המקורית המתוקנת, לפי חוקי ההרמוניה, ולעצב את שני הזרמים, בנגינה, לחטיבה אחת, מקורית

עד כמה שאפשר. פרנסי ה„היכל" החלו לבקש להם חזן המתאים לתפיסה זו, כלומר: נאמן לתורת זולצר.

למזלם נזדמן להם חזן כזה באקראי, „מן השמים". פרנס ה„היכל" הטרנופולי ביקר בעניניו בברודי אצל הבנקאי המקומי משה קאליר. באותו מעמד נמצא שם החזן הצעיר יהושע (פיצ׳י) אבראס, מבחירי תלמידיו של זולצר, שבעברו את ברודי נכנס לאותו בנקאי עם מכתב המלצה ושר לפניו אחדות מיצירות בצלאל האודיסאי. הפרנס הטרנופולי הוקסם מאד מקולו של אבראס, ואחר ששמע מפיו שהוא אחד מבחירי תלמידיו של זולצר הוינאי, לא הירפה עוד ממנו, ובכוח ממש הביאו אתו לטרנופול. גבאי ה„היכל" נתכנסו לבחינה, ומששמעו את קולו, הציעו לו את משרת החזנות בביהכנ״ס הכוראלי החדש.

שנתיים ישב אבראס בטרנופול והפליא את שומעיו הרבים, שלא נלאו מלשמעו. ואין ספק שהדבר היה תלוי בפיצ׳י עצמו, ויכול היה לשבת במנוחה בטרנופול ימים ושנים ללא הפרעה. עסקני ה„היכל" היו מרוצים ממנו מכל הבחינות, והוא שעשה פרסום רב ל„היכלם".

הוא ישב בטרנופול עד שנת 1842, אך מסיבות פרטיות לא יכול להשאר במקומו זה, ועבר ללבוב ונתקבל כחזן בבית־הכנסת הגדול.

פיצ׳י היה אחד הגורמים לעלילות קנאי טרנופול על הרב שי״ר, ששר לפניו בליל השבועות עם עלות השחר אחרי „תקון ליל שבועות" *. אילו היה כותב החזן פיצ׳י את זכרונותיו ואת פרשת גדולתו בחזנות, היה מגלה הרבה פרטים על החיים בטרנופול בתקופת שהותו בה, וביחוד על המצב בשטח הנגינה היהודית בעיר.

קלמן לב

קלמן לב (לעוו) היה אחד החזנים החשובים ביותר של דורנו. הוא היה גם מלחין, וחיבר רצ׳יטטיבות מופלאות, שהחזנים השתמשו בהן בהצלחה. קלמן לב נולד בטרנופול בשנת 1862, וקבל בה חינוך יהודי־מסורתי, ושר כמשורר אצל החזנים הגדולים שכהנו בטרנופול. הוא שר כטנור אצל ירוחם הקטן בימי כהונתו בטרנופול, ומשם עבר לחרסון ושר אצל פנחס מינקובסקי. אחר־כך עבר לאודיסה ונתקבל לחזן בבית־הכנסת הקר, ואחרי שנתיים עבר לביהכנ״ס הניקולאיובי הגדול. משם עבר לניקופול, במקום שכיהן כחזן ארבע־עשרה שנים רצופות בלוית מקהלה יפה, ולבסוף עזב את אירופה השתקע באמריקה.

הוא חיבר יצירות רבות לבית־הכנסת בנוסח היהודי וברוח מוסיקלי, ואף הקים הרבה תלמידים, משוררים וחזנים, הממשיכים את עבודתו בהרמת קרן החזנות בכל המובנים. מת בניו־יורק בשנת 1914 כשהוא בן 52 שנים.

איזידור אדלסמן

נולד באוטיניה (גליציה) בשנת 1886. הוריו עסקו במסחר. אביו היה תלמיד־חכם גדול ובעל־תפילה לבבי, בלי לעשות מזה אמצעי לפרנסה. בן עשר החל איזידור לשיר בחצר הרבי מויז׳ניץ ר׳ חיים האגר, כעוזר לחזן. בשנת 1897, אחרי מות אביו, נסע אל דודו באוסטריה שהיה סוחר גדול, והלה שלחו לקונסרבטוריון בוינה. אחרי שסיים את הקונסרבטוריון הוינאי בפיקוח החזן הראשי באואר, כיהן כחזן בהונגריה, ומשם עבר לטרנופול. הוא כבש את לב שומעיו בטרנופול מיד בהופעתו הראשונה. קולו הזך כבדולח חישמל את הקהל. מלבד זאת היה בעל־נוסח ובעל ידיעה מרובה במוסיקה. ב־1920 עזב את אירופה והתישב באמריקה. הוא קבל משרה כחזן בעיר בוסטון.

שאול בראנדס (1866 — 1929)

נולד בטרנופול בשנת 1866 להורים עניים, רוכלים. הוא היה בעל אלטו נאה ושר אצל החזנים החשובים ביותר בגליציה, וגם אצל ניסן בלזר (ספיבק). ומהתיאטרון לחזנות. היתה לו נטיה גם לבמת התיאטרון, וכמה פעמים עבר מחזנות לתיאטרון.

דוד הירש

נולד בחירוב שליד פשמישל בשנת 1870. מנעוריו היה בעל קול יפה, והיה שר אצל חזנים. ירוחם הקטן לקחו לטרנופול והוא שר אצלו במקהלתו, כן הכניסו לבית־הספר ואף לימדו מוסיקה. כשלוש שנים ישב דוד הירש בטרנופול. עד שלקחו החזן הנודע יעקב בכמן ללבוב.

אברהם טרכטנברג

נולד בקמיניץ־פודולסק בשנת 1861. בן שש־עשרה היה כאשר משפחתו עברה מרוסיה לאוסטריה. אברהם נכנס למקהלת ירוחם הקטן בטרנופול, ובזמן קצר הספיק ללמוד תווי־נגינה ונעשה לבעל מקצוע, עד שנתמנה גם למנצח על מקהלת ירוחם בטרנופול. בתפקיד זה שימש שנתיים.

שמואל קבצקי

נולד בווינקוביץ, פלך פודוליה. בנעוריו היה בעל סופרנו, הופיע כמשורר אצל החזנים שלמה וולוצ׳יסקר, אברהם קליכניק, שמואל וינמן ואחרים. עוד כמשורר הראה כשרון גדול לחבר יצירות משלו וגם לנצח על מקהלות, ולבסוף נתברר שהיה בעל כשרון כמנצח לא פחות מאשר

---

* ע׳ מאמרו של ד״ר נ. מ. גלבר, עמ׳ 84.

בתור חזן. הוא כיהן בטרנופול כמנצח בבית־הכנסת הגדול במשך זמן קצר.

זאב־וולף וילדר

זאב וולף וילד נולד בשנת 1860 בסטניסלבצ׳יק על־יד ברודי, למד בנעוריו בישיבה אצל אביו, שהיה בעל־תפילה ידוע. אחר כך נתקבל כמשורר במקהלת ירוחם הקטן בטרנופול ומילא שם תפקיד זה בהצלחה שלש שנים, ורק אחרי שקול הסופרנו אבד לו עם חילופי הקול חזר לביתו, למד שחיטה, ובגיל שמונה־עשרה קיבל משרה כחזן־שוחט.

החזן וילדר נתפרסם בכל העולם היהודי בקולו האדיר והוציא בדפוס עשרים מחיבוריו פרי רוחו. שנתקבלו על־יד החזנים בהתפעלות רבה. וילדר כיהן כחזן בארצות שונות, ואף באמריקה, אנגליה ואפריקה. כיום הוא יושב באמריקה ומשמש שם חזן.

לוי ליוברר

החזן לוי ליוברר, שפירסמו בא לו בעיקר בתור בעל־תפלה גדול היה מפורסם גם בשמות־לוי אחרים, כמו „לוי טרנופולר״ ו„לוי באלטר״, על שמות הערים טרנופול ובאלטה. הוא היה רצ׳יטטור נדיר במינו ותלמיד חכם גדול. בטרנופול למדו אצלו חזנים רבים, ומהם שהתפרסמו, התגאו ברבם המדריך המצוין.

משה גולדבוים

שהיה מכונה בטרנופול פשוט „משה חזן״ — התפלל עם מקהלה משלו ב„טמפל״ ברחוב פרל הרבה עשרות שנים. הוא היה אחרון החזנים, תלמידו של סולצר ואחרים מהחזנים המערביים, אשר שמר בקפדנות על הניגונים שלהם. ה„טמפל״ של טרנופול, אשר בשעת הווסדו צריך היה להיות בית־תפילה מודרני ולאַחד את הרגש הדתי עם הצורה היפה החיצונית בסוף המאה התשע־עשרה ובעשרות השנים הראשונות של המאה העשרים, רחוק היה מה„טמפלים״ הריפורמיים של היום. היו בו רק יותר סדר, שקט ונימוס בהתנהגות המתפללים מאשר ב„שטיבלעך״, אבל הדבר לא השפיע לרעה על ההשראה. לא כמו שאר החזנים, ששרו בטרנופול רק באופן ארעי, היה משה חזן עם משפחתו טרנופולאי כל ימי חייו, סמל של התקופה הפרלית, והחזיק במסורת זו ביחד עם השמש (Tempeldiener) שהיה ממשפחת פרל ונשאר היחיד במשפחה שלא עזב את היהדות.

הלל הרשאפט ומ. קוציק

בשנת 1933 נתקבלו בטרנופול שני חזנים חדשים, במקום הקודמים שעזבו. לבית־הכנסת הגדול נתקבל הלל הרשאפט, ולבית הכנסת הכוראלי מ. קוציק. ב־1938 בא במקומו של קוציק החזן וינטרויב מלבוב.

ניסן האודסאי

בסוף המאה הי״ט כיהן בבית־הכנסת הגדול בטרנופול חזן מפורסם בשם ניסן אודיסר, ששר עם מקהלה בת עשרה משוררים, ובימים־הנוראים באו כ־4000 מתפללים לבית־הכנסת והתענגו על תפלתו הערבה.

*

אלה הם שמות החזנים שהספקתי לאספם מפי ילידי טרנופול. מובן שהרבה שמות אבדו, וכדאי ליוצאי טרנופול לרשום את שמות החזנים לזכר עולם.

מוסדות
חינוך ותרבות

מוסדות חינוך עבריים בטרנופול

בית הספר „תרבות"

מאת מרדכי דויטש

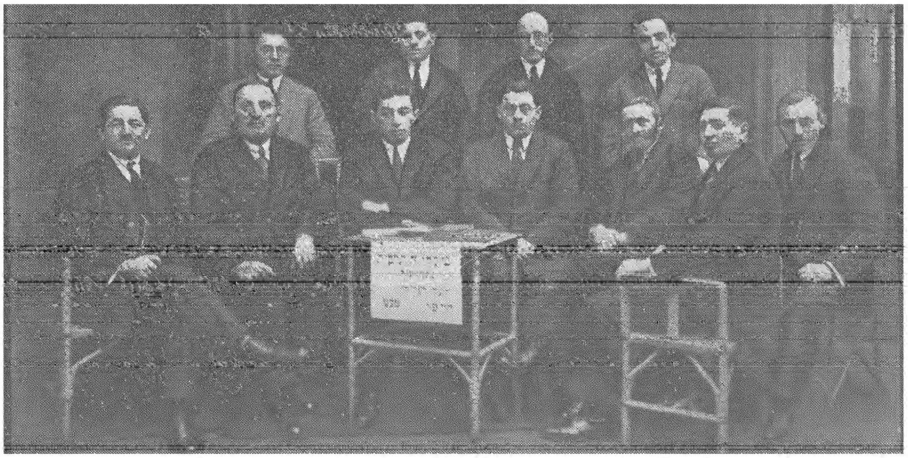
בשנת 1924 באתי לטרנופול. מצאתי לפני שדה־פעולה תרבותי, את בית־הספר העברי. בית־ספר עברי נוסד בטרנופול לפני המלחמה הראשונה במאמצי העסקנים הראשונים. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה עזבו הרבה עסקנים את העיר, שהיתה קרובה לגבול הרוסי, ובחרו להם למושב את עיר הבירה וינה עד יעבור זעם. הצעירים התגייסו לצבא האוסטרי. העסקנים הוותיקים לא חזרו עוד לעיר מולדתם. אחדים מהם נשארו בווינה, ואחרים עברו לפולין הקונגרסאית. היה כר נרחב לעבודה תרבותית.

המלחמה חלקה לטרנופול מנה מלאה וגדושה של צרות ותלאות, חליים רעים והרס. בתי־ספר נסגרו, כי מצב התושבים היהודים היה חמור לאחרי ימי השלטון הזר והעוין והמלחמה הבלתי פוסקת סביב העיר ובעיר ממש, קרוב לשלוש שנים. אחרי כן באו שלטון האוקראינים, שארך חצי שנה, וכניסת הפולנים. כל זה רושש את האוכלוסיה היהודית, ורק קומץ אנשים התמסר לרעיון שיש הכרח לתת לַנוער חינוך עברי; שאין עתיד לנוער היהודי בגולה, ולכן יש לחנכו לחלוציות בארץ־ישראל ולתת בפיו את הלשון העברית, שפה משותפת לקיבוץ הגלויות. האנשים האלה השקיעו הרבה כוחות ומרץ כדי לחדש מה שטעון חידוש ולתקן מה שאפשר לתקן.

הדרך לא היתה סלולה, הרבה מכשולים עמדו בדרכם.

המשוררת אלישבע עם ועד בית־הספר העברי
Poetess Elisheva with the Committee of the Hebrew School

מיסדי „תרבות" בטרנופול (הועד הגלילי), 1926.
מימין לשמאל — יושבים: ויסמן, טוכמן, ר. ברגר, גרינשפן, סימון. עומדים: ז. והלר, מ. דויטש, י. קורפירסט, א. מאיברגר.
Founders of "Tarbuth" in Tarnopol, 1926
From right to left — sitting: Weisman, Tuchman, R. Berger, Gruenspan, Simon. *Standing:* Z. Wahler, M. Deutsch, I. Kurfuerst, A. Maiberger.

אולם הרצון העז שפעם בלב כל אחד מהם הגביר את הרצון על היכולת. לא פעם עמדנו לפני בעיה קשה וחמורה: דירה לבית־ספר. תפסנו חדרים בבית־ספר פרל שעמדו להשכירם לחנויות. בית־ספר פרל עמד תחת אפוטרופסות המתבוללים, והם לא רצו לתת בו דריסת־רגל לבית־ספר עברי. מלחמה כבדה נהלנו אתם עד שהיו מוכרחים להענות לדרישת דעת־הקהל וכן לעובדה שאנחנו כבר יושבים במקום, ולהוציאנו לא יהיה קל. אולם בכל הזדמנות הזכירו לנו שאנחנו היינו התופסים, כאילו היה זה רכושם הפרטי ואנחנו נכנסנו לתחום שלהם.

איזון התקציב היתה אחת הבעיות הקשות שנתקלנו בה. אי־תשלום המשכורת למורים בזמן היה דבר שכיח. אולם תמיד התגברנו על המשבר. עזרו לנו הרבה החברים הנבחרים שלנו במועצת העיריה. בהשתדלותם קיבלנו תמיכה חדשית מגזברות העיריה. זה עזר לנו להמשיך להרחיב ולשכלל את בית־הספר העברי. לא הסתפקנו במה שהיה; רצינו להרחיב את המסגרת ולהתקשר עם המרכז לתרבות בפולין.

כשנוסד בפולין הארגון הארצי של בתי־הספר העבריים, עממיים ותיכוניים, בשם „תרבות" מיד תפסו בתי־ספר אלו את מקומם הראוי להם. רוסיה הצארית בזמן שלטונה בפולין לא הביטה בעין יפה על קיום רשת חינוך משוכלל בפולין. לא פעם הפריעה לרשויות המקומיות בהקמת בתי־ספר ואולפנים פולניים. אחרי שיחרורה של פולין היתה דאגת הממשלה נתונה לכינון רשת חינוך בשביל ילדי פולין, ולא התנגדו אם היהודים בנו בתי־ספר משלהם ולפי סגנונם. בגליציה היתה רשת־חינוך משוכללת של הממשלה האוסטרית. קשה היה לנו ללכת בעקבות אחינו בפולין הקונגרסאית וליסד בתי־ספר עממיים ותיכוניים עצמאיים לפי סגנונם כי זה היה כרוך בהוצאות גדולות, וההורים עדיין היו רחוקים מהרעיון שיש לתת לילדים חינוך עברי שלם הן בלימודי היהדות והן בלימודים הכלליים. לכן ראינו צורך לבנות הכל מהמסד ויסדנו את גן־הילדים הראשון כדי שמתוך הילדים שיצאו ממנו נתחיל בכיתה הראשונה של בית־הספר העממי, עד שנגיע במשך השנים לבית־הספר התיכוני. נכנסנו לרשת „תרבות" ונבחר ועד מיוחד לטיפול בגן־הילדים. בועד זה היו חברים אוסטרן, רכה אוקס ופנקה שכטר והרבה כוחות ומרץ השקיעו בו.

הדבר השני שמצאנו לנכון ליצור היו שיעורי־ערב לעברית לנוער ולמבוגרים. במשך חדשים אחדים החלו לדבר עברית בטרנופול ואפשר היה לשמוע שיחות וויכוחים בעברית חיה. אחר־כך יסד ד"ר לדר סניף „תרבות" בעיר ולוועדו נבחרו: קורפירסט, אדלשטיין, ויסמן, והלן, שרף, גינזברג, מאיברגר, ברגר, דויטש. בית־הספר רכש את אמון ההורים הודות למוריו המסורים לתפקידם, והרבה זמן ומרץ הקדישו לשכלל ולהאדיר את המוסד הזה.

בהשתדלותנו ביקרו בעירנו אורחים חשובים מארץ־ישראל. הסופר שמואל צ'רנוביץ („ספוג") הרצה על בעיות חינוך ותרבות. הוא התרשם מטרנופול וכתב רשימה בעתון „העולם", על העיר טרנופול ומצבה התרבותי. גם הסופר הגדול ש. י. עגנון היה אורחנו בבית־הספר בשהותו בעיר,

ואף השתתף עמנו בטיול. ד"ר צבי פפר ז"ל הלך בלווית הסופר להראות לו מעתיקות העיר ואת ספרית פרל. הוזמנה אלינו גם המשוררת אלישבע בעברה בערי פולין להכיר את היהדות הפולנית. היא קראה מיצירותיה לפני קהל גדול באולם „ברצטבו" אף זכינו לראות בתוכנו את גאון השירה העברית ח. נ. ביאליק. ועדת התרבות השקיעה הרבה מרץ עד שהצלחנו להביא את ביאליק לעירנו. ביאליק הרצה על „בעיות תרבות לאומית". הוא התענין מאוד בספרית פרל ונכנס לראות את שארית הנכס היקר הזה. ההזנחה בספרית פרל ובפרט בכתבי־היד העתיקים דיכאו את רוחו של המשורר. כבר הזכרתי שבית־הספר על־שם פרל וגם הספריה היו תחת אפוטרופסות המתבוללים, והם לא נתנו בה דריסת־רגל לציונים. ההצעה להעביר את הספריה וכתבי־היד לאוניברסיטה העברית בירושלים נתקלה בקיר אטום. באספה בערב היה נאומו של ביאליק מלא מרירות על ההזנחה הזאת והוא קרא מתוך צער: „אתם הולכים ללקט עצמות מתחת לשולחנות זרים ומזלזלים באוצרות התרבות שלכם. אתם ביזבזתם את הירושה הגדולה שירשתם מאבותיכם והולכים לרעות בשדות זרים." „מה זאת תרבות," שאל ביאליק, והשיב: „בעל תרבות אינו זה המתלבש בכתונת יפה שאחרים ארגו ויצרו בשבילו, אלא זה היודע ליצור לו בעצמו דברים חדשים". בלילה היתה מסיבת רעים עם החוגים הקרובים לנו. כאן נפגשנו עם ביאליק אחר לגמרי, ביאליק העממי. הוא הרצה לפנינו על תנועת ההשכלה המנדלסונית. ביאליק הסביר שתנועת מנדלסון התכוונה ללומדי תורה ולבחורי ישיבה שידעו עברית. השפה העברית שימשה אמצעי להגיע דרכה לשפה האשכנזית. התרגומים שלהם לכתבי־הקודש עזרו לבחורים אלה ללמוד גרמנית. הכוונה היתה — טמיעה והתבוללות. לעומת זאת היתה תנועת ההשכלה הגליצאית נושאת עיניה לאיש־העם, ללמדו פרק בכתבי־הקודש. לכן שמו כל מעיניהם בתרגום התנ"ך לשפה המדוברת, כדי שגם האיש הפשוט, שאין ביכלתו להגיע למקור, ירגיש לכל הפחות את היופי של ספר־הספרים בתרגום ועל־ידי כך ישתדל להגיע למקור. לכן תרגם מנדל לפין את תהלים משלי ואיוב ליידיש, כדי לקרב את התנ"ך לפשוטי העם. ומכאן קפיצת־הדרך לשורש, למקור! בהתפעלות דיבר ביאליק על חכמי גליציה רנ"ק, שי"ר, לפין, פרל וחבריהם.

השתדלנו להגדיל ולהאדיר את בית־הספר ובזמן האחרון הגיע מספר תלמידיו עד שבע מאות. גם שיעורי־הערב לעברית המו מרוב תלמידים ותלמידות. רצינו שאכסניה של תורה תהלום את שם העיר הנודעת בכל תפוצות הגולה. אף־על־פי שלפי גודל האוכלוסיה היתה עיר בינונית, כשאר ערים בינוניות בגליציה, הרי היתה גדולה בתורה, בהשכלה ובנאמנות לציונות.

אולם בא הכורת והשמיד הכל ומכל העושר התרבותי לא נשאר כלום. נסתלקו החברים היקרים שהקדישו ימים ולילות לטובת הפצת השפה העברית. ישראל קורפירסט, שהיה הרץ כצבי לכל דבר־מצוה, צבי גרינשפן המורה המסור, שרף, זוסיה והלר, מרת שיצר, מרת שטינברג, כולם מורים ומדריכים שלבם היה מסור לחינוך הדור הצעיר לארץ ישראל. העסקנים אברהם מאיברגר, יהושע פרנס, יעקב פפר, קנופהולץ, פרימר, ויסמן, שלום פישר, קופל יפה, פרידברג, צבי גינזבורג, רכה אוקס, ד"ר יהודה צלרמאיר. היד הטמאה של החיה הטורפת הנאצית השמידה הכל.

התלמידים הנמצאים בארץ לא ישכחו לעולם את המורים והעסקנים שכל־כך הרבה פעלו לטובת הפצת השפה העברית, כי בית־הספר העברי נתן להם את הדחיפה לעזוב את הגולה ולעלות לארץ־ישראל.

אגודת „תרבות" ופעולותיה

מאת נתן אוסטרן

דף נכבד ובלתי־נשכח בקהילת טרנופול מהווה העבודה הפוריה בשטח התרבות העברית.

בית־הספר העברי, בהנהלתו של המורה פלד, שתרם הרבה ללימוד השפה העברית (בהברה האשכנזית) ותרבותה שימש מרכז רוחני לקהילה עוד בשנת 1909. במאוחר יותר הצטרפו אליו מורים בעלי שם כגון: מתוק, ויטנברג ז"ל ואחרים ובכוחות מאוחדים הרביצו תורה ברבים והקנו השכלה עברית וכללית לרבים מיהודי המקום.

המלחמה העולמית ואיסור השלטונות המקומיים הביאו לידי צימצום חמור של פעולות בית־הספר. אולם גם אז לא שבתה התורה. נמצאו אנשים שארגנו קורסים לעברית ממש במחתרת, למרות האיסור המפורש. בפרשה זו ראוי לציין מיוחד אליהו שיצר, שפעל הרבה עד לעלייתו ארצה והיה לאחד ממיסדי כפר־יהושע.

עם תום המלחמה שוב התארגן בית־הספר רשמית וחידש את פעולותיו ביתר שאת. הפעם נטל את ההגה גרינשפן ז״ל ולידו סייע חבר מורים מוכשר ונלהב. ראויים להיזכר הדסה שיצר (רעית גרינשפן), שרף, גוסטה שטינברג ז״ל ואחרים.

בשנת 1920 נוסד הגן העברי הראשון בעירנו.

בשנת 1924 נוסדה אגודת „תרבות" אשר שמה לה למטרה את הפצת התרבות העברית בין המוני העם.

לפני היווסד האגודה כדין והכרתה על־ידי הרשות, היתה קיימת בטרנופול אגודת „עבריה", שמילאה את תפקידי „תרבות" (פרט לשיעורי־ערב). בשעה שבכל ערי פולין נוסדו אגודות „תרבות" שונה שם „עבריה" בטרנופול ל„תרבות" ופעולותיה הורחבו. נשכרו שני אולמות גדולים בבנין „שלוס" (הטירה) המפורסם, אשר שימשו להפצת התרבות העברית. במאמצים רבים הוסרו כל המכשולים, לרבות הכספיים, שעמדו בדרך האגודה.

הוקמה רשת ענפה של פעולות. אורגנו שיעורים לעברית, לנוער ולמבוגרים, הוזמנו מרצים ונתקיימו הרצאות, נקשרו קשרים תרבותיים עם ארץ־ישראל והובאו לביקור אישים חשובים. ביניהם ביאליק, מוסנזון, אלישבע, ויבדל לחיים ארוכים הסופר עגנון. במרוצת הזמן הוקמה ספריה עברית ונוסד חדר־קריאה. כך הפכה הסתדרות „תרבות" למרכז לחיי תרבות עשירים שהפריחו מוסדות אשר היו לפאר לקהילה היהודית כולה.

ראוי לציין כיצד החיתה „תרבות" את גן־הילדים המקומי, אחרי ההפסקה של 1921—22. העסקנים העתיקו מתוך רשימות הנולדים את כל בני 4—6, ואחרי שורה של ביקורים והסברות אצל ההורים קם לתחיה הגן אשר מנה כ־25—30 ילד, שטופחו באהבה על־ידי גננות מסורות ומוכשרות.

רשת הפעולות הנזכרות דרשה תקציב כספי לא קטן. שכר הלימוד בבית־הספר ובגן לא כיסה אלא כ־50—60 אחוז בלבד מהתקציב וכך נגזר על קומץ העסקנים להתדפק על דלתות רבות — ביניהם של מוסדות שראו בעין עוינת כל פעולות „תרבות" — כדי להשיג את ההקצבות שתאפשרנה את המשכת הפעולות הרבות. אף הנשפים המוצלחים מדי שנה, בפורים וחנוכה, הכניסו כספים שסייעו להחזקת מוסדות התרבות.

מתוך חבר עסקני הסתדרות „תרבות" מזדקרת דמותו האצילה והצנועה של היו״ר ישראל קורפירסט ז״ל אשר בהופעותיו הרבות רכש לו הוקרה וחיבה מרובה של הקהל הרחב מכל הזרמים. הרבה פעל גרינשפן, אשר יחד עם אחרים נשא בעול העבודה בעקביות ובהחלטיות, מתוך הכרת התפקיד והיעוד.

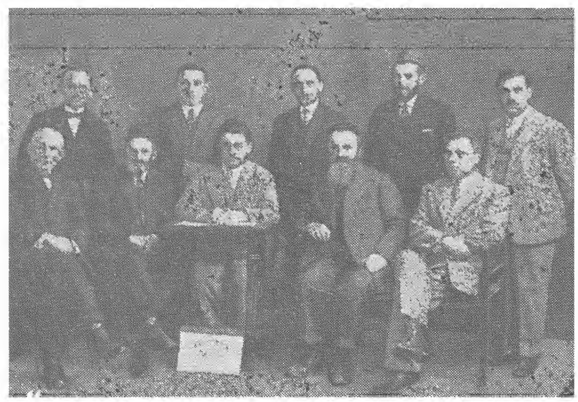
במרוצת הזמן הצטרפו ל„תרבות" אנשים רבים וביניהם מחובשי בית־המדרש שחלקם ניכר היה בהתפתחות התנועה העברית בעיר. אנשים אלה תרמו ממרצם והשכלתם להצלחתה ושיגשוגה של „תרבות" אשר חדרה לכל שכבות התושבים, פרט לחוגי המתבוללים. ראוי שיזכרו לפחות אחדים מהאישים האלה, כגון זוסיה ואהלר, אדם משכיל ששימש כבעל קורא בבית־הכנסת הגדול, מזכיר בית־הספר העברי, מורה בשיעורי־הערב. הרצאותיו בשבת אחר־הצהריים לפני חברי האגודה הצטיינו בתכנן ובצורתן

בית־הספר העברי „מכבי", 1909

"Macabi" Hebrew School, 1909

ומשכו קהל רב. היימן בא ל„תרבות״ כמעט ישר מבית־המדרש. הוא היה בן יחיד להורים אדוקים, קיבל חינוך דתי, היה בעל כשרונות דגולים ותפיסה מהירה, הצטיין בשנינותו בניתוח הבעיות שעליהן הרצה בחוגי „תרבות״. ויירוך, זידמן, ברס ורבים אחרים היו בין פעילי „תרבות״, אשר לא חסכו מזמנם ומרצם לפעולות האגודה. אין פלא אפוא ששליחים מארץ־ישראל, סופרים ועתונאים מצאו קרקע פוריה בטרנופול לפעולותיהם התרבותיות והרימו על נס את האוירה העברית שהורגשה בטרנופול. עתונים מארץ־ישראל, ירחונים ושבועונים, נמצאו לא רק באולמי־

ועד בית־הספר העברי בטרנופול, 1929

מימין לשמאל יושבים: פרידברג, פרימר, מ. דויטש, ק. יפה, נ. לונר. **עומדים:** קנופהולץ, צ. גרינשפן, י. בילר, ז. והלר, ש. מרגליות.

Committee of the Hebrew School in Tarnopol, 1929

From right to left — sitting: Friedberg, Primer, Deutsch, Yaffe, Luner. *Standing:* Knopholtz, Z. Gruenspan, I. Buchler, Wahler, Margolis.

הקריאה של „תרבות״, אלא גם אצל עשרות אנשים פרטיים. גם ספרים עברים זכו בתפוצה גדולה בטרנופול.

בסקרנו את מרכזי התרבות השונים בקהילת טרנופול קשה להתעלם מספרית פרל, שכבר נזכרה בודאי רבות בספר זה. ספריה זו הפכה לשם־דבר בגליציה. היא הכילה אוסף רב של ספרי־מדע וכתבי־יד. היא התנהלה על־ידי יהודים מתבוללים שהיו רחוקים מלהעריך את הנכס הרוחני הגדול שבידיהם. טיפוסית לגישתם לערכי התרבות היהודית שהופקדו בידם, היא האפיזודה הידועה שאירעה בשעת ביקורו של המשורר הדגול ביאליק. בין יתר המקומות ביקר ביאליק יחד עם מלוויו מטעם „תרבות״ בספרית פרל. כשנכנסו פנימה נתקלו בערמת ניירות כתובים שהיו מוטלים על הרצפה ונועדו להשלכה לפח האשפה. ביאליק כרע על ברכיו והחל מעיין בגליונות הכתובים. לפתע נוצצו עיניו והוא שקע כולו בקריאה מרוכזת. מלוויו הנדהמים שאלוהו לפשר הדבר ונתברר שניירות אלה לא היו אלא כתב־יד מקורי של הסופר מנדל לאָפין. ביאליק מנע את השמדת הניירות הנ״ל ונטלם עמו ברשות מנהל הספריה. באספה פומבית שהתקיימה אותו יום התעכב ביאליק על המקרה הזה והוכיח את ראשי הקהילה שזילזלו בצורה מחפירה בערכי התרבות היהודית.

רבים מבין העסקנים הצליחו לעלות ארצה, אולם הקשר עם החברים שנשארו בטרנופול לא נותק והעבודה הפוריה נמשכה כסדרה. מנהל בית־הספר, גרינשפן ז״ל, הבליג בקושי על תשוקתו לעלות ארצה, מאחר שהכיר בחיוניותו הרבה במקום ובאחריותו לגבי המשכת העבודה התרבותית בטרנופול.

ב־1937 קיבל כותב הטורים האלה, מכתב מגרינשפן שבו השתפכות־נפש לוהטת, מלאת געגועים ארצה. גרינשפן כתב על רצונו העז לעלות ולהמשיך בפעולתו כאן בארצנו, אולם יד המרצחים השפלים השיגתו, ויחד עם יתר העסקנים וטובי הנוער קופח פתיל חייו והושם קץ לחלומם.

גופם הושמד, אולם רוחם מרחפת אתנו והונצחה על־ידי מפעליהם התרבותיים שנקלטו עמוק בלבותיהם של אלה שעבדו אתם יחד או זכו לשמוע תורה מפיהם ולעלות לישראל. יהי זכרם ברוך עם זכר יתר קדושי עמנו אשר נכרתו בלא עת על־ידי המרצחים הברבריים.

גן הילדים של „תרבות״

מאת מאשה אוסטרן

אעלה כאן קצת זכרונות מגן־הילדים של „תרבות״ בטרנופול. כשבאתי לשם בספטמבר 1930, מצאתי גן שכבר היה קיים שנים מספר. הוא שכן „בזאמק״, בית גדול שהיה לפנים ארמון מלכים, אבל לא נשאר זכר מתפארתו. דייריו היו מרובים. רובם בעלי־מלאכה וחנוונים זעירים שהתקיימו בקושי. הנקיון בחצר ובחדר המדרגות היה לקוי, וכשקרה שילדו של אחד משכני הגן חלה במחלה מידבקת, היה הגן נאלץ לעקור מביתו ולחפש לו דירה ארעית לתקופה מסוימת.

דירת הגן שימשה בערבי ימות החול לקורסים לעברית, ובשבת לאספות לחברי „תרבות". צבע הרהוט דהוי מרוב ימים, והציוד דל. רוב ילדי הגן היו בני עניים ואנשי המעמד הבינוני, ולשונות־האם שלהם פולנית ואידיש. כששאלתי איפה ילדי האינטליגנציה היהודית? ענו לי: בגן הנוצרי. זכור לי הרושם הקשה שעשתה עלי התשובה הזאת. ביקורי הראשון היה בגן הנוצרי. הוא היה מסודר

ועדת הגן, 1934

מימין לשמאל: קורפירסט, צ. שכטר, פרין, הגננת, אוסטרן.

Committee of the Kindergarten, 1934

From right to left: Kurfuerst, Z. Schechter, Prin, tutoress, Ostern.

יפה בדירה מתאימה, אבל הזדעזעתי לראות את הילדים היהודיים כורעים ברך לפני תמונת האם הקדושה יחד עם ילדי הנוצרים לתפילת הבוקר. החלטתי לפעול במיטב כוחותי כדי להוציא את ילדינו מכתלי הגן הנוצרי.

ראשית התחלתי לשפר את הגן שלנו שיהיה ראוי לשמו. ב„תרבות" היו שני חדרים גדולים ארוכים, ואחרי מלחמה קשה, והסברות והפצרות הצלחתי לשכנע את ועדת־התרבות בצורך לשחרר חדר אחד מהקורסים והאספות ולהקדישו לגן הילדים בלבד. צבעתי בעצמי כל הרהיטים, משחתי את הרצפה לצבע אדום, קשטתי את הקירות בתמונות, שמתי עציצים ופרחים על החלונות, לגינה לא היה מקום, כי חצר לא היתה לנו. הכנסתי לאט לאט כל מני משחקים ומכשירים עבדתי אז לפי שיטת מונטסורי, ואת רוב המכשירים הדרושים התקנתי בעצמי עם הילדים. התקנתי נגריה וכל מיני מלאכות אחרות. מטרתי היתה להתחיל בחינוך חלוצים טובים בשביל ארץ־ישראל.

עלי לציין שאצל ועד הגן מצאתי הבנה ומסירות רבה. בהתחלה היו ילדי הגן מועטים, תשלומיהם היו קטנים ולא כיסו את כל ההוצאות. הוועד עשה כל מיני פעולות כדי לאזן את התקציב. הפעולה הגדולה ביותר היתה הופעת הגן באולם „סוקול" בחג החנוכה. המחנכת שבי התנגדה בכל תוקף להופעת ילדי הגן כ„ארטיסטים" באולם כה גדול בפני קהל רב של זרים. נלחמתי נגד הופעה זו, אך ללא הצלחה. זאת היתה כבר מסורת, ושימשה גם תעמולה, וועד הגן ניצח אותי. גם הגן הנוצרי היה מופיע פעם בשנה בפומבי.

הופעת הילדים הצליחה מאוד בכל המובנים. אחרי ההצגה התקיימו באולם הגדול ריקודים ומשחקים בהשתתפות כל הילדים האורחים, היה מזנון עשיר ויפה, תזמורת כלי נשיפה גדולה וכל מיני הפתעות. חברות „תרבות" השקיעו עמל רב בארגון הנשף. במשך כמה שבועות היו אולמי „תרבות" והגן הומים ככוורת מחברות וחברים שבאו לעזור בהכנות־הנשף. דבר זה הכניס הרבה עירנות, כל אחד היה מעונין שהפעולה תצליח ועמלם אמנם נשא פרי והנשף כיסה את הגרעונות של כל השנה.

התחלתי לנהל פעולה חינוכית בין ההורים על־ידי שיחות אינדיבידואליות, בקורי בית, אספות־הורים, הרצאות על החנוך בגיל הרך והחנוך הלאומי, ערך החגים הלאומיים, החינוך לעבודה ולחיי חברה, עזרה הדדית וכו'. עלי להזכיר ברגשי תודה והוכרה את הגברת שמורק שהיתה המרצה הקבועה שלנו באספות ההורים על נושאים שאני התקשיתי בהם. כתוצאה מכל הפעולות האלה התחילו לזרום אלינו ילדי האינטליגנציה היהודית. הוריהם נכחו לדעת שגם „תרבות" יכולה לארגן גן ילדים לפי כללי ההיגיניה והפדגוגיה. זכינו גם לביקורה של המנהלת הנוצריה ממחלקת החנוך הממשלתית ולשבחיה. מספר הילדים בגן עלה על המשוער ונאלצנו לקבל עוזרת.

אזכיר עוד כאן טיול נועז אחד שערכתי בל"ג בעומר. שכרתי מספר מוניות, קישטנום בדגלי הלאום, כל ילד בלבוש לבן ובידו קשת מקושטת בתכלת־לבן. הזמנו את האמהות הפנויות, התישבנו במוניות, ובשירה אדירה עברנו ברחובות העיר ויצאנו ל„גאיה" (היער שבמרחק שבעה ק"מ מהעיר). שם בילינו במשחקים, בארוחה חגיגית משותפת ובשירה שעות מספר. במצב רוח מרומם חזרנו הביתה, הטיול הנועז הזה שימש נושא לשיחה בפי כל.

הגן היה מרכז גדול לבני נוער, חברי „תרבות". לקראת כל חגיגה בגן, היו לי מתנדבים רבים לעזרה בהכנת מכשירים ומשחקים. הרבה ערבים נעימים בילינו על העבודה למען שיפור הגן ושכלולו. נוער יפה ויקר גדל בטרנופול, מסור לאידיאלים הלאומיים.

במשך ארבע שנות עבודתי בטרנופול התקשרתי לעיר זו ואהבתיה. מספר קטן מחניכי הגיע ארצה בתור ילדים עם הוריהם, ועקבתי אחרי התפתחותם גם בארץ. אך את רובם השמידה היד הטמאה. יהי זכרם ברוך.

התיאטרון היהודי בטרנופול

מאת ד״ר משה פיול

לעיר המחוז טרנופול על ארבעים אלף תושביה לא היו תיאטראות פולניים ואוקראיניים קבועים. אלה הטריחו עצמם מדי פעם בפעם להופיע בעירנו מן החוץ, והצלחתם היתה מועטת, כי שהו אצלנו אך זמן קצר, ולא היו מקובלים אלא בחוגי האינטיליגנציה בלבד. גישתו של הציבור היהודי לתיאטרון היתה שונה לחלוטין. זכו יהודי טרנופול ללהקות שונות ומגוונות, החל מלהקות עממיות וכלה בטובי נציגיה של הבמה האמנותית, סרו לעירם. האמנים היהודים היו שוהים לפעמים בטרנופול עונות שלמות ומשיצאו למסעם, כבר עמדו בשער להקות חדשות והכריזו על הופעותיהן. זכורני עונות שבהן הופיעו זו בצד זו שתי להקות שונות, מלבד הופעותיהם של אמנים בודדים דגולים מן החוץ, ומקומיים חובבים למחצה.

בתקופה שלפני המלחמה העולמית הראשונה התקיימו ההצגות בעיקר בבנין התיאטרון הנקרא בפי העם „דער שלאס״. לאחר זמן נהגו לשכור להצגות את בנין התיאטרון האוקראיני „בראצטווא מישצ'נסקיה״, עד כי בנין זה נעשה למקומו הקבוע של התיאטרון היהודי. גם בנין התיאטרון הפולני „סוקול״ הועמד לרשות האמנים היהודים לאחר מלחמת העולם הראשונה, ורק משנעשה מצב היהודים דחוק יותר הועתק משכן התיאטרון היהודי אל אולמות הקולנוע ואל מועדון הפועלים הפולניים „גביאזדה״.

הבנה רבה זו שגילה הציבור היהודי בעירנו לתיאטרון, הן כצופה והן כעושה ופעיל על הבמה, יש להסבירה לא רק בעצם חיבתנו הגדולה למלה היהודית החיה, לשיר לבדיחה ולפולקלור, אלא גם למצבה הגיאוגרפי המיוחד של העיר.

טרנופול שוכנת לא הרחק מבירת גליציה, לבוב, שהיתה מרכז לתיאטראות רבים. גם ריחוקה המועט של העיר מן הגבול הרוסי, מעלה היתה בו, כי אמנים יהודים ברוסיה ראו בטרנופול את אכסנייתם האמנותית הראשונה בצאתם לחוץ־לארץ. הלבביות בה קידמנו את האמנים הנודדים האלה השפיעה על הארכת שהייתם בעיר. כדוגמה ישמש זוג האמנים פלפדה לאחר מלחמת העולם הראשונה. האמנים האלה התכוונו רק לעבור את העיר בדרכם למקומות אחרים ובידיהם אף היתה הצעת חוזה עם תיאטראות יהודיים בארצות־הברית, אולם מן הרגע הראשון לשבתם בטרנופול חשו באוירה התרבותית החמה שהקיפה אותם. האמנים המקומיים החזיקו בהם שתי עונות תמימות והופיעו אתם בצותא. כשעזב הזוג פלפדה את העיר המשיכה הלהקה המקומית במשנה כוח ומרץ את פעילותה הבימתית.

החוג האמנותי הזה שנטל מעתה את היזמה לידיו היה קרוב ברוחו ובמעמדו לאגודות המקצועיות. היו אלה אנשים פשוטים שעבדו במשך היום ליד הסדנאות ובערבים התאספו ועסקו עד שעה מאוחרת בלילה בפעולתם האמנותית שהיתה בעיניהם כעין עבודת קודש. כאן המקום לציין לשבחם של אנשים יקרים אלה, שלא הניחו לגורמים פוליטיים להשתלט על מאוויהם האמנותיים. הם לא שמו חיץ בין אמנות פרולטרית לבין אמנות אחרת והם עזרו הרבה לחוגים דרמטיים אחרים שעוד נייחד עליהם את הדיבור.

לעד נזכור את יקירינו אלה בפשטותם הלבבית. כמה גדולי־נפש היו אנשי „עמק״ אלה! באינטואיציה עמוקה ובאהבת־אמנות כנה חתרו לקראת יעודם. היו אלה האחים סטרוסלר, פסמניק, אמיל שור, קאופמן, הניג, ויזר וגברת לופטיג. זכרונם לברכה.

השנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה הביאו עמם את התהוותו של תיאטרון חדש בעולם היהודי הרחב. הגיעו הדיה של הלהקה הווילנאית, של התיאטרון האומנותי בוארשה, מוסקבה וניו־יורק. לא עבר זמן רב והלהקות המפורסמות האלה זיכו את תושבי טרנופול בהופעותיהן. שכבות העם הרחבות ביקרו בתיאטראות העממיים ונהנו

מיצירותיו של גולדפדן „עקדת יצחק" ו„שולמית". ואילו האינטיליגנציה העדיפה את התיאטרון החדש, האמנותי. זו הפעם הראשונה נשמעו מעל הבמה באידיש דבריהם של הדרמטוגורים הגדולים רומן רולן, הייארמאנס, אנדרייב גוגול, מולייר ואחרים. זו הפעם הראשונה ראו מעל הבמה דרמות וקומדיות מקוריות בעלות ערך ספרותי רב, כגון המחזות של אנסקי, אש, ויטר, נומברג שלום־עליכם ואחרים.

הרמה האמנותית הגבוהה של התיאטרון החדש הקסימה את הצופה האינטלקטואלי, עד שהתארגנה להקת סטודנטים שביקשה ללכת בדרך התיאטרון האמונותי, וכך הוקמה בשנת 1922 הלהקה הדרמטית האקדמאית „אנסקי". סטודנטים וסטודנטיות יהודים שהיו מרוחקים מהשפה ומתרבות העם היהודי החלו עוסקים בעבודתם האמנותית הקשה במלוא הרצינות. לשם רכישת נסיון בימתי החלו במחזות קלים ואחרי רכישת השפה והנסיון הבימתי נעשו לסטודיה רצינית שלא ייחסה עוד חשיבות לכמות ההצגות אלא לאיכותן. כך החלו בהכנות המחזה הידוע „האברך מווילנה" למרק ארנשטין. המחזה נבחר לא רק משום ערכו הספרותי הגדול אלא גם בגלל מספר „נפשותיו" הרב, מה שנתן אפשרות לרבים להשתלם. בין המשתתפים בהצגה זו היו כאלה שכבר הספיקו להתחבב על הקהל הודות כשרונם המובהק. בראש וראשונה יש להזכיר את אמיל בלישטיפט ז"ל. סטודנט מתבולל זה, שבתחילה אף לא הבין אידיש, נעשה חסיד נלהב של התרבות היהודית. הוא התרחק מכל התעסקות אחרת והקדיש עצמו ללא סייג לתיאטרון היהודי. האחרים שאינם משים מזכרוני הם: לוינקרון, ליברגל, האחים גלבר, פיגנבום גב' סימי גר, גב' נגלר זכרונם לברכה, ויבדלו לחיים ארוכים — קורנבליט וקינסטלר, שעמדו בראש החוג הזה. כמו כן יש להזכיר את השחקן המקצועי לשעבר מר פלד ז"ל, שפעל זמן־מה כבמאי שלא על מנת לקבל פרס. יש גם להזכיר את האגודה האקדמית „בר־כוכבא" שמשורותיה יצאו רוב המשתתפים ואשר העמידה לרשות החוג את אולמה הגדול לחזרות.

זמן קצר לאחר היווסדו ולאחר הצלחותיו הראשונות של החוג „אנסקי" התארגן חוג דרמטי שני ליד מפלגת הפועלים הציונית „התאחדות" וגם בו התנהלה העבודה ברצינות בלתי רגילה. כבמאים פעלו שם השחקן המקצועי למחצה פסמניק, ואחר כך שחקן הבד והבמה הידוע בוז'יק. וגם שם התחילו אחרי ההצלחות הראשונות להכין מחזות בעלי ערך ספרותי גדול כגון: „האילם" לא. ויטר וה„נבלה" לפרץ הירשבין.

להצגות הללו נהרה האינטליגנציה וגם שכבות העם הרחבות. לא פעם נכחו בה שחקנים מקצועיים מהתיאטרונים היהודיים והפולניים. אין ספק כי הרפרטואר של החוגים הדרמטיים הללו השפיעו במדה מרובה על הרפרטואר של התיאטרונים המקצועיים. וכך הופיעו על מודעות התיאטרונים שמות של מחזות כגון „הדיבוק" ו„יום ולילה" לאנסקי. „אוריאל דאקוסטא" לגוצקוב „אל נקמות" לאש ואחרים.

בזמן ההצלחות הגדולות של שני החוגים הדרמטיים בשל הרעיון, כי לטובת המטרה המשותפת מן הרצוי

הלהקה הדרמטית האקדמאית „אנסקי" בטרנופול, 1923

Students dramatical troupe "Anski" in Tarnopol, 1923

החוג הדרמטי „התקוה״, 1925
Dramatical Circle "Hatikvah", 1925

להתאחד. וכך נפלה יום אחד המחיצה בין שני החוגים, בהנהלתו של כותב השורות האלה. החל לפעול התיאטרון הספרותי המקומי היחיד. לזכותו יש לקבוע שורה שלמה של הצלחות גדולות. די להזכיר חלק מהרפרטואר שהוצג על ידו כדי לקבל מושג־מה מהיקף העבודה. בעונת החורף של שנת 1927 הוצגו המחזות: „מאתיים אלף״ ו„קשה להיות יהודי״ לשלום עליכם, „זמר יגונו״ ו„היהודי הנצחי״ לאוסיפ דימוב, „הימים האחרונים של חיינו״ מאת אנדרייב, „מוטקה הגנב״ לאש, „בן הכפר״ לקוברין ו„הקיר״ מאת סגלוביץ. מלבד ההצגות הגדולות אורגנו בהזדמנויות שונות נשפים ספרותיים בהם בוימו שירים וסיפורים מביאליק, פרץ ואחרים. כן הוצגו מחזות בשפה הפולנית בשביל הנוער שאינו שומע אידיש.

שחקנים פולניים פנו אלינו בהצעה להציג יחד בשפה הפולנית את „הדיבוק״, אך האוירה כבר לא היתה נוחה אז לעבודה משותפת מעין זו. באותו פרק זמן כבר הופיעו עננים בשמי יהדות פולין. האויר נעשה דחוס יותר ויותר והורגשה התקרבותה של הסערה. חדלו להשכיר ליהודים את האולמות. לפני כל הצגה דרשה הצנזורה הפולנית תרגום המחזה לפולנית. היאוש השתלט יותר ויותר, והנוער החל לחלום על עזיבת המולדת הזרה. הארגונים החלוציים גדלו מיום ליום והרצון להגר גבר. הימים האפורים השחירו ועם ה־1 לספטמבר 1939 בא הקץ לכל.

משפחת וולפסטאל

„תזמורת וולפסטאל"

מאת מ. ש. גשורי

אנשי טרנופול מתפארים עד היום במשפחת וולפסטאל, משפחה מוסיקלית, שהעניקה עונג רב לטרנופול במנגניה. מיסד המשפחה היה חנא וולפסטאל (1851—1924), שנולד בטיסמיניץ שליד סטניסלבוב לאביו שהיה חזן עירוני, מנגן טוב ובעל אהבה רבה לנגינה, שנטעה גם בלבות שבעת בניו. מוטרדים מדאגות פרנסה, התישבה משפחה זו בטרנופול, התארגנה שם כ„תזמורת וולפסטאל".

בעודו ילד שר וולפסטאל עם אחיו במקהלה אצל אביו החזן. הודות ליצירותיו רכשה לה הלהקה, שנסעה על פני חצרות פריצים ואדמו"רים, פירסום רב בגליציה, וביחוד בטרנופול, שבה ניגנה שנים רבות.

כמעט אוטודידאקט במוסיקה, קיבל וולפסטאל השכלה מוסיקלית מסוימת רק בימי שרותו בצבא בתור מוסיקאי צבאי. באותו זמן חיבר וולפסטאל מספר ניגוני־לכת צבאיים, וולסים וניגוני רקוד אחרים, שנוגנו על־ידי תזמורות צבאיות כמעט בכל ממלכת ההבסבורגים.

כדי שאחיו ינגנו את חיבוריו נאלץ לשלחם למלחינים זרים, ורק משנכתבו על ידם בשמות זרים הכניסו אחיו את היצירות ברפרטואר שלהם. וולפסטאל לא פירסם יצירות אלה בדפוס. ורק אחדים מהם נשתמרו על־ידי כמה תזמרות. רובם הגדול נשתכח, או נשארו על שמות מלחינים אחרים.

מקורו האמיתי של וולפסטאל נתגלה בתיאטרון היהודי. כמנצח על להקת יעקוב בר גימפל בלבוב כתב יצירות לאופירטות „השטן בתור מציל" למשה שור, „ר' יהודה הלוי", „בת ירושלים" ו„בוסתנאי" ליצחק אוירבך, „הבאל הקומי" ו„מלכת שבא". אופירטות אלה החזיקו מעמד במשך שנים ברפרטואר התיאטרון היהודי באירופה המזרחית והמערבית. הרבה מנעימותי וולפסטאל הושרו בפי העם כנעימות עממיות.

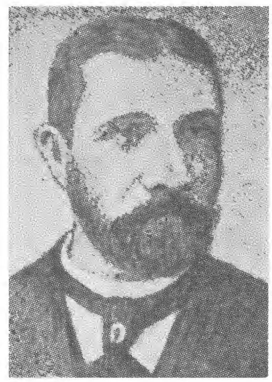
בעקב מצבו החומרי הקשה, שבגללו נאלץ לנגן יומם ולילה, ארגן וולפסטאל ב־1901 להקה משלו, וערך בה מסע על פני גליציה, בוקובינה, וניגן גם בבודפשט וברלין. לבסוף נתפרדה החבילה והוא התישב עם משפחתו בלבוב. בעת מלחמת העולם הראשונה ישב וולפסטאל בוינה וניצח בתיאטרון היהודי שם. אחרי המלחמה חזר ללבוב וניגן בחתונות ובבתי־קפה. בעת הפרעות בלבוב נחרב בית הקפה לאמנים „אבאציא" (מקום נגינתו הקבוע), והוא נשאר בלי פרנסה.

מרכוס וולפסטאל, מוסיקאי גדול מאותה משפחה, שישב בטרנופול ונתן שיעורים גם לחזנים. עם תלמידיו נמנה החזן מרדכי שנורמאכר, יליד דרוהוביטש. הוא למד לנגן אצלו קונטרא־באס, ומשהתפתח אצלו באס, לאחר שאבד את קול נעוריו, החל לשיר אצל החזן המקומי בטרנופול אז, הוא ניסן האודיסאי, שהיה מנגן גדול. הוא ישב בטרנופול זמן רב. משם עבר ללבוב ולמד שם לנגן בפסנתר אצל הפסנתרן הפולני יארצקי, וכן למד הרמוניה וענפי מוסיקה אחרים אצל המנצח באדנשטין מן התזמורת העירונית בלבוב. אחר שלמד גם בגרמניה עבר לשבת באמריקה כחזן.

חנא וולפסטאל

מאת קארל רטהאוז*

הרבה שנים מלאות מאורעות ופגישות חלפו בחיי, שהקדשתים למוסיקה. בשחר ילדותי התחלתי בנגינה, ועודני זוכר את הימים הראשונים הללו ואת מלאך־הטוב שעמד על עריסתי — אדם בעל זקן־מלכות נוסח פרנץ־יוסף. עיניים תכולות הזהירו בפניו החמודות, פה מפיק נעימות, אף חטוב נאה ומצח של מוסיקאי מובהק. מכובד ואיש־מידות, ידיו מלטפות כידי אב חמימות, ואצבעותיהן — אצבעות מוסיקאי, היודע נגן בכל כלי־נגינה, וביחוד בכינור וצ׳לו.

חנא וולפסטאל
Chone Wolfstahl

עתים, בבקרי סתיו של כפור ושלג, בעברי את כיכר סובייסקי, הייתי נתקל בחנא וולפסטאל, הצועד אל ביתו. הוא היה משעשע את הקהל כל הלילה ומנגן נעימות־מחולות עם להקתו עד אור הבוקר. ואז, כנורו חבוי למחצה תחת כנפי מעילו וצמוד אל לבו, היה צועד אל ביתו, כשערדליו הגדולים חורקים בשלג. אמרתי לו שלום, והיה לי מעין רגש של אשמה: אני יצאתי לבית־הספר אחרי ליל שינה נעימה וארוחה דשנה ודודי אנוס להתפרנס ב„דרך זו". גם בתשובתו היתה נימה של ענויות והתנצלות. ניכר בה צערו, שכך עלתה לו, כי ידע שאין הבריות רואים מלאכתו בעין יפה.

שעה שאני פותח בספרות, יוונית, רומית והיסטוריה, מגיע חנא לביתו, לוגם קפה, ונח שעות מספר. דירתו היתה צרה: חדר ומטבח קטן בתוך ביתנו הנרחב. כשהיה פנוי מן החזרות ללא־סוף של מנגינות ואלסים, פולקות ורביעיות, היתה שרה אשתו יושבת לה באפס־מעשה, כדי שלא להפריע את מנוחתו. כמעט שלא העיזה לקרוא בספר. ואכן, למי יש רצון לקרוא בספר בבקרו של יום? — לאחר זמן היתה מציצה בשעון ומסתלקת לה בחשאי לערוך את קניותיה. עם שובה היתה מוצאת כבר את חנא יושב אל השולחן במטבח וכותב תווי־נגינה, שהרי המוסיקה היתה תענוגות לנפשו העדינה — וגם קללתה: ה„דיבוק" וההתעוררות ולחם־החוק.

מעולם לא היתה לחנא וולפסטאל הזדמנות ללמוד; כל ידיעותיו באו מנסיונו בזמן שרותו בצבא. כאן למד לנגן בכל כלי־נגינה, לארגן תזמורת, לנצח, ואפילו להלחין קטעי מוסיקה חדשים משלו.

אכן, בחיים האזרחיים הפך המשתתף בתזמורת ל„כלי־זמר" מטופל במשפחה של ארבעה ילדים. התפקיד הקשה שהוטל עליו — לפרנס את משפחתו ולחיות על המוסיקה בלבד, לנגן בכינור ובצ׳לו, ביחידות ובקבוצות, מנגן מוסיקה של ריקודים, מוסיקה קלאַסית וכמו־קלאַסית בכלים של תזמורת, ובהזדמנות כזאת היה מחבר תמיד מנגינה מיוחדת — הכל לפי התשלום: תמורת עשר כתרים היה מסדר תזמורת על ארבעה. כיצד יתאימו הקולות בכל מלוא האפשרות? חנא היה משתף כינור אחד, חלול אחד, נבל אחד, ובטנון אחד. הוסיפו על התשלום עד ארבעים כתרים — היה מוסיף עוד ארבעה מנגנים, למשל עוד כינור אחד או שנים, בטנונית אחת לחליל אחד. התכנית? חנא היה יושב ומכין הכל: מנגינות עתיקות־יומין, זמירות יהודיות, קטעים של האופריטות החדישות ביותר, ולסים, מזורקות. הכל היה חנא מכין לכל להקה, ומבצע למחרת בלילה.

אכן, בתוך לבו, בלבו הגדול המלא חום ומסירות של אמן אמתי, היה חנא וולפסטל מלחין ומחבר מנגינות. כל אשר נגע בו נעשה מוסיקה: ברכתו ליום־הולדת בתו האהובה — ואַלס־שושנים; שיר־תהלה לאציל פולני (הנסיך ספיהא) — פולונז; ספורי־מעשיות לילד קטן — חרוז־חמדה.

בעיני חנא נראה הכסף כדבר טפל לחיבורי מוסיקה. הוא היה מתענה בנדודי־שנה, חי בעוני ובלחץ, בולע את נזיפותיה האלמות של אשתו, — אם רק יכול בינתים לשבת ולחבר את מנגינותיו.

ונתמזל מזלו והתיאטרון היהודי, בו היו עסוקים חנא ותזמורתו, נתן בו עין. מנהל התיאטרון, גימפל, מן הכרך הגדול למברג, החליט להמציא לחנא הזדמנות להראות את

---

* בשעה שסודרה רשימה לבבית זו על חנא וולפסטל (דצמבר 1954), הגיעה הידיעה על מותו של מחברה, קאַרל ראַטהוז. קאַרל ראַטהוז, יליד טרנופול, ילד פלא היה. מגיל חמש ניגן על הפסנתר ובגיל שבע כבר כתב את חיבורו המוסיקלי הראשון. שמו קשור קשר בל־ינתק עם תולדות התיאטרון העברי החדש בזכות המוסיקה הנודעת שכתב להצגת „אוריאל אקוסטה", והפחות ידועה ל„שיילוק" ב„הבימה". חיבר הרבה יצירות סימפוניות, קאַמריות, אופרה ובאלט. עם פרוץ מלחמת־העולם השניה עבר לארצות־הברית, הורה שם והדריך דור של מוסיקאים צעירים וכיהן סגן־נשיא החברה הבין־לאומית למוסיקה בת־זמננו.

יכלתו; והתיאטרון היהודי חדר למוחו ולבו של מחבר־המוסיקה.

יורשה לי להעיר שאין אני רואה כלל בעין רעה את התיאטרון היהודי. „זמרי־ברודי" והמחזות העממיים של גורדין נשארו בזכרוני כמולדת האמנות היהודית הטהורה. בהיותי נער עברו עלי בתיאטרון של גימפל המעוראות והחוויות של אור וצל בחיים. כאן למדתי לצחוק ולבכות עם נפשות המחזה.

משהוטל התפקיד החדש על חנא נתעורר בו מעין לא־אכזב של מלודיות, אקדמות, ואלסים, פולקות — כל אותה הדרך החדשה של „א אידישע דראַמע מיט טאַנץ און געזאַנג" (דרמה יהודית עם מחולות וזמרה). הוא ערך את הליבראַטו, כתב את המוסיקה, רשם את התווים; חזרות נערכו ונישנו, וכל הביצוע — בידי דודי, חנא וולספטל. בזכרוני עולים כמה שמות של המחזות: „בת ירושלים", „בוסת־נאי", „שלש המתנות".

האופירטות הוזמנו והשכר שולם במזומן. לפי זכרוני, היה גימפל משלם 200 כתרים בעד כל אופריטה, וכל הזכו־יות היו שמורות לו. הסכום נקבע בזמן שוולפסטל נצטווה ע"י הרופא לנסוע לקרלסבאד לשם ריפוי. ההוצאות לביקור של ארבעה שבועות, מסים, רופא והוצאות הדרך נערכו ב־200 כתרים, וזה הסכום שחנא ביקש בשכרו; אף פרוטה יותר לא דרש.

מו"ל לא ראה ענין ביצירות ובמחזות הללו; הוא לא זכה לשום עידוד ופרסום, אולם המנגינות, המלודיות, הרע־יונות, התחילו לכבוש את הלבבות בכל הארצות שיהודים התגוררו בהן. עתים היה שמו של חנא וולפסטל נקרא על יצירותיו, ועתים שכחו להזכיר שמו. איש לא שם לב לכך — מלבד אשתו שנשבר לבה על הזנחה זו. אך היא למדה את חכמת השתיקה, ידעה להשתתף בגורלו של אמן אמתי ומחבר בעל כשרון רב. מלבד זאת ידעה כי אין בכוחו של חנא לשנות את הדברים, וכי הוא שמח בחלקו.

אכן, מסיבות הזמן שינו את דרכו בחיים, כשם שהביאו שינויים בגורלו של עולם: בימי מלחמת העולם הראשונה ראיתי את חנא וולפסטל בין הפליטם בוינה, צועד בדרך היסורים של נודד ללא־בית ושואף להנאתו את אוירה של וינה המוסיקלית.

וכשחלפו ימי המלחמה, חזר לעירו, למברג. ביקרתיו שם, דירתו היתה בבית קודר, באגף החצר. גרוטאות־ברזל היו מפוזרות בחצר, ושלט היה תלוי על הקיר: „משרד רובפוגל זוננה ושות'". בקומה העליונה נפתחה דלת של חדר צר ואפל. מעבר השולחן ראיתי את פניו המפיקות טוב של דודי חנא וולפסטל. שעות על שעות ביליתי בחב־רתו, ואתו אשתו ורוזה בתו. הרגשתי, שהגיעה השעה לע־שות למען יצירותיו, שיצאו לאור. רמזתי על כך והוא השיב מתוך היסוס, ללא החלטה, וכך נדחה הענין — ונדחה.

*

טרנופול, עיר מולדתו של חנא (ושלי), היתה עיר במלכות אוסטריה־הונגריה שעברה ובטלה מן העולם. מאז עברה מיד ליד לפולין, אוקראינה, ושוב לפולין; נכבשה ע"י גרמניה, הרוסים, ושם חדש ניתן לעיר — טומשינקוגרד, לפי השמועה. והיהודים, שחנא וולפסטל חי בקהלם וחיבר מנגינות להם איה הם? רבים מבני דורו, ידידיו ומעריציו, גוועו ומתו בשואה שאין משלה בעולם. אך כמה מהם נשארו עוד בחיים; מהם מפוזרים בארצות אירופה, מהם הגיעו לניו יורק, אך רוב השרידים המוצלים מאש הגיעו לחוף מבטחים בארצנו, בישראל. וכאן מקום להזכיר את שמו של חנא וולפסטל, לכנס את יצירותיו, ולהוציאם לאור, למען ישארו בידי העם בישראל.

פרקי הוַי ופולקלור

מפי העם

מאת א. לאנדפיש

מאז ומקדם נהוג היה בית־הכנסת הישן לתלות על ארון־הקודש, לפני תפלת נעילה ביום הכיפורים, פרוכת אַטלאַס לבן ועליה כתובת רקומה יהלומים ומרגליות: „יום מימים הוחס — יום־כפור המיוחס".

אבי, ר' אלתר לנדפיש ז"ל, נולד בשנת 1835. הוא היה יהודי בן־תורה ויירא־שמים. שנים רבות התפללנו בבית־המדרש הישן ,אולם לאחר שמת עליו בנו הבכור העתיק את מקום תפילתו לבית־הכנסת הישן, כי בבית־המדרש נהגו לרקיד ולשיר.

בית־הכנסת הישן היה בנין עתיק־יומין של אבן ותמיד עמדה בו צינה. רוח של כובד־ראש אפפה אותו, ואפילו בשמחת־תורה לא שרו בו ולא רקדו כביתר בתי־התפילה.

פעם סיפר לנו אבא את תולדות הפרוכת:

שנים רבות התפלל בבית־הכנסת הישן על־יד הכותל המערבי יהודי עשיר, בן־תורה ונכבד, ר' שלום דאנקנר. בימים הנוראים נהוג היה למכור את העליות לתורה ואת שאר הכיבודים במכרז, פרט לפתיחת־נעילה; בפתיחה זו נתכבד תמיד ר' שלום דאנקנר, ואיש לא העז להסיג את גבולו אפילו לאחר שירד מנכסיו. בשעה שהגבאי היה מכריז לפני תפילת נעילה: „זהוב אחד פתיחת־נעילה — בפעם הראשונה!" שתק כל הקהל בבית־הכנסת ולא עלה בדעת איש לעמוד בהתחרות עם ר' שלום דאנקנר.

ברם פעם קרה מקרה יוצא־דופן. בשעה שהגבאי הכריז הכרזה זו כמנהגו, הרים יהודי אחד, עם־הארץ שנתעשר, ושמו סאפילוק, שתי אצבעות — סימן שהוא מוכן לשלם יותר. בבית־הכנסת השתררה מבוכה, הכל קפצו ממקומו־תיהם כדי לראות מי זה העז להפר את המסורת. נשמעו צעקות ואיומים. לאחר התיעצות קצרה החליטו הגבאים להמשיך במכרז, כדי לרכוש את ה„פתיחה" בשביל ר' שלום.

אולם משהגיעו לסכום ניכר, נפל על שולחן הגבאים שקיק מלא תכשיטים. זרקה אותו מעזרת־הנשים אשתו של ר' שלום דאנקנר, שלא יכלה לראות בצערו ובעלבונו של בעלה. עכשיו לא יכול עוד סאפילוק לעמוד בהתחרות, ור' שלום דאנקנר זכה בפתיחת הארון.

אחרי יום־כיפור החליטו הגבאים להחזיר למרת דאנקנר את תכשיטיה, והציעו שתשלם תשלום סמלי. אולם היא סרבה לקבלם בחזרה, ולכן הוחלט לתפור פרוכת ולרקום עליה כתובת מהיהלומים והמרגליות ולתלותה מדי שנה בשנה לפני תפילת־נעילה. שני גבאים עמדו ושמרו על הפרוכת בשעת התפילה ומיד לאחריה הטמינוה במקום בטוח.

משפרצה מלחמת העולם הראשונה הועברה הפרוכת לוינה ומה היה גורלה אחר כך איני יודע.

*

בשנת 1896 נוסדה בטרנופול אגודה ציונית בשם „אהבת ציון". בחורים ובחורות התאספו, קראו עתונים, שיחקו בשחמט; מדי פעם בפעם התקיימה הרצאה; בחנו־כה נערך „נשף המכבים", ולפעמים גם הצגות־חובבים.

באותו הזמן חי בטרנופול יהודי תלמיד־חכם, ר' מאניה מגיד. לפי דעת הבריות יכול היה לשמש כדיין, אלא שלא היה ממשפחה מיוחסת. מאניה מגיד היה ממתנגדי הציו־נות, אולם בתו, נערה יפה בת שבע־עשרה, הצטרפה לתנועה וביקרה במועדון האגודה ללא ידיעת ההורים. שם הכירה בחור צעיר נחמד, בעל קול ערב, צבעי, והתאהבו זה בזו. ברור היה שר' מאניה מגיד לא יסכים לשידוך בשום פנים.

פעם בפורים שמענו קולת תופים וחלילים. קבוצת שח־קני־פורים הלכה מבית לבית, כמנהג אותם הימים, כדי להציג הצגות קצרות על נושאים תנכיים. והנה קרבה הקבו־

צה לביתו של ר׳ מאניה, ואחריה קהל רב של ילדים וילדות. משנכנסו השחקנים לבית, נדחקו אחריהם כל החבריה שליוותה אותם, וגם אני בתוכה. ר׳ מאניה ישב על־יד שול־חן ערוך ולידו כמה אורחים. הפעם הציגו השחקנים קטע ממגילת־אסתר: אחשורוש נושא את אסתר לאשה. הבדחן נתן את קולו בשיר והנאספים עזרו אחריו. ברעש וההמולה ששררו בחדר לא השגיח איש שבתו של ר׳ מאניה נעלמה לפתע פתאום מאחורי השולחן והתערבה בתוך הקהל. אחד מאנשי סודו של הזוג הושיט לה מסכה ושמלה ועל ראשה שם כתר. אז ניגש אליה „המלך החשורוש", הוציא טבעת, שמה על אצבעה ואמר בקול רם: „הרי את וכו׳". כולם צחקו וצעקו „מזל טוב" וכיבדו את הזוג ביין. עכשיו הסירו „אסתר המלכה" ו„המלך אחשורוש" את המסכות, ולמבוכתם הגדולה של ההורים התברר שאין „אסתר המלכה" אלא בתם ו„אחשורוש המלך" אינו אלא הצבע... בחדר קמה בהלה, ר׳ מאניה ישב כמאובן ואשתו התעלפה עד שצריך היה להזעיק אליה רופא. כל החבריה פרחה. העיר רגשה ורעשה. מתנגדי הציונות מצאו להם עילה לנגח את התנועה ולהטיל בה דופי. ההורים והרבנות השתדלו להשפיע על הצבע שיגרש את אשתו, אולם כל מאמציהם העלו חרס. בני הזוג הצעיר לא ראו דרך אחרת כי אם לעקור מעיר מולדתם ולהגר לאמריקה.

*

לפני כששים שנה היה מחיר ליטרה בשר־עגל בטרנופול ארבעה־עשר צנטים ,אולם יהודי כפרי אחד הביא כל יום ה׳ העירה בשר־עגל ומכרו בשנים־עשר צנטים. היו רבים, ובעיקר מבין דלת־העם, שעטו על המציאה וקנו אצל היהודי הכפרי את מנת הבשר שלהם. כך נמשך הדבר כשלוש שנים. פעם בשבת הכריזו הגבאים בכל בתי־הכנסת ובתי־התפילה כי כל מי שקנה בשר אצל אותו כפרי חייב לזרוק את כלי הבישול שלו, כי אסורים הם בהנאה ואף אין למכרם לגויים. בעיר נשתררה מבוכה, כי בעיקר קנו את הבשר מיעוטי־היכולת, ונוסף על הצער הגדול שהצטערו בשמעם כי במשך שנים נכשלו באכילת טרפה, עוד צריכים היו עכשיו לזרוק את כל הכלים שהשתמשו בהם. הרבנות הח־ליטה להכריז חרם על היהודי הכפרי שהכשיל את העיר במאכלי־טרפה.

עוד היום עומדת לנגד עיני התמונה רבת־הרושם של החרם. ביום ד׳, בשעה שלוש אחרי הצהרים, עבר שמש ברחובות העיר ודפק בפטישו על תריסי החנויות והבתים, סימן שעל הכל להתאסף בבית־הכנסת. כעבור זמן קצר התאסף בבית־הכנסת קהל של כמה אלפי יהודים. הודלקו נרות שחורים, ור׳ שמעון באב"ד, יהודי בעל הדרת פנים, דיבר על הנבלה שנעשתה בישראל ואחר כך קרא את פרשת התוכחה וכל הקהל ענה אחריו: „אמן". משסיים הרב את התוכחה גזר על היהודי הכפרי שיעזוב את בית־הכנסת ואל יבוא עוד בקהל ישראל. בדומיית־מוות, בין הקהל הניצב מזה ומזה, עבר היהודי ובכה. מנודה ומודח מקהל ישראל, נאלץ לעקור מעירו וברח לאמריקה.

דברים בשם אומרם

מאת מ. דויטש

יוסף פרל לא האיר, כידוע, פנים לצדיקים; להיפך, לא נרתע אפילו מלהשתמש במשטרה כדי לגרש צדיק שנזדמן לטרנופול.

אחד מנכדי הצדיק מז׳ידאצ׳וב הגה רעיון ערמומי: „אבוא לטרנופול," אמר בלבו, „ויוסף פרל ודאי יוציאני בכוח המשטרה ועל־ידי כך יתפרסם שמי בין החסידים." התלבש בשיראים, חבש „ספודיק" לראשו, בא לטרנופול והסתובב על־יד ביתו של פרל. הבחין בו פרל בצאתו לגזוזטרה, חייך ואמר:

„לשוא אתה מסתובב כאן. אותך לא אוציא מטרנופול על־ידי שוטרים, כי אין בדעתי לעשותך לרבי."

*

יוסף פרל השתדל שהיהודים ישתוו בזכויותיהם לשאר אזרחי המדינה, והצליח במקצת בשליחותו. בנו היה הרא־שון שלמד את חכמת הרוקחות. כשגמר את חוק לימודיו התכונן לפתוח בית־מרקחת, אולם לשם כך נחוץ היה רשיון, ולמרות כל פניותיו לא הצליח להשיגו. יוסף פרל נאלץ לפנות אל המלך וביקש שיקבלהו לראיון. נענה המלך ופרל הביא לפניו את טענותיו. אמר לו המלך: „ומה בכך, יתחיל במקצוע אחר ויסתדר." ענה פרל ואמר: „כן, אדוני המלך, אלא שאת השנים שאבדו לו בזמן לימודיו גם הוד־־מלכותו אין בידו להשיב לו."

*

יצחק פסטרנאק היה מחסידי צ׳ורטקוב המפורסמים ובילה כל ימיו בחברת חסידים בבית־המזיגה על כוס מי־דבש וסיפורים בשבחי הצדיק ודברי תורה.

מתפרנס היה על תיווך בין בעלי־האחוזות והסוחרים.

פעם נכנס לביתו בעל־אחוזה אחד בדבר איזה עסק ולא מצאו, כי ישב כדרכו בבית־המזיגה. נתמלאה אשתו כעס על בעלה המזניח את פרנסתו ואצה לבית־המזיגה. כשראה אותה פסטרנאק מרחוק ביקש מאת המוזג שימזוג בשבילה כוס מי־דבש מישן־נושן. משנכנסה קידם אותה בסבר פנים יפות, וקודם שפתחה את פיה אמר לה: „ראשית כל תתכבדי בכוס מי־דבש כי היום הרי יום־השנה לפטירתו של הצדיק הקדוש זי״ע״. שתתה האשה את מי־הדבש, הסתחרר עליה ראשה ונאלצה לשבת ולנוח. כעבור רגע נרדמה. כשנתעוררה אמר לה בעלה: „רואה את? ככה אנו מתענים כל השנים!״ (אַזוי מוטשען מיר זיך אלע יאָרן).

*

שמריל איכנבוים פירש את הפסוק שהתנוסס באותיות זהב מעל שער בית־הכנסת של הנאורים: „זה השער לד׳ צדיקים יבואו בו״ כהאי לישנא: „כמו שצדיקים יבואו בו כן זה שער לד׳.״

את הפסוק „בלק בן צפור״ פירש: בא לוק (במבטא האשכנזי) — בא יהודי לעיר עם „לאָקען״ (פאות מסול־סלות) בן — חשבתי שזה בן של איזה צדיק, ולבסוף צפור — הרי הוא צפור־דרור — „א וועלטס־פייגעלע״.

*

לא רחוק מטרנופל היתה עיירה קטנה בשם מיקולינצה. בבוקר השכם הולך לו שם יהודי עם טלית ותפילין להת־פלל, כדרכו בכל ימות השנה, ופתאום נעצרת על־ידו כרכרה רתומה לארבעה סוסים. הפריץ היושב בכרכרה שואל את היהודי: „למי שייכת עיירה זו?״ רוצה לומר: לאיזה פריץ שייכת העיירה? והיהודי עונה לו: „קודם שבני רוז׳ין באו לגליציה השתייכה העיירה לצדיק מסטר־טין, אולם לאחר שבאו בני רוז׳ין נתחלקה העיירה לשנים: חציה שייכת לצדיקי רוז׳ין וחציה לצדיקי סטרטין.״

*

בטרנופול גרו שלושה נכדים של צדיקים מפורסמים ורבים מבין השכבות העממיות נמנו על חסידיהם.

בליל חורף אחד שמע אחד מהם דפיקות על דלתו וקול קורא: „רבי, פתח!״. ירד הרבי, נטל את ידיו, לבש בגדיו החמים וישב על כסאו. נכנסו שתי נשים מדלת־העם והתחילו לבכות: „רבי, יש לנו במשפחה אשה המקשה ללדת ובאנו לבקשך שתתפלל בעדה.״ הרבי יושב ומצפה לפדיון אולם אינו רואה צורת מטבע. נמלך בדעתו — מה יעשה: כלום טרח וקם ממיטתו בקור כזה חנם, אין כסף? אמר לנשים: „דעו לכן שגזר־דין קשה רובץ על האשה הזאת ואין בכוחי לעשות דבר. לכו, העירו גם את שני הצדיקים האחרים שבעיר ושלשתנו יחד נקרע את רוע הגזרה.״

לחופה!*

מאת מאיר חרטינר

יוֹם חֻפָּה! שִׂמְחָה, שָׂשׂוֹן!
וַי, כִּמְעַט שָׁכַחְנוּ:
צֶמֶד חֶמֶד צָם הַיּוֹם
וּרְעֵבִים אֲנָחְנוּ.
קוֹל בַּדְחָן שִׁכּוֹר רוֹטֵן:
„קַמְצָנִים הַלָּלוּ!
מָה הַתַּעֲנִיּוֹת הָהֵן?
שַׁעֲרֵי יַ״ש נִנְעָלוּ?...
עֵת חֻפָּה־חֻפָּה הִיא! חֻפָּה הִיא! חֻפָּה הִיא!
עֵת חֻפָּה־חֻפָּה הִיא!—חֻפָּה, חֻפָּה, לַחֻפָּה!..״

רעש׳ט און זיעדט דער אונטערהאַלט,
מ׳האָט כמעט פאַרגעסען,
חתן־כלה פאַסטען — גיוואַלד!
יודען ווילען עסען!
שרייט דער בדחן ווי אַ גוי:
„ליעבע מחותנים!
האַלט דעם עולם ניט אזוי,
מ׳פאַלט דאָך אויפ׳ן פנים!
צייט צו שטעלען די חופה, די חופה, די חופה,
צייט צו שטעלען די חופה — די חופה, נו שוין, נו!״

* הזמר „לחופה״ היה לשיר־עם מפורסם בגליציה במקורו האידי. תרגומו העברי נעשה לאחר זמן ע״י המחבר. את השיר ונעימתו חיבר מ. חרטינר בשנת 1905 בשביל חבריו באגודה האקדמית „בר־כוכבא״ בטרנופול, לזמרו ביום חתונתו של ד״ר ישראל ולדמן ז״ל.

תַּמּוּ רִיב, בָּרוּךְ הַשֵּׁם,
הַצְּדָדִים הַשְּׁנַיִם,
לַחֻפָּה כְּעֵת הָכֵן
שְׂאוּ יְהוּדִים רַגְלַיִם!
כְּבָר מְחַכִּים הַקּוֹנְדֵּסִים
עַל יַד בֵּית הַכְּנֶסֶת,
בַּחוּרוֹת שָׁם, בַּחוּרִים,
חַיִּים־חֵן וָחֶסֶד...
פֶּתַע: הַס, חַבְרַיָּא! בָּאִים הֵם, בָּאִים הֵם!
פֶּתַע: הַס, חַבְרַיָּא! בָּאִים הֵם, הַא־הַא־הַא!

גְּדוּד כְּלֵי זֶמֶר גַּח נוֹעָז:
שַׂר כִּנּוֹר, רַב גִּמְפֶּל,
יוֹקֶם בְּמְבֶּה בַּעַל הַבַּס,
בֶּרִיל עִם הַצִּמְבַּל;
דָּשׁ אַבְרָהָמֶ׳ל גּוֹץ בַּתֹּף,
יוֹנָה — בִּמְצִלְתַּיִם,
וּוֹלְף תּוֹקֵעַ קוֹל בַּסּוֹף —
יִרְגְּזוּן שָׁמָיִם:
תֹּם תְּדְרָטוֹ תְּטוֹ, תְּטְטוֹ, תְּטְטוֹ!
תֹּם תְּדְרָטוֹ תְּטוֹ תְּדְרָטוֹ, תְּטוֹ תּוֹ!

קְהַל יְהוּדִים, בְּבִגְדֵי שַׁבָּת,
אַחֲרֵיהֶם יִנְהָרוּ;
צַד חָתָן בָּא אַךְ מְעַט,
צַד כַּלָּה מָה רַב הוּא!
רֹאשׁ רִאשׁוֹן מִין רַב יוֹדֵן
בָּרְחָבָה פּוֹסֵעַ,
בַּהֲלָכוֹת שֶׁל קַרְקְבָן
פֶּרֶק הוּא יוֹדֵעַ —
לַכַּלָּה אַבָּא הוּא, אַבָּא הוּא, אַבָּא הוּא!
לַכַּלָּה אַבָּא הוּא, אַבָּא הוּא, הוּ־הוּ־הוּ.

לוֹ טָפֵל יוֹצֵא זָנָב
נַעַר כִּגְרוֹגֶרֶת,
לְבוּשׁ מַלְכוּת וּשְׁטְרַיְמֶל רַב,
תּוֹךְ פַּרְוָה מְעֻבֶּרֶת.
שְׁתֵּי שְׂעָרוֹת הֵבִיא סַנְטֵר,
דִּין פֵּאוֹת בְּסֵדֶר;
עַל הַדְּרוּשׁ, נִרְאֶה, חוֹזֵר,
תְּמוֹל לָמַד בַּחֶדֶר —
הוֹי־רַי! הֶחָתָן בָּא! חָתָן בָּא! חָתָן בָּא!
הוֹי־רַי, הֶחָתָן בָּא! חָתָן כְּלִי יָקָר!

דאַנקען גאָט זיך אָבגעקריגט
שוין די צדדיםביידע;
צונדערט, יודען, נור געריקט,
צו דער חופה — היידאַ!
וואַרטען דאָרט שוין פאַר דער שיהל
חברה מעשים טובים:
מיידען, יונגען, — אזוי פיעל! —
שטיפען, לאַכען, וואַיווען —
פלוצים קולות: שטיל שוין! מע ריקט שוין —
מע ריקט שוין!
פלוצים קולות: שטיל שוין! מע ריקט שוין, חאַ חאַ חאַ!

פאַרויס כלי זמר ערשטע קלאַס:
פיעדלער משה רימפעל,
מלך בוהאַי מיט׳ן באַס,
בעריל מיט׳ן צימבעל.
שניידט אברהמ׳יל אויף דער פּיק,
יונה אויף די טאַצען;
וואָלף טראָמייטער טהוט א הויק
הילכען אַזש די גאַסען:
טאָם טאַדראַטאַ טאַטאַ, טאַ טאַטאַ, טאַ טאַטאַ!
טאָם טאַדראַטאַ טאַטאַ, — טאַ דראַטאַ טאַטאַ טאַ!

עולם נאָך, א היבשע מאָס!
בגדי שבת אלע;
חתנ׳ס צד איז וועניג וואָס,
גרויס איז צד הכלה.
ריקט צום ערשט א שענער יוד,
שיפּקע שבשיפּקעס!
ס׳בייכעל זיינס איז גאַנץ געניעט
אין מסכתא פופקעס —
ס׳איז דער כלה׳ס טאַטע, דער טאַטע, דער טאַטע!
ס׳איז דער כלה׳ס טאַטע — דער טאַטע, האַ, האַ האַ!

הינטער איהם א יונגערלאַם,
מלבוש פיטער גדול,
בגדי מלכות מיט אַ שטריימל
ערשט נור פון דער נאָדעל;
צוויי צי דריי האָר אין דער באָרד,
פאה׳קעלעך נישט קשה —
דאַכט זיך, ער איז שטאַרק פער׳טרוד׳ט,
חזר׳ט זיך די דרשה —
הויראַי, געהט דער חתן, דער חתן, דער חתן!
הויראַי, געהט דער חתן — דער חתן גאַר אנטיק!

לִצְדָדָיו שֶׁל חָתָן דְּנַן
בָּאוּ שׁוֹשְׁבִינֵינוּ:
גִּיס, רֶבּ נֶצֶל – לֹא אִישׁ סְתָם –
יַעְנצִי רֹאשׁ קַ״קֵּנוּ.
יוֹצֵא דֹפֶן – תַּרְנְגוֹל,
עַל כַּתְפֵיהּ גְּלִימָא,
תַּחַת שְׁטְרָיְמְל – כּוֹבַע חֹל,
אָךְ מַקֵּל קָדִימָה –
הֲרֵי זֶה הוּא, רַבֵּנוּ, רַבֵּנוּ, רַבֵּנוּ!
וַהֲרֵי זֶה הוּא רַבֵּנוּ – רַבֵּנוּ, טַי דִּי דָּא!

וִיהוּדִים צוֹעֲדִים לָרַב,
פִּי! מָה רַב הָעֵדֶר!
מְחֻתָּן לָמֶךְ, מְחֻתָּן דֹּב,
וְכֻלָּהוּ כְּסֵדֶר...
נָעָה גְּבֶרֶת כֶּחָבִית,
דּוּ-סַנְטֵר לוֹחֶצֶת,
סוּס פַּרְעֹה בִּמְלֹא תַּכְשִׁיט –
מִי זֹאת הַמְּפַלֶּצֶת?
מַזָּל טוֹב, חוֹתֶנֶת! חוֹתֶנֶת! חוֹתֶנֶת!
מַזָּל טוֹב, חוֹתֶנֶת! חָמוֹת, חָתָן יַקִּיר!

עֵרֶב רַב, נָשִׁים בָּנוֹת,
מְחֻתָּנוֹת תּוֹפַעְנָה,
שִׁירָאִין, מַרְגָּלִיּוֹת,
בַּת וָבַת – הוֹשַׁעְנָה!...
מוֹבִילִין רִיבָה אַחַת,
כְּדַאי לִרְאוֹת פָּנֶיהָ,
דַּק צָעִיף יָנוּעַ אַט
אַף יַעֲנִין אַחֲרֶיהָ –
הוֹי, כַּלָּה נָאָה וַחֲסוּדָה הִיא, נָאָה הִיא!
הוֹי, כַּלָּה נָאָה הִיא – בְּלִי עֵינָא בִּישָׁא!

אַךְ – מַה-לָּהּ לְבַת הַחֵן?
אוֹ טוֹעוֹת עֵינֵינוּ?
מַשֶּׁהוּ לֹא יִתָּכֵן...
לְאַט-נָא, רַבּוֹתֵינוּ!
הֵן רְאִיתִיהָ בְּגַנֵּבָה
עַיִן מְנַגֶּבֶת...
קוֹל חָלִיל מַגִּיעַ, בָּא,
כְּמוֹ יִשְׁאַל עֲצֶבֶת:
מַה-לָּךְ, כַּלָּתִי, כִּי תִּבְכִּי-הִי, תִּבְכִּי-הִי?...
מַה-לָּךְ, כַּלָּתִי, כִּי תִּבְכִּי-הִי, הִי-הִיהִי?...

רעכטס און לינקס, ביי יעדער זייט
געהן די אונטערפיהרער:
שוואגער מעכצ׳ע, א יוד א לייט,
יענצ׳י דער רעגירערער:
שלעפט זיך ווי א זלידניע נאָך
א מין ראַזיוואָול׳קע,
במקום שטריימעל — קאַפעליוך,
שטעקען מיט א גול׳קע —
ס׳איז דאָך אונזער רב׳יל, דאָס רב׳יל, דאָס רב׳יל!
און ס׳איז דאָך אונזער רב׳יל — דאָס רב׳יל, טאי די דא!

צונדערט שפּאַנט כל מין יודעץ,
פי! א גאַנצע מחנה:
מחותן זרח, מחותן זעץ,
מח:תן שלום שכנא.
פרייכט א יודענע מיט צוויי בערד,
ברייט ווי נח׳ס תיבה,
אויסגעצירעט ווי׳ם קיסר׳ס פערד —
ווער איז די נקבה?
מזל טוב, די שוויגער, די שוויגער, די שוויגער!
מזל טוב, די שוויגער — די שוויגער, חתן לעב!

איהר ריקט נאָך גאַנץ אייבעריש קהל,
אלע גאָלד בעהאַנגען;
מחותנת׳טעס אָהן צאָהל,
מיידען ווי די דראַנגען!
פיהרט מען ווי א בלינדע קוה
עפּיס איינס א מיידעל,
ס׳פּנים מיט א דעקטוך צו,
הינטען נאָך א ווערעל —
אך, די שענע כלה, די כלה, די כלה!
אך, די שענע כלה — די כלה, קיין בייז אויג!

דאָך — צי פעהלט דער כלה חן,
צי איז זי ניט פרעהליך?
עפּעס איז ניט צום פאַרשטעהן —
יודען, גור פּאַמעליך!
דאכט זיך מיר אצונד כמעט,
זי ווישט זיך די אויגען — —
פייפט דאָס פלעטיל דאָרט פון ווייט,
גלייך עם וויל זי פרעגען:
כלה׳ניו וואָס וויינסטו, וואָס וויינסטו, וואָס וויינסטו?
כלה׳ניו, וונס פיינסטו — וואָס וויינסטו? אוי, אוי, אוי!

מַה־תִּבְכִּי אֵפוֹא הַיּוֹם,
עֵת חֻפָּה נִצָּבֶת?...
יַלְדָּתִי, יַלְדֹּנֶת תֹּם,
הָהּ, לְאַחֵר אוֹהֶבֶת!
אוֹי וַאֲבוֹי לְאוֹתוֹ נוֹי
שֶׁיִּבְלֶה בָּרֶפֶשׁ!
הַכִּנּוֹר גּוֹנֵחַ, אוֹי,
עַד כְּלוֹת הַנֶּפֶשׁ:
מֶתֶק, מֶתֶק, מֶתֶק הָיִיתָ, הָיִיתָ,
מֶתֶק, מֶתֶק, מֶתֶק הָ יִ יתָ – אוֹי נָא לִי!

אוּלַי נֵס יוֹפִיעַ עוֹד,
כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ בַּסֵּפֶר?...
יַלְדָּתִי, שִׁכְחִי כָּל זֹאת,
שָׁוְא לָךְ מִשְׁלֵי אֵפֶר!
זֶה אַבָּא יַחֲסָן גָּדוֹל,
פִּיהָ אֵם פּוֹתַחַת — — —
רַד הַבַּס בְּרֹגֶז קוֹל
רַע כְּשֵׁד מְשַׁחַת:
בַּת טוֹבִים – קִבְרוּהָ, קִבְרוּהָ, קִבְרוּהָ!
בַּת טוֹבִים – קִבְרוּהָ! קִבְרוּהָ – לַעֲזָאזֵל!

לֹא רָחוֹק הוּא גַּם מִכָּאן,
יַלְדָּתִי, הַקֶּבֶר:
יֵשׁ חֻפָּה, גַּם צָג חָתָן,
לֹא יָזִיז אַף אֵבֶר...
הַבְדָּלוֹת הַעֲלוּ לָרֹב!
שִׁיר חַזָּן בְּרַעַד...
שֶׁבַע הַקָּפוֹת נָסַב,
קִדּוּשִׁין, טַבַּעַת –
טְרַח – וָנֶפֶץ! כּוֹס הִיא – אוֹ לֵב הוּא –
אוֹ כּוֹס הִיא –
טְרַח – וָנֶפֶץ! כּוֹס הִיא – אוֹ לֵב קָטָן וּזְעֵיר!

חֲסַל סִדּוּר חֻפָּה סוֹף סוֹף
עִם כָּל אֲבִיזְרֶיהָ...
שׁוּב כְּלֵי זֶמֶר, צִמְבָּל, תֹּף
שִׁיר עַלִּיז הוּא – הֵי, הָא!
חוּג־רִקּוּד, קָהָל וָטַף,
אֵלּוּ נֶגֶד אֵלּוּ;
הַנָּשִׁים תְּמַחֶאנָה כַּף,
בְּתוּלָה בַּטֵּלוּ...
כָּךְ מִצְוָה לִשְׂמֹחַ, לִשְׂמֹחַ, לִשְׂמֹחַ,
כָּךְ מִצְוָה לִשְׂמֹחַ – לִשְׂמֹחַ, אוֹי וַי, וָי!

וואָס זשע וויינסטו גאָר אצונד,
פאַר דעם חופה־רינגעל? —
אוי, דאָס שענע, זיסע קינד
ליעבט אַן אנדער יונגעל!
אך, די יונגע יאָהר פערוויסט
זענען איהר שוין מסתמא!
קרעכצט דאָס פידעלע אזוי זיס,
ס׳ציהט אזש די נשמה:
זיס איז ער געווען — געווען, וועה איז מיר!
זיס איז ער געווען — געווען, וועה איז מיר!

אפשר טוט נאָך גאָט א נס,
ווי סע שטעהט אין ביכלעך —
מיידעלע, פערגעס, פערגעס,
אוים די קינדערשיכלעך!
זעה דיין מאַמען, אָט דאָס פּאָס,
׳ם טאַטען, דעם מיוחס — — —
ריפּעט אונטער דאָרט דער באַס,
בייז ווי טויזענד רוחות:
א יודישע מויד בעגראָבען, בעגראָבען, בעגראָבען!
א יודישע מויד בעגראָבען — צום אלדע גוטע יאָהר!

שוין איז אויך ניט ווייט פון דאַן,
מיידעלע, דיין קבר!
שטעהט די חופה, דער חאַסאַן (חתן)
ריהרט ניט מיט קיין אבר...
צינדט הבדלות אָן אָהן צאָהל,
חזן, היי, א זינגעל!
אָבגעדרעהט די זיבען מאָל,
אָנגעטהאָן דאָס רינגעל —
טראַך! צעקנאַקט א גלעזיל — א הערציל — א גלעזיל —
טראַך! צעקנאַקט א גלעזיל — א הערצעלע, א קליינס!

און די חופה איז שוין ביים סוף
מיט די צהן המלך׳ס;
כלי זמר חאַפּען זיך ווידער אויף
און מען שפּיעלט א פרעהליכס.
יודען נעהמען צונד זיך אָן
אין א האָצקע־רעדיל,
ווייבער פליעסקען צו צום קאָן,
מ׳האָט פערקנס׳ט א מיידעל!
לעבעדיג און לוסטיג, און לוסטיג, און לוסטיג!
לעבעדיג און לוסטיג — און לוסטיג, אוי וועה, וועה!

חַנָּה חַיָּה גַּבָּאִית
כַּפָּתָהּ דּוֹהֶרֶת,
הֶחָמוֹת רוֹמֶסֶת טִיט,
דָּן אַבָּא בְּכֶרֶס:
„יִתְבָּרֵךְ שְׁמוֹ מָרוֹם,
מֵחַסְדּוֹ נֶהֱנֵיתִי!
שׁוּב חוֹתֵן אֲנִי הַיּוֹם,
בַּת זְקוּנַי הִשֵּׂאתִי!
מַזָּל טוֹב הֵן לָנוּ, כֻּלָּנוּ, כֻּלָּנוּ!
מַזָּל טוֹב לְכֻלָּנוּ – לְכֻלְּכֶם מַזָּל טוֹב!״

חנה חיה גבאי׳טע
טאנצט אויף איהר דער טשופעק,
העפקעט די מחותנת׳טע,
ד׳ מחותן מיט׳ן פופעק (זינג: טלומעק):
„געלויבט איז ער מיט זיין געוועהר,
וואָס טהוט אייביק לעבען!
כ׳בין צו מזל ווידער שוועהר,
ד׳ מזינקע אויסגעגעבען!
מזל טוב אונז אלע, אונז אלע, אונז אלע!
מזל טוב אייך אלע — אייצ אלע מזל טוב!״

טרנופול בכל ימות השנה

מאת אריה אבנון־ברוינשטיין

מבעד לערפל הדק של תקופת הפרידה, המגיעה לשנתה העשרים, מזדקרת בכל יופיה וקסמה עיר ילדותי ונעורי טרנופול. עיר ככל הערים — ועיר שלא ככל הערים. „האני״ האינטימי שלי, הקשור באלף אלפי נימים בנופה השלו, בחייה השקטים והתוססים כאחד. מבדילים אותה הבדל היטב מכל עיר אחרת בעולם. זוהי עיר־נשמתי, כל רחוב מרחובותיה, כל בית, כל דמות, — נספגו בלבי והיו לחלק ממנו. וכיום „אחרי האסון הגדול״ — לבי, לבי לכל אלה אשר עיצבו את חיי בראשית דרכי עלי אדמות. ושבעתיים גוברת ומתפרצת התרגשותי בזכרי את העובדה הטרגית, המכאיבה שכל זה „היה ואיננו עוד״...

ויש רצון והכרח, לדלות מתהום הנשיה את זכרונות העבר, כפי שנחרטו על לוח לבי משכבר הימים. אולי יביא הדבר צרי ומרפא ללב הדווי על החיים שחלפו ונמוגו ללא שוב...

הנה הרחוב המופלא, על שם יוסף פרל. עם שובי מחיי הנדודים בוינא ובהונגריה נקלעתי בשנת 1918 לרחוב הזה. השתקענו בבית הגובל עם בית־הספר של פרל ועם „הטמפלום״ (ההיכל), ברחוב הזה מצאתי את חברי הראשונים, שם בליתי את שעות הפנאי שלי ובו מצאתי את עולמי השקט והמצומצם אחרי שנות הנדודים. נכנסתי ללמוד בבית־הספר על שם פרל. בין כתליו הכרתי את תמצית דלת העם היהודית. בכיתה גדולה ומאוכלסת למדנו יחדיו שמונים ושבעה תלמידים, שבעה על כל ספסל. היה זה בזמן שלטון האוקראינים בעיר. בתי הספר האחרים היו סגורים, ולכן זרמו אלינו ילדים פולנים ואוקראינים. מחנך הכתה, המורה הישיש גלסגאל אשר כיהן בתפקיד זה ארבעים ושלוש שנה, היה איש אציל־רוח, מאותן הדמויות, שאינן נשכחות. תמיד, תמיד אזכרהו בחיבה ובהערצה על יחסו האבהי לכל ילד וילד.

לפני טקס הסיום, נאם לפנינו מנהל בית־הספר בימים ההם, אוקסר. מנאומו זה אזכור רק משפט אחד: „כיום הנכם צעירים, אך כשתגדלו תהיו גאים על שנפל בחלקכם ללמוד בבית־הספר פרל". בני עשר היינו אז, ולא ידענו, את משמעות המלים האלה, אולם ברבות הימים הבנתי את תכנן יפה. זכור לי חדר המורים של בית הספר הזה. תמונה גדולה של יוסף פרל במרכז הקיר, דמות אצילה במדים רבי־רושם ושורת אותות הצטיינות על חזהו. חשבנו שזו תמונת קיסר, אולם השמש מיקיטה, תיקן את טעותנו: „זה יוסף פרל", אמר. ביראת כבוד נסוגונו אחור... הספרים הכרסניים בספרית פרל עשו עלינו רושם כביר. מי יתן חשבנו בלבנו, וידענו את הסוד הטמון בספרים אלה.

צביון מיוחד קיבל רחוב פרל בימים נוראים. הטמפלום, שבכל ימות השנה, פרט לשבתות היה סגור, המה מרוב אדם. אנו, הילדים, הסתכלנו בסקרנות באנשים הרבים השונים כל־כך מאלה שהיינו רגילים לראות ברחובנו בימות החול. ידענו שאלה הם אנשים חשובים הגרים ברחוב מיצקיביץ וטרנובסקי. השתדלנו תמיד להיות בפנים ולהאזין אל התפילה והרינה של החזן עם המקהלה, ובמיוחד לדרשת הד"ר טאובלס. במידה שידעתי אז משהו על הנביאים, הרי באופן דיבורו והתלהבותו נדמה לנו כאחד הנביאים הקדמונים. וכשבא שעת הזכרת נשמות, שתינו בצמא את דבריו על הדמויות הנעלות שחיו בעיר זו והתפללו בהיכל הזה: יוסף פרל, שי"ר, נחמן קרוכמל... כל הקהל התרגש לשמע השמות האלה. כיום, אחרי שנים כה רבות, ברור לי, שהמרחק ביניהם ובין השמות, שד"ר טאובלס הספידם ברוב התרגשות, היה רב מאוד, ולא רק בזמן בלבד...

כמעט מול הטמפלום, מעברו השני של רחוב פרל, נתכנסו בבית־תפלתם אנשי המעמד הבינוני: סוחרים, מנהלי־חשבונות ועובדי המסחר. כך לפחות קבעה כתובת הזהב בחזית הבית. טליותיהם של אלו היו גדולות משל באי הטמפלום. כמה בתים הלאה מכאן, היה בית תפילה אחר — „יד־חרוצים". בו התפללו בעלי־מלאכה, בעלי קיוסקים, סוחרים זעירים וסתם יהודים ללא מקצוע מסוים, „עמך" שאותות הדאגה לפרנסה והעבודה הקשה בפניהם. טליתותיהם גדולות ובעלות סימנים מובהקים של זקנה.. ושוב במרחק כמה בתים, המנין של הרב באבד, הרבי מיבורוב. בזמן ההפסקות הגדולות שבתפילת הימים הנוראים, היו יוצאים המתפללים לרחוב, והמחזה היה מרהיב עין. בגדי החג והטליתות למיניהן, השיחות בנחת תוך טיול קל, שיוו לרחוב הצר צורה בלתי נשכחת. רק באי המנין של הרב באבד לא התקרבו מעולם לקהל הזה ושמרו על מרחק מתקבל על הדעת. היו אלה יהודי־משי, שקיימו בהקפדה את החרם על הטמפלום ולא עברו על פניו. הגורל „התאכזר" להם בצורה משונה; בית־רבם היה סמוך למקום „המשוקץ", ברחוב הנושא עליו את שמו של יוסף פרל, שנוא נפשם... בגמר ההפסקה חזרו ונתכנסו איש איש לבית תפילתו, ורק הקולות הבוקעים מן החלונות הזכירוך, שכאן, ברחוב פרל, זימן הקדוש־ברוך־הוא יהודים מכל המעמדות לעבודות הבורא. ברחוב הזה התפללה תמצית היהדות הטרנופולית.

בימות החול היה מראה הרחוב שונה לגמרי. הנה דמותו הגאה של רפפורט, בעל בית־המסחר לספרים שממול הטמפלום. בחנות פנימה שררה אפלה של אנטיקווריאט טיפוסי, המעוררת דרך־ארץ בלב כל באיו. היתה זו חנות מכובדת, רחוקה מברק חיצוני, כולה אומרת חשיבות. בבית השכן היה מחסן הרהיטים של מר כ"ץ. והנה בעל המחסן, היהודי האלגנטי, בעל הכרס, והסיגר הנצחי בין שפתיו, והוא מתחמם בשמש הקיץ. בעיני היה נראה כרקלמה נאה לרהיטיו היפים... והנה בסמוך לכאן חנות

השוק *The Market*

המכולת של כהן. חנות אפלה בבנין „יד חרוצים", מלאה וגדושה סחורות בארגזים, פחים מגירות, חביות וצנצנות אך לרוב ריקה מקונים... והלאה, מעבר למגרש ריק, בית־המלאכה של דרקסלר. יהודי זקן וממושקף וכיפה לראשו, זריז, רץ אנה ואנה ואין איש יודע על שום מה. עבודות החריטה שלו בעץ הפליאו עין כל. וכך הלאה — חנויות ובתי־מלאכה מכל המינים והסוגים: לאריגים, מספרה, הסנדלריה של זילבר, הרעצניה של וינקלר, בית־המרקחת של הלמן, כובען, חנותו של פודהורצר עם החתול הנהדר בחלון־הראווה ועוד ועוד. הכל היה מצוי ברחוב הקטן הזה. החיים היו שקטים, אך מלאי דאגות פרנסה. בשקט ובלי המולה נמשכה מסכת החיים, כשכל אחד

נושא את סבלו בשתיקה ומשתדל לגלות פנים שוחקות כלפי חוץ, כדי לא להראות כיורד... דומה שהעבר המפואר נתן להם כוח להתגבר על קשיי ההווה. רחוב תרבותי, אף ששכן בין שווקים הומים וסואנים, בין כיכר קזימיז'ובסקי והשוק המרכזי. אכן, רחוב מיוחד במינו, בעל הווי של חול ומועד, ונדמה, בעל נשמה מיוחדת משלו...

ומעברו האחר של רחוב פרל, הגן הציבורי, המוקף ארבעה טורי בתים, חנויות ומוסדות — כיכר סובייסקי. משונה: היה זה גן היהודים — והחיילים. בבקרי הקיץ, בשעות המוקדמות, התפזרו בפינות הגן תלמידי בתי הספר השונים, כדי להציל את מצבם הדחוק ולשנן עוד פעם את שעורם לפני הבחינה. מרוכזים היו, כל רגע יקר, הם בלעו יצירות, „עברו על החומר" בחפזון.

ובעקבות התלמידים הופיעו גם נשים זקנות. לאט לאט, לרוב שתים־שתים היו יושבות על ספסלי הגן, ליהנות מהויר הצח בטרם יציק חומו של יום. נעלי־בית לרגליהן ומקלות בידיהן, פניהן חרושים תלמים וקמטים מעמל חיים, והן מגלגלות בנחת שיחה על ימים עברו, על רופאים כד"ר לייבלינגר, אשר ידע את סודה של קרלסבאד, ועל עונות המרפא שבילו בעבר הרחוק במקום הנפלא ההוא.

ואחר כך — כבכל הגנים בעולם — הופיעו אמהות עם עגלות ילדים לטיול בוקר. ובערבים עבר הגן לרשות אחרת ולמעמד אחר: כאן נפגשו חיילי הגרניזון עם ידידותיהם הנוצריות ממעמד עוזרות הבית. אוירה אחרת והווי אחר שלטו אז בגן היהודי על שם סובייסקי.

ומסביב לגן — ארבעה טורי בתים בעלי צורה וסגנון, ובהם חיים רבגוניים, חיי פרט וציבור, מסחר ומוסדות שונים. חזית אחת של בניני בית־הספר פרל פונה לכיכר סובייסקי. באגף זה נפתח בשלהי מלחמת העולם הראשונה בית־ספר עברי. מאות ילדים רכשו להם את השפה העברית, כשעל מלאכת ההוראה מנצחים שלושה ארבעה מורים אידיאליסטים. היו אלה חלוצים במובן הטוב והנעלה של המושג הזה, אשר עמלו כאן שנים רבות ובתנאים קשים, בלי תמיכה ממשית מבחוץ, וזרעו את זרע ההתחדשות הלאומית בלב הילדים והנוער היהודי בעיר.

לנגד עיני עומדות עדיין בכל בהירותן הדמויות היקרות של המורים העברים האלה. הנה המורה גרינשפן. אדם מושלם, בעל ידיעות עמוקות בכל אוצרות התרבות העברית, בהול ומרושל קצת בחיצוניותו, אך קפדן ומסור ללא גבול ליעודו החינוכי. הוא הקים דורות רבים של יודעים עברית. חברתו בחיים וביעוד החינוכי, שיצר־גרינשפן, בעלת לב וגישה רכה לכל ילד, היתה דמות חביבה והשרתה רוח טובה בין כתלי בית־הספר הזה. ואיך אפשר לשכוח את המורה גוסטה שטינברג? את בת־הצחוק התמימה על פניה המסבירות? זו האשה שכל אושרה בחיים מצאה בהוראה, ולה מסרה את עצמה, את חייה ועתידה. מורה־חלוצה שעדיין לא מצאתי כדוגמתה. וזכור לטובה המורה שרף, אשר ממרחקים בא אלינו והרביץ תורה בבית־ספרנו העברי. מורים אלה הלהיבו לראשונה את דמיון הילדים במראות פלאים מארץ־ישראל. כאן, בכיתות האפלות של בנין בית־הספר פרל, התעופפה לראשונה הציפור המבשרת של ביאליק והביאה לנו דרישת שלום „מעמק, מגיא, מראש הרים"... כאן הכרנו את החולמים ואת הלוחמים מימי העליה השניה, כאן ספגנו מאוירה של ארץ ישראל, שדותיה וכרמיה...

באותן הכיתות עצמן שכנה בימי התוהו־ובוהו שבין הפלישות השונות בשנות האימים 1918—1920 מפקדת ההגנה היהודית. סטודנטים ופועלים יהודים, ענודי סרט על זרועם, עסקו במרץ בריכוז רובים ותחמושת וחלוקתם בין האיזורים הצפויים לסכנה מצד הכנופיות למיניהן, ששוטטו וחיפשו הזדמנות לעריכת פוגרומים ביהודים. היתה זו תקופה של „איש הישר בעיניו יעשה". ילדים היינו בימים ההם, אך זכורה לי ההתרגשות בה היינו מלווים כל יהודי מזוין, היוצא לתפקידו ולמשמרתו, זה שלושים שנה לפני הקמת צה"ל.

ובצלע אחרת של כיכר סובייסקי — „בר־כוכבא", קורפורציה של סטודנטים ואינטליגנציה ציונית. בדורנו, בין שתי מלחמות העולם, לא תמיד היו מובנים לנו אופיה ותפקידה של אגודה זו בחיים הציבוריים בעיר. אולם לזכותה יש לציין את פעולתה בקרב הנוער האקדימאי המתבולל, שם הצילה רבים והכניסתם לתחום ההשפעה הציונית.

במרחק מה, בבנין ה„טירה" הפולנית, היה מרכז הפעולה הציונית בעיר. באולמו הגדול נערכו הכינוסים הגדולים ואספות־עם של כל המפלגות הציוניות, כאן ציחצחו היריבים חרבותיהם בבחירות לקונגרסים הציוניים, כאן תססו החיים הפוליטיים. באותו האולם גם ניסו כוחן כל להקות התיאטרון של החובבים, — ציונים, קומוניסטים וסתם „משוגעים לדבר".

בקומה העליונה של בנין הטירה היה משכנה של רשת שיעורי־הערב של ההסתדרות העברית „תרבות". מאות ואלפים בני נוער ומבוגרים למדו כאן עברית מפי טובי המורים בעיר. כאן — במקביל לבית־הספר העברי לילדים — הושלם מעגל השפה העברית ותרבותה. כאן קיבל הרעיון הציוני לבוש מקורי, עברי, בקרב המוני הלומדים. נוסף למורים עמלו אישים בודדים לפתח את רשת השיעורים לעברית בעיר ובמיוחד יש להזכיר את זכויותיהם הרבות של מר קורפירסט וזושה והלר. למרות

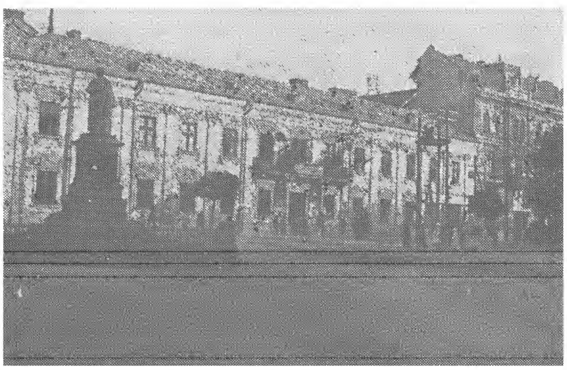
התעמולה האנדקית „להציל" את הטירה ההיסטורית מידי היהודים התנהלה כאן הפעולה הלאומית המבורכת והאפקטיבית ביותר עד לבוא השואה.

ובאגף צדדי של הטירה פעלה, חינכה ותססה הסתדרות „הנוער הציוני". במאוחר קמה — אחרי „השומר הצעיר" ו„גורדוניה" אך הצליחה בזמן קצר לחדור לחוגים של הנוער הבעלי־ביתי בעיר ולהכניסו למעגל החינוך הציוני בגולה ולחיי הגשמה בארץ.

ובסמוך למפקדה הצבאית העירונית, בבית סגור ומסוגר באותה כיכר סובייסקי, מול הגן הציבורי — בית יתומים יהודי של הגברת אוקסנהורן. עשרות ואולי מאות ילדים יהודים גרו, למדו וחיו בבית הסגור הזה, ורק פעם אחת ביום היו יוצאים בסך, בפקוח חמור של כמה מטרונות ועוזרות לטיול קצר ברחוב. מעולם לא ראינום במשחק חפשי בגן שממול לביתם מעולם לא נראו ילדים אלה במקומות שעשועים בעיר, הם היו מחוץ לתחום, בשולי החיים הכלליים של הילדים והנוער בעיר.

מדי שנה נערך בכיכר סובייסקי וברחובות הסמוכים לה היריד הגדול על שם „אנה הקדושה". מאות משפחות היו מתקנות את מצבן העלוב בשבוע היריד הזה. כל מי שלא היתה לו פרנסה בכל ימות השנה, ציפה לימי היריד ונאחז בו כטובע בקש... סוחרים זעירים מהעיר, מהסביבה הקרובה ואף ממרחקים, הביאו ליריד הזה מיני מציאות למכירה. הם ועוזריהם הכריזו בקולי־קולות על „ההזדמנות שניתנה בזה לקנות רק היום", הכרוזים, בעיקר ממחוסרי העבודה שבעיר, הפליאו את ההמונים בחרוזיהם, שהומצאו על ידם „על רגל אחת" כדי להלל ולשבח את הסחורה הזולה ואת טיבה המפוקפק. בקולותיהם הצרודים נתנו את הטון להמולה המבהילה, ששררה ביריד. הכיכר המתה מהמון אדם, קונים וסקרנים סתם, אשר הפכו את הפינה השקטה הזו לים סוער, שגלי אדם נעים בו בלי הרף, בלי מטרה. עם חלוף ימי היריד הרועשים חזרה הכיכר לשלוותה.

באחת הרחובות הצדדיים של כיכר סובייסקי, ברחוב קוז'מינסקי, היתה מסעדה יהודית קטנה ונקיה — מסעדת מרת שרה רוזנברג־גולדברג. בעלת המסעדה היתה דמות מיוחדת במינה בעיר: האשה המדברת עברית. אשה זו כאילו הועתקה מחוג המשכילים בני הדורות הראשונים והועמדה במסעדה זו לשרת את הבאים בצל קורתה. היא הפתיעה בנועם הליכותיה ובשפת המשכילים המליצית שלה והשרתה רוח של תרבות וחן מיוחד על כל מי שזכה לבוא עמה במגע. צנועה היתה האשה, עמלה מבוקר עד שעה מאוחרת בערב, כבולה למקום פרנסתה, אך נשמתה היתה רחוקה מהמקום הגשמי הזה — בארץ ישראל. היא עמדה בקשרי מכתבים עם ד"ר הרצל, והיתה בין הראשונים שדבקו ברעיון הציוני עוד בשחר התנועה הלאומית. היא חלמה על עליה לארץ עוד בראשית המאה הנכחית, אך הגורל שינה את נתיב חייה וחלומותיה וריתק אותה לתמיד, עד ליומה האחרון, למסעדתה הקטנה. בשקט ובאצילות נשאה את כאבה בלבה פנימה, כשזכר חלומות־נעוריה מלווה אותה תמיד, ואם נתקפחו שאיפותיה לעליה ולחיים בארץ, ידעה להעביר את כל אהבתה לעברית ולארץ־ישראל לבנה היחיד. היא קוותה שבנה ינקום בגורלה האכזרי, שמנע ממנה את הגשמת שאיפותיה. בכל חום לבה התמסרה לחינוך בנה לאותה הדרך שהיא לא זכתה לעבוד בה, לאותה מטרה שהיא לא הגיעה אליה. היא חינכה את בנה מילדותו לעברית, ואחר כך נהנתה הנאה רבה, כשמצא את דרכו לתנועת ההגשמה — ל„גורדוניה" ול„החלוץ". וכשם

רחוב מיצקביץ' *Mickiewicz Street*

שהיתה בדורה האשה היחידה הדוברת עברית יום־יום כן היה בנה כעין ילד פלא, יחיד במינו בעיר, שקיבל חינוך עברי משחר ילדותו והגשימו הלכה למעשה יום־יום. והיו שניהם, האם והבן הקטן, מטיילים ברחובות העיר, ומשוחחים בעברית.

היו רחובות בעיר שכל אחד מהם עולם מיוחד לעצמו, שאינו דומה למשנהו. הנה רחובה הראשי של העיר, רחוב מיצקיביץ'. חנויות יהודיות גדולות, בתי קפה יפים, בתי־קולנוע, בתי־מלון, בנין העיריה, בית־המשפט המחוזי ובית־הסוהר בחצר, בית הקהלה היהודית ועוד. ברחוב זה השתקפו במדה רבה גם חיי הנוער היהודי בשעות הערב. בצדו האחד של הרחוב בילו את זמנם החפשי הסטודנטים ובני הנוער הבלתי מאורגנים, ובצדו השני של הרחוב היה ה„קורסו" של תנועת הנוער והחלוץ. אחרי הפעולה בהסתדרויות היו מופיעים בשעות המאוחרות בערב חברי התנועות השונות לשם טיול קצר ופגישה עם חברים מארגונים אחרים. הקטע שבין מלון „פולוניה" וסוף חומת בית־החולים הצבאי היה מרכז ה„קורסו" החלוצי. קראו לו

גם „הליניה החלוצית". ויש שהאזינו לצלילי התזמורת של גולדרינג, שניגנה בבית־הקפה של מלון „פולוניה", כמובן שהאזינו בעמדם בחוץ...

ובשעות לפני הצהרים, באותו הרחוב, על יד הקיוסק־לעתונים של אינגלר, קהל מגוון שציפה לבוא העתונים מלבוב ומוורשה. ליד הקיוסק הזה וליד השעון „בעל שלשת הפנים" נתפרשו חדשות העולם והארץ שהופיעו ב„כווילה" וב„היינט"...

ובבנין הקהילה היהודית התגוששו הנציגים השונים, ציונים עם חרדים ומתבוללים, על דמותה ודרך פעולתה של הקהילה היהודית. בטבורו של הרחוב הראשי התנוסס הבנין בו נפגשו כל חוטי הפעולה של הציבור היהודי. כאן באה לידי ביטוי בפה ובמעשה האוטונומיה היהודית. במשך שנים רבות, עד לימי המלחמה העולמית השניה, עמד בראש הקהילה ופעולותיה המבורכות ד"ר צבי פרנס. הוא היה מגשים הצו הציוני בפעולת ההווה בגולה ובכיבוש הקהילה היהודית. את תפקידו נשא ברמה, כשעקרונות הדימוקרטיה וטובת הצבור הנתון להנהגתו משמשים לו נר לרגליו. בהיותו בעל טאקט ותרבות אירופית גבוהה, ידע לאחות את כל קרעי הישוב המפוצל, לחנכו למעשה הגדול ולהכניס את מרצו הרב לאפיק פרודוקטיבי, כשרוחו הציונית אופפת את הקהילה העתיקה הזאת.

ובפנותך מרחוב מיצקיביץ לרחוב טרנובסקי נכנסת לעולם המקצועות החפשיים. רוב רובם של עורכי־הדין, הרופאים והמהנדסים היהודים התגוררו ברחוב זה. הכרתים כולם מתוך פעולותי למען הקרן הקימת לישראל. רחוב זה הוביל מזרחה, ובו עברו בודאי כל אלה שברחו לרוסיה בטרם נכבשה העיר בידי הנאצים...

עירנו השתרעה על שטח גדול, והיתה מורכבת משכונות יהודיות טהורות, משכונות מעורבות ומאזור נוצרי, שרק יהודים מעטים התגוררו בו. יהודי משכונת זרודזיה היה בעיני כאיש שלא מעירנו. היתה זאת שכונה פולנית בעיקרה שכונות דומות היו מפוזרות בפינות שונות בעיר. ליד הגן הציבורי „החדש", בסביבת בית־החולים הפולני, בסביבת הרכבת ועוד. יהודים אלה היו באיים של ישוב יהודי בתוך ים של גויים. חייהם לא היו קלים שם.

לעומת זאת היתה האוירה ברחוב אוסטרוגסקי אוקראינית־יהודית. בצד בית־החולים היהודי עמד בנין ה„ברצטוו", הוא מרכז הפעולה האוקראינית הלאומית בעיר. אולם זה שימש גם את הפעולה התרבותית והציבורית של המפלגות היהודיות, ולפעמים אף יותר מאשר את האוקר־אינים עצמם. יהודי הרחוב הזה בעיקר בני המעמד הבינוני, חנוונים וסוחרי עצים. רחוב זה הוביל לשני בתי־הקברות היהודיים. אחד, בית הקברות הישן, היה באמצעו של הרחוב. בבית־הקברות הזה מצאו את מנוחתם גדולי יהודי העיר מדורות עברו. שם נטמנו יוסף פרל, נחמן קרוכמל ואחרים. בחרדה ובהערצה, היינו עוברים על פני המקום הקדוש הזה. כל עסקן ציבורי מחוץ לעיר, כל שליח מהארץ, היה נוהג לבקר בבית־העלמין הזה ומתיחד עם זכרם של גדולי עירנו. ובהמשך הרחוב, מחוץ לעיר, שכן בית הקברות החדש, מול בית הקברות הנוצרי. הרבה דמעות ראה הרחוב הזה, בעת הלוויות של יהודי העיר אשר עברו כאן בדרכם האחרונה.

והיה גם מרכז גדול לדלת העם היהודית, הוא הקיף את כל הרחובות שבגבול הדרום־מערבי של העיר, כשהנהר סרט סוגר עליו מצד אחד, כיכר השוק המרכזי מצד צפון, ורחוב רוסקה וכיכר קז'ימיז'ובסקי מצד מזרח. לב המרכז הזה היה ברחובות שמסביב לבית־הכנסת הישן. כאן התחברו הדלות והעוני בצורה המשכנעת ביותר. יתר רחובות המרכז הגדול הזה היו מיושבים גם על ידי המעמד הבינוני, בעלי־מלאכה וסתם יהודים מחוסרי מעמד ברור: סבלים, עגלונים, חנוונים זעירים, בעלי „שולחן בשוק", מחוסרי פרנסה כרוניים, הגוועים ברעב עשר פעמים ביום. כולם חיו בעוני איום ברחובות הארוכים פּוֹדוֹלסקה ניז'שה ופודולסקה ויז'שה, צ'צקי, בארון הירש, בוגאטה, לבובסקה, ובכל הסמטאות אשר הסתעפו מהרחובות האלה. ילדים התגוללו בחוצות ברפש, אמהות חיפשו טרף לילדיהן, ראשי משפחות התרוצצו כנמלים ונשאו בעול הקיום הקשה, הקשה מנשוא... כאן נולדו, גדלו וסבלו אלפי ילדים יהודים ונשאו אחר כך בלבם את עלבון ילדותם העלובה, המדכאה והמשפילה, לדרכם בחיים.

ובים הבתים הקטנים והרעועים, המטים לנפול, בתוך תוכו של מרכז העוני, התנוסס בית־הכנסת המבצר. הוא הוקם בראשית ימי קיום העיר ונבנה כבית לתפלה והגנה לישוב היהודי מהתנפלויות התורכים והטטרים. לאוכלוסיה הנוצרית הוקמה אז הכנסיה הדומיניקנית. בית־הכנסת הישן היה כבנין שהועתק מאחת מארצות המזרח. הסגנון, אבני הבזלת, הגג השטוח עם המעקה בעל הצריחים לתותחים — כל זה שיוה לו מין הוד מיוחד, כולו אמר חוסן והשתרשות בקרקע היהודי. בהיכל־תפארת זה בקעו תפילותיהם של אלפי יהודים בחגים ובמועדים. פה, באוירת המבצר האפור, היה רקע מתאים לחיי הישוב הצפוף האפורים אף הם. והיו רגעים של התרוממות־רוח, כשעל בימת בית־הכנסת הישן הופיעו גדולי הציונות והלהיבו את קהל האלפים. ד"ר חיים ארלוזורוב, ד"ר מאיר גיאר ועוד רבים, רבים. מבצר זה פאר הנכסים הרוחניים היהודיים בעיר, מה היה סופו?

והיה נהר בעיר, נהר סרט. מאות סירות מלאות בני

נוער היו מפליגות עליו, לחיק הטבע. כאן הוחזרה במידת־מה חחדוה לשוכני השכונה הקרובה, לנוער הפרוורים ולכל העובדים הצעירים. בסירות אלה התקיימו גם ישיבות של הנהגת תנועות הנוער, התיעצויות עם שליחים מהמרכז או מהארץ. בהן היתה אוירה נוחה ונעימה לכל פעולה צבורית. כאן, בסירות על הסרט, רקמו תכניותיהם לעתיד, לעליה ולחינוך בארץ, ממיטב החלוצים ובני הנוער היהודי.

ובשלוחה הקיצונית של מרכז היהודי הזה, ברחוב רוסקה — שני עולמות בפינה אחת, ליד בית־הקפה של שטקל היו „הבורסה השחורה" ומגרש־החניה של העגלונים והסבלים היהודים: שני הקטבים של הפרנסה היהודית הגלותית... על המדרכה האחת שליד בית־הקפה שפל־המדרגה, התרוצצו בקיץ ובחורף יהודים מבוהלים הבולשים בלי הרף אחר „קליאַנט" שירצה לקנות כסף זר או לעשות עסקי חליפין בוולוטה זרה. עיניהם מביעות חרדה ופחד. חרדה — לרווח כל שהוא, כמה זהובים, כדי החיות בהם את נפשות בני ביתם, ופחד — מפני השוטרים המציקים רוב אנשי הבורסה השחורה היו אי־פעם בעלי חנויות ועסקי קבע אחרים, אך במשברים הכלכליים ירדו מנכסיהם ובאין ברירה אחזו בפרנסה זו. וסמוך להם עמדו בכל ימות השנה עגלונים וסבלים וציפו לנס מן השמים, להזמנה כלשהי להעברת משא ממקום למקום, כדי להרויח כמה פרוטות עלובות. העבודה קשה ומפרכת והרווח כה דל. והמשפחות בבית כל־כך רעבות וזקוקות למלבוש, לאוכל... כל הטרגיות שבמצב הכלכלי של היהודים התלוי על בלימה, השתקפה בכל אכזריותה בפינה זו של רחוב רוסקה.

והיו פינות בעיר, שהסתדרות נוער אחת או מוסד תרבותי מסוים ששכנו בהן השפיעו עליהן השפעה בלתי שכיחה. אם במישרין ואם בעקיפין.

ומחוץ לעיר הראו כוחם בספורט, ובעיקר בכדורגל, אנשי הקלוב הספורטיבי „יהודה". הם נשאו את דגל החינוך הגופני והספורט היהודי ונלחמו על כבודו נגד הקלובים הגויים, הפולנים והאוקראינים. בשבתות ובימי ראשון בשבוע זרם קהל גדול של מעריצי הספורט למגרשים שמחוץ לעיר, לחזות בתחרויות. לא פעם עלתה וצפה על המגרשים האלה השנאה הכבושה של הגויים ליהודים, בעיקר אחרי שהקלוב היה יוצא בהפסד התחרות. ברגעים כאלה היה מתלקח בכל עוזו הרגש הלאומי של קבוצת הכייסים היהודים, שהיו פורצים הראשונים למגרש כדי להגן על שחקני „יהודה" ולהשיב לתוקפים כגמולם. אכן, היה בהם באנשים נכשלים אלה מצפון לאומי סוער, ולא פעם עמדו בגאווה ובאומץ על כבוד ישראל. מי ידע נפש יהודית עד עומקה.

הישוב היהודי בטרנופול, המפוזר בשכונותיה השונות של העיר, היה בא אחרי יום עמל קשה גם לאספות פוליטיות להופעות תרבותיות, להרצאות ולהצגות. יהודים מכל השכבות באו למצוא פורקן־מה ממועקת החולין ולחדור לשעה קלה לעולם הרוח. יהודים היו ממלאים את אולמי הקונצרטים והתיאטרונים לא רק שלנו, אלא גם של הפולנים והאוקראינים, רבים היו גם מתפנים ביום הראשון בשבוע (יום השבתון מאונס ובגזרת השלטון) לטיול קצר עם בני משפחתם בסביבות העיר: לפטריקוב, לזאגרובלה ולגאיה וילקיה, ליהנות מיפי הטבע הפודולי, ממרחב שדות ויערים.

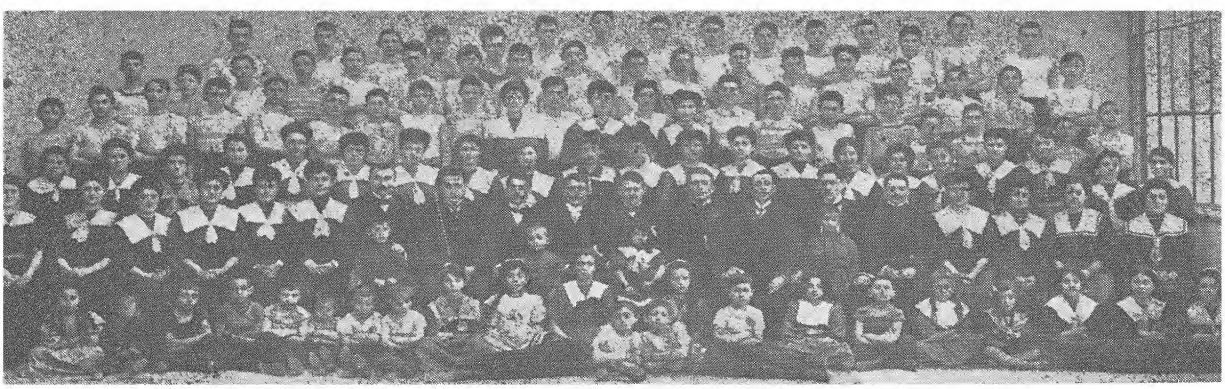
היה היה ישוב גדול, ער ותוסס, בעל לב פתוח לעניני האומה, בעל תכונות נעלות, הלוחם את מלחמותיו תוך מצב כלכלי קשה, כשתקוות הגאולה הלאומית מדריכה אותו בכל מעשיו. היו יהודים עניים ועשירים, אך אחוות אחים בצער ובשמחה איחדה אותם. בכולם פעל רגש הכבוד היהודי והאחריות ההדדית. ישוב בעל עבר מפואר והווה אפור למדי, אך בעל אידיאלים נעלים ביותר. את מלחמותיו ניהל בדרך־ארץ למתנגד, כשהשכנוע וההסברה מהווים את נשקו היחידי. לא היו אצלנו חוליגנים פוליטיים, לא פוצצו אספות המתנגדים לדעה, לא היו פרובוקטורים במחנגו. היה בעירנו מנועם השיחה ומהעדפת ההגיון על הדימגוגיה הזולה. היו יהודים טובים, שקטים ובעלי נימוסים. והיה בישוב היהודי נוער קרוץ מחומר טוב, מסור ונאמן, בעל השכלה יהודית וכללית ובעל שאיפות נעלות. נוער זה מלא את הסדנאות ואת החנויות, את בתי־הספר למיניהם בעיר, ואת האוניברסיטאות בערי אירופה השונות והרחוקות. היה היתה תקווה, שבעזרת הנוער הזה ישונה מצב הישוב היהודי בכללו, אך הגורל האיום, גורל מיליוני יהודי פולין, פגע גם ביהודי טרנופול. הושמדו יקירינו, מוסדותינו, מפעלינו — ורק זכרונות נשארו...

מועדוני ספורט יהודיים בטרנופול

אגודה ציונית להתעמלות ולתרבות הגוף „ביתר"

„ביתר" האגודה הציונית להתעמלות ולתרבות גופנית הראשונה בגליציה, באוסטריה ובעולם כולו, נוסדה ע"י ד"ר ישראל ולדמן בטרנופול, בשנת 1904.

„ביתר" שכנה ב„רצ'טבו מישצנסקה", ומדריכה היה מורה להתעמלות אוקראיני בשם צ'ובאטי. משורותיה יצאו ספורטאים שפעלו אחר־כך בכל תנועות הספורט בטרנופול *.

אגודת „ביתר" בשנת היסוד

יושבים — באמצע: ד"ר ישראל ולדמן, מיסד האגודה; **לימינו:** מורה ההתעמלות האוקראיני צ'ובאטי, מורה ד"ר קפל, ד"ר אברהם שוורצמן, יוסף שפאניר. **משמאלו:** יעקב צין, יעקב ליכטיגפלד, ד"ר ויסגלס, הולנדר.

"Betar"

Sitting — Centre: Dr. Israel Waldman. *To his right:* **Tchubaty** Ukrainian teacher of Gymnastics, Dr. Kapel, Dr. Abraham Schwarzman, Joseph Spanier. *To his left:* Jacob Zin, Jacob Lichtigfeld, Dr. Weisglas, Hollender.

המועדון לספורט — „יהודה"

מאת דב נימן

עם תום מלחמת העולם הראשונה, כשחזרו חברי המועדון לספורט „יהודה" מן הצבא האוסטרי ובראשם יעקב פלאנר, ניגשו לארגן מחדש את תנועת הספורט בעיר.

ההתחלה היתה קשה, כי חברים וותיקים שחזרו מהצבא יצאו מכלל כושר פעולות ספורטיביות, והיה צורך לאמן דור חדש של ספורטאים.

ההופעה הספורטיבית הראשונה של מועדון „יהודה" היתה במשחק כדורגל נגד קבוצת סטודנטים בזלוצ'וב.

* פרטים ר' במאמרו של ד"ר פ. קורנגרין, עמ' 126.

נצחון הקבוצה הטרנופולית הרים את קרנו של המועדון בציבור שחש לעזרתו בצורת תרומות בכסף ובציוד.

המועדון הלך מחיל אל חיל. זמן מה היה בליגה ג׳ אולם לאחר נצחונות מזהירים בטרנופול ובסביבה עבר לליגה ב׳. קבוצת הספורטאים של טרנופול הפכה לשם דבר, ולא רק בין היהודים רבו אוהדיה, אלא גם בקרב האוקראינים והפולנים רחשו לה כבוד.

לטובה יזכר כאן סוחר התבואה אברהם קצ׳ה, יהודי חרד שעזר הרבה למועדון בתרומותיו הניכרות, שתרם לאות תודה עבור התענוג שגרמו לו ילדיו חברי „יהודה" שנימנו עם הספורטאים המצטיינים.

במשך שנים לא היה ל„יהודה" מגרש משלו עד שנחלץ לעזרתה המהנדס מונדק ויסגלס וקיבל על עצמו את הקמת המגרש על הבלוניה. מרץ רב השקיע בדבר זה עד שראה ברכה בפעולתו. לנוער היהודי בטרנופול היה מעתה מגרש שעליו יכול להתאמן.

כמה שנים לפני מלחמת העולם השניה הצליח המועדון „יהודה" להגיע לשלבו האחרון, כלומר, — נכנס לליגה א׳.

משהתגברה האנטישמיות בפולין הצטרפו רבים מחברי המועדון לתנועת „החלוץ" כדי להגשים את חלום חייהם ולעלות ארצה. אלה מבין החברים שלא זכו לעלות קיפחו את חייהם יחד עם כל יהדות פולין.

קבוצת הכדורגל „יהודה", 1924
Football Team "Yehuda", 1924

בלבלה וסער

לדמותה הכלכלית והסוציאלית של טרנופול

מאת ד"ר צבי פרנס

א. המבנה הכלכלי של האוכלוסיה

טרנופול שוכנת בפודוליה, חבל בעל אופי חקלאי מובהק. התוצרת החקלאית כאן עלתה בכמה ענפים על הצריכה המקומית. 12.5 אחוזים מכל החטה, 20 אחוזים מהכוסמת, 18 אחוז מהשעועית, 46 אחוז מהתירס ו־35 אחוז מהטבק שייצרה פולין גדלו בפודוליה. ואין אלה אלא כמה מספרים לדוגמה, כי פודוליה היתה מרכז יצוא לא רק לתוצרת החקלאית, אלא גם לביצים, חלב, מוצרי־בשר, ואף עצי יער, כפי שמעידים הנתונים הסטטיסטיים שנתפרסמו בהוצאות הרשמיות.

האוכלוסיה התפרנסה ברובה המכריע מחקלאות. מיליון ושש מאות אלף נפש חיו בווייוודזטבו הטרנופולית (כלומר בפודוליה) בשנת 1931, ומהן לא יותר מאשר 185.500 (16.8%) בערים ועיירות, וזאת לאחר שהאוכלוסיה בערים גדלה בקצב יותר מהיר מאשר בכפרים. בשנים 1870—1900 גדלה האוכלוסיה בממוצע באחוז אחד לשנה, בעוד שבערים גדלה בתקופה זו ב־1.4 אחוזים לשנה. בשנים האחרונות היה ההפרש עוד יותר גדול.

האוכלוסיה היהודית מנתה בווייוודזטבו הטרנופולית בשנת 1931—134.000 נפשות, היינו 8.4 אחוזים מהאוכלוסיה כולה. למעלה משבעים אחוז של האוכלוסיה היהודית התגוררה בערים ובעיירות, וקרוב לשלושים אחוזים בכפרים. קהילת טרנופול מנתה חמישה־עשר אלף בעיר גופה וכשלושת אלפים בכפרים השכנים. בעיר עצמה, שמנתה 33.900 נפש, היוו היהודים 44 אחוז, בשעה שבערי הווייוודזטבו כולו היוו רק 34.7 אחוז. טרנופול היתה איפוא העיר היהודית ביותר מבחינת הרכב האוכלוסיה בפודוליה. ואף כי יהודי טרנופול היו רק כעשירית מהאוכלסיה היהודית בכל הווייוודזטבו היתה השפעתם מכרעת שלא לפי מספרם היחסי.

גורם חשוב בעיצוב דמותה הדימוגרפית של אוכלוסית פודוליה היהודית היתה ההגירה. לפי הנתונים של משרד הסטטיסטי בוארשה היה הריבוי הטבעי בין יהודי פודוליה, בתקופת עשר השנים 1921—1931, 13.000 נפשות, למעשה נשארו מהם רק כחמשת אלפים לאחר ששמונת אלפים היגרו. בשנים 1927—1938 עלו לארץ־ישראל מחבל טרנופול כ־2.900 יהודים, מהם כשמונה מאות בערך מהעיר טרנופול.

במה התעסקו יהודי טרנופול ?

בעיקר במסחר, כפי שמוכיחים המספרים הבאים:

יהודים:

חקלאות	200	1.3%
מסחר	6600	44.2%
תעשיה ומלאכה	4100	27.3%
תובלה ותחבורה	1000	6.6%
התעסקויות שונות	3100	20.6%
	15000	100.0%

הקבוצה „התעסקויות שונות" כוללת מקצועות חפשיים, עובדי משרד, מוסדות ציבוריים ודתיים בעלי־בתים וחסרי מקצוע.

שונה בהחלט היה המבנה המקצועי של האוכלוסיה הלא־יהודית, כפי שמוכיחה הטבלה הבאה:

לא־יהודים:

חקלאות	2350	12.4%
מסחר	1200	6.3%
תעשיה ומלאכה	3100	16.3%
תובלה ותחבורה	2650	14.0%
התעסקויות שונות	9600	51.0%

הגדולה בין הקבוצות אצל הלא־יהודים היא „התעסקויות שונות". על קבוצה זו נמנים הפקידים במשרדי הממשלה והעיריה, בבתי־המשפט, המשטרה וכו'. כן נמנות על קבוצה זו משרתות־בית שרובן היו אוקראיניות.

את חלוקת התפקידים הכלכליים בין היהודים והלא־יהודים מדגימה הטבלה הבאה:

התעסקות	יהודים	לא־יהודים
חקלאות	8.0%	92.0%
מסחר	84.7%	15.3%
תעשיה ומלאכה	57.0%	43.0%
תובלה ותחבורה	27.4%	72.6%
התעסקויות שונות	24.4%	75.6%

מספרים אלה מוכיחים כי ליהודים היתה עליונות מספרית במסחר, בתעשיה ובמלאכה, ואילו הלא־יהודים התרכזו בתחבורה. דבר זה יובן כשנזכור כי התחבורה היתה בפולין ממלכתית ורוב עובדיה, וכן העובדים בדואר ומברקה, היו לא־יהודים. לעומת זאת היוו היהודים רוב בהובלה הפרטית.

המספרים שהבאנו לעיל אינם משקפים נכונה את המצב, כל עוד לא הכרנו את המבנה הסוציאלי של כל ענף תעסוקה, כלומר מי עמד בראש הפירמידה הכלכלית ומי היווה את בסיסה. בידי מי היתה היזמה, מי הטביע את חותמו על החיים הכלכליים והתווה את דרכי התפתחותם.

נתחיל בחקלאות. מאתים הנפשות שהתפרנסו מחקלאות (בכלל זה ראש המשפחה ובני משפחתו) נמנו על בעלי־אחוזות וחכרי־אחוזות שהיוו בפודוליה (בפרט בחבל גליציה לשעבר) קבוצה לא מבוטלת ובעלת השפעה ניכרת על הייצור החקלאי. העיר היתה מוקפת חוות שבעליהן יהודים או התנהלו על־ידי יהודים, כגון: ביאלה, קוטקופצה, פרוניאטין, דראגנובקה, זאגרובליה, סמיקופצה וכו׳. אגב כדאי היה להקדיש מחקר לחלקם של היהודים בחקלאות הפולנית, מאחר שבפרסומים הרשמיים הם בטלים בשישים מחמת הרוב המכריע של האוכלוסיה הלא־יהודית בענף זה.

והנה המבנה הסוציאלי של המתפרנסים מחקלאות:

	ס"ה	יהודים	לא־יהודים
עצמאיים	1900	200	1700
עובדים רוחניים	150	—	150
פועלים גופניים	500	—	500
	2550	200	2350

כפי שכבר הצבענו לעיל היו כל מאתיים היהודים שהתפרנסו מחקלאות בחינת עצמאיים ואילו הלא־יהודים היו כ־25% אחוז מועסקים, הן כעובדי רוח והן כפועלים גופניים.

יותר מגוון הוא הרכב הקבוצה המתפרנסת ממסחר:

	ס"ה	יהודים		לא־יהודים	
עצמאיים	6400	5900	89.4%	500	41.8%
עובדים רוחניים	400	350	5.3%	50	4.1%
פועלים גופניים	1000	350	5.3%	650	54.1%
	7800	6600	100.0%	1200	100.0%

מה שמזדקר מטבלה זו הוא ההבדל העצום במבנה הסוציאלי של המתפרנסים ממסחר בין היהודים והלא־יהודים בשעה שאצל היהודים מהווים העצמאיים כתשעים אחוז, מהווים הם בין הלא־יהודים רק קרוב ל־42 אחוז, וכששים אחוז הם שכירים.

בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה ניהלו משרדי מס־ההכנסה את רשימות משלמי המס לפי השתייכותם הלאומית. המספרים פורסמו אחרי המלחמה והם מהווים תאור מאלף לתפקיד שמלאו היהודים במסחר. 971 תעודות המסחר שנרכשו על־ידי סוחרי טרנופול מתחלקות לפי סוגיהן כדלקמן:

	ס"ה	יהודים	לא־יהודים
סוג 1 ו־2	103	92	11
" 3	400	385	15
" 4 ו־5	468	368	100
	971	845	126

בין היהודים מהווים בתי העסק עם המחזור הגבוה ביותר (סוגים 1—3) — 56%, ואילו בין הלא־יהודים רק 20%.

לפי אופים התחלקו בתי המסחר לשלוש קבוצות עיקריות: א. בתי־מסחר לקניות. ב. בתי־מסחר למכירות ג. שירותים.

עם הקבוצה הראשונה נמנו בטרנופול:

	יהודים	לא־יהודים
קניית תבואות	35	5
" פירות	10	—
" בהמות	25	25
" עורות	10	—
" שונות	10	—
	90	30

עם הקבוצה השניה:

	יהודים	לא־יהודים
מכירת מזונות	300	40
" הלבשה	170	10
" רהיטים	10	—
" מוצרים כימיקליים	35	5
" נייר	10	5
" חמרי בנין	45	5
" שונות	85	5
ס"ה	655	70

שירותים

	יהודים	לא־יהודים
מלונות ומסעדות	60	20
חלפנות	10	—
משרדים	5	—
הובלה	10	—
שונות	15	6
ס"ה	100	26

בקבוצה הראשונה תופסים בתי־העסק היהודים 75% מכלל בתי־העסק, בשניה — למעלה מתשעים אחוז ובשלישית — כשמונים אחוז בערך.

מחזורם של בתי העסק היהודיים הגיע בשנת 1938 לעשרים ושמונה מיליון זהובים (5.6 מיליון דולר). של הלא־יהודיים רק 3,6 מיליון זהובים, כלומר: 11% מכלל המחזור. הכנסות בתי־העסק היהודיים ששמשו למשרד מס־ההכנסה בסיס לשומה — מלבד החלק הפטור ממסים — הגיע לסך של שני מיליון זהובים בערך. מספרים אלה מוכיחים בעין כי חלקם של היהודים במסחר הטרנופולי היה מכריע.

והנה המצב בענף המלאכה והתעשיה:

	ס״ה	יהודים		לא־יהודים	
עצמאיים	3800	2400	58.5%	1400	45.2%
עובדי רוח	400	300	7.4%	100	3.2%
פועלים גופניים . .	3000	1400	34.1%	1600	51.6%
ס״ה	7200	4100	100.0%	3100	100.0%

גם בענף מקצועי זה רואים אנו כי העצמאיים אצל היהודים מהווים את החלק המכריע, אף כי לא כמו בין הסוחרים.

למעלה מאלף סדנאות ובתי־חרושת היו בטרנופול, אולם רק 233 מהן, אלה שהעסיקו למעלה מחמישה פועלים, חייבים היו לפי החוק לרכוש תעודה תעשיתית.

110 מפעלים נשאו אופי מובהק של בתי־חרושת, ומספר הסדנאות היה כתשע מאות. לפי החוק חייב היה כל בעל סדנא לעמוד בבחינה בלשכת המלאכה כדי לקבל את התואר אומן. בטרנופול היו 550 אומנים יהודים. את הקבוצה הגדולה ביותר בין בעלי־המלאכה היוו הנגרים (22%), אחריהם באו לפי מספרם קצבים, חייטים וסנדלרים.

בקבוצת התעשיה תפסו מקום נכבד הטחנות לקמח ולכוסמת, בתי־החרושת למשקאות, וביניהם בית־החרושת לבירה הגדול בפודוליה, בתי־חרושת לממתקים וסדנות גדולות לתוצרי מתכת. את שווי תוצרתם של חמישים המפעלים הגדולים (סוג 1—7) העריכו משרדי מס־ההכנסה בסך שבעה מיליון זהובים. המפעלים שבידי היהודים יצרו מזה סחורות בשווי של ששה מיליון זהובים.

אנו עוברים לקבוצה: „הובלה ותחבורה" והנה המספרים בענף תעסוקה זה:

	ס״ה	יהודים		לא־יהודים	
עצמאיים	750	700	70.0%	50	2.0%
עובדי רוח . . .	500	100	10.0%	400	15.0%
פועלים גופניים . .	2400	200	20.0%	2200	83.0%
ס״ה	3650	1000	100.0%	2650	100.0%

טבלה זו מוכיחה כי 93% מענף ההובלה הפרטית היו בידי יהודים. את המספר הגדול של שכירים בענף זה העסיקו מפעלי ההובלה והתחבורה הממלכתיים. חלקם של היהודים בין השכירים הוא אפסי.

הקבוצה „התעסקויות שונות" מתחלקת כדלקמן:

	ס״ה	יהודים		לא־יהודים	
עצמאיים	2300	1100	35.4%	1200	12.5%
עצמאיים ללא מקצוע	1500	900	29.9%	600	6.2%
עובדים רוחניים . .	3400	600	19.3%	2800	30.0%
פועלים גופניים . .	5500	500	15.4%	5000	51.3%
ס״ה	12700	3100	100.0%	9600	100.0%

על יסוד ההסברים שהבאנו לעיל כדי להגדיר את הקבוצה „התעסקויות שונות" לא תתמיה אותנו העובדה כי אצל היהודים היוו העצמאיים למעלה מ־65 אחוז ואצל הלא־יהודים פחות מ־19 אחוז. עלינו עוד להסביר מה משמע „עצמאיים ללא מקצוע". עם סוג זה, נמנו בעלי־הון שהתפרנסו מניירות־ערך, מרבית וכו׳, מקבלי פנסיה, בעלי בתים, נתמכים על־ידי מוסדות סעד וכו׳. כאלף בעלי בתים יהודים נמצאו בטרנופול שבבעלותם היתה כמחצית בתי המגורים בעיר. שווי הבתים האלה נערך בעשרים מיליון זהובים בערך.

לסיום תאורנו נביא עוד כמה מספרים להשוואה, כדי לעמוד לפיהם על דמותם הכלכלית של תושבי טרנופול ולהסיק מסקנות כלליות על התפקידים שמלאו חלקים שונים בהם.

נתחיל בקבוצה העיקרית (בתנאים הקפיטליסטיים שאנו מתארים כאן) כלומר „עצמאיים":

ע צ מ א י י ם

	ס״ה	יהודים		לא־יהודים	
חקלאות	1900	200	1.8%	1700	31.2%
מסחר	6400	5900	52.8%	500	9.2%
תעשיה ומלאכה . .	3800	2400	21.4%	1400	25.6%
תחבורה והובלה . .	750	700	6.2%	50	0.9%
התעסקויות שונות .	3800	2000	17.8%	1800	33.1%
ס״ה	16650	11200	100.0%	5450	100.0%
באחוזים . . .	100.0		67.3		32.7

מטבלה זו אנו למדים כי אצל היהודים מתרכזים כמעט 53% מהעצמאיים במסחר וחלק קטן באופן יחסי בתעשיה ומלאכה, במקצועות החפשיים ובעבודות הרוח. חלקן של התחבורה והחקלאות הוא צנוע למדי. ואילו אצל הלא־יהודים תופסות את המקום הראשי הקבוצות „התעסקויות שונות" והמקצועות החפשיים, מקבלי פנסיה ובעלי־ההון ללא מקצוע; אחריהם במרחק־מה באים החקלאות והתעשיה.

המסחר והתעשיה תופסים מקום מבוטל.

בין העצמאיים תופסים היהודים כשני שלישים, אף כי אחוזם בין האוכלוסיה הוא כ־44 בערך. מספרים אלה מדברים בעדם.

בעוברנו לקבוצה השניה: פקידים ועובדים רוחניים מצטיירת התמונה הבאה:

פקידים ועובדים רוחניים:

ענף התעסוקה	ס"ה	יהודים		לא־יהודים	
חקלאות	150	—	—	150	4.3%
מסחר	400	350	25.8%	50	1.4%
תעשיה ומלאכה . .	400	300	22.2%	100	3.0%
תחבורה והובלה . .	500	100	7.4%	400	11.4%
התעסקויות שונות .	3400	2600	44.6%	2800	79.9%
ס"ה	4850	1350	100.0%	3500	100.0%
באחוזים . . .	100.0	27.8		72.2	

האופייני לקבוצה זו, שה„התעסקויות השונות" תופסות מקום בראש גם בין היהודים וגם בין הלא־יהודים, אלה הם הפקידים הממשלתיים והקומונליים, פקידים ממוסדות ציבוריים ודתיים ובמשרדי עורכי־דין ויתר המקצועות החפשיים.

אצל היהודים תופסים העובדים הרוחניים מקום נכבד במסחר ובתעשיה לעומת זאת אצל הלא־יהודים את המקום בראש פקידים ממשלתיים ברכבת, בדואר ובמברקה. בקבוצת העובדים הרוחניים מיוצגים היהודים באחוז צנוע של 27.8 אחוזים. זאת היא במידה רבה תוצאת המדיניות של דחיקת רגלי היהודים מהמשרדים הממשלתיים, אולם גם לשאיפתם של היהודים לעצמאות כלכלית, חלק בכך.

כדי להשלים את התמונה הנה מספרי הפועלים הגופניים. אנו מוציאים מכללם את משרתות הבית שהן סוג מיוחד של עובדים.

ענף התעסוקה	ס"ה	יהודים		לא־יהודים	
חקלאות	500	—	—	500	5.2%
מסחר	1000	350	14.2%	650	6.5%
מלאכה ותעשיה . .	3000	1400	57.3%	1600	16.1%
הובלה ותחבורה . .	2400	200	8.1%	2200	22.1%
התעסקויות שונות .	5500	500	20.4%	5000	50.1%
ס"ה	12400	2450	100.0%	9950	100.0%
באחוזים . . .	100.0	19.8		80.2	

בין השכירים בטרנופול מהווים היהודים כעשרים אחוז בערך. רובם שוליות או עוזרים בסדנות, ורק חלק זעום

הארגון המקצועי של העוזרים המסחריים בטרנופול

Union of Commercial Workers

עסוק במפעלי תעשיה גדולים יותר. לקבוצה „שונים" התופסת בין היהודים בענף עבודה זה את המקום השני בגדלו משתייכים עובדי המוסדות כגון: הקהילה, בתי־מדרשות, חברות סעד ציבוריות וחלק קטן של משרתות־בית יהודיות.

בין הלא־יהודים תופסת קבוצת ה„שונים" מקום בראש. עובדות־בית ומשרתות מונות למעלה משלושת אלפים הן רוב מנין ובנין בקבוצה זו, והשאר הם מעובדי מוסדות צבוריים ודתיים, מפעלים סניטריים ועוזרים במקצועות חפשיים.

את המספר הגדול של המועסקים בתחבורה והובלה מהווים עובדי הרכבת ועובדים עבודה גופנית בטלקומוני־קציה. רק חלק קטן מועסק בחברות התחבורה הפרטיים.

פועלי התעשיה הלא־יהודים מועסקים כעוזרים וכשוליות אצל בעלי מלאכה, בעיקר לא־יהודים, ובמפעלי החרושת הגדולים. אגב, עלינו להעיר כי רוב פועלי החרושת באו לעבוד בטרנופול מכפרי הסביבה והם אינם מופיעים בטבלות שלנו. יוצא מזה כי מספר הפועלים היהודים בטרנופול היה באופן יחסי עוד קטן יותר מכפי שהוא מופיע בטבלות שלנו.

על יסוד הניתוח שלמעלה נוכל איפוא לקבל תמונה בהירה של מבנה הסוציאלי של החברה בטרנופול, בעיקר בשטח הבעלות על מפעלים כלכליים מחד גיסא, ועבודה שכירה מאידך, בעיה שעוררה ויכוחים רבים ערב פרוץ מלחמת העולם השניה.

	יהודים		לא־יהודים	
עצמאיים . . .	11.200	74.7%	5.450	29.0%
שכירים	3.800	25.3%	13.450	71.0%
ס"ה	15.000	100.0%	18.900	100.0%

מהמספרים שהבאנו רואים אנו כי בין היהודים מהווים העצמאיים בחיים הכלכליים כ־75% ורק 25% הם שכירים, התלויים מבחינה כלכלית במעביד. בין הלא־יהודים היחס הוא הפוך. אם נזכיר עוד את העובדה הידועה שרק עשרה אחוז מהעצמאיים היהודים משתמשים בעבודה שכירה ורוב רובם עובדים בעצמם או יחד עם בני־משפחתם, יתברר כי בחברה היהודית בטרנופול לא היה מקום לחיכוכים סוציאליים.

ואלה המסקנות שאפשר להסיק מסקירה קצרה זו בהסתמך על החומר הסטטיסטי שהבאנו:

לפנינו קיבוץ דינאמי ובריא. הוא היוזם והמארגן של כל ענפי הכלכלה החשובים ביותר, הוא מיוצג ברוב מכריע במסחר, מלאכה חרושת והמקצועות החפשיים, הוא המיצא את תוצרת החקלאית ליתר חלקי פולין, הוא המקים את הבתים בעיר והמתגורר בהם, הוא המשלם העיקרי של מסי המדינה והעיר. הוא עובד, על פי רוב ללא שכירים, ומתפרנס ביגיע כפיו. זה הוא אלמנט חרוץ, ומבחינה סוציאלית וכלכלית בעל תכונות דגולות.

ב. קופות ציבוריות ובנקים

ככל קהילות ישראל, כן נתברכה טרנופול במוסדות סעד וצדקה שהגישו עזרה לכל הזקוקים לה. מוסדות אלה התנהלו לפי דפוסים מקובלים שעברו בירושה מדור לדור. אולם המהפכה הסוציאלית והתרבותית שהתחוללה בקרב האוכלוסיה היהודית במאה התשע־עשרה נתנה את אותותיה גם בשטח זה. קמה שכבה חדשה, הבורגנות היהו־דית — סוחרים, קבלנים, בעלי בתי־חרושת אמידים ובעלי מקצועות חפשיים. שכבה זו, שתפסה מקום בראש הציבור, הצטיינה בתנופתה. בשנות הששי נוסדו כמה חברות צדקה ומוסדות סוציאליים והוקם על ידי הקהילה בית־חולים *. המוסדות הללו התנהלו אמנם לפי שיטות חדשות בהתאם לרוח הזמן, אולם לא חרגו ממסגרת הפילנטרופיה.

התפתחות נוספת בתחום פעולות הסעד חלה במאה העשרים. קם טיפוס חדש של עסקן סוציאלי, שלא הסתפק עוד בהגשת עזרה גרידא כי אם השתדל לטפל במקורות הרעה, ואף כי לא תמיד הרשו התנאים האוביקטיביים לחסלם, נעשה לכל הפחות המאמץ להקל על המצוקה על־ידי מתן עזרה קונסטרוקטיבית. כי מעתה לא היתה מטרה פילנטרופיה, כי אם שיקום הנפגעים, עזרה שתביא אתה בסופו של דבר את עצמאותו הכלכלית של הנתמך.

המוסד הראשון לאשראי, מושתת על יסודות משקיים ויחד עם זה בעל מגמה ציבורית מובהקת, היה בנק „קופת־מלווה" מיסודה של חברת „איק"א". הבנק לא נשא את עיניו לרוחים, אלא רצה להיות משענת נאמנה לבעל־המלאכה ולסוחר הזעיר. קופת־מלווה נוסדה על יסוד חוק החברות האוסטרי, שאיפשר פעולות בנקאיות בהיקף המוני ובמגמה סוציאלית. קופות אלה הוקמו מדמי־חברות, והאס־פה הכללית התוותה את קוי פעולתן. מספר הקולות של כל חבר היה כמספר „מניותיו". מאחר שחברת „איק"א" השקיעה בקופה סכום של כמה אלפים זהובים, היה בידיה רוב „המניות" ודעת בא־כוחה היתה מכרעת בכל אספה כללית.

הקופה העניקה הלוואות בסך חמישים עד מאה זהובים, לתשלומים קטנים של זהוב או שני זהובים לשבועיים. הרבית היתה מינימלית, רק כדי ההוצאות וצבירת רזרבות

* ע' מאמרו של ד"ר נ. מ. גלבר: תולדות יהודי טרנופול, עמ' 104—105.

קטנות. בא־כוחה הראשון של חברת „איק"א" בקופה במשך שנים רבות היה ד"ר מארק פרנס. הוא עמד גם בראש הנהלת הקופה. אחרי מותו שימש במשרה זו הרוקח ד"ר יוליוס פראנצוז.

הקופה שירתה כמה מאות איש מבין הסוחרים הזעירים, בעלי־המלאכה ובעלי דוכנים בשוק, והיוותה מעין שלב־מעבר מקופת גמילות־חסד למוסד קואופרטיבי לאַשראי.

ואכן, מוסד לאשראי בעל היקף צבורי ושדה־פעולה נרחב קם גם הוא. היתה זאת ה„אוניה קרדיטובה" (איחוד לאשראי), שנוסדה על־ידי ציוני טרנופול ומטרתה היתה לשמש מקור אשראי בתנאים נוחים לחברי התנועה ולשכ־בות האוכלוסיה הרחבות. כדוגמה למיסדי הבנק שימש הבנק בעל אותו השם בלבוב, שהושיט לו, אגב, גם עזרה בראשית דרכו, על־ידי הענקת אשראי. ה„אוניה" שירתה את הסוחרים הבינויים והחרשתנים הזעירים, שסבלו מחוסר אשראי, כי הבנקים הקיימים היו פתוחים לפניהם רק למח־צה. הבנק האפותיקאי מימן בעיקר את המסחר בתוצרת חקלאית וקופת ההסכון העירונית שירתה בעיקר את הפקידים המרובים בעיר ואת בעלי המשקים בסביבה.

בראש ה„אוניה קרדיטובה" עמד המנהל מ. פישר, ועוזריו היו מארק שורץ ופליישמן, חברי „בר־כוכבא", שהוציאו לפועל את „המדיניות הכלכלית" של התנועה. שני הבנקים: „קופת מלווה" של ה„איק"א" וה„אוניה" שונים היו באופים. ה„אוניה" נשאה אופי דימוקראטי כי לא היתה כפופה לבעל־בית אחד, היקף פעולותיה היה רחב יותר וההלוואות שהעניקה גבוהות יותר. ה„אוניה" התפתחה יפה, פעולותיה בשטח האשראי הלכו וגדלו עד שפרצה מלחמת־העולם הראשונה ושידדה את כל המערכות. יסודות החיים הכלכליים נתערערו, העסקנים עזבו ברובם את העיר והבנק הפסיק את קיומו.

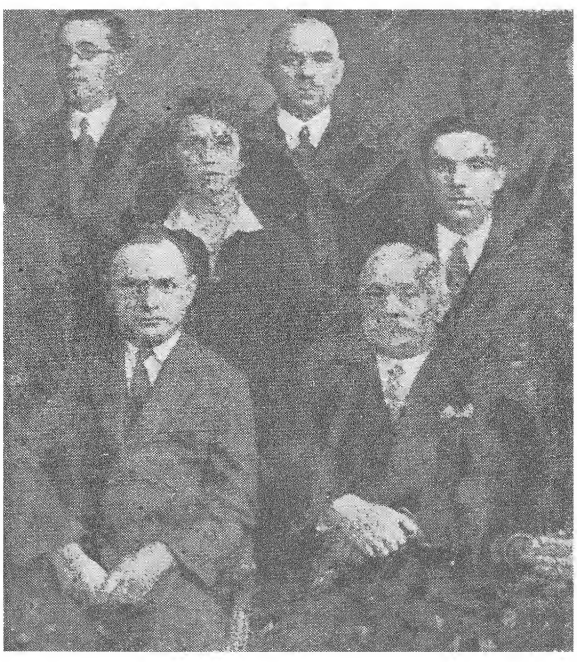
בשנת 1921 שוב התחילו הציונים במאמצים להקים מוסד לאשראי. בהגשמת הרעיון טיפלו ד"ר צבי פרנס ומר בן־ציון פט והפעם על יסוד חוק הקואופרטיבים הפולני המתקדם. גויסו סכומים ניכרים בין החוגים המשקיים השו־נים, ובעיקר בין ציונים. הבנק, שבראשו עמד ד"ר צבי פרנס, נפתח בכיכר סובייסקי 5, וניהל פעולה מסונפת במגע הדוק עם מוסדות כלכליים נכבדים בפולין.

בשכנותו של הבנק שנקרא: „עזרה כלכלית עצמית ואשראי" המשיכה בפעולתה העלובה למדי קופת „איק"א". החיים בפולין החדשה טרם נכנסו למסלולם התקין, ערך המארק הפולני ירד פלאים, שררה אינפלאציה שהרסה את כל הבנקים והמוסדות הפיננסיים, וביניהם גם את הבנק הקואופרטיבי: כל ההון הלך לטמיון והאקטיב היחידי היתה הדירה בה השקיע סכומים ניכרים.

לעזרת הבנק נחלץ הפעם האיגוד לבקורת של הקואו־פרטיבם היהודיים („רעוויזאָנס־פאַרבאַנד") שמומן על־ידי ה„ג'וינט". גם מרכז „איק"א" הצטרף לפעולה זו ויחד עם ה„ג'וינט" הקימו ארגון מיוחד לעזרת המוסדות הקואופר־טיביים בשם „פאונדיישן".

לאחר משא ומתן הוחלט למזג את קופת־מלווה של „איק"א" ואת „בנק העזרה העצמית" לבנק אחד. באספה הכללית שנתקיימה בשנת 1924 אושר התקנון של הבנק החדש ולפיו נקבע בין היתר שוויון שני הצדדים בהנהלת המוסד הבנקאי החדש. לראש הנהלת הבנק נבחר ד"ר צבי פרנס ולראש ועדת־הביקורת — ד"ר וייסניכט. ברם עקרון זה לא האריך ימים. עם התגברות השפעתה של התנועה הלאומית, פחתו והלכו שורות התומכים בנציגי „איק"א", שהיו ברובם מתבוללים.

הודות לאשראי בסך של חמישה־עשר אלף זהובים שהבנק קבל מ„האיגוד" והסכומים שהכגיסו החברים

ועד הבנק הקואופרטיבי, 1932

ד"ר צבי פרנס, אינג' שכטר, אייכנבוים, שפרלינג והעובדים: מרת הורוביץ וגלבר.

Committee of the Cooperative Bank, 1922

Dr. H. Parnas, Eng. Schechter, Eichenbaum, Sperling, and clerks: Mrs. Horovitz and Gelber.

הצטבר הון ניכר שאיפשר לנהל פעילות ערה. במשך זמן קצר רכש לו „הבנק העממי", כפי שנקרא בפי הבריות, את אימון האוכלוסיה. גדלו והלכו הפקדונות שנמסרו לבנק והועלה סכום ההלוואות.

בוועידה הראשונה של הקואופרטיבים לאשראי בגליציה לשעבר, שהתכנסה בלבוב, נבחר דר״ צבי פרנס לנשיאות הנציגות הלבובית של האיגוד. המגע הישיר עם המוסדות המרכזיים היה לברכה לבנק, שנהפך כעבור זמן קצר למוסד פיננסי משגשג המונה כשמונה מאות חברים. עסקני הבנק עבדו במסירות רבה וניהלו אותו ללא משוא־פנים (בהתאם להחלטה שקיבלו לא נהנו בעצמם מכל הלוואות), ובשעה שקמו בעלנים מכמה צדדים להשתלט על המוסד, גילו ערנות כדי לשים לאל את כל ההתנקשויות בשלימותו.

בעיה מיוחדת במינה היוו בעלי המלאכה והסוחרים הזעירים. הבנקים היו סגורים בפניהם כי חסרה להם הערבות הדרושה. תחילה נעזרו במידה מסויימת על־ידי קופת „איק״א״, אולם עם חיסול הקופה הנ״ל נשארו שוב ללא מוסד לאשראי. את החלל בשטח זה מלא ה„צקאבה״ (מרכז קופות גמילות־חסד שעל־יד ה„ג׳וינט״), שהקים בטרנופול, כבפולין כולה, קופת גמילות־חסד: הקופה בטר־נופול נוסדה בשנת 1926. סביבה התרכזו בעיקר בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, והתעניינות מטעמים פוליטיים גילה לה השמאל הציוני. את הון היסוד קיבלה הקופה מאת ה„צקאבה״. העקרון לפיו עבדה קופת גמילות־חסד זו היה מתן הלוואות בסך של עשרים־וחמישה זהובים (במקרים יוצאים מן הכלל — בסכום גבוה יותר) ללא רבית ובתש־לומים חדשיים קטנים.

בוועד הקופה השתתפו ד״ר צלרמאיר, ד״ר דוד רוטשטין, יהושע פרנס ואייזנברג. למאות האנשים שנהנו מעזרתה היתה הקופה משענת נאמנה, ולא אחד מלקוחותיה התבסס במרוצת הזמן ועבר לבנק הקואופרטיבי.

חוץ מקופת גמילות־חסד הגדולה של „צקאבה״ היו בעיר עוד קופות קטנות על־יד בתי־המדרש, חברות וכו׳, ברם היקף פעולותיהן היה קטן והצטמצם בחוג צר.

שנת 1932 היתה שנת השיא בתולדות הבנק הקואופר־טיבי. הוא לא היה אמנם הגדול בין הבנקים בעיר, אולם ללא כל ספק התוסס ביותר ביניהם. ההון השיתופי יחד עם הרזרבות הגיע באותה השנה לסך של למעלה מששים אלף זהובים; סך ההלוואות שחולקו יחד עם אשראי הרדיסקונטו — כמאה אלף זהובים; הפקדונות והחשבונות השוטפים — למעלה ממאה אלף זהובים; תיק מסמכי האינקסו — כחמשת אלפים זהובים לחודש.

התמורות בחיים הכלכליים בפולין בשנים שלפני מלחמת העולם השניה, תופעות המשבר, התרוששות האוכלוסיה היהודית בעקבות מדיניות ההפליה לרעה וגם חוסר אנשים מתאימים בהנהלת הבנק, הביאו בברוצת הזמן לירידתו. החסכונות הצטמצמו, ההון העצמי של הבנק ירד עקב גרעונות. אך למרות הכל המשיך הבנק בפעולותיו כל הזמן וחוסל רק עם ראשית שלטון הסובייטים. האקטיבים הועברו לבנק הממשלתי הסוביטי שירש ממנו סכומים ניכרים של מאות אלפי זהובים.

ולא רק בקואופרציה הבנקאית הצטיינה טרנופול. כאן נוסד גם אחד הקואופרטיבים היצרניים הראשונים בפולין — קואופרטיב הנגרים. כידוע היה מספר הנגרים (נגרי בנין ורהיטים) ניכר בטרנופול. נגרי טרנופול סיפקו לא רק את צרכי העיר כי אם גם של הכפרים הסמוכים. האיכרים קנו בעיר דלתות וחלונות סטנדרטיים בשביל בתיהם וכן רהיטים לדירותיהם. בתקופת האינפלציה שבאה בעקבות התמוטטות המארק הפולני (מטבע שהיה במחזור עם תום מלחמת־העולם הראשונה), גדל כוח־הקניה של האיכרים וגם צרכיהם עלו, אולם דוקא עכשיו קם לנגרים מתחרה מצד הנגרים הלא־יהודים, בני הכפר, שלמדו את מקצועם בבתי ספר מקצועיים מודרניים. האיכרים לא נזדקקו עוד לעיר כי מצאו את מבוקשם במקום. המשבר פרץ בכל תקפו משהורגשו, עם הופעת המטבע החדש — הזהוב הפולני, בתוצאות הראשונות של הסטאביליזציה. כוח הקניה של האוכלוסיה ירד, והמוצא היחידי מהמצב הקיים היה להגביר את כושר ההתחרות של הנגר היהודי. וזאת אפשר היה להשיג רק על־ידי תוצרת המונית ממוכנת. כאן הושיטה לנגרים יד של עזרה חברת „איק״א״, שרכשה מערכת מכו־נות והעמידה אותם לרשותם של הנגרים. לכל אחד מהם ניתנה האפשרות להכין בעזרתן — בתשלום מינימאלי — חלקים, שהרכיבם אחרי כן בסדנתו. הודות לסידור זה ניצלו הנגרים בטרנופול מתמוטטה כלכלית.

כעבור שנים מספר שוב פקד את הנגרים משבר קשה. עם החרפת המצב הכלכלי בפולין נתמעטו הקופצים על רהיטים ומחירם ירד פלאים. הנגרים נתרוששו. רבים ביניהם לא השיגה ידם לקנות את העץ הדרוש לעבודה ונזדקקו לסיטונאים שניצלו את מצוקתם והכתיבו להם תנאי־עבודה ירודים. הפעם בא לעזרת הנגרים הבנק הקואופרטיבי שנתן להם את האשראי הדרוש לרכישת חמרי־גלם לעבודה. קבוצת נגרים הקימה קואופרטיב יצרני וכעבור זמן קצר השתפר מצבם בהרבה.

תרומה נכבדה תרם לקואופרטיב יועצו ד״ר דוד רוט־שטיין, שבנסיונו ובמרצו עזר לו לא פעם להיחלץ מהקשיים בהם היה נתון.

אפשרויות חדשות נוצרו בשביל הנגרים עם קום „קרן־השיקום״ ליד ה„צקאבה״. „קרן־השיקום״ עזרה לקואופרטי־בים היצרניים לא רק בהלוואות שהעניקה להם אלא דאגה גם לשיווק הסחורות בחוץ לארץ. הודות ליזמת המוסדות היהודיים וקשריהם עם היהדות בתפוצות נפתחו לתוצרת הפולנית שווקי העולם.

ג. מוסדות סוציאליים

אחד המוסדות הסוציאליים הנכבדים ביותר בעיר היה „בית־היתומים" מיסודו של הרוקח פליישמן. לפני מותו ציווה פליישמן סכום ניכר להקמת בנין מיוחד ל„בית־היתומים", ולשם החזקתו את הכנסות בית־המרקחת שלו ברחוב פרל. בשנת 1908 הוקם בנין נאה בכיכר סוביייסקי, כשלושים ילדות מצאו בו מחסה, ובשעת הדחק — למעלה מזה.

אלמנת הרוקח, מרת יוליה פליישמן, ויתרה על חייה הפרטיים והתמסרה בכל נפשה ומאודה למוסד. חברה מיוחדת דאגה להחזקתו. בראשה עמדה העסקנית המסורה מרת אננה אוקסנהורן, אשת ד"ר הרמן אוקסנהורן ואחותו של אדמונד ראוק, ציר גליציה בפרלמנט הוינאי ואחר כך בסיים הפולני.

במשך עשרות בשנים טיפלו שתי הנשים הדגולות הללו במוסד, דאגו לתקציבו, שכוסה מתשלומי־חבר, תרומות והכנסות ממפעלים תרבותיים ואמנותיים. מדי שנה בשנה נערך הנשף המסורתי של החברה והשתתפו בו מסלתה ומשמנה של העיר. הכנסות הנשף היוו סעיף נכבד בתקציב „בית־יתומים".

רבים מבין חניכי המוסד תפסו עם התבגרותם מקום נכבד בחיי העיר והיה בזה משום עדות נאמנה לרמתו החינוכית ולאווירה ששלטה בו.

במשך שנים רבות התבצרו במוסד המתבוללים — היה זה אחד ממשלטיהם האחרונים בעיר — למורת רוחם של הציונים שהתריעו השכם והערב על חוסר החינוך הלאומי בו. אולם הרוחות החדשות שנשבו ברחוב היהודי חדרו סוף־סוף גם לכתלי המוסד. הגברות פליישמן ואוקסנהורן לא יכלו עוד להתעלם מהשינויים המהפכניים בדעת הציבור, וגם חניכי המוסד נסחפו על־ידי הזרם הסואן של החיים סביבם.

מלחמת־העולם הראשונה עשתה שמות בחיי העיר. שבע פעמים התחלפו במשך השנים 1914—1920 בעלי העיר ושליטיה. רבים מהתושבים, ובעיקר מבין האינטליגנציה והעשירים, חיפשו מקלט בוינה בשעת הפלישה רוסית. ואחר כך, בזמן המלחמה עם הבולשביקים, בערי פולין המרכזית. העיר נשדדה, רבות משכונותיה נשרפו. השתררו בה אבטלה ורעב, ובעקבות התנאים הסניטאריים הירודים פרצו מגיפות שקצרו קציר מבהיל בין האוכלוסיה, ובעיקר בין דלת העם. ועד העזרה בראשותו של שמואל מרגלית וצוות־רופאים עמלו יומם וליל להצלת החולים ולמניעת התפשטות המגיפה. השלטון האוקראיני שמשל אז בטרנופול וסביבתה היה חסר־אונים ולא עשה דבר לשיפור המצב.

כתוצאה מכל תלאות המלחמה גדל בעיר מספר היתומים והילדים העזובים, שהיוו בעיה סוציאלית חמורה. עסקני טרנופול עשו כמיטב יכלתם להקל על המצוקה, אולם מפנה לטובה חל בשטח זה עם קום חברת „צנטוס" (חברה מרכזית לטפול ביתומים), שארגנה ברחבי פולין ועדים מחוזיים. הוועד המחוזי בלבוב הקיף את מחוז לבוב, סטאניסלאבוב וטרנופול.

בתחילת שנת 1924 התכנסה בטרנופול הוועידה הראשונה, בה השתתפו באי־כוח שלושים ועדים ומוסדות לטיפול ביתומים וילדים עזובים. בוועידה זו נבחרה „המועצה המחוזית ליתומים", ובראשה נשיאות שחבריה ד"ר צבי פרנס — יו"ר, אינג' בהרל (זלוצ'וב) — סגן יו"ר ויוסף ליברגל — מזכיר כללי. ד"ר צבי פרנס נבחר למשרד המחוזי בלבוב, ויחד עם ד"ר שאף ייצג את הוועד המחוזי הלבובי במועצה המרכזית של ה„צנטוס" בוארשה.

מספר היתומים שהיה בטיפולה של המועצה המחוזית הגיע לאלף ומאתים בערך. מהם כמאה וחמישים בטרנופול בלבד. מוסדות סגורים התקיימו לכתחילה בטרנופול, ברודי, זלוצ'וב ובז'יזאני. במרוצת הזמן נתווספו מוסדות בזאלשצ'יקי, סקאלאט וצ'ורטקוב. רוב היתומים — כשמונים אחוז — נמסרו לטיפול למשפחות. סידור זה בא לא רק מטעמי חסכון כי אם גם מטעמים חינוכיים. הנסיון הוכיח כי יש אמנם למוסדות הסגורים עליונות מבחינה היגיינית ותרבותית, לעומת זאת חסרה בהם האוירה הביתית ותנאי־החיים הנורמליים על שמחותיהם ודאגותיהם. ילדי המוסדות הם משום כך תלושים מהמציאות, ועל־פי־רוב נוצרת ביניהם ובין אחיהם ואחיותיהם שנתחנכו מחוץ למוסד תהום פסיכולוגית.

מבקרים מיוחדים מטעם המועצה דאגו שלא יאונה כל עוול לילדים המתחנכים על־יד משפחות, וההענקות שהוענקו להן לשם החזקתם ינוצלו למענם בשלימותן. ילדים שהיו להם בני־משפחה עמדו אתם בקשר מתמיד. במוסד סודרו רק יתומים „עגולים".

ה„צנטוס" בוארשה הוציא ירחון „דאָס קינד" (הילד) והמועצה המחוזית בלבוב „הסקירה הציבורית" („פשגלונד ספולטשני"). בכתבי־עת אלה מצאו העסקנים והמחנכים חומר מאלף ששימש להם מקור הדרכה והשראה בעבודתם היום־יומית.

לבריאות הילדים, שהיתה מעורערת אצל רובם, דאגה החברה „טאָז" (חברה לשמירת הבריאות), שארגנה מושבות קיץ, וגם במשך כל השנה טיפלו בילדים רופאי החברה.

בעיה מיוחדת היוו הילדים עם התבגרותם. בעלי הכשרונות שבהם המשיכו בלימודים בבתי־ספר, אולם ברוב המקרים נשלחו הילדים עם הגיעם לגיל 14—15 לבעלי־מלאכה ללימוד מקצוע. ועדה מיוחדת („פטרונאט") דאגה

שהילדים ילמדו את המקצוע אצל אומנים מעולים. גם ה„ווזט״ (החברה להפצת מלאכה), שבראשה עמדה ילידת טרנופול ד״ר צציליה קלאפטן, פתחה את שערי בתי־הספר שלה לחניכי המוסד והיתומים שהיו בטיפול הועמצה. חשיבות יתירה נודעת ל„בורסה״ (פנימיה), בה התאכסנו התלמידים. עליה יסופר להלן.

גם בתוך המוסדות הוקמו בתי־מלאכה לסריגה וריקמה שהיו לא רק סדנות־עבודה לנערות כי אם גם מקור הכנסה למוסד.

הפעולות בין היתומים מומנו ממקורות שונים. בתקופה הראשונה, הקשה ביותר, כיסה ה„ג׳וינט״ כשבעים אחוז מהתקציב. ולא זו בלבד, אלא שהושיט גם עזרה מוסרית. מנהל המחלקה לטיפול ביתומים של ה„ג׳וינט״, לייב נוישטדט, השקיע בעבודתו הרבה מרץ ואהבה. ד״ר ברנרד קאהאן, מנהל ה„ג׳וינט״ לאירופה, התענין מאוד בכל הבעיות שהטרידו את העסקנים בשטח הטיפול ביתומים וילדים עזובים.

עם התאוששות הכלכלית של האוכלוסיה, הלך ופחת חלקו של ה„ג׳וינט״ בתקציב וגדל חלק התרומות. יוזכרו כאן לטובה בעלי־האחוזות בסביבת טרנופול ששלחו למוסד מתוצרתם החקלאית וסוחרי העיר, שתרמו מסחורותיהם, בעיקר אריגים לבגדים.

החל משנת 1926 הקציבה הקהילה סכומים חדשיים לטובת המוסד והיתומים. גם העיריה, בפרט לאחר שהוקמה הוועדה לעבודה סוציאלית, מילאה במידה מסוימת את חובתה כלפי המוסד על־ידי סיוע כספי. הפנימיה קבלה הקצבה ממשלתית. במרוצת הזמן אפשר היה לשחרר כמעט כליל את ה„צנטוס״ וה„ג׳וינט״ מדאגתם לתקציב המוסדות הסוציאליים בטרנופול ובסביבה. בשנת 38־1937 קיבלו כל 17 הערים, חברי המועצה המחוזית, סכום סמלי של כאלפיים זהובים לעומת עשרת האלפים שקיבלו בשנת 1925.

והנה המספרים המדגימים את המצב בשנת 1937:

בטיפול פרטי:		
במחוז	207	212
מהם בטרנופול	19	26
במוסדות:		
במחוז	101	87
מהם בטרנופול	—	16
סך הכל במחוז	308	299
מהם בטרנופול	19	42

טבלה זו אינה כוללת את בית־היתומים (22 ילדות), שפרש מחברותו במועצה עם צמצום ההקצבה למענו.

מחובתנו להזכיר כאן את העזרה שהושיטו יוצאי גליציה בארצות־הברית לבני עירם בכלל ולמוסדות הסוציאליים בפרט. המועצה עמדה בקשר הדוק עם ארגון יוצאי גליציה בארצות־הברית והגישה לו שתי הצעות לפתרון בעית היתומים: א. אימוץ יתומים על־ידי משפחות באמריקה; ב. גיוס כספים להקמת בית־ספר מקצועי על כל ציודו הדרוש.

בין הארגונים שנענו בעין יפה לפניית בני־עירם היה ארגון יוצאי זלוצ׳וב וארגון יוצאי סקאלאט. בסקאלאט הוקם, הודות לכספי הארגון האמריקאי, בית־יתומים מפואר והובטח לו גם תקציבו לשנים.

מטעם ארגון יוצאי טרנופול ביקר בעיר מולדתו מר גרינשפאן, שהתרשם מאוד מהמוסדות הסוציאליים בעיר ובעיקר מהטיפול ביתומים. בשובו לארצות־הברית הוסיף לגלות ענין ער לכל המתרחש בשטח זה בעיר מולדתו והיה עושה ומעשה את יוצאי טרנופול בארצות־הברית למען המוסדות בעיר.

ועד יוצאי טרנופול בארצות־הברית

מימין לשמאל: **שורה עליונה** — ס. מרמורק, ד״ר שוסטר, ד״ר מיגדן, וונדרליך, אטרמן, שוורצאפל. **שורה אמצעית** — ד״ר גולדווסר, מרת רטנברג, מ. גוליגר, ראקר, ד״ר פיש, באזאס.

Committee of the Tarnopoler Landsmanschaft in U.S.A. From right to left: Top row — S. Marmorek, Dr. Schuster, Dr. Migden, Wunderlich, Atterman, Schwarzapel. *Centre row* — Dr. Goldwasser, Mrs. Rattenberg, M. Goliger, Racker, Dr. Fish, Bazas.

קצר המצע מלהעלות כאן את שמות כל אלה שהקדישו מזמנם וכוחותיהם למען הקל את גורלם של נפגעי החיים. אולם יזכרו כאן לכל הפחות כמה מהם שגילו אצילות־רוח נעלה ומסירות ללא גבול בעבודת הקדש שקיבלו על עצמם

והם: סלקה שוורץ, סלה הורביץ, גניה ליפה, מרת בלוי־שטין, מרת גרינשפאן. במועצה התבלטו במיוחד אינג׳ בהרל, לורבר ולוב, שעמלו ללא לאות כדי לגייס כספים להחזקת המוסדות. והאפשר שלא להעלות את זכרן של הנשים הדגולות הגברות בלטר מזלוצ׳וב, דאנקנר ונוסיה רייכמן־רוזן מזאלשצ׳יקי, אשר הקדישו את מיטב כוחותיהן, ויתרו על חייהן הפרטיים והיו אמהות נאמנות ומסורות ליתומים.

סגולות נפשיות דגולות נתגלעו בעבודה זו; אהבת הזולת, מרץ והתמסרות שאיש לא שיערם, מצאו כאן את פורקנם.

*

בשטח הבריאות מילא בעיר תפקיד נכבד ה„טאָז״ (חברה לשמירת הבריאות). בין ה„טאָז״, המועצה ליתומים והקהילה קיים היה שיתוף־פעולה הדוק שהיה לברכה לעיר.

המלחמה השאירה לטרנופול ירושה עגומה בצורת מחלות רבות כגון: שחפת, גרענת, שחין וכו׳, שבאו עקב תזונה רעה ותנאים סניטאריים לקויים.

ה„טאָז״ התחיל בפעולה גדולה להדברת המחלות, ויחד עם זה ניהל פעולה הסברתית ערה בשכונות העוני: מפקחים סניטאריים ביקרו בכל בית ובית, חילקו סבון, חמרי חיטוי, כרטיסי־כניסה למרחץ (אלה הועמדו לרשותו על־ידי הקהילה), חוברות הסברה המכילות הוראות היגיניות למניעת מחלות וכו׳. הוכרזו תחרויות עם פרסים לבתים המצטיינים בנקיונם, אורגנו הרצאות עממיות על נושאים בשטח ההיגיינה והמחלות המידבקות וכו׳.

חשיבות גדולה נודעה לפעולות ה„טאָז״ בשטח העזרה לנשים הרות ולתינוקות. תחנות „טיפת־חלב״ הדריכו את האמהות הצעירות, טיפלו בתינוקות, וכתוצאה מפעולה זו ירדה התמותה בין התינוקות ומצב בריאותם נשתפר.

בראש ה„טאָז״ עמד ד״ר הרשר, מנהל בית־החולים העירוני. עזרו לידו כמעט כל הרופאים היהודים בעיר, ובעיקר הצעירים שבהם. בעול הגדול של הפעולה הארגונית והמנהלתית של ה„טאָז״ נשא מזכירו ד״ר א. קורנווייץ, שאת מסירותו הרבה מן היושר והצדק להעלות כאן על נס.

בטרנופול קיים היה בית־חולים גדול של הקהילה. הבנין הוקם הודות לנדיבותם של כמה אנשים והחשובים ביניהם היו בני משפחת לאזארוס, שיסדו בלבוב ובטרנופול מספר „פונדציות״ (קרנות). בנין בית־החולים נמצא במקום מתאים והסידורים בו הניחו את הדעת.

בית החולים מילא תפקיד חשוב בעיר. חולים יהודים לא הלכו ברצון לבית־החולים העירוני בגלל חוסר הכשרות והאוירה הכנסיתית ששררה בו. הטיפול בחולים היה בידי נזירות שלא תמיד גילו אהדה והבנה לחולים היהודים. מצב לא נשתנה גם בתקופת כהונתו של ד״ר הרשר כמנהל בית־החולים וד״ר פייט כראש מחלקת הבריאות בווייוודזטבו.

עם קום מדינת פולין התגברה האנטישמיות הגלויה בכל שטחי החיים ולא פסחה גם על בית־החולים העירוני. לכל אלה נוספו עוד המכשולים בדרכי הסטודנטים היהודים, שגמרו את הפקולטה הרפואית ולא תמיד נתקבלו לבתי־החולים הממשלתיים והעירוניים לשם התמחות במקצועם. בית־החולים של הקהילה היה פתוח לפניהם לרווחה. גם אחיות יהודיות התמחו כאן במקצוען.

הקהילה הנבחרת, שבראשה עמד ד״ר צבי פרנס, שמקצועו רפואה, גילתה את ההבנה המלאה לצרכי בית־החולים ודאגה דאגה נאמנה לרמתו הרפואית. גם חברת „טאָז״ באה לעזרתו בהעמידה לרשותו את המתקנים החדישים ביותר. הקהילה הקימה בשבילם ביתנים מיוחדים.

כדי להבטיח טיפול יעיל בחולים הוקצב סכום למשרת אספירנט ואחות נוספת.

בבנין בית החולים נמצאה מרפאה שטיפלה בעשרות חולים מדלת העם שפנו אליה יום יום.

בשכנות בית־החולים של הקהילה נמצא בית־הזקנים. הבנין לא הצטיין בהידורו והתנאים בו היו צנועים למדי, אולם מצאו בו מקום שיכון ואישפוז כמאה קשישים ערירים. ועדה מיוחדת מטעם בית־החולים דאגה לבריאותם ולתנאי חייהם.

באי־כוח הזקנים השתתפו בהנהלת הבית ובוועדת־הביקורת ועל־ידי כך התגבר בהם רגש האחריות למוסד ונמנעו חשדות המרעילים תמיד את האוירה במוסדות ממין זה.

חברה מיוחדת דאגה לתקציב בית־החולים ובית־הזקנים, ועם חבריה המסורים והפעילים ביותר, שעשו את מלאכת הקודש באמונה ובלב שלם, נמנו ד. שפיגלגלאס, ו. שטקל וזיידנפלד.

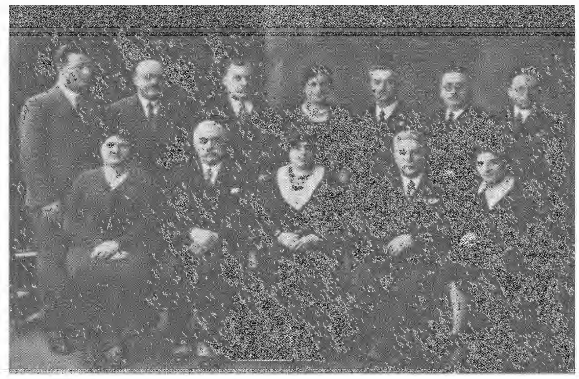
הקהילה ניהלה גם בית־מרחץ שמילא תפקיד חשוב בשמירה על ההיגיינה של שכבות העם הרחבות.

*

בשנת 1930 יסדה „המועצה המחוזית ליתומים״ פנימיה („בורסה״). אף כי למעשה היה קיים קשר הדוק בין הפנימיה ובית־היתומים הוגדרה הפנימיה בתקנון כמוסד עצמאי. במשך זמן קצר עמד בראש הוועד למען הפנימיה ד״ר צבי פרנס, שכיהן כאמור לעיל, כיו״ר „המועצה המחוזית ליתומים״. אולם גם לאחר שהסתלק ממשרתו זו ושני המוסדות התנהלו על־ידי עסקנים שונים, נשמר העקרון של תיאום הפעולות.

הפנימיה נמצאה בבנין מיוחד, מוקף גנים, שנשכר למענה

בשכונת זארודיה והותאם במיוחד לצרכיה: עשרים־וחמישה נערים התחנכו בה. הם נבחרו מבין המועמדים שהוצעו על־ידי המועצות המקומיות ליתומים שדאגו גם להחזקתם.

ועד הפנימיה מיסודה של המועצה המחוזית ליתומים
Committee of the boarding-house for orphans

במשך שלוש השנים הראשונות של קיום הפנימיה כיסתה את תקציבה המועצה המחוזית ליתומים ואחר כך הוקם ועד מיוחד למען הפנימיה, שקיבל הקצבות מהקהילה, העיריה והממשלה.

הוועד השתדל להכניס את חניכיו לבית־הספר המקצועי הדו־שנתי בטרנופול, שהצטיין ברמת־לימודיו הגבוהה, אולם נתקל כאן בקשיים. כדי להתקבל לבית־הספר הנ״ל חייב היה המועמד לסיים שמונה כיתות של בית־ספר יסודי, ורק חלק מחניכי הפנימיה מילאו תנאי זה. גם מספר המקומות היה מוגבל, כי זה היה בית־הספר המקצועי היחיד בכל המחוז. אולם נוסף על כל אלה נתעוררה עוד בעיה מיוחדת במינה עם היכנס קבוצת התלמידים היהודים לבית־הספר. התלמידים הפולנים והאוקראינים הכריזו עליהם חרם ומיאנו לבוא אתם במגע כלשהו בשעת הלימודים ובמעבדות. התערבותו של המנהל, איש ליברלי, העלתה חרס. כשנוכחו כעבור זמן כי על־ידי החרם לא השיגו את מטרתם והתלמידים היהודים ממשיכים בלימודיהם, עברו לתגרות־יד. התלמידים היהודים לא טמנו את ידם בצלחת והשיבו מנה אחת אפיים. בסופו של דבר גורשו שנים מהבריונים, והסדר בבית־הספר הושב על כנו. חניכי הפנימיה היו בין המצטיינים בבית־הספר.

יתר הנערים מהפנימיה נמסרו לבתי־מלאכה מעולים בעיר. בערבים השתלמו בקורסים מיוחדים גם במקצועם וגם בלימודים כלליים ויהודיים. שעורי־הערב הצטיינו ברמתם הגבוהה, במיוחד בתקופת כהונתו של המנהל ד״ר ברגר, פדגוג מחונן ובעל גישה ציבורית. הודות לתכונותיו אלה נתחבב על החניכים שרחשו לו רגשי הוקרה וכבוד.

בשנת 1935 עברה הפנימיה לבית הקהילה, ברחוב מיצקיביץ׳ה. בינתיים עברה ההנהלה מידי מרת סלקה שוורץ שעלתה בשנת 1933 לארץ־ישראל, לידי ד״ר זלאטקס. בוועד החדש שוב לא שררה אותה הרמוניה שהיתה בה אופינת לועד הקודם. בין אנשי הוועד וד״ר זלאטקס ואייכנבוים נתגלעו חיכוכים. אולם בסופו של דבר ניצח רגש האחריות כלפי המוסד וחניכו, והיחסים הטובים חזרו לקדמותם.

*

בשנת 1938 ניסחה הממשלה הפולנית חוק השולל את האזרחות הפולנית מכל יוצאי פולין הנמצאים בחוץ־לארץ, שקשריהם עם ארץ מולדתם הם רופפים, כביכול. עוקץ החוק היה מכוון נגד היהודים, אזרחי פולין, שהתגוררו בחוץ־לארץ. ממשלת היטלר מצאה לה תואנה כדי להציק ליהודים וגם לפולנים שהיחסים ביניהם הספיקו כבר — על אף חוזה־הידידות — להתקלקל. תוך יממה גורשו רבבות יהודים, בעלי אזרחות פולנית, מגרמניה לעבר הגבול הפולני ליד העיירה זבונשין. כאן נעצרו הפליטים על ידי הממשלה הפולנית, שאסרה עליהם את הכניסה לתוך הארץ. למחנה הפליטים העצום שקם בזבונשין דאג ה„ג׳וינט", וגם הקהילות נתנו את חלקן. עם החרפת היחסים בין פולין וגרמניה בראשית שנת 1939 פירקו השלטונות הפולנים את מחנה זבונשין וכמה אלפים מהם הועברו למחוז טרנופול. לעזרת הפליטים הוקם ועד מורכב מד״ר צבי פרנס, ד״ר נוסבוים, ד״ר הורביץ, ד״ר סרט, קורפירסט ואקסלבירט. כבדות היו

מרת סלקה שוורץ עם חניכיה במסיבת־פרידה
לרגל עלותה ארצה, 1933
Miss. Salka Schwarz among the alumni of the boarding-house before her departure for Palestine, 1933

המשימות שעמד לפניהן הוועד. הפליטים הגיעו בעירום ובחוסר־כל. צריך היה לדאוג להם לקורת גג, למזונות ולבגדים. גם מצבם החוקי סיבך את המצב וגרם לקשיים,

כי רובם היו חסרים תעודות המאשרות את אזרחותם הפולנית.

ריבוי האוכלוסיה בכמה אלפים איש נתן את אותותיו בכל השטחים. מחירי מצרכי המזון האמירו, וכן עלה שכר־הדירה. האוכלוסיה הפולנית שהיתה אנטישמית גם בלאו־הכי, לא הסתירה כלל את התמרמרותה ומורת־רוחה לנוכח הפלישה של ה„אורחים" הללו. גם האוכלוסיה היהודית גילתה חיש־מהר סימנים של קוצר־רוח, וגרם בין היתר לכך היחס הרברבני של היהודים ה„גרמניים", שהתיחסו בזילזול לאחיהם „נחותי התרבות".

את המתיחות בעיר הגביר עוד מעשה בפליט שרצה להסתנן לרוסיה ונתפס על־ידי משמר־הגבול הפולני כמרגל. השלטונות הפולנים עטו על מקרה זה כמוצאי שלל רב וניצלו אותו כדי להבאיש את ריחם של העסקנים היהודים שעמדו בראש הוועד. הם הואשמו במתן עזרה לקומוניסטים, ורק הודות לעמדתם התקיפה הוזמה העלילה נטולת־השחר.

זה היה המצב בשעה שפרצה מלחמת־העולם השניה. עוד לא הספיקו האנשים להבהיר לעצמם את המתרחש וכבר הוצפה העיר על־ידי אלפי פליטים מפולין המערבית, בילסקו־ביאלה, קאטוביץ, וקרקוב, שנמלטו מפני הפולשים הנאצים. מן הצורך היה שוב לדאוג לאכסון הפליטים ולהס־פקת צרכיהם. תושבי טרנופול גילו גם הפעם נדיבות־לב רבה, קיבלו את הפליטים לבתיהם, ומטבח עממי שאורגן חילק ארוחות בתשלום סמלי בלבד. תוך כמה ימים הוכפלה האוכלוסיה בעיר. כאן חנו יחידות צבא גדולות ויום־יום הגיעו פליטים מחלקי פולין שנכבשו על־ידי הנאצים. פקי־דים גבוהים, שרי מדינה ושגרירים עברו דרך טרנופול בדרכם לרומניה השכנה. בעיר גברה המתיחות. התפוררות החזיתות לא השאירה כבר כל אשליה כי הקיץ הקץ על פולין ובלב הכל קינן הפחד מפני המחר.

*

ב־17 בספטמבר הגיעו לטרנופול הטאנקים הסובייטיים הראשונים ובעקבותיהם גייסות צבא גדולים. שואת־המלחמה פסחה אמנם על טרנופול, אבל מי ידע מה נושא בחובו השלטון החדש?

לאחר ימים מספר של תוהו־ובוהו נכנסו החיים, כביכול, לתוך מסלולם. שוב עמדה על הפרק בעית הפליטים, ומן הצורך היה לברר את עמדת השליטים החדשים. מאיור ז'וקוב, שאליו פנו בענין זה באי־כוח הוועד למען הפליטים, הסביר להם שמבחינה עקרונית אין מקום לפעולה מעין זו במשטר הסובייטי, כי הממשלה דואגת לעבודה בשביל אזרחיה, אלא שבינתים, עד שיוקם שלטון אזרחי בעיר, רשאי הוועד להמשיך בפעולותיו. כן הבטיח הקצין שבמקרה שיונהג קיצוב יקבל הוועד מצרכים בשביל מטבח הפליטים.

בתנאים החדשים מן הרצוי היה שהפליטים יתארגנו וידאגו קודם כל לסידור בעבודה. ההתחלה נעשתה עם הסנדלרים, שמספרם היה גדול בין הפליטים. באולם איגוד־הסוחרים אורגנה סדנה גדולה עם מכונות, והבנק הקואו־פרטיבי העניק לקבוצת הסנדלרים הלוואה. כך נוסד הקו־אופרטיב היצרני של הסנדלרים עם תקנון מותאם לתנאים החדשים. בראש הקואופרטיב, שמנה כשלושים איש, עמד מגיסטר רוסטל. התברר חיש־מהר כי לא רק בשביל הפלי־טים היווה הקואופרטיב מוצא, כי אם בשביל כל הסנדלרים בעיר, מכיון שסנדלרים פרטיים לא השיגו הקצבות של עורות. כעבור זמן קצר התרחב הקואופרטיב לממדי בית־חרושת שהעסיק מאות אנשים. עזרה למפעל באה גם מבחוץ. באוקטובר הגיע לטרנופול ד"ר ש. הרשנהורן מטעם ה„ג'וינט" והביא סכומים ניכרים בשביל הפליטים. הכספים נמסרו למפעלים קונסטרוקטיביים, ומובן ששם התורם לא נזכר בספרי החשבונות.

בעקבות הסנדלרים הלכו גם יתר בעלי המקצועות, כגון החייטים, הפחחים והנגרים, שייסדו גם הם קואופרטיבים. במשך זמן קצר התפתחו הקואופרטיבים עד לידי כך שמנהל הקואופרציה האוקראינית שהגיע לטרנופול בנו־במבר לא הסתיר את התפעלותו מהם, מצורות עבודתם וארגונם.

עם סדור הפליטים נסתיים תפקידו של הוועד. היתה זאת שירת־הברבור של עסקני טרנופול שמילאו במשך דורות את שליחותם באמונה עד שנסתם הגולל על הקהילה המפו־ארת, הנודעת לתהילה.

חורבן ושואה

יִזְכֹּר

מאת מאיר חרטינר

מֵעִיר הַקֹּדֶשׁ אֶזְכְּרֵךְ קְהִלַּת קָדְשִׁי, טַרְנוֹפּוֹל הַמַּעֲטִירָה,
בִּדְמָעוֹת אֶזְכְּרֵכִי מֵאֶרֶץ יַרְדֵּן וְחֶרְמוֹנִים!
עֲזַבְתִּיךְ בְּיוֹם הַמְעֻנָּן, יוֹם הִתְחִילָה אַדְמַת גָּלוּת
רוֹעֶדֶת תַּחַת רֶגֶל יִשְׂרָאֵל.
אָז נִשְׁתַּנּוּ עָלֵינוּ סִדְרֵי בְרֵאשִׁית וּמִמַּעֲרָב עָלָה לָנוּ שַׁחַר
וְכִנּוֹרוֹ שֶׁל דָּוִד הִתְחִיל מְנַגֵּן מֵאֵלָיו שִׁירֵי תְהִלּוֹת לְצִיּוֹן:
„שָׁם אוֹרָה וָגִיל, שָׁם תּוֹרָה וָרֶנֶן, תִּשָּׁכַח קֶרֶן חֲשֵׁכָה יוֹשַׁבְתִּי בַּנֵּכָר...”
הָהּ, מִי פִּלֵּל כִּי עוֹד נִזְכְּרֵךְ בְּנֶהִי,
כִּזְכֹר אֵם אֻמְלָלָה רַבַּת יִסּוּרִין!

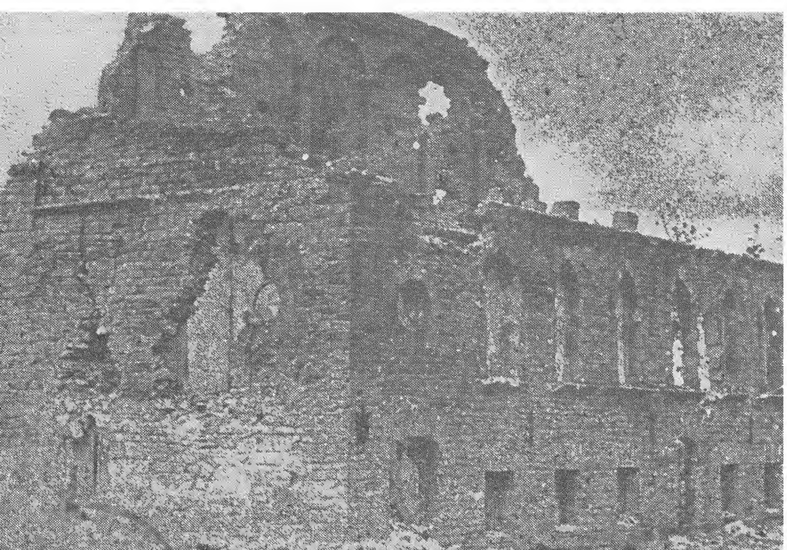
★

כִּי אֵם הָיִית לָנוּ, עִיר וְאֵם בְּיִשְׂרָאֵל,
קְהִלָּה עַתִּיקָה כְּבוּדָה, לְכָל טוֹב וְנִשָּׂא בָּנֶיהָ מְחַנֶּכֶת:
נִשְׁמוֹת יִשְׂרָאֵל, רְבָבוֹת שְׁתַּיִם בְּקִרְבֵּךְ, דָּלְפָה עֵינָם אֶל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל;
אוֹרִים־מוֹרִים גְּדוֹלֵי תוֹרָה הִבְהִיקוּ בָךְ בְּזֹהַר עֶלְיוֹן מִתּוֹךְ לֵיל גָּלוּת;
חַכְמֵי עוֹלָם סוֹפְרִים דְּגוּלִים הֶעֱלוּ נֵר הַדַּעַת תּוֹכֵכִי
לְגָרֵשׁ אֹפֶל מִלְּבָבוֹת.
וְקָם בָּךְ דּוֹר צָעִיר עַז, עוֹבֵר בְּטִיסָה אַחַת תְּהוֹם אַלְפֵי שְׁנוֹת גּוֹלָה וָנֵכָר
וּבָאוּדִים הָעֲשֵׁנִים בֵּין חָרְבוֹת בֵּיתָר הִדְלִיק לַפִּיד דְּרוֹר וָמֶרֶד –
וְנֵס זֶה שֶׁל בֶּן הַכּוֹכָב בַּיָּד – הָלַךְ וְהוֹלִיךְ לִירוּשָׁלַיִם!

★

שֵׁשׁ מֵאוֹת רִבּוֹ, אֶחָד מִשְּׁלֹשָׁה בְּיִשְׂרָאֵל, הִכְחִידוּ קָנִיבָּלִים נִינֵי וַנְדָּלִים,
נִשְׁמְדוּ קְהִלּוֹת יִשְׂרָאֵל לְמֵאוֹת – וְעַל כֻּלָּם קָרַעְנוּ בֶּגֶד וָנֶפֶשׁ.
אַךְ כֵּפֶל דִּמְעָה לִי לְשִׁבְרֵךְ אֵם! כִּי יְקָרוֹתַיִךְ יָדָעְנוּ.
וְזֹאת כִּי נֵדַע – בְּשִׁבְרֵנוּ הַגָּדוֹל אוּלַי נֹחַם לָנוּ יְהִי:
כָּמוֹךְ כְּכָל קְהִלּוֹת הַהֲרֵגָה בְּרוּם עוֹלָם תַּזְהִירוּ,
וְעוֹלָם מָלֵא מִכְמַנֵּי מַעְלָה לֹא יִשְׁקַע בִּתְהוֹם הַקּוֹרוֹת לָעַד.
יֵשׁ יוֹם וּפָרַח נֵצֶר נְקָמוֹת מֵעַצְמוֹת שְׂרוּפֵי כִבְשָׁנִים
וּבְקוֹל דְּמָמָה דַקָּה, אַדִּיר מִפִּצְצוֹת אָטוֹם וְרַעֲמֵי מִלְחֶמֶת,
יְבַשֵּׂר לְעוֹלָם נִדְהָם, כִּי קָם עַם עַתִּיק מִקֶּבֶר
לִקְרֹעַ שָׂטָן אוֹכֵל עַמִּים וּלְהַכְרִיז שָׁלוֹם עַל כֹּל –

כִּי פִּי ה׳ דִּבֵּר.

חורבות בית־הכנסת הישן בטרנופול לאחר השואה
Ruins of the old synagogue in Tarnopol after the war

טרנופול בתקופת מלחמת־העולם השניה

מאת אברהם אוכס

תחת השלטון הסובייטי

א

המתיחות ההולכת וגוברת באירופה מאז עליתו של היטלר לשלטון, האנטישימיות המשתוללת בפולין, שהגיעה בהשפעת שכנתה המערבית לממדים מבהילים, בישרו רעות. יהודי פולין נמצאו במצב ללא נשוא וללא מוצא. הקרקע נשמטה מתחת לרגליהם ואף קרן־אור אחת לא נראתה באופק. ובכל זאת ירדה הידיעה על הפלישה ההיטלרית לפולין והתחלת המלחמה כמהלומה קשה. הלב ניבא רעות וידע מה ניבא.

במשך חדשי הקיץ של 1939 שלטה בקרב תושבי פולין האשליה כי בסופו של דבר תימנע המלחמה. התפתחות העינינים באירופה מאז היכנסו של היטלר לחבל הסאר ועד חוזה מינכן אך חיזקו אשליה זו. איש לא העלה על דעתו כי היטלר יעז להתגרות במעצמות המערב, שכרתו ברית־הגנה עם פולין, ועוד פחות מזה — שסופה של פולין ייחרץ תוך ימים ספורים. ההתמוטטות המהירה של מדינה, אשר הכריזה השכם וערב על עצמתה, ליכודה ודריכותה (silni, zwarci, gotowi) הדהימה ודיכאה את הכל. אולם עברו ימים מספר וגאונה של פולין התפלש באפר וחוט־שדרתה רוצץ. אם בארזים נפלה שלהבת... חשבו היהודים מוכי תדהמה. אולם עוד לא הספיקו להתנער ממבוכתם, והנה באה הידיעה על כיבוש החבל המזרחי של פולין על־ידי הצבא הסובייטי. הון־תועפות השקיעה פולין בביצור גבולותיה המזרחיים — והכל לשוא, כי הרעה נפתחה עליה דוקא מהמערב, מידי גרמניה ה„ידידותית".

הצבא הסובייטי כבר היה פעם בטרנופול: בשנת 1920. אז עורר מראהו העלוב יחס של לעג וביטול. השלטון הסו־בייטי נראה בימים ההם כיצור שבא לעולם במערבולת המלחמה ונידון לחלוף כלעומת שבא עם שוב החיים למס־לולם. אולם מאז עברו כעשרים שנה. הפעם נכנס העירה צבא סדיר, מצויד בנשק חדיש וממושמע למופת, והכל הרגישו כי השלטון הסובייטי מתכונן לישיבת קבע.

רגשי האוכלוסיה היהודית לגבי התפתחות העינינים המפ־תיעה הזאת היו מעורבים. התגובה הראשונה היתה של הקלה, באשר נמנע ממנה הסיוט של הכיבוש ההיטלרי, שעל מעשי הזוועה שלו בגרמניה ובצ׳כוסלובקיה ובימי הכיבוש הראשונים בפולין הגיעו שמועות מחרידות. אמנם גם השלטון הסובייטי טמן בחובו סכנות לאוכלוסיה היהו־דית, אולם אלה היו סכנות ממין אחר. ברור היה כי הקיץ הקץ על כל מה שהיה עד כה, כי אבד הכלח על העבר ומתחילים חיים שונים לגמרי. תוך זמן קצר ובמחי־יד אחד נהרס כל הבנין שדורות שקדו על הקמתו. הקהילה, התנועות והמפלגות, הארגונים השונים למיניהם, שטרנופול נתברכה בהם, שותקו. עסקני העיר, שהקדישו את כל חייהם לפעולות ציבוריות, נדחו לקרן זוית, ועל פני החיים צפו ועלו אנשים חדשים, שרק מעטים ידעו עד כה על קיומם. לפתע פתאום נתגלו קומוניסטים במספר שאיש לא שיערו מראש, והכריזו בראש כל חוצות על זיקתם למשטר החדש ועל נאמנותם מאז ומתמיד לרעיונות המהפכה. מעוני התנועות, המפלגות והארגונים, הוחרמו ועברו לידי המוס־דות החדשים על כל כינוייהם המוזרים. בתוהו־ובוהו של הימים הראשונים עוד הספיקו אנשי „בר־כוכבא" להציל את ארכיונם ולהחביאו במקום מבטחים עד יעבור זעם. רק בשטחים מועטים הוסיפה להתנהל פעולה ציבורית, והעס־קנים השלו את עצמם כי לפחות אלה יישארו להם לפליטה: העזרה לפליטים שנמלטו לכאן מכל קצווי פולין הכבושה, בית־היתומים ובית־החולים.

השבועות הראשונים לשלטון הסובייטי הביאו אתם התעוררות בשטח הכלכלי. אלפי אנשי־הצבא והפקידים, שזרמו מרוסיה לטרנופול ולכל הסביבה, עטו על הסחורות

נראתה חיובית, וגברה הדעה שאין להחמיץ את ההזדמנות ולהתגבר על כל הקשיים, כגון חוסר מורים יודעי אידיש, המצויות בחנויות וקנו כל מה שבא לידם. אולם חיש מהר התפכחו הסוחרים, כי נוכחו לדעת שערך הכסף ירוד ונוסף על כך, אין אפשרות לחדש את המלאי מחמת חוסר סחורות בשוק ויחסם השלילי של השלטונות למסחר הפרטי. עמדתם זו של הסוחרים הביאה בעקבותיה תגובת השלטונות, שהתחילו לנקוט כלפיהם באמצעי לחץ. נערכו חיפושים בבתים, והחשודים בהחבאת סחורות נאסרו. אורגן „זעם־עם" נגד ה„ספסרים", והם הועמדו לדין במשפטי־ראווה ונידונו לשנות מאסר ארוכות.

לאט־לאט החלו להתגבש מתוך התוהו־ובוהו, שהשתרר בימים הראשונים לכניסתו של הצבא הסובייטי, צורות השלטון החדש ודרכיו. המהלומה הראשונה היו הגירושים. מטרנופול גורשו משפחות הקצינים היהודים, ששרתו בצבא הפולני והלכו בשבי הסובייטים. אלה היו אמנם מקרים בודדים, אולם די היה בהם כדי לעורר בהלה בין היהודים והעיקר — להוכיח להם כי אין הם „מיוחסים".

באותה התקופה נחרץ גם גורל חלקי פולין לשעבר, שנכבשו על־ידי הסובייטים. בלבוב נתכנסה ועידה מיוחדת של נציגי הארגונים המקצועיים, באי־כח פועלי בתי־חרושת וכו׳, אשר החליטה לפנות לשלטונות הסובייטיים ולבקשם לספח את חלקי פולין אלה לאוקראינה הסובייטית ולהנהיג בהן המשטר הסובייטי. משאל־עם שנערך זמן קצר אחר הוועידה בא רק לאשר את החלטותיה. איש לא העז להעדר מהמשאל או להביע את התנגדותו, כי בנפשו היה הדבר.

הקשר היחידי עם העולם החיצוני שנשאר לאוכלוסיה היה הראדיו. הכל האזינו לשדורי לונדון והאמינו שעם בוא האביב תפתחנה מעצמות המערב בהתקפה גדולה שתנחיל תבוסה לגרמנים ותשיב את הכל לתיקונו.

ב

בינתיים השתדלו היהודים להסתגל לתנאים החדשים ולמציאות החדשה. המהפכה הסוציאלית התחילה. ענף מחיה אחד אחר השני עבר לבעלות הממשלה. החנויות הממשלתיות, שנפתחו חדשות לבקרים, דחקו את רגלי הסוחרים, שלא קיבלו כל הקצבה של סחורות ונאלצו להתקיים ממה שהיה בידם. ימי קיומם היו ספורים.

מהפכה אמיתית התחוללה בשטח החינוך. השלטונות פתחו בתעמולה להעביר את ילדי היהודים לבתי־ספר אידיים שהוקמו אז. התעמולה נפלה על קרקע פוריה. במשך שנים ניהלו יהודי פולין מאבק על זכותם לבתי־ספר באידיש ובעברית, אך מעטים היו הישגיהם בשטח זה, והנה העניק להם עכשיו השלטון זכויות שהיו משאת־נפשם מאז. לא היו אמנם אשליות על אופיים של בתי־ספר אלה, אבל עצם העובדה שילדים יהודים ילמדו בצותא אצל מורים יהודים מספרם הדב של בני מתבוללים שאינם יודעים צודת אות וכו׳. קיוו כי בתי־ספר הללו ישמשו תריס בפני ההתבוללות.

באותו זמן התחילו להצטבר באופק עננים כבדים מצדדים שונים. בעיר התהלכו שמועות כי מנהיגים ציוניים מוזמנים לנ.ק.ו.ד. (משרד־הפנים) ונחקרים שם ארוכות על פעולות המפלגה ועסקניה. הנחקרים נדרשו לשמור על סודיות גמורה, אולם הם לא היססו למסור פרטים על החקירות לד"ר צ. פרנס, באשר אישיותו תפסה מקום נכבד בחקירות הנ"ל. בין היתר נחקרו אז ד"ר ליפה, ד"ר הורביץ, קורפירסט, אקסלבירט, ולבסוף גם ד"ר פרנס. כעבור זמן־מה הביא ד"ר צלרמאיר ידיעות מלבוב על מאסרים הנערכים שם בין העסקנים הציונים. היה בזה משום אתראה לציוני טרנופול. המתיחות גברה, וכל אימת שנראתה בעיר תכונה חשודה לנו העסקנים מחוץ לבתיהם, מכיון שהמאסרים נערכו רק בלילות.

כן נערכו באותה התקופה מאסרים המוניים בין הפולנים, שהובלו לפנים רוסיה ולאסיה המרכזית. פקידים, אנשי משטרה וקצינים היו בין הראשונים. מאסרים אלה עוררו בהלה בעיר ונסכו עליה דכאון.

עמדה אז על הפרק בעיית הפליטים מחלקי פולין המערבית. תלושים ממשפחותיהם, מאוכזבים מהמציאות האפורה ומלאי געגועים על קרוביהם שנשארו מעבר לגבול, נתפסו לאפשרות לחזור, משהכריזו השלטונות על חילופי האוכלוסין שנתקעו עקב המלחמה מחוץ לבתיהם. שאיפות אלה התגברו עוד לאחר שנתקבלו מפולין הכבושה ידיעות כי „החיים אמנם קשים, אולם אפשר לחיות".

כשהוקמה הוועדה המעורבת לחילופי אוכלוסין, הודיעו רבים מבין הפליטים בשעת המשאל על רצונם לחזור לבתיהם. לא ארך הזמן וכל האשליות על חזרה נגוזו. הגרמנים סירבו לקבל מספר רב של יהודים, והשלטונות הסובייטיים ראו בכל המועמדים לחזור, שסירבו לקבל את האזרחות הסובייטית, אלמנט עוין. במשך לילה אחד נערכו מאסרים המוניים בין הפליטים, שהוצאו ממטותיהם והובלו לקרונות שהיו מוכנים בשבילם, כדי להסיעם לפנים רוסיה, מזרחה וצפונה. לילות־בהלה אלה עשו רושם מדכא על האוכלוסיה, שהשתתפה בצערם של הפליטים האומללים ויחד עם זה חרדה לנפשה בראותה את קשיחות המשטר ואכזריותו.

ג

המציאות טפחה על פני התושבים היהודים גם בשטחים אחרים. האשליה על רשת של בתי־ספר באידיש לא נמשכה

זמן רב. ביום בהיר אחד נודע כי על מנהל בית־הספר, פרופסור הירשברג, הופעל לחץ שינהיג את השפה האוקר־אינית כשפת ההוראה. השלטונות לא שעו לרצונם של ההורים, אשר הביעו בישיבה מיוחדת את משאלתם לקיים את בית־הספר באידיש, ותוך זמן קצר שוב לא היה לו זכר ואת מקומו תפס: בתי־ספר באוקראינית.

בינתיים התקדם תהליך ההלאמה בקצב מהיר. כל החנו־יות והמפעלים עברו לרשות הממשלה, ובעליהם נשארו לא רק ללא כל רכוש כי אם גם מחוסרי מקורות מחיה. עברם הבורגני היה בעוכריהם ולא נתקבלו לשום מפעל א: משרד. הונהג שכר־דירה מיוחד לכל שכבה ושכבה. לדירות הגדו־לות הוכנסו דיירי־משנה, לרוב מבין אנשי רוסיה, פקידים עם משפחותיהם שזרמו הנה בהמוניהם.

אולם לשיא הגיע סבל האוכלוסיה עם גזירת הפספורטים והלאמת הרכוש הפרטי. לפי החוק חייב כל אזרח המתגורר ברוסיה להיות בעל פספורט, אולם אין תעודות אלה אחידות לכל האזרחים, והן משמשות כאמצעי פיקוח. היהודים קיבלו ברובם תעודות מסומנות: „סעיף 11". בעל תעודה כזאת אסור היה לו לגור בערים המרכזיות, שהן מקום מושבם של משרדי המחוז, מפעלי תעשיה גדולים וכו׳. טרנופול היתה בין הערים האלה.

בעל פספורט עם „סעיף 11" גם לא נתקבל לשום משרה אחראית ולשום משרד חשוב. על אלפי יהודים נגזר לנטוש את מקומות מגוריהם ולנדוד לעיירות קטנות. שם נתקלו בקשיי דיור, כי מעטים היו שם הבתים הפנויים. אולם גדולה מזה היתה צרת העבודה. בעיירות קטנות אלה לא היו מפעלים גדולים או משרדים שיוכלו לקלוט את כל החדשים. חוסר העבודה פגע לא רק מבחינת הפרנסה, שהיתה חשובה מאוד כשהיא לעצמה, אלא טמן בחובו סכנה גדולה יותר — גירוש לפנים רוסיה.

הגזירה השניה היתה הלאמת הרכוש הפרטי, כגון רהי־טים, בגדים, לבנים וכו׳. ועדות מיוחדות הלכו מבית לבית והחרימו כל דבר שחשקו בו. היה זה מבצע של עושק ושרירות.

בתנאים קשים אלה הוכיחו שוב היהודים חוש הסתגלות, כנראה פרי תלאות הגולה. רובם נכנסו לכל מיני קואופר־טיבים יצרניים, חנויות ממשלתיות ומשרדים, וכעמלים מועילים למשק המדינה הצליחו למנוע את „הסעיף 11" בתעודות־הזיהוי שלהם. כן נזהרו העסקנים לשעבר מכל פעולה שעשויה היתה לעורר חשד בעיני השלטונות. הודות של העסקנים ברוב הערים, ובמשך כל תקופת שלטון הסו־לכך נחסכו להם כל הנגישות והרדיפות שהיו מנת חלקם בייטים לא נאסר ולא הוגלה אף עסקן ציוני אחד.

גיטו טרנופול וחורבנו

א

לא הספיקו היהודים להתאושש מכל הזעזועים שעברו עליהם במשך השנים האחרונות מאז פרצה מלחמת־העולם, ושוב ניתך עליהם נחשול של פורעניות, שעלו בזוועתן על מה שהיה עד כה.

ב־22 ביוני 1941 תקפה גרמניה הנאצית במפתיע את רוסיה, ומאז התגלגלו המאורעות בקצב מסחרר. הצבא הסובייטי נסוג, פקידים גבוהים ברחו בבהלה מהעיר, ואליהם נצטרפו רבים מבין הפעילים ששיתפו פעולה עם המשטר הסובייטי ופחדו מנקמת הנאצים. כמה מאות איש, ביניהם ד"ר צבי פרנס, גויסו לצבא הסובייטי ועזבו יחד אתו את העיר. הנשארים ראו בחרדה ובפחד את גיסות הנאצים הנכנסים לעיר ביום השנים־עשר לפרוץ המלחמה. עצמת הצבא הגרמני ונצחונותיו המסחררים נסכו על היהו־דים מצב־רוח של דכאון ויאוש, אם כי אף הדמיון הנועז ביותר לא היה בכוחו לראות מראש את כל הסבל, העינויים והמוות האכזרי הנכונים להם.

האוקראינים קידמו את פני הנאצים בשמחה גלויה, מתוך תקווה כי אכן הגיע יומם. תיכף התידדו עם הגרמנים והעלילו על היהודים שהם האחראים לכל מה שקרה בעת השלטון הסובייטי. הגרמנים מסרו לידיהם את ניהול עניני העיר ואת ארגון המיליציה האזרחית ומינו ראש־עיר אוק־ראיני.

כעבור שלושה ימים נערכו בעיר פרעות עקובות מדם, שקורות טרנופול לא ידעון עד כה.

ביום ששי, 4 ביולי, יצאו פלוגות צבא הגרמני, בהנהגתם של קצינים, לרחובות היהודים. מזוינים בנשק וברימוני־יד ובצעקות: „יהודים, לצאת!" הזעיקו את הגברים מהבתים, העמידום אל הקיר והרגום בדם קר. מכל הצדדים נרדפו היהודים לשוק, ליד בית־המרחץ הישן ברחוב זאצרקבנה, בקרבת הנגריה ברחוב אוסטרוגסקיגו על־יד בית גורפין, ברחוב לבובסקה, בזארודיה, ברחוב שינקביצ׳ה. הם התעללו באומללים, אילצום לחפור בורות והשליכו אליהם את גוויות הנחנקים והנורים. חלק מהגרמנים פנה לבתי־התפילה ובתי־המדרש; שם שברו את ארונות־הקודש, הוציאו את ספרי־התורה וחיללום, ולאחר שקרעו אותם לגזרים זרקום לפחי האשפה. כחמש מאות יהודים כינסו בקלויז יעקה׳לה ושרפום חיים. כאן ניספו בין היתר הפחח קלארנט וש. קאנצוקר. ים של להבות הקיף את הקלויז ואת הבתים השכנים. יללות הקרבנות בקעו את החלל, והשומעים התפתלו מכאב מאין אפשרות לעזור להם.

במרתפי בית גורפין עונו מאות יהודים ולבסוף נהרגו.

רבים שנמצאו מתחת לערימות הגוויות ועוד רוחם באפם השתדלו להציל את נפשם בחכותם עד תום השחיטה. אחר־כך נמלטו בחשכת הערב לבתיהם במצב שאין לתארו במלים.

לאחר השחיטה ה„רשמית" שנמשכה ימים מספר, עשו האוקראינים פוגרום משלהם ובכוחות עצמיים. כעילה לכך שימשה להם העובדה, שבחצר בית־הסוהר ברחוב מיצקביץ'ה נמצאו כמה עשרות גוויות. על חטא שלא חטאו נאלצו לשלם היהודים. מאות יהודים נסחבו לחצר בית־הסוהר, ונצטוו לרחוץ ולנקות את הגוויות ועוד עבודות בזויות כגון אלה, ללעגם ושמחתם של התליינים שהתעללו בהם, עינו אותם ולבסוף הרגום הרג אכזרי. הפעם נמצאו בין היהודים אנשים שאזרו עוז והטיחו בפני הרוצחים דברי האשמה בוטים. כך סופר על אייזיק קופלר הזקן שניבא לחיות בצורת אדם את סופם המר, בבוא יום הנקמה על מעשי הזוועה שלהם.

גוויות המתים התגוללו ברחובות העיר במשך ימים רבים ושלוליות דם קפוא כיסו את המדרכות והכבישים.

ב

משוכך גל הפרעות יצאו הגברים שהצליחו להציל את נפשם מתוך מחבואיהם, כדי לזהות את שארי־בשרם בין הקרבנות שלא קל היה להכירם. דלה לשון־האדם מלתאר את המחזות האיומים שהתרחשו שם ואת היללות והצעקות שבקעו עד לב השמים, אלפי אנשים הסתובבו בחוצות העיר, וכשמצאו סוף־סוף את גוויות קרוביהם צריכים היו בעצמם לדאוג לקבורתם. לא היה בית אשר לא היה שם מת. מאות משפחות שכלו את יקירי נפשם. שבורים ורצוצים היו, כל אחד נתון לנפשו וכואב את כאבו באין מנחם. הקדושים הובאו ברובם לקבורות בבית־העלמין הישן וללא כל טקס, כי לא היתה לא חברה קדישא ולא קהילה.

כחמשת אלפים יהודים נהרגו בעשרת ימי הזוועה האלה. קשה היתה המהלומה שירדה על ראשי הציבור ומזעזעת עד עמקי הנפש. המומים מרוב כאב, אפופי יגון וצער התהלכו היהודים. אבדה מהם האמונה באדם ואפסה תקוותם כי יש מוצא מהזוועה.

מצב רוחות זה לא נשתנה משהודבקו ברחובות העיר מודעות מטעם השלטונות הגרמנים, כי נסתיימה נקמת האוכלוסיה האַרית ביהודים, ושמהיום והלאה אסור להתנפל עליהם, לשדדם ולהרגם. יחד עם זה פירסמו השלטונות הוראות שהגבילו את זכויות היהודים בכל שטחי החיים וניתקו אותם מיתר התושבים. על היהודים הוטלו עבודות כפיה למען הצבא והמוסדות הממלכתיים והקומונליים, מזרנותיהם הוקצבו בכמויות זעומות שלא היה בהם כדי להחיות את הנפש. הסידורים העמידו את היהודים במצב של אנשים נחותי־דרגה ומשוללים כל זכויות אדם.

אולם עוד לא הספיקו להסתגל לחיים עלובים אלה, והנה הגיעה העירה פלוגת ריינהארט („איינזאץ ריינהארדט"), הזרוע הצבאית של הגסטאפו הצמודה לצבאות החזית.

בראשית חודש יולי הוזמן על־ידה המורה גוטפריד ונצטווה להקים ועד של יהודים, שיהיו בו לפחות ששים איש מאנשי האינטליגנציה היהודית. בהתאם לפקודתו של קצין ה„איינזאץ" צריך היה גוטפריד להביא את המועמדים לוועד מלובשים בגדי חג, לבנין הוויוודזטוו ברחוב שווינטו־יאנסקה. שם עמדו להתמנות כנציגות היהודים.

גוטפריד, שרגיל היה לציית לכל שלטון, מילא את הפקודה והביא ששים ושלושה איש מנכבדי העיר, שלא העלו על דעתם כי כל זה הוא רק תכסיס נבזה וערמומי כדי להכניסם לפח שנטמן להם.

משנאספו המועמדים לוועד, התחילו הגרמנים ללעוג להם ולהתעלל בהם, ועוד טרם הבינו האומללים את המתרחש הכניסום למכוניות־משא והסיעום מחוץ לעיר, למרגלות הר „עורפי הכלבים" (היצלעס־באַרג). שם עינו אותם, ציווּם לחפור בורות והרגום עד אחד. בין ההרוגים נמצאו ש. מרגלית, המורה בן־ציון קאפון, ד"ר שלמה הורוביץ, יול. קאנר ושני בניו של ד"ר שוורצמן.

מטרת ה„מבצע" היתה ברורה: להוציא מלבות היהודים כל אשליה כי הגיעו זמנים כתיקונם וכי הסדר הושב על כנו, ולהשמיד את כל אלה שהיו יכולים לעמוד בראש הציבור היהודי כמנהיגים במצוקה ולשמש להם משענת רוחנית ומוסרית.

ג

עוד באוגוסט ארגנו השלטונות הגרמנים את המינהל האזרחי במחוז טרנופול (קרייזהאופטמאַנשאפט) ועל ידו נתמנה פקיד מיוחד לעניני היהודים, הנאצי פאלפינגר שהתמחה בעניני היהודים בעת שירותו בתפקיד דומה בוארשה.

פאלפינגר התחיל את פעולתו בהטלת קונטריבוציה על היהודים בסך מיליון רובל. את הסכום הזה צריכים היו להמציא תוך שמונה ימים לקופת־חסכון שהתנהלה על־ידי האוקראינים.

הכסף נוצל ברובו לשיפוץ הבנין האוקראיני „ברצטבו מיצצנסקיה" שבהריסתו הואשמו היהודים. נוסף על הכסף שהיהודים נתנו לשיקום הבנין עוד נאלצו לעבוד בו חינם. מנהל העבודה היה ד"ר סטיפן ברוקוביץ, שנהנה בעבר לא פעם מעזרתם הפוליטית והכספית של היהודים, ועכשיו

ביקש כנראה לרצות את „חטאיר" על־ידי התעללות ביהודים, מיטיביו.

בין הגזירות שהנהיג קצין־המחוז האגר, היה הסימן המיוחד שהיהודים חייבים היו לשאתו, הגבלת זכויותיהם לנטוש את מקום מגוריהם, בעלותם על הרכוש וקיצוץ מנותיהם הקצובות.

לשם ביצוע פקודות הגרמנים נתמנה על ידי הגסטאפו מנגנון מיוחד בשם „יודנראט" (ועד היהודים). רבים מבין המועמדים ל„יודנראט", וביניהם כותב טורים אלה, התחמקו בתירוצים שונים מלהשתתף בו. בסופו של דבר נפל הגורל על ד"ר פישר להיות יושב־ראש וד"ר יעקב ליפה ממלא מקומו. בין יתר חברי הוועד נמצאו ד"ר ק. פהורילס, ד"ר ש. הירשברג, אייזיק קלינגר, מ. ברנזון, יעקב לאבינר, ד"ר ע. באראל, ד"ר ל. דראָטלר, פ. הלרייך, אָריק שאפ־קופף ול. אָקסלבירט.

תחילה התיחסה האוכלוסיה באימון ל„יודנראט", בקוותה שהוא יסייע להכניס את החיים למסלול סדיר, ואולי יצליח להמתיק את גורלה.

היהודים רשאים היו לפנות לשלטונות אך ורק באמצעות ה„יודנראט", והודות לכך ריכז בידיו — במידה שהגסטאפו איפשר זאת — את כל עניני היהודים. ה„יודנראט" הוא שחילק את פנקסי־המזון ותעודות־הזיהוי, הוא ניהל את רישום הילודה והתמותה, הפנה את החולים לבתי־החולים ולמוסדות הסעד, העניק רשיונות לחנויות, לסדנות ולדירות, אם היה צורך לעבור לדירה חדשה. כל יהודי חייב היה לפנות למחלקת־המיון שליד ה„יודנראט", וכאן קיבל הוראות לאן ולכמה זמן עליו לצאת לעבודות כפיה ואילו מסים מוטלים עליו מטעם השלטונות. היקף סמכויותיו של ה„יודנראט" היה די רחב, הוא חלש על חיי היהודים וגורלם היה במידה מסוימת בידיו. התפקיד האחראי ביותר נפל בחלקה של המחלקה למיון לעבודה („ארבייטס־איינזאץ"), אשר הפנתה את הקרבנות לעבודות מפרכות ובסביבה עוינת. כל יציאה לעבודה היתה בחזקת סכנה, כי רק מעטים חזרו בשלום.

היהודים היו הפקר בידי הגרמנים והאוקראינים שניצלו אותם בכל צורה, מצצו את לשדם בעבודות פרך וגזלו מהם ושדדו כל מה שחשק נפשם.

ד

בספטמבר 1941 פורסמה הפקודה על הקמת גיטו יהודי. תחילה הקיף הגיטו את הרחובות: חלק מככר קזימיז'ובסקי, רחוב דולנה, פרל, השוק, פול, לבובסקה, פודולסקה, ניזש'ה, מיודובה, חלק מככר שפטיצקיך עד לרחוב סרברנה, רחוב צ'אצקי, סטארה, שקולנה, חלק מרחוב רוסקה והשוק הקטן.

בשטח צר זה השתכנו 12.500 נפשות, לפי הנתונים במחלקת הרישום שליד ועד היהודים. לפנים היה זה רובע העוני וגרו בו כחמשת אלפים יהודים בתנאים סניטאריים ירודים. מובן שעכשיו, בצפיפות הגדולה, נעשו התנאים פשוט איומים. מר היה גורלם של כל אלה, שנאלצו להעתיק לשם את מקומות מגוריהם מהשטחים שמחוץ לתחום הגיטו. הבריונים האוקראינים התנפלו על האומללים בדרכם לגיטו, שדדו מהם את מטלטליהם ועוד התעללו בהם.

הגיטו הוקף מכל הצדדים בגדרים ובחוטי תיל. הכניסה אליו היתה דרך שני שערים: על יד הכנסיה הרוסית ברחוב רוסקה ובהצטלבות הרחובות מיודובה ושפטיצקיך. אין תימה שבתנאי הצפיפות, ללא מים במידה מספקת (מספר זעום של בארות) וללא גנים ושטחים פתוחים, היה הגיטו מלכתחילה מקום מחלות ומגיפות.

מעל שער הגיטו היה תלוי שלט ועליו כתובת: „סכנת מגיפה — הכניסה ללא־יהודים אסורה". היה בזה משום לעג מר. הרי הם, הגרמנים, ציפפו כאן אלפי אנשים, והם שיצרו במו ידיהם את התנאים שמן ההכרח כי יולידו מחלות.

החיים ברחובות הגיטו כמעט ששותקו. נדם הרעש וקול צחוק לא נשמע. ביחוד מדכא היה מראה הילדים שהסתובבו רעבים ומדוכדכים. התחילה מלחמת קיום קשה. מקורות הפרנסה הישנים נסתתמו, טושטשו ההבדלים בין עשיר ועני, בין המשכיל והאדם הפשוט. כולם כאחד נמצאו בכור העוני.

יום יום יצאו יהודים רעבים, עייפים ותשושים לעבודות הכפיה בשביל הגרמנים. למרבה הכאב והבזיון עוד נאלצו לתת כופר למעניהם — מתנות יקרות של כסף, זהב, אריגים, לערוך בשבילם מסיבות — אם מתוך אונס אם מתוך רצון לשחדם. אולם הללו לא ידעו שבעה וסחטו ללא הרף וללא גבול.

בינתיים גבר והלך הרעב בגיטו. מצרכי המזון פחתו ואזלה פת הלחם. לא פעם קרה שאנשים צנחו תחתיהם ברחובות העיר וגוועו מרעב. מגיפת הטיפוס פשטה, ומדי יום ביומו קצרה קציר מבהיל של קרבנות. למרבה הרעה היה צריך להעלים מעיני הגסטאפו את מקרי המחלה, מפחד שלא יהרגו את החולים. חסרו תרופות ורופאים. מספר הרופאים הלא־יהודים היה קטן בטרנופול אפילו בשנים כתיקונן, ועכשיו גויסו הרופאים היהודים לצד האָרי. ה„יודנראט" הקים מחלקה שדאגה להלוויות ולסדר בבית־הקברות, אולם משפרצה מגיפת הטיפוס לא יכלה זו להשתלט על המצב. חסרו לוחות לארונות ובד לתכריכים.

העזרה לחולים התנהלה כל הזמן, אולם לפתע פרסמו הנאצים פקודה מטעם הגסטאפו להקים מרפאה לחולים,

מוסד לילדים עזובים ויתומים ובית־זקנים. מאחורי הצעד ההומניטארי הזה הסתתרו כוונות זדוניות. הכוונה היתה לקבל את רשימות הנחשלים, שהם מעמסה על הציבור, כביכול. כדי להחיש את כלייתם של היהודים על־ידי הרעב התחילו הנאצים לשמור בקפדנות שלא יסתנן לגיטו מזון מעל למכסה הקצובה. מחירי מצרכי מזון האמירו בגיטו, ומצבם של מחוסרי האמצעים היה נואש.

בסוף נובמבר 1941 פרצה פתאום דליקה בבית־המדרש הישן, וברור היה לכל שהנאצים הציתו אותו. הם לא הרשו לכבות את הדליקה. המשתכנים בבית־המדרש — ומספרם היה די גדול — נשארו ללא קורת־גג ובעירום ובחוסר כל, כי חפציהם עלו באש. זאת היתה תכלית מזימתם השטנית של הנאצים. וכשיא לכל אלה נקנס ה„יודנראט" בקנס עצום על „הזנחה" — על שלא דאג לציוד לכיבוי שריפות...

הגורל לא חשך מהיהודים שום השפלה. משנתן החורף הרוסי העז את אותותיו בגיסות הנאצים, שוב נאלצו היהודים לחלץ אותם ממצוקתם. בדצמבר פורסמה פקודה חמורה שעל כל יהודי למסור את הפרוות שברשותו, והעובר על פקודה זו אחת דתו להמית. שנים־עשר אנשי־ערובה נכלאו על־ידי הגרמנים, והיהודים, שקפאו בעצמם מחוסר חמרי הסקה, נאלצו להביא את פרוותיהם, אפילו את אלה שהטמינו בצד הארי. המבצע הזה הוצא לפועל באכזריות שאין דוגמתה, ועל כך יוכיח המקרה הבא: בעת בקורת במאפית שוורץ ברחוב צ׳אצקי כעבור כמה חדשים אחרי פירסום הפקודה, מצאו אנשי הגסטאפו כמה חתיכות של פרווה שלא היה להן שום ערך, ואפילו בעלי המאפיה לא ידעו על קיומם, ובכל זאת עונו על כך חמישה אנשים והוצאו להורג.

ה

בתקופה זו התחילה לתפוס בחיי הגיטו מקום בראש המיליציה היהודית. המיליציה אורגנה על־ידי ה„יודנראט" כדי לשמור על הסדר, אולם למעשה נתונה היתה למרות הישירה של הגסטאפו. כקצינים במיליציה כיהנו בתקופות שונות: ש. קופלר, וינשטין, ד"ר רוטנברג וגרינפלד. חילופי גברי אלה בצמרת המיליציה וה„יודנראט" היו מן הדברים הרגילים. הגסטאפו דרש משמעת בלתי מסויגת שלא כל אחד מסוגל היה לעמוד בה. הפקודות החריפו מפקידה לפקידה ואכזריותן גברה והלכה. מסיבות אלה הוחלף כעבור זמן ד"ר גוסטאב פישר וד"ר יעקב ליפה, ובמקומם בא ד"ר קארול פהורילס, שהיה עבד נרצע לאדוניו הנאצים והוציא לפועל את כל פקודותיהם ללא סייג.

בתקופה הראשונה לקיום ה„יודנראט" עוד השלו מנהיגיו את עצמם ואת האחרים, כי על־ידי מילוי נאמן של פקודות הגסטאפו תימנע הרעה הגדולה — כליונם של היהודים. סיסמתם היתה: לא להרגיז את הגרמנים, אלא לפייסם ולשדלם על־ידי מתנות, לענין אותם באופן אישי בקיום הגיטו, המהווה בשבילם מקור עבודה וכסף. המטרה היתה להציל מה שניתן להציל, להתחפר עד יעבור זעם, כי תבוסתם הסופית של הגרמנים היתה למעלה מכל ספק. הידיעות שהגיעו מהחזיתות חיזקו אמונה זו. העיקר אפוא להתקיים עד סוף המלחמה, והצו העליון הוא להציל את הנוער, שהוא עתיד העם. האמונה שאפשר יהיה להציל את הנוער היתה לה אחיזה של ממש, הגרמנים היו מעונינים בכוחות עבודה יעילים, ואת אלה יכלו למצוא רק בין הצעירים.

האנשים החדשים ב„יודנראט" עם ד"ר פהורילס בראש (אחרי המלחמה שינה את שמו לשם פולני: בוטשינסקי) לא השתדלו אפילו לחפות על מעשיהם באיזה חיפוי אידיאולוגי כביכול; הם היו מכשירים בידי הנאצים, ורק מטרה אחת היתה לנגד עיניהם — להציל את נפשם הם.

אימה ופחד נפלו על היהודים משהגיעה בראשית שנת 1942 הידיעה על הקמת מחנות־עבודה. על היהודים הוטל להקים את המחנות על ציודם המלא וכן לדאוג לצריפים בשביל הפועלים ולדירות בשביל השוטרים האוקראינים והפקידים הגרמנים שהיו ממונים על המחנה. מחנות כאלה הוקמו בקאמיונקה, על הכביש לפודבולוציסקה, בהלובוצ׳ק ווילקי, לא רחוק ממחצבות האבן, ובזאגרובליה.

אנשים צעירים נלקחו, או נחטפו במפתיע, ונשלחו למחנות. על הגיטו הוטל לדאוג להחזקתם בכסף, בגדים, לבנים ומכשירי־עבודה. במחנות שררה משמעת חמורה, כל סימן של עייפות והאטת קצב העבודה הביא על האומללים עונשים קשים, לרבות עונש מות. רבים מבין הפועלים לא עמדו במבחן וסופם היה מר. עקב התמותה הגדולה במחנות נדרשו תמיד קונטינגנטים חדשים. למחנות הובאו גם היהודים מהעיירות השכנות. מחנה־העבודה בזאגרובליה נמצא לא רחוק מהגשר על נהר סרט, ליד גבול הגיטו. שוכני המחנה הזה קבלו מקרוביהם בגיטו חבילות מזון ומלבושים. צריך היה, כמובן, לשחד את השומרים כדי שירשו להכניס את החבילות.

בצער ובכאב צורב עסקו היהודים בעבודות שהיה בהן משום חילול הקודש. הם נצטוו לעקור את המצבות בבית־הקברות, לנתץ את הגדרות סביבו ולרצף באבנים את רחובות העיר. הם עבדו מהשכמת הבוקר עד ערוב השמש, בגשם שוטף, בכפור ובשמש הלוהטת ואוי היה לו לזה שגילה סימן של עייפות או חולשה. בעת הסקר, שנערך מדי יום ביומו, בדק מנהל־העבודה את כל אחד ואחד, ומי שלא מצא חן בעיניו חסלהו בו במקום. וכן הלכו לעבודה חולים, אשר העלימו את מחלתם מעיני מנהל־העבודה

התליין (אגב, הוא נידון אחרי המלחמה למות על־ידי בית־משפט פולני בביטום).

עד היום עומדים המקומות הקדושים מחוללים, ועצמות המתים מתגוללות ותובעות את עלבונן. כבדרך נס ניצלה מצבתו של הרב מנחם מוניש באב"ד ז"ל ונשארה שלמה עד היום.

מלבד המחנות הנ"ל עבדו היהודים גם בקסרקטיני הצבא. על־יד יאנובקה עבדו כמה יהודים בהכנת שדה־תעופה, ולמזלה של אותה קבוצה ניהל שם את העבודה מהנדס פולני מפוזנאן. הוא היה אדם יוצא מן הכלל, ועשה הכל כדי להמתיק את גורל העובדים. תודות למהנדס הזה ניצלו אנשים אחדים מאותה קבוצה וביניהם ילד שנולד למשפחה גינזבורג יום לפני השמדת יהודי המחנה.

ו

את החרפת מצבם של היהודים בישרה הידיעה שפשטה במארס 1942, כי הטיפול ביהודים עבר במישרין לידי הגסטאפו. אנשיו התפרצו לגיטו ביום ובלילה ועוררו בהלה בין היהודים הנפחדים. הם שדדו וגזלו הכל, החרימו את כל חמרי ההסקה שמצאו בידי היהודים וציוו להרוס את הגדרות והבנינים ואת העצים לקחו אתם.

היהודים כרעו תחת העבודה הקשה שהוטלה עליהם מכל צד. חייבים היו לעשות את עבודת השיפוץ בקסרקטים וכל מיני עבודות בזויות בבתיהם של אנשי הגסטאפו. קומנדאנט הגסטאפו, אוברשטורמפירר מילר, היה חיה בצורת אדם. עוזריו היו קציני הגסטאפו לאקס, מייא, ריימן, רייניש. ביקוריהם התכופים בגיטו היו מלווים מכות, בעיטות והתעללויות ונסתיימו ביריות. בעד הסטיה הקלה ביותר מ"החוק" הומטרו עונשים חמורים ביותר. ככה הרג מילר את בעל הטחנה לשעבר, שלום פינקלשטיין, משמצאו אצלו חמרי־הסקה, ואת החשמלאי לאַמה אפשטיין, יחד עם אשתו וילדתם, משום שאכל דובדבנים בזמן העבודה. את העגלון אייזיק קלר הרגו הרוצחים ביער, משום שנדמה להם כי הוא נוסע לאט.

אולם גם בתקופה קודרת זו, בשעת שכל אחד ואחד נאבק קשה על קיומו, נמצאו אנשים שדאגו לא רק לעצמם אלא גם לזולתם. ד"ר יהודה פרידמן, פרופ. חיים הירשברג, ש. רוזנר ואחרים הקימו וניהלו בית־תמחוי לעניים שחילק תבשיל חם לנצרכים. ועד של כמה אנשים, וביניהם אברהם מרגלית, אברהם אוכס, משה וואל, י. פלדמן, אסף כספים כדי לתמוך ברבנים ובנצרכים נכבדים.

ז

ב־25 במארס 1942 מתחילה בגיטו התקופה האיומה ביותר: תקופת "גיוס הנשמות", כפי שנקראה בפי העב

הגסטאפו דרש מאת ה"יודנראט" שש מאות איש: זקנים, חולים, בעלי מום ואלמנטים אנטי־סוציאליים, כדי להעבירם למקומות "אחרים". כבר היה ידוע מה הגורל הצפוי לאומללים, ולכן השתדלו כמה מבין חברי ה"יודנראט" להתחמק ממילוי פקודה זו. ברם ראש הוועד לחץ ואיים על המהססים עד שבסופו של דבר סודרה הרשימה, ואנשי ה"שופא" ("שוצפאליציי") הוציאו שש מאות קרבנות — זקנים, חולים וילדים מבית־היתומים — שגורלם נחתם על־ידי רשימת ה"יודנראט". עכשיו נפקחו עיניהם של האחרונים, שלא הבינו בשעתם מה טעם דואגים הגרמנים להקמת בתי־זקנים, בתי־חולים ויתומים. כחפצים דוממים נזרקו הקרבנות למכוניות־המשא והובלו כצאן לטבח ליאנובקה.

הידיעה על השחיטה הנוראה הזאת, שאי־אפשר היה להעלימה מהציבור, ירדה כמהלומה קשה על הכל ועוררה אבל רב וזעם נגד אנשי "יודנראט", וביחוד נגד ד"ר פוהורילס, נ. הלפרין והמשומד ד"ר באראל. אבל חסרי אונים היו ונאלצו להבליג על צערם וכאבם, ואפילו לא יכלו להפגין את רגש הבחילה שעוררו בוגדים אלה.

שוב לא היתה אשליה כי אכן נחרץ גורל היהודים ואחרי ה"אקציה" הראשונה תבואנה עוד, וכי ה"יודנראט" הוא רק מכשיר בידי התליינים ואין לצפות לעזרה משום מקום.

את רגש הבדידות ואזלת־היד העמיקו עוד בהתנהגותם הבלתי־אנושית הלא־יהודים. לא זו בלבד שלא גילו ליהודים הנרדפים שמץ של אהדה והשתתפות בצערם אלא להיפך — שמחו לאידם ושיתפו פעולה עם התליינים נגד היהודים. האוקראינים והפולנים מסרו לידי הגסטאפו כל מי שהיה חשוד בעיניהם כיהודי. אין כל ספק כי לולא יחס זה היו הרבה יהודים מצליחים להתחמק מידי התליינים הנאצים בצד האַרי, כי לרוב לא הבדילו הגרמנים בין יהודי ללא־יהודי לפי חיצוניותם. עזובים על ידי כל העולם, מוקפים מכל צד חיות טרף האורבות לנפשם ולחייהם, איבדו כל תקווה, ויאוש מר קינן בלבותיהם.

ליהודים לא היו מַקלטי ראדיו, כי הגרמנים החרימום תיכף לאחר היכנסם לטרנופול, אולם עתונים גרמנים הוברחו לעיר, והאנשים למדו לקרוא בהם בין השיטין. לפעמים הביאו ידיעות מהעולם יהודים שעסקו בהובלת בהמות לוארשה; שם ידעו יותר על המתרחש בעולם. הידיעות על תבוסות הגרמנים עודדו את הרוחו, אולם יחד עם זה ידעו כי "עד שתבוא הנחמה תצא הנשמה": מי שלא יפול מרעב ומהמגיפות ייהרג בידי הנאצים. התעמולה הארסית של גבלס והידיעות על תאי הגאז ומחנות־ההשמדה שוב לא הניחו מקום לאשליה, אך לא היה כל מנוס. אולם נראה שסאת סבלם עדיין לא מלאה. לפני שהסתלקו מעולם קודר זה חייבים היו למסור את שארית כוחותיהם למעניהם.

אחד מקברי־האחים בסביבות טרנופול שנתגלו לאחר המלחמה
One of the many Jewish common graves in the vicinity of Tarnopol, found after the War.

בחדשי האביב הוקמו בטרנופול סדנות אחדות — לנג־רגות, סנדלרות, מצרכי סדקית, מברשות, טריקוטאז׳ ועוד. ה„יודנראט״ סיפק לסדנות אלה חמרי גלם.עבדו בהן גם נשים. לא אחד השלה את עצמו, כי על ידי עבודתו יציל את נפשו. אף כי הכל כבר היו מיואשים השתדלו בכל זאת להאריך את ימי חייהם. חשק החיים היה כה עז ששיתק לפעמים את כל הרגשות המקובלים, כגון רגש המשפחה, הרגש הלאומי וכו׳. בזה אפשר להסביר (אף כי לא להצ־דיק) את התנהגותם של אנשי ה„יודנראט״ והמיליציה היהודית, שפעלו מתוך קשיחות לב ואכזריות שאין דוגמתה. קבוצה קטנה זו היא שהעכירה את פני הגיטו והיא שיצרה את הרושם המטעה של ירידה מוסרית בו. לאמיתו של דבר עמדו היהודים במבחן הקשה; גילו מידות נעלות של מסירות ועוז־נפש ונשארו ברובם נאמנים לאידיאלים האנושיים שעליהם נתחנכו.

למרות מאמצי הגרמנים לשביר את רוח היהודים, להפ־ריד בין האחים, להחדיר בשורותיהם דימורליזציה לפני שתונחת עליהם מכת המוות, לא הצליחו במזימותיהם. המנוולים בגיטו היו מיעוט בטל בששים, ויש להתפלא מה דלות היו תוצאות הפעולות השטניות, שכוונתן היתה להוכיח לעולם את נחיתותם של היהודים, את נחשלותם המוסרית, כביכול, ועל־ידי כך להצדיק במדה מסוימת את מעשי הזוועה שביצעו בהם. אי־אפשר אמנם להצביע על מעשי גבורה אינדיבידואליים בגיטו טרנופול, אולם בכללו גילה הישוב היהודי אומץ לב ורגש כבוד. לא פחד ויאוש יכלו הגרמנים להבחין בעיני היהודים שהובילום למוות, כי אם בוז ובחילה למבקשי נפשם.

ח

באוגוסט 1942 הופיעו בצד הארי של העיר מודעות חתומות על־ידי התליין הראשי של מחוז לבוב, גנרל קצמן, על מבצע ההעברה (איבערזידלונג) שיבוצע בגיטו. האוכ־לוסיה הלא־יהודית הוזהרה שלא להושיט יד עזרה ליהודים, וכל המחביא יהודי או עוזר לו בכל צורה שהיא להתחמק מיד הגרמנים, ייענש בעונש מוות.

היהודים התכוננו לבאות והשתמשו בכל האפשרויות שעמדו לרשותם כדי להציל את נפשותיהם. התחילה בגיטו בגיטו פעולה קדחתנית של בניית מחבואים, הקמת קירות הסוואה ומאחוריהם חדרים, מסדרונות, ניקבות, עליות וכד׳. האנשים גילו כשרון־המצאה יוצאים מן הכלל כדי להתחמק מצרפגי החיה הנאצית.

בבוקר ה־31 באוגוסט, שהיה היום השני בשבוע, הקיפו אנשי הגסטאפו, הצבא והמיליציה האוקראינית את הגיטו מכל הצדדים. לפי פקודתם הופיעו כל חברי ה„יודנראט״ עם משפחותיהם. מכל רחובות הגיטו נרדפו יהודים שנתפסו. אנשי הגסטאפו ונושאי כליהם שברו דלתות והתפרצו לדי־רות, ובצעקות איומות: „יודען, הערַאוס!״ (יהודים, החו־צה) האיצו ביהודים הנפחדים ורדפום למקום ריכוז אחד. המיליציה היהודית, שידעה על המחבואים שהיהודים בנו להם, עזרה לגלותם ולהוציא מהם את הנחבאים.

במשך שעות מספר רוכזו בכיכר הגדולה בשוק והבאנדר אלפי יהודים. הם נצטוו לכרוע, ומי שהעז לזוז נורה בו במקום. קצין הגסטאפו ועוזריו בדקו אצל כל אחד ואחד שהגיע למקום את פנקסו ואת אישור־העבודה שלו. הרשות לחזור לבתיהם ניתנה רק לאלה שעבדו בשביל הס.ס. והצבא.

באותו יום הזוועה גילה הקצין את כל אכזריותו, ואחריו החזיקו אנשי המיליציה היהודית.

מבין אלפי הקרבנות הוציאו הגרמנים את הצעירים המוכשרים לעבודה, ואת הנותרים, זקנים, נשים וטף, כינסו במכות למכוניות־המשא והובילום לרכבת. בקרונות, שהיו מיועדים לכל היותר לארבעים איש, ציפפו מאה איש. כמה מקרונות הרכבת כבר היו מלאים יהודים מזבאראז׳, סטרו־סוב ומיקולינצה. שם נערך ה„מבצע" יומיים קודם לכן. שני ימים ישבו אפוא האומללים צפופים ודחוסים בקרונות, ללא אוכל ומים.

הרכבת עם הכתובת: „„כל הגלגלים מתנועעים לקראת הנצחון", נסעה דרך זלוצ׳וב ולבוב לבלז׳ץ, בית־החרושת למוות. על אף השמירה הקפדנית לא נרתעו רבים מלעשות חורים בדפנות הקרונות ולקפוץ דרכם מהרכבת הגוסעת. לא אחד נפל תחת הגלגלים ונדרס למוות, אולם היו גם כאלה שהצליחו להימלט. על פי רוב נשדדו על־ידי האוק־ראינים ונמסרו לידי התליינים הנאצים. רק מעטים הצליחו להימלט ולהסתנן בחזרה לגיטו.

גורל האומללים שהובאו לבלז׳ץ ידוע: הם נחנקו בתאי הגאז ונשרפו במשרפות.

מבצע ה־31 באוגוסט בלע 1300 נפשות: אלה שנשארו בחיים התחילו לחפש את קרוביהם, אולם נוכחו לדעת כי את רובם השיגה יד הרוצחים.

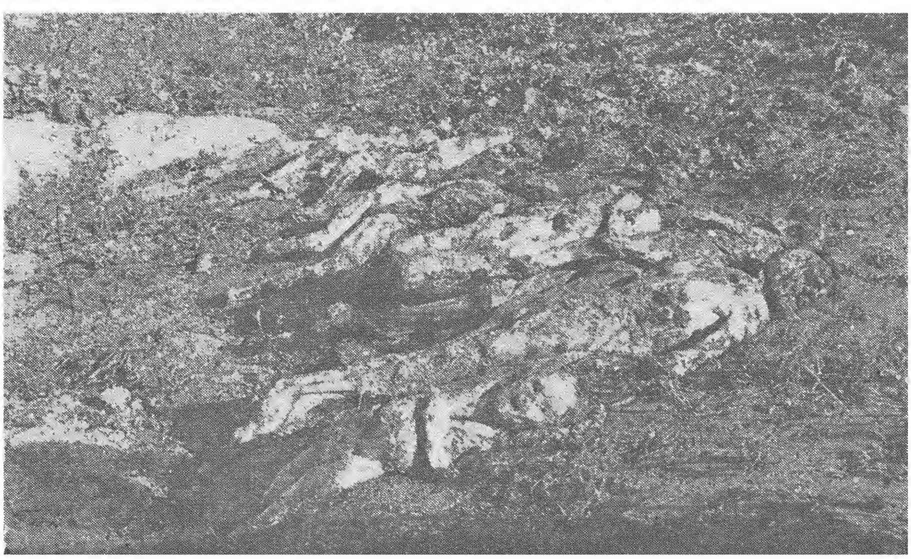
החיים — אם לאלה ייקראו חיים — שוב נכנסו ל„מס־לולם". האנשים המיואשים נשאו בעולם וחיכו לסופם המר, שלא היה מנוס ממנו.

ט

בתחילת ספטמבר נתפרסמה פקודה לצמצם את הגיטו. כל אלה שגרו בשוק, ברחובות פולה, ברק יוסלביץ, ולבוב־סקה עד הנהר הגדול, ומרחוב רוסקה באותו הצד, מרחוב זאצרקבנה, דולי, רח׳ שפטיצקי ובלוניה, נאלצו תוך שלוש שעות לנטוש את בתיהם. מובן שתוך זמן קצר כזה לא הספיקו להציל הרבה ממטלטליהם. שוב גדלה מצוקתם של אלפי האנשים שנדחסו לתוך הגיטו המצומצם, ומצבם היה כשל חיה נרדפת הרואה את מעגל הכיתור מתהדק והולך סביבה.

רק לעתים נדירות עבר יום ללא „אורחים" בגיטו. כשהיה נודע על ביקורו של מילר, היו מתרוקנים הרחובות חיש מהר מעוברים ושבים. פעולות ה„יודנראט" כמעט ונפסקו, ולא היה ידוע מתי ומאין תבוא המהלומה הקרובה. כדי לקדם את פני הרעה הועמדו בלילות משמרות. האנשים שכבו לישון בבגדיהם. על יסוד הנסיון שרכשו במבצעים הקודמים שיכללו את מחבואיהם, ואפילו התינוקות ידעו שעליהם לשתוק לבל יגיע קול חיים למבקשי נפשם.

במחצית השניה של ספטמבר נדרשו הממונים על הבתים להגיש ל„יודנראט" רשימות של זקנים למעלה מבני ששים שנה. רבים מהממונים, אף כי ידעו מה צפוי להם, לא היססו מלערוך מחדש את הרשימות ולתקן בהן את תאריכי הלידה. רק כמה שמות מבין אמיצי לב אלה נשארו בזכרוני: משה וואהל, ברוך הרשורן, נ. קוזובר, מ. קלמן. והם לא היו היחידים. כדי להפחיד את היהודים ואת ה„יודנראט" ציווה מילר להקים ברחוב בוגאטה, על־יד המיליציה היהודית,

קבר המוני של יהודים מעונים שנתגלה אחר המלחמה בסביבות טרנופול
Common grave of tortured Jews found in the vicinity of Tarnopol

תליה והודיע שיתלה את כל מי שימרה את פיו ולא יוציא לפועל את פקודותיו. האיום לא החטיא את המטרה. אנשי המיליציה עשו את המוטל עליהם בשקידה.

ב־30 בספטמבר הופיע ממלא מקומו של מילר, לֶאקס, בלווית פלוגה של ה„שופא" (שוצפאליציי) ודרש למסור לו אלף יהודים. נראה שה„יודנראט" ידע על כך מראש, כי אסף את אנשי המיליציה ומסר לידיהם את הרשימות המוכ־נות. פוהורילס אסף במשך שעות מספר כמה מאות יהודים והם רוכזו בבנין הטחנה של טריף. אנשי המיליציה מצדם לא חיבקו ידיהם עד שהגיעו למספר של 750 יהודים, ואז שלחום לבלז'ץ.

כעבור כמה ימים הופיעו שוב אנשי הגסטאפו, הפעם בבגדים אזרחיים, והוציאו יהודים מבתיהם. על־ידי מבצעים דומים, שנערכו עד למחצית נובמבר, הוצאו כ־2400 קרבנות חדשים. שיטת החטיפה, שהנאצים השתמשו בה עכשיו עלתה באכזריותה על כל מה שקדם לה.

אולם סתגלנותם הנפשעת של אנשי ה„יודנראט" לא עזרה להם. בעיני מילר לא היו די מהימנים, והוא חשד בהם שהם רכים יותר על המידה. לכן הביא מזבאראז' את התליין הידוע גרינפלד ומינהו לראש ה„יודנראט", וכדי שיוכל להוציא לפועל את „שליחותו" במלואה נתמנה גם לראש המיליציה. הגיטו נכנס לשלב האחרון של קיומו.

התחיל חורף קשה. היהודים הלכו יום־יום לעבודתם בבגדים קרועים ובלויים, שלא הגנו עליהם מפני הכפור. למרבה הלעג המר נאלצו לעבוד בפריקת פחמי אבן, בשעה שבשביל עצמם לא יכלו לקבל כל חומר־הסקה. בשובם הביתה מעבודתם המפרכת ישבו בקור ובחשיכה. לעיריה אסור היה לספק לגיטו זרם חשמלי.

כל חפץ שנשאר לפליטה בידי היהודים נמכר תמורת פת־לחם. הגירושים נפסקו לזמן־מה ושוב תפסו הדאגות היומיומיות את מקומן בראש. אז הגיעו הידיעות על מפלות הגרמנים בסטלינגראד ובצפון־אפריקה. בעיני רוחם כבר ראו היהודים את תבוסתם הסופית של הגרמנים והתנחמו, שאם כי לא יזכו לראות במו עיניהם את יום הנקמה, יום זה בוא יבוא.

בתחילת החורף 1942/43 הגיע לטרנופול שטורמפירר רוקיטה, שעמד בראש מחנה יאנוב על יד לבוב. שמע אכזריותו כבר הגיע מזמן לטרנופול, וחיל ופחד אחזו את תושבי הגיטו.

רוקיטה הופיע ב„יודנראט" ודרש לספק לו את כל הדרוש להקמת מחנה־עבודה. משמעות הדרישה הזאת היתה שוב גיוס כספים ואנשים. כל הבתים בסביבת בית־המרחץ החדש בפודולסקה ניז'שה פונו והעמדו לרשות המחנה. היהודים שעבדו בצד הארי רוכזו בבתים אלה. על יד בתי־המלאכה סודרו מטבח, מאפיה, מחסנים ומרפאה. את המחנה אסור היה לעזוב באיום של עונש מוות. כשלושת אלפים איש נאספו במחנה מגיטו טרנופול והעיירות השכנות. מעל לשער הכניסה למחנה התנוססה כתובת לגלגנית בתנאים הקיימים: „„העבודה משחררת". משמעת קפדנית שררה במחנה. פעמיים ביום נערך סקר, והיהודים נאלצו לעמוד משך שעות בכפור. רוקיטה גזל מהיהודים את כספם ובגדי־הם והלבישם סמרטוטים, ועל רגליהם שם נעליים שסולי־תיהן עץ. כל עבירה נענשה בעונש מוות. כל אלה שעוד היו בידיהם חפצים יקרי־ערך שיחדו את רוקיטה והסתדרו אתו כדי להשתחרר מהמחנה. היהודים עבדו עבודת פרך, והפעם כבר לא השלו את עצמם כי על ידי כך יצילו את נפשם.

החל מחודש פברואר התחיל הגסטאפו במסע־השמדה שיטתי של שארית הפליטה בגיטו. ה„יודנראט" והמיליציה היהודית הסגירו לידי הגסטאפו את כל אלה שלא התיצבו לעבודה. דם נקיים נשפך יום יום.

הפרק האחרון של הישוב היהודי בטרנופול התקרב לקצו. כל מי שהצליח להציל תכשיטים וחפצים יקרי־ערך והיה לאשרו בעל חיצוניות לא־יהודית מובהקת, רכש לעצמו ולבני משפחתו ניירות אריים ותעודות־לידה וזיהוי מזויפות. אולם רק מספר זעום מה„ארים" הללו ניצול. האוכלוסיה האוקראינית והפולנית גילתה „ערנות" רבה לבל יתחמק יהודי מצפרני הנאצים. כל מי שעורר חשד במבטאו או בחוסר־ידיעה במנהגי הכנסיה הוסגר מיד לידי הגסטאפו. בסחיטות לא בחלו אף ה„הגונים" שבהם.

חוסר כל תגובה של העולם והיהדות עירער את שארית אמונתם של היהודים ושבר את כוח התנגדותם. הם עמדו לפני תהום פעורה והעולם שתק ואיש לא חש לעזרתם.

ב־9 באפריל 1943 הקיפו אנשי הגסטאפו את הגיטו המצומצם והוציאו משם כאלף איש והובילום למחנה. מבין הנאספים בחרו את הצעירים, ואת השאר הובילו דרך הגשר ימלבנות פטריקוב והרגום עד אחד.

מקרה יחיד במינו אירע בשעה שהמורה הנכבד הירש־ברג הטיח בפני הגרמנים את פשעי אכזריותם וניבא להם סוף מר. הגרמנים נדהמו למשמע אזניהם, ומשך דקות מספר שתקו ולא הגיבו.

רגש של כבוד ואומץ לב גילה הרבי ממז'יבוז' בדחותו את הצעת רוקיטה להישאר במחנה בשעה שבני משפחתו ואנשי־שלומו הובלו למוות. הרבי השליך את נפשו מנגד והצטרף למחנה ההולכים למוות. לייב פיול סירב למלא את פקודת הגסטאפו לסדר את הקרבנות ברביעיות ומחה נגד התפקיד המביש שהגרמנים רצו לכוף עליו. השוטר

כץ קרע את עיטוריו בשעה שראה את בני משפחתו בקבוצת הנידונים למוות והצטרף אליהם.

יא

החל מיום ה־9 באפריל עד ל־20 ביוני, יום ההשמדה הסופית, לא עבר אף יום שקט אחד ללא חטיפות וקרבנות. משפחות רבות התאבדו מבלי לחכות לבוא התליינים. מחירי סמי הרעל האמירו באותה תקופה עד למאוד. החבל על צואר היהודים התהדק והלך, ותמה כל תקוה שמישהו יחלצם מידי המוות. חיפושי מחבואים ובונקרים נערכו באמצעים האכזריים ביותר. למרבה הכאב נמצאו יהודים שלא עמדו במבחן ובשעה של חולשה גילו לגסטאפו את מבואות הבונ־קרים. ה„יודנראט" והמיליציה איבדו כליל את השליטה על המצב. להיפך, הם החישו את קץ היהודים ואת קצם הם. ביאושם הגדול נתפסו היהודים בקרש־ההצלה המדומה היחידי שנשאר להם: מחנה רוקיטה. וכשם שלפני חדשים מועטים בלבד עשו את המאמצים העליונים כדי להתחמק ממנו, כך עמדו עכשיו והתחננו שיקבלום לשם.

בלב רועד ומתכווץ מפחד הסתכלו ה„מאושרים" במחנה רוקיטה כל פעם שהובאו לשם קבוצות מתוך ה„אקציות" השונות לשם סלקציה. כל אחד חיפש בין האומללים את שארי־בשרו, וכשמצאם קרה לא פעם שהעדיף למות יחד אתם מאשר להישאר בחיים בלעדיהם.

מקרה רב־רושם קרה למהנדס וינטר, שעבד במאפית רוקיטה. משראה את אשתו וילדיו בין הנידונים למוות הצטרף אליהם ללא כל היסוס. רוקיטה, שהעריך את מומ־חיותו המקצועית של מהנדס וינטר ואת כשרונותיו האר־גוניים, רצה להשאירו במחנה, אולם המהנדס עמד על דעתו, דחה את פיתוייו של רוקיטה בשאט־נפש ויחד עם בני משפחתו הלך למוות.

אולם לא רק החיים הושמדו. לטרנופול הובאו לפי פקו־דת הגסטאפו כל התעודות היהודיות. ביחוד תעודות־הלידה של היהודים בטרנופול ובסביבה, והועלו באש. כך רצו הנאצים להשמיד ולהאביד לא רק את היהודים כי אם גם כל זכר להם.

יב

ב־20 ביוני הופיעו מודעות רשמיות מטעם קצין־המחוז (קרייזהאופטמאן) כי טרנופול הוכרזה עיר ללא יהודים („יודענריין"). רק יחידים, בעלי ניירות אריים, נמלטו ללבוב, קראקא, וארשה וערים גדולות אחרות, שם לא פחדו להיתקל במכריהם הלא־יהודים לשעבר, שהיו מסוכנים יותר מהנאצים. ואמנם מקצת מאלה שנמלטו אז הצליחו להציל את נפשם.

אור ליום 21 ביולי 1943 הקיף הגסטאפו את המחנה והוצ־ציא ממנו למוות כאלפיים וחמש מאות איש. הנשארים נשמדו כעבור שבועיים. אחר כך הרסו את הבונקרים והמח־בואים, שעד כה לא הצליחו לגלותם.

באותה התקופה אירעה פעולת ההתנגדות היחידה הני־כרת מצד קבוצת יהודים בטרנופול. בשעה שהנאצים גילו בונקר ברחוב ברון הירש נתקלו להפתעתם הרבה בהתנגדות מזוינת. בתשובה לדרישת אנשי הגסטאפו לצאת מהבונקר, ענו היהודים במטר יריות ורימוני־יד.

לצערנו חסרים בידינו פרטים על מבצע גבורה זה, כי אף אחד מאנשי הבונקר, שהיו היחידים שנקמו את נקמתם, לא ניצל. ההתנגדות נמשכה, לפי הידיעות, כיממה, וכמה מאנשי הגסטאפו נפצעו. בראש הפעולה הנועזת הזאת עמד אופה צעיר בשם זלינגר ז"ל.

רק יחידים הצליחו להינצל תודות למכירים לא־יהודים שחרפו את נפשם מטעמים שונים — לפעמים מתוך נדיבות ולפעמים מתוך אהבת־בצע. כך ניצלו בני משפחת כותב הטורים האלה במלבנתם, שנמצאה בדרך לסמיקובצה.

רופאים רבים, שעבדו בבתי־החולים, הצטרפו לתנועת הפרטיזאנים האוקראינית. האוקראינים התאכזבו במרוצת הזמן מהגרמנים, שלא מילאו את שאיפותיהם הלאומיות, והתקוממו נגדם. מבין הפרטיזאנים האלה נתארגנו אנשי בנדורה, „בנדורובצי". הם היו אנטישמים מובהקים, אך נזדקקו לרופאים היהודים ונאלצו לבקש את עזרתם. אולם משנראה להם שהם יכולים לוותר על הרופאים היהודים לא היססו מלהשמידם. לא משפחה אחת שנמלטה ליערות הוש־מדה על־ידי הפרטיזאנים הפולנים והאוקראינים.

ייזכר כאן לשמצה הכומר הפולני דיקאן וולנגה, שלא נרתע בזמן הרדיפות האכזריות ביותר של היהודים, להטיף מעל הבמה כי יד ד' הצודקת השיגה אותם וכל העוזר להם מפר את רצון ד'. דרשותיו של שונא־ישראל זה באיצטלא של איש־דת הביאה במבוכה את המעטים שלא רצו לעשות את אמונתם פלסתר.

יג

משמונה־עשר אלף יהודים שנמצאו בטרנופול בזמן שהגרמנים נכנסו לתוכה, ניצלו רק 139 נפשות. מספר זה נרשם בוועד היהודי הטרנופולי בתקופת מאי־יולי 1944 (לאחר שיחרור טרנופול על־ידי הצבא הסובייטי), כמאתיים נשארו מבין אלה שהוגלו לרוסיה או גויסו לצבא הסובייטי.

אחרי תום המלחמה נפלו לידי הפולנים כמה מאנשי הגסטאפו ששרתו בטרנופול, וביניהם דוקה, קומנדאנט המחנה בזאגרובליה; פקיד הגסטאפו קארוף, שהצטיין באכזריותו בעת ה„אקציות"; הממונה על ה„אקציות" במחוז לבוב אנגלס והממונה על עניני היהודים במחוז טרנופול, ריימאן.

בשעת המשפט שהתקיים בדצמבר 1948 נגד ריימאן, העידו כמה מניצולי טרנופול וביניהם ד״ר פוהורילס. ריימאן הטיח נגדו את ההאשמה הנוראה: „הרי אתה שיתפת פעו־לה עם הגסטאפו״. כל אנשי הגסטאפו נידונו למוות — נחמה פורתא לאלה שנשארו בחיים.

בצורה האכזרית ביותר נהרס ונשמד הישוב היהודי הטרנופולי המפואר, שהוציא מקרבו אנשי תורה וחכמה וכשרון־המעשה. העיר שבניה נשאו בגאווה את דגל היה־דות נהפכה לעיי חרבות, נכרתו בה החיים שפרחו במשך דורות.

אלה שמות חברי „בר־כוכבא״ שמתו או נספו בשואה

ד״ר נתן נוסבוים
ד״ר יצחק קרון
ד״ר וילהלם לנדאו
ד״ר זיגמונט מאנדל
ד״ר זיגמונד בראונד, שופט
פיליפ קופלר
מגיסטר לודביק לבנקרון
מנדל קאצ׳ר
ד״ר רודולף שארפשפיץ
ד״ר לודביק קלינגר
מגיסטר יוסף ליברגאל
מגיסטר יעקב רוזנמן
מגיסטר משה גלבר
מגיסטר קרול גלבר
ד״ר ישראל זיינפלד
מגיסטר מרקוס קלר
אליהו קניגסברג
אינז׳ מיכאל בילר
ד״ר מכסימיליאן הרצוג
ד״ר אדולף הרצוג
ד״ר אדוארד קלבר
אינז׳ שלמה חובן
אינז׳ שמואל חובן
זיגמונט קסלר
אינז׳ יעקב בילר
ד״ר וילהלם בילר
זכריה מרלין
מגיסטר הנריק גולדברג
מגיסטר שמואל אבנד

אננה אבנד
ד״ר יעקב ליפה
לודביק אקסלבירט
מגיסטר הרמן פרייזמן
מגיסטר מארק לייללה
אוסקר פליישמן
מגיסטר וולף קלבר
ד״ר יונאס רוזנקרנץ
אינז׳ מקס בלמר
יוסף שטקל
יוסף יאריצ׳ובר
אינז׳ יוסף שוורץ
מגיסטר אברהם פאל
אינז׳ ליאון אראק
סבינה אראק־גרינפלד
מקס קארמלין
לאה קארמלין־ברבאן
אוסקר טייטל
שמואל קאצ׳ר
מגיסטר זכריה מרלין
שמואל פוכס
אננה ציילר־פוכס
מכסימיליאן רוזנצויג
מגיסטר גוסטב לנדה
ד״ר משה ספיר
ד״ר פרידריק שיינברג
ליאון שיינברג
וילהלם שפירא
יצחק פרבר

הרמן פרבר
נתן שבדרון
מגיסטר מאנס באומרין
נורברט פרייס
אהרן תאומים
אברהם קריץ
יעקב נגלר
יצחק דויטש
שלמה חראפ
אבא אוירבך
מגיסטר מאיר ארנקראנץ
ישראל קורפירסט
רגינה פפר־קורפירסט
פאנקה בריף
פפה רוסמן
רוזה דולינר
טונקה צימט
קלרה גינזברג
יטקה מילגרום
יוניה בארג
קלרה ליפשיץ
ארנסטינה ליפשיץ
ארנסטינה זיידמן
פרופ. הרמן אנזלברג
מריה אנזלברג
אטקה שטאדלר
מינה סגל
אננה אפשטין
ז׳ניה פרסר

ממעמקים...

מחברת המכתב המובא להלן, סַלומיאה (מושיה) לופט, נולדה בשנת 1912. לאחר סיום הוק לימודיה בשנת 1929 בווינה השתקעה עם הוריה, שלום וחנה (לבית אוכס) לופט, בטרנופול. כאן השתלמה במוסיקה ושימשה כמורה לפסנתר בבית הספר למוסיקה. בשנת 1937 נישאה לדוד אוכס, ד״ר לפילוסופיה, מורה בגימנסיה בבריסק־דליטא. את חדשי הקיץ של 1939 בילה הזוג בטרנופול, ומשפרצה המלחמה נשארו שם.

את המכתב מסרה המחברת למכר פולני, שהחביאו בקופסת־פח במרתף. עם התקרב הצבא הסובייטי לטרנופול ב־1944 מסר אותו מכר את המכתב לאחי המנוחה (בובי), שהתחבא אז מפני הנאצים, והוא שהביאו ארצה אחרי המלחמה.

זמן־מה התחבאה מחברת המכתב אצל פולנים, אולם אלה הסגירוה לידי הגרמנים ב־4 ביולי 1943 והיא נכלאה והוצאה להורג ביום 20 ביולי 1943.

בובי וצילה הנזכרים במכתב הם אחיה ואחותה של המנוחה. צילה נספתה. בובי — כיום שמואל (לופט) בן־שלום — עלה ארצה ומשרת עתה בצה״ל בדרגת סרן.

טרנופול, 7 באפריל 1943

יקירי,

לפני שאני מסתלקת מן העולם הזה ברצוני להשאיר לכם כמה מלים. אם יגיע מכתבי זה אי־פעם לידיכם כבר לא אהיה אני וכולנו פה בחיים. קצנו מתקרב והולך. מרגי־שים אנו ויודעים זאת. כולנו נידונים למות ככל אותם

סלומיאה (לופט) אוכס עם בעלה דוד ז״ל
Salomea Luft and her husband David

היהודים החפים מפשע שכבר הוצאו להורג. שארית הפליטה נשתיירה עוד מהטבח ההמוני, תורה יגיע בזמן הקרוב ביותר (תוך ימים או שבועות).

הדבר איום, אולם זאת היא האמת לאמיתה. לדאבוננו אין מנוס ומפלט מן המוות הנורא.

יכולתי לספר לכם כל־כך הרבה, אולם איך אפשר לתאר את כל הסיוט והיסורים העוברים עלינו. העט לא יוכל למסור את טרגדיית עמנו בארץ עקובה מדמים זו; את היסורים, את האכזריות המתוחבלת להצר לבני־אדם, להסית בהם, לרדפם, לבזותם ולהרגם לבסוף. תחילה נסחטנו כלי־מונים, דמנו נמצץ עד הטיפה האחרונה ולבסוף נשלכנו לתעלת הביוב. תחילה נקרע לבנו מקרבנו, נגזלו מאתנו כל הרגשותינו האנושיות וכל יצרינו האנושיים, ולאחר שנה־פכנו לבהמות עובדות באופן מיכני, הורגנו בהמונינו. לא. אתם לא תוכלו לתפוס זאת, לא תוכלו להרגיש מה שהרגשנו אנו. אדם החושב באופן נורמלי לעולם לא יוכל להאמין כי אפשר לעמוד בענויים כאלה וכי במאה העשרים ייתכנו מעשי זוועה ממין זה.

אנסה לספר בקצור על גורלנו מיולי 1941.

עוד בהתחלת יולי 1941 נרצחו קרוב לחמשת אלפים איש, ביניהם גם בעלי. דוד יצא מביתו בשבעה ביולי 1941 (י״ב בתמוז תשי״א) ולא חזר עוד. הוא התנדב להיות חבר ה„יודנראט" שעמד להתארגן. על אף התנגדותי ראה חובה לעצמו, כמועמד לרבנות, להציע את שירותו. מליץ עמו רצה להיות. כעבור שישה שבועות, לאחר חמשת ימי חיפושים, מצאתיו בין הגוויות הרבות שהובאו מהמלבנה (מקום ההריגה) לבית־הקברות. מאותו יום נפסקו החיים למעני, אבד כל טעמם. אף בחלומות נעורי לא יכולתי לאחל לעצמי רע טוב ונאמן יותר. שנתיים ושני חדשים ניתן לי לחיות חיי אושר אמתיים. ומוזר — בדיוק שנתיים ושני חדשים (7 במאי 1939 יום החתונה — 7 ביולי 1941 יום הפרידה). אין טעם להאריך את הדיבור על יסורי נפשי,

על הלב הפצוע השותת דם, בשעה שעליך לקבור במו ידיך את האדם היקר לך מכל שאהבה נפשך, האיש שהבין לרוחי, האהוב והנאמן. איך לתאר לכם, שכבר היינו כל־כך עייפים מהחיפושים הרבים, עד ש„שמחנו" בשעה שמצאנו בין הגוויות העזובות הרבות את הגוויה „שלנו". האפשר למסור כל זאת במלים?

הנה אשה זו שכלה ביום אחד את בעלה, השניה את בנה יחידה והשלישית את כולם — גם את הבעל וגם את הילדים. האפשר לתאר מידה גדושה כל־כך של צער וכאב? וכזאת היתה מנת חלקם של אלפים.

ובכן דוד איננו. ואשריהו שהכל כבר עבר בשבילו ושלא יצטרך לחזות בשתי שנות הזוועה. לנו מחכה עוד כדור המוות. תחילה הייתי משוכנעת שלא אוכל להתאושש אחרי מותו, חשבתי שבלעדיו לא אוכל לחיות, אולם הוי, איזו בריה קשוחה הוא האדם. המשכתי לחיות. כיצד — קשה להגיד. הפצע העמוק והשותת אין לו ארוכה. מה קשה ומה עצוב להישאר בדד, ודוקא משום שהייתי כה מפונקת על־ידי הבעל הנאמן והתרגלתי כל כך לביתנו השלו והשאנן. אולם המשכנו בחיים.

בספטמבר 1941 נשלחנו לגיטו. תארו לעצמכם שהוקפנו גדרות והורשינו להיכנס לשכונה האַרית רק ברשיונות שהוענקו לפועלים. שער גדול, ששמרו עליו שוטרים גרמנים או אוקראינים היה ה„גבול". מצרכי המזון הוברחו לגיטו בקשיים רבים ותוך פחד. אני קיבלתי בספטמבר משרה בפירמה גרמנית כמזכירה, כתבנית. שיחק לי הגורל והמשרד היה בביתנו לשעבר. חדר־האוכל שימש עכשיו משרד. במקום שעמד הפסנתר עמדה המכתבה. במקום לנגן בפסנתר התחלתי עכשיו ל„נגן" במכונת־הכתיבה. אסור לי להתאונן. משרתי היתה טובה. המעביד וכן חברי לעבודה היו טובים ויחסם אלי היה הוגן. התיחסו אלי כאל בן־אדם ולא כאל יהודיה. אבא ובובי קיבלו אז עבודה באותו המפעל.

תחילה דיכא הגיטו מאוד, אולם לאט מתרגלים גם לתנאי חיים כאלה.

החורף של שנת 1941/42 היה עז וקר מאוד, והיה באמת קשה להתקיים. אנשים מתו בהמוניהם מרעב ומקור, אולם על אַף מסעי השוד, החיפושים, הרעב המתגבר והולך והקור, המשיכו האנשים בחיים. מפקידה לפקידה מכרו את חפציהם, את הבגדים הלבנים וכו' והסתדרו איכשהו. עד למארס 1942. אז שוב התחיל הסיוט. ליל ברתולומיאוס אמיתי (23 במארס 1942). מה„יודנראט" נדרשה „מכסה" של שבע מאום „חתיכות" בני־אדם, כדי לרצחם. מה, אינכם רוצים להאמין כי זה אמת? אכן כך היה הדבר. אחינו שלנו, שוטרינו, הם שהובילו את האנשים למוות. מקום הריכוז של הקרבנות היה בית־הכנסת לשעבר. שם כבר היה חם, כדי שה„מסכנים" לא יסבלו מהקור לפני מותם. גם לחם וריבה הוגש להם. ואחר כך הוכנסו למכוניות־משא והובלו ליאנובקה. הכל היה מוכן ומזומן: קברים, מכונת־יריה. וחסל. מה נורא היה ליל זה. אבל זו היתה רק ההתחלה. ושוב שקט זמן־מה. שקט — אם לזה שקט ייקרא. הסיוט המתמיד של מחנה הכפיה, הפחד הבלתי פוסק מיום המחר. ובכל זאת המשכנו לחיות במצוקה ובבעתה זו.

ביולי 1942 באה צילה מכיון שלא עבדה, למחנה־העבודה ביאגלניצה. מצבה לא היה רע.

ב־31 באוגוסט התחילה ה„אקציה הגדולה". נדרשו כשלושת אלפים קרבנות. לא ידוע בדיוק כמה נכרתו מבין החיים, אלפיים וחמש מאות או יותר.

אז איבדנו את אמנו האהובה, הטובה והמסורה. הפעם שוב השתמשו הרוצחים בתחבולה חדשה. העובדים ומשפחותיהם קבלו חותמות מיוחדות מאת המשטרה על תעודות־העבודה שלהם ועליהם, כביכול, לא חלה ה„אקציה". כי גם הפעם היתה צריכה ה„אקציה" להקיף את הבלתי־מוכשרים לעבודה ואת הילדים. שוב חיפשו השוטרים היהודים שלנו את קרבנותיהם בדירות ובמחבואים. בובי ואני הלכנו לעבודה. אבא ואמא נשארו בבית — הרי „חותמת החיים" היתה בידיהם. לא נתנו לעבור את השער והובילו את בובי ואותי למקום הפורענות. היינו משוכנעים שכבר אבדנו. אולם לא היינו שם זמן רב; ברחנו, וההצלחה האירה לנו פנים. רבים נורו שם. הגעתי במזל למשרד. עבודה רבה היתה לי אז. ישבתי במשרד, ובחוץ חיכו אלפים למוות. איך לתאר לכם כל זאת? אחרי הצהריים נודע לי שאת אבא ואמא ראו בכיכר. ועלי היה להמשיך בעבודה. לעזור לא יכולתי. חשבתי שאשתגע, אולם אין משתגעים. בערב בא חברנו־לעבודה הגרמני, שהציל ארבעים איש מבין עובדי הפירמה שלנו. ביניהם גם את אבי. את אמא אי אפשר היה להציל: נשים, בפרט לא עובדות, עקרות־בית, אי־אפשר היה להציל. לא ידעתי אם להתאבל ולבכות על אמא או ל„שמוח", שנשאר לי לפחות אבא שניצל. האפשר לתפוס זאת? האם אין המוח והלב צריכים להתפלץ? לא, לאלה שנשארו בחיים לא קרה כלום. רק הקרבנות הם שאבדו...

איום היה ה־31 באוגוסט. אלפים נדחסו לקרונות־בקר סגורים. נשים, גברים וטף, זקנים וצעירים, הכל הוטען בקרונות והובל לבית־המטבחיים המיוחד לאנשים הנקרא בלז'ץ. יש אומרים שהורעלו שם ויש אומרים שהומתו בזרם חשמלי. איך נרצחים האנשים שם לא ידוע בדיוק. ברצוני להוסיף שמשפחתו של דוד כבר חוסלה מזמן. אותו הדבר בכל מקום, בכרכים כבעיירות נידחות. בדיוק אותו הדבר. הפקודה היתה פקודה בכל מקום. ובכן המשכנו

בחיים בלי אמא, נשמה טובה זו, הנאמנה והמסורה. הוי, איך היא חסרה לנו על כל צעד ושעל.

באוקטובר חזרה צילה ממחנה־העבודה ביאגלניצה. בינתיים נמשכו הדאגות היומיומיות והמאבק הקָשה לקיום חסר־הטעם. ושוב צריך היה להעתיק את מקום המגורים. הגיטו צומצם, כי הרי דירות הנרצחים התפנו. עברנו הפעם לרחוב שפטיצקיך 22, במקרה היו שלושת הבתים (20, 22 ו־24) בתחום הגיטו. המשכנו לחיות.

ב־3 וב־5 בנובמבר 1942 התחילו שוב ה„אקציות". האנ־שים הוצאו מכל המחבואים האפשריים, מכל הבונקרים התת־קרקעיים שהוכנו במיוחד, והובלו להורג. שוב היו אלה השוטרים שלנו שהוציאו אנשים צעירים ל„התוך". משפחות שלמות, בתים שלמים על דייריהם, נמחקו מעל פני האדמה.

יום החמישה בנובמבר חל ביום א׳. ושוב צריך היה להעתיק את מקום מגורנו. בשעה 11 לפני הצהריים הוקף הגיטו במפתיע ומחול־השדים התחיל מחדש. נתמזל לי המזל. מבלי לדעת על ה„אקציה" יצאתי בדיוק עשר דקות לפני שהגיטו הוקף. גורלי הוא, כנראה, לצאת עם השיירה האחרונה.

ושוב נאלצנו כעבור זמן־מה לעבור למקום חדש. שוב נאלצנו לפנות רחובות וצופפנו עוד יותר. במרוצת הזמן כה התרגלנו לכל, שהיינו כמטומטמים. לא הגבנו כלל כשאי־בדנו את הקרובים ביותר. איש לא בכה. חדלנו מלהיות בני־אדם. היינו כאבנים ללא הרגשה. שום ידיעה לא עשתה עוד רושם עלינו. אפילו למות הלכנו שותקים. האנשים בכיכר הריכוז היו מאופקים ושקטים.

בינואר 1943 עברנו מהפירמה למחנה־העבודה. היינו נתונים למשטר של קסרקטין. גברים לחוד ונשים לחוד. אסור היה עכשיו להופיע ברחוב יחידי, אלא רק בקבוצות־עבודה המלוּוֹת על־ידי שוטר, וזאת רק בשכונה הארִית. נעשינו אסירי עבודה.

אבא ובובי גרו במחלקת הגברים. צילה ואני במחלקת הנשים. את אבא הבאתי בכוח למחנה כשהוא חולה בדלקת הכליות. רציתי להיות יחד ויחד ללכת לקראת המוות. וכך חיינו גם במחנה. רבים מבין המכירים ברחו לערים גדולות בהצטיידם בניירות „אריים". רבים נתפסו, ויחידים אולי הצליחו להתחמק.

מינואר עד אפריל 1943 היה שקט. שוב המשכנו בחיים והתרגלנו לצרותינו ולכל מבצעי הסקר שנערכו במחנה וכו׳.

באפריל שוב התחיל הכל. מספר קטן של אנשים בגיטו נסחב אי־שמה ונרצח. עשרים איש. ביום שני שוב חמישים איש וכו׳.

26 באפריל

עודני חיה ורוצה לתאר לכם כל מה שאירע מהשבעה באפריל עד היום. הדעה הרווחת היא שעכשיו כבר הגיע התור ל„הכל". גליציה צריכה להיות חפשית מיהודים („יודענפריי"). ראשית כל יחוסל הגיטו עד ליום האחד במאי. בגיטו נמצאים כיום שבע מאות איש.

בימים האחרונים שוב נורו אלפים. עכשיו משתמשים בשיטה חדשה. האנשים מובלים למות באופן „רשמי". קודם כונה דבר זה „אנזידלונג", „אומזידלונג". לא כן עכשיו. המאורעות האחרונים היו שוב איומים. במחנה שלנו היה מקום הריכוז. כאן מוינו הקרבנות שהוצאו על־ידי השוטרים היהודים ממחבואיהם והובלו למות. אנו, במחנה, יכולנו „להסתכל" מחלונות חדרינו ולראות הכל. הוי, המחזות האלה, התמונות האלה! איך לתארן? חדלנו מלהיות בני־אדם, נהפכנו לחיות, איבדנו כל רגש אנושי. הבנים הביאו את הוריהם למקום ההריגה, אבות את בניהם, נשים ניסו להימלט בהשאירן את תנוקותיהן. ושוב מחזה אחר. ילדים מצטרפים אל הוריהם, אף כי יכלו להציל את נפשם לזמן מסוים כמוכשרים לעבודה. רואים את הכיכר כשהיא מתמ־לאת במספר גדל והולך של נידונים למוות. הפעם היו הקברים בפטריקוב מוכנים מראש. הקרבנות נאלצו להשאיר את בגדיהם העליונים במקום. הגברים הופשטו עד לכתונת והובלו כצאן לשחיטה ברגל. הרי זה היה קרוב מאוד. למה דלק למכוניות, למה להטריד את הרכבת? חבל. הרי פשוט יותר להיפטר מחומר מזיק זה בו במקום. וכשהובילו את האנשים ברכבת הצליחו יחידים להימלט מהקרונות. עכשיו אין גם אפשרות כזאת. לפי דעתי קל יותר מוות זה מאשר לנסוע שניים־שלושה ימים בהכרה שנוסעים למוות. זה נורא בוודאי. עכשיו לפחות נעשה הדבר בקצב מהיר.

בפטריקוב נראה הדבר כך: נפשטים לפני הקבר. ערומים כורעים האנשים ומחכים לירייה. השאר עומדים מוכנים ומחכים לתורם. בינתיים עליהם לסדר את ההרוגים בקברים, כדי שהמקום ינוצל במלואו. המבצע אינו נמשך זמן רב. כעבור מחצית השעה כבר נמצאים כל בגדיהם של אלפי הרוגים במחנה.

באמת כבר יותר מדי. אין בכוח העצבים לשאת כל זאת. אילו היה מישהו אומר לי מראש שאוכל לשאת כל כך הרבה יסורים, לא הייתי יכולה להעלות זאת על דעתי. מאין לוקחים כוחות לכל זה בשעה שיודעים כי הכל לשוא? אין הצלה. חבל להשלות את הלב, שאפשר להימלט מהרג המוני זה. אין לנו כל תקווה. אנו חיים מיום ליום, או יותר נכון — משעה לשעה.

בתשעה באפריל נרצחו 1500 איש, אחרי כן היה שקט שניים־שלושה ימים, ושוב התחיל הכל מחדש. לבלי סוף.

Meine Teuren! Ihr müßt Rache nehmen, ihr müßt was tun und einstmals so viel Ungerechtigkeiten solche unmenschliche Barbareien zu rächen.

Eigentlich gibt es überhaupt keine Rache. Was auch geschehen wird, ist viel zu wenig, nichts gegenüber unserem Schicksal. Das was mit uns gemacht wurde ist nicht zum Begreifen.

Ach, ich kann nicht mehr, kann nicht mehr schreiben. Könnte noch und mal Bogen hinschmieren und Ihr würdet es so wie so nicht verstehen. Will Schluß machen.

Meine Lieben! David liegt am jüdischen Friedhof, meine Mutter weiß ich nicht wo, sie wurde nach Belzec verschleppt, wo ich begraben sein werde, weiß ich nicht, ob im Petikow, oder Zagrobela, Zarudzie, ich weiß es es nicht. Wenn Ihr vielleicht nach dem Kriege herkommt, dann werdet Ihr bei Bekannten erfahren, wo die Transporte des Lagers hingerichtet wurden.

Es ist nicht leicht, Abschied für immer zu nehmen, aber wir gehen schon lachend in den Tod.

Lebet wohl, lasset es Euch recht gut gehen und wenn Ihr könnt dann nehmt einst

Rache.

Mira.

כיום אנו עוד שבע מאות יהודים בלבד בגיטו.

עלי להוסיף שה„יודנראט" קיבל אחרי ה„אקציות" חשבון של שלושים אלף זהובים, שהיה עליו לשלם בעד „כדורים מנוצלים". מענין, לא כן?

אנחנו, אנשי המחנה, מוכרחים לאחר שעות העבודה להיכנס לדירות ההרוגים ולשדוד את החפצים. איזה גועל נפש, מה איום כל זה? שרידים של עם שלם. הדירות הריקות הללו, הרחובות השוממים, העיר המתה הזאת. הוי, כמה זה מכאיב ולמה זה מוכרח להיות כך? למה אין אנו יכולים לצעוק, למה אין ביכלתנו להשיג נשק ולהתגונן? איך אפשר לחזות בכל כך הרבה דם־נקיים נשפך ולא להגיד דבר ולא לעשות דבר, אלא לחכות למוות עד שיבוא ויקח גם אותנו. זה כה איום. חושבים להתפלץ אולם אין מתפלצים. חיים — אם לאלה חיים יקראו. והעולם יודע שאנו מתים ככה, ושום דבר אינו קורה. איש אינו רוצה לעזור לנו, אין איש שירצה להצילנו. כה עלובים, עזובים, עלינו לרדת שאולה. האם סבורים אתם שאנו רוצים לגמור ככה, ככה למות? לא. לא. אין אנו רוצים. למרות כל מה שעבר עלינו. נהפוך הוא. יצר החיים גדול עתה יותר, ובמידה שהמוות מתקרב חזק יותר הרצון לחיות.

כמה רוצים אנו לחיות. היינו רוצים לראות בעינינו את נקמת מיליוני הקרבנות, בעד הסבל הרב שאין לו שיעור.

לצערנו לא נזכה לראות את יום הנקמה.

יקירי, עליכם החובה לנקום. עליכם לעשות משהו, כדי לנקום מדה גדושה זו של אי־צדק, של מעשי־זוועה אל־אנושיים אלה.

לאמתו של דבר לא תתכן בכלל נקמה. מה שלא יקרה הוא מעט, כ א י ן ו כ א פ ס לעומת גורלנו. כי מה שנעשה בנו אי־אפשר לתפוס.

אינני יכולה עוד, איני יכולה לכתוב יותר. ואם אמלא עוד גליונות אחדים, אתם בין כך ובין כך לא תבינו. אגמור אפוא.

אהובי, דוד מונח בבית־הקברות. אמי, איני יודעת איפה. הובלה לבלז'ץ. מקום קבורתי לא אדע — פטריקוב או זאגרובק, זארודזין. אינני יודעת אם תזדמנו הנה אי־פעם אחרי המלחמה. שאלו אצל מכרים לאן הובלו השיירות האחרונות של המחנה.

לא קל הוא להיפרד לעולמים. אולם כבר אנו הולכים למות בצחוק על שפתינו.

חיו בשלום, הצליחו, ואם תוכלו ביום מן הימים —

הנקמו!

מ ו ש י ה

חוויותי בגיטו טרנופול

מאת ז׳אנט מרגוליס

בין סיוט ומוות

ביום 2 ביולי 1941 נכנסו הגרמנים לאחר קרבות קצרים לטרנופול. תושבי העיר ישבו במקלטים ואף מעטים מהם העזו להיראות ברחוב. היהודים העדיפו בכלל להסתגר בבתיהם.

עם חשיכה הגיעה קבוצת גרמנים לפני שער ביתנו. ירד גשם שוטף. הגרמנים דפקו על השער, אולם השכנים החליטו, לאחר התיעצות קצרה, לא לפתוח להם. אז הת־חילו הגרמנים להסתער על השער, ניסו לפרצו בקתות רוביהם, אולם ללא הצלחה. ליל אימים היה זה לנו.

למחרת בבוקר, כשלא היה איש לפני הבית, פתחנו את השער. הרחובות היו מלאים אנשי־צבא, מכוניות דהרו בכבישים והאספסוף העירוני שדד את החנויות.

אי־שקט שרר באויר. בצהרים פשטה שמועה, שבבית־הסוהר נמצאו הרוגים וטופלים את האשם ביהודים. בערב כינסו הגרמנים את ועד האוקראינים הלאומיים כדי לדון על „בעיות טכניות״ בקשר לפרעות שתכננו נגד היהודים. בישיבה זו השתתפו בין היתר הרוקח בילינסקי, המורה חומובה ואחרים. החצרנים נצטוו למסור פרטים על הדיירים וכן אורגנו קבוצות בריונים שמתפקידן היה לערוך מהו־מות בעיר.

ביום ו׳, 4 ביולי, בשעה 9 בבוקר בערך, הועמדו בפינות הרחובות מכונות־יריה ופלוגות ס.ס. הופיעו במדיהם השחו־רים המעוטרים בגולגלות־מתים. על־יד כל שער ניצב חצרן שמסר ידיעות על הדיירים שבבית. היהודים הוצאו מתוך הבתים לעבודה, כביכול, ונורו בו במקום. הריגות המוניות נערכו בחצרות הבתים ובמרתפים (בבית מאיקה).

בשעה שהפרעות השתוללו בכל מוראיהן בשכונה היהודית, לא ידעו עליהן היהודים שגרו בשכונות האחרות דבר. גם אנו לא ידענו על המתרחש עד שהגיע אלינו קול היריות וראינו את ההרוגים הראשונים. רק אז סגרנו בבהלה את השער וחיפשנו מקלט במחבואים שונים. כעבור זמן קצר נשמעו דפיקות על השער. לא פתחנו גם הפעם. שוב ניסו הגרמנים לפרצו אולם כל מאמציהם עלו בתוהו. ניפצו אפוא את השמשות ונכנסו דרך החלונות לתוך הבית. חיפשו וחיטטו בכל מקום, אולם למזלנו לא גילו את מקום מחבואנו. הם שדדו הדירה ועמוסים כל מיני חפצים עזבו את הבית.

לפנות ערב ירדנו אנו הנשים לסגור את השער. הגברים נשארו במחבואיהם. לנגד עינינו נתגלו תמונות מזעזעות. משני צדי הרחוב היו מונחים צפופים הרוגים שראשיהם בקועים ומכוסים דם ורפש (לאחר הגשם). בין שורות הגוויות פילסו את דרכן מכוניות.

למחרת נצטוו היהודים לקבור את ההרוגים בחצרות הבתים, כי הצחנה הרעילה את האויר. אחר הצהרים שוב התחיל ההרג ההמוני. באותו יום, שבת 5 ביולי, נרצח אבי בבית־הסוהר.

ביום א׳ הופיעו ברחובות העיר מודעות שאסרו מעשי אלימות ורצח ואיימו בדין צבאי על כל העובר על הפקודה. נרגעים במקצת ומבלי כל חשדות התחילו היהודים לעזוב את מחבואיהם. לא עבר זמן רב ואוקראינים הופיעו בבתים. הם הבטיחו שמעשי הרצח נסתיימו ועכשיו הם לוקחים רק לעבודות קלות. רבים נתפסו לשידוליהם ויצאו לעבודה. עם גמר העבודה הובלו לבית־הסוהר ולמקומות אחרים ונרצחו שם. רק יחידים ניצלו באותו יום וחזרו בשלום הביתה.

באותו יום נערך הרג המוני בחצר הסמוכה לביתנו. נרצחו שם שלושים ושבעה איש, ביניהם גם אמי.

וזאת השתלשלות המאורעות ביום זה:

אנשי ס.ס. התפרצו לביתנו וגילו את כל הגברים שהתחבאו, פרט לבעלי, והטילו עליהם לסחוב ארגזים

כבדים עם נשק. בין המגויסים לעבודה זו היה גם בני יחידי.

בהתעלמי מכל הסכנות רדפתי אחריהם והתחננתי לפני הגרמני שירשה לי לעזור לבני בעבודתו. אולם הוא גרשני ואיים עלי, שאם לא אסתלק יהרגני. לפתע חסמו הגרמנים את המעבר ברחוב ולא נשאר לי אלא לחזור הביתה.

בזמן העדרי הוציאו את אמי מהבית והטילו עליה לסחוב את גוויות המתים. ראיתיה בפעם האחרונה בחיי בחזרי מבני, כשהיא סוחבת גוויה, כולה אדומה מהמאמץ הגדול. רציתי לגשת לעזור לה, אולם באותו הרגע שמעתי קול צעקות עולה מביתנו. היו אלה צעקותיה של שכנתי שהתגוננה בפני גרמנים המתעללים בה. על ידה התיפחו מר שני ילדיה. נחלצתי לעזרתה. משהבחינו בי הגרמנים הרפו ממנה והתחילו לשדוד.

לאחר שהגרמנים עזבו את הבית הסתכלתי מבעד לחלון חדרי לחצר השכנה, מקום שם נמצאה אמי. ראיתי קבוצת יהודים וידיהם מורמות מעל לראשיהם. פחדתי להראות שוב לפני הגרמנים ורק עקבתי אחרי המתרחש שם. פתאום הגיע לאזני קול יריות. כעבור רגעים מספר חזרו מהחצר הגרמנים ושמעתי כשאחד מהם אומר: „נגמר". הבינותי שאמי כבר איננה בין החיים.

הייתי כולי רצוצה. אתמול אבא, היום אמא וגם בני איננו. פתאום שמעתי קול: „אמא! הנני." חיבקתי את ילדי. לא הכל חזרו. שכננו נרצח משום שהלך לאיטו. כל כך שמחתי לשובו של בני עד שהסחתי דעתי מכל האסונות שירדו עלי ביממה האחרונה.

יחד עם בני חזר גם אחד מהשכנים שלנו. בעלי יצא ממחבואו. מכל דיירי הבית נשארנו רק שתי משפחות. בני והשכן נצטוו לבוא למחרת שוב לעבודה.

בחדר שררה חשיכה. לא טעמנו דבר; שכחנו פשוט כי עלינו לאכול. ישבנו ושקלנו מה לעשות. הצריכים הגברים לצאת לעבודה או מוטב שיתחבאו? לדעת שכנינו יש לצאת. אני התנגדתי לכך. לאחר ויכוחים ממושכים הוחלט שיצאו לעבודה. כל הלילה לא עצמנו עין. שכבתי בבגדי וחיבקתי את בני ולמרגלותינו שכב בעלי והחזיק בנו כמפחד שיאבדנו.

השכמנו לקום. הכינותי משהו לאכול, אבל שוב לא טעם איש דבר. בעלי התגלח ואחר כך גילח את בני. הם התלבשו והתכוננו לצאת לעבודה.

לפני צאתם נגשתי לחצר השכנה, למקום בו נרצחה אתמול אמי המסכנה. תמונה מזעזעת נתגלתה לנגד עיני. קבר גדול פתוח מלא גוויות גברים ונשים ומעליהם כורעת אמי קפואה ופניה למטה. מן הצד עמדו חיילים וצילמו. חשבו אותי כנראה ללא־יהודיה ושאלוני בחוצפה מי עשה זאת, שוב לא יכולתי להתאפק והטחתי בפרצופיהם: „אתם

ברחתי הביתה וכאן לא יכולתי עוד להבליג על כאבי ופרצתי בבכי תמרורים. יחד אתי התיפחו מר בעלי ובני.

השכן התחיל להאיץ שיצאו לעבודה. רציתי להיפרד מהם אולם בעלי ובני העדיפו לחסוך לי ולעצמם את ההת־רגשות ויצאו ללא מלה. החלטתי ללוותם ועקבתי אחריהם במרחק־מה.

מקום הריכוז היה לפני בית־הסוהר. הגברים הועמדו בשורה ונאלצו לעשות אימונים שונים בהדרכתו של אחד מהם. עמדתי בין קבוצת לא־יהודים שהסתכלו בנעשה. משנכנסו הגברים לבית־הסוהר תקפתני חרדה לגורלם והחלטתי לפעול כדי להצילם. אולם בכל אשר פניתי נתקלתי באדישות או בחוסר־אונים. משנוכחתי כי אין כל עצה לחלצם חזרתי הביתה.

השעות חלפו בעצלתיים. לפנות ערב חזר שכננו — לבדו, בלי בעלי ובלי בני. הבינותי שגורלם נחרץ. הטחתי דברי האשמה כבדים נגד השכן, שפיתה אותם לצאת לעבו־דה וגרם למותם, אבל את הנעשה אין להשיב. בביתי, הכיתי בקיר באגרופי ובראשי, רציתי להתאבד. שמרו עלי, השקוני יין־שרף אולם לשוא; לא נמצאה תרופה ליגוני.

מתים, מתים...

באותו הזמן הגיעה גיסתי מהכפר גאיה־ויילקה עם הבשורה המרה ששם נרצחו כל היהודים וביניהם חותני וגיסי. הגוויות מונחות ביער וטרם הובאו לקבורה. לא היה גבול לכאבי. ראיתי איך הכלל סביבי מתמוטט ונהרס וכי נשארתי כמעט גלמודה ללא כל אדם קרוב. ששה מתים בין הקרובים לי ביותר. חדלתי לאכול, הדלקתי נרות וישבתי „שבעה". אנשים באו לנחמני וסיפרו לי שראו, כביכול את בעלי ואת בני. רצתי לחפשם אולם לשוא, אלה היו רק בדותות כדי לעודדני ולחלצני מן היאוש.

לאחר שבוע של פרעות, שנמשך מיום ו' 4 ביולי, עד יום ו' 11 ביולי, חלה ארגעת־מה. בשבוע־דמים זה נרצחו כחמשת אלפים יהודים, ביניהם שמונה מאות נשים וילדים. באותו השבוע נשחטו גם אנשי האינטליגנציה היהודית בעיר, המועמדים, כביכול, ל„יודנראט" הראשון. וכך אירע הדבר:

הגרמנים קראו למורה גוטפריד והטילו עליו לכנס כמה עשרות יהודים מבין נכבדי העיר, כדי להקים „יודנראט". גוטפריד הלך מבית לבית, שידל את האנשים להצטרף ל„יודנראט" בהבטיחו שלא יאונה להם כל רע. האספה צריכה היתה להתקיים בבנין ה„ווייבודזטבו". משנתאספו האנשים במקום הטעינו אותם על מכונות משא, הובילום למלבנה ורצחום נפש. גוטפריד עצמו היה די זהיר לא

להופיע לאספה זו *. בעיר נפוצו שמועות שהם נשלחו לעבודה עד שלאחר שבועות נתגלה קברם ההמוני.

בינתיים ניתך על היהודים גל של גזירות. כל הגברים צריכים היו להתיצב למשרד־העבודה, שהפנה אותם לעבו־דות גופניות. היהודים נצטוו לענוד לשרוולי בגדיהם מגן־דוד, וכן לרכוש פתק מיוחד עם מגן־דוד במאה זלוטי ולהדביקו במקום בולט בכניסה לבית. העובר על הפקודות צפוי היה לעונש מות. ד״ר פישר, עורך־דין, נקרא על־ידי הגרמנים ונצטווה לאסוף בין היהודים, תוך ימים מספר, קונטריבוציה בסך מיליון וחצי זלוטי. אחרת, איימו, יכלאו בני־ערובה בבית־הכנסת וישרפום חיים. בעיר קמה בהלה; לא נראתה כל אפשרות לגייס סכום עצום כזה. האנשים מכרו את תכשיטיהם וכל חפץ בעל־ערך. את המצב ניצלו הנוצרים וקנו מהיהודים הכל בחצי חינם. למרות כל המא־מצים לא הצליח ד״ר פישר לאסוף את הסכום במועדו ונאלץ לבקש ארכה. בין הנוצרים נמצאו כמה נדיבים שנחלצו לעזרת היהודים במצוקתם (ד״ר בנשוביץ׳ ואחרים בעילום־שם). אולם הגרמנים לא הסתפקו רק בכסף, כי אם סחבו ללא הרף כל מיני סחורות, רהיטים, שטיחים וכו׳.

פתאום התפשטה הידיעה שהגרמנים ירשו, תמורת סכום מסוים לערוך אכסהומציה של המתים. הצלחתי להשיג רשיון כזה. יחד עם עוד כמה נשים באתי כדי להוציא, בנכחותה של ועדה סאניטרית, את אמי מתוך קברה הארעי. אי־אפשר היה לעבוד מחמת הריח הרע שעלה מהקבר. לאחר שהוצאנו כעשר גוויות הפסיקה הועדה את עבודתנו משני טעמים: ראשית התאספו יותר מדי אנשים והסתכלו בזוועה ושנית מחמת הסרחון הנורא שהתפשט באויר. אך אני הספקתי עוד להוציא את גווית אמי ולהעבירה לבית־הקברות.

מר ורע היה לי. כמעט חדלתי לאכול. מדי יום ביומו הלכתי אל קבר אמי, שם נפגשתי עם אחיות־לצרה רבות, שבאו גם הן כמוני לבכות את שארי־בשרן ולשפוך אל לבן. לפנות ערב חזרתי לביתי האפל והעגום. הייתי בודדה. אנשים נמנעו מלהפגש אתי, ידידי בעלי וחבריו, שביקרו לפנים בביתנו לעתים קרובות, היו מתחמקים ממני ברחוב. אפילו דודניותי חדלו להחליף עמי מכתבים. נשארתי גלמו־דה עם כאבי, נשענת על כוחותי בלבד.

מתוך הרהורים על מצבי מילאה את לבי אמונה, כי נועדה לי שליחות מיוחדת שלשמה ניצלתי מצפרני המוות. שליחותי היא למצוא את יקירי נפשי שנרצחו ולהביאם לקבר ישראל. בכיוון זה הפניתי עכשיו את כל מחשבותי ואת כל מרצי. נדדתי לכל מקום שנתגלה איזה קבר המוני בתקווה שאולי אמצא שם את אבי, בעלי ובני.

כעבור זמן נודע לי איך נרצחו בעלי ובני. הוטל עליהם להוביל בעגלות את ההרוגים האוקראינים מבית־הסוהר לבית־הקברות הנוצרי. בשעה שבעלי היה עסוק בעבודתו על העגלה, הורידו ממנה את בני ועוד יהודים והתחילו להתעלל בהם. רדפום והיכום באלות ובמוטות. לפתע עמד בני ופנה למעניו בקול: „אין לכם כל רשות להלקותנו ולענותנו. אנו חפים מפשע. הרגונו, אולם אל תתעללו בנו.״ לשמע דברים אלה התחילו להרביץ בו במשנה כוח עד שצנח תחתיו ונפל מת. משראה זאת בעלי התעלף. הגרמנים התחילו להלקותו מכות רצח על שהפסיק את עבודתו. בעודנו מגלה סימנים חלשים של חיים ניגש אליו גרמני ו„חיסלהו״ ביריה.

סיפור זה רצצני מחדש. הרגשתי שדעתי מוטרפת. יומם וליל עמדה לנגד עיני תמונת בני המעונה וחשתי בגופי בפועל ממש את הכאבים שסבל, כאילו הלקו ועינו אותי.

כעשרה שבועות לאחר האסון נתגלה קבר המוני בבית־הקברות. הגוויות כבר היו במצב של רקבון והתפרקות. רובן היו בכותונת בלבד וידיהן ורגליהן כבולות בחוט־תיל. ביום הראשון לחיפושי לא מצאתי לא את בעלי ולא את בני. בלילה בא אלי בחלום בני, ובאופן כה מוחשי שהרגשתיו פשוט על־ידי. בבוקר השכם קמתי ורצתי מהר לבית־הקברות. בינתיים העבירו את הגוויות לחדר־המתים. נכנסתי שמה ופתאום הבחנתי בזוג מכנסיים מוכרים לי, הכתונת והחולצה, צבעם אמנם כבר דהה אבל את הרוכסן הכרתי מיד. בני, בני יקירי, מחמד נפשי...

בעודני עומדת ומבכה מר את בני והנה קוראים לי שגם בעלי נמצא. גילוהו על פי התעודות שהיו אצלו. ראיתיו כבר קודם לכן כמה פעמים אבל לא הכרתיו, עד לידי כך נשתנה.

בחשכת הלילה קברתי את בעלי ובני, איש על יד אחיו. עכשיו נשאר לי רק למצוא את אבי, אולם על אף מאמצי הרבים לא עלה הדבר בידי.

יסוד הגיטו

בינתיים לא עמדו החיים במקומם. בטרנופול הוקם גיטו, הראשון בגליציה. ממארגניו היה יהודי מבנדין, פירסטנ־ברג, שהגיע העירה במדי קצין המיליציה היהודית בוארשה והתאכסן אצל שמואל קופר. פירסטנברג שידל את האנשים שיצטרפו למיליציה וארגן את פלוגתה הראשונה. גם את הגיטו הילל מאד ולדוגמא הביא את הגיטו בוארשה. הוא תיווך בין ה„יודנראט״ המבוהל והמבולבל והגרמנים ובסופו

* לפי מקורות אחרים הופיע גם גוטפריד לאספה אלא ששוחרר יחד עם עוד שניים בגלל גילם הקשיש.

של דבר „הוסכם" על הקמת הגיטו. ועדה מיוחדת התוותה את גבולותיו ועל היהודים הוטל לעבור לתוכו עד סוף ספטמבר ממקומות מגוריהם השונים בעיר.

הצפיפות בגיטו היתה איומה. אבל גם כאן אפשר היה להבחין בנקל בין אמיד ורש. בעוד שהאמידים התגוררו ברווחה יחסית ואכלו לשבעה, דרו עשרות עניים בחדר קטנטן וגוועו מרעב. אורגן אמנם בית־תמחוי שחילק מנה של מרק חם ליום, אולם אלה שנהנו ממנו או מכל צורה אחרת של עזרה סוציאלית היו המועמדים הראשונים לכל פורענות. משום כך העדיפו נצרכי הגיטו לוותר על כל העזרה שעלולה היתה לעלות להם בחייהם. נוסף על הרעב והצפיפות הציק לעניים הקור, שהיה אחת המכות הקשות ביותר וגרם להרבה קרבנות.

לולי החיפושים והחטיפות לעבודה היו החיים בגיטו בשנת 1941 די חדגוניים. יום היה דומה ליום ודאגה רדפה דאגה.

החלטתי להתחיל באיזו עבודה ציבורית. המורים אמרו לפתוח בית־ספר והתכנסו לשם כך כמה פעמים, אולם ההורים התנגדו לכינוס ילדים רבים במקום אחד. בסופו של דבר אורגנו קבוצות בנות 5—8 ילדים ולמדו בבתים פרטיים.

באותו הזמן ארגן ה„יודנראט" מחלקה לעבודה סוציא־לית ובית־חולים. בין האוכלוסיה נאספו תרומות לשם החזקת בית־היתומים ובית־הזקנים שהוקמו ותוכנן גם גן־ילדים. בית־החולים נמצא בבית מאיקה בשוק הישן. בית־היתומים — בבית המדרש. הילדים שכבו על דרגשים ורעבו על־פי־רוב. בראשו עמד הפרופסור יואכים הירשברג עם צוות עובדים שדאגו אמנם לחניכיהם אולם חוסר אמצעים ומצרכי מזון היו בעוכריו. גם בית־הזקנים נמצא בבית־המדרש. מצבם של הקשישים המסכנים עורר רחמים בלב כל רואיהם. גן־הילדים לא הוקם בכלל משום שבבנין שנועד עבורו שוכן בית־הסוהר של המיליציה היהודית.

מהרסיך ומחריביך...

האוכלוסיה התחילה לחפש מקורות פרנסה. זה פתח בית־קפה וזה בית־מלאכה. רבים אפו כל מיני מאפה בשביל החנויות. ילדים מכרו ברחוב סגריות. אלה שהיו יוצאים לעבודה מחוץ לגיטו הבריחו מצרכי מזון.

בגיטו נמצאו גם סוחרים „גדולים", כגון טייכמן, האוז, והם עסקו במכירת תכשיטים ואף התעשרו. אולם אלה היו יחידים. הרוב גווע מרעב.

נמצאו גם כמה „מתווכים", וגם אלה עשו עסקים טובים. עליהם נמנו: קופר, קצין המיליציה היהודית; פליישמן, איש הקשר של הגסטאפו; ד"ר באראל, רופא המחנה; אייזנר ורוזה שוורץ, עובדי מחלקת־העבודה, אנשי המי־ליציה ואחרים. בית הרוקח פרוידנטאל שימש מקום מגורים לאנשי הצמרת בגיטו ונקרא „הארמון". שם התאספו אנשי הגסטאפו עם אהובותיהם ויחד עם נושאי־כליהם היהודים זללו וסבאו, שיחקו בקלפים ועשו כל מיני עסקים מפוק־פקים.

בין העלוקות שמצצו את דם הגיטו היה גם לאַבינר, מנהל מחלקת האספקה בגיטו. תושבי הגיטו קיבלו שבעים גרם לחם ליום ומנה זעומה של ריבה. חלק הוקצב למוס־דות הסוציאליים והיתר נעלם בכיסו של מר לאבינר. מובן שלא קיפח גם את אנשי ה„יודנראט", כי אם העניק להם ביד רחבה. כל זה נעשה על חשבונם של העניים, כי בעלי היכולת הסתדרו איכשהו.

ד"ר באראל מיין את המועמדים למחנות־העבודה, ומכיון שלא „בחל" במתנות היו שוב הקרבנות בני דלת־העם.

רוזה שוורץ שוב עמדה בראש מחלקת הנשים. היא לא הסתפקה בכל מיני סחיטות, אלא ניצלה עוד את התלו־יות בה לכל מיני שירותים פרטיים בביתה, שצריכות היו לבצע אחרי יום עבודה מפרכת.

ככה הסתדרו כמה „זריזים" וטפילים וחיו על חשבון מצוקת אחיהם.

ה„אקציה" הראשונה

בתחילת שנת 1942 התפשטה שמועה, שהגרמנים דור־שים „איינע בלוטגאַבע" (מנת דם) של אלף יהודים בערך. בין ה„יודנראט" והגסטאפו התנהל משא־ומתן והוחלט שה„יודנראט" בשיתוף־פעולה עם המיליציה יבצעו את ה„אקציה". הם שערכו את רשימת הנידונים למוות וד"ר דראֵטלר אישר אותה.

בראש הרשימה נמצאו שוכני בית־היתומים (פרט לצוות העובדים) ובית־הזקנים וכן כל אלה שנהנו מעזרה סוציא־לית לכל צורותיה, כלומר שוב העניים.

אף כי ה„יודנראט" שקד על כך שכל ההכנות תישארנה בגדר סוד כמוס, הרגישה האוכלוסיה כי משהו עומד להתר־חש אלא שלא ידוע היה בדיוק מתי. יום אחד הוזעקה המיליציה ופקידי ה„יודנראט" ונתחלקו לשלישיות. כל שלישיה קיבלה את רשימת הקרבנות שלה והוטל עליה להביאם באמתלות שונות לבית־הכנסת הישן. המבצע הת־חיל בשעות העוצר בערב, כשהיציאה לרחוב היתה אסורה, וצריכה היתה להסתיים בחמש לפנות בוקר. הגרמנים לא התערבו כלל וסמכו על נושאי־כליהם מה„יודנראט" והמי־ליציה. כאשר לא הצליחו השליחים לספק את ה„מכסה"

עד שעה ארבע לפנות בוקר ציווה ד"ר באראל לתפוס אנשים ברחוב פודולסקה ניז'שה (רובע העניים).

ליל אימים היה זה. הצעקות והיללות עלו עד לב השמים. שמעתי קריאות: „אמא, אל תבכי, אני הולכת אתך. אל תפחדי, אמא, בתך לא תעזבך."

בשעה חמש בבוקר בדיוק התחילה הסעת הקרבנות מבית־הכנסת ליער ביאנוב. הטעינו את האנשים על מכונות־משא. השכיבום שכבות שכבות וכיסום בברזנט. על הברזנט עמדו אנשי ס.ס. ודרסו אותם במגפיהם ובמכונות־היריה שלהם והשיירה זזה לכיוון היער. שם כבר הכין ה„באוּדינסט" (שרות הבניה) קברים המוניים. הקרבנות נצטוו להתפשט. גברים, נשים וילדים הועמדו לחוד. הראשונים נרצחו הילדים, לעיני הוריהם.

גדולה היתה ההתמרמרות בין תושבי הגיטו כשהגיעה הידיעה על ה„אקציה". באיזה רשות, טענו, קיבל ה„יודנראט" על עצמו להיות השופט האחרון ולחרוץ מי לחיים ומי למות. לדוגמה הובאו ערים אחרות, בהן העדיפו מנהיגי ה„יודנראט" להתאבד מאשר לשמש כלי־שרת בידי הגרמנים ולשפוך את דמי אחיהם. על כל הטענות האלה היתה בפי אנשי ה„יודנראט" רק תשובה אחת: לנרצחים לא היו בין כה וכה סיכויים להשאר בחיים בתנאי הגיטו ואין מצטערים על הגורן בשעה שהבית בוער...

הרבה למדו האנשים מה„אקציה" הזאת. לא היו להם עוד כל אשליות בנוגע לתפקיד שה„יודנראט" והמיליציה ממלאים. הכל השתדלו לא ליפול בידיהם בשעת זעם, להתחפר ולהימלט מצפרניהם. התחילה פעולה קדחתנית של הקמת מחבואים ובונקרים.

חבל החנק מתהדק והולך...

חג הפסח הראשון בגיטו היה עגום מאוד. ה„יודנראט" אסר לאפות מצות ותושבי הגיטו אפון בבתיהם. הרב התיר לאכול דייסות, קטניות ושעועית. בימי החג הוצאה קבוצת אסירים ליער ביאנוב ושם נרצחו. מבצעים ממין זה נעשו מעכשיו לחם חוק.

נפוצו שמועות שהכל, מגיל 14 עד 60, גברים ונשים, יגויסו לעבודה. את העבודה יקבע משרד־העבודה, שיצייד כל עובד במספר ואות "A" באמצע המגן־דוד. שמועות אלה התאמתו חיש מהר.

ללא סימן זה לא יכול אדם לזוז, ואפילו לא לעמוד בפתח הבית ולנשום אויר. האנשים נרדפו מכל צד. ליהודים בודדים אסור היה להופיע מחוץ לגיטו (המטרה היתה למנוע מגע עם האוכלוסיה הנוצרית). בגבולות הגיטו אסור היה אפילו לבעלי הסימנים הללו להתהלך בשעות היום, שהן שעות העבודה, פרט לאלה שהיו מצוידים ברשיונות מיוחדים מהרופא. העיר נראתה כמתה ורק לפנות ערב רצו האנשים בהולים כדי להצטייד במצרכי מזון ומים.

לפתע התפשטה ידיעה שכמה אלפים נשים תגויסנה למחנה כדי לעבוד במטעי הקוקסאגיז (צמחים נושאי קאוּצ'וק). כרגיל חטפו את הנשים בשעה שיצאו או חזרו מהעבודה. הנשים נמנעו אפוא מלצאת החוצה. אז נחטפו כמה אלפי נשים מהבתים והמחבואים ולאחר גמר עבודתן הובלו לבלז'ץ למשרפות.

ביולי 1942 שוב התפשטה שמועה, שיש להחתים את תעודות העבודה וכל אלה שלא יקבלו את החותמת ילכו, כפי שאמרו, ל„הימלקומאנדו" (למפקדת השמים). גם בני המשפחה של בעל התעודה החתומה יהיו מובטחים מפני החטיפות.

התחילה „בהלת החותמות". ספקן היה שמואל'קה קופר, קצין המיליציה לשעבר. כשהופיע ברחוב צבאו עליו אנשים מכל צד והתחננו בפניו בדמעות בעיניים שיעניק להם את „חותמת החיים". האמת ניתנה להיאמר, שלרבים, בעיקר למכיריו, עזר.

בינתיים הגיעו לטרנופול ידיעות על „מבצע אוגוסט" בלבוב. שם התחשבו בחותמות. ידיעה זו עוד הגבירה את הבהלה.

כל רגע ציפו האנשים שה„אקציה" תתחיל בעיר. עמדה להגיע ה„רולבריגדה" המפורסמת שסיירה בערים ושלחה את היהודים לבלז'ץ. בפחד בלבם רצו האנשים מדי יום ביומו לתחנת הרכבת כדי להיווכח אם כבר הגיעו קרונות המוות.

„מבצע אוגוסט"

ביום 31 באוגוסט לפנות בוקר שמעתי קריאה: „לולק, קום! זה מתחיל." קראו לאיש ה„יודנראט" לולק פוהורילס. מבעד לחלון ראיתי את הגיטו המוקף והמון אנשי הגסטאפו בשוק. התחבאנו מהר במחבואנו. היה זה חדר מאחורי ארון וקיר נע. מבעד חלון החדר אפשר היה לראות את המתרחש בשוק.

השוק המה מאדם. מכוניות־משא הגיעו ללא הפוגה ועליהן הוטענו אנשים והובלו תחת משמר מזוין במכונות־יריה לתחנת הרכבת. שרר חום גדול. אנשים התעלפו מצמא. הגיעו אלינו צעקות, יללות וקול יריות. המיליציה סחבה אנשים מכל הצדדים. במקומות־הריכוז (מקום שני היה ה„אומשלאגספלאץ" בשוק־הסוסים ליד רחוב טארגובה) היו פעילים אנשי ה„יודנראט" באופן רשמי.

פעמיים באותו יום פקדו הגרמנים את ביתנו, אולם

בדרך נס לא מצאו אותנו. בעת מבצע זה נרצחו כחמשת אלפים איש.

הגיטו הצטמק. עכשיו נצטוו האנשים לנטוש את רחוב פול, לבובסקה, ברק יוסלביץ׳ וצד אחד של השוק.

באוקטובר ניבאו שוב ל„אקציה" גדולה. האנשים חיבלו עצות איך להתחבא. כבר אז נמצאו כאלה שעברו לצד האַרי. ספק הניירות האריים היה יהודי בשם ויינשטיין, שנתפס לבסוף ונרצח. ניירות אריים היו מעתה חלומם של הכל, אבל רק מעטים הצליחו להשיגם ופחות מהם להשתמש בהם. חיצוניות אַרית, מכרים נוצרים וכו׳ היו תנאים שאף יחידים יכלו לעמוד בהם.

במבצע של סוף אוקטובר נפלו כאלף יהודים. לאחר המבצע הזה שוב נצטוו היהודים לנטוש את שוק קאַז׳ימיז׳ובסקי, והגיטו השתרע עכשיו מרחוב רוסקה במודד לנהר.

בדרך למוות

ב־8 בנובמבר, בשעה שהייתי עסוקה בהעברת חפצי לדירתי החדשה, הבחנתי לפתע פתאום בבהלה ברחוב ושמעתי קול יריות. הבינותי שזאת היא שוב „אקציה". נמלטתי לבית זר ויחד עם יתר השכנים רצנו למחבוא שנמצא במרתף. הכניסה לא היתה מוסווית כראוי והרגשתי מיד כי הפעם נפלתי בפח. אולם היה כבר מאוחר מדי.

כעבור זמן מה התפרצו למרתף הגרמנים יחד עם אנשי המיליציה. שדדו מאתנו את הטבעות, השעונים והכסף: „כבר אין לכם צורך בכל אלה," קראו וגרשו אותנו מהמרתף. קבלתי כמה מכות חזקות בגבי ונמצאתי בככר על־יד רחוב קאז׳ימיז׳ובסקי.

במקום כבר היו הרבה אנשים אולם חדשים הובאו בלי הרף. ברחוב היו מונחים הרוגים. מטה הגסטאפו ובראשו מילר שכן בטחנה ברחוב הברון הירש. בבנין הקטן ציפפו כאלף איש. עמדנו דחוסים איש על־יד רעהו. פתאום נצטווינו להתישב. לנוכח הצפיפות היה זה כמעט בלתי אפשרי אולם משקיבלנו מכות בקתות הרובים עד זוב דם, נפלנו כולנו לרצפה מבלי להשגיח איש בדעהו. חיים ומתים היו מעורבים. החיים ישבו על גוויות המתים ורמסו אותן. המשמר התחלף לסירוגין כי אי־אפשר היה לעמוד בצחנה.

ככה ישבנו יומיים ללא מים ואוכל. בינתיים הוציאו פעילי ה„יודנראט" והמיליציה את אנשי שלומם ובמקומם הביאו קרבנות אחרים. המספר הרי צריך היה להתאים...

ביום השני לישיבתנו, לפנות ערב, הוציאנו לרחוב. הגרמנים ואנשי המיליציה העמידונו בקבוצות בני עשרה אנשים והובילונו לתחנה.

נפרדתי מהרחובות המוכרים, מבית־הקברות שאפשר היה לראותו מרחוק. השתדלתי ללכת מהר, כדי לא לספוג את המכות שהונחתו על המפגרים. היינו מוקפים מכל צד על ידי המיליציה היהודית והאוקראינית ואנשי הגסטאפו. בראש צעד מילר בכבודו ובעצמו. בצדי הכביש עמדו נוצרים והסתכלו בנו בסקרנות. מבטיהם היו אדישים ואפילו לגלגנים. צעדנו בשקט, מרוכזים בתוכנו, כל אחד נפרד מהעיר בה נולד, נתחנך ובילה ימים יפים.

בדרך ניגש אלי שוטר ולחש על אזני שאשתדל להצטרף לקבוצת צעירים בהיכנסם לקרון. משהגענו לתחנה הוצאו הגברים ואנו הנשים הפנינו בכיוון לקרונות. השתדלתי להבחין בקבוצת צעירים ויחד אתם נדחקתי לקרון שנסגר מאחורינו חיש מהר.

קפיצה לתוך החיים

כשמונים נשים היינו בקרון. האשנבים היו למעלה ומסורגים בחוטי־תיל. כעבור שעה קלה התברר כי מישהו הבריח לתוך הקרון פצירה כדי לנסר את הסורגים. אדגנתי את הפעולה. כמה מהנשים עמדו ועל גביהן עלו אחרות וניסרו את הסורגים. הרכבת דהרה. משהוסרו הסורגים התחילו הקפיצות. המועמדת לקפיצה צריכה היתה לעלות על כתפי חברתה, להוציא את רגליה דרך פתח החלון, לתפוס במשקופו, להרפות יד אחת, להתנדנד ולקפוץ בכיוון הרכבת הדוהרת.

עקבתי אחר הקופצות. רובן נהרגו במקום, אחרות נדרסו על־ידי רכבות שנסעו לנגדנו, ויש שנורו על־ידי משמרות הגסטאפו. אלה שהצליחו לקפוץ בשלום נתקלו במשמרות מיוחדים של עובדי הרכבת, שהסגירו אותן לידי הגסטאפו. מכל הקופצות מרכבת זו דומני שרק אני נשארתי בחיים.

זמן רב הססתי אם לקפוץ. ידעתי עד כמה אין טעם לכל ההסתכנות הזאת. נניח, חשבתי, שיעלה בידי לקפוץ בשלום ואחזור לגיטו, ומה הלאה? שוב יתפסוני ושוב אצטרך לעבוד בשבעת מדורי הגיהינום האלה? הצצתי בעד החלון וראיתי תהום פעורה לנגד עיני. אולם לאחר שנוכחתי שמשמונים הנשים נשארו רק בודדות וחשבתי על הצפוי לאומללות שיואשמו בסיוע לבורחות, על עינוייהן, החלטתי לקפוץ ויהי מה.

כעבוד דקות מספר כבר הייתי מהצד השני של האשנב ועמדתי לקפוץ. פתאום הרגשתי שנסתבכתי בחוטי התיל. מרוב פחד התחלתי לצעוק וברגע זה הרגשתי שכל גופי זונק ואני נופלת... כדור פגע בקדקדי אבל למזלי היתה זאת רק סריטה קלה. אנשי המשמר החטיאו. עוד לא התאוששתי והנה ראיתי קטר דוהר למולי. התגלגלתי כהדף־

עין לבור הסמוך. כל זה נמשך שניות מספר.

ניצלתי, אולם הייתי מוכה ופצועה. דם זב מראשי ומידי. תלשתי מעד עשב קפוא ושמתיו על פצעי. הדם נעצר. אחר כך נגבתי את פני וסידרתי את בגדי.

עוד אני מטפלת בי והנה שני אוקראינים צעירים עומ־דים על־ידי. „הא, יהודיה, בואי לגסטאפו!" הקבילו את פני. משאלתי אותם מנין להם שאני יהודיה, ענו לי שרק יהודים קופצים מהרכבות ומצבי מעיד שאינני מטיילת. הטפתי להם קצת מוסר. סיפרתי מי ומה הם הגרמנים הבוגדים גם באוקראינים ומרמים אותם וכו׳. אחד מהם, כנראה אדם הגון, לחש לשני שיעזבני לנפשי, אולם הלה דרש שאתן להם כופר־נפש. אמרתי להם שאין לי כסף. ובסופו של דבר קיבלו ממני עשרים זהובים. לפני שנפרדנו הסבירו לי את מקום המצאי: ארבעה־עשר קילומטרים מלבוב ומוליכות לשם שתי דרכים: אחת דרך היער והשניה בכביש. בחרתי בכביש.

בצד ה„ארי"

היה מוקדם בבוקר וקר (הייתי במעיל קיץ) כשהגעתי לכפר. באחת הרפתות הבחנתי באיכרה חולבת פרה. ניגשתי אליה, ברכתיה בשלום ושאלתי אם היא מוכנה למכור לי מעט חלב. היא הסתכלה בי בחשד. כדי להרגיעה בדיתי סיפור, שאני רוכלת מלבוב. הובלתי חפצים לכפר כדי להחליפם במצרכי מזון, והנה הנהג המנוול שדד אותי והשליכני מהמכונית וכמעט שלא נהרגתי. עכשיו עלי לחזור הביתה בחוסר כל. כפי הנראה עשו עליה דברי רושם והיא הזמינה אותי לביתה וכיבדתני במרק.

שלושה ימים הייתי ללא אוכל ושתיה. אכלתי אפוא בתיאבון גדול כל מה שנתנה לי. בשעת האכילה חשבתי על האומללים שכבר הגיעו אל סוף המסע ועל הסבל שהם סובלים ולא יכולתי להאמין שאני יושבת שקטה על־יד קערה ואוכלת.

לאחר שסעדתי את לבי הרגשתי בעייפות עצומה וביק־שתי את בעלת־הבית שתרשה לי לנוח קצת. היא הסכימה. שכבתי על הספסל הקשה ונרדמתי.

אולם עצבי לא נתנו לי לישון זמן רב. קמתי, התרחצתי, תיקנתי את הגרביים ואת המעיל הקרוע ושוב אכלתי משהו. בעלת־הבית אמרה לי שלעת ערב תעבור כאן מכונית־משא המסיעה פרועלים ללבוב ואוכל להצטרף אליהם. הבעתי את שמחתי לאפשרות זו, אולם בלבי חשבתי שאין זה משמח כלל. אולם עד הערב היה עוד זמן רב. נכנסתי בשיחה עם המארחת שלי והתחלתי לבחון אותה אם תסכים שאבלה אצלה כמה ימים. היא סרבה בהחלט. לא השגתי אלא רשות ללון. שכבתי על מצע הקש והרגשתי שנסים מתרחשים בי.

למחרת נדברתי עם בעלי הבית שיסיעו אותי בעגלתם ללבוב. מובן ששילמתי יפה בעד הכל. בעלת־הבית השאי־לה לי מטפחת גדולה. התכרבלתי בה והתישבתי בעגלה.

בעת הנסיעה חשבתי איך לנצל את מארחי שיעזור לי להסתדר בלבוב בין נוצרים. נכנסתי אתו בשיחה על דא ועל הא ולפתע פניתי אליו ובנעימה מסתורית שאלתיו אם הוא פולני טוב ופטריוט ואם אפשר לסמוך עליו. כשענה לי בחיוב והתרשמתי ממנו שהוא באמת איש הגון סיפרתי לו שאני פעילה במחתרת בטרנופול, ועכשיו נמלטת אני מפני הגרמנים שתפסוני. עלי להסתתר במשך זמן מסוים בלבוב משום שבטרנופול מחפשים אותי. הזכרתי שמות של כמה כמרים, ידידי כביכול, המשתפים פעולה אתי והמו־כנים לשאת בהוצאותי ויתפללו לשלום כל אלה שיעמדו לימיני בעת מצוקתי.

דברי עשו רושם על האיכר. הוא התחיל להרהר ולבסוף אמר לי שיש לו קרוב בלבוב, אדם מוזר אמנם, אבל לא מן הנמנע שתמורת תשלום הגון יסכים לאכסן אותי.

משהגענו למחוז חפצנו, נכנס האיכר לבית קרובו ושהה שם שעה קלה. ישבתי על העגלה והרגשתי שברגעים אלה נחרץ גורלי. כעבור זמן־מה הופיע האיכר עם קרובו והזמינוני להיכנס הביתה. את פני קיבלו שתי נשים. האחת, כפי שהתברר, היתה בעלת־הבית והשניה, שמנמנת ומפור־כסת, פנתה אלי ואמרה: „היינו בטוחים שעל העגלה נמצאת יהודיה והנה רואים אנו אותך, גברתי, וכו׳." לאחר משא־ומתן קצר באנו לידי הסכם בדבר התנאים. ביקשתי עוד את בעלי־הבית שימליצו לפני על רופא שיטפל בידי הפצועה, שהיתה נפוחה ומכוסה כתמים שחורים.

לארוחת־הצהרים התישבנו שתים, אני והאישה השמנ־מנת, דיירת־משנה, אוקראינית מבוצ׳אץ׳. בעת הארוחה פניתי אליה וביקשתיה שתואיל לשלוח בשמי מברק לקרובי בטרנופול ולהודיעם שהגעתי בשלום. היא לא הסירה עין ממני ולבסוף אמרה: „אל תפחדי, אני יודעת שאת יהודיה ואני גם מנחשת שקפצת מהרכבת. יפה שיחקת את תפקידך. דעי לך אפוא שגם אני... יהודיה. קוראים לי כאן יולה, יש לי ניירות ואני רשומה אפילו במשרד־הרישום. אעזור גם לך. לשכנים נספר בינתיים שהגיעה מכרה מעיר השדה כדי להתרפא. לעת עתה שכבי ותנוחי והעיקר החזיקי מעמד!"

כחלום היה הכל בעיני. לאט חדרו דבריה לתוך הכרתי. הרגשתי מעין חמימות משתפכת בכל אברי ואמונה ממלאה את לבי.

הקבר ההמוני של קדושי טרנופול
Common grave of the martyrs of Tarnopol

לנופלים במערכות הארץ ואמת-הבנין בידם

עם חתימת ספר הזכרון נעלה במקובץ את זכרם המבורך של יוצאי טרנופול, חולמים ולוחמים, ראשונים ואחרונים, שמאוויי הגאולה הוציאוּם מאדמת נכר והשרישום בקרקע המולדת; בני כל הגילים והשכבות, אנשי רוח ופשוטי עם, שאהבת עמם וארצם הביאתם לחופי ארץ־ישראל וניספו בה במערכות העבודה, השמירה, ההגנה ומלחמת־הקוממיות הגדולה.

מדינת ישראל העצמאית, חלום כל הדורות באומה, היא מצבת־החיים לאלה שנחלצו ועלו בסערת נעורים, ונתנו מכוחם ודמם להנחת נדבכים לבנינה.

כבוד ויקר לזכרם.

מפתח השמות

מ

נ

ס

ע

פ

צ

ק

ר